

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DOKTORA
TEZİ**

**EGE ADALARINDA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN
KURULMASINDA VE SÜRDÜRÜLMESİNDE KALELERİN ROLÜ**

ORÇUN NALEZEN

**TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

HAZİRAN 2021

**EGE ADALARINDA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN KURULMASINDA
VE SÜRDÜRÜLMESİNDE KALELERİN ROLÜ**

Orçun NALEZEN

**DOKTORA TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

HAZİRAN 2021

ETİK BEYAN

Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi; tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, Kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Orçun NALEZEN

EGE ADALARINDA OSMANLI HÂKİMİYETİNİN KURULMASINDA VE SÜRDÜRÜLMESİNDE KALELERİN ROLÜ

(Doktora Tezi)

Orçun NALEZEN

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Haziran 2021

ÖZET

Osmanlı Ege'sinde Girit'in Fethi'ne kadar, Eğriboz bir kenara bırakılırsa, sınırlı sayıda adaya asker konuşlandırılmıştır. Yalnız Anadolu'nun batı kıyılarına komşu adalardaki kalelerde devamlı olarak asker bulundurulmuştur. Çalışma, 1490'dan 1642'ye kadar yayılan tahrir, mevacic ve mühimme türü belgeler merkeze alınarak kurgulanmıştır. Dolayısıyla kalelerin garnizonu ve cephaneliği hakkında oldukça zengin idari ve mali verilerden yararlanılmıştır. Kalelerin askerî kapasitesini tayin edebilmek için burçlarında nöbet tutan askerlerin arasında dolaşmak, kullandıkları silah ve mühimmatın niteliğini açıklamak gerekmiştir. Osmanlı Devleti tarafından Akdeniz ölçeğinde takip edilen politikalarda kalelerin yerini anlamak için Sakız, Rodos, Midilli limanlarında ufku taramaya, mahzenlerde depolanan cephaneyi saymaya ihtiyaç duyulmuştur. İnşa edilen tarihsel anlatıda, taştan ve harçtan bu yapılar yaşayan bir organizma olarak ele alınmaktadır. Kalelerin çoğu bir *akropol* alanının üzerine kurulmuştur. Binyıllar boyunca ayakta kalmış, düşmanları caydırmış bu yapılar, sürekli değişmiş ve dönüşmüştür. Tezde odaklanılan tarihsel dönem, kalelerin adeta kabuk değiştirdiği bir sürece ışık tutmaktadır. Zira mızraklı piyadeler çağında inşa edilen tahkimatlar, ateşli silahların hüküm sürdüğü dönemde ele geçirilmiştir. Çalışmanın esas amacı, Osmanlı Devleti'nin Ege'deki hâkim pozisyonunu desteklemede kalelerin askerî olduğu kadar, iktisadi ve toplumsal ehemmiyete de sahip olduğunu ortaya çıkarmaktır. Bu kapsamda kalelerin finansman kaynaklarını tespit etmek gerekmiştir. Öte yandan koruduğu halkların emeğiyle inşa edilmiş bu tahkimatlar, yine onların emeğiyle ayakta kalmıştır. Dolayısıyla surların hayranlık uyandıran gölgesinde yaşamının nasıl bir anlam ifade ettiğini anlatmadan kalelerin tarihi kan ve baruttan ibaret kalırdı. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin uyrukları üzerinde rıza üretirken kalelere nasıl bir sorumluluk yüklendiğini de ele almak gerekmiştir.

Bilim Kodu : 117502

Anahtar Kelimeler : Akdeniz Tarihi

Sayfa Adedi : 410

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

THE ROLE OF FORTRESS IN THE ESTABLISHMENT AND MAINTAINING OF OTTOMAN DOMINATION IN THE AEGEAN ISLANDS

(Ph. D. Thesis)

Orçun NALEZEN

GAZİ UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES

June 2021

ABSTRACT

Until the Conquest of Crete in the Ottoman Aegean, aside from Euboea, a limited number of soldiers were deployed to the island. Only soldiers were kept in the fortress on the islands adjacent to the western coasts of Anatolia. The study is based on documents such as tahrir, mevacib and mühimme, which were spread from 1490 to 1642. Therefore, very rich administrative and financial data about the garrison and arsenal of the fortress were used. In order to determine the military capacity of the fortress, it was necessary to walk among the soldiers who were on watch in their bastions and to explain the nature of the weapons and ammunition they used. In order to understand the location of the fortress in the policies followed by the Ottoman Empire on the Mediterranean scale, it was necessary to scan the horizon in the ports of Chios, Rhodes, Lesbos and count the ammunition stored in the cellars. In the historical narrative constructed, these structures made of stone and mortar are treated as a living organism. Most of the fortress are built on an acropolis area. These structures, which have survived for millennia and deterred the enemies, have constantly changed and transformed. The historical period focused on in the thesis sheds light on a process in which the fortress almost changed their shell. Because the fortifications built in the age of the spear infantry were captured during the reign of firearms. The main purpose of the study is to reveal that the fortress have economic and social importance as well as military in supporting the dominant position of the Ottoman Empire in the Aegean. In this context, it was necessary to determine the financial resources of the fortress. On the other hand, these fortifications, which were built with the labor of the peoples they protected, survived with their labor. Therefore, without explaining what it means to live in the admirable shadow of the walls, the history of the fortress would be nothing but blood and gunpowder. For this reason, it was necessary to consider what kind of responsibility was imposed on the fortress while producing consent on the subjects of the Ottoman Empire.

Science Code : 117502
Key Words : Mediterranean History
Page Number : 410
Supervisor : Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN

TEŞEKKÜR

Osmanlı Türkçesinden yaptığım çevirilerde ne zaman kendilerine danışsam yardımlarını esirgemeyen Doç. Dr. Sibel KUNDAKÇI'ya ve Dr. Öğr. Üyesi Alaattin DOLU'ya teşekkür borçluyum. Onlarla aynı ailenin parçası olduğum için şanslıyım.

Yıllar içinde biriktirdiği kişisel notlarını, kütüphanesini ve sahip olduğu arşiv malzemesinin tamamını çalışmam için kullanımına sunan hocama bir teşekkürden çok daha fazlasını borçluyum. Kaleme aldığı çalışmalarında yararlandığı ve yararlanmayı tasarladığı tahrir defterleri ile Ege'ye ait tüm mühimme hükümlerinin katalog kayıtlarını cömertçe benimle paylaşma nezaketini gösterdi. Ege Adalarına ilişkin öncü çalışmaları gerçekleştirmiş, ömrünü bu sahaya hasretmiş bir danışmandan destek almanın avantajını çalışmamın her aşamasında hissettim. Hocam Prof. Dr. Yasemin DEMİRCAN'ın rehberliği, yardımın ötesine geçen bir mahiyette tezahür etti. Ne yazık ki bunu ifade etmek bile başlı başına duyduğum minneti dile getirmeme kâfi değildir.

Başlangıcından hitamına âdeta benimle kader birliği eden bu çalışma, bilimsel araştırmaların her durumda ve koşulda gerçekleştirilemeyebileceği gerçeğiyle yüzleştiğim bir sürecin ürünüdür. Bu sebeple aileme borçlu olduğum teşekkürün sorumluluğunu böylesi bir metnin sınırlarına sığdırmam mümkün değil. Hiçbir koşul altında bana olan inancını yitirmeyen, tökezlediğimde daima teşvikleriyle yanımda duran meslektaşım ve eşim Nihan ÖZ NALEZEN'e ayrıca teşekkür ederim. Ege'nin hikâyesinde henüz anlatılmamış olan bir faslı gözler önüne serme girişimi olan bu çalışmada bütün eksik ve hataların sorumluluğu elbette bana aittir.

Orçun NALEZEN

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
ÇİZELGELERİN LİSTESİ	xii
GRAFİKLERİN LİSTESİ	xiv
RESİMLERİN LİSTESİ	xv
KISALTMALAR LİSTESİ	xvi
1. GİRİŞ	1
2. TASAVVUR, GELENEK VE TEKAMÜL: EGE'DEKİ KALELERDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM.....	39
2.1. Tasavvur ve Tatbikat: Kalelerin Varlık Sebebi.....	39
2.1.1. Kaleleri Tanımlamak.....	41
2.1.2. Kaleleri Konumlandırmak	44
2.2. Kültürel Gelenek ve Ege'de Tahkimatların Tarihî Kökenleri	51
2.3. Mimari Gelenek ya da <i>Düşmanın Mirası</i>	54
2.4. Yapı Teknikleri ve İş Gücü Kaynağı	57
2.5. Tasarım ve Kalenin Mimari Unsurları	66
2.5.1. Tasarım ve Askerî Devrim	67
2.5.2. Kalenin Temel Mimari Unsurları	78
2.5.2.1. Hendekler	79
2.5.2.2. Surlar	81
2.5.2.3. Kapılar ve hisarpeçeler	84
2.5.2.4. Kuleler, burçlar ve tabyalar	87

2.5.2.5. Zindan.....	94
3. KALELERİN STRATEJİK, EKONOMİK VE TOPLUMSAL ETKİLERİ.....	97
3.1. Strateji: Osmanlı Ege’sinde Savunma Kurgusu	97
3.1.1. Hâkimiyetin Dayanağı Olarak Deniz Gücü	98
3.1.2. Ege’deki Kalelerin Fethi.....	102
3.1.3. Savunma Yapıları ile Deniz Gücü Arasındaki İlişki.....	113
3.2. Kalelerin Sınanması: Kuşatmalar, Baskınlar ve Fetihler	121
3.2.1. Andimahi Kuşatması (1455)	122
3.2.2. Midilli Kuşatması (1501)	124
3.2.3. Rodos Kuşatmaları	129
3.2.3.1. Şövalyeler Dönemi’nde Rodos’un Savunma Yapıları	129
3.2.3.2. II. Mehmed’in Rodos Kuşatması (1480).....	133
3.2.3.3. Rodos’un Fethi (1522)	145
3.2.4. Floransa’nın Sakız Baskını (1599)	157
3.3. Savaş Durumunda Kaleler	163
3.4. Kale ve Ekonomi	165
3.5. Ada Toplumu İçinde Askerler	173
3.6. Savunma ve İskân.....	179
3.6.1. Savunma Yapılarının İskâna Etkisi.....	180
3.6.2. İskânın Savunma Yapılarına Etkisi.....	184
4. KİMLİK, GÖREV VE MEVCUDİYET: GARNİZON.....	195
4.1. Müstahfızların Kimliği	195
4.2. Yarar Adem Olmak: İstihdam Süreçleri.....	199
4.3. Görev, Görevliler ve Birlikler	207
4.3.1. Donanma Görevi	208
4.3.2. Görevliler ve Birlikler	211

4.3.3. Görev Süresi	236
4.4. Garnizon Mevcudu	243
4.4.1. Yeterli Personel Sayısı	243
4.4.2. Garnizon Büyüklüğü	247
4.5. Destek Birlikleri	266
4.5.1. Milis Gruplar	267
4.5.2. Kıyı Nöbetçileri	274
5. İKMAL, İHTİYAÇ VE SİLAH TEKNOLOJİSİ: MAHZEN	281
5.1. Envanter Yönetimi.....	282
5.1.2. Lojistik İkmal.....	287
5.1.3. Su İhtiyacı.....	292
5.2. Silahlar ve Mühimmat.....	293
5.2.1. Toplar	294
5.2.1. Gülleler	304
5.2.1.1. Gülle Tedariki ve İmalatı	305
5.2.1.2. Gülle ve Barut Miktarı	308
5.2.2. Tüfekler ve Menzilli Silahlar	311
5.2.3. Zırhlar ve Diğer Koruyucu Ekipmanlar	314
6. HÂKİMİYETİN BEDELİ YA DA KALELERİN MALİYETİ	317
6.1. İhtiyaç - Maliyet Dengesi	320
6.2. Tamirat ve Tadilat Giderleri	322
6.2.1. Tamirat	322
6.2.2. Tadilat.....	328
6.2.3. Neccârân: Adalı Yapı Ustaları	333
6.3. Personel Giderleri	339

6.3.1. Askerî Dirlikler	342
6.3.2. Mevacib Ödemeleri	346
6.3.2.1. Personel Maaşlarının Nakli	346
6.3.3.2. Ödeme Listelerinin Hazırlanması	347
6.3.3.3. Personel Maaş Miktarı	349
6.3.3.4. Ulufeli Personelin Maliyeti	351
6.3.3.5. Ulufeli Personelin Finansmanı	353
7. SONUÇ	359
KAYNAKLAR	367
EKLER	407
Ek 1. Ege Denizi'ndeki belli başlı adaların tasnifi	
Ek-2. Kaleleri barındıran Ege Adaları'nı gösterir Osmanlı Dönemi'ne ait harita	
ÖZGEÇMİŞ	410

ÇİZELGELERİN LİSTESİ

Çizelge	Sayfa
Çizelge 1.1. Garnizon konuşlandırılan kalelerin ve adaların isimleri.....	6
Çizelge 1.2. Garnizondan ilişkin verileri içeren defterler	21
Çizelge 1.3. Bölük kaydı örneği	25
Çizelge 1.4. Azeb odası kaydı örneği	26
Çizelge 3.1. Rodos Şehri'nin kapıları.....	149
Çizelge 4.1. XVII. yüzyıl başında Rodos Kalesi müstahfızlarının gedik tevcihi beratlarının kaynağına göre dağılımı	200
Çizelge 4.2. Rodos Kalesi müstahfızlarının gedik tevcihi sebeplerinin dağılımı ...	204
Çizelge 4.3. Sakız Kalesi Garnizonu 3. Bölük askerleri	239
Çizelge 4.4. Kefalos Kalesi Garnizonu 2. Bölük askerleri	240
Çizelge 4.5. Lindos Kalesi'ndeki asker mevcudu.....	253
Çizelge 4.6. Kefalos, Pili ve Andimahye kalelerindeki asker mevcudu	257
Çizelge 4.7. Kalimnos ve Leryos kalelerindeki asker mevcudu	259
Çizelge 4.8. Tahrir verilerine göre Midilli Kalesi müstahfızlarının mevcudu	262
Çizelge 4.9. Tahrir verilerine göre Molivo Kalesi müstahfızlarının mevcudu	263
Çizelge 5.1. 1530'da Rodos Kalesi'nde kullanılabilir durumda bulunan toplar....	300
Çizelge 5.2. Lindos ve Tahtalu kalelerindeki kullanılabilir durumdaki toplar	300
Çizelge 5.3. Andomaye ve Pili kalelerindeki kullanılabilir durumdaki toplar	301
Çizelge 5.4. Kalimnos ve Leryos kalelerindeki kullanılabilir durumdaki toplar	302
Çizelge 5.5. 1581'de Midilli Kalesi'nde konuşlu bulunan toplar	303
Çizelge 5.6. Midillili taş ustalarının 3 aylık top mermisi üretim miktarı	307

Çizelge	Sayfa
Çizelge 5.7. 1530'da İstanköy, Kalimnos ve Leryos adalarındaki kalelerde bulunan gülle ve barut miktarı	309
Çizelge 5.8. 1530'da Menteşe Adalarındaki kalelerde saklanan tüfek ve menzilli silahların mevcudu.....	312
Çizelge 6.1. Rodos Kalesi'nde geri hizmet bölüğünün finansman maliyeti	335
Çizelge 6.2. Narince Kalesi'nde geri hizmet bölüğünün finansman maliyeti	336
Çizelge 6.3. Sakız, Palukasrı ve Bozcaada kalelerindeki geri hizmet bölüklerinin finansman maliyeti.....	337
Çizelge 6.4. Kefalos, Pili ve Andimahi kalelerindeki geri hizmet bölüklerinin finansman maliyeti.....	337
Çizelge 6.5. Kalimnos ve Leryos kalelerindeki geri hizmet bölüklerinin finansman maliyeti	337
Çizelge 6.6. Midilli Kalesi'nin mahzeninde tutulan yapı aletleri.....	339
Çizelge 6.7. Palukasrı Kalesi personelinin finansman maliyeti	345
Çizelge 6.8. Midilli Adası'nda timar mutasarrıfı kale personelinin finansman maliyeti	345
Çizelge 6.9. Ege'deki Osmanlı kalelerinde görevli dizdarların geliri	349
Çizelge 6.10. Rodos, İstanköy, Leryos ve Kalimnos adalarındaki görevli ulufeli personele yapılan yıllık ödeme (akçe)	351
Çizelge 6.11. Sakız, Midilli, Bozcaada ve Limni adalarındaki görevli ulufeli personele yapılan yıllık ödeme (akçe).....	352
Çizelge 6.12. Ege'deki Osmanlı kalelerinde görevli ulufeli personelin maaşlarının finansman kaynakları.....	354

GRAFİKLERİN LİSTESİ

Grafik	Sayfa
Grafik 4.1. Rodos Kalesi'nde görev yapan hisar eri ve topçu mevcudiyeti	249
Grafik 4.2. Rodos Kalesi ve çevresindeki istihkâmlarda görev yapan müstahfız mevcudu.....	250
Grafik 4.3. Rodos Kalesi'nde görev yapan azeblerin mevcudu	251
Grafik 4.4. Rodos Garnizonu'nun mevcudu.....	252
Grafik 4.5. Narince Garnizonu'nun mevcudu.....	254
Grafik 4.6. Narince'de görevli azeb birliklerinin mevcudu	255
Grafik 4.7. İstanköy Adası'nda bulunan kalelerdeki asker mevcudunun karşılaştırması	258
Grafik 4.8. Sakız Kalesi'nde görevli birliklerin mevcudu	260
Grafik 4.9. Midilli Kalesi azeb birliğinin mevcudu	262
Grafik 4.10. Midilli'de timarlı kale personelinin sayısı	263
Grafik 4.11. Palukasrı Garnizon mevcudunun gelişimi	264
Grafik 4.12. Bozcaada Kalesi Garnizon mevcudunun gelişimi	265
Grafik 4.13. Limni'de görev yapan birliklerinin mevcudu.....	270

RESİMLERİN LİSTESİ

Resim	Sayfa
Resim 2.1. Mendirek Kalesi'ne ait bir fotoğraf	74
Resim 2.2. Yıldız tabya biçimli kale çizimi	76
Resim 2.3. Hollanda, Naarden'in kuş bakışı görünümü.....	77
Resim 2.4. Kızıl Kapı'nın batı tarafı	84
Resim 2.5. Carcassonne'da bulunan Chateau Comptal'a ait hisarpeçenin uydu görüntüsü	86
Resim 2.6a ve Resim 2.6b Carcassonne'da bulunan Chateau Comptal'a ait hisarpeçenin planı	86
Resim 2.7. Krakow'da bulunan hisarpeçenin uydu fotoğrafı.....	87
Resim 2.8. Gabriello Busca'nın dairesel burçların kör noktasını gösterdiği çizimi	92
Resim 2.9. Açılı tabyalarda topçu bataryalarının atış yapma açısını gösterir çizimi	93
Resim 3.1. Konrad Grünenberg'in 1487 tarihli eserinde bulunan Rodos Kalesi ve Limanı'na ilişkin çizim	130
Resim 3.2. Bernhard von Breydenbach'ın 1486 tarihli eserinde bulunan Rodos Kalesi ve Limanı'na ilişkin çizim	138
Resim 3.3. Rodos şehrinin Şövalyeler tarafından düzenlenmiş savunma planı .	139
Resim 3.4. Şövalyelerin gözünden Mendirek Kalesi'ne gerçekleştirilen saldırının tasviri.....	141
Resim 4.1. Bozcaada Kalesi'nde gedik tevcih edilen 4 hisar erine ilişkin hesap pusulası	205
Resim 4.2. Midilli Kalesi'ni gösterir kartpostal.....	212

KISALTMALAR LİSTESİ

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
A.DVNSMHH	Mühimme Defterleri Tasnifi
A.DVNSMHH.ZYL	Mühimme Defterleri Zeyli Tasnifi
AE.SMMD.IV	Ali Emirî IV. Mehmed Tasnifi
b.t. yok	Basım yeri yok
bk.	Bakınız
BOA	T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
d.	defter
D.BŞM.CBH.	Cebhane-i Amire Eminliği Tasnifi
D.YNÇ.	Yeniçeri Kalemî Defterleri Tasnifi
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
e.	evrak
Ed.	Editör/Editörler
Eİ ²	Encyclopedia of Islam, second edition
GEFAD	Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi
Haz.	Hazırlayan/Hazırlayanlar
HRT	Haritalar Tasnifi
İBB	İstanbul Büyükşehir Belediyesi
İA	İslam Ansiklopedisi
İE.AS.	İbnülemin Askeriye Tasnifi

KK	Kâmil Kepeci Defterleri Tasnifi
KK.TTd	Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi
MAD	Maliye'den Müdevver Defterler Tasnifi
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
MÖ	Milattan Önce
s.	sayfa
SAEMK	Stratejik Araştırma ve Etüdler Millî Komitesi
TDK	Türk Dil Kurumu
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TKG	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi
TS.MA	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TT.	Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi
TTK	Türk Tarih Kurumu
v.	varak
v.dğr.	ve diğerleri
vd.	ve devamı
YKY	Yapı Kredi Yayınları

1. GİRİŞ

Ege'deki adalar, yeryüzündeki diğer tüm adalardan farksız bir biçimde etrafı sularla çevrili kara parçasından¹ ibaretmiş gibi görünse de -Anadolu'nun batısı ve Yunan anakarasının doğusundaki kıyı hattı tarafından çizilen sınırlar içinde- Ege Denizi'ne dünyanın hiçbir yerinde benzeri bulunmayan bir derinlik ve genişlik kazandırır. Adalara gökyüzünden bakarak Ege'yi tasvir eden Glotz,² onları Anadolu ile Yunanistan arasında Avrupa'dan Asya'ya uzanan yolun işaretleri gibi görür. Öyleyse adalar dünyasını tanımlama, sınırlandırma ve adaların sayısının tabii bir sonucu olarak gruplandırma işi bir bakış açısı meselesidir. Örneğin Geç Antik Çağ'ın önemli tarihçisi Ammianus Marcellinus, Ege Adalarını gruplandırırken gözlerini İstanbul'dan güneye doğru yelken açan bir denizci gibi ufka diker ve sağdan sola doğru adaları saymaya başlar.³ Ona göre Ege aşamalı olarak genişler ve Apollon ile Diana'nın doğum yeri olan Delos Adası'nın etrafındaki Sporadlar ve Kikladlar denizin sağında yer alır. Solda Gökçeada, Bozcaada, Limni ve Taşoz'u saydıktan sonra Midilli'yi ekler. Ammianus'un Ege'si, batıda Girit'e kadar uzanıp kuzeye doğru keskin bir yay çizip Midilli'ye ulaşırken sanki adanın güneyinden itibaren Rodos'a kadar olan sahayı dışarıda bıraktığı intibaini uyandırır. Ammianus'un uzak halefi Kâtip Çelebi⁴ de benzer şekilde kerteriz olarak İstanbul'u alır. Çanakkale Boğazı'ndan çıktıktan sonra Ege'nin sınırlarını çizmek için önce batıya yönelir. Kendine has ve bütüncül bir yaklaşımla Mora Yarımadası'nın doğu ucunda yer alan Monemvasia (Benefşe) Burnu'ndan başlayıp Girit'in en batı ucunda sona eren hayalî bir hat çizer. Buna paralel olarak da Datça Yarımadası'ndaki Tekir Burnu'ndan başlayıp Girit'in en doğu ucunda sona eren bir başka hayalî hat çizer. Söz konusu hattın kuzeyindeki bölgeyi "adalar arası" olarak tanımlar. Kâtip Çelebi'nin bu yaklaşımıyla Ege'yi Akdeniz'den yani Cezayir-i Bahr-i Sefid'den ayırmaya çalıştığı görülür. Denize bir isim vermek için, Kâtip Çelebi'nin yaptığı gibi,

¹ Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, I (A-E). İstanbul: Simurg Yayıncılık, 95.

² Glotz, G. (1928). *The Aegean Civilization*. New York: Alfred A. Knopf Press, 3.

³ Ammianus Marcellinus (2019). *Roma Tarihi: Res Gestae*, (Çev. S. Özgüler). İstanbul: Historia Yayınevi, XXII: VIII. 2-4, 308-309.

⁴ Kâtip Çelebi (2008). *Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfâri'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)*, İ. Bostan (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı, 64.

onu yeryüzündeki diğer bütün denizlerden ayıran özelliğine yani enginliğinde barındırdığı sayısız adayı dikkate almak anlamlı bir yaklaşım gibi görünmektedir.

Pîrî Reis'in yol göstericiliğine başvurulacak olursa Batılı denizciler tam da bunu yapmakta, adalara "Arsupeluga" demektedir. ⁵ Bu ifade esasen takımada⁶ ya da içinde çok sayıda ada bulunduran deniz⁷ anlamına gelen "archipelagos"⁸ kelimesinin ünlü Türk denizcisinin kulağına çalındığı biçimdir. Öyleyse archipelagos tabiri coğrafi bir kavram olarak Batı dillerindeki yerini almıştır. Bu bakımdan Ege tarihinin Batı'daki etimolojik etkisinin heyecan verici olduğunu ifade etmek pekâlâ mümkündür. Archipelagos tabirinin aslında Ege'nin bilinen en eski sakinleri arasında gösterilen ve mahir denizciler olarak tanınan Pelasglar'dan kök bulduğu anlaşılmaktadır.⁹ George Thomson, Pelasgların etkisiyle "denize doğru" anlamına gelecek şekilde "pelagos" kelimesinin Yunancaya yerleştiğini ifade etmektedir.¹⁰ Pelasgların istilacı bir kavim olarak gittikleri yerlere isim verdikleri, yaşadıkları yerlerin adları üzerinde dönüştürücü etkiler uyandıracak kadar kök saldıkları Akdeniz tarihçisi David Abulafia'nın tespitlerinde¹¹ açık bir şekilde görülür. Bu cümleden olarak "takımada" kelimesinin "Egeli" olduğunu, tarihte bıraktığı izlerle

⁵ Pîrî Reis (1988). *Kitab-ı Bahriyye*, C. I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 603.

⁶ Saraç, T. (1985). *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük* (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı), İstanbul: Adam Yayınları, 95.

⁷ *Redhouse Büyük Elşözlüğü: İngilizce-Türkçe; Türkçe-İngilizce* (2008). İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık, 20.

⁸ Marco Boshini, arhipelagos tabirini Ege bağlamında açıklamakta ve Ege Adalarını sıralamaktadır. Bk. Marco Boshini, archipelagos tabirini eserini adlandırmak için kullanmıştır. Bk. Marco Boschini (1658). *L'Arcipelago con tutte le isole, scogli, secche, e bassi fondi*, Venezia. <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b5962412h/f1.item> erişim tarihi: 07.04.2012.

⁹ Pelasglar hakkında bk. Thukidydes (1972) *Pelopennesoslularla Atina'lıların Savaşı*. C. I, H. Demircioğlu (Haz.). Ankara: A.Ü. DTCF Yayını, I/3, 4. Pelasgların Ege'nin kuzeyindeki adalara yerleşmesi ve Limni'deki varlıkları hakkında bkz. Herodotos (2011) *Tarih* (8. baskı) (Çev. M. Ökmen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, IV/145, 354. Pelasgların Saruhan Adalarındaki varlığı hakkında bkz. Thomson, G. (2007) *Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler: Tarih Öncesi Ege* (çev. C. Üster). İstanbul: Homer Kitapevi, 160, 162. Pelasgların, Ege Göçleri sırasındaki yayıldıkları bölgeler hakkında bkz. Mansel, A. M. (2004). *Ege ve Yunan Tarihi*. (8. Baskı). Ankara: TTK Basımevi, 87. Pelasgların denizcilikleri hakkında bkz. Emanuel, J.P. (2013) "Srdn from the Sea: The Arrival, Integration, and Acculturation of a Sea People". *Journal of Ancient Egyptian Interconnections*, 5/1, 16, vd.

¹⁰ Thomson, G. (2007), 163.

¹¹ David Abulafia, "Peleşet" adıyla anılan kavmin Pelasglar olduğunu, MÖ XII. yüzyılda Akka havalisi ile Kenan ülkesine yerleşerek "Peleştim" ismini verdiklerini bu ismin zamanla "Filistin" hâlini aldığını ifade etmektedir. Bk. Abulafia, D. (2012) *Büyük Deniz: Akdeniz'de İnsanlık Tarihi*, İstanbul: Alfa Yayınları, 84.

birlikte adaların hikâyesinin aslında denizin hikâyesini meydana getirdiğini ifade etmek mümkündür.

Çalışmada inceleme konusu edilecek olan sahanın Ege’de uzamsal kapladığı alanı tayin etmek için coğrafya ile tarihin kesişim kümesine dair başka bir noktaya daha değinmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti, Eğriboz ve XVII. yüzyılda ele geçirilecek olan Girit bir kenara bırakılacak olursa yalnızca Anadolu’nun hemen açıklarında bulunan Rodos’tan başlayıp en kuzeyde Bozcaada’ya kadar bir hat boyunca dizilmiş olan adalardaki kalelere asker konuşlandırmıştı. Bu durum coğrafi gerekliliklerin bir sonucuydu. Ege, Antik Çağ’dan başlayarak daima canlı bir gemi trafiğine sahne ola gelmiştir. Modern öncesi dönemde denizcilik faaliyetleri tamamen coğrafi koşulların etkisi altında yürütülebiliyordu. Bu durum Akdeniz’in tamamı için geçerliydi.¹² Mahir denizciler, rotalarını mevsimsel etkilere açık bir şekilde yıl boyu değişiklik arz edebilen hâkim rüzgârlar ve akıntıları dikkate alarak tayin ederlerdi.¹³ Levant’ın işlek limanlarına çalışan gemiler bu sebeple belli rotalara sadık kalmak zorundaydı. Bu zorunluluğun XVII. yüzyılda görev yapmış Bozcaada Kadısı Ebu Talib’in elinden şu şekilde kayda geçtiği görülür:

Bozcaada [Kalesi] deryâda bir mahalde vâki’ olmuştur ki İslambol’dan gelen gemiler Boğaz’dan taşra çıkdıklarında furtuna bulsa yâhud düşman rast gelse kaçub sığınacak Bozcaada Limanı’ndan gayri liman yoktur. Selanik ve Koloz ve Sakız ve İzmir boğazlarından çıkan gemiler mücennân furtuna bulsalar yâhud düşman rast gelse Bozcaada limanından gayri sığınacak liman yoktur.¹⁴

Gerçekten de İstanbul’a doğru seyreden gemilerin tamamı Midilli ve Bozcaada önlerinden geçmek zorundaydı. Girit üzerinden Filistin’e ulaşmak ancak Rodos’un kuzeydoğusundan geçip, Antalya Körfezi’nden doğru ilerleyerek Kıbrıs’ın

¹² Örneğin Lübnan kıyılarında yürütülen kıyı gözlem faaliyetleri bölgedeki deniz trafiğini takip etmek için yeterli imkân sağlıyordu. Çünkü bütün İskenderun’dan Sûr’a kadar olan kıyı şeridini kontrol etmek için Beyrut önündeki dağlık alana gözcüler çıkarılması yeterli oluyordu. Bk. **Ernoul Kroniği Haçlı: Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs’ün Fethi**. (2019). (çev. A. D. Altunbaş). İstanbul: Kronik Kitap, 237.

¹³ Ege’nin kuzeyinde kuzeydoğu rüzgârları, orta kısmında kuzey rüzgârları etkili olur. Güneydoğu kısmında ise kuzeybatı yönlü rüzgârlar hâkimdir. Bununla birlikte Güney ve Güneybatı Ege mevsimsel değişikliklerden etkilenebilmektedir. Bk. Vagenas, C., Anagnostopoulou, C. ve Tolika, K. (2017). “Climatic Study of the Marine Surface Wind Field over the Greek Seas with the Use of a High Resolution RCM Focusing on Extreme Winds”. **Climate**, 5 (29), 10.

¹⁴ BOA.MAD.d. 7365, s. 102.

güneydoğusunu dolaşmakla mümkündü. Mısır'a doğru hareket eden gemiler meltem rüzgârlarını yelkenlerine doldurmak için Girit ya da Rodos üzerinden İskenderiye'ye ulaşabilirdi.¹⁵ Cristòbal de Villalòn'a izafe edilen ve aslında dönemin iyi bilinen seyahatnamelerinden derlenmiş kurgu bir eser olan *Viaje de Turquía*'da "Pedro" isimli güya esaretten kurtulup ülkesine kaçmayı başarmış bir karakterin¹⁶ ağzından Sakız Limanı'nın Batı Akdeniz'den İstanbul'a ya da İstanbul'dan Kuzey Afrika'ya giden bütün gemilerin uğrak yeri olduğunu öğreniriz.¹⁷ Bu coğrafi zorunluluk Ege'nin doğusunu daha stratejik bir hâle getiriyordu. Öte yandan siyasi gelişmeler de kalelere yüklenen sorumluluklar üzerinde etkili oluyordu. 1571 İnebahtı Deniz Savaşı,¹⁸ Osmanlı donanmasının yetmişmiş nitelikli elemanlarını yitirmesine, devletin Akdeniz genelinde takip ettiği politikaların sekteye uğramasına yol açtığı gibi Osmanlı sularında Batılı korsanlığın süratle artmasına da sebep oldu. Özellikle İstanbul - İskenderiye güzergâhı yüzyıl boyunca etkili şekilde korsanlara karşı mücadele edilemedi.¹⁹ Bu süreç bölgeyi güven altında tutmanın önemini ortaya koyduğu gibi şüphesiz kalelere yüklenen stratejik sorumlulukları da artırdı. Osmanlılar deniz taşımacılığını koruyabilmek, büyük ya da küçük herhangi bir sivil yahut askerî filonun kullanmak zorunda kalacağı bu rotayı kontrol altında tutabilmek için XV. yüzyıldan başlayarak XVII. yüzyıl sonuna kadar olan süreçte bölgede bulunan 10 adadaki 17 kaleye garnizon konuşlandırmıştı.

Çalışmaya konu edilen kaleleri sıralarken bir yandan da tez boyunca takip edilecek olan isimlendirme hususunda açıklamada bulunulabilir. Bir yerin farklı isimlerle anılması belki de tarihsel derinlik içinde haiz olduğu zenginliğin en temel göstergelerinden biri olmalıdır. Ege söz konusu olduğunda adaların, tıpkı denizin yüzünde belirlediği gibi tarihsel derinlik içinde abidevi bir biçimde yükseldiği görülür. Her birinin çok sayıda adı vardır. Bu durum, farklı dilleri konuşan ve farklı coğrafyalardan çıkıp gelen topluluklar ile adaların yolunun kesişmesiyle ilgilidir.

¹⁵ Pryor, J. H. (2004). *Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler* (çev. F. Tayanç, T. Tayanç). İstanbul: Kitap Yayınevi, 103, 105.

¹⁶ Önalp, E. (1990). "Bir İspanyol Esiri Gözüyle 1552-1556 Yılları Arasında İstanbul". *OTAM*, 1, 313 - 315.

¹⁷ Cristòbal de Villalòn (2011), *Türkiye Sehayati (Viaje de Turquía): Kanuni Devrinde İstanbul, 1557 Yılında Bir El Yazması*, (Çev. Y. Demirören). İstanbul: ErKO Yayıncılık, 194.

¹⁸ Hess, A. C. (1972). "The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History". *Past and Present*, 57/Kasım, 53-73.

¹⁹ Greene, M. (2005), "Dirilen İslam: 1500-1700". D. Abulafia (Ed.), *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 236.

Adalara yerli halklar tarafından verilen isimlerin İtalyanca ve Türkçede birer yansımasını bulmak mümkündür. Bu durumun tarihsel anlatıda okuyucunun tökezlemesine sebep olabilecek engellere yol açmaması için adalar, Osmanlı Türkçesi literatürüne yerleştiği hâliyle yani yüzlerce yıllık tarihî bir sürecin sonucu olarak benimsenmiş olan biçimleriyle anılacaktır. Söz konusu yaklaşım kaleler için de geçerli olacaktır. Bu aşamada aşağıdaki liste yol gösterici niteliktedir. Çizelge 1.1’de garnizon konuşlandırılmış kaleler ile bu kaleleri barındıran adaların Osmanlı literatüründeki adları ile Rumca karşılıkları gösterilmektedir.

Çizelge 1.1. Garnizon konuşlandırılan kalelerin ve adaların isimleri

Adalar grubu ²⁰	Ada		#	Kale	
	Osmanlı Literatüründeki Adı	Rumca Adı		Osmanlı Literatüründeki Adı	Rumca Adı
Boğazönü Adaları	Bozcaada	Tenedos	1	Bozcaada	-
	Limni	Lemnos (Λήμνος)	2	Palukasrı	Palaiokastro (Παλαιόκαστρο)
Saruhan Adaları	Midilli	Lesvos (Λέσβος)	3	Midilli	Mytilini (Μυτιλήνης)
			4	Molivo	Molyvos (Μολύβου)
	Sakız	Chios (Χίος)	5	Sakız	Chios (Χίου)
Menteşe Adaları	İstanköy	Kos (Κως)	6	Andimahi	Antimacheia (Αντιμάχειας)
			7	Pili	Paleo Pyli (Παλαιό Πυλί)
			8	Kefalos	Kefalos (Κεφάλου)
			9	Narince	Neratzia (Νερατζιάς)
	Kalimnos	Kalolimnos (Καλόλιμνος)	10	Kalolimnos	Megalo Kastro (Μεγάλο Κάστρο)
	Leryos	Leros (Λέρος)	11	Leros	Leros (Λέρου)
	Rodos	Rodhos (Ρόδος)	12	Rodos	Rodos (Ρόδου)
			13	Mendirek	Agios Nicholas (Αγίου Νικολάου)
			14	Asiyab	-
			15	Köhne	-
			16	Lindos	Lindos (Λίνδου)
			17	Tahtalu	Archangelos (Αρχαγγέλου)

Çalışmada üzerinde kale ve garnizon bulunan iki ada kapsam dışında bırakıldı: Eğriboz ve Meis. Araştırmamızın odak noktasını olarak İstanbul-İskenderiye deniz güzergâhındaki Ege Adaları teşkil etmektedir. Ancak başlı başına bu açıklama tatmin edici değildir ve Venedik Cumhuriyeti'nin emperyal aracı olarak hizmet verdiği günlerden ²¹ başlayarak Eğriboz'un Doğu Akdeniz'deki konumunu önemsiz gösterebilir. ²² Öyleyse Eğriboz'un kapsam dışında tutulmasının coğrafi olduğu kadar tarihî gerekçeleri de olmalıdır. Tarihsel olarak Eğriboz, Ege Adalarından çok Yunan Anakarası ile yoğun temas hâlinde olmuştur. Adanın merkezi durumunda

²⁰ Ege'de üzerinde insan yaşamına izin verecek büyüklükte çok sayıda ada bulunmaktadır. Bu durum adaların kaçınılmaz olarak gruplandırılmasına yönelik görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yaygın görüşe göre adaların tasnifini yansıtan bir gruplandırma için bk. EK 1.

²¹ Burry. J.B. (1886). "The Lombards and Venetians in Euboea (1205-1303)". *The Journal of Hellenic Studies*, 7, 317, 329-330.

²² Kiel, M. (1994b). "Eğriboz". *DİA* (C. 10). İstanbul: TDV, 491.

olan Chalkis'in Yunanistan ile adayı birbirinden ayıran dar su yolunun kıyısında kurulmuş olması da bu görüşün dayanakları arasında sunulabilir. Nitekim XVII. yüzyılın ikinci yarısında ve XVIII. yüzyılın ilk yarısında Atina, Mandud, Oroz, Avlonar, Köprühisar, Mudoniçe, İzdin, Salona, İstefe, Livadya gibi kıta Yunanistan'ındaki önemli yerleşimler Eğriboz'a bağlıydı.²³

Meis Adası, coğrafi olarak Ege'nin dışında kalsa da tarihsel anlamda Rodos ile birlikte anılan Menteşe Adalarının bir parçası olarak kabul edilegelmiştir. Nitekim adada bir de kale bulunmaktadır. Ancak gerek adanın Ege sınırları dışında kalması gerekse XVI. yüzyılda mali uygulamalar başta olmak üzere askerleri ilgilendiren işlemlerin Alâiye sancağı üzerinden gerçekleştirilmesi, çalışmanın kapsamı dışında tutulmasına sebep olmuştur. Örneğin 1553'te Meis'te konuşlu askerlerin maaşları Teke ve Alaiye mukataası üzerinden tahsil ediliyordu.²⁴ Coğrafi olarak sınırların belirlenmesinin ardından tarihsel sınırlama hususundaki yaklaşım gözler önüne serilebilir.

Ege'deki tahkimatlar, adalardaki hayatı öylesine derinden etkilemiştir ki kaleler, bölgenin tarihini inşa etmede önemli bir başlangıç noktası olarak görülebilir. Ege Adalarındaki Osmanlı tahkimatlarının hikâyesi, adalardaki egemenlik fikrinin hikâyesiyle bir bakıma iç içe geçmiş gibidir. Çalışmada da temel olarak Osmanlı egemenliğinin kurulması ve sürdürülmesinde kalelerin rolü ele alınacaktır. Ancak bu hikâyenin anlaşılabilir hâle gelebilmesi için yer yer tahkimatlar ile egemenlik arasındaki göz ardı edilemez ilişkinin ilk defa ortaya çıktığı döneme yani Antik Çağ'a kadar uzanan bir tarihsel derinliğe göndermeler yapmak gerekmektedir.

Adalar dünyası, merkezini bünyesinde barındıran bir otoriteyi tarih boyunca ortaya çıkarabilecek kapasiteye asla ulaşamamıştır. Bu hususta ihtişamlı Minos, bir istisnayı teşkil etmekle birlikte kalelere ait bir tarihsel anlatıda Minos'a doğrudan yer vermek mümkün değildir. Öyleyse başlangıç noktası olarak egemenlik ile egemenliğin en güçlü ve cismani mümessili olan kaleler arasında Ege bağlamında nasıl bir bağ kurulabileceği sorusuna cevap aranabilir.

²³ BOA.**TT**.d.797, s. 43; BOA.**TT**.d.886, s. 24-31, 33-38, 40.

²⁴ BOA.**MAD**.d.233, s. 2.

İçinde yaşayan halkları, tarihsel biricikliği ve hem özgün hem de ortak özellikleriyle Ege Adaları; Anadolu veya Yunanistan'da yahut her ikisinde birden hüküm süren büyük güçlerin giriştikleri mücadelelerin etkisi altında kalmıştır. Ege'den bakıldığında “büyük güç” olmak ise Erken Modern Dönem dâhil olmak üzere Antik Çağ'dan başlayarak Akdeniz ölçekli politikalar üretebilme kapasitesiyle ölçülebilir. Farklı bir bakış açısıyla şöyle bir soru da yöneltilebilir: Ege'de kaleleri kimler inşa etmiş ve içine asker konuşlandırabilmiştir? Cevap, Akdeniz ölçekli politikalar üretebilen güçlerdir: Roma-Bizans, Cenova, Venedik, Osmanlı.

İsimleri listelenenler arasında St. Jean Şövalyelerinin de yer alması gerektiği fikri ilk bakışta hasıl olabilir. Dolayısıyla Şövalyelerin bir istisna olarak kabul edilmesi gerektiği savunulabilir. Ancak tarihsel anlatı başka bir yaklaşımı zorunlu kılmaktadır. Esasen Batı Hristiyan âleminin sınır karakolu vazifesini üstlenmiş olan Şövalyeler, kendilerine biçtikleri kutsal misyonu da bu tarihsel sorumluluk bağlamında tanımlamışlardır. Böylece Rodos'ta 20 Aralık 1522'ye değin Batı'daki dindaşlarından destek almayı sürdürebilmişlerdir. Öyleyse St. Jean Şövalyeleri merkeze alındığında “büyük güç” olarak Batı Hristiyanlığının referans alınması daha doğru görünmektedir.

İstanbul'un Fethi'nden itibaren sürekli olarak denizlerdeki etkinlik alanını genişleten ve proaktif politika benimseyen Osmanlı Devleti, emperyal bir güç olarak Akdeniz'de hüküm sürdü. Malta Seferi, bir “Akdeniz İmparatorluğu” olarak Osmanlı Devleti için tarihsel bir dönüm noktasına işaret eder. Bundan sonraki süreçte kaçınılmaz olarak Osmanlılar ile Katolik deniz güçleri arasındaki mücadele giderek doğuya kaydı.²⁵ İnebahtı Deniz Savaşı ise daha büyük bir kırılmayı teşkil etti. Tam da bu tarihsel süreçte Ege'deki Osmanlı varlığı XV. yüzyılın ikinci yarısından başlayarak kök salmaya başlamış ve bir yüzyıldan kısa süre içinde Ege'nin neredeyse tamamını kapsayacak bir mahiyet kazanmıştı. Osmanlı Devleti'nin, Akdeniz'in genelini etkileyen politikalarındaki dönüşüm ve bu dönüşümün sarsıntıları Ege'deki Osmanlı kalelerinde de hissedilecekti. Yeni stratejik yaklaşımlar bağlamında, Osmanlı Devleti'nin Ege'deki askerî varlığı, tedricen ve genel anlamda güçlendirilerek yeni bir boyut kazanacaktı. Özetle XVII. yüzyıl ortalarına kadar bir

²⁵ Greene, M. (2011). “Akdeniz'de Osmanlılar” (Çev. O. G. Ayas). V.H. Aksan, D. Goffman (Ed.). **Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı**. İstanbul: TİMAŞ, 143.

yandan ilk defa ortaya çıkan egemenlik kurgusunu bir yandan da yeni gelişen güvenlik algısının ihtiyaçlarını yansıtan bir yapılanma ortaya çıkmıştır. Kaleler, tüm bu tarihsel anlatının kesişim noktasında yer almaktadır. Dolayısıyla Ege'deki Osmanlı varlığı açısından bir başka dönüm noktası olan Girit Seferlerine kadar devam eden dönem

1. Osmanlıların cihanşümül politikalarında Ege'deki Türk varlığının yerini,
2. Ege'deki Osmanlı askerî varlığının boyutlarını,
3. Ege'deki Osmanlı askerî varlığının hedeflerini,
4. Ege'deki Türk egemenliğinin dayanaklarını

anlatmak için oldukça anlamlı bir tarihsel zemin sağlamaktadır. Öte yandan İran, Arnavutluk, Macaristan, Kafkas ve Kuzey hudutları ile Anadolu'daki kalelerle ilgili dikkate değer çalışmalar yapılmış olmasına rağmen Ege'yi içeren kapsamlı bir çalışma gerçekleştirilmemiştir.

Osmanlı kale literatürü konusunda Ömer Gezer oldukça anlamlı bir girişimi ortaya koymuş bulunmaktadır.²⁶ Tarihçi, öncelikli olarak alanda yapılacak olan yeni çalışmalara olan ihtiyaca işaret etmektedir. Balkanlardaki Osmanlı kalelerine odaklanan çalışmasında askerî yapılanmadan kale mimarisine kadar uzanan geniş bir çerçevede oldukça yol gösterici nitelikte bir literatür değerlendirmesi sunmaktadır. Öncelikli olarak ifade edilmesi gereken husus, askerî tarih alanında Batı'daki temayüle uygun olarak gibi ülkemizde de giderek artan sayıda araştırmamanın gerçekleştirilmekte olduğudur. Öyle ki Kahraman Şakul,²⁷ askerî tarih yazımının niteliği üzerine önemli çalışmalar yapmakta ve bu alandaki araştırmalara öncülük etmektedir. Benzer bir misyonu çalışmalarıyla Gültekin Yıldız'ın²⁸ da üstlendiğini ifade etmek mümkündür. Bununla birlikte Osmanlı askerî tarihçiliğini Batılı askerî tarihçilik düzlemine çeken ve Batı'da süren “askerî devrim” gibi

²⁶ Gezer, Ö. (2018). “Osmanlı Kaleleri Literatürü Üzerine bir Değerlendirme”. *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 33/1, 131-150.

²⁷ Gezer, Ö. (2003). “Osmanlı Askerî Tarihi Üzerine Bir Literatür Değerlendirmesi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 1/2, 529-571; Şakul, K. (Ed.). (2013). *Yeni Bir Askerî Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

²⁸ Şayin, C., Yıldız, G. (Ed.) (2012). *Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; Yıldız, G. (Ed.) (2017). *Osmanlı Askerî Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1792-1918*. İstanbul: TİMAŞ.

tartışmalara yön veren en değerli katkılar hiç şüphesiz Gabor Ágoston'dan gelmiştir.²⁹ Ateşli silahlar, Osmanlı topçuluğu ve top imalatı konusunda Salim Aydüz'ün eseri³⁰ ise âdetâ büyük bir veri madenciliğinin ürünüdür. Eserde askerî teknoloji alanında doğrudan ve dolaylı olarak bilgi aktaran çok sayıda arşiv belgesi işlenmiştir. Bunun dışında Osmanlı kalelerinin teşkilatını derli toplu bir şekilde ele alan ilk önemli çalışma Eftal Şükrü Batmaz'a³¹ aittir. Mahir Aydın'ın Faş Kalesi³² ile Vidin Kalesi³³ üzerine gerçekleştirdiği araştırmalar dilimizde kaleme alınmış en yetkin eserler arasında gösterilebilir.

Macar hududu iki büyük imparatorluğun çatışma sahası olduğu ve Erken Modern Dönem'in değişen teknolojisi ve askerlik tarzını yansıttığı için ilgi çekmiş ve doğrudan bu sahayı ilgilendiren önemli sayıda çalışma kaleme alınmıştır. Mark L. Stein'in *Osmanlı Kaleleri*³⁴ bunlardan ilk akla gelen eserdir. Ancak bu eser, yine bu sahaya yönelik kaleme alınmış en kapsamlı çalışma olan *Kale ve Nefer* isimli kitabında Ömer Gezer³⁵ tarafından Osmanlı kaleleri ve askerî teknolojisinde daha önce Batılılar tarafından kabul edilmiş olan diskuru tekrarlamakla eleştirilir.³⁶ Bir başka önemli çatışma sahası olan ve kalabalık garnizonlarla korunan İran hududuna ilişkin de dikkate değer çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan Uğur Demlikoğlu'nun Erzurum Kalesi'ne odaklanan doktora tezi³⁷ ile Orhan Kılıç'ın Van Kalesi'ni merkeze alan makalesi³⁸ bölgedeki Osmanlı askerî organizasyonu ve kalelerin işlevleri ile kapasitelerini ortaya çıkaran nitelikli araştırmalardır.

²⁹ Ágoston, G. (2017a). "İnsicamsız Tarih Yazımı ve İslami Askeri Teknoloji: Avrupa Askeri Devrimi Tartışmaları ve Osmanlılar" (Çev. ve Haz. K. Şakul). **Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 32-35; Ágoston, G. (2017b). "Ateşli Silahlar ve Askerî Uyarılma: Osmanlılar ve 'Askeri Devrim'". (Çev. ve Haz. K. Şakul). **Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 45-83.

³⁰ Ayduz, S. (2006). **Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi**. Ankara: TTK Yayınevi.

³¹ Batmaz, E.Ş. (1989).

³² Aydın, M. (1986). "Faş Kalesi". **Osmanlı Araştırmaları**, VII, 67-138.

³³ Aydın, M. (2014). **Vidin Kalesi: Tuna Boyundaki İnci**. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.

³⁴ Stein, M.L. (2007). **Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları** (Çev. G.Ç. Güven). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

³⁵ Gezer, Ö. (2020). **Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askeri Gücü (1699 - 1715)**. İstanbul: Kitap Yayınevi. Söz konusu eser Ömer Gezer'in doktora tezidir. Bk. (2016). **Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

³⁶ Gezer, Ö. (2020), 109.

³⁷ Demlikoğlu, U. (2013). **Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâziğ.

³⁸ Kılıç, O. (2012). "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri". **OTAM**, 31/Bahar, 87-127.

Yunanistan'daki Osmanlı tahkimatları da Büyük Bozgun yılları (1683-1699) yaşanan sırasında mücadeleler sonucu Venedik kontrolüne girmiş ve burada Venedikliler tarafından çağın gereklerine uygun bir şekilde yeniden tahkim edilmiştir. Sınırın öte tarafında da Osmanlılar benzer bir inşa faaliyetine girişmiştir. Bu kayıpların ve kazançların arasında baştan kurgulanan sınır ilişkileri ve savunma düzeni bazı araştırmacıların ilgisini çekmiştir. Nikos D. Karabelas bu araştırmacılarından biridir. Preveze üzerine kaleme aldığı çalışması da tam da yeniden yapılandırılan tahkimatlar bağlamına oturmaktadır.³⁹ Benzer bir araştırma Anavarin Kalesi özelinde Fariba Zarinebaf tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁰ Bunların dışında kuzey hududundaki kaleler hakkında da önemli çalışmalar yapılmıştır. Özi Kalesi'ni Carolin Finkel ile Victor Ostapchuk Osmanlı kaynaklarının dışında arkeolojik bulgulardan da yararlanarak ele aldılar.⁴¹ Yine aynı kale Mustafa Işık tarafından tahrir defterlerine dayalı olarak incelendi.⁴² Cengiz Fedakar, Sohum Kalesi'nin XVIII. yüzyıldaki durumunu ele aldı.⁴³ Tarihçinin ayrıca Osmanlı Rus ve Avusturya Savaşlarının stratejik tahkimatları üzerine araştırmaları da vardır.⁴⁴ Ek olarak Anapa Kalesi üzerine kaleme aldığı eseri, Osmanlı - Rus kuvvetler dengesinin XVIII. yüzyıl sonundaki seyrini gözler önüne serer.⁴⁵ Görüldüğü üzere özellikle Osmanlı - Avusturya ve Rus hududunu teşkil eden Tuna ve Macaristan havalisi üzerine kaleme alınmış olan çalışmalar genel olarak XVIII. yüzyıla odaklanmaktadır. Bunun sebebi açıktır. XVI. yüzyıl sonlarından itibaren yaygınlaşan

³⁹ Karabelas, N. D. (2012). "Ottoman Fortifications in Preveza in 1702 the First Phase of the Castle of İç Kale". *OTAM*, 32/Güz, 47-66.

⁴⁰ Zarinebaf, F. (2005). "Translations of Two Ottoman Documents Describing the State of the Morea and Anavarin in 1716". F. Zarinebaf, J. Bennet, J.L. Davis (Ed.). *A Historical and economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century*. Princeton: Hesperia, 49-111.

⁴¹ Finkel, C., Ostapchuk, V. (2005). "Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi". *Muqarnas*, 22, 150-188.

⁴² Işık, M. (2008). "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Kalesi; Cankerman (Özü)". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 5/5, 77-92.

⁴³ Fedakar, C. (2017). "Kafkasya'da Osmanlı Tahkimatı: Sohum Kalesi (1723-1729)". *VAKANÜVİS: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. 2/2, 163-194.

⁴⁴ Fedakar, C. (2013). "1787-1792 Osmanlı Avusturya, Rus Savaşları'nda Bender Kalesi". E. Uyumaz, M. Kesik v.dğr. (Ed.). *Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 382-393; (2015). "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri". *Karadeniz Araştırmaları*, 46, 119-136.

⁴⁵ Fedakar, C. (2014). *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

tabyalarla desteklenmiş yeni tip kaleler, özellikle XVII. yüzyıldan sonra mücadelelerin kaleler etrafında şekillenmesine yol açmıştır.⁴⁶

Özetle ilk olarak adalarda Osmanlı egemenliğinin kurulmaya başladığı XV. yüzyıl ortalarından XVII. yüzyıl ortalarına kadar olan dönem tezin ana tarihsel aralığını teşkil etmektedir. Çünkü bu dönem hem kalelere ilişkin ilk uygulamaları hem de kale yapılanmasının şekillenmesinde etkili olan önemli siyasi gelişmelerin etkisini gözler önüne sermeye olanak sunmaktadır. Ek olarak söz konusu 150-200 yıllık dönem, kaleler bağlamında teknolojik, taktiksel ve idari bazı gelişmelerin de yaşandığı bir çeşit geçiş dönemine tesadüf etmektedir. Öncelikle bu dönemde kalelerde ateşli silahlar görünmeye başlamış, kale mimarisinde yeni bir aşamayı yansıtan tabyaların ağırlık kazandığı yeni bir tipoloji ortaya çıkmıştır. Sonuçta kuşatma savaşları yeni bir döneme girmiştir. Dolayısıyla söz konusu dönem hem kaleler hem de Ege bağlamında anlatılmaya değer bir hikâye sunmaktadır. Bununla birlikte Ege, belki de üzerine en az söz söylenmiş Osmanlı topraklarına ev sahipliği yapar. Yine de yol gösterici nitelikte önemli eserler mevcuttur.

Ege Adalarıyla ilgili tarihsel gerçekleri arşiv vesiklarına dayanarak inşa etmeye girişen ilk modern tarihçi Saffet Bey'dir.⁴⁷ Saffet Bey'den sonra adalara odaklanan ilk kapsamlı çalışma Yasemin Demircan tarafından gerçekleştirilmiştir.⁴⁸ Tarihçi Boğazönü Adalarının yanı sıra Kikladlar üzerine çalışmalar da kaleme almıştır.⁴⁹ Bunun dışında Cevdet Küçük ve İdris Bostan öncülüğünde bir grup tarihçi tarafından Ege Adalarındaki Türk egemenliğinin tarihsel niteliği, adaların ekonomik durumu ve toplumu hakkında tamamen arşiv vesikalarına dayanan bir dizi kitap

⁴⁶ Kuşatma savaşlarının doğası hakkında isabetli bir değerlendirme için ayrıca bk. Chase, K. (2003), *Firearms: A Global History to 1700*, Cambridge: Cambridge University Press, 61 v.dğr.

⁴⁷ Safvet (1329), "Nakşa (Naksos) Dukalığı: Kiklad Adaları". *TOEM*, IV (16), 1444-1457.

⁴⁸ Demircan, Y. (1992). *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV ve XVII. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.

⁴⁹ Demircan, Y. (2014b). "Kikladdaki Osmanlı İdaresini Şekillendiren Unsurlar ve 1670 Tahriri". *Studies of the Ottoman Domain*, 5 (8), 70-79; (2009a). "Nakşa Adası (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Bir Tahrir Defterine Göre)". *GEFAD*, 29 (Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı-I), 675-721; (2009b), "1670 Tahririne Göre Para Adası". *GEFAD*, 29 (Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı-I), 722-753; (2009c). "1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası'nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyânın Durumu". *Belleten*. LXXIII (268), 671-681; Demircan, Y. (2020a). "Nakşa Adası". *Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi: Kikladlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, 17-77; Demircan, Y. (2020b). "Para Adası". *Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi: Kikladlar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, 79-107.

kaleme alınmıştır.⁵⁰ Erken Modern Dönem'in tarihsel sınırları içinde Ayhan Afşın Ünal'ın Midilli üzerine yazdığı doktora tezi de son derece kapsamlıdır ve Ada'da cari olan hukuki ve mali düzenlemeleri ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır.⁵¹ Doktora tezi hacminde derinlemesine sosyoekonomik tahliller içeren bir başka araştırma Filiz Yaşar Keskin'e aittir. Tarihçi yalnız tahrir defterlerini değil, Yunanca vesikaları da kullanarak Erken Modern Sakız'ındaki toplumsal hayatı tüm veçheleriyle ele almıştır.⁵² Son olarak Nicolas Vatin'in Rodos Şövalyeleriyle Osmanlılar arasındaki gerimli ilişkiyi ele aldığı, bunu yaparken de coğrafi, toplumsal ve ekonomik veçhelerden yaklaştığı eserine⁵³ temas edilebilir. Tarihçi sadece Batı dillerinde kaleme alınan çalışmalara ve birinci-ikinci elden kaynaklara dayanmamış, aynı zamanda Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde muhafaza edilen önemli miktarda belgeden de beslenmiştir. Dahası bunlardan önemli bir kısmının transkripsiyonunu yaparak araştırmacıların hizmetine sunmuştur.⁵⁴ Sonuç olarak Ege Adalarındaki Osmanlı egemenliği dönemine ilişkin arşiv vesikalarından yararlanan belli başlı modern çalışmalar genel hatlarıyla ele alındığında adaların idari, iktisadi ve içtimai yönlerine odaklanıldığı ve askerî konuların tali bir mesele olarak ele alındığı görülmektedir.

Çalışmada odaklanılan yaklaşık 200 yıllık süreçte kalelerin geçirdiği değişim ve dönüşüm hususunu anlayabilmek için sanat tarihçilerinin sağladığı bakış açısı yol gösterici niteliktedir. Bölgedeki Osmanlı varlığının askerî izleri hususunda Neval Konuk'un eseri⁵⁵ zikredilmeye değerdir. Öte yandan Rodos'un karmaşık savunma sistemini anlamak için Katerina Manoussou-Della'nın çalışmaları önemli bir boşluğu doldurmaktadır.⁵⁶ Manoussou-Della âdeta okuyucusunun elinden tutarak

⁵⁰ Küçük, C. (Ed.) (2001). **Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi**. Ankara, SAEMK Yayını. Bu eser çok sayıda belge çevirisi de içermektedir. Bkz. Küçük, C. (Ed.) (2001), 67-253; Küçük, C. (Ed.) (2002) **Türk Hâkimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi**. Ankara: SAEMK Yayını; Bostan, İ. (Ed.) (2003). **Ege Adaları'nın İdarî, Malî ve Sosyal Yapısı**. Ankara: SAEMK Yayını.

⁵¹ Ünal, A.A. (2002). (XVI. Yüzyılda Cezâir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde) *Midilli Sancağı*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

⁵² Yaşar Keskin, F. (2013), *Bir Osmanlı Adasında Toplum ve Ekonomi (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız)*, Doktora Tezi, Ankara.

⁵³ Vatin, N. (2004). **Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar: Doğu Akdeniz'de Savaş, Diplomasi ve Korsanlık**, (Çev. T. Altınova). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

⁵⁴ Vatin, N. (2004), 369-492.

⁵⁵ (2008). **Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi / Ottoman Architecture in Lesbos, Rhodes, Chios and Kos Islands**, Ankara: Stratejik Araştırma Merkezi.

⁵⁶ Kasdagli, A. M., Manoussou-Della, K. (1996). "The Defences of Rhodes and the Tower of St John". **Fort: The International Journal of Fortification and Military Architecture**, 1537; Manoussou-Della, K. (2013). "Zones and Nodes of Interaction: The Development of The Hospitaller Town of

burçlardan düşmesine engel olur, hendeklerin etrafında güvenle dolaşmasını sağlar. Konstantin Nossov'un⁵⁷ çalışması da Şövalyelerin mühendislik çözüm üretme kapasitelerine yönelik önemli detaylar sunar. Bununla birlikte Rodos şehri ve tahkimatları söz konusu olduğunda Albert Gabriel'in eseri⁵⁸ belki de en temel başvuru kaynağıdır. Ünlü sanat tarihçisi Rodos kentinin tekâmülü üzerinden -burada ele alınan 200 yıllık sürecin- bütün dinamiklerini gözler önüne sermektedir. Benzer şekilde İstanbul'daki Türk mühendisliğinin eseri olan tahkimatlar konusundaki eseri,⁵⁹ Erken Modern Dönem savunma mimarisinin temel dinamiklerini anlamak için son derece kıymetlidir. Yine Türk kaleleri hakkında Ali Boran'ın çalışmaları⁶⁰ da kale mimarisinin temel unsurlarını açıklamada yararlıdır. Macaristan'daki Osmanlı kalelerine ilişkin en kapsamlı çalışma ise Burcu Özgüven tarafından gerçekleştirilmiştir.⁶¹ Özellikle Fatih Devri tahkimatları hakkındaki çalışması, Rönesans'la birlikte gelişen kale mimarisindeki yeni yaklaşımların Osmanlı kaleleri üzerindeki etkilerini değerlendirir.⁶² Kale mimarisi söz konusunda olduğunda Semavi Eyice'nin⁶³ çalışmalarına temas etmeden bu bahsi kapatmak mümkün değildir. Son olarak ifade edilmesi gereken bir başka husus daha vardır. Ne yazık ki araştırma konusu olan dönem ve mekâna ilişkin kale inşası, onarımı hususundaki kayıtlar mimari detayları paylaşmaktan çok uzaktır. Askerî mimari ise kendine has gelişmiş bir terminolojiye sahiptir. Kaleler dönemin mühendislik kapasitesinin sınırlarını yansıtan sofistike varlıklar olarak bir tarihçi için karmaşıktır. Bu nedenle yukarıda sıralanan sanat tarihçilerinin çalışmaları dışında da doğrudan ve dolaylı olarak kale mimarisi ile ilgili çok sayıda araştırma ve incelemeden yararlanmak gerekti.

Rhodes". E. Buttigieg, S. Philips (Ed.). *Islands and Military Orders, c.1291–c.1798*. Burlington: Ashgate Publishing, 87-99.

⁵⁷ Nossov, K. (2010). *The Fortress of Rhodes, 1309-1522*, Oxford: Osprey Publishing.

⁵⁸ Gabriel, A. (1921). *La Cité de Rhodes: Topographie, Architecture militaire*. Paris: E. de Boccard.

⁵⁹ Gabriel, A. (b.t. yok). *İstanbul Türk Kaleleri* (Çev. A. Ilgaz). İstanbul.

⁶⁰ Boran, A. (1999), "Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi". *Osmanlı*, C. X, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 363; (2002). "Türk Sanatında Kale Mimarisi". Y. Halaçoğlu v.dğr. (Ed.), *Türkler*, C. 7. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 878-892.

⁶¹ Güven, B. (2001). *Osmanlı Macaristanı'nda Kentler ve Kaleler*, İstanbul: Ege Yayınları.

⁶² Güven, B. (1997). *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

⁶³ Eyice, S. (2001), "Kale". *DİA* (C. 24). İstanbul: TDV, 234-242.

Kaleler, Antik Çağ'dan başlayarak birer hükümlanlık alameti olarak Modern Çağ'a değin tarihî gelişmelerin merkezinde yer almıştır. Garnizonu, cephaneliği, etrafına etkisi ve idari işleviyle bir kale âdeta canlı bir varlıktı. Binyıllar içinde değışip dönüşse de Osmanlı Devleti'nin hüküm sürdüğü, insanlığın bu en eski coğrafyasında sayısız tahkimat inşa edildi. Erken Modern Çağ'da Osmanlı Devleti de tabii olarak kaleleri askerî hedeflerinin odak noktasına yerleştirecekti. Zira kaleler, dönemin askerî ihtiyaçlarının bir ürünüydü. Önce batıda, sonra doğuda ve son olarak kuzeyde girişilen mücadelelerde kalelere gittikçe daha fazla merkezî rol verildi. Böylece Belgrad'dan Van'a, Azak'tan Bağdat'a kadar yüzlerce kale, palanka, kule gibi tahkimatlar inşa edildi ya da var olanlara yerleşildi. Jeopolitik ve stratejik realite bazı kalelerin daha önemli hâle gelmesini sağladı. Bu türden kaleler mekânsal olarak daha büyük oldukları gibi daha kalabalık garnizonlara ev sahipliği yapıyordu ve bulundukları yerlerdeki savunma sisteminin çekirdeğini teşkil ediyordu. Bu yaklaşım bir yönüyle kaleleri büyük ve küçük olmak üzere genellemek ve bir anlamda tasnif etmek olanağını sunmaktadır. Söz gelimi Rodos Kalesi, Menteşe Adalarında Şövalyeler tarafından kurgulanan savunma ağının merkezini teşkil ediyordu ki bu durum Türk hâkimiyeti altında da büyük ölçüde sürdürülmüştür. En azından idari yaklaşım Rodos'taki kaleler ile civardaki kaleleri Rodos Kalesi'ne bağlı kabul ediyordu.⁶⁴ Bölgedeki savunmanın bir diğer sıklet merkezi ise Narince Kalesi'ydi ve İstanköy'deki kalelerin yanı sıra Leryos, Kalimnos ve Bodrum kaleleri de Narince'ye bağlı kabul ediyordu.⁶⁵ Benzer şekilde Sakız Kalesi, İzmir havalisi için stratejik bir noktada yer alıyordu ve Kuşadası'ndaki kaleler Sakız'a bağlanmıştı.⁶⁶

Kaleleri "büyük" ve "küçük" olmak üzere ayırmanın ötesine geçen, daha anlaşılır ve kapsamlı bir tasnif, yüzlerce savunma yapısı bulunduğu gerçeği dikkate alındığında, oldukça güçtür ve belki de binlerce arşiv belgesinin taranmasını gerektirecek kadar zahmetlidir. İlk önemli tasnif girişimi Eftal Şükrü Batmaz'a aittir. Anadolu'nun sahilleri ve iç kesimlerine yayılan Osmanlı kalelerini 5 kategoriye ayıran Batmaz, askerî ve idari anlamda üstlendikleri işlevi referans almış gibi

⁶⁴ BOA.**MAD**.d. 2202, s. 14, 15.

⁶⁵ BOA.**MAD**.d. 2202, s. 20, 21.

⁶⁶ BOA.**MAD**.d. 7365, s. 127-128.

görülmektedir.⁶⁷ Bununla birlikte yukarıdan beri açıklanan stratejik gereklilikler, coğrafi realite ve kalelerin savunma kapasitesi bağlamında ilk kapsamlı tasnif girişimi ise Mahir Aydın tarafından gerçekleştirilmiştir. Tarihçi, kaleleri 11 grupta toplamakta, bu çalışmada araştırma konusu teşkil eden kaleleri de “Ada Kaleleri” olarak listelemektedir.⁶⁸

Kalelere ilişkin vesikaların büyük çoğunluğu maliye bürokrasisi tarafından üretilmiştir. Bunu en temel sebebi finansman meselesidir. Eğer bir kale hâlihazırda mevcutsa ve ağır bir onarıma ihtiyacı yoksa en önemli harcama kalemi askerlerin maaş giderleridir. Buna ilişkin en değerli kaynaklar mevacib defterleridir. Bununla birlikte Rodos ve ona bağlı olan İstanköy başta olmak üzere Menteşe Adalarının önemli bir kısmında, Bozcaada, Midilli ve Limni’de timar sistemi⁶⁹ cari olduğu için tahrir defterleri⁷⁰ kale personeli hakkında bilgi veren kaynaklar içinde yer alır.

Ege Adalarına ait eldeki en erken tarihli tahrir defteri Limni Adası’nda kesin olarak Osmanlı egemenliğinin kurulmasından sonra tutulmuştur. 1490 tarihli ve 25 numaralı bu defter, fetih sonrası adada gerçekleştirilen kapsamlı düzenlemeleri ve Türk egemenliğine geçiş devresinin Limni’deki etkilerini gözler önüne seren mahiyette son derece kıymetli bilgiler içermektedir.⁷¹ Bu özelliğinin bir sonucu olarak birden fazla araştırmacının ilgisini çekmiş, doğrudan bu defteri merkeze alan çalışmalar kaleme alınmıştır. Bu araştırmacılardan ilki Heath Lowry’dır. Tarihçi önce defterdeki kanunnameyi ele almış,⁷² daha sonra da tahrir verilerine odaklanan iki önemli çalışma gerçekleştirmiştir.⁷³ Bununla birlikte 25 numaralı defterden yararlanılan Türkçe literatürdeki ilk kapsamlı çalışma Yasemin Demircan tarafından

⁶⁷ Batmaz, E. Ş. (1989). *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu’da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550-1750)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, VII.

⁶⁸ Aydın, M. (2017). “Kaleler”. G. Yıldız (Ed.). **Osmanlı Askerî Tarihi**, İstanbul. Timaş, 17-20.

⁶⁹ Timar sistemi için bk. Barkan, Ö.L. (1979). “Timar”. **İA** (C. 12/I). İstanbul: MEB, 286-333.

⁷⁰ Tahrir işlemi ile ilgili bk. Öz, M. (2010). “Tahrir”. **DİA** (C. 39). İstanbul: TDV, 425-429.

⁷¹ BOA.TT.d. 25.

⁷² Lowry, H. (1980). “A Corpus Extant Kanunnâmes For The Island of Limnos As Contained in the Tapu Tahrir Defter Collection of the Basbakanlık Archives”. **Osmanlı Araştırmaları**, I, 41-60.

⁷³ Lowry, H. (1986). “The Island of Limnos; A Case Study on The Continuity of Byzantine Forms Under Ottoman Rule”. A. Bryer, H. Lowry (Ed.), **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society: Byzantine Studies Symposium (14-16 Mayıs 1982)**, Birmingham: Dumbarton Oaks, s. 235-260; (2002). **Fifteenth Century Ottoman Realities Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos**, İstanbul: Eren Yayıncılık. Söz konusu eser daha sonra Türkçeye kazandırılmıştır. Bkz. Lowry, H. (2013). **On Beşinci Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri: Limnos (Limni) Adasında Yaşam** (Çev. A. Öztürk), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

gerçekleştirilmiştir. Tarihçi, Boğazönü Adalarının tahrir verilerini ihtiva eden çok sayıda defterden yararlanarak kaleme aldığı doktora tezinde adaların müdafaasına ilişkin defterlere yansıyan hususları da ele almıştır.⁷⁴ Demircan, daha sonra yine 25 numaralı defterin verilerinden yararlandığı çalışmalar kaleme almıştır.⁷⁵ Bunlar arasında doğrudan Limni Adası üzerine odaklanan eseri, adadaki askerî yapılanmanın uzun süreli dönüşümü ile Palukasrı Kalesi'nin fonksiyonu hakkında önemli değerlendirmeler içermektedir.⁷⁶ Palukasrı garnizonu hakkında bilgi veren diğer iki tahrir defteri ise 1519 tarihli⁷⁷ 75 Numaralı Gelibolu Mufassal Tahrir Defteri⁷⁸ ile Kanuni Dönemi'ne tarihlenen⁷⁹ 434 Numaralı Gelibolu Mufassal Tahrir Defteri'dir.⁸⁰

Palukasrı hisar erleri gibi Midilli ve Molivo kalelerinin müstahfızları da timar tasarruf ediyordu. Dolayısıyla her iki kalenin de garnizonuna ilişkin verilere tahrir defterlerinde tesadüf etmek mümkündür. 261 numaralı ve 1548 tarihli⁸¹ icmal defterde hem Midilli⁸² hem de Molivo⁸³ kalelerinde görevli olup timar tasarruf eden askerlerin kimliklerine erişmek mümkündür. 261 numaralı defterin mufassalı olan 264 numaralı defterde de her iki kalenin hisar erleri tarafından tasarruf edilen dirliklerin kaydı mevcuttur. Ek olarak Midilli Kalesi azeb birliği askerleri de listelenmektedir.⁸⁴ Benzer şekilde 1581 tarihli⁸⁵ 594 numaralı icmal defter⁸⁶ ile bu defterin mufasalı olan 598 numaralı defterde Midilli'de görev yapan müstahfızlara ait timar kayıtları mevcuttur. Söz konusu defterler bir Ege adası üzerine kaleme alınan en kapsamlı sosyoekonomik tarih çalışmalarından birine de kaynaklık

⁷⁴ Demircan, Y. (1992).

⁷⁵ Demircan, Y. (2008), "XV-XVII. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Çeşitli Yönleriyle Küçükbaş Hayvancılık". *OTAM*, 24, 71-96; (2012). "XV-XVII. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Hâkimiyetinde Limni Adası Manastırlarının Durumu". *Bilig*, 60/Kış, 87-108.

⁷⁶ Demircan, Y. (2014a), *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

⁷⁷ Demircan, Y. (2014a), 4.

⁷⁸ Palukasrı müstahfızlarının timarları için bk. BOA.*TT*.d. 75, s. 157-196.

⁷⁹ Demircan, Y. (2014a), 5.

⁸⁰ Palukasrı müstahfızlarının timarları için bk. BOA.*TT*.d. 434, v. 84a-110a.

⁸¹ "Defter-i icmâl-i vilâyet-i cezîre-i Midillü, el-vâki' fi Gurre-i Muharrem sene 955 (M. 11 Şubat 1548)." Bk. BOA.*TT*.d. 261, s. 1.

⁸² Midilli müstahfızlarının timarları için bk. BOA.*TT*.d. 261, s. 45-104.

⁸³ Molivo müstahfızlarının timarları için bk. BOA.*TT*.d. 261, s. 105-116.

⁸⁴ Midilli müstahfızlarının timarları için bk. BOA.*TT*.d. 264, s. 159-219; Midilli Kalesi azebleri için bkz. BOA.*TT*.d. 264, s. 73-74; Molivo müstahfızlarının timarları için bkz. BOA.*TT*.d. 264, s. 221-229.

⁸⁵ BOA.*TT*.d. 594, s. 1.

⁸⁶ Midilli müstahfızlarının timarları için bk. BOA.*TT*.d. 594, s. 37-64; Molivo müstahfızlarının timarları için bk. BOA.*TT*.d. 594, s. 75-82.

etmiştir. Ayhan Afşın Ünal, Midilli Adası'nın XVI. yüzyıldaki durumuna odaklandığı doktora tezini esas olarak bu iki defter üzerine bina etmiştir.⁸⁷

Kronolojik olarak Midilli'de yapılan iki kapsamlı sayımın arasına tarihlenebilecek bir diğer icmal defter ise 1530 tarihli ve 367 Numaralı Ağriboz İcmal Defteri'dir.⁸⁸ Bu defterde Midilli ve Molivo kalelerindeki askerlerin tasarruf ettikleri timarlar listelenmektedir.⁸⁹ 367 numaralı defter aynı zamanda Ege'deki Osmanlı askerî varlığının en önemli dayanaklarından biri hatta en önemlisi olan Rodos garnizonuna ilişkin verileri de içermektedir.⁹⁰ Rodos'taki bir diğer önemli kale olan Lindos'a ilişkin veriler de bu defterde kayıt altına alınmıştır.⁹¹ İstanköy'deki kalelerden Narince,⁹² Pili,⁹³ Andomahi⁹⁴ ve Kefalos'a⁹⁵ ait personel sayılarına ilişkin verilere de bu defterden erişilebilmektedir. Son olarak Kalimnos⁹⁶ ve Leryos'taki⁹⁷ garnizonlarda görev yapan askelerin sayıları da defterde listelenmektedir.

H. 1001 (1593) tarihli olup Rodos ve ona bağlı adaların tahririni içeren yaklaşık 200 sayfalık bir defter olan 640 numaralı mufassal tahrir defteri ne yazık ki baş kısmından eksiktir. Üstelik eksik olan kısım Rodos, Mendirek ve muhtemelen Liman'da konuşlandırılmış birliklere ait veriler de içermektedir. Nitekim kanunnamenin son kısmının yer aldığı sayfayı takiben 3 sayfa boyunca hangi yerleşimde yaşadıkları anlaşılamayan reayanın isimleri sıralanmakta, ardından Kızılkapı'nın dışında kalan bölgenin verileri aktarılmaktadır.⁹⁸ İlerleyen sayfalarda Köhne Rodos⁹⁹ ve Lindos kalelerine¹⁰⁰ tesadüf edilir. Lindos Kalesi'nin müstahfızları¹⁰¹ da defterde listelenmektedir. Ayrıca Narince Garnizonu, "İstanköy

⁸⁷ Ünal, A.A. (2002).

⁸⁸ Osmanlı arşivi araştırma rehberinde defter Kanuni Dönemi'ne tarihlenmektedir. Nitekim içerik ve üslup bakımından bu dönemin defterlerine ait özellikler taşımaktadır. Bk. **Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Rehberi** (2010), Y. İ. Genç, M. Küçük, R. Gündoğdu v.dğr. (Haz.), İstanbul: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 100.

⁸⁹ BOA.TT.d. 367, s. 196-199.

⁹⁰ BOA.TT.d. 367, s. 206. Köhne Rodos Kalesi için bkz. 207.

⁹¹ BOA.TT.d. 367, s. 209.

⁹² BOA.TT.d. 367, s. 211.

⁹³ BOA.TT.d. 367, s. 213.

⁹⁴ BOA.TT.d. 367, s. 214.

⁹⁵ BOA.TT.d. 367, s. 215.

⁹⁶ BOA.TT.d. 367, s. 216.

⁹⁷ BOA.TT.d. 367, s. 217.

⁹⁸ *Cemâ'at-i Gebrân vâroş Kızılkapu*. Bkz. BOA.TT.d. 640, s. 8.

⁹⁹ BOA.TT.d. 640, s. 14.

¹⁰⁰ BOA.TT.d. 640, s. 83.

¹⁰¹ BOA.TT.d. 640, s. 127-128.

Kalesi” adıyla kaydedilmiştir.¹⁰² Pili,¹⁰³ Andomahi¹⁰⁴ ve Kefalos¹⁰⁵ da yine defterdeki yerini almıştır. Bu dönemde İstanköy’e bağlı olarak gösterilen Kalimnos’taki¹⁰⁶ küçük garnizon¹⁰⁷ ile yine İstanköy’e bağlı olan Leryos’taki¹⁰⁸ garnizon¹⁰⁹ listelenmiştir.

Tahrir defterleri, Ege’deki Osmanlı kaleleri hakkında XVI. yüzyılda oldukça değerli bilgiler vermektedir. Bununla birlikte Palukasrı müstahfızlarının XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ulufe almaya başlamalarının bir sonucu olarak tahrir defterlerine yansımaları görülür.¹¹⁰ Benzer bir süreç Midilli’de de tecrübe edilir. Rodos, İstanköy, Leryos ve Kalimnos’taki askerlerin ulufe tasarruf etmelerine rağmen tahrir defterlerindeki yerlerini almış olmaları istisnai bir durumdur. Tüm bu sebeplerle XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren mevacic defterleri,¹¹¹ askerler hakkındaki icmal ve mufassal nitelikte kayıtlar içeren en değerli kaynak hâline gelmiştir.

Mevacic, askerlerin günlük (*yevmiye*) olarak hesaplanan maaşlarına verilen addır. Bu bakımdan *ulufe* ile aynı anlama gelir. Üç aylık dönemler hâlinde yapılacak olan maaş ödemeleri mevacic defterleri denilen defter serisine aktarılırdı. Kale personelinin tasarruf ettiği gediğin gelirini yani ulufesini listelemek için tutulan ayrıntılı defterlere mevacic defterleri denilmekteydi.¹¹² Mevacic defterleri, kalenin bulunduğu eyaletin bağlı olduğu defterdarının nezareti altında kâtipler tarafından hazırlanırdı. Defterler ve tezkere kayıtları beylerbeyinin mührü ile tasdik edildikten sonra mevacinin ödeneceği ilgili defterdarlığa gönderilirdi. Hazırlanan defter, defterdarlığın bulunduğu eyalet hazinesinde muhafaza edilir, daha önceki defterler ile karşılaştırıldıktan ve yeni tezkereler deftere kaydolunduktan sonra, ne kadar

¹⁰² BOA.*TT*.d. 640, s. 138-141.

¹⁰³ BOA.*TT*.d. 640, s. 161.

¹⁰⁴ BOA.*TT*.d. 640, s. 169.

¹⁰⁵ BOA.*TT*.d. 640, s. 177-178.

¹⁰⁶ *Cezîre-i Kalimnos. Tâbi’-i Kazâ-yı İstanköy*. Bkz. BOA.*TT*.d. 640, s. 182.

¹⁰⁷ BOA.*TT*.d. 640, s. 182.

¹⁰⁸ *Cezîre-i Leryos. Tâbi’-i Kazâ-yı İstanköy*. Bkz. BOA.*TT*.d. 640, s. 185.

¹⁰⁹ BOA.*TT*.d. 640, s. 185.

¹¹⁰ Demircan, Y (2014a), 63.

¹¹¹ Orhan Kılıç, mevacic defterlerinin tanziminden ulufelerin nakline ve dağıtılmasına kadar, süreci örneklerle açıklamıştır. Bk. Kılıç, O. (2012), 89-94.

¹¹² Afyoncu, E. (2004), “Mevacic”. *DİA* (C. 29). İstanbul: TDV, 418.

miktar akçe ödeneceği tespit edilir ve bu para, ödeme dönemlerinden önce ilgili kaleden gönderilen kâtiplere veya çavuşlara *kanun-ı kadim* üzere teslim edilirdi.¹¹³

Mevacib defterlerinde askerlerin kimlikleriyle birlikte görevleri, görev yaptıkları birlikler ve tasarruf ettikleri ulufenin bildirilmesi, personel hakkında önemli verilere toplu bir şekilde erişmeyi mümkün kılmaktadır.¹¹⁴ Çalışmada yararlanılan defterler ile bu defterlerde hagi kalelere ilişkin bilgilerin yer aldığını gösteren Çizelge 1.2 aşağıda gösterilmektedir.

¹¹³ Kılıç, O. (2012), 90-91.

¹¹⁴ Tamamı Maliyeden Müdevver Defter fonunda kayıtlı 1574'ten 1642'ye kadar olan sürece yayılan 15 defterden yararlanılmıştır. Bu defterler söz konusu tarih aralığında toplam kataloglanmış 16 defter olup bunlardan 1'i çürüdüğü için araştırmacılar tarafından görüntülenememektedir. Defterler için bk. Tablo 1.2.

Çizelge 1.2. Garnizonlara ilişkin verileri içeren defterler (1490 - 1642)

#	Tarih	Defter	Rodos		Narince	İstanköy			Leryos	Kalimnos	Sakız	Midilli		Palukasrı	Limni	Bozcaada
			Rodos*	Lindos		Andimahye	Pili	Kefalos				Midilli	Molivo			
1.	1490	TT.d. 25												+		
2.	1519	TT.d. 75												+		
3.	1530	TT.d. 367	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+			
4.	1530'lar	TT.d. 434												+		
5.	1548	TT.d. 261/264										+	+			
6.	1574	MAD.d. 7093	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+
7.	1579	MAD.d. 5228	+					+		+	+	+		+	+	+
8.	1581	TT.d. 594/598										+	+			
9.	1590	MAD.d. 2224									+					
10.	1593	TT.d. 640	+		+	+	+	+	+	+						
11.	1593-1595	MAD.d. 164												+	+	
12.	1604	MAD.d. 6166	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
13.	1606	MAD.d. 5683	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
14.	1611	MAD.d. 15835	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+
15.	1615	MAD.d. 3975	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+		+	+	+
16.	1616	MAD.d. 6404	+													
17.	1626	MAD.d. 12760	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+
18.	1627	MAD.d. 7068	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				+
19.	1628	MAD.d. 7374	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+			+
20.	1631	MAD.d. 7365	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+				+
21.	1635-1636	MAD.d. 7385	+		+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
22.	1642	MAD.d. 4634	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

* Rodos ile birlikte esas olarak Rodos Kale kompleksinin parçalarını oluşturan Asiyab, Mendirek, Köhne Rodos ve Liman tahkimatları da ifade edilmektedir.

Tablodan da anlaşılacağı üzere bazı defterler, çalışmada inceleme konusu edilen kalelerin tamamına ilişkin veriler içermektedir. Zira XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra defterler Cezayir-i Bahr-i Sefid Beylerbeyliğinin idari yetki alanını yansıtmak bir şekilde derlenmiştir. Bu tutum aynı tarihte kalelere ilişkin verileri sağlıklı bir şekilde karşılaştırma imkânını ortaya çıkarmıştır.

Kayıtlar, kale garnizonunu oluşturan birliklerin dinamik bir yapıda olduğunu göstermektedir. Yer değişikliği, boş kalan pozisyonların doldurulması ya da personel sayısının artırılması gibi gerekçelerle defterlere dikkate değer sayıda kayıt düşüldüğü görülmektedir. Buna ek olarak askerlerden bazıları savaşlarda

gösterdikleri yararlıklar gibi gerekçelerle maaş zaamı alıyordu. Dolayısıyla askerî varlığı yansıtan kayıtlarda sürekli olarak tadilat yapılması gerekiyordu. Ayrıca her yeni ödeme döneminde idari ve askerî yetkililerin kale personeline ilişkin gerçekleştirdikleri sayımlar kısa sayılabilecek bir tarihsel süreç içinde çok sayıda defterin tutulmasını gerekli kılıyordu. Bu husus Çizelge 1.2’de de sarıh bir şekilde gözlemlenebilmektedir. Dolayısıyla XV. yüzyılın sonlarından başlayarak Ege’deki savunma ağının inşasında kalelere ve kalelerin burçlarını bekleyen askerlere yüklenen sorumluluğun anlaşılmasında mevacib defterleri metodolojik olarak büyük avantajlar sağlamaktadır.

Rodos’tan Bozcaada’ya kadar istikrarlı bir şekilde Ege’deki kalelere toplu olarak yer verilmesi, defterlerde bazı sorunları daha kolay tespit etme olanağı da sunmaktadır. Nihayet Osmanlı maliyesi muazzam büyüklükte bir veriyi işlemek zorundaydı. Dahası bu veriyi kaydedip etkili şekilde yararlanmak için sağlıklı koşullarda saklamalıydı. Tüm bu işlem süreci bazı aksaklıklara, defterlerde kalelere ilişkin verilerin eksik kaydedilmesine ya da saklanmasına sebep olmuş gibi görünmektedir. Örneğin tezde yararlanılan veri havuzunda en geç tarihli kayıtların kaynağı olan Maliyeden Müdevver Defterler fonunda saklanan 4634 numaralı defterde Sakız Kalesi’nin komuta kademesini yansıtan kısım ve hisar erlerinin ilk iki bölümüne ait kayıtlar eksiktir. Üstelik defter sayfaları numaralandırılırken de bu kayıp göz ardı edilmiş, fark edilmemiş gibi görünmektedir. Öyle ki bu durum Sakız Garnizonu’ndan önce kayıtlarına yer verilen Palukasrı Kalesi’nin kayıtlarının devam ettiğini düşündürebilir.¹¹⁵ Aynı şekilde 1631 yılına ait kayıtları ihtiva eden 7365 numaralı mevacib defterinde Palukasrı Kalesi’nin komuta kademesi ile ilk iki bölümüne ait kayıtlar mevcut değildir. Midilli Kalesi’nde görev yapan azeblerin devamında yer alan bu kayıtlar kafa karışıklığına yol açabilecek niteliktedir.¹¹⁶ Benzer bir örnek ise Rodos Garnizonu’na ait kayıtlar üzerinden verilebilir. 1616 tarihli defter¹¹⁷ eğer sadece Rodos’un hisar erleri ve topçularını kayıt altına alma arzusunun bir ürünü değilse (baş kısmındaki açıklamada böyle olmadığı

¹¹⁵ BOA.*MAD*.d. 4634, 78-79.

¹¹⁶ BOA.*MAD*.d. 7365, 98-99.

¹¹⁷ BOA.*MAD*.d. 6404.

anlaşılmaktadır)¹¹⁸ azeblere ve denizcilere ilişkin verileri içermemesi bakımından eksiktir.

Küçük bazı eksikliklerine rağmen mevacib defterlerinden önemli bir kısmı, bu araştırmaya konu edilen kalelerin tamamını ihtiva etmektedir. Dolayısıyla Anadolu'ya komşu adalar boyunca kurgulanan savunma hattındaki stratejik yaklaşımı geniş bir bakış açısıyla ele almaya izin vermektedir. Bununla birlikte kale personelinin kimliği ya da görevini tespit etmeye olanak sunan verilerin mutlak bir kesinlikle defterlere aktarıldığını düşünmek doğru olmayabilir. Muhtemelen mekanik ve kendini tekrar eden verileri yüzlerce hatta binlerce defa yazmak hata yapmaya müsait bir işti.¹¹⁹ Kâtipler de kimi durumda tekrar eden ifadeyi özellikle personelin maaşı üzerinde bir etkiye sahip olmayacaksa belirtmeyebiliyorlardı. Bu değerlendirmenin dayanakları, birbirinden sağlaması yapılabilecek olan defterler üzerinden ortaya konulabilir. Midilli Adası'nın XVI. yüzyıla ait tahrir verileri bu kapsamda iyi bir örneği teşkil eder.

Midilli Kalesi'nde görev yapan askerler timar tasarruf ediyordu. Adanın kaynaklarını kayıt altına almak ve timarlı personelin tasarruf edecekleri gelirleri belirlemek amacıyla XVI. yüzyılın ortasında bir tahrir gerçekleştirilmişti. Bu sayım kapsamında da tutulan defterin hem mufassalı¹²⁰ hem de icmalî¹²¹ mevcuttur. Her iki defter karşılaştırılmalı olarak okunduğunda bazı askerlerin görevlerinin tam olarak belirtilmediği, bazılarının timarlarının gösterilmediği, bazılarının adının çelişkili bir biçimde kayıt altına aldığı görülür.¹²² Kale personeli içinde en düşük ücreti belli bir uzmanlığı bulunmayan görevliler yani "merdân-ı kal'a" (kale erleri)

¹¹⁸ *Defter-i cemâ'at-ı müstahfazân ve topçiyân ve 'azebân der-Cezîre-i Kal'a-yı Rodos, der-vâcibü'l-sene 1025*. Bk. BOA.**MAD**.d. 6404, s. 4.

¹¹⁹ Kale personeli üzerine gerçekleştirilen değerlendirmelerde mevacib defterlerinden yararlanırken yaşanabilecek sorunların temelinde daha önce kapsamlı çevirilerin yapılmamış olması yatmaktadır. Bir başka ifadeyle tanımlamaya dönük genel bilgi veren çalışmaların dışında imparatorluk coğrafyasının çeşitli köşelerinden örneklerin tam çevirilerine ulaşmak henüz mümkün değildir. Bu konuda daha önce Klára Hegyi karşılaştığı sorunları oldukça samimi bir şekilde aktarmıştır. Bk. Hegyi, K. (2018). *The Ottoman Military Organization in Hungary: Fortresses, Fortress Garrisons and Finances*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag: Berlin, 24-26, dipnot 5.

¹²⁰ BOA.**TT**.d. 264.

¹²¹ BOA.**TT**.d. 261.

¹²² Bu noktada defterlerin düzenlenme amacına yönelik kısa bir açıklamada bulunmak fayda sağlayabilir. Mufassal defterler temelde gelir kaynaklarının tespitine yönelik olarak icmal defterler ise tespit edilmiş olan kaynakların bölüşümüne yönelik olarak tertipleniyordu. Bk. Öz, M. (2010), 427-428. Dolayısıyla bahsi geçen türdeki farklılıklar/tutarsızlıklar iki defter türünün düzenlenmesine yönelik benimsenmiş olan prensiplerle de ilgili olabilir.

alıyordu. Bir başka ifadeyle spesifik tanımlarla görev sahaları belirtilen kapıcı (*bevvâb*), temizlik görevlisi (*ferrâşî*), aydınlatma sorumlusu (*siracî*) ya da topçu gibi personelin dışında kalan askerler *merdân-ı kal'a* sınıfına mensuptu. Kâtipler de bu sebeple kale personelinin kimliğini açıklarken bu sınıftan askerlerin görevlerini belirtmeye ihtiyaç duymuyordu. 1548'de Midilli Kalesi'nde görev yapan Evrenos oğlu Mehmed ile Hasan oğlu Nasuh aslında kale erleri arasında olmasına karşılık bu husus mufassal defterde gösterilmemişti.¹²³ Benzer şekilde mufassal defterde timar sahipleri arasında gösterilen ve yıllık 1.600 akçe gelir tasarruf etmesi gereken Hasan oğlu Mustafa isimli topçunun gelirine yer verilmezken icmal defterde timarlılar arasında zikredilmediği gibi yalnız tasarruf etmesi gereken 1.600 akçelik geliri bildirilmiştir.¹²⁴ Birbirini tamamlayan defterlerden son bir örnek de ismi çelişkili yazılan bir personel üzerinden verilebilir. İbrahim isimli bir topçunun baba adı timar mutasarrıflarının listelendiği kısımda "Murad" iken gelirinin gösterildiği kısımda "Mehmed" olarak zikredilmiştir.¹²⁵ Öyle anlaşıyor ki kâtipler mufassaldan icmale hatalarını tekrarlayabiliyorlardı. Ancak ne yazık ki her koşulda defterlerdeki verilerin mukayeseli olarak sağlamasını yapmak mümkün değildir.

Kale personeli genellikle "*Müstahfazân-ı Kal'a-i X*" formülü ile defterlerde listelenir. Bu liste ile birlikte kalede görev yapan personelin sayısı, gruplandırılarak, özet olarak aktarılır. Dizdar ve kethüdayı takiben sivil görevliler olan imam, hatip, müezzin ve kâtip gibi görevliler sıralanır. Bununla birlikte bazı defterlerde söz konusu standart yaklaşımın dışına çıkan uygulamalarla karşılaşmak mümkündür. 1540'ta Ağrıboz'daki Köprü Kalesi'nde 1 imam¹²⁶ ve yine Ağrıboz'daki Kızılhisar'da görev yapan 1 kâtip¹²⁷ başta verilen listede zikredilmemesine karşılık kaledeki sivil görevliler arasında yer alıyordu. Dolayısıyla kayıt mantığı gereği XVII. yüzyıl ortalarına kadar olan belgelerde tutarlılık söz konusuysa da detaylara inildiğinde istisnai durumlarla karşılaşmak olasıdır.

Bir Osmanlı kalesinde görev yapan en küçük birlik "bölük" adıyla anılır ve bölükler, mevacib defterlerinde bölük başının adıyla belirtilirdi. Her bölük, hiyerarşik

¹²³ BOA.77.d. 261, s. 58; BOA.77.d. 264, s. 178.

¹²⁴ BOA.77.d. 261, s. 56-57; BOA.77.d. 264, s. 175, 177.

¹²⁵ BOA.77.d. 261, s. 52, 53; BOA.77.d. 264, s. 167, 173.

¹²⁶ BOA.77.d. 196, s. 201.

¹²⁷ BOA.77.d. 196, s. 211.

bir düzeni yansıtmadığı anlaşılan numaralarla sıralanırdı. Bölük adının hemen ardından yan yana 4 defa tekrarlanan “neferen” ifadesine yer verilirdi. Tekrarlanan bu ifadelerin altında belirtilen rakamların, 3 aylık periyotlar hâlinde bölükte bulunan ya da bulunması öngörülen personel sayısını belirttiği anlaşılmaktadır. Ardından askerler de mensup oldukları bölüğün adı altında listelenirdi. Personelin günlük geliri ise adının altına yazılırdı. Askerlerin kimliği ve günlük maaşının listelenmesinden sonra sırasıyla “masar”, “recec”, “reşen” ve “lezez” ifadelerinin altına bölük için her 3 ayda bir ödenecek olan toplam yevmiye tutarının da yazılmasıyla bölük kaydı tamamlanırdı.¹²⁸ Çizelge 1.3'te mevacic defterlerindeki kayıt usulünü yansıtacak şekilde Rodos Kalesi'nde görev yapan bir bölüğün ulufe kaydı¹²⁹ gösterilmektedir.

Çizelge 1.3. Bölük kaydı örneği

#46	Bölük-i Ömer [b.] Ahmed			
Neferen 9*	Neferen 9*	Neferen 9*	Neferen 9*	
Mezkûr** [fî yevm] 7***	Ahmed [b.] Mehmed [fî yevm] 5***	Ali [b.] Mustafa [fî yevm] 5***	Müteveffa Mustafa [b.] Ali [fî yevm] 5***	Hüseyin [b.] Abdullah [fî yevm] 5***
Ömer [b.] Hasan [fî yevm] 5***	Mehmed [b.] Mustafa [fî yevm] 5***	Mehmed [b.] Mehmed [fî yevm] 5***	Ahmed [b.] Abdullah [fî yevm] 5***	Süleyman [b.] Hüseyin [fî yevm] 5***
masar 47***	recec 47***	reşen 47***	lezez 47***	

[] Kâtip tarafından yazılmayan ancak olması gereken ibareler köşeli parantez ([]) içinde gösterilmektedir.

* Rakamların her biri personel sayısını yansıtmaktadır.

** Bölükbaşı Ahmed oğlu Ömer

*** Rakamların her biri akçe cinsinden mevacic tutarını yansıtmaktadır.

Kalede görevli azeb birliğinin çekirdeğini ise “oda” denilen gruplar teşkil ediyordu. Bu sebeple defterlerde azebler, oda başılarının yani *serodalarının* adıyla anılan gruplar hâlinde listeleniyorlardı. Bu bakımdan hisar erlerinininkine benzer

¹²⁸ “Masar” muharrem, safer ve rebîülevvel aylarına ait ulufeyi, “recec” rebîülahir, cemaziyelevvel, cemaziyelahir aylarına ait ulufeyi, “reşen” receb, şaban, ramazan aylarına ait ulufeyi ve son olarak “lezez” de yılın son 3 ayı olan şevval, zilkade, zilhicce aylarına ait ulufeyi ifade etmek için kullanılırdı. Bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (1988), *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara: TTK Yayınları, 410 vd; Sunar, M. M. (2012), “Ulufe”. *DİA* (C. 42). İstanbul: TDV, 124.

¹²⁹ BOA.MAD.d.5683, s. 17.

üslupla personel kaydı yapıldı. Çizelge 1.2'de mevacib defterlerindeki kayıt usulünü yansıtacak şekilde Rodos Kalesi'nde görevli bir azeb odasının kaydı¹³⁰ gösterilmektedir.

Çizelge 1.4. Azeb odası kaydı örneği

#	Ser-oda			
3	İlyâs [b.] Halîl			
	Nefer[en] 6*	Nefer[en] 6*	Nefer[en] 6*	Nefer[en] 6*
	Mezkûr** [fî yevm] 6***	Mehmed [b.] Süleymân [fî yevm] 5***	Durdi [b.] Abdullah [fî yevm] 5***	Yusuf fî yevm 5***
	Mustafa [b.] Abdulkerîm [fî yevm] 5***			
	İlyâs [b.] Seydî [fî yevm] 5***			
	masar 31***	recec 31***	reşen 31***	lezez 31***

[] Kâtip tarafından yazılmayan ancak olması gereken ibareler köşeli parantez ([]) içinde gösterilmektedir.

* Rakamların her biri personel sayısını yansıtmaktadır.

** Odabaşı Halîl oğlu İlyâs

*** Rakamların her biri akçe cinsinden mevacib tutarını yansıtmaktadır.

Yukarıda aktarılan bilgilere rağmen şunu ifade etmek gerekir ki mevacib defterleri işleyişi tam olarak anlamak için yeterli değildir. Esasen bu defterler askerlerin maaş ödemeleri sürecinin bir halkasından ibarettir. Yalnız bu defterlere dayanarak değerlendirmelerde bulunmak idealize edilmiş bir resim sunmak anlamına gelebilir. Eldeki veriler işleyişle ilgili çok önemli sorunlar yaşandığını göstermektedir.¹³¹ Dolayısıyla tabikatta merkez ile taşra arasında yürütülen yazışmalar ehemmiyet kazanmaktadır.¹³² Mühimme defterlerinin yanı sıra kalelerin en önemli gider kalemini teşkil eden personel maaşlarının finansmanında alınan tedbirler konusunda yazılan gider pusulaları, fermanlar ve hüccetler de yol gösterici niteliktedir.¹³³ Özellikle en sarıh verilere kolayca ulaşma olanağı sunan icmal mevacib defterlerinde yer alan kayıtlar da bu görüşün dayanakları arasında

¹³⁰ BOA.*MAD*.d.5683, s. 39.

¹³¹ Palaioakstron'da görevli personel 1627 baharında aylarca maaş ödemesi alamadıkları için padişahın fermanı rica etmek zorunda kalmışlardı. Bk. BOA.*MAD*.d.12760, s. 52.

¹³² Tezin IV. Bölümü'nde "Mevacib Ödemeleri" başlığı altında bu türden örnekler yer verilecektir.

¹³³ Örneğin XVII. yüzyıl başına ait Sakız mukataa işletmelerinden yapılacak ödemelere ilişkin olarak sadır olan fermanların toplu olarak tutulduğu 4378 numaralı hüccet defterinde bu türden kayıtlar yer almaktadır. Bk. BOA.*MAD*.d.4378.

gösterilebilir.¹³⁴ İcmal defterlerde fermanlara ve hüccet yazılması için yerel muhataplara gereğinin bildirildiğine ilişkin göndermeler yapılması,¹³⁵ askerlerin isimlerini detaylı bir şekilde listeleyen mevacib defterlerinin tek başına personel maaşları ve maaş giderlerinin finansman kaynağını açıklamada yeterli olmadığını göstermektedir. Finansman meselesinin açıklanmasında merkezden yazılan ahkâmın derlendiği defterlerden yararlanmak da mümkündür. Bu hususta özellikle Sakız ve Midilli'ye ait kayıtlara ulaşılabilmektedir.¹³⁶

Yukarıda zikredilen defterlerin bir kısmında Midilli, Rodos, İstanköy, Leryos ve Kalimnos'taki kalelerde muhafaza edilen mühimmat ve teçhizatın listesine ulaşmak mümkündür. Bununla birlikte Sakız, Bozcaada ve Palukasrı kalelerinde tutulan mühimmat bilgisi tahrir defterlerinde de paylaşılmamıştır. Öte yandan Cebehâne-i Âmire kayıtları tarandığında Sakız, Midilli, Limni, Bozcaada ve Rodos'daki kalelere ilişkin veriler içeren defterler mevcut olduğu görülse de bu kayıtlar geç tarihlidir. Örneğin Sakız, Midilli ve Limni kalelerine gönderilen cephe ve mühimmat hakkında bilgi veren en erken tarihli defter 1769-1775 yılları arasındaki verileri içermektedir.¹³⁷ Rodos ve Bozcaada'ya ilişkin kayıtlar da XVIII. yüzyılın ikinci yarısına aittir.¹³⁸

Benzer bir durum yeniçeri yoklama defterleri için de geçerlidir. Ege'deki Osmanlı kalelerinde görevlendirilen yeniçerilere ait yoklama defterlerinin neredeyse tamamının XVII. yüzyıl ortalarından sonrasına ait olduğu görülmektedir. Eldeki mevcut en erken tarihli defter muhtemelen 23 Nisan 1596 günü yapılacak olan mevacib ödemelerine ilişkin olarak tutulmuştur.¹³⁹ Dolayısıyla kale garnizonlarında

¹³⁴ Maliyeden Müdevver Defter fonunda muhafaza edilen 12760 numaralı defter örnek olarak gösterilebilir. Bk. BOA.**MAD**.d.12760

¹³⁵ XVII. yüzyıl başlarında Molivo Kalesi'nde görevli azeblerin maaşları adanın gümrük vergisi gelirlerinden karşılanıyordu. Bu konuda gerekli işlemlerin yürütülmesi için icmal defterde görevlilerin kimlikleri açık şekilde ifade edilmemektedir: *Kazıyye-i 'an-tahvîl-i Ali b. Ahmed ser-bölük-i ebnâ-yı Sipâhiyân emîn-i mültezîm kıst-ı mukâtaa-yı gümrük-i iskele-i Cezîre-i Midillü ve tevâbihâ, 'an-evvel-i Mart el-vâki' fi 12 C[emaziye'l-ahir] sene 1035, Hük-m-i Midillü kadısına hitaben yazıla tahrîren fi 29 Şevval sene 1035*. Bkz. BOA.**MAD**.d.12760, s. 29.

¹³⁶ Konuyla ilgili ek açıklamalar "Kalelerin Finansmanı ya da Hâkimiyetin Bedeli" başlıklı 4. Bölüm'de paylaşılmaktadır.

¹³⁷ BOA.**D.BŞM.CBH**.d. 18461, s. 2-3. İlgili çekici bir şekilde defterde Palukasrı Kalesi, Limni olarak anılmaktadır.

¹³⁸ BOA.**D.BŞM.CBH**.d. 18440, s. 7, 9.

¹³⁹ ...*der-vâcib-i lezez, sene erba' ve elf*. Bk. BOA.**D.YNÇ**.d. 33671, s. 4. Lezez mevacibi genellikle şaban ayının sonlarına doğru salı günü ödenirdi. Bkz. Uzunçarşılı, İ. H. (1988). **Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı**. Ankara: TTK Yayınları, 412.

görevli olup ulufe tasarruf eden askerler hakkındaki verileri mevacib defterlerine borçluyuz. Çalışmada da askerlerin kimliği, gelirleri, sayısı gibi bilgiler XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren düzenlenmiş olan mevacib ve icmal mevacib defterlerinden derlenmiştir.

Ege'nin kendine has tarihsel derinliğinde toplumsal, kültürel kurumlar, üretim tarzı, ticaret ve en önemlisi güvenlik ihtiyacı birkaç çağın aynı anda yaşandığını düşündürecek ölçüde çok katmanlı ve eş zamanlı bir görünüm arz eder. Yararlanılan kaynakların seçiminde bu husus belirleyici oldu ve Antik Çağ'dan Erken Modern Dönem'e gelene değin tarihî çağların hemen her aşamasına ait kaynaklardan yararlanıldı. Adalardaki kalelerin birçoğu Orta Çağ'dan kaldığı için Vitruvius eşlik etmeden surların üzerine çıkmak mümkün değildir. Osmanlı Devleti'nin, Akdeniz'in hem doğusunu hem de batısını kapsayan stratejik planı içine kaleleri yerleştirirken onların kapasitesini anlayabilmek, hangi hedefler uğrunda inşa edildiğini bilmeyi gerektirmektedir. Bunun için Justinianus Dönemi'nde yaşamış olan bir askerî taktik uzmanının yol göstericiliğine de başvurmaya ihtiyaç vardır. Bu bağlamda tezin temellendirildiği yaklaşım "bütüncül" kavramı etrafında açıklanabilir. Bir tarih inşasında bütüncüllük iddiası, baştan bazı ayrıntıların gözden kaçırılabilceğini kabul etmek anlamına gelmektedir. Ondan fazla kale, binlerce asker ve çok sayıda belgenin varlığı işlenebilecek büyük miktarda verinin mevcut olduğunu göstermektedir. Bu büyük veri havuzunda geniş açılı bir perspektif sunabilmek için belli bir örüntü meydana getirmeyen yahut çarpıcı bir istisna olarak öne çıkmayan bazı ayrıntılar atlanmış olabilir. Walter Hinz, İran'ın millî bir benliğe kavuşma sürecinde, XV. yüzyılda cereyan eden gelişmeler üzerinden benzer bir meydan okumayla yüzyüze gelmiş ve ünlü eserinin sonunda tarihsel gelişmelerin karmaşıklığı ile bazı olguları tek bir olayla açıklamanın olanaksızlığı sebebiyle şu ifadelerle yer vermiştir: *"Umumi çerçevenin bütünlüğünü muhafaza arzusu ile kusursuzluğun birleştirilmesi ekseriya mümkün olamaz."*¹⁴⁰

Kalelerin gerçek işlevini ve onların genel anlamda Osmanlı stratejisindeki yerini aydınlatacak keyfiyette verilere ancak XVI ve XVII. yüzyıllara ait merkez bürokrasisi tarafından üretilmiş olan vesikalardan ulaşmak mümkündür. Kale inşa

¹⁴⁰ Hinz, W. (1992). **Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi** (Çev. T. Bıyıklıoğlu). Ankara: TTK Basımevi, 107.

kararı, kalelerin ticaret güzergâhının kontrolündeki etkileri, garnizonun büyüklüğüne ilişkin kısa ve orta vadeli tehdit algısına göre yapılan düzenlemeler genel olarak mühimme defterlerinden ve diğer ahkâm kaydı içeren defter serilerinden elde edilebilmektedir. Bu kaynakları değerli kılan unsurlardan birisi de askerî bürokrasinin taleplerini ve onlara yüklenen sorumlulukları görebilme olanağı tanımasıdır. Bu aşamadan itibaren coğrafyaya ilişkin bazı kavramsal açıklamalar paylaşılabılır.

“Ege” kavramsal olarak çalışma boyunca bir denizden çok daha fazlasını ifade edecek şekilde kullanılacaktır. Yalnız bir su kütlesi yahut sınırları çevre karalar tarafından belirlenmiş bir deniz olarak değil, her biri kendi mikrokozmosunda var olan adalarıyla ve bu adaların sahip olduğu ortak özellikleriyle birlikte toplu varlıklarını belirtmek için de “Ege” ifadesine başvurulacaktır. Bu tutum, coğrafi bir kavram olarak “adalar arası” tabirini merkezî bir noktaya konumlandırmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla Ege’yi içindeki adalar açısından anlama gayretinin bir ifadesi olarak da görülebilir.

Adayı merkeze alan kavramsal yaklaşımda Gilles Deleuze’ün “ada” tabirini tanımlama ve “ıssızlık” tasavvurundan hareketle sakinlerini adanın felsefi özüne konumlandırma girişimi yol gösterici olabilir.¹⁴¹ Adayı su örtüsünün dışına taşan toprak parçası olarak gören filozof, bu bakımdan onu bir yalıtılmışlığın ortasına yerleştirirken doğasına ait temelin suyun altında olduğuna da işaret eder. Deleuze, daha da özel bir hususa dikkat çeker ki bunu Ege Adaları bağlamında da okumak mümkündür: Adalar başlangıçta ıssızdı. İnsanlar bunların birer ada olduğunu, yalıtılmış olduğunu bilerek yerleştiler. Ada, yerleşimcilerine anakaradan uzakta bir hayat kurma imkânı verdi. Deleuze’e kulak verecek olursak adalara kendilerine has yapılarını kazandıran onların felsefi özüyüdü. İnsan, suyun yüzünde kalan bu alanı yeniden kurgular çünkü bu şansa sahiptir. Thomas Moore’un Utopia’sı da “yeniden kurgulanmış” bir adaydı.¹⁴² Dolayısıyla ada yalıtılmışlığıyla insanları bir “yeniden üretme” sürecine iter. Ege’de de böyle olmuş, kendine has bir “adalılık” durumu ortaya çıkmıştır. Adalardaki kültürel dönüşümü anlamakta bu anakaradan kopuşu

¹⁴¹ Deleuze, G. (2009). “İssız Adalar”. *İssız Ada ve Diğer Metinler: Metinler ve Söyleşiler, 1953-1974*. (2. baskı). D. Lapoujade (Haz.). (Çev. F. Taylan, H. Yücefer), Bağlam: İstanbul, 17-24.

¹⁴² Thomas More (b.t. yok). *Utopia* (5. baskı). M. Urgan (Haz.). (Çev. V. Günyol v.d.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 113.

seçme ve “yeniden üretme” fikrine ilişkin deliller sunacak bazı tarihsel gelişmelerin izini sürmek mümkündür. Zira tarihsel birikim, bir kara kütlesinin “ada” olarak tanımlanması için denizin ortasında yer almasının yeterli olmadığını gösterebilecek keyfiyettedir.¹⁴³ Tarihsel olarak “adalılık” ortaya çıkmadan “ada” da ortaya çıkamazdı. Bu aşamadan itibaren Ege’de güvenlik ihtiyacının tarihî kökenlerine bakılabilir.

Ege, Truva Savaşlarının ardından Pers - Yunan, Sparta - Atina mücadelelerine sahne oldu. Bu süreçte adaların Attika - Delos Birliği etrafında, ilk defa tek bir gücün, Atina İmparatorluğu’nun hegemonyası altında kaldığı istisnai bir süreç yaşandı.¹⁴⁴ Roma İmparatorluğu’nun egemenliğine kadar Ege, bir bütün olarak tek merkezden idare edilmeyecekti. Nitekim Rodos Krallığı gibi yerel güçlerin zayıflatılması pahasına kurulan¹⁴⁵ *Pax Romana* Dönemi istikrarın sağlandığı, huzur ve barış koşullarının hüküm sürdüğü bir çağdır. Roma İmparatorluğu’nun kapsayıcı ve kuşatıcı egemenliği altında bile Ege’de adalılığın beraberinde getirdiği özgün kültürel kimlik korundu.¹⁴⁶ Buna karşılık *III. yüzyıl krizi* olarak anılan ve ekonomiden siyasete, dinden toplum hayatına kadar hemen her alanda olumsuz etkiler uyandıran olaylar silsilesi ile onu takip eden süreçte Roma’da imparatorluk erkinin zayıflaması ve buna bağlı olarak da Akdeniz’de ekonomik, siyasi ve toplumsal krizin gelişimi¹⁴⁷ Ege’de yeni bir istikrarsızlık devresini başlattı. Roma’dan Bizans’a imparatorluğun zayıflamasına eşlik eden sancılı süreçte, bölge Müslüman denizciler için *darülharp* hâline geldi.¹⁴⁸ Bizans gerilerken Haçlı Seferleriyle birlikte Akdeniz’in bu tarafına gelen İtalyan denizci devletlerine bağlı filoların faaliyetleri artıyordu.¹⁴⁹

¹⁴³ Broodbank, C. (2016). *Orta Deniz’in Yapımı: Başlangıçtan Klasik Dünya’nın Doğuşuna Kadar Akdeniz’in Tarihi* (Çev. E. Kılıç), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 212 vd.

¹⁴⁴ Constantakoulou, C. (2007) *The Dance of the Islands: Insularity, Networks, the Athenian Empire, and the Aegean World*, Oxford: Oxford University Press, 32.

¹⁴⁵ Abulafia, D. (2012), 228-229.

¹⁴⁶ Ginalis, A. A. (2018). “Insularity and Identity in the Northern Sporades Islands: The Question of Roman Policy in Central Greece”. A. Kouremonos (Ed.), *Insularity and Identity in the Roman Mediterranean*, Oxford: Oxbow Books, 70-73.

¹⁴⁷ III. yüzyıl krizi, gelişimi ve etkileri hakkında ayrıca bk. Gregory, T.E. (2005). *A History of Byzantium, 306 -1453*. Oxford: Blackwell Publishing, 21-32.

¹⁴⁸ Özellikle Müslümanlar tarafından yürütülen korsan faaliyetleri imparatorluğun bölgedeki gücünü büyük ölçüde kırmıştı. Bk. Gencer, A. İ. (1991), “Bahriye”. *DİA* (C. 4). İstanbul: TDV, 501; Bozkurt, N. (2002), “Korsan”. *DİA* (C. 26). İstanbul: TDV, 210; Abulafia, D. (2012), 287.

¹⁴⁹ Heyd, W. (1972), *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 206-213 vd., 300-312; Lane, F. C. (1973), *Venice: A Maritime Republic*, Baltimore: John Hopkins University Press, 30-43; Bozkurt, N. (2002), 211.

Osmanlı egemenliğinin kurulmasına değin Ege’de idari, askerî ve mali parçalanmışlığın ortadan kaldırılması mümkün olmayacaktı.

Osmanlı hâkimiyeti dönemi de dâhil olmak üzere yüzlerce yıl süren istikrarsızlıkların bir sonucu olarak adalarda büyük sekene değişimleri görülür. İlk önemli kırılmalardan biri IV. Haçlı Seferi’ni takip eden süreçte yaşandı. İstanbul’un ve imparatorluk mirasının haçlılar ve Venedikliler tarafından yağmalanmasının ortaya çıkardığı kaotik atmosfer, uzun sürecek bir istikrarsızlık devresini başlattı. Adalardaki homojen etnik yapı bir çeşit halklar mozaîği hâline geldi.¹⁵⁰ Rodos halkı 1306’da köle tüccarlarının saldırısına maruz kaldı.¹⁵¹ Daha sonra Rumlar dâhil olmak üzere çeşitli topluluklar tarafından ada iskân edildi. XIV. yüzyılda Limni, Taşoz ve Midilli’ye Kumanlar yerleştirildi. İstampulya Adası’nın hâkimi Giovanni Querini İstendil, Mokene ve İstampulya adalarını; Gozadiniler ise Kitnos’u boşalttı. Türk korsanların faaliyetleri adalardaki nüfus üzerinde baskı yaratınca, Kikladların Latin hâkimleri nüfusu arttırma gayreti içine girdiler. Böylece Kiklادلara Arnavutlar yerleşti. 1380’de Türk akınları Sisam’ın büyük ölçüde boşalmasına yol açtıysa da Timur’un Anadolu seferi adaya doğru bir Türk göçünü tetikledi. Ayrıca ada halkları da yaşadıkları yerleri terk edebiliyorlardı. Huzur ve güvenin bir türlü sağlanamaması 1358’de Kiklad kırsalından Girit’e doğru bir göçe sebep oldu. Ghisi ile Sanudo aileleri arasındaki mücadeleler Amorgos halkını Girit’e göç etmeye zorladı. 1400’de Sakızlılar aşırı vergi yüküne dayanamayıp adalarını terk ettiler. Tüm bu nüfus hareketliliği Rodos’ta kadın ile erkek nüfusu arasında dengesizliğe yol açtı, eş bulamayan erkekler göç etmek zorunda kaldılar.¹⁵² XIV. yüzyılda siyasi istikrarsızlıkların iskân üzerindeki yıkıcı etkileri söz konusu olduğunda Bozcaada’da yaşananlar özel bir örneği teşkil eder. Venedik ve Cenevizliler arasındaki

¹⁵⁰ Cameron, A. (2016). *Bizanslılar*, (Çev. Ö. Akpınar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 235.

¹⁵¹ Luttrell, A. T. (1989). “The Latins and life on the smaller Aegean Islands, 1204-1453”. *Mediterranean Historical Review*, 4 (1), 147-148.

¹⁵² Miller, W. (1908). *The Latins in the Levant: a History of Frankish Greece (1204-1566)*, New York: E. P. Dutton and Company, 599-600; Luttrell, A. T. (1989), 148. Türk iskânı hakkında bkz. Topping, P. (1986) “Latins on Lemnos Before and After 1453”. A. Bryer, H. Lowry (Ed.). *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society: Byzantine Studies Symposium (14-16 Mayıs 1982)*, Birmingham: Dumbarton Oaks, 221. Ege Adalarında daha erken dönemlerde de Türk iskânının meydana geldiği bilinmektedir. I. Haçlı Seferi’nden sonra 2.000’e yakın Türk’ün İmparator I. Aleksios tarafından Ege’ye yerleştirildiği bilinmektedir. Bk. Anzerlioğlu, Y. (2003) *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara: Phoenix Yayınları, 83; Demircan, Y. (2014a), 161

mücadelenin çatışma sahasına dönen ada Cenevizlilerin baskısıyla boşaltılır.¹⁵³ Papanın araya girmesi sonucu akdedilen Torino Antlaşması'nın gereği¹⁵⁴ ada halkı Venedikliler tarafından Girit'e sürülür ve adanın tahkimatları tahrip edilir.¹⁵⁵ XV. yüzyılın hemen başında adayı gören Ruy Gonzales de Clavijo adanın boş olduğunu belirtir. Bu dönemde ada hâlâ sakinlerinden yoksundu ve Cenevizliler ile Venedikliler arasındaki sürüp giden kan davasının gerekçelerinden biri olmaya devam ediyordu.¹⁵⁶ Yüzyılın ortalarına doğru Pero Tafur, hüznü bir imayla Bozcaada'yı betimler: Adanın iyi durumdaki kalesine ve mükemmel pozisyonundaki limanına rağmen ihmal edilmişliğine vurgu yapar.¹⁵⁷ Adanın Türkler tarafından fethine kadar durumu değişmeyecekti.

Osmanlı egemenliğinin kurulmasıyla Limni halkının önemli bir kısmı önce Papalık filosu işgali, sonra da Osmanlı - Venedik savaşlarının bölgeyi çatışma sahasına çevirmesi sonucu adayı terk etti. Limni'nin köyleri neredeyse boşalmış, manastırlar ise terk edilmişti. Adanın tarımsal kapasitesini gerçekleştirebilecek insan gücü kaynağı Balkanlardan, Anadolu'dan ve Ege'nin dört bir yanından gelen göçlerle sağlanabilecekti.¹⁵⁸ Bu kapsamlı sekene değişimleri özellikle Latin egemenliği altında Ege'de sınırlı bir idari elitin karar alma süreçlerini kontrol etmesi ve ada halklarının üzerinde neredeyse sınırsız gibi görünen bir kontrol gücüne sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir. Ancak en temel etmen siyasi istikrarsızlıklardı. Bunun örneklerini daha sonraki yüzyıllardan da göstermek mümkündür.

¹⁵³ Lane, F. (1972), 189-196; Ballard, M. (1989). "The Genoese in the Aegean". B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby (Ed.), *Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204*, Londra: Routledge, 161. Adanın Cenevizliler ile Venedikliler arasındaki anlaşmazlık kaynağına dönüşmesi hakkında ayrıca bkz. Orhonlu, C. (1992). "Bozcaada". *DİA* (C. 6). İstanbul: TDV, 317.

¹⁵⁴ Setton, K. M. (1976). *The Papacy and the Levant (1204-1571), Volume I: The Thirteenth and Fourteenth Century*, Philadelphia: The American Philosophical Society, 321 - 323.

¹⁵⁵ Adalıların Girit'te Kandiy'e dışında iskân edildikleri yer, sıra hasretinden mülhem olsa gerek *Le Tenedee* olarak anıldı. Bk. Miller, W. (1908), 185.

¹⁵⁶ Ruy Gonzales de Clavijo (2008). *Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler*. Z. Ertan (Çev.), İstanbul: Pozitif Yayınları, 82 - 83.

¹⁵⁷ Pero Tafur (2016). *Pero Tafur Seyahatnamesi; 9 Mayıs 1437 – 22 Mayıs 1438*. H. Kılıç (Haz.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 138.

¹⁵⁸ Demircan, Y (2014a), 164-167. Limni Adası'ndaki manastırların ekonomik kapasitesi ve Osmanlı fethinden önceki ile sonraki durumu hakkında bk. Haldon, J. (1986), "Limnos, Monastic Holdings and Byzantine State. ca.1261-1453". A. Bryer, H. Lowry (Ed.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society: Byzantine Studies Symposium (14-16 Mayıs 1982)*, Birmingham: Dumbarton Oaks, 168-172; Demircan, Y. (2012a), 87-110.

Adalar dünyasında Girit Seferleri ve sonrasında 1683'te tekrar alevlenen Osmanlı - Venedik Savaşlarının son perdesi 1715'te kapanırken büyük kırılmalar meydana geldi. Adalarda yaşayan halklar iki büyük gücün arasında salınıyordu. Venedikliler, Mora'da yaşayan eski Osmanlı tebaasının muhtemel göçüne anlaşıma kapsamında mâni oldular. Bölgede gerçekleştirmek zorunda kalacakları kapsamlı imar projesinde yerli halkı iş gücü olarak kullanmak, Osmanlı Devleti'ne karşı modern savunma yapıları inşasında halktan yararlanmak istiyorlardı. Büyük Bozgun döneminde kaybedilen topraklarda Venedik Cumhuriyeti'nin kırsal alanı iskâna açmak ve tarımsal üretimi arttırmak üzere geliştirdiği tedbirler 1683'ten 1715'e kadar yeni bir nüfus hareketliliği dalgasını tetikledi. Sakız ve Eğriboz'daki ahaliden bazıları Venedik idaresi altında yaşamak için Mora'ya göç ettiler.¹⁵⁹

Adalardaki halkların kitlesel olarak yer değiştirmesinin özgün ve yerleşik bir kültür oluşumuna mani olduğunu savunmak mümkündür.¹⁶⁰ Gerçekten de büyük göçlere yol açacak ölçüdeki bu baskı, adalardaki iskân üzerinde kapsamlı bir dönüştürücü etki uyandırmıştır.¹⁶¹ Ancak Deleuze'ün izinden gidildiğinde bu dönüştürücü etkinin aslında genel bağlam içinde bir ortak kader de meydana getirdiği düşünülebilir. Egeli halkların egemenlerin kararıyla bir oradan bir oraya sürüklenmesi, onları tarihin edilgen bir unsuruna indirgiyormuş gibi gösterir. Gerçekten de küçük adalarda XIV. yüzyıl gibi bir yanda Türk korsanların baskısının hissedildiği öte yanda haçlılar ile İtalyan şehir devletlerinin egemenlik mücadelesine girdiği koşullar altında kilise örgütü dışında hemen hiçbir otorite kalmamış gibidir.¹⁶² Yine de bazı adalarda ahali kimin tarafından yönetileceğine karar vermek için harekete geçebiliyordu. Leryos'ta, adanın Rodos Şövalyeleri tarafından Bizans'tan kopartıldığı dönemde, 1318'de yeni hâkimlerine karşı başkaldıran halk, Türklerin de desteğiyle kısa süre içinde Leryos Kalesi'ndeki garnizonu imha etti. Ancak şövalyelerin adadan ayrılmak gibi bir niyetleri yoktu. Şövalyeler Leryos'ta tedipten ziyade tedhiş hareketi yürüttüler. Katliamın ardından hayatta kalan takriben 1.900

¹⁵⁹ Davies, S. (2004). "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and Settlement in Venetian Navarino". *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 73(1), 63-64; Malliaris, A. (2007) "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715". *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, S. Davies, J. L. Davies (Ed.), Atina: The American School of Classical Studies at Athens, 98.

¹⁶⁰ Luttrell, A. T. (1989), 148.

¹⁶¹ Bu husus daha kapsamlı bir biçimde "Savunma ve İskân" başlığı altında ele alınmaktadır.

¹⁶² Luttrell, A. T. (1989), 152.

adalı Rodos'a götürülerek köle olarak satıldı.¹⁶³ 1456'da Limni'de halk Gattelusio idaresine son verdi. Bu ve buna benzer hikâyeler bir bakıma Ege'deki ortak kültürel hafızada yer etmiş olmalıdır. Adalıların daima savunmada olma hâli, yaşamı derinden etkilemiş ve belki de ortak tarihsel belleğin oluşumunda bir motivasyon kaynağı olmuştur.

Kevin Andrews¹⁶⁴ bu hususu, Yunanistan'ın "küçülmesi" ile açıklamaktadır. Andrews'a göre asırlarca Arap, Türk, Frank ve Slav saldırıları, Yunanistan'ı temsil eden tarihî kültürel değerlere sahip toplulukları daha sınırlı bir alanda yaşamaya zorlamış, böylece kültürel unsurların kesintisiz varlığını korunabilmesi olanağını doğurmuştur. Söz konusu yaklaşım "kültürel bütünlük" ifadesinde formüleştirebilecekse de mesele "kültürel etkileşim" bağlamında da ele alınabilir. Evangelia Balta,¹⁶⁵ Ege'deki sınırlı alan içinde var olan yerel kimliklerin kültürel etkileşimin bir ürünü olduğunu belirtir. Görüşünü somut hâle getirmek için Latinler tarafından yüzyıllar boyu idare edilmiş adalardaki toplumsal durumdan örnekler verir. Yerli olmayan bir egemen sınıf, nüfusun kahir ekseriyetini oluşturan adaların Ortodoks sakinleri arasına yerleşmiş olmalarına rağmen kültürel benliklerini korumayı başarmıştı.¹⁶⁶ Akdeniz ölçeğinde düşünüldüğünde Erken Modern Dönem'de var olan tarihsel koşulların topluluklara hem etkileşim hâlinde kalmak hem de benliklerini korumak için uygun zemin bir sağladığı gerçeği ile karşılaşılır. Eric Dursteler,¹⁶⁷ Akdeniz'in hâli hazırda çok dilli olan Habsburg, Osmanlı ve Venedik imparatorlukları tarafından yönetildiği koşullar altında kültürel etkileşimi hızlandıracak bağları geliştirmenin kolaylaştığını ifade etmektedir. Böylece

¹⁶³ Delaville Le Roulx, J. (1913). *Les hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac (1310-1421)*, Paris, 9.

¹⁶⁴ Andrews, K. (2006). *Castles of the Morea*. G. R. Bugh (Haz.). New Jersey: The Amerikan School of Classical Studies at Athens, 2

¹⁶⁵ Balta, E. (2006). "The Insular World of the Aegean (15th to 19th Century)". K. Emiroğlu, O. Özel v.dğr. (Ed.), *The Mediterranean World: The Idea, the Past and the Present*. İstanbul: İletişim Yayınları, 100.

¹⁶⁶ XIV. yüzyılda Sakız'da Latinlerin toplam nüfusa oranı %10'dan ibaretti. XVI. yüzyılın başlarında Kikladdarda adalıların %20'si Katolik ayinlerini takip ediyordu ve bunlardan bir kısmı da Ortodoks'tu. Ege'nin küçük adalarında toplam nüfus içinde Latin varlığı %10'unun da altında kalmıştı. Bk. Lutrell (1989), 147.

¹⁶⁷ Dursteler, E. (2012). "Speaking in Tongues: Language and Communication in the Early Modern Mediterranean". *Past & Present*, 217(1), 50.

Akdeniz'in her köşesinde geçerli, baskın bir dil ya da kültür ortaya çıkmadığı gibi çeşitliliğin ve çok dilliliğin de korunduğu bir ortam meydana geldi.

Ege'de Osmanlılar kültürel devamlılığın korunmasından yana bir tavır içindeydi.¹⁶⁸ Söz gelimi Heath Lowry,¹⁶⁹ bu yaklaşımı "istimalet" kavramı içine yerleştirir. Öte yandan kültürel devamlılık meselesi tek yönlü değildir ve Osmanlı Devleti'nin tavrı veçhesinden bir "ihvan" gibi değerlendirilemez. Doğurduğu sonuçlar bağlamında her iki taraf için de dönüştürücü etkiler ortaya çıkardığı görülür. Stefanos Yerasimos,¹⁷⁰ bu hususu Kikladdaki Latin varlığı örneği üzerinden ele almakta ve toplumsal etkilerine oldukça isabetli bir şekilde yaklaşmaktadır. Tarihçi, Venedik Cumhuriyeti'nin koruyuculuğu altında bölgede serpilen feodalitenin temsilcilerini İtalya'nın politik atmosferinden uzaklaştıkça Ege'nin güneşi altında "miskinleşen", yerli unsurlarla kurdukları akrabalıkların da etkisiyle serflerinden biraz daha zengin birer köylüye dönüşen zavallı bir grup olarak tasvir eder. Türk hâkimiyeti ihtimali, adı kendinden daha kudretli görünen Adalar Dükalığı'nın bir alternatifi olarak belirlediğinde Latin aristokrasi, Osmanlı donanmasına etkili bir şekilde direnecek gücünü yitirmişti. Bu iki yönlü etki ve süreklilik kurgusu içinde Latinler, belki de en müşahhas ve ibret verici örneklerinden birini teşkil eder.

Tarihsel anlatı adaları büyük bir yalıtılmışlık içindeymiş gibi gösterir. Deniz, gerçekten de insanın karşılaştığı en büyük doğal engellerden biri olmuştur.¹⁷¹ Ancak Ege'de coğrafyanın kendisi, tarihsel anlatının içine büyük bir çelişki yaratmak istemişçesine girer. Gerçekte adalı için denizi aşmak, uzaktaki bir adaya ulaşmak fikri yaşamın bir parçası gibiydi. Ege'de iki ada arasındaki en uzak mesafe yalnızca 40 kilometredir. Her birinin dağlık olması, her birine kendine has bir biçim, özel bir silüet kazandırmıştır. Bir adalının denize karşı tutumu belki de hiç kimse Egon Friedell kadar şairane bir dille ifade edememiştir: *"Akdeniz'in bu yöresinin sakini başkalarına öylesine korkunç görünen denize bakar da kasvetli bir yalnızlık ve tehditkâr bir sonsuzluk duygusuna kapılmaz hiç... suyun zatında... kendi suretini*

¹⁶⁸ Balta, E. (2006), 102; Demircan, Y. (2014b), 70-79.

¹⁶⁹ Lowry, H. (2013), xi-xiii.

¹⁷⁰ Yerasimos, S. (2009). "Giriş". S Yerasimos (Ed.), *Thévenot Seyahatnamesi*. (Çev. A. Berkay), İstanbul: Kitapyayinevi, 16.

¹⁷¹ Braudel, F. (1972). *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, (Çev. Siân Reynolds), London: Harper & Row Publishers, I, 150.

görmüş, ...maceralara davetiye çıkaran dostane bir yoldaş bulmuştur."¹⁷² Ege'deki güneşli bir günde İmroz, Midilli ve Limni'yi hatta Anadolu kıyılarını aynı perspektife sığdırmak neredeyse mümkündü.¹⁷³ Fresne-Canaye, Kilitbahir ve Sultan Hisarı kalelerinden Bozcaada'nın görülebildiğini; Sakız ve İpsara yakınlarında İşkiri Adası'nı ve Ağriboz'un yükseklerinin, Mora kıyılarındaki Benefşe Burnu'ndan Girit'in seçilebildiğini anlatmaktadır.¹⁷⁴ Gözlemleri XVII. yüzyıla dayanan Henry Blount, Bozcaada'nın batısında seyrederken Sakız, Sisam ve Patnoz'un görebildiğini;¹⁷⁵ XVIII. yüzyılın ortasında bölgeyi ziyaret eden İsveçli seyyah Frederick Hasselquist, doğudan Rodos'a doğru yakaşırken güneşe karşı 20 deniz mili uzaktan adanın yükseklerinin seçilebildiğini;¹⁷⁶ aynı yüzyılın sonlarında Ege'ye gelen Fransız seyyah Olivier, deniz seviyesinden yaptığı gözlemle Sakız yakınlarından Andre, İstendil, Mokene, Ahikerya ve Sisam'ın açık seçik tespit edilebildiğini bildirmektedir.¹⁷⁷ Öyleyse Olivier'e göre Anadolu'nun biraz açığından Kikladların yarısı neredeyse gözlemlenebilmektedir.¹⁷⁸

Günümüze kadar ulaşan belgeler de adalıların denizciliğe karşı yabancı olmadıklarını ortaya koymaktadır. Rodos'taki özellikle Lindos Limanı, uzak mesafeli deniz taşımacılığının önemli bir üssüydü ve Lindoslu gemiciler İstanbul ile İskenderiye arasındaki hayati öneme sahip deniz güzergâhında faaliyet gösteriyordu.¹⁷⁹ İstanköy'de denizcilik kültürü gelişmişti. Adada üretime katılacak durumdaki erkekler yine İstanbul gibi büyük limanlara mal taşıyan gemilerde

¹⁷² Friedell, E. (2011) *Antik Yunan'ın Kültür Tarihi* (Çev. Necati Aça), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 17.

¹⁷³ Pierre Belon du Mans (2001) *Voyage au Levant: Les observations de Pierre Belon du Mans, de plusieurs singularités & choses mémorables, trouvées en Grèce, Turquie, Judée, Égypte, Arabie & autres pays étranges (1553)*, A. Merle (Haz.). Paris: Chandeigne, 238-239.

¹⁷⁴ Yerasimos, S. (Ed.). (2009). *Fresne-Canaye Seyahatnamesi, 1573* (Çev. T. Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi, 101, 103, 105. Esere bundan sonra "Fresne-Canaye Seyahatnamesi" şeklinde atıf yapılacaktır.

¹⁷⁵ Henry Blount (1636) *A Voyage into the Levant* (2. Baskı), London: Printed by L. C. for Andrew Crooke, 28-29.

¹⁷⁶ Frederick Hasselquist (1756) *Voyage and Travels in the Levant: In the years 1749, 50, 51, 52*, (Çev. Charles Linnacus) London, 175.

¹⁷⁷ Olivier (1991) *Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye (Yaşam, Tarım, Ticaret ve Sanayi)* (Çev. Oğuz Gökmen), İstanbul: Tifdruk Matbaacılık, II, 55.

¹⁷⁸ Kulağa gerçekdışı, seyyah abartısı gibi gelen bu gözlemleri esasen Ege'nin sahip olduğu istisnai coğrafyanın meydana getirdiği iklimsel koşullar ve temel fizik bilgisiyle açıklamak mümkündür. Bu hususta daha kapsamlı değerlendirme ve tespitler için ayrıca bkz. Nalezen, O. (2013). *Ege'de Adalar Ahalisinin Kıyı Savunmasına Katkısı*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 113-120.

¹⁷⁹ BOA.A.DVNSMHM.d. 72, hük. 849.

alışıyorlardı.¹⁸⁰ Adalar halkı kıyılarının ötesine uzanan dünya ile irtibatını özellikle huzur ve güvenin hüküm sürdüğü dönemlerde koruyorlardı.

¹⁸⁰ BOA.*MAD*.d. 233, s. 91, hük. 1.

2. TASAVVUR, GELENEK VE TEKAMÜL: EGE'DEKİ KALELERDE DEĞİŞİM VE DÖNÜŞÜM

“El-hâsıl handakı içre olan hiyel ü şeytanat

Kandiye kal'asında yokdur.”¹⁸¹

2.1. Tasavvur ve Tatbikat: Kalelerin Varlık Sebebi

Kaleler, hükümrânlık alameti olarak devletler arasındaki sınır hattı boyunca bir bölgenin kime ait olduğunun belirlenmesinde göz ardı edilemez işaretlerdi. Modern öncesi dünyanın kendine has koşulları altında kalelere yüklenen sorumluluklardan biri de buydu. Bu sebeple Osmanlı Devleti ile Batılı rakipleri arasındaki diplomatik görüşmeleri düğümleyen meseleler genellikle kaleler üzerine odaklanıyordu.¹⁸² Dolayısıyla Macaristan hududu gibi sınır anlaşmazlıklarının temelini teşkil eden hükümrânlık alanlarının belirlenmesi meselesinde serhat kaleleri en önemli saltanat sembolü hâline gelebilmekteydi.

Orta Çağ tecrübesi bağlamında Batı Avrupa'daki kaleler için de bu hususun öne çıktığını ifade etmek mümkündür. Kaleler ilk bakışta savunma maksadının bir sonucu olarak inşa edilmiş olan tahkimatlar gibi dursa da aslında vassallar üzerindeki egemenliğin cismani bir sembolü olarak geniş mülklere sahip aristokraların konutuydu. Tabii bir biçimde konutun sahip olması beklenen süs havuzları ve bahçeler gibi estetik unsurlar ile sakinlerine rahatlık sunan yapı bileşenlerini de içeriyordu. Bu durum kalelerin askerî kapasitesini sınırlandırıyordu. Doğu'ya gelen haclıların kafalarında Batılı anlamda Orta Çağ kaleleri vardı. Ancak kısa süre içinde işlevsellik bakımından çok daha farklı bir tahkimata ihtiyaç bulunduğunu anladılar.¹⁸³ Örneğin Menteşe Adalarındaki kaleleri tam da bu bağlamda ele almak gerekmektedir. Buradaki kaleler tamamen askerî maksatlarla

¹⁸¹ Rodos Kalesi'ndeki gelişmiş askerî mühendislik çözümleri için Evliya Çelebi tarafından dile getirilen bir ifade. Bk. Evliya Çelebi (2008), 123.

¹⁸² Anastasopoulos, A. (2013). “Imperial Geography and War: The Ottoman Case”. S. Bazzaz, Y. Batsaki ve D. Angelov (Ed.), *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space*, Washington: Center for Hellenic Studies, 115-116. Bu konuda Palmira Brummett'in kapsamlı değerlendirmeleri söz konusudur. Bkz. Brummett, P (2015) *Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean*. New York: Cambridge University Press, 131 vd.

¹⁸³ Petre, J. (2010). *Crusader Castles of Cyprus: the Fortifications of Cyprus under the Lusignans of 1191-1489*, Doktora Tezi, School of History and Archaeology, University of Cardiff, Cardiff, 63.

şövalyelerin varlığını sürdürmelerini güvence altına alacak keyfiyette inşa edilmiş tahkimatlardı. Bu anlamda Rodos Kalesi, haçlı askerî mimarisinin zirvesini teşkil eder.

Ege'deki Osmanlı varlığının dayanağı olarak savunma yapılarının üstleneceği rol, şövalyelerin biçtiğinden farklı değildi. Bir başka ifadeyle Ege'deki kaleleri bir iktidar alameti bağlamına oturtmak tarihî gerçekleri ve bölgedeki ihtiyaçları bir bakıma göz ardı etmek anlamına gelebilir. Zira adalar, hududu coğrafi etmenlerle oluşturulmuş, kendi doğal sınırlarıyla Osmanlı hükümrancılığının bir parçasıydı. Adalardaki kaleler sınır çizme işlevinden¹⁸⁴ ziyade kontrol etme ve hâkim olma fonksiyonuna sahipti. Söz gelimi hudut boylarındaki kaleler, içinde bulundurdıkları garnizonun kapasitesine uygun olarak belirlenmiş sınırlar dâhilinde etraflarındaki düşman topraklarını baskı altında tutmak yahut akınlar gerçekleştirmek amacına hizmet edilebilirdi. Bu tip kaleler bir stratejik plan içinde değerlendirilebilirdi. Ege'deki kaleleri tam olarak bu bağlama oturtmak da mümkün değildir. Belki de söz konusu tahkimatları “deniz kaleleri” şeklinde kavramsallaştırmak doğru olacaktır.

Serhat kaleleri ile deniz kalelerini birbirinden ayıran temel farklardan biri budur. Deniz kalelerinin en az bir tarafı hali hazırda aşılması güç bir engelle çevreleniyordu. Anadolu'nun kıyı hattı boyunca sıralanan kaleler üzerinde gerçekleştirilen kapsamlı bir araştırmada, deniz tarafında olan kale duvarlarının ve sur sistemlerinin bazı yerlerde 1 metrenin de altına düşecek ölçüde daha ince olduğunu hatta denize bakan tarafta burç inşa edilmediğini gösteren bulgular elde edilmiştir.¹⁸⁵ Yine de Ege'deki kaleler tıpkı Doğu Anadolu, Macar, Arnavutluk kaleleri gibi sınır hattında yani saldırı hattında yer almaktaydı. Herhangi bir tahkimat gibi Ege'deki kaleler de aslında ilk ve en bariz hedefleri teşkil ediyordu. Ancak coğrafi

¹⁸⁴ Kalelerin sınırları belirlediği fikri, modern dünyaya ait bir anlayışı geçmişe doğru yansıtmak olabilir. Modern anlamda sınırları olmadan bir “ülke” tahayyülü pek mümkün değildir. Kaleleri bu kontekst içine mahkûm etmek, işlevselliklerine ilişkin açıklamaları tarihsel gerçeklikten koparma tehlikesini barındırmaktadır. Bu türden tartışmalar bilhassa egemenliğini kaleler üzerinden devşiren haçlılara ait tahkimatlar üzerine yapılan araştırmalarda isabetli sonuçlara ulaşılmasına uzun süre mani olmuştur. Bk. Smail, R. C. (1995). *Crusading Warfare, 1097 - 1193* (2. baskı), Cambridge: Cambridge University Press, 60-62, 204 vd. Ellenblum, R. (2007). *Crusader Castles and Modern Histories*, Cambridge: Cambridge University Press, 105-110.

¹⁸⁵ Cesur, E. S. (2009). *Anadolu'nun Akdeniz Bölgesi Kıyı Kaleleri*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 325.

farklılığa dayalı etmenler fiziksel görünümlerine ve inşa biçimlerine dahi yansımıştı. Sonuç olarak bu bölümde kalelerin sembolik değil, pratik değerleri ele alınacak, varlık sebepleri bu kapsamda açıklanacaktır.

2.1.1. Kaleleri Tanımlamak

Ege Adalarındaki tahkimatı bir kale olarak tanımlamada yol gösterici nitelikte iki temel başvuru noktası vardır. Bunlardan ilki, arşiv kaynaklarıdır. Belgelerin bir tahkimattaki personel, fiziki sürdürülebilirlik ve mühimmat gibi konulara yönelik açıklamalar içerdiği durumlarda kale tanımını sarıh bir biçimde yapmak kolaydır. Bununla birlikte Ege Adalarına has ve Osmanlı Dönemi'nde askerî maksatlarla kullanılmamakla birlikte adalılar için önemini sürdürmekte olan surlu yapılar, geleneksel olarak iskân merkezleriyle özdeşleştikleri için belgelerde bir çeşit gri alan meydana getirmektedir. Söz gelimi Değirmenlik Adası, adaya ait erken tarihli sayımda doğrudan doğruya kale olarak kaydedilmiştir.¹⁸⁶ Hatta Kikladların doğrudan Türk idaresine hazırlandığı dönemde adalarda hüküm süren IV. Giacomo Crispo (Grişpo), Paros ve Santorin kalelerinin beyi olarak tanımlanır.¹⁸⁷ Benzer bir durum Nakşa için de geçerlidir.¹⁸⁸

Kaleyi tanımlamaya yönelik olarak mürcaat edilebilecek ikinci referans noktasını ise seyahatnameler teşkil etmektedir. Bununla birlikte XVIII. yüzyıla kadar olan süreçteki seyyahlara başvurulduğunda fenomenolojik bir sorunla karşı karşıya kalınır. Öznenin nesne ile kurduğu temastan yahut karşı karşıya kaldığı tasarımdan öznel çıkarımlar yaptığı görülür. Bir başka ifadeyle seyyahlar, tahkimatlara tabii bir şekilde kendi tecrübelerinden hareketle bakmaktadır. Örneğin “işin uzmanı” sayılamayacak, temkinli bir maceraperestten¹⁸⁹ daha fazlası olmayan Thévenot,¹⁹⁰ neredeyse Sakız kırsalında gördüğü hemen her tahkimatı kale olarak tanımlamıştır. Evliya Çelebi¹⁹¹ için durum çok daha farklıdır. Seyyah, “dünya gözüyle” 3.700 kale

¹⁸⁶ BOA.**TT**.d. 800, s. 378.

¹⁸⁷ BOA.**KK**.d. 74, s. 246, hük. 1-2.

¹⁸⁸ BOA.**TT**.d. 800, s. 26.

¹⁸⁹ Yerasimos, S. (2009), 11-12.

¹⁹⁰ Yerasimos, S. (Ed.). (2009). *Thévenot Seyahatnamesi* (Çev. Ali Berkay). İstanbul: Kitap Yayınevi, 131. Esere bundan sonra “Thévenot Seyahatnamesi” şeklinde atıf yapılacaktır.

¹⁹¹ Evliya Çelebi b. Derviş Zıllî. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, IX. Kitap. Y. Dağlı, S. A. Kahraman v.dğr. (Haz.), İstanbul: YKY, 122.

gördüğünü belirtir. Bu sayıya ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır. Böylesine çarpıcı bir sayıyı paylaşarak eserini ilgi çekici hâle getirmek için başvurduğu söz sanatlarından yalnızca birine yer verdiğini düşünmek mümkündür. Bununla birlikte bir tahkimatı kale olarak tanımlamak için daha fazla değişkeni dikkate aldığı anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi, içinde bir iskân merkezini de barındıran surları, burçları ve nihayet iç kalesiyle birlikte iç içe geçmiş bir yapıyı kale olarak tanımlar. İstanköy'e ilişkin getirdiği açıklamalar bunun belki de en sarıh örneğidir. Benzer şekilde Sömbeki'de personelini adalıların oluşturduğu kaleyi ise "kal'acık" olarak tanımlamaktadır.¹⁹² Şüphesiz gözlemleri neredeyse Osmanlı coğrafyasının tamamına yayılan seyyahın daha kapsamlı bir yaklaşım içine girecek birikime sahip olduğu savunulabilir. Böylesi bir yapılar topluluğunu yahut savunma sistemini içeren yerin bir kale olarak tanımlanmasında Evliya Çelebi'nin yaklaşımına muhalefet edebilecek bir tanığa tesadüf etmek mümkün değildir. Öyleyse kale nedir?

Kale imgesi köşeli bir şekle ve yüksek taş duvarlara sahip askerî bir yapıdan ibarettir. Bu imgenin bütünleyici unsurları ise kalenin yükseldiği yerlerde kendini gösterir: Kaleler bazen erişilmesi güç yarlar üzerinde bazen bir deniz kıyısında bazen de hendekle çevrili bir bina olarak akla gelir. Bu yönüyle kale imgesinin kendisi işlevsellik ve mimari tasarım üzerine inşa edilmiştir. Kale aşılması güç bir engel, ulaşması kolay olmayan bir yere bina edilmiş, metin bir yapıdır. Öyleyse bu temel yaklaşımla adalardaki Osmanlı kalelerini ele almak, öncelikle işlevsellik meselesine odaklanmayı gerektirmektedir. Öte yandan kaleler, Osmanlı hatta Latin egemenliğinden çok önce inşa edilmişti. Örneğin Midilli'de Türklerden önce Cenevizli Gattelusio Ailesi hüküm sürüyor olmasına rağmen Midilli Kalesi, Bizans Dönemi'nde inşa edilmişti.¹⁹³ Midilli Kalesi örneği işleve şekil veren unsurları araştırırken mimari üzerindeki değişimi tarihsel anlamda ele almanın gerekliliğini ortaya koymaktadır. Sonuçta gelişen askerî teknoloji kalelere yönelik beklentilere de şekil vermiştir. Başlangıçta surlar üzerinde yürüyen mızraklı iki askerin birbirine engel olmayacağı genişlikte tasarlanan duvarlara¹⁹⁴ daha sonra Osmanlılar top

¹⁹² Evliya Çelebi, **Seyahatname**, s. 121.

¹⁹³ Gregory, T. E. (1991b), "Lesbos". A. P. Kazdhan (Ed.). **The Oxford Dictionary of Byzantine**, New York: Oxford University Press, 1219.

¹⁹⁴ Vitruvius (2017). **De Architectura Libri Decem: Mimarlık Üzerine On Kitap** (Çev. Ç. Dürüşken), İstanbul: Alfa Yayınları, I.5.3.

bataryası yerleştirmek ¹⁹⁵ için kapsamlı bir tadilat projesi yürütmek zorunda kalmışlardı.

Akdeniz ve bölge politikaları için bir araç olarak kalelerin Osmanlılar açısından sahip olduğu önemiyet kapsamlı bir şekilde ele alınmaya muhtaçtır. Öyleyse tam da tezin hedefleri bağlamında yeni bir kale tanımına ihtiyaç vardır. Kale, zayıf olanın savaşta güçlü olan karşısında üstünlük sağlamasına imkân tanıyan askerî yapıdır. Bu çok temel bir açıklama gibi görülebilir. Ancak kalelerdeki askerî varlığın boyutları ile adalardaki tahkimatlardan beklenen temel işlev arasında bağ kurulabilir: az sayıda asker ile Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki cihanşümül politikalarının çatıştığı rakiplerinin donanmalarına karşı etkili bir direniş göstermek. Öyleyse Akdeniz stratejisi bağlamında Osmanlı kalelerinin temel işlevi, “doğru süre boyunca” düşmana karşı direnmektir. Başarılı direniş, sevk edilecek olan destek birliklerinin ulaşabileceği süre kadar ayakta kalmayı gerektiriyordu. Bu hususun altını mutlak bir şekilde çizmek gerekmektedir. Kaleleri genel bir stratejik bağlama oturtmadan bölgenin yeterince savunulamadığı düşüncesine kapılmak gayet tabiidir. XVI. yüzyıl ortalarında Limni'ye gelen Pierre Belon gezi notlarında, Palukasrı Kalesi'nin fiziksel olarak topyekûn bir saldırıya dayanamayacağı yönündeki gözlemine yer verir.¹⁹⁶ Askerlik ilmi konusunda sınırlı bir bilgi ve görgüye sahip olan Belon'un ¹⁹⁷ Limni'deki garnizonun varlık sebebini tam olarak kavrayamadığı görülmektedir. Belki de 1501'de, Midilli'de yaşananlar Belon'un neden haksız olduğunu ifade etmek için uygun bir örnek olabilir. Midilli Kalesi bir haçlı ittifakı tarafından 1501'de kuşatılmış ancak kısa süre içinde adaya destek birlikleri sevk edilmesi sonucunda kale ve garnizonu ayakta kalmayı başarmıştı.¹⁹⁸ Düşmana üstünlük sağlayan kalede konuşlu garnizon değil, destek birlikleri olmuştu. Kale, yalnızca destek birliklerinin sevk edilmesine olanak sağlayacak bir süre boyunca direnmeyi başararak sorumluluğunu yerine germişti.

¹⁹⁵ Özgüven, B. (2001), 178-179.

¹⁹⁶ Pierre Belon (2001), 115. Öte yandan yaklaşık ondan yaklaşık bir yüzyıl sonra adayı ziyaret eden Bernard Randolph, Palaioastron'u sağlam bir kale olarak tanımlar. Bk. Bernard Randolph (1998), 40.

¹⁹⁷ Huppert, G. (1995), “Antiquity Observed: A French Naturalist in the Aegean Sea in 1547”. *International Journal of the Classical Tradition*, 2 (2), 275-283.

¹⁹⁸ Kiel, M. (2005a). “Midilli”. *DİA* (C. 30). İstanbul: TDV, 11.

Adalardaki kaleler, savaş hâlinde Osmanlıların geleneksel rakipleri olan Venedik ve İspanyol donanmalarına karşı koyabilecek nitelikte olmadığı için Anadolu'da sefer için harekete geçirilmemiş olan personel ihtiyaç hâlinde sevk edilebiliyordu. Büyük Bozgun yıllarında (1683-1699) Venediklilere karşı koyabilmek için Bozcaada ve Midilli'de bu tedbire başvurulmuştu.¹⁹⁹ XVIII. yüzyılda dahi bu durum değişmeyecekti.²⁰⁰ Zira adaları Türk egemenliğinden koparacak kapasitede bir güç ortaya çıkmayacaktı.

2.1.2. Kaleleri Konumlandırmak

Ada coğrafi anlamda tüm açıklığıyla ifade edildiği üzere dört tarafı denizle çevrili bir kara parçasıdır. Ada hakkında yapılabilecek en temel tanımlama budur. Öyleyse adalarda yaşayan halkların güvenlik ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bu temel açıklamaya kulak vermek yerinde olacaktır. Zira savunma kurgusunda temel coğrafi gerçeklerin göz ardı edilmesi mümkün değildir. Söz gelimi politik, ekonomik ve demografik önemleri sebebiyle tahkimatların genellikle idari merkez pozisyonundaki kasaba ve kentlerde inkişaf ettiği düşünülebilir. Muhtemel bir saldırı durumunda en kolay sığınılacak yahut en etkili şekilde savunulacak yerlere kalelerin inşa edildiği de varsayılabilir. Bu genel yaklaşım konuyu anlayabilmek ve gerekli çerçeveyi çizmek için fikir verici olsa da adaların her birine daha yakından bakınca açıklamalar biraz daha karmaşık hâle gelmektedir.

Zamanla hemen her adada kendine has savunma stratejileri ortaya çıktı. Bu stratejiler adaların ekonomik kapasitesinden geçmişle olan bağlarına ve demografik durumlarına kadar uzanan geniş bir yelpazeye yayılan etmenler tarafından şekillendirilmişti. Örneğin tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu, kırsal ekonominin kalkındığı adalarda yahut kırsal ekonomiden önemli miktarda katma değer üretilen adaların köylerinde ani korsan baskınlarına karşı yüksek ve erişilmesi güç yerlere

¹⁹⁹ BOA.**A.DVNSMHM**.d. 102, s. 27, hük. 81, hük. 82; s. 28, hük. 83.

²⁰⁰ 1768-1774 Osmanlı - Rus Harbi sırasında Palaiokastron, Midilli ve Molivo'nun Ruslara karşı direnişi, istisnai bir mücadele örneği olmakla birlikte bu genellemenin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Palaiokastron'daki garnizonun ve sivil halkın direnişi, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın istisnai çabaları hakkında ayrıca bkz. Kurtoğlu. F. (1942). **1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa**, İstanbul, 31-40; Temelkuran, T. (2000), *Gazavat-ı Cezâyirli Gâzî Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 38-47.

tahkimatlar inşa ediliyordu. Bu konuda Sakız kırsalından ve Kiklادلardan örnekler vermek mümkündür. Thévenot'un²⁰¹ gözlemleri, Sakız halkının sakız istihsalinden yarattıkları art değeri korsanlarla paylaşmak zorunda kalmamak için organize hâlde hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Sonuçta hasat zamanında sakız üretimi önemli sayıda insan kaynağının harekete geçirilmesini zorunlu kılıyor, bu durum kırsal alanda onlarca köylünün savunmasız kalmasına neden oluyordu. Anadolu sahiline çok yakın bir konumda olan ada, kolayca Türk korsanların hedefi hâline geliyordu.²⁰² Adada sakız istihsaline bağlı olarak üretilen katma değer öylesine dikkat çekici boyutlardaydı ki ada aristokrasisi bir araya gelerek tahkimat inşa ediyordu. Örneğin Armolia köyünün dışındaki müstahkem bir mevkiye 1440'ta Nikol İusitinan isimli bir adalı, Apolieno adıyla anılan bir tahkimat inşa ettirmişti.²⁰³ Benzer örneklerle Kiklادلarda daha fazla tesadüf ediliyordu. Kiklادلara hâkim olan Latin aristokrasisi, topraklarını ve onları işlemeye zorladıkları toprağa bağımlı köylülerini korumak için kuleler ve muhkem evler inşa etmişlerdi.²⁰⁴ Kaleleri inşa edenler, bu yapıların ne işe yarayacağına da karar verenler oluyordu. Aslında savunma yapılarını her koşulda askerî bir bakış açısıyla ele almak, değerlendirmeleri hatalı bir noktaya doğru sürükleyebilir.²⁰⁵ Adalar dünyasında kalelere yüklenen sorumluluk öylesine çeşitlilik arz ediyordu ki bazıları görüldüğü kadar "askerî" maksatlı değildi. Özetle Ege'nin doğusundan ve batısından paylaşılan bu örnekler, kalelerin inşa edildikleri saha ile kalelere yüklenen sorumluluklar arasında ilişki olduğunu göstermektedir.

Ege'de imparatorluğun düzenli ve sürekli olarak asker konuşlu bulundurduğu kalelerin hiçbirisi Osmanlı Dönemi eseri değildi. Dolayısıyla bölgedeki Türk egemenliğinin mümessili olan bu yapılar daha önceki hâkimlerin mirasıydı.

²⁰¹ *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 128, 130-131.

²⁰² Şahin, İ. ve Emecen, F. (Haz.) (1994). *Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, hük. 276. Kaynak bundan sonra "*1501 Tarihli Ahkâm Defteri*" şeklinde gösterilecektir.

²⁰³ *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 130.

²⁰⁴ Vionis, A. K. (2012). *A Crusader, Ottoman, and Early Modern Aegean Archaeology: Built Environment and Domestic Material Culture in the Medieval and post-Medieval Cyclades, Greece (13th - 20th Centuries AD)*. Leiden: Leiden University Press, 77-78.

²⁰⁵ Fachard, S. (2016). "Studying Rural Fortification: A Landscape Approach". P. Schneider v.dğr. (Ed.), *Ancient Fortification: A Compendium of Theory and Practice*, Oxford: Oxbow Books, 210. Özellikle Kiklادلarda söz konusu tahkimatların bir kaleden çok feodal şato ya da tahkim edilmiş bir kır malikânesi fonksiyonu üstlendiğini düşünmek mümkündür. Örneğin Değirmenlik (Milos) Adası'ndaki Epáno Kastro, Marco Sanudo tarafından konut vasfı yüklenerek inşa ettirilmişti. Bk. Kayapınar, L. (2020), "Değirmenlik Adası". *Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi: Kiklادلar*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, 150.

Osmanlılar, kendilerinden önceki ihtiyaçların bir ürünü olarak yerleri seçilmiş olan kaleleri kullandılar. Bu durumda kale inşa sahasının seçimi üzerinde etkili olan gerekçelerin -büyük ölçüde teknolojik ve coğrafi faktörlerin etkisiyle- Geç Antik Çağ'dan Erken Modern Çağ'a kadar büyük bir değişim geçirmediği açıktır. Öyleyse kalenin ne işe yaradığı sorusuna cevap aramak için daha erken dönemlere bakmak fayda sağlayacaktır.

Geç Antik Çağ'ın sonlarında, VI. yüzyılda, kuvvetle muhtemel Justinianus Dönemi'nde (527-565) yazılmış²⁰⁶ anonim bir askerî taktik risalesinde kalelerin kullanım amaçları sarıh bir şekilde bildirilmiştir: düşman faaliyetlerini gözlemlemek, düşman kaçaklarını ele geçirmek, asker kaçaklarını yakalamak, sınır ötesi akınlar yapmak ve akınlarla düşman hakkında istihbari bilgiler elde etmek.²⁰⁷ Öyle anlaşıyor ki Erken Bizans Dönemi'nde kaleler, proaktif hedefler doğrultusunda âdeta bir saldırı üssü olarak idealize edilmişti.

Osmanlı Devleti'nin kalelerden beklentisi ise onları inşa eden öncüllerinden farklı olarak savunma maksatlıydı. Bozcaada Kalesi ve Palukasrı hakkında kroniklere kulak verildiğinde yaklaşımın farklılığı sarıh bir şekilde anlaşılmaktadır. Hoca Sadeddin Efendi, Bozcaada ve Limni'nin korsan faaliyetlerinin merkezi hâline geldiğini, kalelerin işler hâle getirilmesiyle her iki adanın da iskâna açılabilmesini dile getirmektedir.²⁰⁸ Bölgedeki otorite boşluğu öyle bir düzeye ulaşmıştı ki Solakzâde, bu dönemde Bozcaada'nın yerli halkı olarak korsanları gösterir.²⁰⁹ Kâtip Çelebi ise Bozcaada Kalesi'nin konumuna dikkat çekerek yeniden inşa edilme süreci hakkında paylaştığı ifadelerle²¹⁰ Ege'de Osmanlı kalelerinin varlık amacına ilişkin açıklama getirmektedir: Deniz kıyısında bir kale olmaması sebebiyle ada sahilleri korsanların barınağı hâline gelmişti. Bu sebeple II. Mehmed bir kale inşa edilmesini emretmiş

²⁰⁶ Dennis, G. T. (1985). "Introduction". *Three Byzantine Military Treatises: Text, Translation, and Notes* G. T. Dennis (Haz.). Washington: Dumbarton Oaks, 2-3.

²⁰⁷ "Strategy". (1985). *Three Byzantine Military Treatises: Text, Translation, and Notes*. G. T. Dennis (Haz.). Washington: Dumbarton Oaks, 9.3-8.

²⁰⁸ Hoca Sadeddin Efendi (1979), *Tacü't-Tevarih, 3: Fatih Sultan Mehmed ve İkinci Bayezid Dönemleri*, İ. Parmaksızoğlu (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 168-169.

²⁰⁹ "Diyâr-ı İslâm sâhiline karîb Bozcaadası dimekle marûf ve meşhur olan cezîre deryâ yüzünde gâret için gezen firkatelerin sekenesi omuş idi. Fermân-ı pâdişâhî ile ol cezîrede bir kal'a-yı metîn binâ olunub levazım binâ ihzârından sonra tavattuna râğbet olanlara tekâlif-i divaniye ref' ile etraf u cevânibden çok kimesneler ol cezîreye nakil eyledikleri..." Bk. Solakzâde (1297), *Solakzâde Târîhi*, İstanbul: Mahmûd Bey Matba'ası, 261.

²¹⁰ Kâtip Çelebi (2008), 71.

(Aslında mevcut kaleyi tamir ettirmiş.) ve kalenin tamamlanmasından sonra etrafında kalabalık bir iskân merkezinin ortaya çıkması sağlanmıştı. II. Mehmed Dönemi'nde üretilen çözüm etkili oldu. Dahası inşa edilen tahkimat, üzerinden yüzyıllar geçtikten sonra banilerinin ona yüklediği sorumluluğu yerine getirmeye devam etti.²¹¹ Benzer bir örneği Ege'nin daha güneyinden, Menteşe Adalarından sunmak mümkündür. Bernard Randolph, kalesi yıkılmış durumda bulunan ve Osmanlı garnizonu tarafından korunmayan Karpatos Adası'nın sürekli olarak korsan tehdidi altında olduğunu belirtir.²¹² Öyleyse sivil yerleşim için güvenli bir saha meydana getirebilmek, kale inşasının en temel hedeflerinden biriydi. Daha farklı bir bakış açısıyla kaleler korsanlıkla mücadele için değil, onları uzak tutmakta başvurulacak birer araçtı. Belki de bu husus VI. yüzyılda bir Bizanslı stratejist tarafından idealize edilen yaklaşım ile Osmanlıların yaklaşımı arasındaki en temel ayrıma işaret etmektedir: Nihayetinde korsanlar hareketli, kale ve garnizonu olduğu yere bağlıydı.

Kâtip Çelebi'nin anlatısı ile Thévenot'un aktardıkları birlikte okunduğunda kalelerin konumu ile işlevi arasında bağ kurmak daha kolay hâle gelir. Eğer bir Ege adasında köylülere sığınacak korunak sağlamak isteniyorsa tarım arazisine, korsanları uzak tutmak isteniyorsa kıyılara kale yapılması gerekiyordu. Dahası Bozcaada tecrübesi kale ile iskân arasında ilişkiyi olağan çıplaklığıyla ortaya koymaktadır. Güvenlik elbette ihtiyaçların en temelidir; Ege'de özel mülkiyet ile tahkimatlar arasındaki bağ, bir bakıma güvenlik ihtiyacı ile toplumsal düzen arasındaki ilişkiyi ortaya koyar. Örneğin Kikladlarda kale ve surları tarafından korunan sahadaki yapılarda varlığı IV. Haçlı Seferi'ne kadar uzanan Latin kökenli aristokratik zümreler yaşamaktaydı.²¹³ Benzer şekilde Osmanlı öncesi dönemin birer hatırası gibi Sakız Kalesi'nde yaşamakta olan Katolikler, Toskana filosunun

²¹¹ XVII. yüzyıl sonlarında Ada'yı gören Olivier, kalenin korsanlar saldırılarını önlemede etkili olabileceğini ifade etmektedir. Bk. Olivier (1991), II, 30.

²¹² Bernard Randolph (1998). *Ege Takımadaları: Arşipelago* (Çev. Ü. Koçer), İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., 27-28.

²¹³ XVII. yüzyılda Nakşa ve Para adalarında Osmanlı fethi öncesi egemen sınıfın temsilcisi konumunda olan Latinler, adaların merkezi konumunda olan ve nispeten surlar tarafından korunan Nakşa Kasabası ile Para kasabasında ikamet ediyorlardı. Bu konuda henüz yayımlanmadan önce eserindeki verileri benimle paylaşan Hocam Yasemin Demircan'a teşekkür ederim. Demircan, Y. (2020a), I, 34 vd.; Demircan, Y. (2020b), I, 85 vd.

1599'daki saldırısına değin buradaki varlıklarını sürdürmüşlerdi.²¹⁴ Bu gelişme Ada'nın idari ve ticari merkezi olan Sakız kentinden, adadaki sermayeyi büyük ölçüde kontrol eden toplumsal bir grubun sürülmesiyle sonuçlanmıştı.

İyi korunmayan yerlerde yalnız ticaret değil, tarımsal üretim dahi gelişecek zemin bulamıyordu. Adalılar ne kadar verimli olursa olsun iyi korunamayan yerlerde yaşamak istemiyordu. Uzaktan bakıldığında denizin ortasındaki bir dağ gibi yükselen Taşoz'un suya değen etekleri yani bu dağlık bölgenin etrafında kalan kıyı şeridi, adanın yegâne düzlüklerini barındırmaktadır. Ancak korsan baskısı ada halkını kıyıları terk etmeye zorlamıştı.²¹⁵ Taşozlular köylerinden denize en kolay erişilen noktalara birer iskele kurmuşlardı.²¹⁶ Denizle yani dış dünya ile olan bağlarını bu şekilde sürdürmeye çalışmışlardı.

Adanın yalıtılmışlığını ortadan kaldırması bakımından araçsallaştırılabilecek olan en önemli yapılar iskeleler gibi görünse de bunlar iyi korunmadıkları takdirde korsanların üssü hâline geliyordu. Bu sebeple adalardaki kalelerin genellikle adanın dış dünya ile temas noktasına konumlandırıldığı görülür. Kale ile iskele arasındaki fiziksel ilişki öylesine hayatiydi ki örneğin Silifke İskeleyi kaleden bir konak mesafede olduğu için etkili bir şekilde korsan saldırılarından korunamıyordu.²¹⁷ Dolayısıyla kalenin akılcı bir biçimde konumlandırılması gerekiyordu. Limni, Midilli, Sakız, İstanköy, Rodos ve Lindos kaleleri limanları kontrol edebilecek şekilde inşa edilmişti.²¹⁸

Limanların bekçisi olarak kaleler, adaların özelinde onların dış dünya ile temaslarını teminat altına aldıkları gibi Osmanlı Devleti'nin genel stratejisi bağlamında çok daha hayati etkilere sahipti. Rodos'ta Lindos Kalesi'ne bağlı gemiler bulunuyordu. Bu gemilerden lüzum görülmesi hâlinde İstanbul'un zahire ihtiyacının karşılanmasında yararlanılabiliyordu.²¹⁹ Benzer şekilde Midilli'de Molivolu reislerin

²¹⁴ Acıpinar, M. (2011). *Osmanlı - Floransa İlişkileri (XV ve XVI. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 227.

²¹⁵ Vacalopoulos, A. E. (1976). *The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society* (Çev. I. Moles ve P. Moles). New Jersey: Rutgers University Press, 86.

²¹⁶ Konuyla ilgili değerlendirmeler 3. Bölüm'de "Savunma ve İskân" başlığı altında ele alınmaktadır.

²¹⁷ BOA. A.DVNSMHM.d. 18, s.63, hük. 132.

²¹⁸ Bu konudaki detaylı açıklamalar 3. Bölüm'de "Kale ve Ekonomi" başlığı altında ele alınmaktadır.

²¹⁹ BOA. A.DVNSMHM.d. 72, s. 439, hük. 849.

gemileri İstanbul'un zahire ihtiyacının karşılanmasında kullanılıyordu. Bununla birlikte bu gemilerin reisleri daha yüksek kâr elde edebilme amacıyla zahireyi ihraç etmeyi seçebiliyorlardı.²²⁰ Dolayısıyla ticari faaliyetlerin yalnız korunması değil, genel strateji bağlamında kontrolü için de limanlardaki kalelerden yararlanmak hayatiyet arz ediyordu.

Limni'deki Palukasrı örneğine bakılacak olursa kalenin hem idari merkezi muhafaza etmek hem de limanı güven altına almak üzere inşa edildiği görülür.²²¹ Kale, kasabanın üstünde yüksek bir burun üzerine inşa edilmişti. XVIII. yüzyıl başlarında bile sivil yerleşim ile iç içe geçmiş bir görünüm arz etmiyordu.²²² Etrafı uçurumla çevrili kaleye yalnız bir tarafından yaklaşmak mümkündü. Ayrıca liman ile bağlantıya sahip değildi.²²³ Palukasrı, muhtemel bir düşman saldırısına karşı adanın idari merkezini, Limni'nin köyleri işgal altında kalsa dahi koruyabilmek üzere tasarlanmıştı. Ayrıca pozisyonu denizdeki donanma hareketliliğini gözlemleyebilmek için de avantaj sağlıyordu. Savunma stratejisinin bir parçası olarak kalenin yüksek bir noktaya konuşturıldığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda Kefalos Kalesi de örnek olarak gösterilebilir. Kalenin bulunduğu konuma erişmek öylesine güçlü ki etrafını hendekle çevirmeye ihtiyaç duyulmamıştı.²²⁴ Cenevizliler de Molivo Kalesi'nin inşa sahasını seçerken kaleyi muhkem bir noktaya konumlandırmak istemişler,²²⁵ esasen bir *akropolis* alanı olan eski bir Bizans Kalesi'ni ihya etmeyi seçmişlerdi. Evliya Çelebi tarafından Şövalyelere izafe edilmesine karşılık Sömbeki'de kıyıdan uzak yalçın bir kaya üzerine inşa edilmiş olan kale, Şövalyelere ait geliştirmeleri barındırmakla birlikte Bizans kalesiydi.²²⁶ Leryos'taki daha sonra bir Osmanlı garnizonuna ev sahipliği yapacak olan kale de muhkem bir noktada bulunuyordu.²²⁷ Esasen kale, adanın akropolünde ortaya çıkmış Antik Çağ tahkimatıyken zamanla Bizans kalesine dönüşmüş ve şövalyelerin

²²⁰ BOA. A.DVNSMHM.d. 72, s. 335, hük. 658.

²²¹ Pierre Belon, kalenin iki parça hâlinde bulunan limanı iyi bir şekilde müdafaa edebilecek pozisyonda bulunduğunu ifade etmektedir. Nitekim kale her ne kadar limanın üzerinde bulunan yapçın bir kaya üzerine inşa edilmişse de XVI. yüzyılda kalenin kapısı doğrudan limana erişebilmesini sağlayacak mühendislik çözümler barındırıyordu. Bk. Pierre Belon du Mans (2001), 115.

²²² Ellis Veryard (1701), 361.

²²³ Piri Re'îs (1926). *Bahrje: Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521*, II. P. Kahle (Haz.), Berlin, 9.

²²⁴ Evliya Çelebi (2005), 117.

²²⁵ Olivier (1991), II, 35.

²²⁶ Evliya Çelebi (2005), 121.

²²⁷ Clavijo (2008), 78.

bölgeye gelişiyle de bir haçlı kalesi hâlini almıştı. Bizanslılar, 154 m rakımlı Pityki Tepesi'ndeki akropolü kale olarak teçhiz ederek adanın iki yanındaki limanları kontrol altına almışlardı.²²⁸ İstanköy'deki Pili Kalesi de küçük olmasına rağmen ulaşılması güç bir yere inşa edilmesinin sağladığı avantajla iyi savunma olanaklarına sahipti.²²⁹ Adalardaki kaleleri yüksek bir noktaya inşa etmeye dayanan yaklaşım Bizans stratejisinin bir parçasıydı²³⁰ ve başta Limni olmak üzere başarılı bir şekilde uygulanmıştı. Kalelerin sağladığı gözlem imkânı düşman donanma hareketliliğine karşı tedbir alma olanağı sunmaktaydı.

Kalenin bir sığınaktan çok dış dünyaya açılan bir kapı mahiyeti kazanması adalara yahut denize kıyısı olan sahalara has bir durumdur. Kevin Andrews'un tespitleri bu görüşe destek sunabilecek mahiyette görünmektedir. Geç Antik Çağ'a değin uzanan geniş bir perspektiften meseleyi ele alan Andrews, Mora kıyısında yer alan kalelerin varlığına dikkat çekerek, Got ve Slav istilaları sırasında Mora'nın kalanında Bizans egemenliği son bulmuşken kıyı şeridi boyunca dış dünya ile temasını sürdürebilen muhkem kentlerin başkentle bağını koruyabildiğini belirtmektedir.²³¹ Bunun en temel sebebi kapsamlı bir istila hareketi söz konusu olmadıkça deniz kalesini ele geçirmek, donanma desteği olmaksızın mümkün değildi. Dolayısıyla fethi daha güç ve kontrol atında tutulması gereken daha fazla değişkenle baş etmeyi gerektiren bir organizasyon kapasitesine ihtiyaç vardı. Aksi takdirde deniz kalelerine takviye ulaştırmak çok daha kolaydı.²³²

Kalelerin işlevlerinin aşağıda detaylı bir şekilde inceleneceği hususunu belirterek işlev ile konum arasındaki ilişki bağlamında kalelerin ne işe yaradığı sorusuna yönelik olarak kısa bir liste yapılabilir:

1. Nüfusun güvenliğini sağlamak
2. Bölgedeki Türk egemenliğini güçlendirmek
3. Ticari faaliyetlerin (mal ve hizmet hareketinin) güvenliğini/kontrolünü sağlamak

²²⁸ Losse, M. (2013). "The Development of Gunpowder Defences at the Knight Hospitallers' Fortifications on the Dodecanese Islands (1307-1522)". E. Buttigieg, S. Philips (Ed.), *Islands and Military Orders, c. 1291 - c. 1798*, Burlington: Ashgate Publishing, 189,190.

²²⁹ Evliya Çelebi (2005), 116.

²³⁰ Strategy (1985), 9.9-15, 29.

²³¹ Andrews, K. (2006), 220.

²³² Bu konuda daha kapsamlı değerlendirmeler 3. Bölüm'de "Kalelerin Sınanması: Kuşatmalar, Baskınlar ve Fetihler" başlığı altında paylaşılacaktır.

Bu bağlamda imparatorluğun bir bölgede kale inşa etmek için başvurduğu karar alma sürecine temas edilebilir. Öncelikle ihtiyaç belirleniyordu. Örneğin 1579 sonbaharında Kızıldeniz'deki bir liman kenti olan Kuseyr'de²³³ bir kale inşası için adım atılması gerekmişti. Hicaz'ın zahire ihtiyacının karşılanmasında sacayağını teşkil eden liman, zamanla Arap eşkiyasının hedefi hâline gelmiş, öyle ki halkı Kuseyr'i terk etmek zorunda kalmıştı.²³⁴ Bu örnekte kalenin inşa sahasının belirlenmesinde yukarıda sıralanan 3 unsur da etkili olmuştur. Kıbrıs'taki Baf Limanı'nı korsanlardan korumak için 1578 kışında kale inşa edilmesine ilişkin girişimde bulunulması²³⁵ mal ve hizmet hareketliliğinin güvenliğini sağlanması amacına dönüktür.

2.2. Kültürel Gelenek ve Ege'de Tahkimatların Tarihî Kökenleri

Sakızlılar, Homeros'a ait mezarın adanın batı kıyısındaki eski bir kalede bulunduğuna inanıyorlardı. Adalılara kalırsa kuzeybatıdaki Volisos'ta bulunan bir başka kale, Justinianus'un efsanevi generali Belisarius'un eseri idi. Son olarak adalılar arasında dolaşan söylentilere göre kalelerden birinin altında ise eskiden bir ejderha yuvası bulunuyordu.²³⁶ Adalılar arasında dolaşan böylesi söylentiler, aslında Homeros'tan yüzyıllar önce başlamış olan bir mit yaratma geleneğinin ürünüydü ve sosyal bir uğraştı.²³⁷ Ada halkları için kaleler ruhlarında kudret barındıran ve başı bilinmeyen uzun süreli varlıklarıyla kuşaklar boyu toplumsal imgelemde tarihî ve kültürel olarak istisnai bir yer edinmiş efsanevi yapılarıdır. Dolayısıyla kale imgesi sözlü gelenekte özel bir yere sahipti. Bu durumun sebebi güvenlik ihtiyacıyla siyasi gelişimin Antik Yunan kentinde kurduğu istisnai dönüştürücü etkide aranabilir. Bir başka ifadeyle kültürel gelenek ile savunma yapıları arasındaki bağdan hareketle kalenin Ege dünyasındaki kökenine doğru inen bazı açıklamalarda bulunulabilir.

²³³ Modern Mısır'daki Quseer kenti.

²³⁴ BOA.A.DVNSMHH.d.12, s. 472, hük. 906. Belgenin Latin harfli çevirisi için ayrıca bkz. **12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570-1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks>** (1996) H. O. Yıldırım, V. Atik, M. Cebecioğlu v.dğr. (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, II, 115.

²³⁵ BOA.A.DVNSMHH.d. 33, s. 215, hük. 439. Söz konusu hükümde limanın ismi Bafa (بافا) olarak geçmektedir.

²³⁶ **Thévenot Seyahatnamesi** (2009), 128.

²³⁷ Finley, M. I. (2014). **Odysseus'un Dünyası**. (Çev. G. E. Durna). İstanbul: Alfa Yayınları, 16.

İliada'da bir savaşçının kuvveti ve heybetini nitelemek için “kale” tabirine yer verilmesi,²³⁸ kalenin edebî ve mitolojik köklerinin Homeros'un çağına kadar uzandığını göstermektedir. Burada karşımıza çıkan kale metaforu şüphesiz savunma fikrini de içeren bir yapıya gönderme yapıyorsa da yüksek taş duvarları ve kuleleriyle bir Orta Çağ kalesine ya da tabyalarıyla bir Modern Çağ tahkimatına pek benzemiyordu.²³⁹ Antik tasavvura göre kale, öncelikle yüksekçe bir yerdeydi. Örneğin Thebai kentinin mitolojik hükümdarı Kadmos'un kalesi kendi adıyla anılan bir tepenin üzerinde kuruluydu.²⁴⁰ Esas olarak savunmada arazinin getirdiği avantajlara dayanılıyordu.²⁴¹ Kale, konumlandırıldığı yer itibarıyla etrafı gözetlemeye izin veren, muhkem bir pozisyonda bulunuyordu.

Antik Yunan'da birçok kent, savunması kolay, erişmesi güç bir tepenin yani akropolün etrafında ortaya çıkmıştı. Akropol ekilebilir toprağıyla birlikte kendi kaynaklarını müdafaa edebilecek imkânlarla sahip bir biçimde idealize edilir.²⁴² Atina'nın başlangıçta Akropolis ve güneye, Peiraieus'a (Pire) doğru olan kısımdan ibaret olduğunu düşünen Thukydides, bu görüşünü tanrılara adanmış tapınakların Akropolis'te kümelenmiş olmasına ve diğer mabetlerin de buraya doğru konumlandırılmasına dayandırmaktadır.²⁴³ Thukydides'in tarihsel kurguyu mekânsal dönüşüm üzerinden gerçekleştirdiği tespitler üzerinden oluşturması dikkate değerdir. Bu yaklaşımıyla kentin ortaya çıkış sürecine güvenlik kaygılarının eşlik ettiğini ikna edici bir şekilde ortaya koymaktadır. Ancak bu yüksekte olma durumunun toplumsal düzlemde de yansımaları vardı. Aristoteles bu durumu sarıh bir şekilde izah eder. Müstahkem noktaların her siyasi düzen için aynı sonucu

²³⁸ Helene, Telamon oğlu Akhalı Aias'ı anarken şu ifadelerle yer verir: “*Eşi görülmedik Aias'tır o, Akhaların kalesi...*” bk. Homeros. (2008). *İlyada*. (28. baskı). (Çev. A. Erhat ve A. Kadir). İstanbul: Can Yayınları, III.226-229. Platon, Homeros'a geçmişle bağ kurma aracı olmaktan çok daha büyük sorumluluklar yükler. Onu bireyin eğitimi ve kendini gerçekleştirme sürecinde kritik katkılar sağlayabilecek bir değer olarak sunar. Bk. Platon (2005). *Devlet*, (Çev. C. Saraçoğlu, V. Atayman), İstanbul: Bordo Siyah, 606e-607a. Bu bakımdan Homeros'un kale kavramına yer verme şekli, kalelerin Yunan kültürü içinde bir savunma yapısından daha fazlasını ifade edecek şekilde kök saldığını düşündürmeye yetmektedir.

²³⁹ Homeros'un esin kaynağı olan Truva VI'nın iç kale surlarının 9 metreye varan genişlikte olduğunu, güçlü kapılarla tahkim edildiğini düşünmek için yeterli sebebin bulunduğu yönünde değerlendirmeler söz konusudur. Bk. Abulafia, D. (2012), 71.

²⁴⁰ Erhat, A. (2010). *Mitoloji Sözlüğü*. (17. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi, 165.

²⁴¹ Nossor, K. S. (2009). *Greek Fortifications of Asia Minor, 500-130 BC: from the Persian Wars to the Roman Conquest*, New York: Osprey Publishing, 8.

²⁴² Wycherley, R. E. (2011). *Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu?* (4. baskı). (Çev. N. Nirven ve N. Başgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 24.

²⁴³ Thukydides (1958). *Peloponnesos'lularla Atina'lıların Savaşı*, C. II, H. Demircioğlu (Haz.). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, II.1.15.

vermeyeceğini, oligarşi veya monarşi için akropolün avantajlar sağlayacağını ifade etmektedir.²⁴⁴ Aristoteles, açıkça yöneten ile yönetilen arasındaki rakım farkını, iktidarı pekiştiren bir unsur olarak sunmaktadır ki bu açıklamaları, kalenin idari fonksiyonuna ve iktidar imgesi olarak toplumsal izdüşümüne yönelik ilk önemli tespitler olabilir. Yine de bu yaklaşım klasik felsefede savunma yapılarının askerî yönünün göz ardı edildiğini düşündürmemelidir. Söz gelimi Platon'un *Yasalar*'ında en temel savunma yapısı olan surlar gereksiz ve gülünç bulunuluyorsa²⁴⁵ da buna pek kulak asmayan Aristoteles, surlara yönelik ihtiyaca karar verme işini askerlere bırakmak gerektiğini savunarak üstün güçteki düşmanı durdurabilmenin en etkili aracı olarak savunma yapılarını göstermektedir.²⁴⁶ Bu yaklaşımıyla da kalelerin varlık sebebi olarak "zayıf olanın güçlü olana üstünlük sağlaması" şeklinde yukarıda yapılan tanımlanmayı isabetli bir biçimde tayin ettiğini dile getirmek gerekmektedir.

Kale tipi savunma yapılarının ilk olarak Mezopotamya ve Anadolu'da belirmiş olması, Yunanların bu tahkimatı öğrenip taşımış olabilecekleri savını gündeme getirmekteyse²⁴⁷ de MÖ III. binyılda Ege'nin kalanında Girit'tekine benzer bir barış ve huzur dönemi hüküm sürmediği için Kikladlarda yerleşim yerlerinin etrafının surlarla çevrildiğini, kuleler ve güçlü kapılarla tahkim edildiğini düşündüren arkeolojik kanıtlar vardır. Kikladların yanı sıra Limni, Midilli, Siros ve Sifnos'ta bu kabilden yerleşim yerleri gün yüzüne çıkarılmıştır.²⁴⁸ Benzer husus Miken kentleri için de geçerlidir.²⁴⁹ Yine de Yunan göçmenlerin Anadolu'da görünmeye başladığı MÖ XII. yüzyılda görkemini korumakta olan Hitit kalelerinin, Yunanistan için model teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte Yunan paralı askerlerin MÖ VII. yüzyıl sonlarında Mısır'da kendi inşa ettikleri kaleye yerleşmesi, firavunların emrinde savaşan Yunan paralı askerlerin yalnız kale muhasarası alanında değil, inşasında da gelişme kaydettiğini düşündürmektedir.²⁵⁰ Takip eden iki yüzyıl sonra

²⁴⁴ Aristoteles buna ek olarak demokratik ve aristokratik düzende tahkimatların rejim ile uyumunu da ele almakta; demokrasilerde müstahkem mevkilerin düz bir zemine, aristokrasilerde ise birden fazla noktaya inşa edilmesi gerektiğini bildirmektedir. Aristoteles (2018). *Politika*. Ö. Orhan (Haz.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık, VII.11.1330b17.

²⁴⁵ Platon (2007). *Yasalar* (3. baskı). (Çev. C. Şentuna ve S. Babür). İstanbul: Kabalcı Yayınevi, VI.778e-779a.

²⁴⁶ Aristoteles (2018), VII.11.1330b32.

²⁴⁷ Nossov, K. S. (2009), 5.

²⁴⁸ Mansel (2004), 20-21.

²⁴⁹ Wycherley (2011), 20-21.

²⁵⁰ Nossov, K. S. (2009), 5.

Yunanistan'da surlar kesin olarak alışılmış kent görüntüsünün bir parçası hâline gelecekti.²⁵¹ Herodotos, Ahameniş İmparatoru Kserkses istilasına karşı hazırlık yapan Atinalıların, Delphoi'den aldıkları kehâneti şöyle aktarmaktadır:²⁵² "... *kayaya sırt vermiş hisarlarını/ Bırak, kaç dünyanın öbür ucuna kadar/ ... Çökmüş hisarlarının üzerine kuleler yıkıyor!*"

2.3. Mimari Gelenek ya da *Düşmanın Mirası*

Savaşın kültürler arasındaki en etkili etkileşim aracı olduğu konusu gerek askerî tarih gerekse kültür tarihi üzerine yapılan değerlendirmelerde sıklıkla dile getirilen ve geniş çevrelerce kabul edilen bir husustur.²⁵³ Bu görüşle birlikte esasen, kalelerin mekânsal olarak tabii bir biçimde bir kültürel paylaşımın kavşak noktası olduğu da kabul edilmiş olur. David Nicolle,²⁵⁴ kültürler ya da devletler arasındaki çatışmaların, mağlup olanı galip olana üstünlük getiren unsurları almaya ve adapte etmeye zorladığını dile getirir. Bu bir tarihî örüntü oluşturur ve Romalılarla temas eden kültürler ve Romalıların çekilmek zorunda kaldıkları sahada ortaya çıkan devletlerin organizasyon, personel temini, askerî törenler, finansman ve taktik gibi alanlarda imparatorluk mirasının etkisi altında kaldığı görülür.²⁵⁵ Özellikle Geç Roma Dönemi askerî yapıları tıpkı kilise mimarisinde kendini gösteren ihtişama benzer şekilde hissedilen oldukça titiz ve gelişmiş bir bilgi birikimini yansıtır.²⁵⁶

Akdeniz dünyası açısından Roma İmparatoru Diocletianus Dönemi, kalelere ve diğer istihkâmlara dayalı askerî stratejinin ön plana çıktığı bir süreci teşkil eder. İmparator "III. yüzyıl krizi" olarak anılan ve yalnız siyasi değil; toplumsal, ideolojik, ekonomik alanlarda izdüşümü görülebilen kapsamlı bir buhranın içinden kurtulmak için ortaya konulan çabalara öncülük etti. Krizden çıkmaya dönük geliştirilen eşi

²⁵¹ Wycherley (2011), 28.

²⁵² Herodotos (2011). *Tarih*. (7. baskı). (Çev. M. Ökmen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VII.140.

²⁵³ Temel bir yaklaşım için bkz. Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi: Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*. Cilt 1, (Çev. E. Saraçoğlu, S. Torlak, E. Kolay v.dğr.). Ankara: Phoenix Yayınevi, 51.

²⁵⁴ Nicolle, D. (1999). "Medieval Warfare: The Unfriendly Interface". *The Journal of Military History*, 63(3), 579 vd.

²⁵⁵ Petersen, L. I. R. (2013). *Siege Warfare and Military Organisation in the Successor States (400 - 800 AD): Byzantium, the West and Islam*, Boston: Brill Academic Publishers, 5, 14-15.

²⁵⁶ Haldon, J. (1999). *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565 - 1204*, Londra: UCL Press, 52.

görülmemiş evsftaki projelerin hayata geçirildiği alanlardan biri de sınır muhafazası oldu. Diocletianus'un emriyle imparatorluk hudutlarını kapsamlı bir biçimde yeni tahkimatlarla çevreleme planı uygulamaya konuldu. Geç Antik Çağ'ın bu önemli dönüm noktasında kale inşa stratejisi temel olarak saban tarımı yapılabilen Romalılaştırmış dünya ile saban tarımının yapılmadığı barbar diyarlar arasında bir çeşit duvar örme arzusunu gerçekleştirmeye yöneliktir. İmparatorluk, Romalı olanı korumaya çalışmakta, rakiplere karşı üstünlük sağlayabilmek için çabalamaktaydı. İmparatorluğun organizasyon gücü ve kaynaklarını seferber edebilme kapasitesi tek başına yeterli değildi. Böylece ortaya çıkan ihtiyaçlar silah teknolojisindeki atılımı beraberinde getirdi. Teknik üstünlüğü sağlayacak mühendislik çözümler geliştirildi. İlk defa surlar ve burçlar kuşatmacılara karşı kullanılmak üzere silahlarla teçhiz edildi.²⁵⁷ Bu durum kale mimarisinde bir dönüm noktasını teşkil eder. Daha önce yalnız üzerinde iki personelin yanyana yürüyebilmesini gözetten mimari yaklaşım bundan sonra büyük bir dönüşüme uğramak zorunda kalacaktı. Sonuçta, Akdeniz'de kale mimarisi açısından yeni bir dönem başladı. İmparatorlukta ikinci büyük tahkimat projesini İmparator Anastasius başlattı ve Justinianus tamamladı. Yürütülen muazzam boyuttaki inşa faaliyeti neredeyse tüm hudut boylarını kapsıyordu.²⁵⁸ VII. yüzyıldan itibaren sürekli olarak Tuna hududunun müdafaasına yönelik ortaya konulan çabalar, Bizans kale mimarisinde dönüşüme yol açmış, başta Anadolu olmak üzere Bizans İmparatorluğu'nun diğer çatışma bölgelerinde Tuna hududunda elde edilen tecrübeler yansıtılmıştı. Tüm bu gelişmeler ihtiyaçların değişkenliği sebebiyle çok geniş bir çeşitliliğe yayılan kale tiplerinin ortaya çıkmasına sebep olmuştu.²⁵⁹ Osmanlı Devleti dâhil olmak üzere bundan sonraki hâkimler, kendi stratejik hedeflerine bağlı olarak bu tahkimatlardan yararlanacak, onları geliştirecek ya da başkalarının eline geçmesi ihtimaline karşı yıkma yoluna gidecekti.

Bizanslı yapı ustalarınca inşa edilmiş olan savunma yapılarının askerî ve stratejik gerekçelerle kullanımına ilişkin uygulamalara haçlılardan örnekler sunmak mümkündür. Örneğin Kuzey Suriye'nin dağlık bölgelerinde ve Antakya civarında

²⁵⁷ Faulkner, N. (2017). *Roma: Kartalların İmparatorluğu* (2. baskı) (Çev. Ç. Sümer). İstanbul: Yordam Kitap, 290-291.

²⁵⁸ Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. B. İşler (haz.), Özel basım, 82.

²⁵⁹ Haldon, J. (2003). *Byzantium at War: AD 600 - 1453*. Oxford: Osprey Publishing, 63.

haçlıların ele geçirdikleri ilk tahkimatlar esasen Bizans mirasıydı, derhâl kendi ihtiyaçlarına göre bu kaleleri adapte ettiler. Zaten Bizanslıların daha önceleri iyi tahkim edilmiş küçük noktalara dayanarak varlık gösterdiklerini ve bu kalelerin de memleketleri Batı Avrupa'dan aşına oldukları küçük ama güçlü kalelere benzediğini gördüler.²⁶⁰ Bizans kale mimarisi Batılı istilacıları öylesine etkiledi ki köşeli ya da dairesel planlı kulelerle desteklenmiş temel kale tipindeki savunma yapıları Batı Avrupa'da da yaygın şekilde inşa edilir hâle geldi.²⁶¹ Yine de değişen ihtiyaçlar Bizans kalesinin de dönüşüme uğramasını zorunlu kılıyordu. Rodos'taki savunma yapıları şövalyeler tarafından âdeta yeniden inşa edildi. Tarikat'a ait Levant'taki tahkimatların kalanıyla çok az ortak yöne sahipti. Bu durum zaman içinde ortaya çıkan ihtiyaçlarla ilgiliydi²⁶² ve ele geçirilen yapıların bölgesel koşullar tarafından şekillendirilmiş hususiyetleri tipik haçlı kalelerinden daha farklı görünmelerini sağlıyordu. Adalarda hâkimiyet daima yeni tecrübeleri gündeme getirse de savunma yapılarına dayalı stratejinin temel ilkeleri değişmiyordu: miras alınan kaleleri kullanmak, zamana göre geliştirmek, bölgenin ihtiyaçlarına cevap vermek.

Mimari miras, yitirilmiş topraklarda eski hâkimlerin bıraktıkları en kalıcı ve dönüştürücü etkiler uyandıran unsurlardı. Dahası Ege'de kendinden önceki hâkimlerin mimari mirasçısı olarak Osmanlı Devleti bir istisna değildi. Aynı durum Venedik Cumhuriyeti için de geçerliydi.²⁶³ Yunanistan'daki kule tipi savunma yapıları üzerine incelemelerde bulunan Peter Lock, kabaca yontulmuş taşlardan ve tuğlalardan örülmüş duvarlarda gözlemlenen tekniğin geç dönem Roma, Bizans, Frank, Venedik ve Türkler tarafından da uygulandığını ifade etmektedir.²⁶⁴ Osmanlı Türkleri XIV. yüzyıl başlarından beri kale yapmaktaydılar.²⁶⁵ Nitekim kale mimarisi konusunda literatüre değerli katkılar sağlamış olan Albert Gabriel,²⁶⁶ Anadolu Hisarı'nın Osmanlı askerî mimari anlayışının ve teknik birikiminin bir ürünü olduğunu dile getirmek için şu ifadelere başvurmuştur: "*Anadolu Hisarı'nın hiçbir yerinde bir Bizans kalesine benzer en ufak bir işaret yoktur.*" Benzer bir durumu II. Mehmed

²⁶⁰ Kennedy, H. (1994). **Crusader Castles**. Cambridge: Cambridge University Press, 15.

²⁶¹ Gravett, C. (2000). **Medieval Siege Warfare** (10. baskı), Oxford: Osprey Publishing, 9.

²⁶² Nossov, K. (2010), 8.

²⁶³ Georgopoulou, M. (2010). **Venice's Mediterranean Colonies: Architecture and Urbanism**. (karton kapak baskı). Cambridge: Cambridge University Press, 3.

²⁶⁴ Lock, P. (1986). "The Frankish Towers of Central Greece". **The Annual of the British School of Athens**. Vol. 81, 106.

²⁶⁵ Boran, A. (2002), 886.

²⁶⁶ Gabriel, A. (b.t. yok).

Dönemi'nde inşa edilen Rumeli Hisarı, Yedikule, Sultaniye ve Kilitbahir kaleleri için de dile getirmek mümkündür.²⁶⁷ Osmanlılar kale inşası gibi karmaşık bir mimari girişimin altından kalkabilecek teknik bilgiye sahip olmalarına karşın tıpkı haçlılar gibi mevcut savunma yapılarını kullanmayı seçti. Bir başka ifadeyle Osmanlıların Ege'deki eski hâkimlerin mirası olan kalelerden yararlanmasının sebebi teknik gereklilikler değil, aynı zamanda stratejik zorunluluklardı. Öyleyse Osmanlı teknik bilgisinin kaleleri ihtiyaçlarına uygun bir şekilde ayakta tutmaya yeterli olduğunu tartışmaya gerek yoktur. Tam olarak bu bağlamda Ege'deki kalelerin değişen askerî ihtiyaçlara cevap verme kapasitesini ve inşa - onarım faaliyetlerini yürütebilmek için yararlanılabilecek olan iş gücü ele alınabilir.

2.4. Yapı Teknikleri ve İş Gücü Kaynağı

Yapı inşa tekniğinin gelişimi ele alındığında Geç Antik Çağ'dan başlayarak Rönesans'a kadar zamanın bir parça yavaş aktığını düşünmek mümkündür. Modern çalışmalar Akdeniz'de Roma İmparatorluğu ile mirasçıları arasındaki ilişkiyi bu bakış açısıyla ele almaktadırlar.²⁶⁸ Askerî mimari bağımsız bir alan olarak XVI. yüzyılda insanlığın ortak bilimsel ve kültürel bilgisinin dallara ayrılmasına yönelik temayülün etkisiyle ortaya çıktı.²⁶⁹ Askerî ihtiyaçlar söz konusu olduğunda mimarinin özgün yaratı arayışı, mühendisliğin mutlak çözüm anlayışı karşısında önemsiz hâle geliyordu. Bu, askerî amaçlara uygun bir mimari yaklaşımın önünü açtı. Öyleyse Osmanlılar tarafından Ege'de kullanılan istihkâmlar henüz askerî mimarlığın profesyonel bir alan olarak ortaya çıkmasından önce inşa edilmişti. Daha sarıh ifadeyle kaleler, kendini “askerî mimar” olarak tanımlayanlar tarafından değil, kamu binaları veya konut inşa eden insanlar tarafından yapılmıştı. Bu durum Ege'deki kaleleri ortak bir kümede toplamak için yeterli benzerlikler kurulmasını sağlamaktadır.

²⁶⁷ Holmes, N. S. (2012). *The Independently Fortified Tower: an International Type in Ottoman Military Architecture, 1452-1462*, Vol. I, Doktora Tezi, Princeton University, Department of Art and Archaeology, Princeton, i.

²⁶⁸ Petersen, L. I. R. (2013), 4-5.

²⁶⁹ de la Croix, H. (1960). “Military Architecture and the Radial City Plan in Sixteenth Century Italy”. *The Art Bulletin*, 42(4), 264.

Bir kaleye uzaktan bakıldığında onun zihindeki izdüşümü genellikle devasa kütlesinin etkisi altında gelişir; kuleleri, yüksek duvarları ya da tabyaları ile büyük bir kapıdan ibaret algılanır. Dolayısıyla işlevi ve etkisi bakımından bu yapıları bir bütün olarak kabul ederiz. Esasen bir mimari yapı olarak kale çok daha küçük bileşenlerin bir ürünüdür. Öncelikle yapısal bütünlüğü bakımından kullanılan inşa malzemeleri ve bu malzemelerin bir araya getirilme şekli ile kalenin işlevini gerçekleştirmesi arasında güçlü bir bağ kurmak mümkündür. Kale inşasında kullanılan yapı malzemesinin çeşitliliği ile kalenin dayanıklılığı arasında ilişki kurulabileceği düşüncesi Ege’de Osmanlı egemenliğinden çok daha öncesine dayanmaktadır. Dolayısıyla tarihsel devamlılık bağlamında adaların Türk egemenliği altına alınması ve ardından bu bölgedeki Türk varlığının sürdürülmesinde inşa tekniği ve yapı malzemesi seçimi arasında bağ kurmak mümkündür.

Taş duvar örmenin birçok farklı usulü vardı ve incelik isteyen teknikler zaman alıyordu. Büyük bir tehdidin belirttiği dönemlerde tutarlı bir üslupta duvar yapmak imkânsız hâle gelebiliyordu. Pers İstilasını savuşturmak için ünlü general Themistokles önderliğinde bir araya gelen Atinalılar büyük bir duvar ördüler. Arkeolojik bulgular duvar yapım stiline tutarsızlığı ve kullanılan malzeme itibarıyla tahkimatın büyük bir telaş içinde inşa edildiğini ortaya koymaktadır. Atinalı duvar ustaları eski anıtlardan söktükleri yapı malzemelerini ve arkaik mezarlardan aldıkları heykelleri inşa ettikleri yapıların temelinde kullanmışlardı.²⁷⁰ Perslerin, Yunanistan’ı istilasında yaşananlar son olmayacaktı. Düşman saldırısına karşı etkili bir şekilde hazırlık yapamamış olmak yahut yeterli kaynağın bulunamaması durumlarında kale inşa sürecini hızlandırmada belki de en sık başvuru olan yol devşirme malzeme kullanımı olmuştur. Bunun örneklerine yine Bizans Dönemi savunma yapılarında tesadüf etmek mümkündür. Gelibolu Kalesi üzerine yapılan incelemeler, kalenin çeşitli dönemlerde tadilattan geçirildiğini göstermektedir. Buna göre tadilat sırasında dikkate değer ölçüde yine Bizans Dönemi’ne ait tapınaklardan elde edilen devşirme malzeme kullanılmıştır.²⁷¹ Dinî yapıların işlevselliğini korumada diğer sivil mimari unsurlarına göre daha elverişli koşullara sahip olduğu, bu bakımdan uzun süre

²⁷⁰ Theodoraki, A. M. (2011). “The Ancient Circuit Wall of Athens: Its Changing Course and the Phases of Construction”. *Hesperia: The Journal of the American School of Athens*. 80 (1), 105-106.

²⁷¹ Çaylak Türker, A. (2006). “The Gallipoli Castle in the Byzantine Period”. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 23 (2), 184.

ayakta kalabildiği gerçeği dikkate alındığında Bizanslı yapı ustalarının malzeme seçiminde aceleci davrandığı yahut acele etmek zorunda kaldıkları anlaşılır. Bu husus belki de onarımların maliyetiyle de alakalıydı. Zira kalenin tadilata ihtiyacı olduğu görülse de tadilatı zorunlu kılan koşullar yine kalenin en temel işlevi ile ilgilidir: savunma ihtiyacı. Muhtemelen tehditle karşı karşıya kalmadıkça bu maliyetli işlem sürekli olarak erteleniyordu.

Devşirme malzeme seçiminde muhtemelen büyük taş bloklara daha az zahmetle ulaşabilmek arzusu etkili oluyordu. Özellikle kulelerin köşeleri ile surların yahut perde duvarların ilk üç ya da dört sırasında klasik taş bloklar yeniden kullanılıyordu.²⁷² Ancak her durumda ani ortaya çıkan askerî gerekliliklerin devşirme taşlara yönelik ilgiye yol açtığını düşünmek doğru olmayabilir. Bizans, imparatorluk merkezi, yeniden kullanıma sokulan devşirme taşlarla inşa edilmişti. Bilhassa sütunlar eski yapılardan alınıyordu. Mermer ve dekoratif taşların kullanımı, Bizanslı inşaat ustalarının yapılara estetik değer katma yoluydu.²⁷³ Kullanılmış malzemeden estetik devşirilmesine dayanan yaklaşımın izlerine Anadolu Selçuklu şehircilik anlayışında da rastlanmaktadır.²⁷⁴

Yerli kaynak kullanımına dayanan akılcı malzeme seçimi Roma geleneğiydi.²⁷⁵ Bizans Dönemi yapılarındaki malzeme seçimi üzerinden yürütülen araştırmalar, Doğu mimari anlayışının etkisi altındaki Bizans mimarisinin bir çeşit “tuğla mimarisi” formu kazandığı fikrine odaklanmaktadır. Akdeniz’de hâkim olan mimari anlayışın Roma’dan Bizans’a doğru evrilmesi bağlamında XIII ve XIV. yüzyıl kalelerinin birçoğunda yapı malzemesi olarak tuğlanın tercih edildiği görülür.²⁷⁶ Savunma mimarisine Bizans’ın önemli katkılarından biri bu olmuştur. Özellikle duvar yapımında geliştirilen *opus mixtum* tekniğinde küçük kesme taşlarla tuğlanın birlikte kullanımı, duvarın yapısal bütünlüğünü güçlendirecek özel olarak kesilmiş parçalara yönelik ihtiyacın kolayca karşılaşmasını sağladı. Dahası hem harç uygulamasıyla

²⁷² Lock, P. (1986), 104.

²⁷³ Ousterhout, R. (2016). *Bizans’ın Yapı Ustaları* (Çev. F. Yavuz). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 143.

²⁷⁴ Ar, B. (2015), “Spolia usage in Anatolian rulers: A comparison of ideas for Byzantines, Anatolian Seljuqs and Ottomans”. *ITU Journal of the Faculty of Architecture*. 12(2), 6.

²⁷⁵ Vitruvius (2017), I.5.8.

²⁷⁶ Kurugöl, S., Tekin, Ç. (2013). “Anadolu’da Bizans Dönemi Kale Yapılarında Kullanılan Tuğlaların Fiziksel, Kimyasal ve Mekanik Özelliklerinin Değerlendirilmesi”. *Gazi Üniversitesi Mühendislik - Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 25 (4), 268.

kusurların giderilmesini hem de inşa sürecinin basit hâle gelmesini olanaklı kıldı.²⁷⁷ Örneğin İstanbul surlarında bu tekniğin izlerine tesadüf etmek mümkündür.²⁷⁸ Benzer şekilde Amasra Kalesi'nin inşası sırasında kemerlerde, kulelerde ve duvar örgülerinin bir kısmında taşların arasında tuğlaları düzenli sıralar hâlinde kullanmışlardır.²⁷⁹ Bizans yapı ustaları karşılırlarına çıkan sorunlarla baş edebilmek için gerekli esnekliğı gösterebiliyor, bilhassa yerli kaynaklardan elde edilen malzemelere yöneliyorlardı.

Albert Gabriel,²⁸⁰ Anadolu Hisarı'nın kale bedenlerinde²⁸¹ harç dolgulu taşların yanı sıra tuğla kısımların da bulunduğunu belirtir. Ek olarak kalenin bazı kısımlarını hızla inşa etmek için basit usullere başvurulmasına rağmen sağlam bir şekilde yapıldığını belirtir. Uyum gösterebilme kapasitesi modern öncesi dünyada ustalığın da bir ölçütüydü. Özellikle yerel kaynakların kullanımında bu esnekliğin daha net bir şekilde görüldüğünü ifade etmek mümkündür. XIV. yüzyılda inşa edilen Bizans kalelerinde kullanılan tuğlalar üzerinde gerçekleştirilen modern teknolojik olanaklara dayalı incelemeler, malzeme üretiminde kullanılan tekniklerin ve seçilen hammaddelerin farklılık gösterebildiğini ortaya koymuştur.²⁸² Bu durum malzeme tedarikinde yerel kaynaklara yönelindiğinin bir başka göstergesi olduğu gibi Bizans İmparatorluğu'nda yapı ustalarının farklı teknik kadrolardan oluştuğunu, dahası malzeme üretiminde kullandıkları ekipmanların da değişkenlik gösterebildiğini gündeme getirmektedir. Aynı teknik kadro ya da en azından sahip oldukları bilgiyi aynı kaynaktan edinmiş kadrolar tarafından üretilmiş olsa bile inşa sahasında elde edilen kilden yararlanma zorunluluğı farklı sonuçların ortaya çıkmasında etkili olabilir. Mahir Aydın'ın tespitleri kale inşası sırasında Osmanlı yapı ustalarının da zorunluluk hâllerinde öncelikle yerel kaynaklardan yararlanarak çözüm üretmeye çalıştıklarını göstermektedir. Örneğin Faş Kalesi'nin ilk defa inşası sırasında civarda hiç taş bulunamaması karşısında sadece ağaç ve çim kullanılmıştı.²⁸³ Öyle anlaşıyor ki malzeme seçiminde özellikle nakliye sorunları yapı ustalarının

²⁷⁷ Ousterhout, R. (2016), 143. İmparatorluk coğrafyasından başka örnekler için bk. Mango, C. (2006), 35.

²⁷⁸ Turnbull, S., Dennis, P. (2004). *The Walls of Consitnople, AD 324-1453*, Oxford: Osprey Publishing, 10.

²⁷⁹ Kurugöl, S., Tekin, Ç. (2013), 3.

²⁸⁰ Gabriel, A. (b.t. yok), 35.

²⁸¹ Kaleyi çepeçevre saran duvar sistemine beden denirdi. Bk. Aydın, M. (2015), 34.

²⁸² Kurugöl, S., Tekin, Ç. (2013), 5.

²⁸³ Aydın, M. (1986), 70.

seçeneklerini önemli ölçüde sınırlayabiliyordu. Zorunlu bir şekilde yerli kaynaklara yöneltmek gerekiyordu. Bizans Dönemi yapısı olan Gelibolu Kalesi’nde kullanılan ta malzemenin üzerinde yapılan incelemelerde deniz kabuklarına dair izlere rastlanmış ve bu izlerin yöredeki diğerk yapılar da bulunduğuk görülmüştür. Özellikle kule inşası sırasında duvarların ilk iki sırasındaki büyük kesme talarda bu türden izlere rastlanması²⁸⁴ taşıma ameliyesinin meydana getirdiğik güçlüklerle ilgilidir. Ancak bazı inşsa sahaları barındığık kaynaklar itibariyle hem inşsa ameliyesini kolaylaştırmada hem de askerik gereklilikler bağlamında avantajlar sunmaktadır. Rodos bu hususta özel bir rneğik teşkil eder.

Rodos Kalesi’ni gezen Evliya Çelebi; Ada’da bolca bulunan kfeki taşların (organik tortul) kale bedenlerinde, tabyalarda, hisarpeçe gibi diğerk kale unsurlarının duvarlarında kullanıldığını ifade etmektedir. İşlemesi kolay bu taşlardan rl duvarlarını Ada’nın fethi sırasında top atışlarının delemediğini, ateşlenen mermilere ait izlerin hatta mermilerin duvar yüzeyinde görülebildiğini ifade etmektedir.²⁸⁵ Celalzade’nin Rodos’un Fethi’ne ilişkin anlatısında da kalenin bu durumuna dikkat ekildiğik görülür. Duvarların kfeki taşlarla örülmesi, top mermilerinin arptığık noktada uyandırdığık etkinin sınırlı bir alanda hissedilmesine yol aıyordu.²⁸⁶ Bir başka ifadeyle top mermisinin tesiri yalnız duvarla temas kurduğuk noktayla sınırlı kalıyor, sınırlı bir alan içinde merminin yıkıcı etkisi snmleniyordu. Yapı malzemesi seçiminde akılcı bir tutum belirlenmesi Rodos’ta dayanımı daha yüksek duvarlar inşsa edilebilmesini sağlamıştı. Karadeniz’in güney sahillerinde Amasya Kalesi’nin inşasında kullanılan yapı malzemelerine bakıldığında Osmanlı mimarlarının, Bizanslı seleflerinin izinden gittikleri anlaşılmaktadır. Ceneviz ticaret kolonisi olarak XIV. yüzyıldan itibaren şöhret bulan Batı Karadeniz’in stratejik kalesi Amasra’da kale bedenlerinin ve surlarının inşasında bir çeşit dayanıklı ta türü olan andezitin kullanıldığık görülür.²⁸⁷

²⁸⁴ aylak Türker, A. (2006), 184.

²⁸⁵ Evliya Çelebi (2005), 122-123. Küfeki tabirinin halk arasında işlemesi kolay ve yumuşak ta anlamına gelmesi hususunda ayrıca bk. Türk Dil Kurumu. (1975). **Türkiye’de Halk Ağızından Derleme Sözlüğü**, C. 8. Ankara: TDK.

²⁸⁶ “...taşları kfekik olub ne kadar urulsa etrafı mtezelzil olmayub...” bk. Yıldız, M. (Haz.) (2013). **Celalzade’nin Rodos Fetihnamesi (İnceleme-Metin)**. İstanbul: Libra, 81-150 (Esere bundan sonra “Celalzade” şeklinde atıf yapılacaktır.)

²⁸⁷ Kurugöl, S., Tekin, . (2013), 3.

Bizans duvar işçiliğinde, kale duvarlarının temelden 4 metreye kadar olan kısmında mali imkânlar elverdiğince büyük taşların kullanılması ideal kabul ediliyordu. Dikkatle oturtulmuş, sert ve büyük taşlarla yeterli kalınlıkta bina edilmiş bir duvarı koçbaşıyla ya da altından kazarak yıkmak mümkün olmazdı.²⁸⁸ Midilli Kalesi'nin inşasında büyük taşların ustalıklarla kullanıldığı görülmektedir. Öyle ki kale bu yönüyle XVII. yüzyılın ikinci yarısında da etkileyici görünümünü korumaktaydı.²⁸⁹ Taş kullanımının sağlayacağı askerî avantajlar Osmanlı mimarları tarafından da iyi bir şekilde biliniyordu. Anadolu Hisarı'nda esas kale duvarları da büyük taş bloklarından oluşur.²⁹⁰ Askerî yapıların inşası üzerindeki zaman baskısı da ideal biçime sahip isodomik duvarlar yerine yamuk ya da kesme taştan duvarların inşasına sebep oluyordu.²⁹¹ Her hâlükârda stratejik hedeflerin malzeme seçiminde taş kullanmayı zorunlu kıldığı durumlarda yapı inşa faaliyetini organize eden karar alıcılar, farklı kaynaklara yönlenebiliyorlardı. XVIII. yüzyılda Faş Kalesi yeniden inşa edileceği sırada Batum'dan Faş'a kadar olan sahil şeridi boyunca bölgede terk edilmiş olan kalelerdeki taş malzeme taşınarak yeniden kullanılmıştı.²⁹²

1574'te Zigetvar (Szigetvár) Kalesi'nin inşası sırasında kale bedenlerinin taştan ve kiremitten yapılabilmesi için 210 kişiden oluşan kireç, kiremit ve duvar ustasına ihtiyaç duyulmuştu. Bu personel Yeni Pazar, Alaca Hisar ve Semendire'den yani Sırbistan'dan Macaristan'a gönderilecekti.²⁹³ Öyle anlaşıyor ki devlet, kalenin fiziki yeterlilikleri karşılayabilme kaygısıyla kuş uçuşu 400 kilometre çapındaki bir alandaki iş gücü kaynağını seferber edebiliyordu. Bu husus önemlidir: tahkimat inşası gibi stratejik ehemmiyeti bulunan bir konuda ortaya konulan organizasyon gücünün sınırlarını, kapasitesini göstermektedir. Bir başka ifadeyle Osmanlı Devleti, askerî ihtiyaçlara cevap vermek gerektiğinde yerel kaynaklarla yetinmek gibi sınırlayıcı bir çabaya girişmekten daha kapsamlı çözümlere yöneliyordu. Belgede tesadüf edilen ... *kârgîr binâ ile binâ olunmak lazım olup*...²⁹⁴ ifadesi örtük bir biçimde Macaristan'daki iş gücünün taştan bir yapı inşa etmek için

²⁸⁸ "Strategy". (1985), 12.25-30.

²⁸⁹ Antoine Galland (1998), *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C. II (1673), C. Scheffer (Haz.), (Çev. N. S. Örik). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 113.

²⁹⁰ Gabriel, A. (b.t. yok), 35.

²⁹¹ Nossov, K. S. (2009), 16.

²⁹² Aydın, M. (1986),

²⁹³ BOA.A.DVNSMHH.d. 23, s. 235, hük. 500.

²⁹⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 23, s. 235, hük. 501.

yeterli olmadığını belirtmekte ve insan kaynağının tedarikinde neden daha geniş bir sahadan yararlanıldığını açıklamaktadır. Bu durum XVI. yüzyılın ikinci yarısında Macaristan gibi tahkimat inşasına dayanan imar faaliyetlerinin muazzam boyutlara ulaştığı bir sahada istisnai sayılamazdı. Yine de aciliyet arz eden projelerin aynı anda yürütülmesi zorunluluğu, Osmanlı Devleti'nin organizasyon becerisinin üstesinden gelmekte zorlandığı durumlarla karşılaşılmasına sebep oluyordu. Budin beylerbeyi Babofça (Babócsa)²⁹⁵ Kalesi'nin inşası ile Zigetvar Kalesi'nin dış surlarının tamirine ve iç kalesinin inşasına aynı anda girişince kontrol ettiği idari ünitenin bu faaliyetleri yürütebilecek kapasitede olmadığı gerçeği ile yüzleşti. Sonuçta Belgrad'dan kireç ve kiremit ustalarının sevk edilmesi ihtiyacı ortaya çıktı.²⁹⁶ Özetle Macaristan'dan sunulabilecek olan örnekler Osmanlı Devleti'nin temel yaklaşımını ortaya koyar niteliktedir.

XVI. yüzyıl sonlarında Venediklilere karşı etkili bir savunma hattı oluşturabilmek için Mora'daki kaleler hayati öneme sahipti. Bu kapsamda Osmanlı donanmasının ikmalini gerçekleştirdiği üslerden biri olan Anavarin'deki (Navarin) tahkimatlar stratejik bakımdan öne çıkmaktaydı.²⁹⁷ Çünkü operasyonel hususiyetleri itibarıyla hem savunmada hem de saldırıda avantajlar sunuyordu. Tüm bu özellikleri sebebiyle Anavarin Kalesi'nin inşası sırasında büyük bir zaman baskısı ortaya çıktı. Sorunun aşılabilmesi için akla ilk gelen çözüm iş gücünü artırmak oldu. Emek, Osmanlılar için belki de en etkili şekilde seferber edilebilecek olan kaynaktı. Başlangıçta 1573 yazının sonlarına doğru İskenderiye Deryabeyi, Piyale Paşa'nın talebi üzerine bölgeye sevk edildi. Deryabeyi, Ege'nin muhafazası için devriye faaliyeti yürütmekteydi ve payitahta elindeki gemilerle donanma operasyonuna iştirak edemeyeceğini belirterek yeni emirler beklediğini bildirmişti. Bir başka ifadeyle nevrüzde denize açıldığında böyle bir görevi üstlenmeyi beklemiyordu.²⁹⁸ Üzerinden birkaç ay geçmişti ki inşa süreci hâlâ istenilen hıza ulaşamamıştı. Üstelik inşa sahasında çalışan ustalar, marangozlar ve vasıfsız yapı işçilerinin sayısı öyle bir noktaya ulaşmıştı ki beslenmelerinde sorunlar baş göstermişti. Bu defa Ağriboz

²⁹⁵ Modern Macaristan'ın güneyinde, Hırvatistan hududunda bir köy.

²⁹⁶ **7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567-1569): Özet-Transkripsiyon-İndeks** (1999), H.O. Yıldırım, V. Atik v.dğr. (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü, III, 181.

²⁹⁷ Bostan, İ. (2006a). "Navarin". *DİA* (C. 32). İstanbul: TDV, 441.

²⁹⁸ BOA.A.DVNSMHM.d. 22, s. 312, hük. 621.

Deryabeyi harekete geçirildi. Plana göre 3 gemi dolusu buğday, arpa ve ücret karşılığı tutulmuş işçiler Anavarin'e taşınacaktı.²⁹⁹ Ertesi yıl donanma harekâtının sona ermesiyle gemilerde görevlendirilen Anadolu ve Rumeli'nin sipahileri ile kapıkulları kale inşasına sevk edildi. Bir kısmı gemilerle bir kısmı da karadan ancak nakledilebilmişti.³⁰⁰ Alınan bu son tedbirlere rağmen 1576 baharında bölgedeki sipahiler seferber edilerek toplanacak cerahorlar³⁰¹ ile Selanik havalisi Yörük halkının istihdam edilmesi gündeme geldi.³⁰² Stratejik hedefler söz konusu olduğunda tüm bu gelişmeler, inşa teknolojisinin sınırlı olanaklar sağladığı geleneksel dünyada iş gücünün niteliği kadar sayısını da önemli hâle getirmekteydi. Ancak Ege'ye gelindiğinde daha küçük ölçekte düşünmek gerekebilir.

Ege'de iş gücü temini konusunda Osmanlı öncesi uygulamalar yoğun bir şekilde esir emeğine başvurulduğunu göstermektedir. Venedikliler, I. Mehmed Dönemi'ne tesadüf eden Osmanlı - Venedik Savaşları sırasında ele geçirdikleri savaş esirlerini Eğriboz Şehri'ni tahkim etmekte kullandılar. Böylece Eğriboz Şehri'nin surlarının berkitildiği ve etrafının hendeklerle çevrildiği 1415 - 1417 yılları arasındaki kapsamlı imar projesi Türk esirlerinin emeğine dayanarak gerçekleştirilebildi.³⁰³ Şövalyeler de benzer şekilde Rodos'ta savaş esirlerinden yararlanıyordu.³⁰⁴ Yine de nitelikli iş gücü hem paranın hem de zamanın verimli kullanımını sağlayabilirdi. Tek başına iş gücünün miktarı yeterli değildi, daima nitelikli emeğe de ihtiyaç vardı. Örneğin Yunanistan'daki haçlı mimari mirası geleneksel Orta Çağ duvarcılığına dair izler taşımasına ve haçlıların Batı Avrupa'dan iş gücü temin etme olanaklarına rağmen yerli ve nitelikli iş gücünün ürünüydü.³⁰⁵ Dolayısıyla Akdeniz'in bu tarafındaki mimari birikim askerî yapı inşa teknikleri bakımından yeterli zenginliği barındırıyordu. Bu bakımdan Eğriboz ve Rodos'ta tecrübe edilenler, adalar halkının inşa faaliyetlerinde yer almadığını ifade etmek için yeterli değildir. Bizanslı tarihçi Theophanes'e bu hususta müracaat etmek mümkündür. *Chronographia*³⁰⁶ isimli eserinde imparatorluk merkezinde baş

²⁹⁹ BOA.A.DVNSMHH.d. 23, s. 225, hük. 476-477.

³⁰⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 26, s. 218, hük. 617.

³⁰¹ BOA.A.DVNSMHH.d. 27, s. 346, hük. 832.

³⁰² BOA.A.DVNSMHH.d. 27, s. 347, hük. 833.

³⁰³ Kiel, M. (1994b), 491.

³⁰⁴ Evliya Çelebi (2008), 123.

³⁰⁵ Lock, P.(1986), 104.

³⁰⁶ Theophanes (1997) *The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813*. C. Mango ve R. Scott (Haz.). Oxford: Claredon Press.

gösteren su sorununun çözümü için Avarlar tarafından yıkılmış olan Valentinian Akvadüktü'nün yenilenmesi sırasında, 765/766 yılında adalardan ve Yunanistan'dan 500 kiremit ustası getirtildiğini ifade etmektedir.³⁰⁷ Sonuç olarak adalı yapı ustalarının tahkimat inşası gibi karmaşık mühendislik çözümleri üretebilecek tarihî ve kültürel birikime sahip olduğunu iddia etmek için yeterli delil vardır.

Rodos'taki Kızıl Kapı, 1522'deki çarpışmaların en şiddetli olduğu, Evliya Çelebi tarafından "şeytani" olarak tanımlanan savunma düzenlemelerinin en müşahhas örneklerinden biridir.³⁰⁸ Dahası Şövalyelerin ortaya koyduğu mühendislik becerisinin timsali olarak da gösterilebilir. Öyle ki surların önündeki hendekleri, hendeğin dibinden surlara uzanan duvarları (*faussebraye*) ve ötesindeki metrisleri, genişletilmiş yükseltilmiş görüş noktalarıyla XIV. yüzyılda başlayıp XVI. yüzyıl başlarında sona eren aşamalı güçlendirme projesinin ortaya çıkardığı en karmaşık tahkimattır.³⁰⁹ Dolayısıyla ateşli silahlar çağına geçiş döneminin bir ürünü, Orta Çağ ile Erken Modern Dönem arasındaki bir köprüdür. Sonuç olarak Kızıl Kapı dönemin en istisnai mühendislik çözümlerini barındırmaktır.

Kızıl Kapı'da, Büyük Üstat Jacques de Milly Dönemi'nde (1454-1461) gerçekleştirilen güçlendirme işlemine ilişkin iki dilli bir kitabe günümüze ulaşmıştır. Kitabede duvarcıların Rum bir ustabaşı tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır. Kitabedeki ifadeye göre tümüyle yeni olan duvarın inşası 20 Ağustos 1457'de Manoli Constanti idaresinde tamamlanmıştı.³¹⁰ Öyleyse şövalyeler hangi kapsamda yahut ne kadar karmaşık olursa olsun yerli ya da en azından Rum yapı ustalarından yararlanıyorlardı.

Osmanlıların savunma yapılarını inşa etmede ve onları ayakta tutmada yararlandıkları teknik bilgi birikimine Bizans'ın göz ardı edilemez katkıları olmuştu. Kaleler Bizans'tan Osmanlı'ya miras kalmıştı. Bu düşmanın mirasıydı. Düşmana ait daha gelişmiş teknikleri benimsemek, adapte etmek ve ona üstünlük sağlamak arayışının bir sonucu olarak Osmanlılar tarafından devralınmıştı. Osmanlı yapı

³⁰⁷ Theophanes (1997), AM 6258.440, 607-608.

³⁰⁸ Evliya Çelebi (2008), 123.

³⁰⁹ Kasdaglı, A., Manoussou-Della, K. (1996), 19, 21-23.

³¹⁰ Gabriel, A. (1921), 98-118.

ustaları seleflerinininkine benzer sorunlarla karşılaşmış ve benzer çözümler üretmiş, hasılı onların izinden gitmişti. Ortaya çıkan sonuç hem tarihî ve kültürel devamlılığı hem de benzer stratejik hedeflerin belirlendiği patikaları kullanmak mecburiyetinde olan iki gücün hikâyesini anlatmaktadır. Osmanlı Devleti'nin savunma yapılarına yaklaşımı uyum ve verimliliğe dayanıyordu. Bu sebeple balistik ilmindeki ilerlemenin tahkimatlar üzerindeki yıkıcı etkileri mutlak ve göz ardı edilemez ölçüde ortaya çıkana kadar Osmanlı, selefinin tahkimatlarını kullanmayı sürdürdü.

2.5. Tasarım ve Kalenin Mimari Unsurları³¹¹

Geç Antik Çağ'da ortaya çıkıp Orta Çağ'da mükemmel formuna kavuşan, yapı kimyasalları ile taş işçiliğinin zirvesini teşkil eden geleneksel kale formundaki savunma yapılarının modasının geçtiği gerçeği Batı Avrupa'da oldukça dramatik sonuçlarla kendini gösterdi. 1494'te VIII. Charles, İtalya'ya girdiğinde Fransız ordusu daha önce hiçbir kuvvetin kullanmadığı bir teknolojiyle donanmıştı: Demir gülle atan toplar.³¹² Aylarca muhasara altında kalmak üzere tasarlandı ve benzeri sınavlar atlatmış olan Orta Çağ surları bu yeni tip toplar karşısında çaresiz kaldı. Demir güller öylesine yıkıcı bir etkiye sahipti ki en güçlü ve iyi durumdaki duvarlar birkaç saat içinde yıkıma uğruyordu. Ortaya çıkan durum sarsıcıydı, ne VIII. Charles ne de İtalyanlar böyle bir sonuçla karşılaşmayı bekliyordu.³¹³ Bu gelişme İtalya başta olmak üzere Orta ve Batı Avrupa'da, Akdeniz havzasında kalelerin tasarımını derinden etkiledi. VIII. Charles'ın İtalya Seferi, askerî mimaride benzeri görülmemiş atılımların hayata geçirilmesi gerektiğini ortaya koydu.

Kale dinamik bir organizmaydı ve tamamen modası geçene kadar değişim ve dönüşüme devam edecekti. Bu dönüşüm esas olarak kendini tasarımda gösterdiği kadar bir kompleks olarak kalenin bileşenlerinde de hissedildi. Yukarıda mimari geleneğin oluşumunu geniş bir tarihsel süreci kapsayacak şekilde ele almayı,

³¹¹ Kalelerin mimari bileşenlerini açıklamaya dönük askerî mimarlık terminolojisi oldukça zengindir. Buna karşılık başlık altında söz konusu zenginliği yansıtmaya çalışmaktan ziyade Ege'deki Osmanlı kalelerinin işlevselliğini ortaya koyabilmek amacı güdülmektedir. Dolayısıyla kaleleri meydana getiren mimari bileşenler ile kalenin işlevselliği arasındaki bağ ortaya konulacaktır. Türk kale mimarisine ilişkin zengin terminolojik açıklamalar için ayrıca bk. Aydın, M. (2015), 34 vd.

³¹² Demir güllenin ateşlenebildiği topların kullanımı ve genel olarak VIII. Charles'ın İtalya Seferi hakkında bk. Taylor, F. L. (1921). *The Art of War in Italy (1494-1529)*. Cambridge: Cambridge University Press, 81 vd.

³¹³ de la Croix, H. (1960), 265.

benzerlikler üzerinden kurulan bağlara odaklanmayı zorunlu kılmıştı. Ancak bu aşamada tekâmül sürecini anlaşılabilir kılma çabası anlatıyı benzerliğe değil, dönüşüm ve değişim kavramları eksenine oturtma ihtiyacını gündeme getirmektedir. Anlatının bu kısmı Vitruvius'un kaleleri ile Vauban'ın beklentileri arasındaki bir denge arayışına odaklanmaktadır.

2.5.1. Tasarım ve Askerî Devrim

Yıldız tabya mimarının ortaya çıktığı çağa kadar, ister Ege'de ister imparatorluğun başka bir yerinde olsun Osmanlılara miras kalmış olsun kalelerin neredeyse hiçbiri standart bir mimari plana sadık kalınarak inşa edilmemiştir. Böylesi bir sonucun ortaya çıkmasında birden fazla değişken etkili olmuştur. Bunlardan ilki kalenin inşa edildiği sahadır.³¹⁴ Saha ile ilişkili olarak kalelerin işlevi de adalardaki kalelerden her birinin kendine has bir mimari tasarıma sahip olmasını beraberinde getirmiştir.³¹⁵ Bu husus her koşulda aşılması gereken mühendislik bir engel olarak görülmemeli zira beraberinde bazı avantajları da gündeme getirmektedir.

Doğru konumlandırılan bir kale verimli bir şekilde işlevini gerçekleştirebilirdi. Nicolas de Nicolay, XVI. yüzyılın ortasında İstanbul'a doğru gerçekleştirdiği seyahati sırasında Çuka Adası'ndaki Venedik tahkimatını görür ve sarp bir kaya üzerine inşa edilmiş kalenin kara tarafında derin vadilerle sarıldığını belirterek gözlemlerini "*Yirmi beş İtalyan asker tarafından gece gündüz gayet iyi korunuyordu.*" ifadeleriyle aktarır.³¹⁶ İlgili çekici kariyeri hakkında bilinenler, Nicolas de Nicolay'ın kaleler

³¹⁴ Bozcaada'daki kaleler de dâhil olmak üzere Boğazlardaki Türk egemenliğinin müdafaasına yönelik olarak inşa edilen kalelerin planlarına bakıldığında özellikle inşa sahasının topografik özelliklerin kale planı üzerinde etkili olduğu görülür. Bk. Acıoğlu, Y. (2015). "Çanakkale'deki Osmanlı Kaleleri". *Çanakkale Araştırmaları Türk Yılığ*, 13 (Güz), 115. Akdeniz kıyı şeridi boyunca yer alan kaleleri de aynı genelleme içine almak mümkündür. Bk. Cesur, E. S. (2009), 318.

³¹⁵ XVII. yüzyılda savunma mimarisinin zirvesini teşkil edecek olan kalelerin banisi Marshal Sebastien Le Prestre de Vauban dahi tasarımlarını arazinin ihtiyaçlarına göre şekillendiriyordu. Bk. Griffith, P., Dennis, P. (2006). *The Vauban Fortifications of France*, Oxford: Osprey Publishing, 45; Lepage, G. G. (2010). *Vauban and the French Military under Louis XIV: An Illustrated History of Fortifications and Strategies*, Londra: McFarland&Company, Inc., Publishers, 73.

³¹⁶ Gomez-Géraud, M. C., Yerasimos, S. (Ed.). (2014). *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda: Nicolas de Nicolay* (Çev. Ş. Tekeli, M. Tokyay), İstanbul: Kitap Yayınevi, 121.

hakkında bilgi ve görgü sahibi olduğunu ortaya koymaktadır.³¹⁷ Dolayısıyla kalenin işlevini sürdürmede “gayet iyi” olduğunu ifade etmesi ve bunu 25 askerlik küçük bir birlikle yürütebildiğine vurgu yapması, esasen kalenin saha avantajından verimli bir şekilde yararlanıldığını göstermektedir.

Kalelerin öncelikli amacı düşmanı durdurmak ya da en azından kalenin dışında tutmaktır. Ancak iyi tasarlanmış bir kalede duvarlarda açılacak bir gedik ya da merdiven gibi kuşatma araçları mağrifiyle düşmanın kaleye girmesi ihtimali mutlak bir yenilgi anlamına gelmeyebilirdi. Topoğrafyanın dayatması gibi görünen ve kalelerin kestirilemez biçimlerde inşa edilmesine sebep olan hususiyetler, düşmanın duvar üzerinde zikzaklar çizerek ya da bazı engeller aşmak zorunda kalarak yol kat etmesine sebep olabiliyordu. Örneğin Anadolu Hisarı’nda uygulanan tasarım, iç kalenin etrafını saran duvarın aşılması hâlinde esas direnç noktasına ulaşana kadar düşman askerlerini önceden belirlenmiş engellerle dolu bir yoldan geçmek zorunda bırakmayı, bu sırada müdafilerin kolay hedefi hâline getirmeyi amaçlamıştı. Bu durum Rumeli Hisarı’nda da açık şekilde görülebilmektedir.³¹⁸ Vitruvius bu hususu şu ifadelerle özetlemektedir: “*Bariz köşeleri olan şehirler... vatandaşı değil, düşmanı korur.*”³¹⁹ Değişen çağın ihtiyaçları ise matematiksel olarak mutlak biçimde idealize edilmiş biçime sahip istihkâmların zamanla askerî mimarinin baskın unsuru hâline gelmesine sebep olarsa da XIX. yüzyılın askerî uzmanları bile her koşulda düzensizliğin zaafa yol açmayacağını savunmaya devam ettiler.³²⁰

Gelinen bu nokta, tasarımın geçirdiği dönüşüm üzerinden önemli bir tartışmayı gündeme getirme olanağı sunabilir: *askerî devrim*. Ancak öncelikle kısa bir kavramsal açıklama sunmak gerek. Ege’deki Osmanlı kalelerinin tasvirine ilişkin anlatılara bakıldığında kule, burç ve tabya ifadelerinin iç içe geçtiği gerçeğiyle karşılaşılır. Doğrusu bu durum bir kafa karışıklığı yaratmaktan çok heyecan verici bir tarihsel devamlılığa işaret eder. Zira Ege’deki Osmanlı kalelerinde aynı anda

³¹⁷ Gomez-Géraud, M. C., Yerasimos, S. (2014). “Giriş”. **Muhteşem Süleyman’ın İmparatorluğunda: Nicolas de Nicolay** (Çev. Ş. Tekeli, M. Tokyay), Gomez-Géraud, M. C., Yerasimos, S. (Ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 11.

³¹⁸ Gabriel, A. (b.t. yok), 35, 50.

³¹⁹ Vitruvius (2017), I.5.2.

³²⁰ Hector Straith (1846). **Treatise on Fortification and Artillery** (4. baskı), Londra: W. Allen and Company, 171 - 172.

birden çok çağın yaşandığı görülür. Kalelere yüklenen sorumluluklar değişse de beklenti daima aynı kalmış, coğrafyanın dayattığı güçlükler karşısında Vitruvius'un idealize ettiği kulelerle “askerî devrim” nişanesi olan tabyalar birlikte var olmuştur. Ellis Veryard, XVIII. yüzyılın hemen başında Sakız Kalesi'ne bakar ve duvarların çeşitli kuleler tarafından iyi bir şekilde kuşatıldığını belirtir.³²¹ İngiliz seyyahın gördüğü çeşitlilik arz eden kuleler, modern bir sanat tarihçisinin gözünde burçlar olarak belirir.³²² Söz gelimi topçu bataryaları yerleştirmek için çağının en gelişmiş platformlarını inşa eden Hospitaller Şövalyeleri, bu yapıları “kule” olarak anıyorlardı.³²³ Tüm kavramsal birliktelik Ege'de kulelerden tabyalara doğru uzanan ve mekânsal olarak tarihî bir devamlılık dâhilinde cereyan eden gelişimle ilgiliydi. Kaleler yeni gelişen ihtiyaçlara karşı cevap verebilmeleri için sürekli olarak yenileniyor, dönüşüm geçiriyordu.

Askerî mimaride ilk defa üzerine top bataryası yerleştirilen yapılar burçlar oldu.³²⁴ Kastilya Krallığı'na karşı koymaya çalışan Müslümanlar, Granada'nın müdafaası için burçları daha alçak ve birbirine yakın inşa etmeye başlayarak tabya tipi mimarinin ilk prototipini geliştirmişlerdi.³²⁵ Bu gelişme topların kalelere ilk defa yerleştirilmesinden bir yüzyıldan öncesine aittir.³²⁶ Bu husus oldukça önemlidir ve Ege Adalarındakine benzer bir tarihsel gelişime işaret etmektedir. Ayrıca kalelere

³²¹ “...the Wall flanked with divers towers...” bk. Ellis Veryard (1701), 336.

³²² Neval Konuk, Sakız Kalesi'nin farklı biçimlere sahip, 6 burcu bulunduğunu ifade etmektedir. Bk. Konuk, N. (2008), 136.

³²³ Nossov, K., Delf, B. (2010), 28-40.

³²⁴ Yaygın kullanımının etkisiyle burç ifadesinin buradaki genellemelerin sınırlarını aşacak şekilde karşımıza çıkma ihtimalinin daima söz konusu olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Geniş imparatorluk coğrafyasında burç ifadesinin kaleye göre daha az sayıda personelle müdafa edilebilen, bir çeşit karakol ve muhkem kervansaray fonksiyonu yüklenmiş istihkâmları tanımlamak için kullanıldığına dair örneklerle tesadüf edilmektedir. Örneğin Haziran 1581'de Kudüs ve Halilülrahman havalisini dinî ve ticari amaçlarla ziyaret edenleri haramilerden korumak için güzergâh üzerinde burçlarla tahkim edilmiş bir çeşit han yapılmasına karar verilmişti. Burada sınırlı sayıda askere karşılık 200 kişinin barınacağı bir yapının tasarlandığı şu ifadelerden anlaşılmaktadır: ... *Biladü's-Şâm etrafında olan kal'alardan ikişer, üçer nefer hisar erî ihrâç olunub her burcun onar nefer kimesne konulursa mahalli mezbûr ma'mûr ve âbâdân olub... mahall-i mezbûra ikiyüz can alur bir kal'a ve burçlar binâ itdirüb...* Bk. BOA.A.DVNSMHM.d.46, s. 125, hük. 236. Ek olarak kale mimarisinin bir unsuru olarak burçlarla ilgili açıklama aşağıda “2.5.2. Kalenin Mimari Unsurları” başlığı altında ele alınmaktadır.

³²⁵ Terrace, H. (1986). “Burdj (Military achitecture in the Muslim West)”. *EP*, I, Leiden: E. J.Brill, 1320-1321.

³²⁶ Parker, G. (2017). “Barut Devrimi” (Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç), G. Parker (Ed.). **Cambridge Savaş Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 116.

tabya ekleme fikri top yerleştirmekten bile daha önemli bir tarihsel kırılma meydana getirecekti.

Kalelerin bir askerî yapı olmanın ötesine çıkmasını sağlayan tabya mimarisi, “askerî devrim” denilen bir kavramın etrafında fikir üreten tarihçiler³²⁷ için bir dönüm noktasıdır. Askerî devrim açısından tabyalar, sahra toplarından sonra erken modern dönemde taktikten organizasyona kadar kuşatma savaşlarının doğasını değiştiren en önemli teknolojik gelişme oldu. Zira topun savaş sahnesine çıkmasıyla birlikte denge kalelerin aleyhine bozulmuştu. Buna gösterilen reaksiyon açılı tabyaların ortaya çıkışı oldu. Askerî devrim fikrinin savunucularına göre kuşatma savaşlarında daha fazla sayıda iyi eğitilmiş ve düzenli birliklere ihtiyaç duyuldu. Bu durum kapsamlı idari düzenlemeleri beraberinde getirdi. Sonuç olarak Batı’da devlet organizasyonu daha önce eşî görülmemiş bir şekilde dönüşüme uğradı.³²⁸

Tabyalar zamanla yıldız formuna bürünecek olan alçak, sivri köşeli, askerî maksatlarla inşa edilen, surlarla savunulan iskân merkezlerinden bağımsız bir şekilde konumlandırılan, tamamen yüksek ateş gücüyle donatılmış, Rönesans sonrası döneme ait modern istihkâmın karşılığı olarak kullanılagelmiştir.³²⁹ Kalelerin yüksek ateş gücüne kavuşma sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan tabyalar yukarıda da ifade edildiği üzere ilk defa Müslümanlar ile Katolik dünyanın mücadele sahalarından birinde, Endülüs’te görüldü. Araplar, Kastilya ordularına karşı koyabilmek için surlarına yarım daire formunda ateş platformları yani tabyalar eklediler.³³⁰ Kalelerin daha güçlü olana karşı koymak hatta zayıf olanın zafer elde

³²⁷ Askerî tarih tartışmalarına yön veren bazı çalışmaları bu kapsamda sıralamak mümkündür. Bkz. Parker, G. (1976). “The ‘Military Revolution’ 1560-1660--a Mith?”. *The Journal of Modern History*, 48/2, 195-214; Duffy, M. (1980). “The Military Revolution and the State 1500-1800”. M. Duffy (Ed.). *Military Revolution and the State, 1500-1800* (2 Baskı). University of Exeter, 1-10; Parker, G. (2013). *The Military Revolution: Military innovation and the rise of the West, 1500-1800* (18. baskı). Cambridge: Cambridge University Press; Black, J. (1991). *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800*. Londra: Macmillan Press. Bu eserler ve benzerleri Erken Modern Dönem’den XIX. yüzyıla kadar olan süreçte toplumdan ekonomiye, iktidardan teknolojiye kadar geniş kapsamlı bir dönüşüme yol açan askerî gelişmelere odaklanmaktadır. Askerî devrim tartışmalarının ortaya çıkışı ve seyri için ayrıca bk. Parrott, D. (2011). “Military Revolution, the (15560-1660)”. G. Martel (Ed.). *The Encyclopedia of War*. New Jersey: Blackwell Publishing, 1-11, <https://doi.org/10.1002/9781444338232.wbeow407> (erişim: 04/07/2016); Ágoston, G. (2017a), 32-35; Parker, G. (2017), 111-125; Morillo, S., Pavkovic, F. P. (2020). *Askeri Tarih Nedir?* Çev. K. Özdil. İstanbul: İslık, 119-134.

³²⁸ Duffy, M. (1980), 1-2.

³²⁹ Chase, K. (2003), 65; Ülkü, O. (2006). *Kars ve Ardahan Tabyaları*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 46 vd.

³³⁰ Terrace, H. (1986), 1320-1321; Gezer, Ö. (2020), 110-111.

etmesini sağlamak üzere inşa edilen araçlar olduğu gerçeği dikkate alındığında böylesi bir gelişmenin neden Endülüs'te ortaya çıktığı daha iyi anlaşılmaktadır. Bunun da ötesinde askerî ihtiyaçlar ya da savaşlar, teknolojik gelişmeler için daima bir katalizör rolü oynamıştır. Bu yargı bir iddiayı içermektedir: Tarihsel gelişimi benzeri görülmemiş bir şekilde etkileyen teknolojik gelişmeler genellikle savaş koşulları altında, askerî ihtiyaçların bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Nükleer çağın başlangıcı bu hususta öne sürülebilecek örneklerin başında gelir. *Trace italienne* tipi tahkimatların ortaya çıkışı Kenneth Chase³³¹ gibi askerî devrim fikrinin savunucuları için tam da bu bağlamda bir dönüm noktasını teşkil eder.

Osmanlılar kale mimarisi hususunda “askerî devrimi” yakalayabilmişler miydi? Bu soruya anlamlı, tarihî gerekçeleri anlaşılır ve akla yatkın cevaplar Gabor Ágoston,³³² Feridun Emecen,³³³ Kahraman Şakul,³³⁴ Ömer Gezer tarafından sarıh bir şekilde verilmiştir. Örneğin Ömer Gezer, yalnız Osmanlıların *Trace Italienne* tipi kale mimarisine aşina olduklarını değil, aynı zamanda bu tip tahkimatlarla karşılaştıklarında nasıl bir taktiksel yaklaşım benimsediklerini de ortaya koymakta, dahası Kandiye Kuşatması örneğinde olduğu üzere gerektiğinde yabancı uzmanlardan destek alınabildiği bilgisini de paylaşmaktadır. Bunun da ötesinde yeni tip tahkimatların ortaya çıkışında Osmanlıların etkisini dillendiren iddiaları da gündeme taşımaktadır.³³⁵ Öyle anlaşıyor ki Osmanlılar kapsamlı ve iddialı imar projeleriyle kaleleri yenileme fikrine rakipleri Habsburglar gibi tutkuyla sarılmamışlardı. Çünkü Osmanlı ordusu hem yeni tip tahkimatlar karşısında başarılar elde ediyor hem de modası geçmiş kabul edilen tahkimatları etkili bir şekilde savunabiliyordu.

Ege'deki Osmanlı kalelerinin mimari unsurları olarak topçu platformlarını tabya olarak ifade etmek mümkün müdür? Ege, askerî devrimin hissedildiği

³³¹ Chase, K. (2003), 65 vd.

³³² Ágoston, G. (1999). “Ottoman Warfare in Europe 1453-1826”. J. Black (Ed.). **European Warfare 1453-1815**. New York: Palgrave Macmillan, 119 vd. Ágoston, G. (2017a), 35-44; Ágoston, G. (2017b), 45-83.

³³³ Emecen, F. (2015a). “Ateşli Silahlar Çağı: Askerî Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu”. **Osmanlı Klasik Çağında Savaş** (4. baskı). İstanbul: Timaş, 27-29.

³³⁴ Şakul, K. Military Engineering in the Ottoman Empire”. 2 vd. https://www.academia.edu/19826125/Military_Engineering_in_the_Ottoman_Empire_The_Original_Version erişim: 28/10/2018

³³⁵ Gezer, Ö. (2020), 109-137.

sahalardan birisi olmuş mudur? Bu iki soru derinlemesine açıklamalar için ihtiyaç duyulacak tarihsel zemini sağlayabilir. Öncelikle kavramlara biraz daha yakından bakmakta kule, burç, tabya tabirlerini bu bağlamda ele almakta fayda var. Kule yapısal olarak zeminde kapladığı alana göre daha yüksek bir binadır³³⁶ ve bu ayırt edici özelliği bakımından burç ile ortak bir yöne sahiptir. Burçların uzaktan bakıldığında kale bedenini oluşturan ortalama duvar yüksekliğinin üzerinde görünmesi, kule ile arasında benzerlik kurulmasında etkili olmuştur.³³⁷ Nitekim Ali Boran,³³⁸ Semavi Eyice³³⁹ ve Doğan Hasol³⁴⁰ kule ile burç arasında mutlak bir ayırım yapmaz. Buna karşılık “genel anlamda” Osmanlı kalelerinin hangi tarihî koşulların ürünü olduğu sorusuna yazarların anlamlı ve tutarlı cevaplar sundukları görülür. Öte yandan “burç”, dilimizde “kule” formunda olmakla birlikte mutlaka bir kale parçası olarak tanımlanır.³⁴¹ Ege Adalarında ise terminolojik bağlamda burçları, kale olarak tanımlanan savunma yapısının bir parçası, kaleyi ateş ve barutun hüküm sürdüğü çağa taşıyan bir unsur olarak konumlandırmak mümkündür. Bir başka ifadeyle Ege’de burçlar modern tabyaların öncülüydü.

Kuleden (İngilizce “tower”, Fransızca “tour”)³⁴² tabyaya (bastion)³⁴³ doğru uzanan bir gelişim ve ilerleme yaklaşımı içinde ister bir gezginin iserse modern bir sanat tarihçisinin gözünden olsun ateşli silahların kalelere konuşlandırılmasına yönelik karşı konulamaz gereklilik içinde her anlamda “irtifa” kaybeden kuleler/burçlar yerlerini zamanla üzerine top konuşlu erken dönem tabyalarına bıraktı. Bu önermeyi anlamlı kılan en önemli husus, Ege’deki kalelerin Osmanlı fethinden önceki formuna kavuştuğu dönemde (XV. yüzyıl ikinci yarısı ile XVI. yüzyıl

³³⁶ Harris, C. M. (2006). *Dictionary of Architecture & Construction* (4. baskı), New York: McGraw-Hill, 1007.

³³⁷ Burçlar kulelere benzer şekilde inşa edilseler de işlevlerini gerçekleştirebilmek için mutlaka yüksek inşa edilmesine gerek duyulmamıştır. Ancak yükseklik burcun savunma kapasitesini arttıran bir unsurdur. Bk. Keeley, L. H., Fontana, M., Quick, R. (2007), “Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications”. *Journal of Archaeological Research*, 15 (1), 68.

³³⁸ Boran, A. (1999), 347.

³³⁹ Eyice, S. (2001), 235.

³⁴⁰ Hasol, D. (1979), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* (2. baskı), İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları, 107, 312.

³⁴¹ Şemseddin Sami (1978), 288; Muallim Nâci (1995), *Lûgat-ı Nâci*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 159; Tiezte, A. (2002), 397; Türk Dil Kurumu (2005), *Türkçe Sözlük* (10. baskı), Türk Dil Kurumu Yayınları: Ankara, 327. Bundan sonra *Türkçe Sözlük* olarak atıf yapılacaktır.

³⁴² İngilizce “tower” ya da Fransızca “tour” kule anlamlarına gelmektedir. Bkz. Şemseddin Sami (1310), *Kâmûs-ı Fransevî: Fransızca Türkçe Lûgat Kitâbı*, İstanbul: Mihran Matbaası, 1820; Hasol, D. *Mimarlık ve Yapı* (Online versiyon), <http://www.yapi.com.tr/mimarlik-sozlugu/en?q=kule> erişim: 29.10.2016.

³⁴³ Şemseddin Sami (1310), 170.

başlarında) doğrudan Osmanlılar tarafından yapılmış olan tahkimatlar için getirilen açıklamalardır. Burcu Özgüven, Osmanlı askerî mimarlığının yüksek eserlerinden biri olan Rumelihisarlarındaki burçları “tam bir Rönesans tabyası” olarak nitelendirmektedir.³⁴⁴ XV. yüzyılın ikinci yarısı kaleler için yeni bir çağın başlangıcını ifade etmektedir. Akdeniz’in en batısından en doğusuna kadar kale mimarisi büyük bir dönüşüm geçirecekti. Tam da bu noktada “tabya” olarak adlandırılan ve aslında Modern Çağ’a ait savunma unsurunu Ege özelinde yeniden konumlandırmaya ihtiyaç vardır: Kale bedenlerinden dışarı doğru uzanan, ateş kusmak için tasarlanmış ve eklenmiş bu çıkıntıları (burçları) “tabya” olarak tanımlamakta ve askerî devrimin Ege’deki yansıması şeklinde sunmakta bir beis yok gibi görünmektedir.

Hospitaller Şövalyelerinin XVI. yüzyılda Menteşe Adalarında yürüttükleri modernizasyon faaliyetine odaklanan Michael Losse,³⁴⁵ top bataryası yerleştirmek amacıyla yarı dairesel ya da çokgen plan üzerine oturan ve kalelere sonradan eklenen çıkıntıları “bastion” olarak tanımlamaktadır. Bu terimin Almancada kalelerden ya da diğer surlu yapılardan bağımsız olarak inşa edilen istihkâmları yani tabyaları tanımlamak için kullanıldığını da belirtmektedir. Losse’nin kalelere yapılan yeni tip eklentileri gelecekte bürüneceği formdan ayırmaya çalıştığı, bir anlamda Şövalyelerce modernize edilen kalelerde görülen geçiş dönemi tahkimatlarının kendine has özelliğini vurgulamak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim Losse’den yüzyıllar önce onunla aynı yapıları bakan Evliya Çelebi de bu topçu platformlarına tabya demektedir. Seyyah, Rodos Kalesi’nin etrafını çevreleyen 22 kule ile 9 tabya bulunduğunu belirtir.³⁴⁶ Kaleler hakkındaki bilgi ve görgüsüne şüpheyile yaklaşan³⁴⁷ Evliya Çelebi de kalenin “çıkıntısı” formunda olan savunma yapılarında, burada tanımlandığı hâliyle erken dönem tabyalarını görmekteydi.

³⁴⁴ Özgüven, H. B. (1997), 72. Fransızca kökenli “bastion” da dilimizde burcun karşılığı olarak da kullanılabilmektedir. Bk. Hasol, D. **Mimarlık ve Yapı** (Online versiyon), <http://www.yapi.com.tr/mimarlik-sozlugu/en?q=bastion> erişim: 29.10.2016. Nitekim dilimizde, burç kelimesinin anlamları arasında tabyayı da göstermek mümkündür. Fakat tabya esasen bağımsız bir istihkâm olarak tanımlanır. Bk. Şemseddin Sami (1978), **Kâmus-ı Türkî**, İstanbul: Çağrı Yayınları, 288, 857.

³⁴⁵ Losse, M. (2013), 189.

³⁴⁶ Evliya Çelebi (2005), 122.

³⁴⁷ Kiel, M. (2010), “116.-19. Yüzyıl Avlonya/Vlore (Güney Arnavutluk), Vidin, Varna ve Silistre (Danubian Bulgaristan) Örnekleri ile Osmanlı Türk Savunma Sistemli Şehirlerin Tarihi ve Gelişimi”. **19. Kaleli Kentler Sempozyumu: Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler**, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 291.

Daha erken bir dönemde Tabib Ramazan, teknik bir ayrıma gitme arzusundan bağımsız şekilde, Rodos Limanı'nın girişindeki Mendirek tahkimatının (St. Nicholas) genel durumuna yönelik açıklamalarında şu ifadelere yer verir: "...yekpâre kule binâ idub tabyalar binâ ve bendler binâ idub ol dahî deryâ tarafın ve yalılarını onda olan toplar hıfza idub..."³⁴⁸ Tabib Ramazan'ın gözlemleri, varlığı muhtemelen VII. yüzyıla dayanan³⁴⁹ ve aslında kule formundaki bir istihkâm üzerine sonradan eklenmiş savunma unsurlarını yani çıkıntılarını "tabya" olarak nitelendirdiğini düşündürmektedir. Aşağıdaki Resim 2.1'de Mendirek tahkimatının yaklaşık 150 yıl önceki görünümünü yansıtan bir kartpostal gösterilmektedir.

Resim 2.1. Mendirek Kalesi'ne ait bir fotoğraf³⁵⁰

Ege koşullarında Resim 2.1'de de kolaylıkla müşahede edilebileceği üzere topçu bataryaları yerleştirilen setler, tabyalar ideal şeklinde değil, dairesel/yarı dairesel formda karşımıza çıkabilmektedir. Bunun dışında, Ege'de bu türden topçu platformlarının tamamı yarı dairesel, köşeli ya da geleneksel diktörtgen formdadır. Dolayısıyla Ege'de Tabib Ramazan'ın ya da Evliya Çelebi'nin tabyası, geleneksel bir kaleyi, toprakla teçhiz etmek için uygun noktaya sonradan eklenmiş çıkıntıya karşılık geliyordu. Dolayısıyla geniş bir araziyi korumak, hızla ilerleyen düşmanı en

³⁴⁸ Oral, D. (2014), *Tabib Ramazan'ın Kitâb-ı Tevârih-i Rodos Adlı Eseri (Tahlil ve Metin)*, Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi, Konya, 61. Çalışma bundan sonra "Tabib Ramazan" şeklinde gösterilecektir.

³⁴⁹ Mendirek Kalesi hakkında detaylı bilgi 3. Bölüm'de "II. Mehmed'in Rodos Kuşatması (1480)" başlığı altında paylaşılmaktadır.

³⁵⁰ İBB Atatürk Kitaplığı, Krt. 017269.

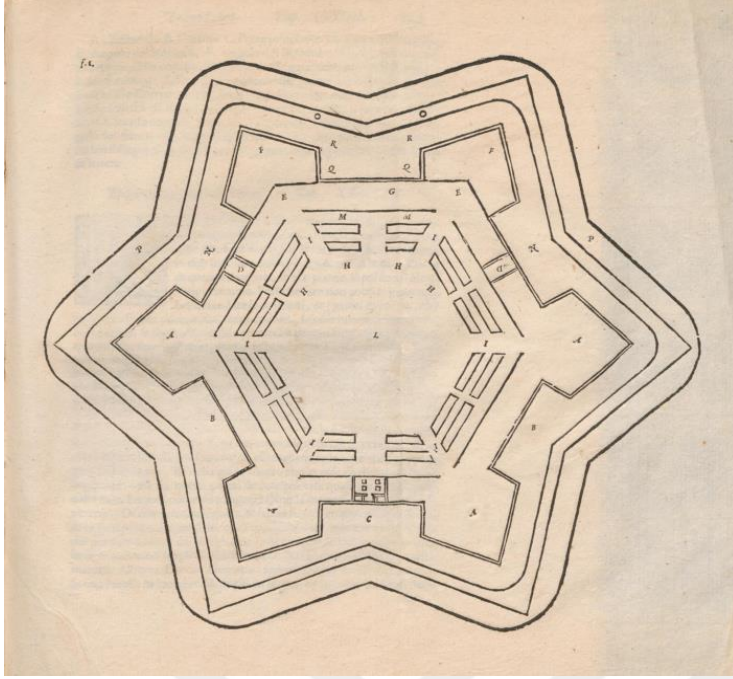
azından yavaşlatmak gibi maksatlarla, mevcut surlu yapıların dışına inşa edilmiş, ideal tabyalardan farklılardı. Bu husus coğrafyanın bir anlamda dayatmasıydı ve ortaya çıkan sonuç bir çeşit uyum gösterme iradesini yansıtıyordu.³⁵¹ Sonuç olarak Granada'dan Leryos'a tabyalar, Batı Avrupa'da olduğu gibi Ege'de de yeni bir tür savaşın eşiğinde olunduğunu haber veriyordu. Rodos önlerinde 1522'deki çarpışmaların bu denli kanlı ve uzun soluklu olmasının sebebi tabyalardı.

Bir kaleyi açılı, yıldız tabya tipi istihkâmlarla donatmak fevkalade maliyetli bir işti. Genellikle en önemli idari, ekonomik ve kültürel merkezler olan yerleşimlerin eskiden beri surlarla çevrili olduğu gerçeği dikkate alındığında yeni tipte tabyalar için ya kentin bir kısmından vazgeçmek ya mevcut surları ve burçları yıkmak ya da sivil ve idari yapıların bir kısmını ortadan kaldırarak eklemeler yapmak gerekiyordu. Örneğin XVI. yüzyıl ortalarında Papalık karşı karşıya kaldığı maliyetler karşısında açılı tabyaları içeren kapsamlı bir güçlendirme projesinden vaz geçmek zorunda kalmıştı.³⁵² Ege'deki kalelerin hikâyesi de bu durumu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda daha anlaşılır değerlendirmeler için Rönesans Dönemi askerî mimarının zirvesini teşkil eden yıldız tabya tipi tahkimatlara biraz daha yakından bakılabilir.

Sivri köşelerin ön plana çıktığı bu kale planı büyük bir mimari dönüşümü ifade ediyordu. XVII. yüzyılda mükemmel formuna kavuşan bu yeni tip tahkimatlar dairesel bir plan üzerinde idealize edilmişti. Bu kaleler inşa edildiği sahanın karakteristiğini yansıtmaz zorunluluğunun ürünü Antik Dönem, Orta Çağ ya da Geç Orta Çağ tahkimatlarından bu bakımdan ayrılmaktadır. Zira *trace italienne* ya da *yıldız tabya* tipi bu istihkâmlar, çokgen biçimli olmakla birlikte temelde dairesel bir plan üzerine oturmaktaydı. Resim 2.2'de görüldüğü üzere Gabriello Bordone Busca tarafından XVII. yüzyılın hemen başında yapılan çizim bu görüşü daha somut hâle getirmektedir.

³⁵¹ Osmanlı askerî mimarisinin en önemli unsurlarından biri olan palankalara da bu noktada temas etmek mümkündür. Macaristan'da çok sayıda örneğine tesadüf edilen palankalara da Ege'de tesadüf edilmiyordu. Zira kısa sürede hazırlanan ve ahşap malzeme ile berkitilen palanka tipi tahkimatlar bu özellikleri bakımından Ege'deki ihtiyaçları karşılamıyordu. Palanka tipi istihkâmlar hakkında daha detaylı bilgi için bk. Eyice, S. (2001), 234.

³⁵² Parker, G. (2017), 118.

Resim 2.2. Yıldız tabya biçimli kale çizimi³⁵³

Öyle anlaşıyor ki ideal tahkimat, bir merkez etrafında idari amaçlı kullanılan yapıların yanı sıra depolama ve barınmaya yönelik binalar ile keskin köşeli tabyaları altıgen biçiminde birleştiren perde duvarların sınırını belirlediği bir bütünden oluşuyordu ve etrafı hendekle çevriliydi. Bu planın mükemmele yakın biçimde ve bir iskân merkezini içine alabilecek ölçekte uygulanmış bir örneği olarak Hollanda, Naarden şehri gösterilebilir (Resim 2.3).

³⁵³ Busca, G. B. (1601) *Della architettura militare primo libro*. Milano: Presso Girolamo Bordone, & Pietro Martire Locarni compagni.

Resim 2.3. Hollanda, Naarden'in kuş bakışı görünümü³⁵⁴

Ege'de kale kompleksi ya da daha genel anlamda savunma yapıları ile iskân merkezleri arasındaki fiziksel kopuş Macaristan, Arnavutluk ya da Doğu Anadolu hududunda olduğu gibi gerçekleşmedi. Coğrafi koşullar buna müsaade etmedi. Ege'de hâlihazırda kıyıda ortaya çıkmış olan kentler, düşmanın ilk darbesinin göğüsleneceği noktaları teşkil ettiği için kentin dışında yeni savunma yapıları inşa etmek yerine iç kaleleri güçlendirmek, yeni eklemeler yapmak yoluna gidildi. Yine de bu yeni tip savunma yapılarını kalelere eklemek önemli bir zorluğu beraberinde getirdi. Ege'de, rekabet hâlinde olan güçler arasında Venedik Cumhuriyeti erken sayılabilecek bir dönemde bu modernizasyonu gerçekleştirmeyi başardı.³⁵⁵ Osmanlı Devleti'nin hayata geçirebilmesi için XVII. yüzyıl sonu³⁵⁶ ile XVIII. yüzyıla³⁵⁷ kadar beklemek gerekecekti.³⁵⁸ Zira tabya inşasının maliyeti bir tarafa, topoğrafik olarak böylesi bir tadilatın gerçekleşmesine izin verecek alan

³⁵⁴ <http://www.starforts.com/naarden.html> adresinden 29 Ekim 2016 tarihinde alınmıştır.

³⁵⁵ Georgopoulou, M. (2010), 22.

³⁵⁶ 6 Nisan 1689'da Midilli Kalesi'nin orta kapısının bulunduğu muhite taş ve topraktan bir tabya inşasına karar verilmişti. Bkz. BOA.**A.DVNSMHM**.d. 98, s. 152, hük. 496.

³⁵⁷ Örneğin Midilli Kalesi'nin varoşunun karadan gerçekleşebilecek saldırılar için üç tarafından açık olduğu düşüncesiyle 7 Mart 1784 tarihli bir arzda 3 adet topraktan tabya inşa edilmesi gerektiği belirtilmişti. Bkz. BOA.**AE.SMMD.IV**, 33/3814, s. 1.

³⁵⁸ XVI ve XVII. yüzyıllara ait kayıtlarda tabya varlığına ilişkin herhangi bir veriye tesadüf edilmemiştir. Bozcaada'da "Fener" isimli bir tabya bulunuyordu. Söz konusu tabyanın ilk olarak tesadüf edildiği belge bir mevacib defteridir. Bk. BOA.**MAD**.d. 17815. Söz konusu defterin tarihi olarak Devlet Arşivleri Başkanlığı tarafından Hicri 29 Zilhicce 1010 (20 Haziran 1602) gösterilmekte ve katalog kaydında tarihe ilişkin bilginin defterin 21. sayfasında yer aldığı, ek olarak defterin son kısmının eksik olduğu bildirilmektedir. Bununla birlikte söz konusu defterin 21. sayfası bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu tarihi doğrulamak en azından şimdilik mümkün değildir. 17815 numaralı deftere göre bu Bozcaada'da ulufeli 232 personel görev yapıyordu. Adada XVI ve XVII. yüzyıllar boyunca görev yapan askerî birliğin büyüklüğü bu sayıya hiçbir zaman yaklaşmamıştır.

bulmak da mümkün değildi. Adalarda, güvenlik ihtiyacı ile özel mülkiyet arasında güçlü ve tarihsel bir bağ vardı. Örneğin Andimahi Kalesi'ni gezen Evliya Çelebi, kalenin bir varoşunun³⁵⁹ bulunmadığını tüm sivil yerleşimin kale surları içinde bulunduğunu ifade etmektedir.³⁶⁰ Dolayısıyla Ege'de savunma yapıları sivil yerleşimle iç içe geçmiş bir görünüm arz etmekteydi.

Adanın kendisi iklimsel koşullara bağlı olarak bazen aşılması imkânsız bir engelin ardında yani denizin orta yerinde bulunduğu için Ege Adalarında genellikle kaleler, coğrafi avantajlardan yararlanılabilecek şekilde inşa edilmiştir. Söz gelimi Palukasrı Kalesi'nde (Limni) olduğu gibi bir burun yahut Lindos Kalesi'ndeki (Rodos) gibi bir tepe üzerinde inşa edilmiştir. Bu bakımdan teknolojik olanaklardan faydalanma fikrinin ortaya çıkmasından çok daha önce seçilen yerler üzerine kaleler konumlandırılmıştır. Sonuç olarak yeni savunma yapılarını mevcut kalelerin etrafına inşa etmek oldukça güçtü. Bu durumda Batı ve Orta Avrupa'daki örneklerin aksine Ege'de ideal tipte modern tabyaların inşası çok güçtü ve uygulanabilir değildi. Bu husus Ege'deki kalelere özel bir gelişme olarak sunulabilir. Rumeli'deki kalelerin modernizasyonu hususunda farklı bir yaklaşım benimsenmişti.

2.5.2. Kalenin Temel Mimari Unsurları

Kalelerin mimari anlamda sahip oldukları unsurları sanat tarihçileri zengin bir literatür oluşturacak keyfiyette ele almış bulunmaktadır.³⁶¹ Dolayısıyla bu başlık altında sadece Ege'deki kalelerin mimari unsurları ele alınacaktır. Böylece askerî kapasiteleri konusunda bazı çıkarımlarda bulunulacaktır. Kaleye yüklenen sorumluluk (fonksiyon), inşa sahası olarak seçilen yer (konum) ve stratejik plan (hedefler) üçgeninde kalenin konumlandırıldığını ve kaleye şekil verildiği hususu yukarıda çeşitli yönleriyle ele alındı.

Bu aşamada kalelerin temel mimari unsurlarına bakarak bunların fonksiyon-konum-hedefler üçgeni bağlamında ne denli etkin olduklarına ilişkin açıklamalar getirilebilir.

³⁵⁹ Kale bedenlerinin dışında kalan yerleşim yerine "varoş" denilirdi. Varoşun sınırını kalede konuşlu topların atış menzili belirlediği için varoş, *top altı* olarak da anılırdı. Bk. Aydın, M. (2017), 15.

³⁶⁰ Evliya Çelebi (2008), 117.

³⁶¹ Bu konuda Ali Boran ayrıntılı bir kaynakça paylaşmaktadır. Bk. Boran, A. (1999), 363, dn. 1.

2.5.2.1. Hendekler

Hendekler Orta Çağ kale mimarisinin tabii bir parçası hatta kale imgesinin bir bütünleyicisi olarak akla gelir. Özellikle ateşli silahların aktif olarak kullanılmaya başladığı Erken Modern Dönem'de ise hâlâ savunma mekanizmasının etkili bir unsuru olarak işlevselliğini koruyordu. Rodos Kalesi'nin etrafı hendeklerle çevrilmişti.³⁶² Benzer şekilde Sakız Kalesi'nin de hendekleri vardı.³⁶³ Sakız'daki hendekler özellikle saldırının geleceği öngörülen doğu tarafına kazılmıştı.³⁶⁴ Midilli Kalesi'nin hendekleri de XVII. yüzyılda iyi durumdaydı.³⁶⁵

Hendekleri etkili kılan unsurlar derinlik ve genişlikleriydi. Evliya Çelebi'nin gözlemlerine göre Rodos Kalesi'nin hendeklerinin genişliği bazı yerlerde taş atımı, bazı yerlerde ise ok atımı mesafeye ulaşıyordu.³⁶⁶ Ne kadar derin ya da geniş olduklarına ilişkin bu subjektif değerlendirmeler bir tarafa Rodos'taki hendekler gerçek bir saldırı durumunda kaleyi etkili bir şekilde müdafa ettiklerini göstermişti.³⁶⁷ Bunun dışında Evliya Çelebi, Rodos'ta karşılaştığı hendeklerin kayaların oyulmasıyla yapıldığını ifade etmektedir.³⁶⁸ Son derece zahmetli olan bu işin gerçekleştirilmesinde Şövalyeler, esir emeğinden yararlanıyordu. Oruç Reis de hendek kazma angaryasına koşulan mahkûmlardan biriydi. *Barbaros Hayrettin Paşa Gazavâtnâmesi*'nde dirayeti, gazaları ve kahramanlıklarıyla övülen Oruç Reis bile hendek kazma işi sırasında büyük bir acı ve elem içinde tasvir edilmektedir. Nitekim azat edilebilmeleri için Şehzade Korkud'un düzenli olarak Şövalyelerden satın aldığı esirler de hendek kazanlar arasından seçiliyordu.³⁶⁹

³⁶² Evliya Çelebi (2005), 123.

³⁶³ Ellis Veryard (1701), 336; Mikhaél Doukas (2008), *Tarih: Anadolu ve Rumeli, 1326-1462*. (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, XLIII.6, 287.

³⁶⁴ Hasluck, F.W. (1909/1910), 142.

³⁶⁵ Antoine Galland (1999), II, 113.

³⁶⁶ Evliya Çelebi (2005), 123.

³⁶⁷ Osmanlı piyadesinin Rodos surlarını çevreleyen hendekleri doldurması yaklaşık 50 gün sürdü. Bkz. Erdoğan, M.A. (2004) "Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Ruznamesi". *Tarih İncelemeleri Dergisi*. 19 (1), 60-61, 63. Bu hususta sefer ruznâmesi oldukça değerli bilgiler içermektedir. Ruznamenin Latin harfli çevirisi M. Akif Erdoğan tarafından yapılmıştır. Bk. Erdoğan, M.A. (2004), 55-71

³⁶⁸ Evliya Çelebi (2005), 123.

³⁶⁹ *Barbaros Hayreddin Paşa Gazavâtnâmesi ve Zeyli* (2019), A. Gündoğdu, H. G. Şahin, D. Altun (Haz.), Ankara: Panama Yayıncılık, 88, 90. Eser bundan sonra "*Gazavâtnâme*" şeklinde gösterilecektir. Henüz yayımlanmadan söz konusu çalışmadan beni haberdar eden Hocam Prof. Dr. Abdullah Gündoğdu'ya teşekkür ederim.

Hendekleri etkili hâle getirmenin bir başka yolu ise çift sıra hâlinde kazmaktır. XV. yüzyıla ait tanıklar Sakız Kalesi'nin dikkate değer ölçüde geniş ve takriben 6 metre derinliğindeki çift sıra hendekle korunduğunu belirtmektedir.³⁷⁰ Ayrıca tipik Orta Çağ kale imgesinin bir parçası olarak hendeklere su da basılabiliyordu.³⁷¹ Bununla birlikte hendeklere su basılması, maliyetli mühendislik sorunlarını gündeme getirmiş olmalıdır. En önemli mesele hiç şüphesiz yalıtımdı. Sonuçta hendekler kale bedenlerini dahi etkileyecek ölçüde toprak kaymalarına yol açabilirdi.³⁷² Ege'de kalelerin birçoğu deniz kıyısına inşa edildiği için bazıları bu avantaja sahipti. İstanköy Kalesi bu hususta örnek olarak gösterilebilir. Evliya Çelebi kare formundaki bu tahkimatın tamir görmesi hâlinde hendeklerine su bastırılabilceğini belirtir.³⁷³

Hendekler son derece kritik unsurlardı. Özellikle tabyalarla desteklenmiş kalelerde hendekler, kuşatma sırasında saldırganların kaleye yaklaşmasına mâni olduğu gibi kuşatmacılar uygun bir saldırı pozisyonu alamadan müdafilere kaleden atış yapma olanağı da sunuyordu. Dolayısıyla hendeklerin ve tabyaların sürekli olarak etrafının açık ve temiz tutulması gerekiyordu. Söz gelimi müdafilerin görüş açısını engelleyecek yapıların bulunması, hendeklerin aşılmasını kolaylaştıracak malzemelerle doldurulması büyük bir savunma zaafına yol açabilirdi. 1572'de Rodos Kalesi'nde böyle olmuştu. Kale hendeklerinin civarında yerleşim ortaya çıkmış, bu sahada bir şekilde emlak edinmeyi başarmış olan adalılar tarafından tarımsal faaliyetler yürütülmeye başlamıştı.³⁷⁴ Kıbrıs'ın Fethi'nden sonra alarma geçen askerî ve mülki yetkililer, kale etrafındaki bu durumun sürdürülemez olduğunu kabul etmek zorunda kalmışlardı. Benzer şekilde XVI. yüzyılın ikinci yarısında Molivo Kalesi'nin hendeklerinin hemen başına evler inşa edildiği görülür. 21 Temmuz 1582 tarihli bir belgeye göre savunma zaafı yaratan konutların yıkılması emredilir.³⁷⁵

³⁷⁰ Mikhaél Doukas (2008), XLIII.6, 287. Doukas, hendek derinliğini "kulaç" birimi üzerinden dile getirmektedir. Grek kulacının metrik sistemdeki karşılığı 1,85 metredir. Bk. Kallek, C. (2002). "Kulaç". *DİA* (C. 26). İstanbul: TDV, 353.

³⁷¹ Bu yaygın bir güvenlik tedbiriydi. Örneğin XVI. yüzyıl sonlarına doğru Korfu'daki Venedik tahkimatında da hendeklere su bastırılıyordu. Bk. Hans Jacob Breüning (2020). *Breüning Seyahatnamesi: Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579*, (Çev. S. T. Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi, 58-59.

³⁷² Nitekim Tuna kıyısına inşa edilmiş olan stratejik bir tahkimat olarak bölgedeki Osmanlı varlığı için hayati bir rol oynayan Vidin Kalesi'nin hendeklerine su sızması ve temiz tutulması için yoğun bir çaba harcanıyordu. Bk. Aydın, M. (2014), 44.

³⁷³ Evliya Çelebi (2005), 112-113. Evliya Çelebi kalenin Cenevizliler tarafından inşa edildiğini ifade etse de XV. yüzyılda Hospitaller Şövalyeleri tarafından inşa ettirilmiştir.

³⁷⁴ BOA.A.DVNSMHM.d. 19, s. 272, hük. 478.

³⁷⁵ BOA.A.DVNSMHM.d.19, s. 208, hük. 430.

Molivo Kalesi son büyük taarruzu adanın fethi sırasında göğüslemiş, daha sonraki süreçte kalenin mukavemet kapasitesini test edecek türde bir gelişme yaşanmamıştı. Öyleyse takriben 120 yıl süren uzun barış dönemi, hendek gibi önemli bir savunma unsurunu zaafa uğratacak ölçüde sivil yerleşimin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştı.

2.5.2.2. Surlar

Kale imgesiyle bütünleşik kalın duvarlar aslında kale bedenleri ve surları içermektedir. Dolayısıyla kalenin en tabii bileşeni surlardır. Vitruvius, surların temelini sert zemine ulaşılan dağın kazılmasını ve her hâlükârda duvar kalınlığından daha geniş tutulmasını salık verir.³⁷⁶ Adalarda deniz doğal bir savunma avantajı sağlıyordu. Kaleler bu avantajı verimli şekilde kullanmaya izin verecek şekilde konumlandırılıyordu. Anadolu'nun kıyı hattı boyunca sıralanan kalelerin denize bakan taraflarındaki sur sistemleri ve duvarlardan bazılarının 0,6 m kalınlığında inşa edildiğini ortaya koyan tespitler söz konusudur.³⁷⁷

Surların üzerindeki mazgalların açısı ve derinliği konusunda da Bizans askerî mimarisinde belli standartların tayin edildiği bilinmektedir. Söz gelimi mazgalların girintisinin en az 70 cm derinliğinde olması gerektiği Bizanslı askerî uzmanlar tarafından dile getirilmiştir.³⁷⁸ Mazgallar yalnız askerlerin ardına sığınabileceği korunaklar değildi. Surlara merdiven dayandırılması ihtimaline karşı halat yardımıyla ağır kütük ve taş parçaları gibi materyallerin sallandırılmasında mazgallardan yararlanılıyordu.³⁷⁹ Rodos'taki savunma yapıları duvar mimarisi, duvar inşasında malzeme seçimi gibi konularda Bizanslı yapı ustalarının Doğu Akdeniz'de büyük bir etki uyandırdığını göstermektedir. XV. yüzyıl başlarında, Rodos'ta yürütülen onarım ve iyileştirmelerde İstanbul surlarının model alındığı görülür.³⁸⁰

³⁷⁶ Vitruvius (2017), I.5.1.

³⁷⁷ Cesur, E. S. (2009), 325.

³⁷⁸ Strategy (1985), 12.18-24.

³⁷⁹ *The Taktika of Leo VI* (2010), G. Dennis (Haz.), Vaşington: Dumbarton Oaks, 15.46.286-290.

³⁸⁰ Nossov, K., Delf, B. (2010), 9-10. İstanbul surlarında kullanılan malzeme ve uygulanan yapı tekniği konusunda bk. Ahunbay, M., Ahunbay, Z. (2000). "Recent Work on the Land Walls of Istanbul: Tower 2 to Tower 5". *Dumbarton Oaks Papers*, 54(227), 229-230.

Başlangıçta kale bedenleri ve surların merdiven ve kuşatma kulesi gibi muhasara sırasında kullanılabilecek kuşatma araçlarıyla düşman askerinin tırmanması tehlikesine göre tasarlandığı görülür. VI. yüzyılda surların 12,5 metreden kısa 3 metreden ince inşa edilmemesi gerektiği savunuluyordu.³⁸¹ Bir başka ifadeyle duvarda bir gedik açılma ihtimali, duvarın tırmanılarak aşılması ihtimali kadar kuvvetli görülüyordu. Duvarın üzerine çıkabilecek olan düşmanı savuşturmaya öncelik verildiği için duvar üstündeki personel hareketliliğini öne çıkaran bir tasarım anlayışı gelişmişti.³⁸² Osmanlı yapı ustaları patlayıcı kimyasallarındaki gelişmeye bağlı olarak surları yeniden düzenlemek zorunda kaldılar. Düzenlemeler iki alandaki verimliliği artırmaya odaklanıyordu: dayanıklılık ve ateş gücü. Anadolu Hisarı'ndaki top konuşlandırılmak üzere tasarlanmış olan noktadaki seçilen malzeme ve yapım tekniğini dikkate alan Albert Gabriel, hisarın kendisi ile surların farklı dönemlerde inşa edilmiş olduğu kanaatine varır.³⁸³ Osmanlı yapı ustaları XV. yüzyılda surları, üzerine top yerleştirilebilir şekilde tasarlamayı öğrenmişti.

Rodos Şövalyelerinin de benzer kaygılarla hareket ettiği görülür. Evliya Çelebi, surların zeminden yükseldikten sonra iç tarafa doğru eğri olduğu gözlemini paylaşır. Bu tasarımın top güllerinin kaymasına yönelik olarak gerçekleştirildiği kanaatini paylaşır.³⁸⁴ Duvarın dayanıklılığını artırmaya dönük arayışlar kale mimarisinin ortaya çıkışından itibaren yumuşak malzeme kullanımının avantajlarını gündeme getirdi. Tamamı taş duvarlarda sıklıkla iç ve dış duvarların arasında moloz, kil, çakıl, toprak gibi dolgu malzemelerinin kullanılmasının iki temel sebebi vardı: zaman ve maliyet baskısı. Bununla birlikte nispeten yumuşak bir malzemenin iç ve dış duvarlar arasına doldurulması surun darbeleri daha kolay bir şekilde sönümlemesini sağlaması bakımından duvarın mukavemetini artırdığı çok eski dönemlerden beri biliniyordu.³⁸⁵ Dahası Orta Çağlar boyunca etkili olan kuşatma araçlarına karşı duvarlara darbeleri yumuşatacağı düşünülen ahşap paneller, halat bobinleri gibi malzemelerin yanı sıra tahıl kabuğu ve kum doldurulmuş çuvallar asılıyordu.³⁸⁶ Bununla birlikte başlangıçta koçbaşı ya da mancınık atışlarına karşı

³⁸¹ Strategy (1985), 12.2-7.

³⁸² Vitruvius (2017), I.5.3-7; Strategy (1985), 12.18-24.

³⁸³ Gabriel, A. (b.t. yok.), 37.

³⁸⁴ Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zıllî (2005), 123.

³⁸⁵ Nossov, K. S. (2009), 16.

³⁸⁶ *The Taktika* (2010), 15.42.263-266.

direnç göstermesi için tasarlanan duvarın top güllerine karşı da işe yaraması gerekiyordu. İki duvar arasına doldurulan bu yumuşak dolgu malzemeleri XVI. yüzyıldan itibaren duvarın ardına yığılmaya başlandı. Doğrudan top atışına maruz kalabilecek duvarların iç tarafı toprakla destekleniyor ve bu malzeme bir platform oluşturacak şekilde yığılıyordu.³⁸⁷ Büyük Üstat Fabrizio del Carretto (1513 - 1521) Dönemi'nde, Rodos'ta duvarlar bu usulle güçlendirildi. Böylece kalenin güney ve batı surları boyunca parapet (siper) tarafından korunan, üzerine top bataryaları yerleştirilebilecek kesintisiz bir set oluşturuldu.³⁸⁸ Benzer bir uygulamayı Venedikliler Girit'te gerçekleştirmişti. Fethin ardından Girit'i gören Joseph de Tournafort, surların toprakla iyi bir şekilde desteklendiğini belirtir.³⁸⁹

Evliya Çelebi, Rodos Kalesi'nin surlarında etkileyici bir mühendislik çözümle karşılaştığını şu ifadelerle anlatır: "Ve bu ana handaktan taşra enli ve ensiz ikişer kat ve üçer kat bölme bölme mak'as handak divarları sokak sokak olmuştur. Ve bu handaklar içre olan kalın divar üzre beden beden mazgal delikleri vardır."³⁹⁰ Seyyah, aslında Bizans yapı ustaları tarafından geliştirilen proteichisma yani faussebraye'den bahsetmektedir. Bu yapı tekniği hendek ile ana kale arasında yeni bir kot oluşturmaya dayanır.³⁹¹ Resim 2.4'te Rodos Kalesi'nde, Kızıl Kapı'da bu tekniğin nasıl uygulandığı gösterilmektedir.

³⁸⁷ de la Croix, H. (1960), 266.

³⁸⁸ Kasdagli, A. M., Manoussou-Della, K. (1996), 19.

³⁸⁹ Yerasimos, S. (Ed.). (2005). *Joseph de Tournafort Seyahatnamesi*, I (Çev. A. Berktaş), İstanbul: Kitap Yayınevi, 69. Eser bundan sonra "Tournafort Seyahatnamesi" şeklinde gösterilecektir.

³⁹⁰ Evliya Çelebi (2005), 123.

³⁹¹ Spiteri, S. C. (1993), "Illustrated Glossary of Terms used in Military Architecture" (Yeniden basım- ARX Online Journal of Military Architecture), *Fort: The International Journal of Fortification and Military Architecture*, 21, 642.

Resim 2.4. Kızıl Kapı'nın batı tarafı³⁹²

Kızıl Kapı'ya Büyük Üstat Antonio Fluvian de Riviere tarafından ekletilen *faussebraye* fotoğrafın sol tarafında duvarın hemen dibinde, parapet ile desteklenmiş hâlde, tıpkı Evliya Çelebi'nin tasvir ettiği gibi uzanmaktadır. Böylece kale bedeni yükseltilmeden hem hendeklerin aşılması güçleştiriliyor hem de duvarların ateş gücü artırılıyordu.

2.5.2.3. Kapılar ve hisarpeçeler

Ege'deki kalelerin kapılarında Orta Çağ ve Erken Modern Dönem teknolojisinin çeşitli örneklerinin etkin bir şekilde tatbik edildiği görülmektedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere konum³⁹³ ile işlevsellik arasındaki sıkı ilişki her kalede farklı savunma stratejilerinin tatbik edilmesine sebep olmuştur. Limni'deki Palukasrı Kalesi'nin kapıları bu değerlendirmenin dayanaklarından birini teşkil edebilir. Pierre Belon, biri denizden diğeri kara tarafından olmak üzere kalenin iki kapiya sahip olduğunu belirtmektedir. Kara tarafından kaleye atla ulaşabilmenin bile mümkün olmadığını, sarp kayaların aşılması gerektiğini dile getiren Belon, tipik bir Orta Çağ kale kapısı tasviri yapmaktadır. Ona göre liman tarafına açılan kapının ihtiyaç hâlinde kaldırılabilen bir köprüsü bulunuyordu. Köprü, gemilerin yanaştığı

³⁹² Kasdagli, A. M., Manoussou-Della, K. (1996), 24.

³⁹³ Bu konuda daha detaylı açıklamalar 2. Bölüm'de "Kaleleri Konumlandırmak" başlığı altında ele alınmaktadır.

noktaya kadar uzatılabiliyordu.³⁹⁴ Benzer şekilde İstanköy Kalesi'ne de elli adımlık bir köprüyle ulaşmak mümkündü.³⁹⁵ Molivos Kalesi'ne girebilmek için asma bir köprüden geçmek gerekiyordu.³⁹⁶ Bozcaada Kalesi'nin kapısında hendeğin üzerine doğru uzanan bir köprü vardı ve bu köprü basit mekanizmasıyla birlikte geçtiğimiz yüzyıla değin varlığını sürdürdü.³⁹⁷

Andimahi Kalesi'nin burçlarla korunan kapısında da özel bir düzenek uygulanmıştı. İki katlı demirden kapısı, kalenin tek girişini teşkil ediyordu. Öte yandan kapıyı koruyan burcun da makaralar yardımı ile inip kalkar hâlde kullanılan kapısı bulunuyordu.³⁹⁸ Sakız Kalesi ise esasen bir yerleşim yerini müdafa etmek için tasarlandığından dolayı birden fazla kapıya sahipti. XVII. yüzyılda 3 kapısının işler durumda olduğu Thévenot tarafından bildirilmektedir.³⁹⁹ Bunlardan biri, kentin ana kapısı *Porta Maggiore*, ikincisi muhtemelen 1522'deki kapsamlı tadilatla inşa edilen kuzey kapısı, üçüncüsü ise limana açılan kapıydı.⁴⁰⁰ Aynı dönemde adayı gören Evliya Çelebi, biri limana açılan 2 kapısının bulunduğunu ifade etmektedir.⁴⁰¹

Her yanı kalın duvarlarla sarılı kalelerin tabii olarak en zayıf noktasını kapılar teşkil ediyordu. Bu husus kapıların doğal bir engelle korunmadığı, doğrudan saldırıya açık olduğu durumlarda hisarpeçe, diğer adıyla barbakan, olarak anılan tahkimatların yapılmasını gerekli kılıyordu. Aşağıdaki Fransa'daki Chateau Comptal'a ait uydu fotoğrafı ve çizimler (Resim 2.5 ve Resim 2.6a/2.6b) ile Polonya'da Krakow'un tarihî kent merkezinde ayakta kalmış olan hisarpeçeyi yukarıdan gösteren görsel (Resim 2.5) ideal bir hisarpeçe tasarımı yansıtmaktadır.

³⁹⁴ Pierre Belon du Mans (2001), 115.

³⁹⁵ Evliya Çelebi (2005), 112-113.

³⁹⁶ Bernard Randolph (1998), 43.

³⁹⁷ Aygen, M.S. (t. yok). *Bütün Yönleriyle Bozcaada*. Afyon: Türkeli Yayınları, 80.

³⁹⁸ Evliya Çelebi (2005), 116-117.

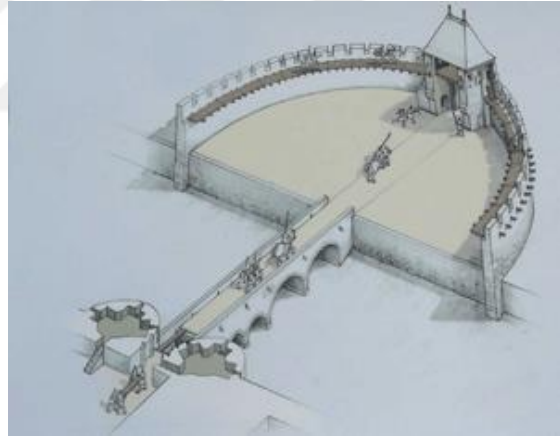
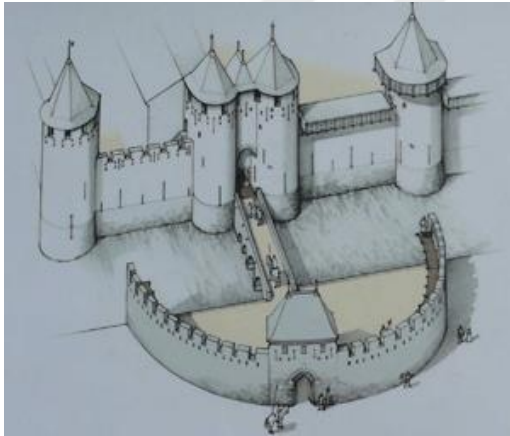
³⁹⁹ *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 123.

⁴⁰⁰ Hasluck, F. W. (1909/1910). "The Latin Monuments of Chios". *The Annual of the British School at Athens*, 16, 143.

⁴⁰¹ Evliya Çelebi (2005), 114 vd.

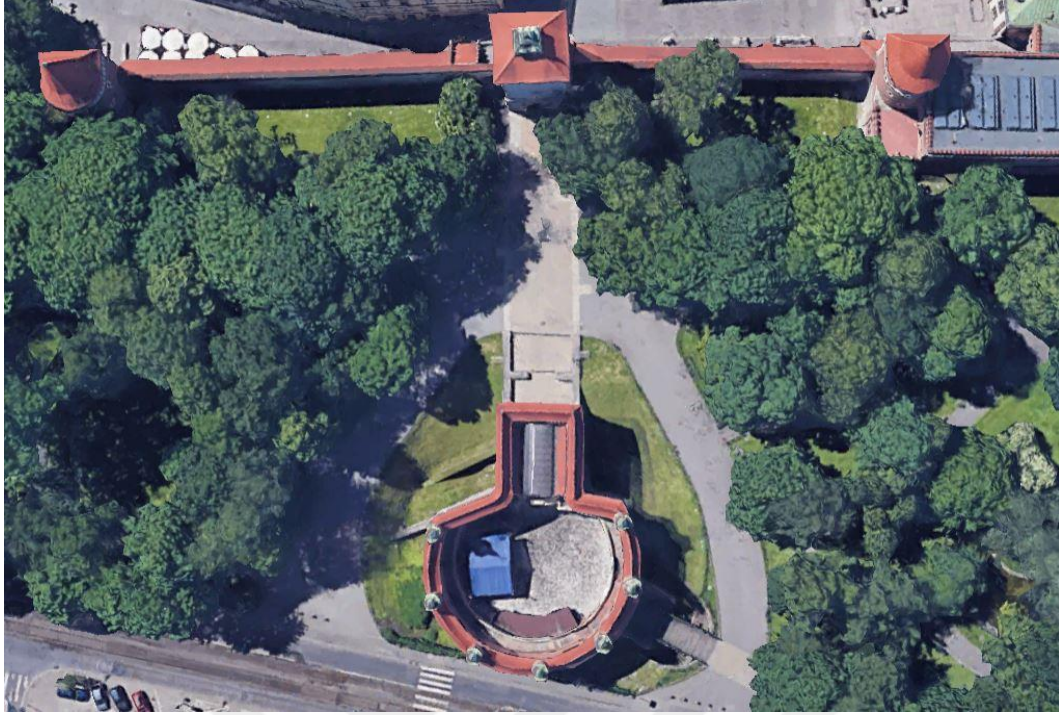
Resim 2.5. Carcassonne'da bulunan Château Comtal'a ait hisarpeçenin uydu görüntüsü⁴⁰²

Resim 2.6a ve Resim 2.6b Carcassonne'da bulunan Château Comtal'a ait hisarpeçenin planı⁴⁰³

⁴⁰² Google Earth 21 Kasım 2019'da alınmıştır.

⁴⁰³ http://www.castlesandmanorhouses.com/architecture_04_gates.htm#barbicans 21 Kasım 2019'dan alınmıştır.

Resim 2.7. Krakow'da bulunan hisarpeçenin uydu fotoğrafı⁴⁰⁴

Batı ve Orta Avrupa'da görülen hisarpeçe tipi yapıları Ege'ye Hospitalier Şövalyeleri getirmiştir. Rodos Kalesi'nin kapısı da hisarpeçe ile müdaafaa ediliyordu. Hisarpeçeler, yapısal olarak savunma sırasında müdafilere geniş bir bakış açısı sunacak şekilde inşa edilmişti ve hendeklerle çevriliydi.⁴⁰⁵ Fetih sırasında Osmanlı askeri önce ancak çok ağır kayıplar vermeyi göze alarak hisarpeçe etrafına metrisler kazdı. Hisarpeçeye yeterince yaklaşıldıktan sonra fethi için zincir ve halat gibi araçlarla duvarlarından tırmanan 2.000 askere ihtiyaç duyuldu.⁴⁰⁶

2.5.2.4. Kuleler, burçlar ve tabyalar

Kalelerin savunma kapasitesini arttırmaya dönük eklentiler arasında başlangıçta en önemlisi kulelerdi. Zamanla değişen ihtiyaçlar tabyaların kalelerdeki en hayati unsurlar hâline gelmesini sağladı. Bu bağlamda kuleden tabyaya doğru uzanan dönüşümün Ege'deki Osmanlı kaleleri özelinde ele alınmaya değer tarafları

⁴⁰⁴ Google Earth 21 Kasım 2019'da alınmıştır.

⁴⁰⁵ Evliya Çelebi (2005), 123.

⁴⁰⁶ Erdoğan, M. A. (2004), 65-66.

vardır. Böylece Ege'deki Osmanlı tahkimatlarını, akropolden modern askerî üslure doğru uzanan mimari bir gelişim çizgisi içinde konumlandırmak mümkün olabilir.

İster bağımsız isterse bir kalenin parçası olsun kuleler kadar başka hiçbir savunma yapısı *Egeli* değildir. Deniz hem adalıları ihata ediyor hem de onlara tehlikeyi getiriyordu. Dolayısıyla denizdeki hareketliliği gözlemleme meselesi daima gündelik hayatın bir parçası olmuş,⁴⁰⁷ kuleler, Ege'deki savunma mimarisinin en tipik unsurlarından biri hâline gelmiştir. Çağlar boyunca Ege'de çeşitlilikten beslenen oldukça zengin bir kule mimarisi ortaya çıktı.⁴⁰⁸ Bu gelişimi Antik Çağ'dan başlatmak mümkündür. Örneğin Truva VII yüksek gözetleme kulesiyle şöhret bulmuştu.⁴⁰⁹ Thukydides, Atina'da Akropolis'in altında uzanan surların kulelerle tahkim edildiğini söylemektedir.⁴¹⁰

Sağladığı avantajlar sebebiyle kulelerin genellikle askerî maksatlarla inşa edildikleri varsayılır. Birçok kule bir madenin, su kaynağının, askerî ikmal hattının yahut bir kentin kıyısında inşa edilmiştir. Kulenin inşası için harekete geçirilecek olan iş gücü ve kullanılacak malzemelerin maliyeti, kulelerden siyasi ve askerî fayda devşirmek isteyebilecek ölçüde bir devlete, siyasi organizasyona ihtiyaç duyulacağını ortaya koymaktadır. Öte yandan bunun tam tersi de pek tabii mümkündür. Bir müteşebbis, ticari çıkarlarını korumak için kuleler inşa ettirebiliyordu. Nitekim harman kaldırma, bağcılık, depolama gibi amaçlarla kulelerden faydalandığını gösteren araştırmalar mevcuttur.⁴¹¹ Örneğin XVI. yüzyılda Anabolu'da (Nauplia) bir müteşebbis, tuz depolamak için deniz kıyısında

⁴⁰⁷ Bu husus 4. Bölüm'de "Kıyı Nöbetçileri" başlığı altında daha detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Gözetleme maksadıyla kullanılan ve "vigle" denilen bu tahkimatların mimari yönleri, kaleden bağımsız oldukları ve garnizon barındırmadıkları için tezin kapsamı dışında kalmaktadır. Kulelerin sivil mimarideki kullanımına ilişkin örnekler için bk. Arel, A. (2012), "Pyrgos'tan Burgaz'a... Osmanlı Dünyasında Sivil Amaçlı Kuleler I: Erken Dönem ve Öncüler". E. Eldem, E. Pekin, A. Tibet v.dğr. (Ed.). *Bir Allame-i Cihan: Stefanos Yerasimos, 1942-2005*, I, 15-72.

⁴⁰⁸ Kuleler söz konusu olduğunda Yunan anakarası ve Ege Adalarını içine alan sahada konum, işlev, duvarcılık şeklini kapsayacak şekilde bir tipoloji oluşturmak, konu hakkında gerçekleştirilmiş çok sayıda çalışmaya rağmen mümkün olmamış, muhtemelen de olmayacaktır. Bk. Seifried, M. R., Parkinson, W. A. (2014). "The Ancient Towers of the Paximadi Peninsula, Southern Euboea". *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 83 (2), 278.

⁴⁰⁹ Abulafia, D. (2012), 71.

⁴¹⁰ Thukydides (1958), II.1.16.

⁴¹¹ Seifried, M. R., Parkinson, W. A. (2014), 280.

bir kule inşa ettirmişti.⁴¹² Dolayısıyla başlangıçta kuleler, Ege dünyasında askerî gayelerle inşa edilmişse de kâr odaklı bir işletmenin de parçası hâline gelebilmiştir.

Roma yapı bilgisi biçim, temel ve kullanılacak malzeme gibi kriterler bakımından kuleleri idealize etmiştir. Vitruvius kuleleri yuvarlak ya da çokgen bir formda yapılmasını salık vermektedir.⁴¹³ VI. yüzyılda ise kuleler dış taraftan altıgen kenarlı, iç taraftan ise yarı dairesel formda inşa ediliyordu.⁴¹⁴ Kuleler, surların arasında yükseldikleri için yaklaşan düşmanı tespit etme imkânı tanıyordu. Ayrıca kulelerin surların dışına doğru taşması, özellikle saldırı altındayken bakış açısını da genişletiyordu.⁴¹⁵ Bu sebeple iki kule arasındaki uzaklığın bir ok atımı mesafeden daha uzak olmaması gerektiği prensip olarak yerleşmişti. Böylece geniş bakış açısının sunduğu avantaj sayesinde kuleler birbirlerini destekleyebilirdi.⁴¹⁶ Justinianus Dönemi'nde kulelerin kubbe biçimli bir çatıya sahip olması gerektiği belirtilmekteyse de⁴¹⁷ bu düşüncenin zamanla terk edildiği anlaşılmaktadır. VI. Leo'nun *Taktika*'sında kulelerin üstüne kuşatma araçları yerleştirilebilmesi için çatı olmadan inşa edilmesi gerektiğinin bildirilmesi,⁴¹⁸ bu dairesel yapıların üzerine savaş aletleri konumlandırma fikrinin en azından IX. yüzyılda yaygınlaşmış bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla kuleden tabyaya doğru geçişin kale mimarisini alt üst edecek ölçüde sancılı bir sürecin sonucunda ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Rodos'ta XV. yüzyılın ilk yarısında hâlâ surları desteklemek için küçük kuleler yapmak, stratejik açıdan verimli görülüyordu. Bu kuleler ile sur arasında kaldırılabilir köprüler kullanılması, muhasara sırasında bir kulenin düşman tarafından ele geçirilmesi hâlinde kolayca izole edilebilmesini sağlıyordu.⁴¹⁹ Ancak

⁴¹² Göyünç, N. (1976). "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları". *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: TTK Yayınları, 464.

⁴¹³ Vitruvius (2017), I.5.5.

⁴¹⁴ "Strategy" (1985), 12.8-18.

⁴¹⁵ Vitruvius (2017), I.5.2.

⁴¹⁶ Vitruvius (2017), I.5.4.

⁴¹⁷ "Strategy" (1985), 12.8-18.

⁴¹⁸ *The Taktika* (2010). 15.45.273-275. Mora'daki Orta Çağ Frank kulelerinin her ne kadar günümüzde üst kısımları yıkılmış durumda olsa da arkeolojik buluntular üste doğru daraldıklarını ortaya koymaktadır. Ancak bu kulelerin her hangi bir tahkimata bağlı olmadığı görülür. Bk. Lock (1986), 104. Dolayısıyla kuleleri uca doğru sivri bir şekilde inşa etmek Orta Çağ'ın devamında avantajlı görünüyorsa da üzerine bir silah konumlandırma ihtiyacının belirlediği kalelerde durumun farklı olduğu anlaşılmaktadır.

⁴¹⁹ Nossor, K., Delf, B. (2010), 10.

ihtişamlarıyla ufku süsleyen kulelerin modası zamanla geçti. Askerî anlamda sağladıkları avantajlar tartışmalı bir mesele hâlini aldı.

XV. yüzyıl kale mimarisinde büyük bir dönüşümün şafağı, XVI. yüzyıl ise devrimin gerçekleştiği tarihsel dönüm noktasını teşkil eder. Bu dönüşüm savaş teknolojisindeki gelişmelerin bir ürünüydü. Ateşli silahların yaygınlaşması mimarların önüne aşılması gereken yeni meseleler çıkardı. Başlangıçta yüksek duvarlar kaleyi güçlü kılan en önemli savunma tedbiri olarak görülmüştü, XV. yüzyılın ikinci yarısında ise yeni kuşatma araçlarına nasıl cevap verilebileceği sorusu gündeme gelmişti. Ateşli silahlar çağında kulelerin yükseldikçe, yatay atışlar karşısında yapısal olarak daha kırılğan hâle geldiği anlaşıldı. Öyleyse uzun kuleler yerine daha kısa yapılar tercih edilmeliydi. Böylece dairesel formda kuleden daha kısa ve mümkün olan en alçak noktasına yani surlarla birleşim noktalarına topların konuşlandırıldığı tabyalar ortaya çıktı. Öte yandan başlangıçta dairesel forma sahip olmalarının etkisiyle top mermilerinin doğrudan zarar vermek yerine burçları sıyrabileceği fikri askerî mimarının bir süre için tartışma konusu oldu. Ancak kısa süre içinde bunun bir dezavantaj olduğu anlaşılabilecekti.⁴²⁰

Osmanlılar bu yeni gelişmeye çabuk ayak uydurdular. Yüzyılın ortalarında inşa edilmiş Rumelihisarı'ndaki burçlar, üzerine ağır güller ateşleyebilen top bataryalarının yerleştirilebileceği şekilde tasarlanmıştı.⁴²¹ Ege Adalarında böylesi bir teknolojik geçişi gerçekleştirebilecek ölçüde kaynaklarını seferber edebilecek yegâne güç Hospitaller Şövalyeleri'di.⁴²² Dolayısıyla Şövalyelerin kontrolündeki adalar, yeni teknolojilerin ilk uygulandığı kalelere ev sahipliği yapacaktı.

Rodos, hayranlık uyandıracak ölçüde kente güzel bir silüet kazandıran kulelerle misafirlerinin hatıralarında iz bırakan bir şehir olmuştur.⁴²³ İstanköy Kalesi'ni gören Pierre Belon, kaleyi destekleyen burçların Midilli ve Bozcaada

⁴²⁰ de la Croix, H. (1960), 267. Rodos'ta ilk olarak dairesel burçların inşasına XV. yüzyılın ilk yarısında başlandı. Bk. Kasdagalı A. M., Manoussou-Della K. (1996), 19.

⁴²¹ Altan, K. (1934), "Bizans Surları, Türk Kaleleri". *Mimar: Aylık Yapı Sanatı, Şehircilik ve Tezyini Sanatlar Mecmuası*, 12 (48), 354.

⁴²² Rodos'un savunmasında yaşanan bu değişim kapsamlı olarak Anna-Maria Kasdaglı ve Katerina Manoussou-Della tarafından ele alınmıştır. Bk. (1996). "The Defences of Rhodes and the Tower of St John". *Fort: The International Journal of Fortification and Military Architecture*, 24, 15-35.

⁴²³ Reinhold Lubeanu (2012), II, 678.

kalelerinin burçlarından daha büyük olduğunu ifade etmektedir.⁴²⁴ Bu, İtalyan mimarisine ait izler taşıyan kuzey Ege'deki tahkimatlara göre Şövalyelerin ateş gücü daha yüksek tabyalar inşa ettiklerinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Şövalyeler özellikle iki açıdan boy ölçüşemeyeceği büyüklükte bir rakiple komşu olarak hüküm sürüyorlardı. Osmanlı Devleti hem seferber edebileceği kaynaklar hem de organizasyon becerisi bakımından daha üstündü. Tarikat'ın sürekli olarak tahkimatlara yatırım yapmaktan başka çaresi yoktu. Bununla birlikte Rodos'un tamamını koruma altına alacak kapsamda, düşmanı denizde durdurmayı hedefleyen bir savunma sistemi kurmaları mali olarak imkânsızdı. Stratejik bir yaklaşımla tüm kaleleri geliştirmeye çalışmaktansa özellikle ana dayanak noktaları olan Rodos Kalesi'ni modern tabyalarla donatmanın daha anlamlı olacağını fark ettiler. Sonuçta Şövalye varlığına son verebilmenin yegâne yolu, Rodos Kalesi'nin fethinden geçiyordu.⁴²⁵ Zaman bu stratejik yaklaşımı haklı çıkaracaktı.

Tabyalar, savunma yapan tarafa büyük bir taktik üstünlük sağlıyordu. Özellikle XVI. yüzyıla gelindiğinde Rodos gibi karmaşık ve kapsamlı bir savunma sistemine sahip kalelerde tabyalar, kuşatma yapan tarafı kale bedenlerinden uzakta tutmakta etkili oluyordu. Daha yüksekten atış yapma imkânı elde edildiği için topların etkili menzili de artıyordu. Nitekim I. Süleyman'ın Rodos Kuşatması sırasında temel Osmanlı stratejisi tabyaları ele geçirmek ya da tahrip etmek üzerine kurgulanmıştı. Sahilde tutunmayı başardıktan sonra Osmanlı topçusunun ilk hedefi Çanlıkule olmuştu.⁴²⁶ Nitekim söz konusu muhkem noktanın tahrip edilmesinden sonra Osmanlı piyadesi ilerleyebildi. Kalenin bu türden 9 tabyaya sahip olduğu⁴²⁷ düşünüldüğünde muhasara sırasında verilen zayıatın ulaştığı boyutu açıklamak daha kolay olabilir.⁴²⁸

Kuleden tabyaya doğru geçiş Rodos'ta kulelerin üzerine top bataryası yerleştirilebilmesi için açılan anahtar deliği şeklindeki mazgalların yapılmaya

⁴²⁴ Pierre Belon (2001), 255.

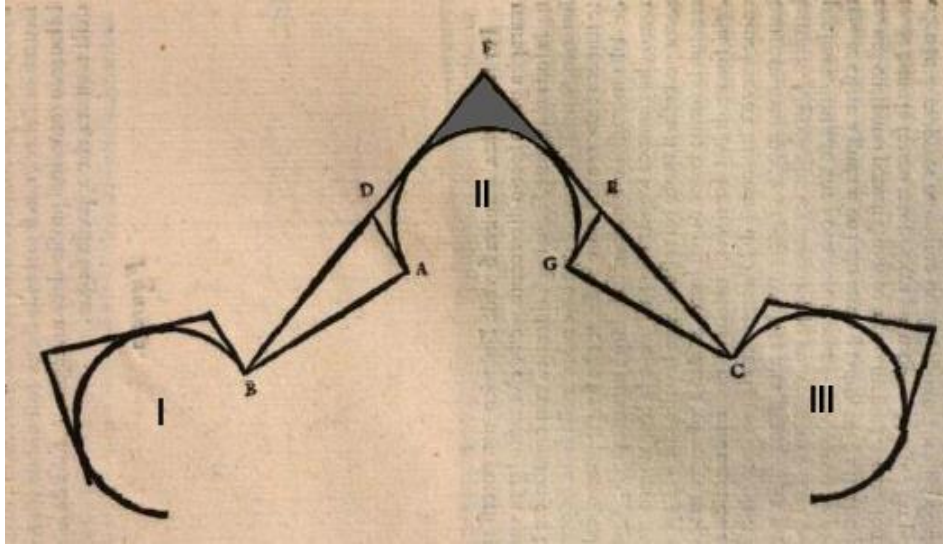
⁴²⁵ Heslop, M. (2008). "The Search for the Defensive System of the Knights in Southern Rhodes". J. Upton-Ward (Ed.), *The Military Orders, Vol. 4: On Land by Sea*, Burlington: Ashgate Publishing, 200.

⁴²⁶ Erdoğan, M.A. (2004), 61.

⁴²⁷ XVII. yüzyılda bunların tamamı kullanılıyordu. Bk. Evliya Çelebi (2005), 122.

⁴²⁸ Bu husus tafsilatlı olarak 3. Bölüm'de "Rodos Kuşatmaları" başlığı altında ele alınacaktır.

başlamasıyla kendini gösterir. Bu türden mazgalların en erken örnekleri Eğri Kapı'da (St. George Kulesi) görülmektedir.⁴²⁹ Andimahi Kalesi'nin kapısı dairesel formda güçlü bir tabya ile korunuyordu.⁴³⁰ Sakız Kalesi'nin tabyaları da tamamen dairesel bir plan üzerine inşa edilmişti. Fakat dairesel tabyalar özellikle düşman hareketliliğinin gözlenmesinde ve kale bedeninin desteklenmesinde kör noktaların oluşmasına sebep oluyordu. İtalyan tipi istihkâmların fikrî öncülerinden biri olan askerî mimar Gabriello Busca, XVII. yüzyıl başında bunun sebebini Resim 2.8'de kolayca anlaşılabilir bir biçimde göstermiştir. Buna göre II numaralı burcun ucunda gri renge taralı olarak gösterilen kısım I ve III numaralı burçlarda konuşlu askerler için kör noktayı teşkil etmektedir. Öte yandan bu kısım düşmanı ilk karşılayacak olan cepheyi de oluşturmakta, bu bakımdan büyük bir zaaf meydana getirmektedir.

Resim 2.8. Gabriello Busca'nın dairesel burçların kör noktasını gösterdiği çizimi⁴³¹

Öyle anlaşıyor ki tabyaların ortaya çıkması, mimari anlamda burçların biçimi üzerinde etkili oldu. Bu uzun ampirik süreç burçlardan tabyalara doğru devam edecek olan tekâmülün en önemli merhalesini teşkil etti.

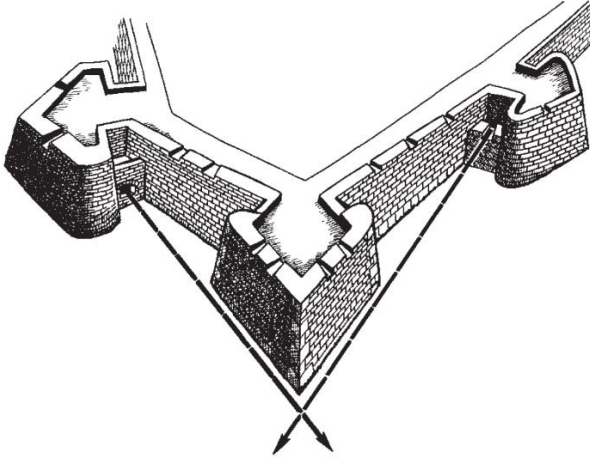
Dairesel formun terkedilerek üçgen biçimli bir plan üzerine inşa edilen topçu platformları Modern Çağ tabyalarının doğuşunu muştuluyordu. Bunlar savunma zaafının aşılmasını sağladı. Böylece altıgen bir temel sur planına kısa iki duvarla eklenen birbirine komşu bir mızrak ucuna benzeyen tabyalar, kör açılarının

⁴²⁹ Nossov, K., Delf, B. (2010), 10.

⁴³⁰ Evliya Çelebi (2005), 116-117.

⁴³¹ Busca, G. (1601), I.34.126, çizim 3.

oluşmasına engel oldu.⁴³² Bu aşamada daha somut bir şekilde ifade etmenin yolu bir çizim paylaşmak olabilir (Resim 2.9).

Resim 2.9. Açılı tabyalarda topçu bataryalarının atış yapma açısını gösterir çizim⁴³³

Çizimde açılı tabyaların, topçu bataryalarının birbirini desteklemekteki etkisi oklarla gösterilmiştir. Tamamen mızrak başlı tabyalar ile çokgen perde duvarlar Ege’de ilk defa Girit’te Venedikliler tarafından inşa edildi. Bu bakımdan belki de Rönesans mimarisinin yenilikçi yüzü ilk defa Girit’te kendini gösterdi.⁴³⁴ XVII. yüzyıl sonunda Ada’yı gören Tournefort, Kandiye Kalesi surlarının iyi bir şekilde berkitilmiş olduğunu belirtir.⁴³⁵ Fakat uzman gözler, teknik bir yaklaşımla surlara eklenen tabyaların açısının doğru hesaplanmadığını görebilmiştir. Fethin hemen ardından kaleme alınmış olan bir eser, tabyaların birbirinden çok uzak mesafede inşa edildiği tespitini paylaşmaktadır.⁴³⁶

Ticari, kültürel ve idari faaliyetlerin merkezi ve katma değer üreten nüfusun yaşam alanı olan şehirlerin korunmasına dayanan savunma stratejisi ve bu stratejinin bir sonucu olarak kenti çepeçevre saracak şekilde inşa edilen savunma yapıları Akdeniz dünyasına Roma İmparatorluğu’nun mirasıydı. Romalıların inşa ettikleri tahkimatların temel maksadı çok sayıda insanı yahut alanı müdafaa etmektir.⁴³⁷ Ancak topçuluğun artan etkili menzili bu stratejiyi anlamsız hâle getirdi.

⁴³² de la Croix, H. (1960), 266, 267.

⁴³³ Lepage, G. G. (2010), 60.

⁴³⁴ Georgopoulou, M. (2010), 22.

⁴³⁵ Tournefort Seyahatnamesi (2005), 69.

⁴³⁶ Andrews K. (2006), 212.

⁴³⁷ Kennedy, H. (1994), 11.

Savunmayı iskân merkezlerinden başlatmak yerine düşmanı sahada karşılamak, kentleri sahaya yayılmış olan istihkâmların ardında müdafa etmek, Rönesans sonrası dönemde askerlik ilminin temel stratejisine dönüştü.⁴³⁸ Bu durumda Ege’de tek bir seçenek vardı: kalelerin ateş gücünü artıracak tabyalar eklemek. XVI. yüzyılın başlarından itibaren kuleler yerini topraklarla donatılmış tabyalara terk edecekti. Sonuç olarak Osmanlı Devleti, tarihin bu döneminde Ege’deki kaleleri tabyalarla donatmamıştı belki ancak askerî devrimi Ege’ye taşıyan Tarikat’ın ve Venedik Cumhuriyeti’nin en önemli motivasyonu, Osmanlı Devleti’ni durdurmaktır. Özetle tabyaları Osmanlılar inşa ettirmemişse bile inşa edilmesine sebep olmuşlardı.

2.5.2.5. Zindan

Kale, oldukça güçlü bir iktidar sembolüdür. Hatta iktidarın cisimleşmiş hâlidir. Dolayısıyla hâkimler tarih boyunca kamu üzerindeki kudretlerini pekiştirmek için birey, toplum ve devlet aleyhine suçlar işleyen kişileri bu iktidar araçlarına hapsedmişlerdir. Çünkü temelde düşmanı dışarıda tutmak için inşa edilmiş olan yüksek duvarlı bu yapılar, aynı zamanda birer hapisane olarak da hizmet etmeye müsaitti. Kalede bir mahkûmun tutulduğu yer olarak akla daima bir zindan gelir. Zihindeki zindan imgesi de genellikle karanlık, rutubetli ve havasız bir yerdir. Örneğin Alexandre Dumas’ın inşa ettiği zindan, mahkûmunu öylesine derin bir yalnızlığa iter ki baş kahraman Dantés, duvarların dışındaki her sese, her harekete yani topyekûn yaşama yabancı bırakılmıştır.⁴³⁹ Zindanlar, mahkûmlarını yaşam ile ölüm arasına duvar örebilecek kadar yalıtılmış bir dünyanın içine hapsediyordu.

Michel Foucault’ya göre⁴⁴⁰ izbe, karanlık ve havasız bir yerde tutulan mahkûm aslında gizli tasarıları için uygun ortama ve en önemlisi kişisel mahremiyete sahip oluyordu. Bu gerçekten de doğrudur. Dantés de bu sayede zindandan kurtulmayı başaracaktı. Bununla birlikte zindanlarda yaşanan acıların yükü bazen öylesine geniş bir kitleye yükleniyordu ki mahkûmlar, doğup büyüdükleri

⁴³⁸ Hirst, P. (1997). “The Defence of Places: Fortifications as Architecture (part 1)”. *AA Files*, 33 (Yaz), 13; Yeler, S. (2016), 79.

⁴³⁹ Dumas, A. (2008). *The Count of Monte Cristo*, D. Coward (Haz.), Oxford: Oxford University Press, 100-101.

⁴⁴⁰ Foucault, M. (1992) *Hapishanenin Doğuşu* (Çev. M. A. Kılıçbay), Ankara: İmge Kitapevi Yayınları, 251 vd.

yani ait oldukları dünyaya çektiklerini ulaştırmanın bir yolunu bulabiliyorlardı. Şövalyelerin egemenliği altındaki adalarda böylesi bir tarihsel tecrübe ortaya çıktı. Çünkü düşmanlıklar, çıkar çatışmaları kadar dinî ayrılıklardan da besleniyordu. Özellikle Rodos Kalesi, Müslümanlar için belki de Akdeniz'deki en kötü şöhretli yapıydı. Zindanlarının duvarları acıyla berkitilmişti. Müslüman tutsaklar katlanılamaz işkenceleri duvarlara kazıyarak kendilerinden daha uzun süre hayatta kalacak izler bırakmak istemişlerdi.⁴⁴¹ Türk idaresi altında da kalelerin hapisane işlevi değişmemişti. Şüphesiz adalar bir mahkûmu dış dünyadan soyutlamak için oldukça uygun yerlerdi. Böylece adalara zaman içinde binlerce mahkûm gönderildi. Bunlardan bir kısmı *cezîre-bend* olarak, ancak önemli bir kısmı da *kalebend*⁴⁴² olarak tutulmuştu.

Kalebend ya da *cezîre-bendler* esasen adaya sürgün edilmiş kişilerden oluşuyordu. Ege Adaları bu bağlamda çok sayıda zorunlu sâkine ev sahipliği yapmıştır. Bunlardan bazıları tarihin önemli kırılma anlarıyla birlikte anılan, aldıkları kararlar sebebiyle gözden düşmüş devlet adamlarıydı. Söz gelimi Prut Seferi (1711) sırasında zaaf göstermekle itham edilen Baltacı Mehmed Paşa, ömrünün son dönemini Limni'de *kalebend* olarak geçirdi.⁴⁴³ Benzer şekilde adaların sahip olduğu koşullar Kırım Hanlarını da "misafir etmek" için oldukça elverişliydi. XVII. yüzyıldan itibaren Rodos'ta *cezîre-bendlik* çekmeyen han yok gibidir.⁴⁴⁴ Hayatını Rodos'ta yitiren hanlar için inşa edilen türbeler⁴⁴⁵ Ada'nın Müslüman Türk karakterine önemli katkılar sağladı.

Kalelerde tutulan mahkûmların sorumluluğu da hükümlülükleri boyunca müstahfızların omuzlarına yükleniyordu. Bu durum tabii olarak işleyişe ilişkin bilgiler içeren belgelerde de kendisini göstermiştir. Kale personeli arasında *zindani* olarak anılan ve bu yönüyle zindanla ilgilenen görevlilere tesadüf edilmektedir. Ege ölçeğinde kalabalık sayılabilecek iskân merkezlerini müdafa etme sorumluluğu yüklenmiş iki önemli kalede *zindani* unvanlı görevliler tespit edilebilmektedir.

⁴⁴¹ Evliya Çelebi duvarlara hakkeylenmiş bu yazılardan bazılarını paylaşır: "gözüm çıkardılar ve cümle dışlerim çedikler ve kollarımdan üç gece asdılar." Bk. Evliya Çelebi (2005), 123.

⁴⁴² İşbilir, Ö. (2019). "Kalebend". *DİA* (Ek-2) (3. Baskı). İstanbul: TDV, 5.

⁴⁴³ Aktepe, M. (1992). "Baltacı Mehmed Paşa". *DİA* (C. 5). 35-36.

⁴⁴⁴ Daha detaylı açıklamalar için bk. Togrul, Ö. (2018). "Akdeniz Adalarına Sürgün Edilen Kırım Hanları". *Mediterranean Journal of Humanities*, VIII/I, 355-366.

⁴⁴⁵ Çelikkol, Z. (1986). *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçeleri*. Ankara: TTK Yayınları, 36-39.

Bunlardan biri, Sakız Kalesi'dir. Kalede görevli zindancının varlığına XVII. yüzyılın başlarına ait kayıtlarda tesadüf edilmektedir.⁴⁴⁶ Diğer kale ise Narince'dir. Narince Kalesi'nde görevli zindancıya ilk olarak 1630'larda tesadüf edilmektedir.⁴⁴⁷ Elde personel üzerinden detaylar sunan belgeler, sadece iki kale için kısa bir süre zindancıların görev yaptığını ortaya koysa da durum bundan farklı olmalıdır. Söz gelimi Limni çok önemli bir sürgün merkezi olmasına⁴⁴⁸ karşın Palukasrı personeli arasında *zindani* olarak anılan herhangi bir müstahfıza tesadüf edilmemektedir.

Kalelerin sembolik ehemmiyeti kadar mimari olarak sahip oldukları biçim de onları uygun birer hapishane hâline getiriyordu. Bu bağlamda biçimdeki değişimler kalenin hapishane işlevini daha etkili ve verimli hâle getirmişti. Bu bağlamda top teknolojisindeki gelişime paralel olarak ortaya çıkan tabyalarla desteklenmiş, dairesel planlı kaleler, yeni bir tip hapishane ortaya çıkaracak, mahkûmlar açısından distopik gardiyanlar açısından ise mükemmelleştirilmiş zindanlar doğacaktı.⁴⁴⁹

⁴⁴⁶ BOA.**MAD**.d. 6166, s. 97; **MAD**.d. 5683, s. 90.

⁴⁴⁷ BOA.**MAD**.d. 7365, s. 79; **MAD**.d. 7385, s. 54.

⁴⁴⁸ Limni önemli bir sürgün merkeziydi. Adanın durumuyla ilgili olarak ayrıca bk. İşbilir, Ö. (2006). "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nde Limni Kalebentleri". E. Gürsoy Naskali, H. Oytun Altun (Ed.), **Zindanlar ve Mahkûmlar**. İstanbul: Babil, 48-56; Demircan, Y. (2014a), .

⁴⁴⁹ Foucault, hapishanenin evrimi konusunda son mimari olarak kalelerin geçirdiği dönüşüm üzerinden önemli tespitleri paylaşmaktadır. Ona göre zaman içinde hapishane duvarlarıyla örülen, aslında istemsizce yaratılan korunaklı ve mahrem ortamın beraberinde getirdiği "ayrıcalığın" mahkûmların elinden alındığı *panoptik* (kapsayıcı) hapishaneler ortaya çıkışı ile yıldız tabya tipi tahkimatlar arasında doğal bir ilişki vardır. bk. Foucault, M. (1992), 251 vd. Yıldız tabyadan mülhem bu yeni tip hapishanelerde ortada bir kule ve kulenin etrafında da dairesel bir biçimde yayılan hücreler yer alıyordu. Hücrelerin kuleye ve dışarı bakan cephelerinde ışığın içeri girmesini sağlayacak boşluklar bulunuyor, böylece mahkûm hücresinde en azından yere düşen gölgesi marifetiyle takip edilebiliyordu. Kuledeki görevliler de mahkûmları kolaylıkla gözetleyebiliyordu. Bk. Bentham, J. (1995). **The Panopticon Writings**, M. Božovič, Londra: Verso, 35-37.

3. KALELERİN STRATEJİK, EKONOMİK VE TOPLUMSAL ETKİLERİ

“Strateji, bize topraklarımızı nasıl savunacağımızı öğretir.”⁴⁵⁰

Kalelerin varlık sebebi önceki bölümde açıklanmıştı. Önce onları inşa edenlerin beklentileri daha sonra da Osmanlıların kalelere yükledikleri sorumluluklara değinilmişti. Böylece zamana göre değişen ihtiyaçlara vurgu yapılmıştı. Bu bölümde ise kalelerin işlevlerini ne kadar gerçekleştirebildikleri hususu, tarihî gelişmeler bağlamında ele alınacak, Ege Adalarında asker konuşlandırılmış olan kalelerin ehemmiyeti bölgedeki Osmanlı egemenliğinin devamlılığı bağlamında açıklanacak, böylece bütüncül bir stratejik plan içinde kalelerin yeri tayin edilecektir. Geçmişe ait tecrübeler üzerinden stratejik gerekliliklere değinilecektir. Bu açıklamalar kalenin ekonomi, toplum ve iskân üzerindeki etkileriyle şekillenen bir çeşit ekosistem ya da ilişkiler ağı üzerine inşa edilecektir.

3.1. Strateji: Osmanlı Ege’sinde Savunma Kurgusu

Kavramsal olarak strateji, günlük hayata kadar uzanan yaygın bir kullanıma sahiptir. Bununla birlikte XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren Kuzeybatı Avrupa’da savaş ve siyaset alanlarında mantığın eylem üzerindeki egemenliğini tanımlamak için kullanılmaya başlanmıştır. Bu hâliyle modern bir kavramdır⁴⁵¹ ancak “strateji” XV. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyıl başlarına kadar olan sürece bir projeksiyon tutmak için oldukça işlevseldir. Zira strateji kavramı bünyesinde amaç ile aracı aynı noktada birleştirme olanağı sunmaktadır. Dolayısıyla Osmanlı Ege’sindeki savunmayı anlamak ve kalelerin önemini anlatmak için “strateji” kavramından yararlanılmalıdır.

Ege Adalarındaki Osmanlı varlığının üç temel dayanağı vardı. XVI. yüzyıl ortalarına kadar mevcudiyetini sürdüren jeopolitik koşullar altında önem sırasına göre bu dayanakları şu şekilde sıralamak mümkündür: donanma, kaleler, devlet-

⁴⁵⁰ Strategy (1985), 21.

⁴⁵¹ Freedman, L. (2015), **Strateji: Bir Tarih** (Çev. B. Çorakçı Dişbudak, T. Belge), İstanbul: Alfa, 17.

toplum ilişkisi. Donanmanın caydırıcılığı olmaksızın, yalnız kalelere tutunarak bölgede varlık göstermek mümkün değildi. Öte yandan yerel halkın rızasını almadan kriz anlarında onların desteğini sağlamak da olanaksızdı. Gerek mali uygulamalar⁴⁵² gerekse adalardaki geleneksel yapının korunmasına dönük olarak benimsenmiş olan destekleyici tutum,⁴⁵³ adalar ahalisinin Türk idaresine yönelik olarak yaklaşımında tayin edici olmuştu. Bununla birlikte başlı başına hoşgörü politikası ile yetinilmediğini de ifade etmek gerekir. Erken Modern Çağ'ın askerlik ilmi, kaleleri nihai olarak düşmanın mağlup edildiği yerler olmaktan çıkarmıştı. Dolayısıyla donanmanın desteği olmaksızın taş duvarlar Osmanlı varlığını Ege'de müdafaa edemezdi. Adalarda Türk egemenliğinin kurulması, Osmanlı ordusunun karada müteaddit defalar gösterdiği başarılarından çok bu üstünlüğü donanma gücüyle destekleme kapasitesine erişmiş olmasıyla ilgiliydi. Gelişmelere yakından bakıldığında bu husus daha iyi anlaşılacaktır. Adaların fethi sırasında Rodos ve Andimahi kaleleri bir kenara bırakılırsa adaların eski hâkimleri kalelerini donanmanın gücü karşısında çatışmasız bir şekilde eman yoluyla teslim etmeyi seçtiler. Sonuç olarak donanma, Ege'deki Türk egemenliğinin devamlılığı için başat unsurdu.

3.1.1. Hâkimiyetin Dayanağı Olarak Deniz Gücü

Tamamen tahkimatlara yaslanan savunma stratejisi tarihsel bir örüntü meydana getirir. Mesela Atina İmparatorluğu'nun çöküş hikâyesinde bu stratejiye dair izlere rastlanır. Peloponnesos Savaşlarında ağır darbe alan Atina'nın müdafaası için MÖ 385 ila 340 yılları arasında sınır tahkimatlarından, kulelerden ve şehir ile savunma yapıları arasındaki yollardan oluşan bir müdafaa sistemi inşa edilmişti.⁴⁵⁴ Daha önce Diocletianus Dönemi'ndeki gelişmeler üzerinden Roma İmparatorluğu'ndan da benzer bir sürecin tecrübe edildiği vurgulanmış, sınır

⁴⁵² Yasemin Demircan, Ege'deki coğrafi hususiyetlerin küçükbaş hayvan besiciliği üzerindeki etkileri sebebiyle imparatorluk genelindeki uygulamaların aksine Boğazönü Adalarında her kuzu için değil, iki kuzu için ağnam vergisi alındığını tespit etmiştir. Bk. Demircan, Y. (2008), 71-96. Buna göre bölge halkının ekonomik faaliyetleri üzerindeki geleneksel uygulamalar ve yöreye has koşullar vergi düzenlemesinin bir parçası hâline getirilmiş, reyanın mağdur edilmesi uğruna üretimin dinamikleri daha fazla vergi gelirine tahvil edilmemişti.

⁴⁵³ Heath Lowry, XV. yüzyılda Osmanlı kurumsal varlığının Limni Adası'na taşınma sürecini, halkın rızasını sağlamaya dönük olarak takip edilen "istimalet" politikası dâhilinde açıklamaktadır. Lowry, H. (2002), 151-152.

⁴⁵⁴ Ober, J. (1985). *Fortress Attica: Defense of the Athenian Land Frontier, 404-322 B.C.*, Leiden: Brill, 208 vd.

savunmasında kalelere merkezî bir rol verildiği ifade edilmişti. Bu stratejinin personel istihdamı, finansman ve askerî organizasyon alanlarında zaafa düşen devletlerde öne çıktığı görülür. Buna karşılık Ege'deki Osmanlı varlığını sarsacak ölçüde XVI ve XVII. yüzyıllarda böylesi bir zaaf söz konusu değildi. Bilhassa Ege'den gelip devletin bekasını tehdit edecek herhangi bir düşman bulunmuyordu. Dahası XVII. yüzyılın ikinci yarısında dahi Akdeniz'deki geleneksel rakiplerinin aleyhine olacak şekilde teritoryal genişlemesini sürdürüyordu. Öte yandan bu dönemde Ege'de toprak kaybı yaşanmasa da donanmanın ihmal edilmesi Osmanlı Devleti'nin bölgedeki varlığını kesintiye uğratabiliyordu. Deniz gücünün Akdeniz'de rekabet edilen devletler karşısında zayıf durumda kalması XVII. yüzyılda Sisam'dan güneye doğru düzenli donanma harekâtının gerçekleştirilmesine engel olmuş, bölge Venedik Cumhuriyeti tarafından himaye edilen korsanlara karşı etkili şekilde müdafaa edilmediği için ticari faaliyetler zaafa uğramıştı. Muasır kaynaklar özellikle Rodos'taki askerî kapasitenin bölgedeki adaları müdafaa etmeye yeterli olduğunu belirtmekteyse⁴⁵⁵ de bu potansiyelin etkili şekilde kullanılabilmesi için donanma desteği, stratejik olarak vazgeçilmez bir noktada bulunuyordu. Nitekim sonraki yüzyıllarda yaşanacak olan gelişmeler donanma desteğinin hayatiyetini ortaya koyabilecek niteliktedir.

Girit Seferleri sırasında yaşananlar Osmanlı donanmasını büyük bir dönüşüme gitmeye zorlayacak etkiler uyandırdı. Donanmanın Çanakkale Boğazı'ndan çıkacak kudrete sahip olmaması, Limni ve Bozcaada'nın işgale, Kikladdlarda Osmanlı egemenliğinin âdeta kesintiye uğramasına sebep oldu.⁴⁵⁶ Daha sonraki süreçte Osmanlı donanmasının Çeşme'de imha edilmesi Limni'nin büyük bir saldırıyla karşı karşıya kalmasına, Taşoz'un ise işgaline yol açtı.⁴⁵⁷ Dolayısıyla donanmanın caydırıcı ve destekleyici gücü olmaksızın yerinde alınan bir tedbir olarak kalelerin tek başına Osmanlı Devleti'nin Doğu Akdeniz stratejisini uygulamak için yeterli kapasiteye sahip olduğunu düşünmek doğru olmaz.

⁴⁵⁵ Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), *Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, A. Özcan (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınlar, 195.

⁴⁵⁶ Emecen, F. (2003). "Limni". *DİA* (C. 27). İstanbul: TDV, 191; Gülsoy, E. (2004, July). *Bozcaada (Tenedos) Before and After its Capture by Venice in 1656*. II. National Symposium on the Aegean Islands, Çanakkale; Bostan, İ. (2007b). *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Politikaları, Teşkilat ve Gemiler*, İstanbul: Küre Yayınları, 42-43; Kâtib Çelebi (2008), 130-131.

⁴⁵⁷ Kızıltoprak, S. (2011), "Taşoz". *DİA* (C. 40), İstanbul: TDV, 160.

Kalelerin de dâhil edildiği stratejik kurgu Osmanlılara ait değildi. Çok daha önce ortaya çıkmıştı. Başta coğrafya olmak üzere egemenlerin kontrolünde olmayan etmenler stratejik yaklaşıma yön vermişti. Ege’de varlık gösteren güçler ticari faaliyetlerin devamlılığı için çabaladılar. Arap akınlarının olağan şiddetinin hissedildiği dönemlerde dahi Akdeniz’in doğusundan batısına doğru uzanan ticari faaliyetlerin hacmi dönemsel etkiler bir kenara bırakılacak olursa VII. yüzyıldan sonra artmaya devam etti.⁴⁵⁸ Yüzyıllar sonra da Osmanlıların deniz stratejisinin genel hedeflerine ilişkin değerlendirmeler, ticari faaliyetleri koruma ve kontrol etme kaygısının değişmediğini ortaya koymaktadır.⁴⁵⁹ Öyleyse savunma yapıları ile deniz gücü arasındaki ilişki bu bağlamda ele alınabilir.

Öncelikle kale inşa kararı kaptanpaşa tarafından alınıyordu. Örneğin Faş Kalesi’nin inşa kararı Kılıç Ali Paşa tarafından verilmiş, inşa sahasının yeri yine o ve ekibinin iradesiyle tayin edilmişti. Benzer şekilde Karadeniz’in doğusundaki kalelere işlerlik kazandırılmasında donanmanın aktif şekilde kullanılması gerektiği belgelere yansımıştı.⁴⁶⁰ Sonuçta savunma yapılarına denizden gelecek saldırılara karşı koyma sorumluluğu yüklenmişti. İnşa ya da onarım işlerinin donanmanın bakış açısıyla yürütülmesi anlamlı görünmektedir. Daha da önemlisi kalelerin birçoğu donanmanın üs olarak kullanabileceği limanları müdafaa ediyordu. Bu durum kaleler ile deniz gücü arasındaki stratejik ilişkinin bir başka yönünü daha ortaya çıkarmaktadır ki bu hususta Antik Çağ’dan başlayarak örnekler sunmak mümkündür. Pausanias, Atinalılara yardım için gelen Mısır donanmasının Attika açıklarındaki Patroklos Adası’na sivri kazıklarla berkitilmiş bir sur inşa ettiğini belirtir.⁴⁶¹ Bu, belki de Ege’deki en erken tahkimatlardan biridir. Pausanias’ın kaydı açık bir şekilde ortaya koymaktadır ki Ege’yi kapsayan herhangi bir donanma

⁴⁵⁸ Angelov, D. (2013). “Asia and Europe Commonly Called East and West’ Constantinople and Geographical Imagination in Byzantium”. S. Bazzaz, Y. Batsaki ve D. Angelov (Ed.), *Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space*, Washington: Center for Hellenic Studies, 51; Cameron, A. (2016), 226-227. Bizans İmparatorluğu’nda kaynak yönetimi konusunda getirilen jeopolitik bir değerlendirme için ayrıca bk. Haldon, J. (1999), 46.

⁴⁵⁹ Panzac, D. (2003). “Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsangücünün Sağlanması (1660-1850)”. E. J. Zürcher (Ed.), *Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)* (Çev. T. Akad), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 45.

⁴⁶⁰ Aydın, M. A. (1986), 69, 70.

⁴⁶¹ Pausanias (2017) “Hellas’ın Tasviri I.1.1-I.3.5” (Çev. N. Eraydın). *LIBRI*. III, 512 vd.

operasyonunun adalardaki tahkimatlarla desteklenmesi en başından itibaren stratejik bir zorunluluk arz ediyordu.

Bizans Ege'si, imparatorluğu en çok meşgul eden Tuna hududundaki askerî ihtiyaçların karşılandığı bir saha olarak görülüyordu. Bu durum Justinianus Dönemi'nden itibaren lojistik ikmalin sağlanmasında donanmanın getirdiği esneklikten yararlanma arzusunun bir sonucu olarak ortaya çıkmıştı. VII. yüzyıla gelinirken Ege'de konuşlu taşra donanmasının üssü Rodos'tu ve Arap denizcilerine karşı girişilen mücadelede zamanla bu birliklerin ehemmiyeti artacaktı. Nitekim IX. yüzyıl başlarında Ege'deki Bizans donanması korsanlığı yok edecek kudrette olmasa bile en azından kontrol altına alabilecek düzeye gelmişti.⁴⁶² Osmanlı idaresi altında da bir deniz üssü olarak Rodos ehemmiyetini korudu. Ada, bölgedeki donanma operasyonları için önemli bir askerî yığınak noktasıydı. Deryabeyi düzenli olarak Rodos Kadısı'yla organize bir şekilde işler tutmak zorunda olduğu gemilerle ilgili olarak bilgi vermek ve ihtiyaç duyulan teçhizatın durumunu rapor etmek zorundaydı.⁴⁶³

Bizans'ın sürüklendiği iç çatışmalarda bile Ege Adalarındaki limanlar ve kaleler donanma üssü olarak faaliyet gösterdi. Bizans İmparatorluğu tahtının etrafında II. Mihail (820-829) ile Slav Thomas'ın giriştiği mücadele sırasında Thomas'ın en önemli dayanaklarından biri, Ege Denizi Themasi'ydı. İmparatorluk merkezini hedef alacak filosu Midilli Adası'nda toplanıyordu.⁴⁶⁴ Benzer bir yapılanma Osmanlı hâkimiyeti altında da mevcuttu. Donanmanın ihtiyaç duyduğu kaynakları (insan, malzeme ve emek) ve altyapıyı (tersane, liman ve depolama alanı) barındıran saha Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin bünyesinde birleştirilmişti. Böylece donanmanın ihtiyaçlarının karşılandığı ve donanma tarafından müdafaası sağlanan bir idari ünite ortaya çıkarılmış oluyordu.⁴⁶⁵ Bu tanım adaları doğrudan söz

⁴⁶² Haldon, J. (2017). *Bizans Tarih Atlası* (Çev. A. Özdamar). İstanbul: Alfa, 47, 111, 113.

⁴⁶³ BOA.MAD.d 233, s. 107, hük. 2.

⁴⁶⁴ Burry, J. B. (1912). *A History of the Eastern Roman Empire: from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A.D. 802-867)*. Londra: Macmillan and Co., 90; Treadgold, W. (1991), *The Byzantine Revival*, Standford: Standford University Press, 234-235; Gregory, T. E. (1991b), 1219.

⁴⁶⁵ Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 414-415; Beckingham, C. F. (1991). "Djazâ'ir-i Bahr-i Safîd". *EİP*, C. II, 521-522; Özbaran, S. (1997) "Kapudan Pasha". *EİP*, C. IV, 571-572; Şakiroğlu, M.H. (1992b), "Cezâyir-i Bahr-i Sefîd". *DİA* (C. 7). İstanbul: TDV, 500-501; Bostan, İ. (2001). "Kapudan Paşa". *DİA* (C. 24). İstanbul: TDV, 354-355.

konusu idari yapılanmanın kalbine konumlandırmaktadır ki Avrupalılar da burayı *Arşipelago Vilayeti* olarak tesmiye etmiştir.⁴⁶⁶ Nitekim eyalet kapsamındaki idari teşkilatın çekirdeğini, kaptan paşanın yetki alanını oluşturan Gelibolu sancağı oluşturuyordu. Gelibolu merkez olmak üzere kurgulanan yapılanma zamanla ortaya çıktı. Dolayısıyla Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaleti bir tekâmül sürecini yansıtmaktadır. Bu husus Ege bağlamında oldukça kritik öneme sahiptir. Zira sancaktan eyalete doğru ilerleyen sürece adaların fethi eşlik edecekti.

3.1.2. Ege'deki Kalelerin Fethi

1453 yılı, Ege Adaları bakımından bir dönüm noktasıdır. Etkisini geçen yüzyıllar içinde yitirmiş olsa da İstanbul'un Fethi'nden önce Bizans hâlâ Ege'deki önemli adalarda varlık gösteriyordu. Dolayısıyla fetih, İstanbul'un güvenliği için öncelikli olarak ele geçirilmesi gereken Boğazönü Adalarını büyük bir belirsizliğe sürükledi.⁴⁶⁷ Türk egemenliğinin kurulduğu psikolojik koşulları anlamak ve anlatmak için yeterince kaynak mevcuttur. Bunlardan Kritovulos'a öncelikli olarak kulak verilebilir. Zira tarihçi kendisini sadece olayların anlatıcısı olarak değil, öznesi olarak da sunar. İstanbul'un Fethi'nin adalarda yarattığı travmanın bir sonucu olarak Limni'den 200 hane adayı terk ederek Girit, Sakız ve Ağrıboz'a yerleşmişti. Tüm bu koşullar altında Gökçeada, Limni ve Taşoz sakinlerinin Osmanlı payitahtına temsilci göndermeleri konusunda Kritovulos, teşvik ve telkinin ötesine geçen bir çaba ortaya koydu. Muhtemelen üstlendiği rolü büyütüyordu. Gerçek şu ki adalardan Gelibolu Sancakbeyi Hamza Bey'in de aracılığıyla Osmanlı egemenliğine girmek yönünde talep gelmişti. Halk, yıllık vergi ödemek koşuluyla kendilerince seçecekleri idareciler tarafından yönetilmek istiyordu. Tüm bu gelişmeler yaşanırken Gattelusio ailesinin temsilcileri de II. Mehmed'in huzurunda diplomatik teşebbüslerde bulunuyordu. Sonuç olarak Gökçeada, Enez hâkimi Palamede Gattelusio'nun; Limni ve Taşoz ise Midilli hâkimi Dorino Gattelusio'nun uhdesine terk edildi.⁴⁶⁸ Öyle anlaşıyor ki Osmanlı Devleti'nin Gattelusiolar'ı seçmesinde birden fazla unsur etkili olmuştı: Gattelusio ailesi bölge ile tarihsel bağlara sahipti ve Bizans yönetim

⁴⁶⁶ Beckingham, C. F. (1991), 521.

⁴⁶⁷ Boğazönü Adalarında Türk egemenliği kurulma sürecine ilişkin Türkçe literatürdeki ilk kapsamlı değerlendirmeler Yasemin Demircan'a aittir. Bkz. Demircan, Y. (1992), 24; (2014a), 19-23.

⁴⁶⁸ Kritovulos (2012). *Kritovulos Tarihi, 1451-1467* (Çev. A. Çokona). İstanbul: Heyamola Yayınları, 1/LXXV.1-5.

pratiğine aşinaydı. Daha da önemlisi belli bir sermaye birikimini kontrol ediyordu. Temel amaç, herhangi bir dirençle karşılaşmaksızın bölgeyi Osmanlı egemenliği altına almaktı.⁴⁶⁹ İşe yaramıştı, şimdilik Palukasrı gibi metin bir kale hiçbir direnç göstermeden el değiştirmiş gibi görünüyordu. Dahası Midilli Adası'nın yöneticisini bir Osmanlı idarecisi gibi tayin etmek, Ege'nin kuzeyindeki bir başka ada üzerinde de zımnen egemenlik kurulduğu anlamına geliyordu.

Gelişmelerin bir başka tanığı olan Bizanslı tarihçi Dukas, bu görüşleri destekleyebilir. Gattelusio ailesinin hizmetine girmiş Bizanslı bir entelektüel olan⁴⁷⁰ tarihçi, 30 Haziran 1455 günü I. Dorino Gattelusio'nun öldüğünü ve oğlu Domenico'nun halefi olduğunu kaydetmektedir. Ağustos 1455'te Dukas, Gattelusioların göndermek zorunda olduğu haracı teslim etmek için Edirne'ye gitmişti. Hükümdarın yakın çevresinde bulunup politikalara yön veren üst düzey Osmanlı erkânıyla temaslar gerçekleştirmişti. Bu sırada Dukas'a Domenico'nun izin almadan babasının yerine geçemeyeceği bildirildi. Midilli hâkimi vakit kaybetmeden yanına aldığı ada ayanından (*arhont*) kimselerle birlikte II. Mehmed'in huzuruna çıktı. Hükümdar, koşulları ağırlaştırmak istiyordu. Taşoz, Gattelusio ailesinden alındı ve ailenin ödemekle yükümlü tutulduğu yıllık haraç tutarı iki katına çıkarıldı. Domenico Gattelusio'nun talepleri karşılamaktan başka çaresi yoktu. Bu koşullar altında Domenico Gattelusio ve heyetine, herhangi bir Osmanlı idarecisi için uygulanan protokole benzer şekilde, hilatler giydirildi.⁴⁷¹ Gattelusiolar haksızlığa uğramış hissediyorlardı. Dukas'ın ifadeleri genel Osmanlı stratejisinin aile tarafından idrak edilemediğini, değişime ayak uyduramadıklarını göstermektedir. Dukas'a göre Domenico'nun babasının yerini alması doğal bir haktı ve müsaade istemeye zorlanması veraset haklarına bir müdahaleydi. Ancak Osmanlı müdahaleleri bununla sınırlı kalmayacaktı.

⁴⁶⁹ Osmanlılar, bir yörenin fethinde belli aşamaları takip ediyorlar, böylece Türk hâkimiyetinin kalıcı olarak tesis ederek nihayet söz konusu bölgeyi taşra teşkilatının bir parçası hâline getiriyorlardı. Bk. İnalçık, H. (1999). "Osmanlı Fetih Yöntemleri". *Cogito*. 19 (Osmanlılar Özel Sayısı), 115-135.

⁴⁷⁰ Georg Ostrogorsky döneme ait üç büyük Bizans tarihinin yazarları olan Khalkakondyles ve Sphrantzes'in tarihleri ile Dukas'ın eserini mukayese etmektedir. Ona göre bu üç tarihçi içinde en güvenilir malumatı Dukas aktarmıştır. Bkz Ostrogorsky, G. (1999). *Bizans Devleti Tarihi* (5. Baskı) (Çev. F. Işıltan). Ankara: TTK Yayınları, 432-433

⁴⁷¹ Mikhaél Doukas (2008), 293. Hilat giydirmenin görev tevcihine ilişkin protokolün bir parçası olması hakkında ayrıca bk. Karaca, F. (1998), "Hil'at (Osmanlılar'da)". *DİA* (C. 18). İstanbul: TDV, 25.

Kısa süre sonra Gattelusio'ların Enez'de hüküm süren kolunda husule gelen miras meselesi buraya yeni bir sefer-i hümayun gerçekleştirilmesiyle sonuçlandı. 24 Ocak 1456 tarihinde donanma destekli bir harekât ile şehir ele geçirildi; Gelibolu Sancakbeyi Has Yunus, Gökçeada ile Semadirek'i kapsayan yeni idari düzenlemeleri gerçekleştirmekle görevlendirildi. Sonuç olarak hiçbir dirençle karşılaşmadan Taşoz, Semadirek ve Gökçeada'da Türk hâkimiyeti kuruldu.⁴⁷² Enez'in Fethi'ni takip eden süreçte komşu adalarda doğrudan Osmanlı egemenliğinin tesis edilmesi Limnililere adadaki Gattelusio idaresiyle ilgili girişimde bulunma cesareti verdi.⁴⁷³ Ada halkı, Nicolo Gattelusio'nun yönetimine yönelik şikâyetlerini gizlice payitahta ulaştırmıştı. Bunun üzerine Gelibolu Sancakbeyi İsmail, Limni'deki Gattelusio egemenliğine son vermek üzere harekete geçirildi. Bu sırada Midilli'nin idarecisi Domenico Gattelusio, bir miktar asker sevk ederek Limni'deki durumu kontrol altına almak istedi. Limni halkı adalarında Gattelusio varlığına son verdiler. Sonuç olarak 1456'da Limni de doğrudan Osmanlı hâkimiyeti altına alındı. Öte yandan Dukas'ın anlatısı Domenico'nun esaslı bir şekilde tedip edilmek istendiğini ortaya koymaktadır. Tarihçi, Osmanlı donanmasının Molivos'u kuşattığını ancak kalenin lağım atılmasına ve diğer kuşatma araçlarının yıkıcı etkisine rağmen başarılı şekilde direndiğini, Osmanlı kuvvetlerinin kayıplar vererek çekildiğini ifade etmektedir.⁴⁷⁴ Belli ki adanın fethinden ziyade Domenico'ya gözdağı vermek hatta mümkünse topraklarının bir kısmının kontrolünü ele geçirmek istenmişti. Ancak kale sorumluluğunu yerine getirmiş, hâkimlerini korumayı başarmıştı. Buna karşılık Osmanlı fetihleri hızlı ilerliyordu. Bu durum Batı'da endişeyle takip ediliyordu.

⁴⁷² Miller, W. (1291). "Gattilusj of Lesbos (1355-1462)". *Essays on the Latin Orient*. Cambridge: University Press, Cambridge, 338-339; Demircan, Y. (2002), "Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti". H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Ed.). *Türkler*, C. 9 (Osmanlı), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 673; Kritovulos (2012), 2/XI-XVI, 321-341. Dönemin Osmanlı tarihçileri seferin gerekçesi olarak Ferecik kadısının şikâyetlerini göstermektedir. Kadı, Müslümanlara ait kölelerin Enez'e sığındığını bizzat hükümdara bildirmişti. Bkz. Aşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî (1949), "Tevârih-i Âl-i Osman". N. Atsız (Haz.). *Osmanlı Tarihleri, I*, İstanbul: Türkiye Yayınları, 194; Hadidi (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, N. Öztürk (Haz.), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 234; Mehmed Neşri (1987). *Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşri Tarihi* (2. baskı), F. R. Unat, M. A. Köymen (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, II, 713; Kaytaz, F. (2011). *Behiştî Tarihi (791-907/1389-1502) (Giriş, Metin, Dizin)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 226 (Çalışma bundan sonra "*Behiştî Tarihi*" şeklinde gösterilecektir.) Çimen, C. (2006). "Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân (Kuruluş 892/1487'ye Kadar)". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 94.

⁴⁷³ Miller, W. (1921), 339.

⁴⁷⁴ Mikhaél Doukas (2008), 298-300.

Limni'nin fethinden sonra Ada kesin olarak Osmanlı taşra teşkilatının bir parçası olana değin bölgedeki uzun vadeli Osmanlı hâkimiyetini ilk defa kesintiye uğratan saldırı, bir haçlı girişimi sonucunda gerçekleşti. Limni'nin maruz kaldığı saldırı, Levant Orta ağı'yla özdeş haçlı girişimlerinin romantik bir anımsatıcısı olmaktan çok öteydi. Zira halef selef ilişkisi içindeki Papa III. Calixtus (1455 - 1458) ile Papa II. Pius (1458 - 1464) ateşli birer haçlı taraftarıydı. Limni iki papa için de önemli bir hedef oldu. II. Pius öldüğünde bizzat kendisinin yöneteceğı bir haçlı filosu Ancona'da hazır bekliyordu. Hedefleri oldukça kapsamlıydı⁴⁷⁵ ve belki de tarihsel sonuçları bakımından XI. yüzyıldaki seferinkine benzer hayalleri içeriyordu. Öyle anlaşıyor ki ihtiraslı hayalleri sahadaki gerçeklikten kopuktu ve ne İtalya'daki ne de Alplerin ötesindeki müttefiklerini tam olarak ikna edebilmişti.

Osmanlılara karşı meydana gelen tepkiyi bir haçlı seferine dönüştürmek için Papa III. Calixtus bizzat yoğun bir çaba sarf etti.⁴⁷⁶ 1457'de Aquilia Kardinali Ludovico Trevisan idaresinde harekete geçen haçlılar, Rodos üzerinden Limni'ye ulaştı. Ada halkı dindaşlarına direniş göstermeden Palukasrı'yı teslim etti.⁴⁷⁷ Takip eden süreçte Semadirek⁴⁷⁸ ve Taşoz da Haçlı kontrolüne girdi.⁴⁷⁹ Bununla birlikte 1458 Ağıustos'unun başlarında Papa III. Calixtus'un ölümü haçlı girişiminin başarısızlığa uğrayacağını düşündürüyordu. Yeni Papa II. Pius, sefer meselesini ele almadan önce enerjisini bir süre için iç meselelere harcamak istiyordu.⁴⁸⁰ Esasen haçlı filusunun kalıcılığı ve uzun vadeli başarılar gösterebileceğı konusunda Ege'nin doğusunda hüküm sürmekte olan Katoliklerin de şüpheleri vardı. Ludovico Trevisan, Limni'ye gelmeden önce Sakız'a, sonra da Midilli'ye uğramıştı. Ancak ne Sakız'daki ne de Midilli'deki Cenevizlileri Osmanlılara karşı harekete geçme konusunda ikna edebilmişti.⁴⁸¹ Adaların hâkimleri, Osmanlılar tarafından sağlanan geleceğı belirsiz meşruiyet şemsiyesi altında bulunmaktan memnundu. şimdilik haraç ödemek

⁴⁷⁵ Setton, K. M. (1997). *The Papacy and the Levant (1204-1571), C. II: The Fifteenth Century*. Philadelphia: The American Philosophical Society Press, 186-189; Bellomo, E. (2013) "Island as Strongholds fort he Defence of Chistendom: The Hospital of Saint Mary of Betlehem on Limnos (1459)". *Islands and Military Orders, c. 1291-c. 1798*. E. Buttigieg, S. Phillips (Ed.), Farnham: Ashgate Publishing, 30.

⁴⁷⁶ Setton, K. M. (1997), 186-189.

⁴⁷⁷ Kritovulos (2009), 2/XXIII (1-2), s. 361-363.

⁴⁷⁸ Mikhaél Doukas (2008), 300.

⁴⁷⁹ Kritovulos (2009), 2/XXIII (3-4), s. 363-365.

⁴⁸⁰ Setton, K. M. (1997), 200, vd.; Topping, P. (1986), 225-226.

⁴⁸¹ Mikhaél Doukas (2008), 300.

bahasına hüküm sürmek, baş kaldırmaktan daha “kârlı” görünüyordu. Yine de Papa II. Pius, Limni’nin XV. yüzyılda Batı Hristiyanlığının gözündeki yerini açıklayacak bir girişimi başlattı. Limni’yi müdafaa etmek istiyordu.

Limni’nin kontrol altında tutulması yönündeki arzunun temelinde İstanbul’un Fethi’yle birlikte Doğu Akdeniz’de değişen dengeler içinde pozisyon alabilme düşüncesi yatıyordu. Bu kapsamda Betlehemli Azize Meryem Tarikatı kuruldu. Askerî ve yarı askerî 6 tarikatın bileşiminden oluşan bu yapı, tıpkı Rodos Şövalyelerinde (Tarikatın resmî adı Kudüslü Hospitaller Şövalyeleridir.) olduğu gibi seçimle iş başına gelen bir üstadın idaresinde olacaktı. Papa daha kuruluşunda Betlehemli Azize Meryem tarikatının üstadına Hospitaller tarikatının üstadının sahip olduğu statüyü tanımıştı. Tarikatın arması, Hospitaller Şövalyelerininkine benzer şekilde beyaz zemin üzerine kırmızı haçtan oluşuyordu.⁴⁸² Belli ki Limni, Rodos’a denk tutuluyordu. Limni’nin böylesi kapsamlı bir stratejik planı kaldırabilecek kapasiteye sahip olup olmadığı sorusuna verilebilecek muhtemel cevaplar bir tarafa, Ada’nın ele geçirilmesi ve elde tutulmasına yönelik yaklaşım, Rodos’takine benzer şekilde köklü bir Katolik varlığını burada da inşa etme arzusunu ortaya koymaktadır. Öte yandan Rodos Şövalyeleri zaman zaman başlarına buyruk hareket edebilecek kadar güçlüydü. Ancak bu defa Papalık kendisine daha bağlı bir yapıyı “iş baştan sıkı tutarak” var etmeye çalışıyordu.

Tüm bu gelişmeler cereyan ederken III. Calixtus’un ölümünden sonra yeniden sahneye çıkan Kritovulos, 1458 kışında Limni’nin ileri gelenleri ile temasa geçti. Telkinlerine kulak veren Adalılar, onu Limni’yi Latinlerden kurtarmak üzere davet ettiler. Kritovulos, Limni ile Gökçeada’nın Mora Despotu Dimitrios’un idaresine bırakılması için çaba sarf etti.⁴⁸³ Yaşananlar, Bizans sermayesinin yeni koşullar altında kendine yeni bir alan bulmaya çalıştığı döneme tesadüf eder. Sonuçta

⁴⁸² Bellomo (2013), 35.

⁴⁸³ Adaların Dimitrios Palaiologos’a tevcihinde Kritovulos’tan ziyade despotun kayınbiraderi olan ve Osmanlı sarayında itibar gören Assanis Mathias (Matteos Asanis)’in etkili olduğunu düşünmek daha doğru görünmektedir. Keza Assanis, 1459 yılında despot ile padişah arasında akrabalık bağının tesis edilmesini sağlamıştı. Bk. Uzunçarşılı, İ. H. (1975). *Osmanlı Tarihi* (2. baskı), C. II (İstanbul’un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman’ın Ölümüne Kadar), Ankara: TTK Basımevi, 26, dipnot 2; Yorgios Sfrancis (2009). *İstanbul’un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis’in Anıları - Chronicon Minus-* (3. baskı). L. Kayapınar (Haz.). İstanbul: Kitabevi, XXXIX/1, XLIV/1, s. 315, 378 dipnot 602. Nitekim Assanis’in 1467’deki ölümünden sonra Dimitrios da saray ile olan ilişkilerini eskisi gibi sürdürememiş, sahip olduğu mülklerden vazgeçmek bahasına padişaha karşı olan sorumluluklarından azledilmek istemişti. Bk. aynı eser, XLIV/1-3, s. 378-380.

adaların yönetimi, her yıl için 3.000 altınlık bir vergi ödemesi karşılığında Dimitrios'a terk edilecekti. Kritovulos'a kulak verilecek olursa 1459'da yine kritik bir görev üstlendi: Limni'ye gitti ve haçlıları Ada'dan barış yoluyla çekilmeleri için ikna etti. 1460'da Haçlıların çekildiği adalar Dimitrios'un uhdesine bırakıldı.⁴⁸⁴

Odak noktasında Limni'nin yer aldığı bir haçlı seferi neden başarısızlığa uğramıştı? Tarihsel koşullara bakıldığında da Batı Hristiyanlığının bir haçlı seferi fikrine sıcak baktığı, III. Calixtus ve II. Pius'un etrafında girişimlerini heyecanla destekleyen çevrelerin bir araya geldiği görülür. Ancak bu grubun da aslında entelektüel bir açmaz içinde olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁸⁵ Zira Papa ve destekçileri modası geçmiş, gerçeklikten kopmuş bir fikrin savunuculuğuna talip olmuşlardı. Ege'ye yönelik haçlı girişimi en başında "ölü doğmuş" bir maceradan ibaretti. III. Calixtus'un gayretleri, Aquileia Piskoposu Ludovico Trevisan'ın emrine verilen 16 parçalık filonun bir araya getirilmesi için yeterli olmuşsa da desteğine en çok bel bağladığı Napoli Kralı Alfonso'nun isteksiz davranması, haçlı filosunun aylarca gecikmesine ve daha en başından hedeflerin gerçekleşme ihtimalini büyük ölçüde ortadan kalkmasına yol açmıştı. Benzer şekilde Venedik Senatosu da nisan ayında doğrudan mali kaynak aktarmama kararı aldığı gibi sefere sağlayacağı katkının ortaya çıkaracağı giderlerin talep edileceğini bildirmişti. Öyle anlaşıyor ki Ludovico Trevisan da yeterli desteğin sağlanamadığını gördüğünden sefer için hevesli bir tavır sergilememişti.⁴⁸⁶ Papalık filosu tam olarak bu koşullarda Ege'ye doğru yelken açmıştı. Limni'nin işgali ve sonrasındaki gelişmeleri anlamak bakımından bu husus önemlidir. Çünkü bu haçlı seferi gelişimi ve sonuçları bakımından, stratejik bağlamda yerinde alınan askerî tedbirlerin (kalelerin) ötesinde konjonktürel olarak Limni'deki Türk varlığının alternatifsizliğine işaret etmektir. Palukasrı direnç göstermeden el değiştirmişse de yine çatışma yaşanmadan Osmanlı kontrolüne girmişti.

Sonuç olarak Limni, Gökçeada, Bozcaada ile Taşoz ve Semadirek için Dimitrios Palaiologos, yıllık 300.000 gümüş akçe vergi ödeyecekti.⁴⁸⁷ Haçlı

⁴⁸⁴ Kritovulos (2009), 3/XIV-XV, XVIII, XXIV (3), s. 421-431, 445, 477.

⁴⁸⁵ Bisaha, N (2004) *Creating East and West: renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia: Penn, 27-30, 141.

⁴⁸⁶ Setton, K. M. (1997), 184-184.

⁴⁸⁷ Kritovulos (2009), 3/XIV-XV, XVIII, XXIV (3), s. 421-431, 445, 477.

tehlikesinin atlatılmasının ardından bölgedeki Osmanlı egemenliğini güçlendirmek için geriye son bir adım kalıyordu: Midilli'nin Fethi. Ada, Gattelusioların kontrolündeydi. 1462'de donanmanın da katıldığı bir harekât sonucu Nicolo'nun kontrolündeki Midilli'ye bir sefer-i hümâyun gerçekleştirildi⁴⁸⁸ ve Ada, fethedildi.⁴⁸⁹ Midilli Kalesi esaslı bir direnç göstermeden düştü.⁴⁹⁰ Kuşatma sadece 15 gün sürdü.⁴⁹¹ Nicolo Gattelusio, II. Mehmed'in kapsamlı harekâtı karşısında teslim olmanın en akılcı yol olduğunu görmüş ve aman dilemeyi seçmişti.⁴⁹²

Osmanlı Devleti'nin yayılmacı politikasının hedefinde Levant'taki ticaret üzerinde daha güçlü bir egemenlik kurma arzusunun bulunduğunu, İstanbul'un Fethi'nden sonra bölgedeki Türk varlığının daha etkin bir şekilde denizlerde varlık gösterdiğini gören Venedik Senatosu, XIII. yüzyıl başlarında kurgulanmış olan jeopolitik durumun Cumhuriyet'in aleyhine döndüğünü anladı. Gelişmeler Doğu Ege'deki Venedik varlığının da kısa süre içinde Türk fetihlerinin hedefi hâline geleceğini gösteriyordu. Yine de Venedikliler, diplomatik olarak hâlâ kendilerini bir haçlı girişimi içinde konumlandırmaktan kaçınıyorlardı.⁴⁹³ Bununla birlikte Osmanlı ilerleyişi geri döndürülemez bir şekilde iki büyük gücü Akdeniz'in bu tarafında karşı karşıya getirecekti.

Uzun sürecek ve Venediklilerin giriştikleri ittifaklar sebebiyle geniş bir coğrafyada etkileri hissedilecek olan savaşın ilk çatışmaları 1462'de İnebahtı'da cereyan etti.⁴⁹⁴ Kısa süre içinde Ege Adaları, Osmanlı - Venedik mücadelesinin savaş alanı hâlini aldı. Henüz Osmanlı egemenliğinin mutlak şekilde kök salması için yeterli zamanın geçmediği bu dönemde adalar birer birer Venedikliler tarafından ele geçirildi. 1463'te Palukasrı, Venediklilere teslim oldu. Böylece Limni, Venedik

⁴⁸⁸ Mikhaél Doukas (2008), 307.

⁴⁸⁹ *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese Neşri (1992), N. Azamat (Haz.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 115; (Esere bundan sonra "*Anonim Tevârih*" şeklinde atıf yapılacaktır.) Yorgios Sfrancis (2009), XLII/4, s. 354.

⁴⁹⁰ Hadidi (1991), 265; Çimen, C. (2006), 104; Behiştî Tarihi (2011), 240.

⁴⁹¹ İbn Kemal (1991). *Tevârih-i Âl-i Osman*, VII. *Kitap* (2. baskı), Ş. Turan (Haz.), Ankara: TTK Yayınları, 222. Hoca Saadeddin Efendi kuşatmanın belki de gidişatını ima edencesine birkaç gün sürdüğünü belirtmektedir: "*Kal'a-i Midillü birkaç eyyâm muhasaradan sonra tekvuru emânla teslim-i hisâr itmekle...*" Bk. Hoca Saadeddin Efendi (1279), *Tacü't-Tevârih*, I, İstanbul, 31.

⁴⁹² Mehmed Neşrî (1987), II, 759.

⁴⁹³ Setton, K. M. (1997), 207.

⁴⁹⁴ Kritovulos (2009), 4/XVI (1-2), s. 561-563.

işgali altına girdi.⁴⁹⁵ Benzer şekilde Bozcaada Kalesi de düştü.⁴⁹⁶ Venedikliler Midilli'yi muhasara altına aldığı anda Mahmud Paşa, Bozcaada'yı kurtardı.⁴⁹⁷ 1466'da ise bu defa Venedikliler Gökçeada ile Taşoz'u işgal ettiler. Ancak 1470'te Ağrıboz'un Osmanlılar tarafından fethi⁴⁹⁸ Girit bir kenara bırakılacak olursa Ege'deki en önemli Venedik üssünün Türk egemenliği altına girdiği anlamına geliyordu. 16 yıl süren savaşta Osmanlı Devleti'nin kararlılığı zaferi getirdi. Taraflardan biri savaşı sürdürmek için daha fazla kaynak seferber edebileceğini, uzun süren savaşın etkilerini göğüsleyebileceğini göstermişti. Ortaya çıkan sonuca denizdeki mücadeleler değil, Mora ve Arnavutluk'tan Venedik'e uzanan hat boyunca meydana gelen kara savaşları tesir etti. Zira Boğazönü Adalarındaki Venedik işgaline, 1479'da imzalanan barış antlaşmasına değin son verilemedi. Osmanlılar barış yoluyla Venediklileri Ege'nin kuzeyinden uzaklaştırdıkları gibi Ağrıboz'daki Türk egemenliğinin de kabul edilmesini sağladılar.⁴⁹⁹ Sonuç olarak Osmanlılar hâlâ Venediklilere karşı mutlak bir üstünlük sağlayacak donanmaya sahip değillerdi, Venedikliler ise Osmanlılarla karada boy ölçüşebilecek imkân ve kabiliyetten yoksundu. Venedik diplomasisi bu zaafı aşmak için savaş boyunca Macarlar, Akkoyunlular ve Karamanoğulları ile temaslara girişmiş ve ittifak ilişkileri kurmuşlarsa da II. Mehmed, Osmanlı savaş mekanizmasının hem doğuda hem de batıda aynı anda savaşabilecek güce eriştiğini Uzun Hasan'ı ağır şekilde mağlup etmeyi başararak göstermişti. Dolayısıyla Venediklileri barışa mecbur eden süreçte Osmanlı Devleti'nin yalnız Venedik güçlerine karşı değil, müttefiklerine karşı aldığı zaferler yön vermişti.⁵⁰⁰

Osmanlı Devleti için zaferin ardından esas stratejik hedef başarıyı korumak olmalıydı. Bu durum 1390'da Saruca Paşa'nın Gelibolu Sancakbeyliği makamına tayiniyle birlikte burada bir tersane ve donanma kurma görevi üstlenmesi sonucu

⁴⁹⁵ Yorgios Sfrancis (2009), XLII/8, XLVI/6, s. 362, 408-410.

⁴⁹⁶ Kritovulos (2009), 5/VII (8), s. 603.

⁴⁹⁷ Orhonlu, C. (1992), 318

⁴⁹⁸ Yorgios Sfrancis (2009), 53/4, s. 372.

⁴⁹⁹ İnalçık, H. (2003), "Mehmed II". *DİA* (C. 28). İstanbul: TDV, 402.

⁵⁰⁰ Turan, Ş. (1965). "Fâtih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik". *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, III (4-5), 138. Venediklilerin Uzun Hasan'la giriştikleri diplomatik temaslara hakkında ayrıca bk. Turan, Ş. (1965), 66, 71-74; *Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri: Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri* (2006). T. Gündüz (Haz.), İstanbul: Yedi Tepe Yayınları, 17-19, 69.

ortaya çıkan “kapudanlık” pozisyonunu daha da önemli hâle getirdi.⁵⁰¹ Çekirdeğini Gelibolu’nun teşkil ettiği bu idari ünitenin sınırları giderek genişliyordu ve buna paralel olarak sancağın “denizci” karakteri de güç kazanıyordu.⁵⁰² Donanma bundan sonraki süreçte özellikle ticaret yolları güzergâhı boyunca⁵⁰³ dizilmiş adalara doğru gerçekleşecek olan Osmanlı fetihlerinin en önemli dayanağı hâline gelecekti.

Ege’nin kuzeyinde mutlak bir şekilde Türk egemenliğinin tesis edilmesinin ardından Boğazönü Adaları, Osmanlı taşra teşkilatının bir parçası hâline geldi. Söz konusu adalar grubu içinde yüz ölçümü itibarıyla en büyük olanı Limni’ydi ve XVI. yüzyıl başlarından itibaren yani Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaleti henüz teşkil edilmeden önce bir sancak merkezi olarak teşkilatlandırılmıştı.⁵⁰⁴ Sancak statüsü kazandırılan adalarda ekonomik yapının dikkate alındığı yönünde değerlendirmeler mevcuttur. Öyle anlaşıyor ki iktisadi durumun idari kapasite üzerinde etkisi payitaht tarafından gözetiliyordu.⁵⁰⁵ Dolayısıyla Limni için yaşanan bu bekleme devresi Midilli’de söz konusu olmamıştır. Ada’nın fethine yönelik döneme ait anlatıda dahi hemen kadı⁵⁰⁶ ve sancakbeyi tayin edildiği⁵⁰⁷ bilgisi paylaşılmaktadır. Artık Ege’nin kuzeyinde imparatorluk erki güçlü bir şekilde hissediliyordu. Bundan sonra deniz taşımacılığı güzergâhı, Osmanlı fetihlerinin yönünü belirleyecekti. Bir başka ifadeyle Osmanlılar Ağrıboz etrafındaki Sporadlar ya da daha güneydeki Kiklادلara değil, Anadolu kıyıları boyunca Menteşe Adalarına yöneleceklerdi.

Stratejik yaklaşım Osmanlı fetihlerinin hedefine bu dönemde neredeyse terk edilmiş durumda bulunan Sisam’ı yerleştirdi. Ada 1479’da ele geçirildi.⁵⁰⁸ Bu aşamada Osmanlılar ile Rodos Şövalyeleri artık komşu hâle gelmiş bulunuyordu. 1480’de Rodos’a yönelik ilk kapsamlı sefer düzenlendiyse de Rodos Kalesi başarılı

⁵⁰¹ Danişmend, İ. H. (1971). *Osmanlı Devlet Erkânı: Sadr-ı-A’zamlar (Vezir-i-A’zamlar), Şeyh-ül-İslâmlar, Kapdan-ı Deryalar, Baş-Defterdarlar, Reîs-ül-Küttâblar*, İstanbul: Türkiye Yayınevi, 72; Bostan, İ. (2001), 354; Bostan, İ. (2006b). “Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu”. *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 33.

⁵⁰² Bostan, İ. (2003). “Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu (1534)”. *Tarih Dergisi*, 38, 63-64.

⁵⁰³ Ege’deki Osmanlı fetihlerinin yönünü belirleyen bir unsur olarak özellikle tahıl ticaretinin kontrol altında tutulmasına ilişkin bir değerlendirme için bk. Brummett, P. (1994), *Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery*. Albany: State University of New York Press, 124.

⁵⁰⁴ Demircan, Y. (2014a), 52.

⁵⁰⁵ Küçük, C. (Ed.) (2002), *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları’nın Yönetimi*, Ankara: SAEMK, 43.

⁵⁰⁶ Neşri Tarihi (1987), II, 761.

⁵⁰⁷ İbn Kemâl (1991), 222.

⁵⁰⁸ Balta, E. (2009). “Sisam”. *DİA* (C. 37). İstanbul: TDV, 273.

şekilde direniş gösterdi.⁵⁰⁹ Ada'nın fethi için 40 yıldan fazla bir süre beklemek gerekecekti. Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin doğu ve güneydeki gelişmelere odaklanması Ege'deki fetihlerin bir süre için durmasına sebep oldu. Nihayet 21 Aralık 1522 tarihli ahidname ile Rodos'un uzun süren kuşatmanın ardından teslim alınmasıyla⁵¹⁰ Menteşe Adaları fethedilmiş oldu. Şövalyelerin kontrolünde bulunan adalar Rodos ve İstanköy merkez olmak üzere bundan sonra iki ayrı sancak olarak teşkilatlandırılacaktı.⁵¹¹ Düşmanı durdurmak üzere yüzyıllar boyunca Şövalyeler tarafından berkitilen Rodos Kalesi surlarının Osmanlılar tarafından aşılması Katolik Hristiyan dünyada büyük bir infial uyandırdı. Bundan sonra Osmanlı deniz gücü daha güçlü bir rakiple yüzleşmek zorunda kalacaktı.

Rodos'un Fethi'ni takip eden süreçte Macar hududunda cereyan eden Osmanlı - Habsburg mücadelesi denizlere taşındı. Osmanlı donanmasının emrindeki yetişmiş insan kaynağına 1534 tarihinde⁵¹² Hızır Hayreddin Reis'in dâhil olması, Akdeniz'in genelini kapsayan politikalara yeni bir yön tayin etmiş oldu. Osmanlı deniz gücü bu dönemde Kikladlarda faaliyet göstermeye başlamıştı. Bu süreç Venedikliler tarafından kaygıyla takip ediliyordu.⁵¹³ Korfu Adası'nın fethi için harekete geçen Barbaros Hayreddin Paşa komutasındaki Osmanlı donanması 1537 - 1538 tarihlerine yayılan bir operasyonla Kikladları kontrol altına aldı. Başlangıçta Çuka ile Egina daha sonra da Şıra, Niyo, İstendil, Para, Andipara, İşkiros ve Mürted teslim oldu. Ardından Nakşa Dükü itaat etti. Şeytanlık, Batnos, İstampulya adaları ele geçirildi ve 1538'de Kerpe ve Kaşot fethedildi.⁵¹⁴ Böylece Ege'deki son Katolik devleti olan Nakşa Dükalığı ortadan kaldırıldı.⁵¹⁵ Fethin hemen ardından Nakşa'ya bağlı adalar ile İşkire, Andra, Kerpe, İstendil adaları Eğriboz'a bağlandı ve gelirleri padişah hasssına kaydedildi.⁵¹⁶ 1540'ta akdedilen Osmanlı - Venedik Antlaşması'yla, Kikladlar ile Menteşe Adalarındaki Osmanlı hâkimiyeti Senato

⁵⁰⁹ Vatin, N. (2004), 5. Rodos'a yönelik Osmanlı harekâtı 3. Bölüm'de "Rodos Kuşatmaları" başlığı altında daha detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

⁵¹⁰ Turan, Ş. (1970), 62, 64-67.

⁵¹¹ Machiel, K. (2008). "Rodos". *DİA* (C. 35). İstanbul: TDV, 156.

⁵¹² Bostan, İ. (2003). 64-67.

⁵¹³ Arıkan, M., Toledo, P. (1993). "Venedik'teki Papalık Sefareti Belgelerine Göre Türkler (1533-1569)". *OTAM*, 4, 388-389.

⁵¹⁴ Küçük, C. (Ed.) (2001), *Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi*, Ankara: SAEMK Yayını, 2001, 5.

⁵¹⁵ Frazee, C. A. (2009), 45.

⁵¹⁶ BOA.77.d. 196, s. 4.

tarafından tanındı.⁵¹⁷ Geriye tüm Levant'ta işlek limanıyla şöhret bulan Sakız kalıyordu.

Sakız, XIV. yüzyılın başından beridir “Maona” denilen ve Cenevizliler tarafından oluşturulan bir idarenin kontrolündeydi. Maona idaresi güçlü Türk komşularına karşı hayatta kalabilmenin yolu olarak haraç vermeyi seçmişti. Böylece Maona, ilk olarak I. Bayezid Dönemi'nde Osmanlı Devleti'nin haraçgüzarı hâline gelmişti. Osmanlı padişahları çeşitli vesilelerle Maona'nın üzerindeki vergi yükünü artırıyorlardı. Yıllık 10.000 düka vergi ödemek zorundaydılar.⁵¹⁸ XVI. yüzyıla geldiğinde vergi meselesi, ilişkilerin gittikçe gerginleşmesine sebep olmaya başlamıştı. Örneğin 1550 ve 1551'de Sakızlılar vergilerini göndermemişlerdi.⁵¹⁹ Haraç konusu, Ada'nın fethine yönelik alınan kararın görünen en önemli sebebiydi. Nihayet 1566'da Piyale Paşa'nın girişimiyle dirençle karşılaşılmaksızın Sakız, doğrudan Osmanlı idaresine girdi.⁵²⁰ İstanbul'un Fethi'nden sonra takip edilen strateji Ege Adalarının neredeyse tamamında Türk egemenliğinin kurulmasını sağladı. Kıbrıs'ın Fethi'yle birlikte Levant'taki ticari güzergâh büyük ölçüde Osmanlı kontrolüne alınmış oluyordu. XVII. yüzyıla gelindiğinde Tinos Adası bir kenara bırakılırsa eğer geriye sadece Venedik kontrolündeki Girit kalıyordu.

⁵¹⁷ Antlaşma metninde sarıh bir şekilde İskatos, İşkiros, Andre, iki Para (Para ve Antipara), Sifnos, Serifos, Kerpe, Nakşa, Santorin, Şıra, Santorin, Değirmenlik, Egina, Mürted, Termiye, Mokene, Batnos, İstanbulya, Ahikerya, Koyunluca, Çanlukilise, Tinos adalarındaki kaleler ile bu adalara bağlı yerlerin Osmanlı hâkimiyetine girdiği, reayasının Osmanlı tebaasının parçası hâline geldiği bildirilmektedir. Bk. M. Tayyib Gökbilgin, “Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri”. **Belgeler**, C. I, S. 2 (1964), 2. baskı 1993, s. 122.

⁵¹⁸ Turan, Ş. (1966). “Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması”. **Tarih Araştırmaları Dergisi**, 4 (6), 177-184. Aynı tutar bir arşiv belgesinde düka yerine *flori* (florin) üzerinden ifade edilmektedir. Bk. BOA.**MAD.d.** 233, s. 100, hük. 1. Akdeniz dünyasında uluslararası rezerv para olma özelliğine sahip olan Floransa Cumhuriyeti'nde basılan florinin yerini zamanla Venedik Cumhuriyeti'nde basılan düka almıştır. Bk. Bacharach, J. L. (1973), “The Dinar Versus the Ducat”. **International Journal of Middle East Studies**, 4/1, 77. Düka, Venedik Cumhuriyeti'nin Doğu Akdeniz'deki ekonomik üstünlüğünün bir simgesiydi. Bu durum yalnız Venedik'in kontrol ettiği ticari faaliyetlerin ekonomik büyüklüğü ile değil, istikrarlı para politikasıyla da ilgiliydi. Düka güvenilir bir para birimidir ve Venedikli tüccarların dâhil olmadığı alışverişlerde dahi kullanılıyordu. Bk. Ashtor, E. (1974). “The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism”. **The Journal of European Economic History**, 3 (1), 49.

⁵¹⁹ BOA.**KK.d.** 63, s. 43, hük. 2.

⁵²⁰ Örenç, A. F. (2009), “Sakız Adası”. **DİA** (C. 36). İstanbul: TDV, 6-7.

3.1.3. Savunma Yapıları ile Deniz Gücü Arasındaki İlişki

Deniz gücünün savunma kurgusu içindeki yerini daha sarıh bir şekilde ele alabilmek için kaleler ile donanma arasındaki ilişkiye tarihsel anlatı içinde daha geniş bir yer vermek gerekmektedir. Öyle anlaşıyor ki hem tahkimatların hem de donanmanın potansiyelinden yararlanabilmek için doğru hedeflerin belirlenmesi gerekiyordu. Bu durum, geleneksel dünyanın koşulları içinde organizasyon kapasitesi üzerinde büyük bir yük teşkil etse de her iki gücün eş güdüm hâlinde hareket etmesi sağlanmalıydı. Osmanlılar bu konuda merkezinde kaptan paşanın bulunduğu, derya beylerinin etkin rol aldığı bir idari yaklaşım benimsemişlerdi. Öte yandan savunma yapıları ile deniz gücü arasındaki eş güdümü sağlamaya dönük çabaların tarihî izlerine Osmanlı öncesinde de tesadüf etmek mümkündür.

Arap akınlarının durulmasıyla birlikte Ege'deki Bizans egemenliği tedrici olarak yeniden sağlansa da iç çatışmalarla yıpranan imparatorluk erki adalarda eskisi kadar hissedilmiyordu. Ege'de Batılı denizciler bu koşullar altında faaliyet göstermeye başladı. Yine bu dönemde Batı Anadolu'da görülmeye başlayan ilk Türk deniz akıncılarına da alan açıldı. Çaka Bey'in Sakız, Midilli, Samos ve Rodos'ta varlık gösterdiği süreç⁵²¹ bu döneme tesadüf eder. Adaların haçlı seferleriyle birlikte Venedik ve Ceneviz kontrolüne girmesi, Rodos'a Şövalyelerin yerleşmesi deniz gücü ile savunma yapıları arasındaki ilişkinin yeniden tanımlanmasına sebep oldu. Artık Ege'de kudretini Batı Avrupa'daki köklerinden alan, güçlü surların ardında yaşamaya mecbur olan yeni güçler egemenlik kuruyordu. Bu gerçeklik, mevcut istihkâmların güçlendirilmesini zorunlu kıldığı kadar iyi şekilde donatılmış filolara duyulan ihtiyacı da artırdı. Bu bakımdan zaten Orta Çağ ve Erken Modern Dönem boyunca Levant'ta tartışmasız şekilde üstünlük sağlayan Venedik ve Ceneviz donanmalarının varlığı bir kenara bırakılacak olursa egemenliğini hüküm sürdüğü adaların ve Batı Avrupa'daki mülklerinin sağladığı katma değerden devşiren Hospitaller Şövalyelerinin deniz gücü, genel konteksti ortaya çıkarabilmek için özel bir örneği teşkil eder.

⁵²¹ Ioannes Zonaras (2008), *Tarihlerin Özeti: Kitap VII-XVIII* (Çev. B. Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 165.

Haçlı Seferleriyle birlikte Levant'a gelen tek askerî tarikat Hospitaller değildi. Tapınak Şövalyeleri ile Töton Şövalyeleri de bölgede varlık göstermişse de yalnız Hospitaller Şövalyeleri yüzyıllar boyu haçlı ruhunu idari ve sosyal bağlamlarda korumayı başardılar.⁵²² Esasen hayırseverlik ve Hristiyan inancına dayanan şövalye idealleriyle mayalanmış Hospitaller tarikatının hamurunu Floransalı tüccarlar karmıştı. Başlangıcından askerî bir form ve fonksiyon kazanmasına kadar Tarikat, Kudüs Krallığı'nın ve haçlı kontluklarının ayakta kalmasını mümkün kılan yaşamsal desteğin Batı Akdeniz'den Doğu'ya doğru aktarılmasını sağladı. Tarikat'ın denizcileri sadece Fransa'nın güneyi ve İtalya kıyılarında değil, vergi muafiyetleri sağladıkları doğulu limanlardan da yararlandılar.⁵²³ Henüz Rodos'a gelmeden ekonomik olarak ayakta kalabilmek için gerekli ticaret tecrübesini denizlerde "pişerek" elde eden bir insan kaynağına sahip olmuşlardı. Akdeniz'in bu köşesinde bir çeşit ada devleti kurmak için ihtiyaç duyulacak her türlü unsura sahiplerdi: donanma, insan kaynağı, ticari ilişkiler ağı. Tarikat, XIV. yüzyıl başlarında hem askerî gücü hem de bu gücü sürdürülebilir kılacak ekonomik kapasiteyi bünyesinde barındırıyordu. Ancak başlangıçta ayakta kalabilmek için destek almak zorundaydılar.

Şövalyeler Rodos'a geldiklerinde, Anadolu'nun batısı ve güneyinde sınırlı denizcilik olanaklarıyla korsanlık faaliyeti yürüten Türk akıncılarıyla mücadele edebilecek donanma desteğinden mahrumdular. Denize düşmüşlerdi ve sarılacak yılan arıyorlardı: Türk beyliklerine karşı onlara destek sağlayabilecek nitelikte yegâne deniz gücü Venedik'ti. Oysa Venedikliler daha en başından beri Rodos'a Şövalyelerin yerleşmesini endişeyle takip etmişlerdi. Levant ticaretini kesintiye uğratmalarından kaygılanıyor, Cenevizlilerle yakınlaşmalarından rahatsız oluyorlardı. Dahası Şövalyeler de prensip olarak Venediklileri tarikata almıyorlar, nadiren de olsa tarikat yeminini kabul ettiklerininse asil bir aileden gelmelerine bakmaksızın şövalye aristokrasisiyle temasına engel olamaya çalışıyorlardı. Ancak hayatta kalma dürtüsü öylesine ağır basıyordu ki Şövalyeler, Venediklilerden yardım almak zorunda kaldılar. Öte yandan Venedikliler ise 1324'te İzmir'in kaybıyla

⁵²² Weber, B. C. (1965). "Military and Naval Activities the Order of St. John in the Mediterranean". *Social Science*, 40 (3), 158.

⁵²³ Bronstein, J. (2019). "The Hospitallers: From Land to Sea: An Examination of the Hospitallers' Naval Activities in the Twelfth and Thirteenth Centuries". *The Medieval History Journal*, 22 (1), 58.

bölgedeki ticari bağlarını sürdüremez duruma düşmüşlerdi. Sonuçta bir taraf için hayati bir ittifak kurulurken diğer taraf için kârlı bir ortaklık oluşturuldu. 1344'te İzmir yeniden ele geçirildi.⁵²⁴ İki taraf, inişli çıkışlı ilişkilerine rağmen ortak tehdit algısı karşısında asgari müşterekte bir araya gelmeyi sürdürdü. Bununla birlikte Tarikat'ın dindaşlarıyla kurduğu ilişkiler, kaçınılmaz olarak Levant'taki Müslüman - Hristiyan gerilimlerinin tarafı hâline gelmelerine sebep oldu.

Batı Hristiyan âleminin Doğu'daki savunuculuğunu üstlenmiş olan Rodos Şövalyeleri yalnız Anadolu'dan değil, Mısır'dan da gelen tehditlerle yüzleşmek zorundaydı. Zira Memluklar da Müslümanların liderliğini ve koruyuculuğunu üstlenmişlerdi. Şövalyelerle Memluklar arasındaki münasebetlerin seyrini iki tarafın da karşılıklı olarak sahiplendikleri birbirine zıt iki ayrı kutsal misyon etkiliyordu. Her an kapsamlı bir saldırının hedefine maruz kalabileceklerinin farkında olan Şövalyeler, Memluklara karşı ihtiyatlı bir diplomatik söylem geliştirmişlerdi.⁵²⁵ Buna karşılık özellikle Tarikat'ın hamiliğini üstlenmiş olan Aragon Kralı V. Alfonso ve Lusignan egemenliğindeki Kıbrıs ile geliştirdikleri ilişkiler XV. yüzyıl ortalarına gelinirken Müslüman güçlere karşı oluşturulan ittifaklar içinde yer almalarına yol açtı.⁵²⁶ Böylece Rodos, yıkıcı Memluk saldırılarına maruz kaldı. 1440, 1443 ve 1444'te Memluk Sultanı el-Melikü'z-Zâhir Çakmak, Ada'ya üç büyük sefer düzenledi.⁵²⁷ Seferlerin esas sebebi Rodos'un Hristiyan korsanlığının merkezine dönüşmesiydi. Ancak Memluk deniz gücünün çabaları Şövalyelerin direnişiyle boşa çıkarıldı.⁵²⁸ Kale büyük bir tehlikeyi daha atlattmış görünüyordu.

Şövalyeler, Osmanlılar ile giriştikleri mücadelede de "kutsal" retoriğin etkisi altındaydılar. Yalnız söylemde değil, aynı zamanda eylemde de haclı mitinden kendilerini kurtaramıyorlardı. Osmanlı donanmasının cihanşümül politikaların bir dayanağı olarak teşkilatlanabileceğini kestiremedikleri gibi Türk denizciliğinin

⁵²⁴ Luttrell, A. T. (1958). "Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes in the Fourteenth Century". *Papers of the British School at Rome*. 26 (1958), 196, 197-198.

⁵²⁵ O'Malley, G. (2017). "Some developments in Hospitaller invective concerning the Turks, 1407-1530". J. Schenk, M. Carr (Ed.). *The Military Orders, Vol. 6.1: culture and conflict in the Mediterranean World*, New York: Routledge, 160.

⁵²⁶ Aloisio, M. (2017). "Alfonso V and the anti-Turkish Crusade". N. Housley (Ed.), *The Crusade in the Fifteenth Century: Converging and Competing Cultures*, New York: Routledge, 66-67.

⁵²⁷ Çubukçu, A. (1993), "ÇAKMAK, el-Melikü'z-Zahir". *DİA* (C. 8). İstanbul: TDV, 192-193.

⁵²⁸ Fuess, A. (2001). "Rotting Ships and Razed Harbors: The Naval Policy of the Mamluks". *Mamlūk Studies Review*, 5 (2001), 55.

gelişim seyrini şahıslara indirgeyerek anlamaya çalışıyorlardı.⁵²⁹ Ancak bir taraftan kutsal misyonunu sürdürme zorunluluğu, bir taraftan da deniz gücünü koruma arzusu Şövalyeleri daha çok korsanlık faaliyetlerine kol kanat germeye mecbur bırakıyordu.

Tarikat'ın filosu bağımsız hareket etmelerine müsaade etmeyecek kadar az sayıda gemiden oluşuyordu. Deniz gücü XIV. yüzyıldan itibaren giderek daha seçkin bir birliğe dönüşmüş, istikrarlı bir şekilde 4 gemiden mürekkep kalmıştı. Ancak XV. yüzyıldan başlayarak Türk deniz akıncılarının Tarikat'ın mülklerini hedef alan saldırıları ciddi ekonomik sonuçlar doğuracak düzeye ulaşmıştı.⁵³⁰ 1440'ta Memluk saldırısının yaşandığı dönemde Şövalyelerin filosu 17-18 gemiden oluşuyordu.⁵³¹ Bununla birlikte artan korsanlık aktivitesi XVI. yüzyılın hemen başında Rodos Şövalyelerinin kontrolündeki donanmanın büyüklüğünü etkiledi. Bu dönemde Tarikat'ın filosu 4 kadirga, 1 büyük karak,⁵³² 1 büyük nave⁵³³ ve sayısını belirlemenin mümkün olmadığı kadar küçük gemilerden oluşturuyordu. Yine de Şövalyelerin Osmanlı donanmasıyla boy ölçüşmesi mümkün değildi.⁵³⁴ Tarikat'ın filosunu genişletmesine sebep olan faaliyetlere kendilerinin de dikkate değer ölçüde katkıda bulundukları göz ardı edilmemelidir. Zira Ege'nin güneydoğusunun böylesine istikrarsızlaştırılmasında Rodos merkezli korsanlığın bölgedeki Müslüman Türk güçleri provoke ettiği de bir gerçektir.⁵³⁵ Şövalyelerin korsanlığı himaye etmesi İstanbul'un Fethi'nden sonra ticari taşımacılık güzergâhı boyunca adaları kontrol altına alan Osmanlılar için giderek daha büyük bir mesele hâline gelecekti. Artan gerginlik Şövalyeleri filolarını genişletmeye mecbur etti. Rodos'un Fethi'ne doğru uzanan süreçte Şövalyeler ile Osmanlıların kurdukları ilişkilerin temel eksenini

⁵²⁹ Brummett, P. (1993). "The Overrated Adversary: Rhodes and Ottoman Naval Power". *The Historical Journal*, 36 (3), 517.

⁵³⁰ Nicolle, D. (2001). *Knight Hospitaller (2), 1306-1565*, Oxford: Osprey Publishing, 26-27.

⁵³¹ Heslop, M. (2008), 199.

⁵³² Dönemin en gelişmiş savaş gemisi türüydü. Bu çağda karakların güvertesinde 3 ya da daha fazla sayıda direk bulunuyordu. Bk. Stantchev, S. (2010). "Devedo: The Venetian Response to Sultan Mehmed II in the Venetian-Ottoman Conflict of 1462–79". *Mediterranean Studies*, 19 (2010), 47, dipnot 15.

⁵³³ Nave, Orta Çağ sonlarında yaygın olarak kullanılmaya başlanan yuvarlak gövdeli büyük gemi türlerindendi. Bk. Stantchev, S. (2010), 48.

⁵³⁴ Brummett, P. (1993), 520.

⁵³⁵ Nicolle, D. (2001), 27.

bölgede faaliyet gösteren kendilerine bağlı ticaret gemilerinin güvenliğini sağlamak belirliyordu.⁵³⁶

Hospitaller tarikatının Büyük Üstadı D'Aubussone, Osmanlılara karşı ayakta kalmanın dayanağı olarak gördüğü Venediklerle ilişkileri güçlendirmek için XVI. yüzyıl başında cereyan eden Osmanlı-Venedik Savaşı sırasında Venediklilerin yanında yer almayı seçti. Filosunu 1502'de Cerigo açıklarına sevk etti. Ancak aldığı bu kararın doğurabileceği acı sonuçlarla bir anda beliren Osmanlı donanması karşısında yüzleşti.⁵³⁷ Adaya çıkarma yapan yaklaşık 500 kişilik birliği 16 çekdiri taşımıştı. Osmanlı askeri doğrudan kente saldırmak yerine adanın güney ve doğusunda yer alan sahillere çıkarma yaptı, Lachania ve Kattavia kalelerine saldırdı. Yalnız adanın kuzeydoğu kesiminde yer alan bir köyden 120 esir aldılar.⁵³⁸ Şövalyeler maliyeti ne olursa olsun deniz gücü olmadan bir adada hüküm sürülemeyeceğini bir defa daha anlamışlardı. Öyle anlaşıyor ki bu akın, adanın fethine yönelik olmaktan çok Mora açıklarındaki Hristiyan filosunun parçalanmasını hedeflemişti. Osmanlılar Rodos'un nasıl savunulduğunu ve savunma sisteminin dayanaklarını çok iyi biliyor olmalıydı. Bu bilginin kaynağı daha önce Şövalyelere ya da Venediklilere ait bir gemiden yakalanan esirler olabilirdi yahut böylesi bir istihbaratı daha büyük bedeller ödemiş biri de getirebilirdi. Rodos'un kentini savunan 9 tabyadan en büyüğü esirlerin tutulduğu bir hapishane olarak kullanılıyordu.⁵³⁹ Bu zindanda kalan ve kaçmayı başaran ya da bir şekilde serbest kalan mahkûmlar adanın savunması hakkında kapsamlı olmamakla birlikte çeşitli gözlemler yapma olanağına sahip olabiliyorlardı.⁵⁴⁰

Osmanlı Dönemi'nde de Şövalyelerin uygulamalarına benzer şekilde Ada'nın savunmasına yönelik olarak Rodos limanlarında savaş gemileri bulunduruluyordu. Herhangi bir tehdit karşısında harekete geçirilebilecek olan, sürekli olarak hazır durumda tutulan savaşçıların varlığına işaret edilmesi bu durumun en önemli delili olarak gösterilebilir. Sonuç olarak eldeki kayıtlar, gemilerden ziyade gemilerde

⁵³⁶ Brummett, P. (1993), 519.

⁵³⁷ Brummett, P. (1993), 521.

⁵³⁸ Heslop, M. (2008), 189-190, 199.

⁵³⁹ Evliya Çelebi (2005), 123.

⁵⁴⁰ Uzunçarşılı, İ. H. (1954). "Rodos Şövalyeleri Hakkında Antalya Valisi Sultan Korkud'a Gönderilmiş Bir Mektub". *Belleken*, XVIII (72), 348-355.

görevli savaşçıların sayısını ortaya koymak amacıyla tutulmuştu. Buna göre XVI. yüzyıl ortalarında 13'ü denizci, 16'sı savaşçı (azeb) olmak üzere 29 personel Rodos Limanı'na bağlı gemilerde hizmet vermek üzere hazır bulunuyordu.⁵⁴¹ Bu gemilerin Deryabeyi'ne değil, doğrudan donanmaya bağlı "hassa kayık" olarak kabul edildiğini düşünmek için elde yeterli kayıt mevcuttur.⁵⁴² Bu dönemde, Rodos Limanı'nda adanın savunması için sürekli olarak 10 kadirga bulunuyordu.⁵⁴³ Buradaki denizciler sadece doğrudan bir saldırıya karşı koymuyor, muhtemel saldırılara yönelik olarak istihbarat faaliyetleri de yürüyorlardı. 28 akçe ulufe ile Rodos Limanı'nda görev yapan Musa Reis, 18 Mayıs 1571'de *dil aldı*ğı yani kritik bir istihbarat ulaştırdığı için gediğine 2 akçelik zam yapılmıştı.⁵⁴⁴

Rodos, canlı bir denizcilik faaliyetine sahne oluyordu. Gemi yaptırmak isteyen reisler de buraya gelip, gemi inşa ruhsatı alarak donanma hizmetine girebiliyorlardı.⁵⁴⁵ Rodos, bölgedeki Osmanlı savunma kurgusunun en önemli dayanağını teşkil ettiği için donanma desteği sürekli olarak korunuyordu. Deryabeyinin seferde olduğu durumlarda donanmadan mutlaka bir reis, emrinde kadirgalarla bölgeye sevk ediliyordu.⁵⁴⁶ Benzer şekilde Limni, Palukasrı Limanı'nda da sürekli olarak demirli bulunan bir savaş gemisi bulunuyordu.⁵⁴⁷ Bu husus 1490'da vergi muafiyeti karşılığında Adalılardan oluşturulan 44 kişilik denizci birliğinin görev yapmasından da doğrulanabilmektedir.⁵⁴⁸ Söz konusu birliğin izine 1519'a ait kayıtlarda da tesadüf edilmektedir. Bu dönemde birlik mevcudunun 60'a yükseldiği görülmekte ve kayıtlarda açık şekilde Palukasrı Limanı'na demirli bulunan hassa kayıkta hizmet ettikleri bildirilmektedir.⁵⁴⁹ Şüphesiz Ege'de dolaşmak için bölgeyi iyi tanımak gerekiyordu. Dolayısıyla yerli denizciler muhtemelen Limni merkezli

⁵⁴¹ BOA.TT.d. 367, s. 206. Belgeden hareketle ortaya konulan bu çıkarım ideal koşulları yansıtmaktadır. Dolayısıyla tatbikatta daima bir takım aksaklıklar olması mümkündür.

⁵⁴² 14 Ekim 1560 tarihli bir buyrulduya göre Yusuf isimli bir müteferrika, Rodos Kalesi'ne bağlı olarak faaliyet gösteren hassa reislerin arasına günlük 15 akçe mevacib ile reis olarak tayin edilmişti. Bk. BOA.A.DVNSMHH.d. 4, s. 143, hük. 1455.

⁵⁴³ BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 398, hük. 556.

⁵⁴⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 8, s. 2, hük. 15.

⁵⁴⁵ **6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks>** (1995), H. O. Yıldırım, V. Atik, M. Cebecioğlu v.dğr. (Haz.), Ankara: Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 332.

⁵⁴⁶ **3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560** (1993), N. Aykut, İ. Bostan, M. Cebecioğlu v.dğr. (Haz.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 419, 444.

⁵⁴⁷ Konu hakkında Yasemin Demircan'ın açıklamaları için bkz. Demircan, Y. (2014a), 86-87.

⁵⁴⁸ "Cemâ'at-i hidmetkârân-ı keştî." Bk. BOA.TT.d. 25, s. 11.

⁵⁴⁹ "Kal'a-i Palukasrı Limanı'nda olan hâssa kayıkda hâcet olduğunca hidmet iderler." Bk. BOA.TT.d. 75, s. 142.

operasyonlarda kılavuzluk yapmak gibi hayati katkılar sağlıyorlardı. Bununla birlikte adalar arasının muhafazasında merkezden gönderilen personel ile yöre halkının yanı sıra kalede görevli askerlerden de yararlanılması, donanmanın savaşçı ihtiyacının karşılanmasında kalelerin ehemmiyetini artırıyordu. Limni’de olduğu gibi düzenli uygulamalara bağlı olarak değil, acil durumlarda da yerli halktan kimseler gemilere savaşçı olarak alınabiliyordu. Kıbrıs Seferi’nin meydana getirdiği koşullar altında donanmaya komuta eden Piyale Paşa, Rodos’a bir miktar gemi bırakmıştı. Söz konusu gelişmenin payitahtta duyulması üzerine bu gemilerin hangi gerekçe ile bırakıldığı anlaşılmaya çalışılmış, eksiklileri sebebiyle Rodos’ta bırakılmış olabilecekleri ihtimali üzerinde durularak her türlü ihtiyaçlarının görülmesi, gerekirse Ada halkından savaşçı ve kürekçilerin istihdam edilmesi istenmişti.⁵⁵⁰

Eldeki kayıtlar kale personelinin düzenli olarak derya beylerinin emrinde seferlere ya da mutat koruma görevlerine katıldıklarını göstermektedir.⁵⁵¹ Örneğin Midilli’de dört grup askerî personel vardı: sipahiler, hisar erleri, topçular ve azebler. Bunlar yıl boyunca dönüşümlü olarak üçer aylık dönemler hâlinde derya beyine bağlı kadırgalarda görev yapıyorlardı.⁵⁵² Sakız’daki azebler ile hisar erleri yılda 4 sefer olmak üzere 3 ayda bir münavebeli olarak derya beyinin kadırgasında görev yapıyorlardı.⁵⁵³ Rodos kadırgalarının savaşçı ihtiyacının bir bölümü İstanköy’deki kalelere konuşlandırılmış askerlerin nöbetleşe görevlendirilmesiyle karşılanıyordu.⁵⁵⁴ Anadolu ve Rumeli kıyılarındaki kalelerde konuşlu askerler ise yılaşırı nöbetler hâlinde donanmada görev yapıyordu.⁵⁵⁵ Örneğin 1593’te 10’u Sakız ve 20’si Çeşme Kalesi’nde görevli personel, Nakşa derya beyinin kadırgasında derya muhafazası dönemi boyunca görevlendirilmişti.⁵⁵⁶ Sonuç olarak kaleler donanmanın savaşçı ihtiyacının karşılanmasındaki en önemli kaynaklardan biriydi. Tatbikata ilişkin açıklamalarda başvuru ifadeler hisar erleri ve azeblerin donanmada görev almasının denizcilik geleneğinde kendine yer bulduğunu göstermektedir: ... *her birinüz mukayyed olub kal’arınızdan kadîmden ta’yîn oluna*

⁵⁵⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 336, hük. 478.

⁵⁵¹ Konu kale personeli veçhesinden daha detaylı bir şekilde 4. Bölüm’de “Donanma Görevi” başlığı altında ele alınmaktadır.

⁵⁵² BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 880, hük. 1288.

⁵⁵³ BOA.A.DVNSMHH.d. 31, s. 312, hük. 692.

⁵⁵⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 46, s. 185, hük. 384.

⁵⁵⁵ BOA.A.DVNSMHH.d. 24, s. 93, hük. 252.

⁵⁵⁶ BOA.A.DVNSMHH.d. 42, s. 308, hük. 604.

*geldiği üzere birer hisâr erinden ve azeblerden birer mikdârı âdem yazub yat u yarakları ve kumanyalarıyla ...*⁵⁵⁷

Ege'ye yönelik idari uygulamalar, Osmanlıların adaları genel anlamda denizcilik stratejisi içinde değerlendirdiklerini düşündürmektedir. Adaların yönetiminin "deryabeyi" olarak tanımlanmış olan denizcilere emanet edilmiş olması da bu görüşün dayanaklarından biridir. Özellikle I. Selim Dönemi'nden itibaren derya beyleri kendi filolarını oluşturmaya başladılar.⁵⁵⁸ Adalardan teşkil edilen Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaletinin bileşenlerini idare eden bu görevliler, kendileri tarafından donatılmış gemilerle seferlere katılıyorlardı.⁵⁵⁹ Dolayısıyla sadece gemileriyle görev yaptıkları adaları değil, donanmanın ihtiyaçlarına göre Ege ve Akdeniz çapındaki bir sahada faaliyet göstermek durumundalardı. Örneğin 1570 yazında İskenderiye, Rodos, Sığla, Sakız ile Midilli beyleri Kıbrıs'a sevk edilmişlerdi.⁵⁶⁰ Bunun dışında esas olarak ticari faaliyetlerin güvenliğinin sağlanmasında görev alıyorlardı. Bu hususta İskenderiye, Magosa, Rodos ve Sakız beylerinin faaliyetleri önem arz ediyordu. 1591'de deniz taşımacılığının güvenliğinin sağlanmasına yönelik olarak ek tedbirlere başvurulmuş, Rodos'a ek olarak 15-16 kadirga daha gönderilerek Rodos derya beyinin emrindeki filo genişletilmiş, Levant boyunca seyrüsefer güvenliği artırılmaya çalışılmıştı.⁵⁶¹ Bunun dışında zahire gibi hayati kabul edilebilecek olan kargoların naklinde ve muhafazasında görev alıyorlardı. 1579'da Rodos, Sığla, Midilli ve Sakız beylerine Mısır'dan Trablus'a, Kıbrıs beyine de Kıbrıs'tan Payas'a zahire taşınması görevi verilmişti.⁵⁶² Yalnız yük değil, insan taşımacılığında da kritik görevler üstleniyorlardı. Çünkü korsanlar için insan, para karşılığı el değiştirebilen oldukça değerli bir meta hâline gelebiliyordu. Deryabeyleri önemli görevlere tayin edilmiş olan devlet adamlarını, görev yerlerine naklederek korsanlar ve düşmanlara karşı müdafaa ediyorlardı. Örneğin 1585 Haziran'ında Vezir İbrahim Paşa'nın Trablus Şam'a doğru gerçekleştirdiği yolculuğuna Sığla, Sakız, Mezistre, İnebahtı, Rodos ve Midilli beyleri eşlik etmişti.⁵⁶³ Devlet görevlilerinin seyahatlerinde gerekli önlemlerin alınmasında da

⁵⁵⁷ BOA.A.DVNSMHH.d. 58, s. 122, hük. 331.

⁵⁵⁸ Bostan, İ. (1994). "Derya Beyi". *DİA* (C. 9). İstanbul: TDV, 200.

⁵⁵⁹ **3 Numaralı Mühimme Defteri** (1993), 322; Bostan, İ. (1994), 200-201.

⁵⁶⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 893, hük. 1319.

⁵⁶¹ BOA.A. DVNSMHH.d. 73, s. 309, hük. 692; A. DVNSMHH.d. 67, s. 138, hük. 367.

⁵⁶² BOA.A.DVNSMHH.d. 38, s. 94, hük. 198; s. 89, hük. 190; s. 96, hük. 202; s. 99, hük. 207.

⁵⁶³ BOA.A. DVNSMHH.d. 58, s. 159, hük. 421; s. 174, hük. 460.

görevlendiriliyorlardı. 1605 baharında Sakız ve Rodos derya beylerinden bazı kararları nakleden Divanühümayun çavuşlarından Yusuf'un seyahati için gerekli kolaylıkları sağlamaları istenmişti.⁵⁶⁴ Bunun dışında sorumluluk sahaları dâhilinde iletişimin sağlanmasına yönelik olarak da faaliyet gösteriyorlardı. ⁵⁶⁵ Deryabeylerinden hem görev yaptığı sahayı korumaları hem donanma ile eş güdüm içinde hareket etmeleri hem istihbarı bilgiler toplamaları hem askerî personelin durumunu gözetmeleri hem de kalelerle ilgilenmeleri bekleniyordu.⁵⁶⁶ Özetle adalar, çok yönlü operasyonları yürütebilecek tecrübeye sahip denizciler tarafından yönetiliyordu. Deryabeyleri yukarıda özetlenen stratejik kurgunun önemli bir bileşenydiler. Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'i içine alan cihanşümül politikalarının gerçekleştirilmesinde adalardan ve sahip oldukları üslerden verimli şekilde yararlanılmasını sağlıyorlardı.

Askerî gereklilikler ve mali ihtiyaçlar idari yapılanmaya şekil veriyordu. Bu kapsamda kalelerde konuşlu askerlerden yararlanılacak alanlar da idari ünitelerin sınırlarının belirlenmesinde etkili oluyordu. Örneğin İstanköy'deki kale personeli, Rodos'taki donanma operasyonları ve vergi tahsili gibi hayati alanlarda Rodos Deryabeyi'ne ve Rodos Kadısı'na destek oluyordu. XVI. yüzyıl sonuna doğru İstanköy'ün Nakşa sancağına bağlanması, Rodos kadırgalarında cenkçi ihtiyacının karşılanmasında ve vergi tahsilinde zaafa düşülmesine yol açmıştı.⁵⁶⁷

3.2. Kalelerin Sınanması: Kuşatmalar, Baskınlar ve Fetihler

Adalardaki istihkâmın ne denli etkili olduğu sorusuna cevap verebilmek için tarihî gelişmelere bakmak gerekmektedir. Türklerin Ege'de bir güç olarak belirmesinden önce kaleler çeşitli sebeplerle saldırılara maruz kalmışlardı. Örneğin Palukasrı, XIII. yüzyıl ortalarında oldukça başarılı bir sınav verdi. İstanbul'u istirdat

⁵⁶⁴ BOA.A.DVNSMHH.ZYL.d.7, s. 14, hük. 33.

⁵⁶⁵ 1559'da Turgud Reis'e mühürlü bir kese içinde muhafaza edilen bir hükmün acilen iletilmesi gerektiği Akdeniz'deki tüm beylere bildirilmiş, hükmü Turgut Reis'e ulaştıracak olan beyin tatmin edici şekilde ödüllendirileceği belirtilmişti. Bk. **3 Numaralı Mühimme Defteri** (1993), 260-261.

⁵⁶⁶ BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 556, hük. 781.

⁵⁶⁷ BOA.A.DVNSMHH.d. 46, s. 185, hük. 384. Kalelerin vergi tahsili konusundaki işlevselliği üst düzey Osmanlı ricali arasında sarıh bir şekilde biliniyordu. Vezir Yemişçi Hasan Paşa, Özi Kalesi'nin inşasına ilişkin alınan karar kapsamında padişaha yazdığı bir telhistede, kale sayesinde bölgedeki balıkçılığın vergilendirilebilir hâle geleceğini ifade etmektedir. Bkz. Orhonlu, C. (1970). **Osmanlı Tarihine Aid Belgeler: Telhîsler (1597- 1607)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 78.

eden Palaiologoslar, Çanakkale Boğazı'na yakın ve iyi tahkim edilmiş olan adalara yöneldiler. Bu bölgedeki Latin hâkimiyeti İstanbul için daimi bir tehdit teşkil edebilirdi. Ağribozlu bir Latin denizci olan Licario, kısa süre içinde Limni'deki tahkimatları ele geçirdiyse de Palukasrı direndi. 1277'de başlayan kuşatma ancak 1279'da Bizans lehine sonuçlandı. Kaledeki 700 kişilik personel, iyi durumdaki mali kaynaklar bu başarılı direnişi sağlamıştı.⁵⁶⁸ Kale mimari açıdan, yeterli lojistik destek sağlanması hâlinde bir Orta Çağ ordusuna uzun süre dayanmaya kabildi.

Tarihsel olarak Türk deniz gücünün Ege'de kalıcı olarak varlık göstermeye başladığı dönemde yaşanan benzer olaylara yakından bakmak, Osmanlı Devleti'nin ve ondan önceki hâkimlerin savunma kurgusunu yansıtmaları bakımından fayda sağlayacaktır. Bu kapsamda 1501 tarihli Midilli saldırısı, Rodos Kuşatmaları, Andimahi'nin Osmanlılara karşı direnişi ile Sakız'a yönelik Napoli Saldırısı ele alınabilir.

3.2.1. Andimahi Kuşatması (1455)

1455'te Hamza Bey idaresinde takriben 180 parçalık bir filo, II. Mehmed'in İstanbul'un Fethi'nden sonra takip ettiği Ege'yi içine alan genel strateji kapsamında, imparatorluğun yeni merkezini denizden güvene alacak ve uzun vadede Orta Akdeniz'e kadar uzanacak olan fetihleri destekleme amacına bağlı olarak Şövalyeleri Osmanlı haraçgüzarı hâline getirmek üzere harekete geçmişti. Bu kapsamda Osmanlı donanmasının Midilli, Sakız ve Rodos ile İstanköy'ü içine alan operasyonu ile ilgili olarak dönemin tanığı Gattelusio ailesinin hizmetinde bulunan Dukas, önemli ayrıntılar paylaşmaktadır.⁵⁶⁹ Hamza Bey'in sefer sırasındaki hareket tarzı onun ihtiyatlı ve gerçekçi bir asker olduğunu düşündürür. Söz gelimi Rodos önlerine geldiğinde, iyi donanmış yüksek bordalı gemilerin Rodos Limanı'nda demirlediğini ve kentin de iyi hazırlandığını görünce İstanköy'e gitmeye karar vermesi bu görüşü destekler mahiyettedir.

⁵⁶⁸ Topping, P. (1986), 218-219.

⁵⁶⁹ Mikhaél Doukas (2008), *Tarih: Anadolu ve Rumeli, 1326-1462* (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, XLIII.1-5, 284-285.

İstanköy'e ulaşan Hamza Bey, Şövalyelerin halkı mobilize etme kapasitesi karşısında büyük bir şaşkınlığa uğramış olmalıdır. Dukas, adanın merkezi durumunda olan İstanköy'de âdeta eli silah tutabilecek kimsenin kalmadığını gören Osmanlı askerlerinin yaşlılara adanın gençlerinin nerede olduğunu sorduklarından bahseder. İhtiyarlar gençlerin *Rakheia*'ya sığındıklarını söyler ve bu kalenin “çok sağlam bir kale” olduğunu da eklerler.⁵⁷⁰ Bu kale Pirî Reis'in “Andimahiye” şeklinde andığı,⁵⁷¹ arşiv belgelerinde “Andomahye”⁵⁷² ya da “Andomahhiye”⁵⁷³ gibi isimlerle belirtilmesine karşılık daha çok “Andimahi”⁵⁷⁴ adıyla bilinen kale olmalıdır.

Andimahi, sahil şeridine yukarıdan bakan bir tepe üzerinde inşa edilmişti. Bu durumun etkisiyle deniz yoluyla ilerleyen Osmanlı kuvvetleri çıkarma yapıp kuşatma için hazırlık yapabilecek bir açıklık alan bulabildiler. Ertesi gün kale etrafında metrisler kazarak surlardan üzerlerine yapılan ok atışlarından korunmaya çalıştılar. Ancak 22 gün süren kuşatmadan netice alamadılar.⁵⁷⁵ Andimahi, bir sınavı daha atlamış oldu. Dukas'ın muhasaranın süresi konusunda aktardığı bilginin doğru olduğu kabul edilecek olursa şövalyelerin takviye gönderme ihtiyacı duymadığı gerçeği ortaya çıkar. Bu durumda kalenin ciddi bir tehlikeyi atlattmış sayılamayacağı sonucuna ulaşmak mümkündür. Zaten Osmanlı donanmasının sefere çıkarken temel maksadı, yeni topraklar ele geçirmek değildi. Hamza Bey'in önce Midilli, sonra da Sakız'a uğradıktan sonra Rodos'a doğru yelken açması seferin amacı hakkında fikir verici mahiyettedir. Donanma, Rodos Şövalyelerini hükümdarla anlaşmaya zorlamak ve Midilli, Sakız gibi Ege'deki İtalyan egemenlere bir çeşit güç gösterisi yapmak gibi askerî olduğu kadar diplomatik amaçlarla Ege'ye açılmış olmalıdır.

⁵⁷⁰ Mikhaél Doukas (2008), XLIII.8, 288. Doukas tarihini Bilge Umar'dan önce Türkçeye kazandıran VI. Mirmiroğlu kalenin adını “Rahia” şeklinde aktarmaktadır. Bk. Dukas (1956), *Bizans Tarihi* (Çev. VI. Mirmiroğlu). İstanbul: İstanbul Matbaası, 200.

⁵⁷¹ Piri Reis (1525), 90b.

⁵⁷² BOA. *TT*.d. 364, 214.

⁵⁷³ BOA. *TT*.d. 640, 169; d. 872, 14.

⁵⁷⁴ Evliya Çelebi kaleyi bu isimle anmaktadır. Bk. Evliya Çelebi (2005), 116.

⁵⁷⁵ Mikhaél Doukas (2008), XLIII.8, 288.

3.2.2. Midilli Kuşatması (1501)

Midilli Adası'na yönelik saldırı, IV. Haçlı Seferi'nden itibaren bir Katolik denizi görünümündeki Ege'de işlerin köklü şekilde değiştiğinin idrak edilmeye başladığı XVI. yüzyılın hemen başına tesadüf eder. Osmanlılar yukarıda ifade edilen savunma kurgusu içinde deniz gücü, kaleler ve idari yapılanma bağlamında adada kesin olarak egemenlik kurmuştu. Batılı güçler aleyhlerine işleyen bu sürece etkili şekilde müdahale edemediklerini görmüşlerdi. Öte yandan Türk deniz gücü istisnai niteliklere sahip denizcilerin katılımıyla XV. yüzyıl sonlarında yeni hedefler belirleyebilecek kapasiteye erişmişti. Bu bağlamda Türk denizcilik geleneği Venedik ile rekabete girebileceğini 1500'de önce Koron'un, ardından Modon'un fethiyle gösterdi.⁵⁷⁶ Sıra bir diğer önemli Venedik donanma üssü olan Navarin'e gelmiş görünüyordu. Venedik donanması, karşılık vermek için Anadolu'ya kadar uzanan saldırılar gerçekleştirebileceğini gösteren girişimlerde bulundu. Örneğin 1501'de Venedikliler Çeşme'ye çıkarma düzenlediler.⁵⁷⁷ Muhtemelen amaçları Anadolu'nun batı ucunda bir dayanak noktası elde etmekten çok gözdağı vermek, Cumhuriyet donanmasının operasyonel kapasitesini göstermekti. Oysa Venediklilerin İnebahtı gibi telafi edilemeyecek kayıplar vermiş olması, bölgedeki etkinliklerini büyük ölçüde felce uğratmıştı. Tam da bu gelişmelerin akabinde tarihî Roma yolu *Via Egnatia*'nın en batı ucundaki ticaret kenti Draç'ın 1501'de Osmanlı kontrolüne girmesi⁵⁷⁸ Mora'nın en güneyinden Arnavutluk hattı boyunca Venedik'in sıkıştırıldığı anlamına geliyordu. Cumhuriyet, 1499'da başlayan savaşı lehine döndürebilecek çok az imkâna sahipmiş gibi görünüyordu. Venedik'in rakibi kadar güçlü bir müttefike ihtiyacı vardı⁵⁷⁹ ve Çeşme'dekine benzer bir gövde gösterisinden ziyade kalıcı bir başarı elde edilmeli ve Osmanlı Devleti'nin Ege'deki gücü kırılmalıydı.

⁵⁷⁶ İbn Kemâl (1997). *Tevârih-i Âl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon)*, A. Uğur (Haz.), Ankara: TTK Yayınları, 200-209; Kâtib Çelebi (2008), 74, 76. Osmanlıların XVI. yüzyıl başında değişen denizcilik hedefleriyle ilgili değerlendirmeler için ayrıca bk. Brummett, P. (1993), 517; İnalçık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. I: 1300-1600*, (Çev. H. Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık, 55; Murphey, R. (2004). "Ottoman Expansion, 1451-1556: II. Dynastic Interest and International Power Status, 1503-56". G. Mortimer (Ed.). *Early Modern History: 1450-1815*. New York: Palgrave Macmillan, 57; Bostan, İ. (2006b), 22-23; Bostan, İ. (2007a). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 57.

⁵⁷⁷ İbn Kemâl (1997), 212-215.

⁵⁷⁸ Kiel, M. (1994a), "Draç". *DİA*. (C. 9). İstanbul: TDV, 522; İbn Kemâl (1997), 216.

⁵⁷⁹ Ege'de İtalyan deniz güçlerine karşı artan Türk baskısı Cenevizliler ve Venediklileri Batı Akdeniz'de müttefik arayışına itmişti. Bu konuda ilk önemli girişim Cenevizliler tarafından

Cumhuriyet, içine düştüğü açmazı aşabilmek için Fransız donanmasından destek almayı seçti⁵⁸⁰ ve saldırı hedefi olarak Midilli Kalesi'ni belirledi. Midilli'nin hedef olarak seçilmesine yönelik olarak Osmanlı kroniklerinin müttefikler üzerinde durduğu husus, Mora'daki Osmanlı fetihlerinin intikamını alma arzusudur.⁵⁸¹ Dolayısıyla stratejik gerekçelerden ziyade karşılık verme dürtüsünün Venedik'i Ege'nin kuzeyine sevk ettiği yönünde bir görüş söz konusudur. Bununla birlikte Midilli'nin, kaynakları ve kapasitesi Venediklilerin bundan daha fazlasını hedeflediklerini düşündürmektedir. Her ne kadar Midilli surları önünde elde edilecek başarı, ikmal hattını yüzlerce kilometre uzatacak olsa da bölgenin en büyük ve verimli adası olan Midilli, hâkimlerine bir çeşit koloni tecrübesi sunabilecek potansiyele sahipti. Dahası limanları konum itibarıyla deniz güzergâhının âdeta düğüm noktasında bulunuyordu. Özetle harekâtın amacı, adayı ele geçirmek ve elde tutmaktır. Ada üzerine sevk edilen donanmanın büyüklüğü ile muhasaranın seyri bu görüşü destekler niteliktedir.⁵⁸²

Yüksek bordalı gemilerin de yer aldığı Venedik - Fransız müttefik donanması çok sayıda gemiden oluşuyordu.⁵⁸³ Dahası kuşatmak için ihtiyaç duyabilecekleri teçhizatı getirmelerinden muhasaraya yönelik hazırlık yaptıkları da anlaşıyordu.⁵⁸⁴ Bununla birlikte İstanbul'da Venedik karşı taarruzu bekleniyor olmalıydı. Belli ki bu kapsamda tedbirler alınmış ve Karesi Sancakbeyi Firuz Bey, Midilli'ye sevk edilmişti. Midilli Sancakbeyi Çakırcıbaşı Mahmud Bey ile birlikte savunma hazırlıklarını

gerçekleştirilmişti. Bk. Abulafia, D. (2012), 467. Nitekim Mora'da görevli askerî rical de Venedik'in Batı Avrupalı güçlerle temas hâlinde olabileceğinden kaygılanıyor ve bu durumu merkeze bildiriyordu. Bk. **1501 Tarihli Ahkâm Defteri**, 39.

⁵⁸⁰ Venedikliler İtalya'da Milan Dükalığı'na karşı 1499'dan beri Fransızlarla ittifak hâlindeydi. Bk. Mallett, M. E. (1984). "The Composition and Role of the Army in the Fifteenth Century". M. E. Mallett, J. R. Hale. **The Military Organization of a Renaissance State: Venice c. 1400 to 1617**, Cambridge: Cambridge University Press, 60 vd.

⁵⁸¹ Hoca Sadeddin Efendi (1979). **Tâcüt't-Tevarih, 3 (Fatih Sultan Mehmed ve İkinci Bayezid Dönemleri)**. İ. Parmaksızoğlu (Haz.). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları, 323; İbn Kemal (1997), 218; Behiştî Tarihî (2011), 246.

⁵⁸² Midilli'nin maruz kaldığı saldırının Osmanlı entelektüeli tarafından ilgiyle takip edildiğini söylemek için elde yeterli kayıt vardır. Bu dönemde üretilmiş gazavatname türü eserler günümüze kadar ulaşmıştır. Bk. Derviş Gubârî (2007). **Gazavât-nâme-i Midilli (Midilli Kıssası)**, Ö. Özkan (Haz.). Ankara: Alp Yayınevi; Firdevsî-i Rumî (2011), **Kutb-nâme**, Ankara: TTK Yayınevi. Kuşatmanın dayattığı çaresizlikle baş etmek, direnişin kararlılığıyla gelen zafer gibi unsurlar geniş bir çevrenin ilgisini çekmiş olmalıdır.

⁵⁸³ Derviş Gubârî, "tanıklara dayanan" ifadelerine göre kalyon, barça ve göke tipi gemilerin de bulunduğu 100 parçalık bir donanmanın Ada'ya saldırdığını ifade etmektedir. Bk. Derviş Gubârî (2007), 42. Hoca Sadeddin Efendi'nin verdiği bilgiye bakılacak olursa gemi sayısı 200'e ulaşüyordu. Hoca Sadeddin Efendi (1979), 323.

⁵⁸⁴ İbn Kemal (1997), 219; Derviş Gubârî (2007), 58.

yürütmüştü.⁵⁸⁵ Böylece Midilli Kalesi garnizonundaki atlı personel sayısı 600'e çıkmıştı. Gubârî'nin aktardığı bilgiler doğru kabul edilecekse eğer Venedik - Fransız donanması liman tarafından kaleye yaklaştı.⁵⁸⁶ Kuşatma Eylül/Ekim 1501'de başladı.⁵⁸⁷

Midilli Kalesi'nin kuşatma altına alındığı haberi ulaşır ulaşmaz Saruhan Sancakbeyi olan Şehzade Korkud, harekete geçerek Edremit tarafından adaya yardım ulaştırdı.⁵⁸⁸ Şehzadenin gönderdiği kalabalık sayılabilecek birliğe komuta eden Silahdar Ağası Hamza, kalede direniş gösteren askerlere katıldı.⁵⁸⁹ Destek için gelen askerlerin takriben 5'te 3'ü muhasarayı yarmayı başardı. Bu sırada Hersekzade Ahmet Paşa idaresinde 10.000 kişilik kuvvet İstanbul'dan Ada'ya doğru yola çıktı. Davut Paşa tarafından sevk ve idare olunan donanma mevsimsel koşullar sebebiyle adaya ilerlemekte zorlanıyordu.⁵⁹⁰ Anadolu Beylerbeyi Sinan Paşa'nın da dâhil olduğu destek kuvvetleri Ada'ya ulaşmadan Şehzade Korkud'un adamı Hamza hayatını kaybetti.⁵⁹¹ Müdafilerin direncini kırmak isteyen kuşatmacılar, Hamza'nın vücut parçalarını sırikaların ucuna takarak askerlere göstermişlerdi. Bu çarpışmanın şiddeti hakkında fikir vermektedir. Öte yandan Kemalpaşazade'nin aktardığı bilgiler Midilli Adası'nın savunma kurgusuna biraz daha yakından bakmayı gerektirmektedir.

Venedik - Fransız birliği Midilli Kalesi'ni kuşatmıştı. Bununla birlikte Midilli tek bir kale ile korunamayacak kadar büyük bir adaydı. Adanın bir de kuzeybatı kıyısında Molivo Kalesi bulunuyordu. Bu durum kalelerden birinin düşman kontrolüne girmesi hâlinde Ada'nın tamamen kaybını önlüyordu. Tarihî gelişmeler bu yaklaşımın Midilli'ye hâkim olan güçlere avantajlar sağladığını göstermektedir. Ünlü Türk denizcisi Çaka Bey, 1093'de Midilli Kalesi'ni ele geçirdiğinde Molivo'yu kontrol altına almayı başaramamıştı. Böylece Ada'daki Bizans egemenliği varlığını

⁵⁸⁵ İbn Kemal (1997), 219.

⁵⁸⁶ Derviş Gubârî (2007), 52, 58.

⁵⁸⁷ Hoca Sadeddin Efendi (1979), 323; Kâtib Çelebi (2008), 76.

⁵⁸⁸ Kâtib Çelebi (2008), 76.

⁵⁸⁹ Hoca Sadeddin Efendi, birliğin sayısını 800 olarak göstermektedir. Bk. Hoca Sadeddin Efendi (1979), 324. Kemalpaşazade'ye göre birliğin mevcudu 500'dür. İbn Kemal (1997), 222.

⁵⁹⁰ İbn Kemal (1997), 219, 223.

⁵⁹¹ Kâtib Çelebi (2008), 76.

sürdürmüştü.⁵⁹² 1501'de ise Midilli Kalesi'nin müdafilerine yardıma gelen birlikler, Ada'ya Molivo üzerinden çıktılar. Şehzade Korkud tarafından gönderilen kuvvet önce Molivo Kalesi'ne yerleşmişti. Askerler kuşatma altındaki kaleye girmeden önce Molivo'da dinlenme imkânı elde etmişlerdi. Ertesi gün yarma harekâtı sırasında müdafilere katılmayı başaramayanlar yine Molivo Kalesi'ne sığınmışlardı.⁵⁹³ Özetle 1501'de yaşanan gelişmeler bir defa daha Midilli'nin birden fazla kale ile savunulmasının stratejik gerekliliğini ortaya koyar nitelikteydi.

Kalenin hendeklerini dolduran düşman, topçu ateşiyle kale duvarlarına ağır hasar meydana getirdi. Bununla birlikte müdafiler iyi organize olmuştu. Yıkılan duvarların yerine düşmanı dışarıda tutmaya yetecek ölçüde hızla yeni engeller örülüyordu. Bazı yerlerde taraflar göğüs göğüse çarpıştı. Fransız - Venedik birliği 7 defa kaleyi ele geçirmek için yürüyüşe geçtiyse de geri çekilmek zorunda kaldı. Bu saldırılardan birinde Karesi Sancakbeyi Firuz Bey bir okla yaralandı. Ancak Fransızlar telafi edilemez bir kayıp vererek komutanlarını yitirdiler.⁵⁹⁴ Adaya Kasım 1501'de ulaşan destek birlikleri, tam bir baskın operasyonu ile düşmanı bozguna uğratmayı hedefliyordu. Ancak düşman donanmasına ait bir devriye gemisiyle karşılaştılar. Böylece Ada'ya destek ulaştırıldığı haberini alan Venedikliler ve Fransızlar hızla mevzilerini terk ederek 21 Kasım 1501 günü çekildiler.⁵⁹⁵

Nicolas Vatin, Batılıların Midilli'de yüz yüze geldikleri mağlubiyetin sebepleri arasında Papalık desteğinin yetersizliği üzerinde durmaktadır.⁵⁹⁶ Gerçekten de XVI. yüzyıl başında Batı ne Rodos'a ne de Venedik'e Osmanlılara karşı yeterince destek verebilecek ölçüde diplomatik bir bütünlük arz ediyordu.⁵⁹⁷ Venedik Cumhuriyeti sonunu getiremeyeceği bir savaşın içindeydi. Osmanlılar adına Midilli'de alınan zafer 1499'da başlayan savaşın sonucunu tayin eden çarpışmalardan biri oldu. Kısa

⁵⁹² Gregory, T. E. (1991b), 1219. Gattelusiolar ise Romalılar tarafından yıkılmış olan antik kentin harabeleri üzerinde Andissa Kalesi'ni inşa etmişlerdi. Bk. Kiel, M. (2005a), 11. Ancak bu kale Osmanlı Dönemi'nde kullanılmıyordu.

⁵⁹³ İbn Kemal (1997), 222.

⁵⁹⁴ Hoca Sadeddin Efendi (1979), 325; İbn Kemal (1997), 219, 223, 225.

⁵⁹⁵ Hoca Sadeddin Efendi (1979), 325; İbn Kemal (1997), 225.

⁵⁹⁶ Vatin, N. (2004), 154.

⁵⁹⁷ Brummett, P. (1992), 517.

süre sonra Venedik Cumhuriyeti kayıplarını telafi edemeyeceğini kabullendiği bir eşiğe ulaşacaktı.

Venedik ekonomisi 1488'den beri etkileri deniz taşımacılığı verilerine yansiyacak şekilde krizdeydi. XV. yüzyılın ikinci yarısından beri cereyan eden ekonomik daralmanın en şiddetli olduğu bu dönem 1502'de gerçekleştirilecek olan yasal düzenlemelerle atlatılmaya çalışılacaktı. Dolayısıyla Cumhuriyet'in barışa her zamankinden daha fazla ihtiyacı vardı.⁵⁹⁸ Osmanlılar içinse durum oldukça farklıydı. Savaş, Osmanlı denizciliğinin altın çağlarının müjdecisiydi. Dahası mevcut jeopolitik koşullar Osmanlılardan yanaydı. Öncelikle Hristiyan dünyası öylesine parçalanmış, Osmanlılarla rekabete girebilecek olan kudretteki unsurlar o kadar birbiriyle mücadele hâlindeydi ki II. Bayezid'e karşı harekete geçen Venedikliler ve Şövalyelerin Avrupa'dan maddi destek almaları mümkün değildi. Osmanlılar ise doğuda Memluklar, Safeviler ve Anadolu'nun güneyindeki Dulkadiroğulları için de tehdit oluşturacak ölçüde büyük bir güce erişmişlerdi. Öte yandan Venediklilerin dış politikasının eksenini ticari kaygıları şekillendirirken Rodos Şövalyeleri ise denizde Osmanlılarla rekabet edebilecek kapasitede görünmüyordu.⁵⁹⁹

Midilli Kalesi, yaklaşık 1 ay boyunca surlarında büyük gedikler açılmasına, hendeklerinin doldurulmasına ve ağır kayıplar verilmesine rağmen dayanmayı başardı. Bu, kale ve onu savunanlar için büyük bir zafer olarak görülebilirdi. Osmanlı kronikleri müttefik kuvvetlerin Ada'dan çekilmesi ile destek birliklerinin ulaşması arasında bir bağ kursalar da ağır kayıplarla yüzleşen ve ülkelerinden çok uzakta olan bu askerler, hâlihazırda isteklerini büyük ölçüde yitirmiş olmalıydı. Öte yandan destek gelene kadar kale direnmiş ve bu yönüyle varlık sebebini yerine getirmişti. Bundan sonra Midilli Kalesi'nin savunma kapasitesinin artırılmasına yönelik yatırımların devam ettiği görülmektedir.⁶⁰⁰ Nitekim 1508/1509 tarihli bir kitabe aşağı kalenin yeni topçu tabyalarıyla güçlendirildiğini aktarmaktadır.⁶⁰¹

⁵⁹⁸ Lane, F. C. (2006). "Venetian Shipping during the Commercial Revolution". B. Pullan (Ed.). *Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries* (2. baskı), Londra: Routledge, 30-31, 33.

⁵⁹⁹ Brummett, P. (1992), 517-518.

⁶⁰⁰ Kiel, M. (2005a), 11; Kâtib Çelebi (2008), 76.

⁶⁰¹ Kiel, M. (2004), 55.

3.2.3. Rodos Kuşatmaları

Rodos, konumu itibarıyla Osmanlılar için fethi zorunluluk hâline gelmiş bir stratejik hedefti. Ada'nın savaşmayı kutsal vazife olarak gören bir tarikatın elinde bulunması meselenin kaynaklara din eksenli bir söylem etrafında yansımına sebep olmuştu. Özellikle 1480'deki kuşatmanın tanığı Guillame Caoursin'in anlatısında bu husus çarpıcı bir şekilde hissettirilmektedir.⁶⁰² Dolayısıyla Rodos'un sembolik bir değeri olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin Akdeniz politikası dikkate alındığında fethin temelinde yalın stratejik gerekçeler yatıyordu.⁶⁰³ Bu sebeple müteaddit defalar Ada'ya Türk akını düzenlenmişse de sadece 2 defa fethi için esaslı girişimde bulunulmuştur. Bununla birlikte öncelikle şöhreti Akdeniz sathına yayılmış olan Rodos'un ünlü tahkimatlarına temas etmek gerekmektedir. Daha sonra Türkler tarafından devralınacak olan istihkâmlara yönelik stratejik yaklaşımı açıklayabilmek için böylesi bir girişime ihtiyaç vardır.

3.2.3.1. Şövalyeler Dönemi'nde Rodos'un Savunma Yapıları

Rodos, daima Ege'deki stratejik önemini korumuştur. Antik Çağ'da Ada öylesine büyük bir refah ürettiyordu ki Strabon, Rodos kentinin limanlarına, yollarına ve surlarına bakarken hiçbir kentin buraya denk olamayacağını hatta karşılaştırılamayacağını düşünüyordu.⁶⁰⁴ Rodos kenti, adanın Anadolu kıyılarına doğru sokulan kuzeydoğu ucunda yer alır. Kenti tarihsel hatta mitolojik öneme sahip hâle getiren hilal şeklindeki limanıdır. Bu hilal biçimli limanın her iki ucu birer dalgakıran etkisi uyandırır. Dahası merkezinden eklenen insan yapımı bir diğer dalgakıran sayesinde iki ayrı liman elde edilmiştir. Aşağıdaki XV. yüzyıl sonuna ait Konrad Grünenberg'in⁶⁰⁵ eserinde yer alan çizim (Resim 3.1), bu anlatımı somut bir

⁶⁰² Caoursin'in *Descriptio obsidionis Rhodiae* isimli eserinin çevirisi son olarak Thersa M. Vann ve Donald J. Kagan tarafından yapılmıştır. Burada da söz konusu eserden yararlanılacaktır. Bk. **Hospitaller Piety and Crusader Propaganda, Guillaume Caoursin's Description of the Ottoman Siege of Rhodes, 1480** (2016), T. M. Vann, D. J. Kagay (Haz.). Burlington: Ashgate, 75-145. Esere bundan sonra "Caoursin's Description" şeklinde atıf yapılacaktır.

⁶⁰³ Geçtiğimiz 50 yıl içinde konu üzerine üretilen bilimsel bilgi Şerafettin Turan'ın tespitlerini aşacak mahiyette değildir. Dolayısıyla stratejik zorunluluklar bağlamında fethin gerekçeleri konusunda derli toplu bir değerlendirme için bk. Turan, Ş. (1970). "Rodos'un Zaptından Malta'nın Muhasarasına". **Kanuni Armağanı**, Ankara: TTK Yayınları, 50-51.

⁶⁰⁴ **The Geography of Strabo** (1960). (Çev. H. L. Jones), Londra: Loeb Classical Library, IV.XIV.2.5, 269.

⁶⁰⁵ Konrad Grünenberg (1487). **Beschreibung der Reise von Konstanz nach Jerusalem**, Bodenseegebiet, 20v-20l.

şekilde tasvir etmektedir. Söz konusu yapay dalgakıran, Şövalyelerin adadaki miraslarından biriydi ve askerî gemilerle ticari gemilerin iki ayrı limandan yararlanmasını sağlıyordu.⁶⁰⁶ Kuzeye doğru uzanan bir burun üzerinde bulunan, onu inşa edenler tarafından St. Nicholas Kalesi olarak anılan ve askerî maksatlarla kullanılan limanı korumakta olan savunma yapısı, Türk hâkimiyeti döneminde “Kal’ayı Mendirek” olarak tanımlandı.

Resim 3.1. Konrad Grünenberg'in 1487 tarihli eserinde bulunan Rodos Kalesi ve Limanı'na ilişkin çizim

Mendirek Kalesi iç içe geçmiş iki metin burç ve onu çevreleyen duvarlarıyla Konrad Grünenberg'in eserlerindeki gravürde görülebilmektedir. Mendirek Kalesi XV. yüzyıl ortalarında ağır toparla tahkim edilmişti.⁶⁰⁷ Konrad Grünenberg'in gravüründe adını Şövalyelerin büyükustadlarından biri olan Naillac'tan alan kule⁶⁰⁸ de merkezî bir

⁶⁰⁶ Vann, T. M., Kagay, D.J. (2016), *Hospitaller Piety and Crusader Propaganda: Guillaume Caoursin's Descriptions of the Ottoman Siege of Rhodes, 1480*, T. M. Vann, D. J. Kagay (Haz.). Burlington: Ashgate, 4.

⁶⁰⁷ Kasdagli, A., Manoussou-Della, K. (1996), 15.

⁶⁰⁸ Bu tahkimat Müslümanlar tarafından "Arap Kulesi" olarak anılıyordu. Bk. Zîver Bey (1312), 114; Brockman, E. (1969). *The Two Sieges of Rhodes, 1480-1522*, Londra: John Murray, 31.

konumda yer almakta, tam olarak iki liman ortasında gösterilmektedir. Son olarak Rodos'un âdeta alametifarikası olan yel değirmenlerinin sıralandığı ve Evliya Çelebi tarafından "Değirmen Burnu" olarak anılan doğal setin⁶⁰⁹ de Fransız Kulesi denilen bir tahkimatla sona erdiği açık bir şekilde görülmektedir. 1522'deki kuşatma sırasında iyi korunan noktalardan biri de bu Değirmen Burnu'ydu. Fransız Kulesi, kalenin güneydoğu sınırında bulunan İtalyan Burcu'ndan güneyden kuzeye doğru 60 metre uzanan perde duvarla kaleye bağlanıyordu. Söz konusu duvar 3 metrelik bir kazamat (korunak) meydana getirmektedir ki burası topçu platformu olarak kullanılmaya izin verebilecek genişlikteydi. Nitekim Osmanlılar bu istihkâma "Kal'a-yı Âsiyâb" adını vermişler ve XVII. yüzyıl başlarında 14 asker konuşlandırmışlardı.⁶¹⁰ Buradaki *faussebrayen*in eşlik ettiği savunma yapıları çok sayıda yenilemenin ürünü olsa da Büyük Üstat Jacques de Milly'nin (1454-1461) armasını taşıyordu.⁶¹¹

Rodos ile Anadolu arasındaki su yolu esasen geniş bir boğaz niteliğini haizdir. Rüzgârlar bu boğazı gemiciler için tehlikeli hâle getiriyordu. Ancak aynı zamanda Ada'nın askerî kompleksiyle iç içe sınırlı bir tesisin, değirmenlerin kurulabilmesini mümkün kılıyordu. XV. yüzyıl başlarında sayılarının 40'a ulaştığı bilinen bu değirmenlerden⁶¹² ikisinin geliri, Osmanlı egemenliği altında, kamu yararına değerlendirilmek üzere vakfa devredilmişti. Değirmenlerin gelirini vakıf adına tasarruf edip imaret için kullanan Ahmed isimli bir Adalı, kendisinden önce mütevellî olarak görev yapan kişilerin ihmali sebebiyle 8 yılı aşkın süredir bu değirmenlerden yararlanılamadığı ve onarılmasındansa satılmasının vakıf yararına olacağı düşüncesiyle müracaatta bulunmuştu. Rodos'un değirmenlerinin emanet edildiği mütevellînin ifadelerinin araştırılması ve mümkünse tamir edilmesi amacıyla Rodos Kadısı'na yazılan 23 Kasım 1553 tarihli hüküm,⁶¹³ bir yönüyle de merkez ile taşra arasında iletişim ve ulaşım araçlarının sınırlılığının bir sonucu olarak ortaya çıktığı anlaşılan şüpheli yaklaşımı da ortaya koymaktadır. Gerçekten de mütevellînin seleflerini suçlaması, değirmenlerin işlerliğini kesin olarak yitirdiğini belirtmesi, kalıcı olarak vakıf kontrolünden çıkmasına yol açabilecek tedbirlerin alınmasını istemesi,

⁶⁰⁹ Evliya Çelebi (2005), 123, 125.

⁶¹⁰ BOA.MAD.d. 5683, s. 48.

⁶¹¹ Gabriel, A. (1921), 57.

⁶¹² Klaviyo (1975). *Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat*, (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul: Nakışlar Yayınevi, 25.

⁶¹³ BOA.MAD.d. 233, s. 92, hük. 1.

tahkikat düzenlenmesi gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak Rodos'un yüzyıllar boyu sembolü olan değirmenleri fetihten kısa bir süre sonra onarıma muhtaç hâle gelmiş, bir kısmı işlerliğini yitirmişti. Nitekim çok geçmeden alınan bir karar sonucunda bu değirmenlerin tamir edilmeyecek durumda olduğuna karar verilmiş ve en azından yerlerinin satılarak elde edilen gelirin hazineye aktarılması için Rodos Sancakbeyi görevlendirilmişti.⁶¹⁴

Değirmenleri ve istisnai limanıyla kendine özgü bir fiziksel görünüme sahip olan Rodos şehri, tahkimatlarıyla şöhret bulmuştu. Şehri'n sağladığı güvenli alan İncirli, İliyaki, Harki ve Sömbeki adalarındaki halkların da tehlike anında sığınmasına izin verebilecek büyüklükteydi.⁶¹⁵ Şövalyeler Dönemi'nde Ada'nın merkezi dışında bazıları Osmanlılar tarafından da kullanılacak olan 4 kaleden 2'si adanın doğu kıyılarında yer alıyordu. Bu kaleler şu şekilde sıralanabilir: Archangelos (Tahtalu), Lindos, Kattavia ve Feraklos.⁶¹⁶ Rodos şehrinin de doğuya doğru konumlandırıldığı dikkate alındığında esasen adanın güney kıyılarının (*Kamios Skala*) nispeten saldırılara karşı daha az korunaklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Tarikat, 50 süvariden oluşan bir birliği sürekli olarak hazır bulunduruyor, adaya çıkarma yapmak isteyecek olan düşmanı denizde durdurmayı başaramazsa bu birlikle müdahale ediyordu. XV. yüzyıl sonunda Şövalyeler, tüm sahili kapsayacak şekilde kuleler ve diğer istihkâmlardan oluşan bir savunma ağı kurdular. Adanın doğusu ile batısı işaret ateşleriyle birbirine bağlandı.⁶¹⁷ Zaten acil müdahale birliklerin etkili şekilde pozisyon alabilmesi istihbarat akışının sağlıklı ve etkili şekilde gerçekleştirilmesine bağlıydı. Bu bakımdan kaleler, deniz gücü ve diğer askerî unsurlar koordinasyon hâlinde hareket ediyordu. Sistem başarılı bir şekilde işletildi. 1306'dan 1522'ye kadar Tarikat, yıpratıcı sayısız akına karşı koyduğu gibi defalarca kendisinden daha güçlü rakiplere karşı şehri ve Ada'yı savunmayı başardı.

⁶¹⁴ BOA.*MAD*.d. 233, s. 101, hük. 1.

⁶¹⁵ Vatin, N. (2004), 14.

⁶¹⁶ Guillame Caoursin (2016), 93, 99. Bu kalelerden Feraklos, Cem Sultan'ın oğlu Şehzade Murat tarafından adanın fethinden önce konut olarak kullanılıyordu. Bk. Turan, Ş. (1970), 53.

⁶¹⁷ Heslop, M. (2008), 190, 197, 199.

3.2.3.2. II. Mehmed'in Rodos Kuşatması (1480)

Osmanlı Devleti 1469'da en güneyde Sisam'ı kontrol altına almış, bir süre önce önemli bir deniz üssü olan Eğriboz'u ele geçirmişti. Şövalyelerin kontrolündeki adaların fethine girişmek için doğru koşullar oluşmuş gibiydi. Özellikle uzun süren savaş döneminde (1463-1479) Şövalyeler açık şekilde Venediklilerle iş birliği yapmışlardı. Buna karşılık Venedik Cumhuriyeti'ne 25 Ocak 1479 tarihi itibarıyla Osmanlı Devleti'nin üstünlüğü kabul ettirilmişti. II. Mehmed için Şövalyelerle karşılaşmanın zamanı gelmişti. Diplomatik koşullar Osmanlı Devleti'nin lehine görünüyordu.⁶¹⁸

Osmanlı kaynaklarının birçoğunda muhasaraya ilişkin anlatı, büyük bir sefer olduğunu ve başarısızlıkla sonuçlandığını açıklamaktan ibaret gibi görünür.⁶¹⁹ Bununla birlikte operasyonun nasıl düzenlendiğini ve kuşatma sırasında Osmanlı ordusuna komuta eden Mesih Paşa'nın takip ettiği taktikleri ayrıntılı bir şekilde aktaran kronikler de vardır. Bunlar İdrisi Bitlisi'nin *Heşt Behişt*'i,⁶²⁰ Hoca Saadeddin Efendi'nin *Tacü't-Tevârih*'i,⁶²¹ Kemalpaşazade'nin *Tevârih-i Âl-i Osman*'i⁶²² ve Solakzade'nin *Tarihi*'dir.⁶²³ Öte yandan kuşatmayı "en ön sıradan izleme" imkânına sahip olan Tarikat kaynakları, gelişmeleri çok daha detaylı aktarmakta ve derinlemesine bir bakış açısı sunmaktadır.

⁶¹⁸ Turan, Ş. (1970), 50.

⁶¹⁹ Oruç Beğ (1972), **Oruç Beğ Tarihi**, N. Atsız (Haz.). İstanbul: Tercüman, 129. Örneğin Mehmed Neşrî şu sözlerle yetinmektedir: "... Sultan Mehmed, İstanbul'da otururken Mesih Paşa'yı Rodos'a gönderip ol-dahi leşker-i 'azîm ile varıp, zahmet çekip, nice cengler edip, bunca Müslümanlar hasaret edip, iş kolayını bilmediği sebepten feth edemeyip yine geldi." Bk. Mehmed Neşrî (1987), II, 839. Yine döneme ait bir başka kronikte "Sultan Mehmed, İstanbul'da karâr idüb Mesih Paşa'yı deniz yüzünden gemiler ile ve ağır leşkeriyle azab ile ve yeniçeriyle Rodos Kal'asına göndürdi. Varup düşüp feth idemeyüp gine geldi." ifadeleriyle anlatılmaktadır. Bk. **Anonim Tevârih** (1992), 118. Benzer ifadelerin Lütü Paşa, *Tevârih-i Âl-i Osman*'inde da tekrar edildiği görülmektedir: "Hicret'in sekiz yüz seksen dördünde deniz yine Sultân Mehmed, Kostantiniye'de karâr idüb veziri Mesih Paşa'yı deniz yüzünden ağır leşker ile Rodos Kal'ası'na könderdi. Feth olunamayub girü döndüler." Bk. Lütü Paşa (1341), **Lütü Paşa Tarihi**, İstanbul: Mabaa-yı Amire, 190.

⁶²⁰ Yıldırım, M. İ. (2010). *İdris-i Bitlisi'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul, 300-303. Eser bundan sonra "*Heşt Behişt* (2010)" şeklinde gösterilecektir.

⁶²¹ Hoca Saadeddin Efendi (1979), 173-177.

⁶²² İbn Kemal (1991), 500-506.

⁶²³ Solakzâde (1297), 263-265.

Mesih Paşa'nın ordusuna karşı direnişin popüler hikâyesi Guillaume Caoursin tarafından kaleme alınmıştı.⁶²⁴ Osmanlı Devleti, İstanbul'un Fethi'nden sonra giderek güç kazanıyor, Tarikat'ın aleyhine etkinliğini arttırıyordu. Caoursin'in tanıklığı, Şövalyeler tarafından bu gerçeğin iyi bir şekilde kavrandığını ortaya koymaktadır. Dahası varlıklarının II. Mehmed tarafından rahatsızlıkla karşılandığını da iyi biliyorlardı.⁶²⁵ Tarihî süreç haçlı ruhuna romantik bağlılıkları sebebiyle zaman zaman tökezlediklerini gösterse de Şövalyeler diplomatik gelişmeleri takip edebilme becerisine sahipti. Dahası güçlü bir düşmanla komşu olmanın getirdiği diplomatik esnekliği göstermek zorunda olduklarını da iyi bir şekilde idrak etmişlerdi. Örneğin Cem Sultan olayı yeri geldiğinde kadim düşmanlığa rağmen diplomasi kanalının Şövalyeler tarafından etkin şekilde kullanılabildiğini göstermişti. Öyle ki Şövalyeler, Cem ile ilgili teşebbüslerde padişahla Katolik Batı arasında kendilerini bir köprü gibi gösterme çabası içine girmişler ve bu konuda büyük ölçüde ikna edici olmuşlardı.⁶²⁶

Yukarıda Osmanlı Devleti'nin Ege'de takip ettiği genişleme politikasına, ticaret güzergâhı üzerinde egemenlik kurmaya dayanan strateji tarafından yön verildiği açıklamıştı. 1480'e geline süreçte ise özellikle Tarikat tarafından himaye edilen korsanlık faaliyetleri, Ege'nin iki güç için yeterli alana sahip olmadığını gösteriyordu. Şövalyelerin korsanlığın gelişimine yönelik teşkilatlandırıcı yaklaşımları, Rodos Limanı'nı korsanlığın en önemli sığınağı hâline getirdi. Şövalyeler tarafından yetkilendirilen korsanlar, "kâfir" güçlere karşı verilen mücadelede sadece Müslümanların gemilerine ve topraklarına değil, aynı zamanda Müslümanlar için mal taşıyan gemilere de saldıracak kadar stratejik bir tutum içindeydi.⁶²⁷ Tarikat iki önemli avantajdan yararlanıyordu: dinsel retorik ve kilit sayılabilecek bir coğrafi pozisyon.

Şövalyeler üzerlerine doğru gelen fırtınanın farkındalardı. Bu dönemde Büyük Üstat olan Pierre d'Aubusson'un İstanbul'daki gelişmelere dair istihbarat

⁶²⁴ Tarikat, 1480'deki kuşatmanın ve ardından gerçekleşen depremin yaralarını sarmak için yardım toplarken Caoursin'e ait *Descriptio obsidione Rhodie*'nin şöhretinden yararlanmıştı. Bk. **Caoursin's Description** (2016), IX.

⁶²⁵ Guillaume Caoursin (2016), 87.

⁶²⁶ Lefort, J. (1981). **Documets Grecs dans les Archives de Topkapı Sarayı: Contribution à L'histoire de Cem Sultan/Topkapı Sarayı Arşivlerinin Yunanca Belgeleri: Cem Sultan'ın Tarihine Katkı** (Çev. H. Gonnet). Ankara: TTK Basımevi, 157-160.

⁶²⁷ Vatin (2004), 158.

aldığını ifade etmeye yetecek kadar tarihî dayanak mevcuttur. Üç yıl boyunca kapsamlı bir onarım projesi yürüten d'Aubusson, kalenin mahzenini temel gıda maddeleriyle doldurdu. Paralı askerler tutup dört bir yana dağılmış olan Şövalyeleri Ada'ya çağırdı.⁶²⁸ d'Aubusson, savaş sanatı konusunda entelektüel birikime sahip bir asker ve ihtiyatlı bir devlet adamıydı.⁶²⁹ Osmanlı tarafında ise sefer için harekete geçirilen ordunun büyüklüğü hazırlıkların kapsamı hakkında fikir vermektedir. Solakzade'nin anlatısından tam olarak ordunun mevcudunu anlamak mümkün değilse de Rumeli ve Anadolu'dan sipahilerin, yeniçeriler ile azeblerin ayrıca kapıkullarından birkaç bölüğün katıldığı ve kalabalık bir ordu teşkil edildiği anlaşılmaktadır.⁶³⁰ Yine de Kemalpaşazade'nin ifade ettiği gibi ordunun mevcudu 40-50.000'e ulaşmıyordu.⁶³¹ Oruç Bey'in paylaştığı 20.000 sayısı gerçeğe daha yakın görünmektedir.⁶³² Tarikat'ın savunma gücünü ise 600 şövalye ile yerel halktan silahlandırılan 1.500 kişilik bir birlik teşkil ediyordu.⁶³³ İki kuvvet arasında orantısızlık söz konusuysa da kale, onu savunanlardan yanaydı.

Rodos'ta son hazırlıklar halkın sur ardına çekilmesi ve liman girişinin zincirle kapatılmasıyla birlikte tamamlanmıştı.⁶³⁴ Rodoslular henüz hasat zamanı gelmemesine rağmen ürünlerini toplamışlardı.⁶³⁵ Halk bir yıllık emeğini düşmana terk etmek istemiyordu. Gelibolu'dan açılan Mesih Paşa'nın filosu⁶³⁶ 23 Mayıs 1480

⁶²⁸ Brockman, E. (1969), 64; Guillaume Caoursin (2016), 93. Bosio, d'Aubusson'a ulaşan istihbarat hakkında bilgi vermektedir. Bkz. Iacomo Bosio (1594), *Dell'istoria della sacra Religione, dell'illustrissima milizia di Santo Giovanni Gierosolimitano, II*, IX, 321. Bununla birlikte bu bahiste Bosio'nun da bilgi kaynağının Caoursin olduğu anlaşılmaktadır.

⁶²⁹ Brockman, E. (1969), 38.

⁶³⁰ Solakzâde sadece yeniçeriler ile azeblerin miktarını bildirmekte bunlardan ilkinin 3.000 ikincisinin ise 4.000 mevcudu bulunduğunu ifade etmektedir. Diğer grupların sayıları hakkında bilgi vermemektedir. Bkz. Solakzade (1297), 263. İdris-i Bitlisî de yalnız 3.000 yeniçeri ve 4.000 azebin mevcut olduğunu kaydetmektedir. Bk. *Heşt Behişt* (2010), 301. Diğer birlikleri saymaması bakımından Bitlisî'nin mevcudu eksik gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

⁶³¹ İbn Kemal (1991), 500.

⁶³² Oruç bin Âdil (1343/1925), *Tevârih-i Âl-i Osmân*, F. Babinger (Haz.). Hanover: Prusya Ma'ârif Nezareti, 131.

⁶³³ Brockman, E. (1969), 65. Kemalpaşazade kalenin 10.000 asker ile savunulduğunu ifade etse de bu rakam tarihî gerçeklerle uyuşmamaktadır. Bk. İbn Kemal (1991), 501.

⁶³⁴ Brockman, E. (1969), 65.

⁶³⁵ Guillaume Caoursin (2016), 99.

⁶³⁶ İdris-i Bitlisi, filonun 60 gemiden oluştuğunu bildirmektedir. Bk. *Heşt Behişt* (2010), 301. Hoca Saadeddin Efendi sadece Gelibolu'dan 60 parçalık bir donanmanın sevk edildiğini buna İstanbul'dan harekete geçen gemilerin dâhil olmadığını ifade etmektedir. Bk. Hoca Saadeddin Efendi (1979), 173. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın tespitlerine göre Mesih Paşa, seferden önce 1479 Aralık ayında 100 parçalık bir filo ile ada etrafında keşif harekâtı gerçekleştirmişti. Bk. Uzunçarşılı, İ. H. (1975), 139. Modern Batılı kaynaklarda çıkarmada 50 savaş gemisinin görev yaptığı bilgisi paylaşılmaktadır. Bk. Brockman, E. (1969), 65; Kagay, J. D. (2016). "Siege of Rhodes". *Hospitaller Piety and Crusader*

günü St. Stephen Tepesi'ndeki gözlem noktasından tespit edilmişti.⁶³⁷ Şehirde dehşet havası hâkimdi.⁶³⁸ Esasen Mesih Paşa'nın idaresindeki deniz gücünün adanın civarında olduğu biliniyordu. Ancak seferin İskenderiye'ye doğru gerçekleştirileceği yönünde iddialar da konuşuluyordu.⁶³⁹ Oysa Mesih Paşa 1479 Aralık'ında çok sayıda gemiden oluşan bir filo ile Ada etrafında keşif yapmıştı.⁶⁴⁰ Muhtemelen çıkarma sahasını da bu sırada tespit etmişti.

Mesih Paşa doğrudan kaleye yönelmektense öncelikle kaleyi de Anadolu'dan Ada'ya doğru uzanan su yolunu da kolayca gözetleme olanağı tanıyan St. Stephen Tepesi'ne karargâhını kurdu. Yakınlarında filosunun sığınabileceği bir sahil ve ordusunun ihtiyacını karşılayacak kadar su kaynağını barındıran bu mevki⁶⁴¹ harekâtı yönetmek için oldukça uygundu. Kuşatma için hazırlıklar sürdürülürken dağınık hâlde hareket eden Osmanlı askerleri, şehrin etrafında küçük çaplı çatışmalara girdi. Karargâhın kurulmasından ve ağır silahların taşınmasından sonra Osmanlı topçusunun ilk hedefi St. Nicholas yani Mendirek Kalesi olduysa da karşı atışlar, etkili sonuç alınmasına engel oldu.⁶⁴² Sonuç olarak Mesih Paşa, şehri deniz tarafından ele geçirmek istiyordu. Taktiğin temelinde limanın kontrol altına alınması, nispeten bu dönemde daha zayıf olan deniz tarafındaki surları aşma niyeti ve daha da önemlisi Şövalyelerin ikmalini kesme düşüncesi yatıyordu. Bu noktada yeniden Ada'daki tahkimatlara yönelik kısa bir açıklamaya ihtiyaç vardır. Zira Osmanlı ordusu tarafından düzenlenen liman saldırısının sıklet merkezi Osmanlı kaynakları ile Batılı kaynaklar arasında farklı gösterilmektedir.

Osmanlı kaynaklarına göre⁶⁴³ geçmiş Muaviye'nin Rodos Seferi'ne kadar uzandığı için "Arab Kulesi" olarak anılan bir tahkimat, ağır kayıpların verildiği bir çatışma noktası oldu. Öte yandan Rodos Şehri üzerine kaleme aldığı abidevi

Propaganda, Guillaume Caoursin's Description of the Ottoman Siege of Rhodes, 1480 (2016), T. M. Vann, D. J. Kagay (Haz.). Burlington: Ashgate, 189.

⁶³⁷ Brockman, E. (1969), 65;

⁶³⁸ Guillaume Caoursin (2016), 99.

⁶³⁹ Brockman, E. (1969), 64.

⁶⁴⁰ Uzunçarşılı, İ. H. (1975), 139.

⁶⁴¹ Brockman, E. (1969), 66; Guillaume Caoursin (2016), 101.

⁶⁴² Guillaume Caoursin (2016), 101. Kronikler, taktiksel olarak öncelikli hedef olarak belirlenen bu tahkimatı "Arab Kulesi" olarak anmaktadır. Bk. Solakzade (1297), 263; Hoca Sadeddin Efendi (1979), 173; İbn Kemal (1991), 503; *Heşt Behişt* (2010), 301. 1522'deki seferi anlatan kaynaklar da bu tahkimatı "Arab Kulesi" şeklinde belirtmektedir. Örneğin bk. Tabib Ramazan (2014), 61.

⁶⁴³ Solakzade (1297), 263; Hoca Sadeddin Efendi (1979), 174; *Heşt Behişt* (2010), 301.

eserinde Albert Gabriel'e göre Naillac Kulesi, "Arap Kulesi" olarak anılmaktaydı.⁶⁴⁴ Yine Batılı kaynaklardan beslenen ve Rodos'ta görev yapmış ve *Rodos Târîhi* isimli eseri günümüze kadar ulaşmış olan Zîver Bey, açıkça Arap Kulesi'nin Naillac Kulesi olduğunu belirtmektedir.⁶⁴⁵ Modern Batılı tarihçiler de benzer şekilde Arap Kulesi'nin Naillac Kulesi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁴⁶ Öte yandan kroniklerde kulenin Muaviye tarafından kalenin karşısına diktirildiği vurgulanmaktadır. Bu sebeple "Arap Kulesi" denildiği ifade edilmektedir. Bizans Kalesi'nin, sonraları Şövalyelerin saray olarak kullanacakları mevkide yer aldığı düşünüldüğünde Naillac'ın kaleye çok yakın olacağı, Mendirek Kalesi'nin yani St. Nicholas'ın, bulunduğu yerin Araplar için daha doğru bir inşa sahası olabileceğini varsaymak da mümkündür. Peki Batılılar Naillac Kulesi'ni neden "Arap Kulesi" ismiyle anmaktadır? Bu sorunun cevabı da inşa süreciyle ilgilidir. İtalyanca "mancınık" anlamına gelen "Trabucco" da denilen Naillac Kulesi'nin⁶⁴⁷ inşasında Arap esirlerin emeğinden yararlanılmıştı.⁶⁴⁸ Bu sebeple modern Batılı kaynaklar tarafından kuleye "Arap" isminin yakıştırıldığı anlaşılmaktadır. Sonuçta Araplar tarafından inşa ettirilen kule ile Arapların inşa etmeye zorlandığı kuleler farklıdır. Ayrıca Caoursin, St. Nicholas'ın Antik Dönem yapı ustalığının bir ürünü olduğunu belirtmektedir.⁶⁴⁹ Şövalyenin bu yolla savunma yapısının inşasını Şövalyeler öncesi bir döneme tarihlediğini düşünmek pekâlâ mümkünken Caoursin'in XV. yüzyıl başına ait Naillac Kulesi'nin ne zaman inşa edildiğini bilmediğini varsaymak imkânsızdır. Bununla birlikte Rodos'un farklı diller konuşan hâkimlerinin meydana getirdiği tarihî derinlik içinde tahkimatlara verilen isimler Albert Gabriel için de çözülmesi gereken bir mesele gibi görünmüş, tarihçi Naillac Kulesi'nin Osmanlı fethinden sonra Arap Kulesi olarak anılmaya başlanmış olabileceğine "inandığını" belirtmiştir.⁶⁵⁰ Bununla birlikte söz konusu tahkimatın Osmanlı belgelerinde "Mendirek" olarak anılması,⁶⁵¹ Gabriel'in inancını boşa

⁶⁴⁴ Gabriel, A. (1921), 72.

⁶⁴⁵ Zîver Bey (1312), 114. Naillac Kulesi'nin yıkıma uğradığı 1863'teki deprem Zîver Bey'in adaya gelişinden önce meydana gelmişti. Depremi kule üzerindeki etkileri için bk. Gabriel, A. (1921), 72. Zîver Bey hakkında bk. Özakman, İ. (2018). "Mehmed Zîver'in Mütâlaât-ı Edebiyye Adlı Kitabı Üzerine Bir İnceleme". *The Journal of Academic Social Science*, 6 (69), 448.

⁶⁴⁶ Brockman, E. (1969), 31.

⁶⁴⁷ Gabriel, A. (1921), 24.

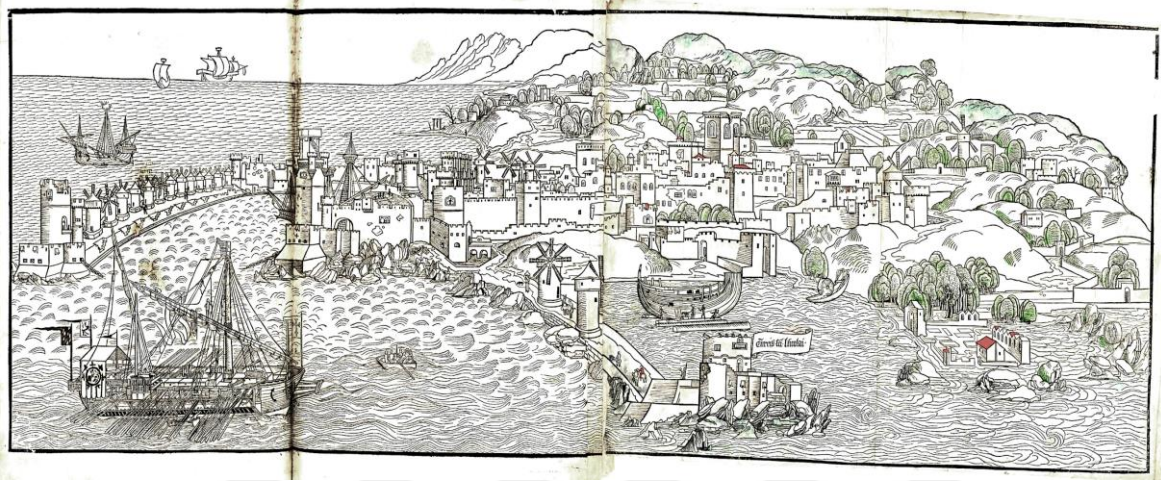
⁶⁴⁸ Joseph Delaville Le Roulx (1913), 355.

⁶⁴⁹ Guillame Caoursin (2016), 105.

⁶⁵⁰ Gabriel, A. (1921), 29.

⁶⁵¹ Bu hususta belirtilmesi gereken kaynaklardan birisi Tabib Ramazan'dır. Açık şekilde Mendirek Kalesi'nin Arap Kulesi olarak tanımlamaktadır: "Ol kulenin ismini mendirek deyu müsemma eylemiştir." Bk. Tabib Ramazan (2014), 61.

çıkarmakta; muhtemelen “Arap” yakıştırması, kronilerde de belirtildiği gibi Ada’nın Arap akınlarına maruz kaldığı dönemin bir mirası olarak sözlü gelenekte yaşatılmış zaman içinde Naillac ile ilişkilendirilmişti. Resim 3.2’de Bernhard von Breydenbach’ın⁶⁵² Rodos tasvirine yer verilmektedir. Resim 3.3, Albert Gabriel’e ait Rodos şehrinin planını yansıtmaktadır. Bu iki görsel konunun daha sarıh bir şekilde anlaşılmasını sağlayabilir.

Resim 3.2. Bernhard von Breydenbach’ın 1486 tarihli eserinde bulunan Rodos Kalesi ve Limanı’na ilişkin çizim

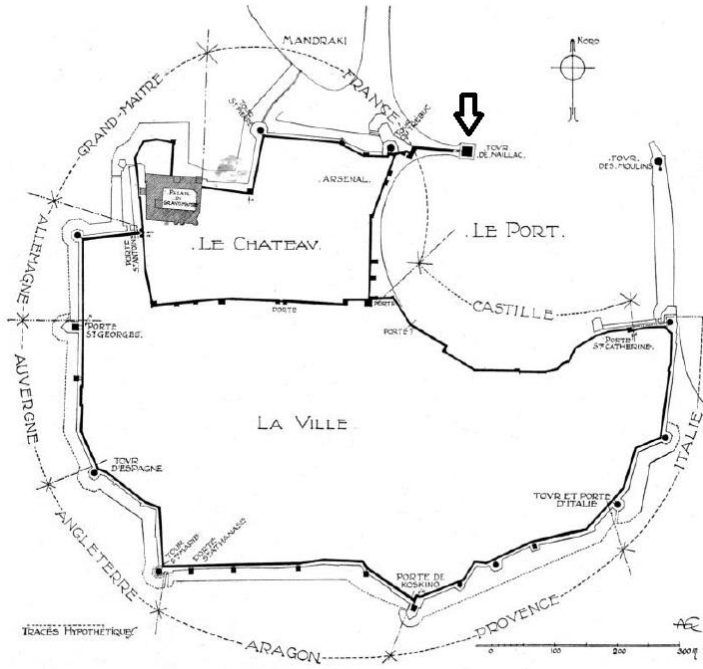
Breydenbach’ın gravürü kuzeyden şehre doğru bir bakış açısı sunmaktadır. Önde, ortada duran ve Osmanlı kaynaklarında “Arap Kulesi” olarak anılan St. Nicholas yani Mendirek Burcu’dur. Esasen yapının güneydoğusuna düşen koy, ticaret limanı olan Mendirek’tir. Nitekim Breydenbach bu hususa dikkat çekmek istercesine St. Nicholas’ın ardına bir ticaret gemisi yerleştirmiştir. Bu liman XV. yüzyıl sonlarına ait gözlemlere göre 300 civarında gemiyi barındırabilecek kapasitedeydi.⁶⁵³ Osmanlı topçusu muhtemelen yıkıntılar içinde gösterilen kırmızı çatılı Bizans kilisesinin olduğu tarafa konuşlanmıştı. 1480’deki Osmanlı karargâhı da bu açıdan sağ taraftaki tepelik alana düşüyor olmalıdır. Kendine has biçimiyle Naillac Kulesi (Arap Kulesi) ise ön tarafta duran kadırganın iskele tarafından doğru yükselmektedir. Gravürde askerî maksatlarla kullanılan ve St. Nicholas Burcu’ndan Değirmen Burnu’ndaki Fransız Kulesi’ne doğru çekilen bir zincirle korunan limanın girişi⁶⁵⁴ de

⁶⁵² Bernhard von Breydenbach (1486). *Peregrinationes in Terram Sanctam* (Latince baskı), Mainz, 46.

⁶⁵³ Guillaume Caoursin (2016), 105.

⁶⁵⁴ Setton, K. M. (1997), 352.

böylece bir savaş gemisinin ardına konumlandırılmıştır. Osmanlı Dönemi'nde, XVI. yüzyıl ortalarında, merkezden gönderilen hükümlerde askerî limanın açık şekilde ayırt edildiği, burada demirli olan gemilerin de örneğin *Rodos Kal'ası at gemileri ve kaliteleri* şeklinde anıldığı görülmektedir.⁶⁵⁵

Resim 3.3. Rodos şehrinin Şövalyeler tarafından düzenlenmiş savunma planı⁶⁵⁶

Resim 3.3'te aşağıya dönük koyu renkli ok ile Naillac Kulesi'ne işaret edilmektedir. Buna göre Naillac Kulesi'nin açık şekilde fiziksel olarak şehrin savunma yapılarının oluşturduğu kompleksin bir parçası olduğu görülmektedir. St. Nicholas Burcu/Mendirek Kalesi ana karadan 180 metre dışarıda duruyordu.⁶⁵⁷ Osmanlı kronikleri saldırı sırasında tahkimata köprüler vasıtasıyla ulaşılmaya çalışıldığını belirtmektedir. Oysa Naillac Kulesi'ne köprüden ziyade ancak merdivenlerle ulaşılabilirdi. Zira kara tarafından surlar ve derin bir hendekle kaleye bağlanmıştı.⁶⁵⁸ Limanın önünde yer alan zincir sebebiyle de denizden yaklaşılabilecek bir noktada bulunmuyordu.⁶⁵⁹ Kule aslında limanların girişine dikilen ve Ege'nin her yerinde görülen türde,⁶⁶⁰ inşa edildiği dönemde Rodos'un en yüksek yapısı olması

⁶⁵⁵ BOA.KK.d. 63, s. 43, hük. 4.

⁶⁵⁶ Gabriel, A. (1921), 23.

⁶⁵⁷ Setton, K. M. (1997), 352.

⁶⁵⁸ Kasdagli, A., Manoussou-Della, K. (1996), 19.

⁶⁵⁹ Brockman, E. (1969), 31; Herberer (2010), 171.

⁶⁶⁰ Eyice, S. (2004), "Fetihden Önce Üsküdar". Z. Kurşun v.dğr. (Ed.), *Üsküdar Sempozyumu I, 23-25 Mayıs 2003, Bildiriler, I*. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 20.

itibarıyla⁶⁶¹ bir gözetleme tahkimatıydı. Kroniklerdeki anlatı, aşağıda da görüleceği üzere ağır şekilde toprakla tahkim edilmiş bir savunmaya yapısına işaret etmektedir. Bu nokta Osmanlı kaynaklarına ait anlatıda gözlemlenen ölçüde toprakla tahkim edilebilecek bir mimari yapıda değildi. Dolayısıyla Osmanlı ordusu Batılar tarafından “Arap Kulesi” olarak anılan Naillac’a değil, Mendirek Kalesi’ne yani St. Nicholas’a⁶⁶² saldırmış olmalıdır.⁶⁶³ Zaten Caoursin’in tanıklığı da bunu doğrulamaktadır.⁶⁶⁴

Mendirek Kalesi, denize doğru doğal bir set üzerine inşa edildiği için denizden erişilmesi gerekiyordu. Bu sebeple önce gemilerle asker sevk edilmek istendi. Bununla birlikte limanda kontrolün tam olarak sağlanamaması, tehlikeli sığlık ve kayalık alanlar bulunması⁶⁶⁵ gemilerle erişmeyi güçleştiriyordu. Mesih Paşa, bu engeli ahşap bir köprü inşa ettirerek aşmayı tasarladı.⁶⁶⁶ Yapı malzemesi olarak geniş gövdeli ağaçlar,⁶⁶⁷ tahta ve fıçılar kullanılacaktı. Resim 3.4 Caoursin’in *Descripto*’sunun 1496 tarihli baskısından alınmıştır.⁶⁶⁸ Mendirek Kalesi’ne düzenlenen saldırı tasvir edilmektedir. Bu resim, olayların Caoursin’in gözünde Osmanlı kroniklerinde canlandırıldığı şekliyle geliştiğini ortaya koymaktadır.

⁶⁶¹ Gabriel, A. (1921), 29, dipnot 5.

⁶⁶² Adayı gezen ve şehri tafsilatlı şekilde eserine aktaran Evliya Çelebi’nin gezi notlarında Arap Kulesi ile Mendirek Kalesi’nin farklı yapılar olarak göstermektedir: “... *Ve her cum’a gün Arab kulesinde ve Mendirek kal’asında gûnâ-gûn filandıra ve sancağ-ı İslâm ile zeyn ederler...*” Bk. Evliya Çelebi (2005), 123. Bu hususta akla ilk gelen açıklama seyyahın limanı koruyan birden fazla tahkimat karşısında yanlışlık eseri böylesi bir ifadeye yer vermiş olabileceğidir.

⁶⁶³ Nitekim Evliya Çelebi’nin seyahat ettiği gemi Rodos’a yanaşırken Mendirek Kalesi’nden atılan toprakla gemi selamlanmış, seyyah da tanık olduğu ateş gücünü canlı bir şekilde tasvir etmiştir. Bk. Evliya Çelebi (2005), 122.

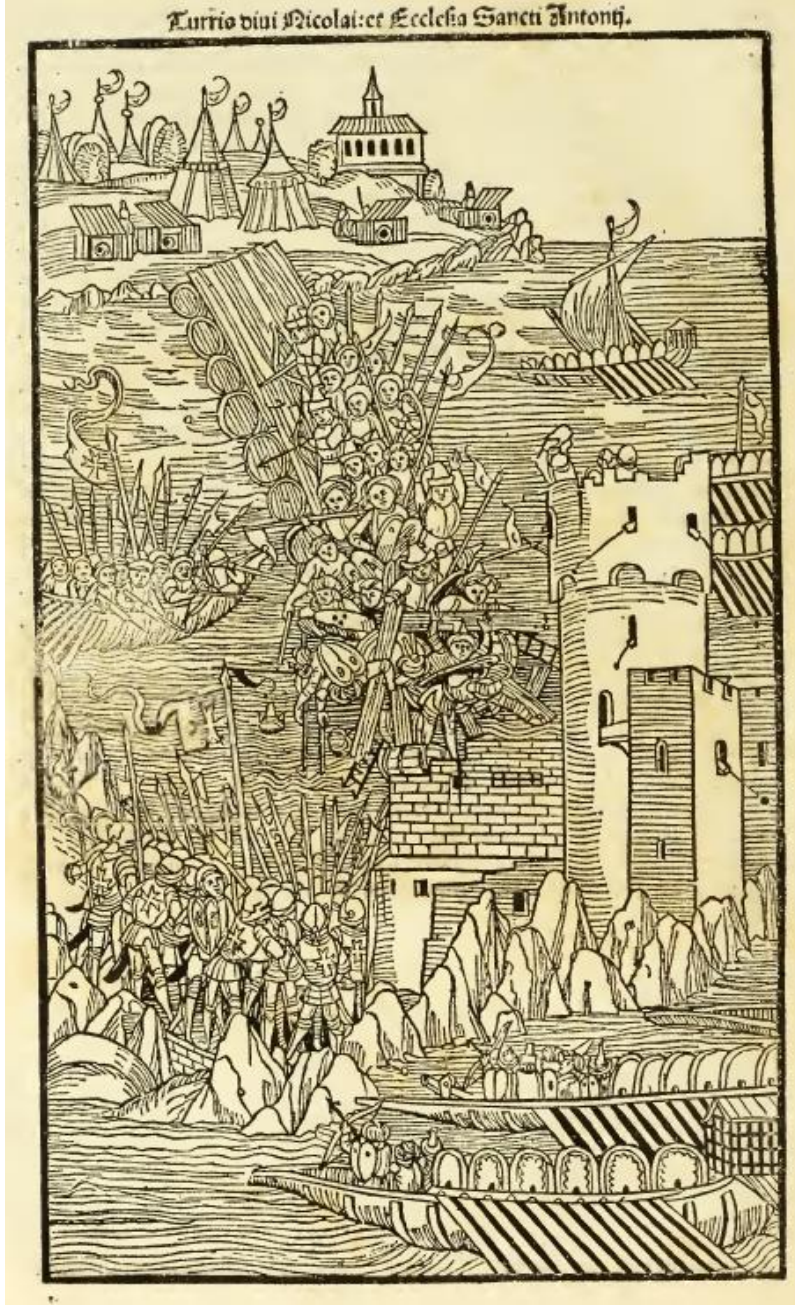
⁶⁶⁴ Guillaume Caoursin (2016), 105.

⁶⁶⁵ *Heşt Behişt* (2010), 301. Liman etrafındaki kayalıklar için ayrıca bk. Herberer (2010), 171.

⁶⁶⁶ Solakzâde (1297), 263; Hoca Sadeddin Efendi (1979), 174; *Heşt Behişt* (2010), 301.

⁶⁶⁷ Solakzâde (1297), 264.

⁶⁶⁸ Guillaume Caoursin (1496), *Rhodiorum Uicecancellarij: obsidionis Rhodie urbis descriptio*, Ulm.

Resim 3.4. Şövalyelerin gözünden Mendirek Kalesi'ne gerçekleştirilen saldırının tasviri

Bu sırada Osmanlı topçusu kaleyi ateş altına almıştı.⁶⁶⁹ Ateş desteği, gözlem olanağı, kaynakları ve sahiliyle Osmanlı karargâhının konumu doğru seçilmişti. Şövalyelerin ikmal hattını kesmek ve limanı kontrol altına almak için Mendirek Kalesi'ndeki topların susturulması ve köprü planının işe yaraması gerekiyordu.

⁶⁶⁹ Guillame Caoursin (2016), 105.

Türk topçusu neredeyse 300'ü aşkın isabetli baraj atışının ardından Mendirek Kalesi'nin batı tarafını yıkmayı başardı. Buradaki duvarın kalınlığı 7 metreyi aşıyordu.⁶⁷⁰ Ancak burç duvarının etrafına yayılan enkaz kale bedenini kalınlaştırdı. Şövalyeler Mendirek Kalesi'nde ve mendireğin kendisinde mevzilendikleri noktaları terk etmemekte kararlıydılar. Sivri taşlar ve kazıklarla burcu destekleyen hendeği tahkim ettiler. Dahası Osmanlılar Mendirek Kalesi'nin ikmalini de kesememişlerdi.⁶⁷¹ Muhtemelen böylesi bir sonuç hesaba katılmamıştı. Bu arada köprü inşasının tamamlanmasının ardından yüzebilecek kadar gemilerle yaklaşabilen askerler yüzerek, kalanlar ise yapılan köprüyü kullanarak burca ulaşmaya çalıştı.⁶⁷² Osmanlı askeri ağır ateş altında ilerlemek zorundaydı. Bu durumun sebep olduğu izdiham köprü'nün üç yerden kırılmasına sebep oldu.⁶⁷³ Üstelik denizden ulaşmaya çalışan askerlerle tam bir koordinasyon sağlanamamıştı.⁶⁷⁴ Yıkılan köprü binlerce can kaybına sebep oldu.⁶⁷⁵ Panik ve yüzme bilmeyen askerlerin denize düşmesinin yanı sıra düşman ateşi ve karşı saldırısı⁶⁷⁶ ortaya çıkan sonucun sebepleri arasında yer alıyordu.

Köprü'nün yıkılması ve yaşanan can kayıpları Osmanlı askerinin maneviyatı üzerinde olumsuz etki uyandırmıştı.⁶⁷⁷ Ancak Osmanlı topçusunun başarısı Mendirek saldırısı sırasında görülmüştü. Dolayısıyla kalede gedik açmak pekâlâ mümkün olabilirdi. Osmanlı kaynaklarında tam olarak nereden saldırıldığı konusunda bir açıklama yoktur. Bununla birlikte Hoca Sadeddin Efendi ve Solakzâde şehre dört tarafından saldırıldığını ifade etmekle şüphesiz yanılıyorlardı.⁶⁷⁸ Caoursin, Osmanlı topçusunun kesin olarak güneyden İtalyan Burcu'nun olduğu taraftan harekete geçtiğini, daha Mendirek üzerine düzenlenen saldırıdan önce Değirmen Burnu'ndaki değirmenleri hedef aldığını belirtmektedir.

⁶⁷⁰ Brockman, E. (1969), 69.

⁶⁷¹ Guillame Caoursin (2016), 105, 107.

⁶⁷² *Heşt Behişt* (2010), 301.

⁶⁷³ Solakzâde (1297), 264. Caoursin de köprüden bahsetmektedir. Ancak köprü'nün yıkılmasının sebebi olarak gözü pek bir genç savaşçının gece vakti gizlice köprüyü karaya tutturarak bağlantıyı kesmesini göstermektedir. Bk. Guillame Caoursin (2016), 115-117.

⁶⁷⁴ *Heşt Behişt* (2010), 301.

⁶⁷⁵ Yukarıda da belirtildiği üzere köprü harekâtından Caoursin bahsetmemektedir. Ancak Mendirek Kalesi'ne yönelik denizden gerçekleştirildiği çıkarma operasyonu sırasında Osmanlı ordusunun 700 kayıp verdiğini belirtmektedir. Bk. Guillame Caoursin (2016), 107.

⁶⁷⁶ Hoca Sadeddin Efendi (1979), 174-175.

⁶⁷⁷ *Heşt Behişt* (2010), 302.

⁶⁷⁸ Solakzâde (1297), 265; Hoca Sadeddin Efendi (1979), 175.

Mesih Paşa, kalenin gerçekten de nispeten daha zayıf olan tarafından hücum etmeye ve şehrin güneydoğusuna düşen Yahudi Mahallesi'nin bulunduğu mevkiye saldırı düzenlemeye karar verdi. Öyle ki Şövalyeler Osmanlı ordusunun şehrin güneyine doğru yöneldiğini gördüklerinde derhâl bu mahaldeki yapıları yıkarak elde edilen malzeme ile bir duvar ve hendek inşa etmişler, hızla gerekli tedbirleri almışlardı.⁶⁷⁹ 28 Mayıs günü yaşanan saldırıdan⁶⁸⁰ önce Osmanlı topçusunun etkili atışları surlar üzerinde yıkıcı etki uyandırdı. Top sesleri Meis'ten duyuluyordu.⁶⁸¹ Saldırı günü piyade ateş altında ilerliyor, ağır kayıplar veriyordu. Kemalpaşazade çarpıcı bir biçimde kanlı çarpışmaları betimlemektedir. Osmanlı askerî surların ve burçların üzerinde, yoldaşlarının parçalanmış bedenleri arasında sancaklarını dalgalandırmayı başardı.⁶⁸² Yıkılan surlar ve açılan gedikler Osmanlı piyadesinin şehre girmesini sağladı.⁶⁸³ Osmanlı askerinin dirayetli yürüyüşünün şehrin düşmesi anlamına geleceğini iyi bilen Şövalyeler, surların ardına bir başka engel daha yerleştirmişlerdi. Kemalpaşazade'ye göre surları aşan askerler ateşe verilmiş neft dolu fiçılarla karşılaştılar.⁶⁸⁴ Caoursin söz konusu "fiçılar" hakkında daha detaylı bilgiler vermektedir. Aslında bunlar içine neft, kükürt ve birtakım yanıcı maddeler konulmuş testilerdi. Ayrıca Şövalyeler barut ve patladığında şarapnel etkisi yapacak olan demir bilyeler doldurulmuş çuvallar hazırlamışlardı. Surlara düşmanın üzerine yuvarlayabilmek için fiçılar yerleştirmişlerdi. Ayrıca tam olarak saldırının beklendiği yere mancınık kurmuşlardı.⁶⁸⁵ Osmanlı piyadesi tüm tedbirlere rağmen surları aşmışsa da patlayıcıların karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.⁶⁸⁶ İdris-i Bitlisî, Mesih Paşa'nın yağma izni vermemesi sebebiyle askerlerin savaşma şevkini yitirmesi sonucu başarısız olduğunu ifade etmesine⁶⁸⁷ karşılık Kemalpaşazade'nin patlayıcı dolu fiçıların ateşe verilmesine dayanan açıklamaları akla daha yatkın görünmektedir.⁶⁸⁸

⁶⁷⁹ Guillaume Caoursin (2016), 111.

⁶⁸⁰ Uzunçarşılı, İ. H. (1975), 140.

⁶⁸¹ Brockman, E. (1969), 70; İbn Kemal (1991), 504.

⁶⁸² İbn Kemal (1991), 505; Guillaume Caoursin (2016), 137.

⁶⁸³ Solakzade (1297), 265; Hoca Sadeddin Efendi (1979), 175; *Heşt Behişt* (2010), 302.

⁶⁸⁴ İbn Kemal (1991), 505-506.

⁶⁸⁵ Guillaume Caoursin (2016), 125, 127.

⁶⁸⁶ İbn Kemal (1991), 506.

⁶⁸⁷ *Heşt Behişt* (2010), 302-303.

⁶⁸⁸ Kemalpaşazade'nin VII. defterinin Latin harfli çevirisini yaparak notlandıran Şerafettin Turan da iki kaynak arasındaki bu farklılığı çalışmasında tartışmaktadır. Bk. Turan, Ş. (1991). "Tevârih-i Âl-i

Mendirek Kalesi ele geçirilememiş, surlar aşılamamıştı. Ancak hâlâ Osmanlı ordusu Ada'daydı. Mesih Paşa kararlı bir şekilde muhasarayı sürdürmek niyetindeydi ve saldırmak için hazırlıklara girişmişti.⁶⁸⁹ Tüm bu çabalar sürerken 1 Haziran'da Sicilya'dan gelen bir karak; donanma tarafından durdurulamamış, ticaret limanına girmişti. Şövalyeler ihtiyaç duydukları hayati ikmal sağlamışlardı.⁶⁹⁰ Osmanlı ordusu ise top mühimmatını tüketmiş durumdaydı.⁶⁹¹ II. Mehmed, elde kalan birliklerle Bodrum Kalesi'nin üzerine yürünmesini istedi.⁶⁹² Böylece Osmanlı ordusu Rodos önlerinden mağlup bir şekilde ayrıldı. Kale; amacını yerine getirmiş, daha güçlü olana karşı zayıf olanı zafere taşımıştı. Çaresizliğin getirdiği çözüm arayışları; Tarikat'ı istisnai tedbirler almaya itmiş, özellikle hazırlanan patlayıcılar Osmanlı piyadesinin şehre doğru ilerleyişini durdurmayı başarmıştı. Şövalyelerin fendi Osmanlı ordusuna şimdilik üstünlük sağlamış gibi görünüyordu.

Kuşatmanın en önemli tanığı olan Caoursin'in dünyasında II. Mehmed, etrafını saran dönmelerle davasına ihanet etmiş kişilerle hareket eden bir tirandı. Bunlardan biri de tüm aile servetini yitirmiş muhteris bir adam olarak tasvir edilen Anthonius Meligalo isimli bir Rodosluydu. Meligalo, Sultan'a istihkâmlara ait ayrıntılı planlar, gizli geçitleri gösteren haritalar göndermişti. Rodos'un yıkımından servet çıkarmak istiyordu. Bir diğer "hain" ise Demetrius Sophiana isimli bir Eğribozluydu.⁶⁹³ Bu anlatılanlar kulağa klasik kahramanlık öykülerinden devşirilmiş gibi gelmektedir. Sparta'nın mağrur kralı Leonidas da bir avuç askeriyle Pers İmparatoru Serhas'a karşı Thermopylai'de direnirken Ephialtes isimli birinin ihanetine uğrayarak kuşatılmış ve yoldaşlarıyla birlikte öldürülmüştü. Ephialtes, geçidin arkasına ulaşan gizli yolları Perslere göstermişti.⁶⁹⁴ Caoursin, âdeta Rodos Kalesi'ni Perslere karşı tahkim edilmiş Thermoplai Geçidi, üstadı d'Aubusson'u da Leonidas'ın yerine koyuyor, anlatısını güçlendirmek için klasik bir kahramanlık hikâyesini XV. yüzyılın sonunda yeniden canlandırıyor. Elbette kendisine de Herodotos olmak düşüyordu. Öte yandan Caoursin'in bir ihanet hikâyesi anlatması

Osman'ın Kıymeti". Ş. Turan (Haz.). *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, Ankara: TTK Yayınları, LXXXIV-LXXXVI.

⁶⁸⁹ İbn Kemal (1991), 506.

⁶⁹⁰ Brockman, E. (1969), 71.

⁶⁹¹ İbn Kemal (1991), 506.

⁶⁹² *Heşt Behişt* (2010), 303.

⁶⁹³ Guillaume Caoursin (2016), 89-91.

⁶⁹⁴ Herodotos (2011), VII.213-225.

iki hususu akla getiriyor. Öncelikle ve en bariz olanı mimari bakımdan kalenin bir takım gizli geçitlerinin olduğudur. Bu hususu Evliya Çelebi'nin tasvirinden de doğrulamak mümkündür.⁶⁹⁵ Öte yandan Caoursin kalenin neredeyse düşeceğine tanıklık etmişti. Mendirek Kalesi'nin önünde ağır kayıplar verilmiş olmasına rağmen Türklerin kara tarafındaki surlarda gedik açabilecek kadar ileriye gitmiş olmasını Osmanlı ordusunun dirayetiyle değil de dönmelerin ihanetiyle açıklamak, popüler eserini ilgiyle okuyan Tarikat'ın Batılı bağışçıları için kabullenilmesi daha kolay savların seçildiğini göstermektedir. Özetle kale neredeyse düşecekti ve Şövalyeler bu gerçeğe sarsılmışlardı.

3.2.3.3. Rodos'un Fethi (1522)

Rodos üzerine sefer fikri tıpkı 1480'de olduğu gibi stratejik bir zorunluluğun sonucu olarak ortaya çıkmıştı. Bu defa Mısır'ın kontrol altına alınmış olması İstanbul'dan İskenderiye'ye doğru uzanan deniz yolunun güvenliğini daha hayati hâle getiriyordu.⁶⁹⁶ Bu sebeple Rodos Fatihi I. Süleyman daha tahta çıkmadan önce Ada'nın fethi meselesi selefi I. Selim Dönemi'nde gündeme gelmişti. Özellikle donanmanın kapsamlı bir şekilde güçlendirilmesine yönelik adımlar atılmıştı. Ancak ikmal konusundaki çekinceler I. Selim'i harekete geçmekten bir süre için alıkoymuştu.⁶⁹⁷ Hoca Sadeddin Efendi bu konudaki bilgi kaynaklarından en değerlisi olarak kabul edilebilir. Saray çevresinde yer alması sebebiyle tanıklığı, I. Selim gibi gözü pek bir asker ve devlet adamının Rodos Kalesi'ne bakış açısını yansıtmaları bakımından değerlidir. Buna göre Padişah; sefer hazırlıkları hakkında bilgi talep etmiş, etrafındaki vezirler savaş sırasında kullanılacak olan teçhizata dair açıklamalara girişince bu defa eldeki barutun ne kadar süre yeterli olabileceğini sormuş, 4 ay cevabını almıştır. Hükümdarın buna karşılık olarak dile getirdikleri hem şahsiyetini hem payitahtın Rodos Kalesi'nin savunma kapasitesine dair bilgisini hem de Anadolu'nun birkaç mil açığında olmasına rağmen Ada'ya ikmalin güçlüklerini gözler önüne sermektedir: "... ol kal'anın teshîrine dört aylık barut nice kifâyet ider ki za'afı mikdârı müdeddetde mashar olması müyesser olursa hayli hünerdir. ... ben

⁶⁹⁵ Evliya Çelebi (2005), 123.

⁶⁹⁶ Solakzade (1297), 339.

⁶⁹⁷ Hoca Sadeddin Efendi (1280), *Tâcû't-Tevârîh, II*, İstanbul, 388-389.

sefer itmem ve kimse sözü ile yola gitmem..."⁶⁹⁸ Bu ifadeler padişahın Ada'ya çıkan birlikler arasında yer alması gerektiği fikrinin de bu dönemde gündeme geldiğini düşündürmektedir. Devlet ricali belli ki karar alma süreçlerini hızlandırmak, askeri gayrete getirmek ve dirayetle kale önünde tutunmak için sefer-i hümâyûn planına sıcak bakıyordu. Payitaht, 1480'deki felaketten gerekli dersleri çıkartmıştı.

Rodos oldukça sembolik bir hedefti. Katolik Hristiyanlığının temsilcisi, son gerçek haçlı devletiydi. Fethin Avrupa'da bir reaksiyona sebep olabileceği ihtimali şüphesiz Osmanlılar tarafından da dikkate alınıyordu. Diplomatik riskler isabetli bir şekilde hesaplanmıştı. Sefer, Katolik dünyanın Batı Avrupa'daki çatışmalar ve ittifaklar kurgusu içinde bölündüğü bir döneme tesadüf etmişti. Kutsal Roma Germen İmparatorluğu tahtı etrafında gerçekleşen mücadeleler hız kazanmıştı. Öyleki fetihten sonra bile etkili bir karşılık söz konusu olmayacaktı.⁶⁹⁹ Özetle Avrupa'daki durum, fetih için uygun bir diplomatik ortam hazırlamış görünüyordu.⁷⁰⁰ Tarikat, kaçınılmaz olarak gerçekleşmesi beklenen Osmanlı saldırısına karşı Batı Avrupa'yla olan güçlü bağlarından yararlanmak istedi. Bu dönemde Büyük Üstat Philippe Villiers de l'Isle Adam, İngiltere Kralı VIII. Henry'ye yazdığı mektupta Kral'ın yardımına muhtaç durumda olduğunu bildiriyordu. Seferden hemen önce 19 Mart 1522'de İngiltere'deki Katolik Kilisesinin başı durumunda olan Kardinal Thomas Wolsey'e yazdığı mektupta karşı karşıya oldukları tehlikenin büyüklüğü konusunda bilgi vererek, yardımların bir an evvel ulaşması gerektiğini belirtiyordu.⁷⁰¹

Rodos'un Fethi, Osmanlı kronikleri tarafından detaylı bir şekilde aktarılmaktadır.⁷⁰² Bununla birlikte en ayrıntılı anlatı bir sefer günlüğünde yer

⁶⁹⁸ Hoca Sadeddin Efendi (1280), II, 390.

⁶⁹⁹ Fetihden sonra Papalık öncülüğünde gündeme gelen ancak gerçekleşme olanağı bulamayan haçlı ittifakı fikri için ayrıca bk. Kumrular, Ö. (2011). *Yeni Belgeler Işığında Osmanlı - Habsburg Düellosu*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 75-77.

⁷⁰⁰ Turan, Ş. (1970), 54-55.

⁷⁰¹ Halil Halil Bey (1326), *Füsil-ı Mütenevvia III: Rodos'un Fethinde Sultan Süleyman'ın Tedâbir-i Siyâsiyesi*, İstanbul: Matba'a-yı Ahmed İhsân, 8-9.

⁷⁰² Bu kısımda başlıca Celal-zâde Mustafa Efendi'nin *Rodos Fetihnâmesi*'nden, Feridun Bey'in *Münşeât*'inden, Matrakçı Nasuh'un *Süleymân-nâmesi*'nden, Kemal Paşazade ile Solakzade'nin *Tevarih*'lerinden, Kâtib Çelebi'nin *Tuhfetü'l-Kibar*'ından ve son olarak Celal-zâde'nin *Rodos Fetihnâmesi*'nden yararlanılacaktır. Bkz. Feridun Bey (1274), *Mecmûa'-i Münşeâtü's-Selâtin*, İstanbul, I, 531-538; Solakzade (1297), 440-443; Kemal Paşazade, (1996). *Tevarih-i Âl-i Osman, X. Defter*, Ş. Severcan (Haz.). Ankara: TTK Yayınları, 146-188; Erkan, D. (2005). *Matrakçı Nasûh'un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 50-63 (Bundan sonra "Matrakçı Nasûh" şeklinde gösterilecektir.); Kâtib Çelebi (2008), 77-78; Demirtaş, F. (2009).

almaktadır.⁷⁰³ Seferde yaşananlar ve Ada'nın sembolik önemi Osmanlı entelektüel dünyasının Rodos'a yönelik ilgisinin sebeplerini oluştuyordu. Romantik bir bakışla her savaşın hikâyesinden destansı bir öykü kurgulamak mümkündür. Ancak 1522 yazında Rodos, küçük bir alanda binlerce askerin karşı karşıya geldiği, XVI. yüzyıldan itibaren Erken Modern Dönem savaşlarının mutlak bir unsuru olarak yerini alan patlayıcı kimyasallarının kana karıştığı, gerçek anlamda epik bir mücadele sahasına dönüşecekti. Burada yalnız ordular değil; iki din, iki dünya, iki kadim rakip karşı karşıya geliyordu. Türklerin omuzlarında hacılardan alınacak son mutlak rövanşın sorumluluğu duruyordu. Tarikat'ın payına ise "din düşmanı" Türkleri durdurma görevi düşmüştü. Osmanlı Devleti, bir Akdeniz imparatorluğu olmanın eşiğinde, Tarikat ise "olmak ya da olmamak" mücadelesinin içindeydi.

İstanbul'dan harekete geçirilen ilk kuvvet İkinci Vezir Çoban Mustafa Paşa idaresindeki gemiler oldu. Emrindeki donanmanın büyüklüğü konusunda ihtilafı rakamlar paylaşılmaktadır. Bu hususta Solakzade 700 gemiden oluşan bir armadanın sevk edildiğini belirtmekteyse⁷⁰⁴ de bu sayının savaş gemilerini yansıtmadığı anlaşılmaktadır. Zira Kâtib Çelebi donanmanın 700 gemiden oluştuğunu bildirmekmekteyse de deniz gücünün bölgeye intikalinden sonra 300 gemilik bir filo tarafından Rodos etrafındaki devriye faaliyetinin yürütüldüğünü, bu gemilerin de kalyon, kadirga ve kalitalardan oluştuğunu⁷⁰⁵ dile getirmektedir.⁷⁰⁶ Sonuç olarak Ada'ya nakledilmesi gereken büyük miktarda askerin yanı sıra savaş aleti de vardı. Bir kısmının nakliye gemisi olması gerekliydi. Bu sırada kendisine bağlı filoyla birlikte Kaptan Pilak Mustafa Bey, Gelibolu'dan yelken açtı.⁷⁰⁷ Gemilerin seyri, seçilen rota

Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü'l-Meâlik ve Derecâtü'l-Mesâlik. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi, Kayseri, 93-140; Celalzâde (2013), 81-150.

⁷⁰³ Söz konusu günlüğün önce eksik bir nüshasının Latin harfli çevirisi M. Akif Erdoğan tarafından yapılmıştır. Bk. Erdoğan, M. A. (2004). "Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Sefer Ruznamesi". *Tarih İncelemleri Dergisi*, 19 (1), 55-71. Ardından da eskiksiz bir nüsha Mehmet Yaşar Ertaş ve Hatice Kılıçarslan tarafından çevrilmiştir. Bk. Ertaş, M. Y., Kılıçarslan, H. (2017), "Rodos'un Fetih Günü Kanuni Sultan Süleyman'ın Rodos Seferi Rûznâmesi". *Akademik İncelemler Dergisi*, 12 (1), 1-36. Bu kısımda Mehmet Yaşar Ertaş ve Hatice Kılıçarslan tarafından yapılan çeviriden yararlanılacak esere bundan sonra "Rodos Seferi Rûznâmesi" şeklinde atıf yapılacaktır.

⁷⁰⁴ Solakzâde (1297), 440; Matrakçı Nasûh (2005), 50.

⁷⁰⁵ Kâtib Çelebi (2008), 77. Genellikle büyük yelkenli gemilere kalyon, 49 kürekli yaklaşık 300 personel taşıyan gemilere kadirga, 32-36 metre uzunluğunda 220 kadar savaş taşıyabilen kürekli gemilere kalite/kalyata deniyordu. Bk. Bostan, İ. "Gemi (Osmanlı Dönemi)", *DİA* (C. 14). İstanbul: TDV, 13-14.

⁷⁰⁶ FILONUN büyüklüğü konusunda İtalyan kaynaklara başvuran Şerafettin Turan, Kâtip Çelebi tarafından işaret edilen sayının gerçekçi olduğunu Rodos önlerine 380 gemi ulaşmış olabileceğini belirtmektedir. Bk. Turan, Ş. (1970), 58.

⁷⁰⁷ Solakzâde (1297), 440; Matrakçı Nasûh (2005), 50.

gibi konularda tecrübeli reisler rehberlik ediyordu. Kurdoğlu Muslihiddin Reis de bu denizcilerin arasında yer alıyordu.⁷⁰⁸

Serdar Çoban Mustafa Paşa'nın emrinde 40.000 denizci, 20.000 azeb bulunduğu bilgisi kronikler tarafından paylaşılacakla birlikte⁷⁰⁹ Rumeli Beylerbeyi Ayâs Paşa, Anadolu Beylerbeyi Kâsım Paşa da harekete geçirilmişti.⁷¹⁰ Sefere Avlonya, Kocaili, İlbasan, Teke, Biga, Bursa ve Saruhan beyleri de katılmıştı.⁷¹¹ Birliklere daha sonra Mısır'dan gelecek olan Bâlî Bey dâhil olacaktı.⁷¹² Hükümdar ise yeniçerilerle birlikte intikal etmek üzere 16 Haziran günü Üsküdar'a geçti. Marmaris'e kadar devam edecek olan yürüyüşü 1 aydan uzun sürdü. Padişah 28 Temmuz günü Ada'ya çıkarken⁷¹³ ona eşlik eden Kara Mahmud isimli reis, emrindeki gemilerle kısa süre önce Harkî'yi ele geçirmişti. Donanma önce şehrin güneydoğusundaki Villa-nuova civarına demir attı. Daha sonra yapılan divanın ardından donanma, Kurdoğlu Muslihiddin Reis'in telkinleriyle Koskinou kıyılarında yer alan Öküz Burnu'na (Akra Voudhi) demirledi. Öküz Burnu kaledeki toplar tarafından tehdit edilemeyecek bir noktada yer alıyordu.⁷¹⁴ Hükümdar Rodos'a gelmeden çıkarma harekâtı büyük ölçüde tamamlanmış,⁷¹⁵ Ada etrafında emniyet sağlanmıştı.

XVI. yüzyıla ait teknik bilginin sunduğu bütün olanaklardan yararlanılarak iyi bir şekilde tasarlanmış modern burçlar, şehrin etrafına dağılmıştı. Tahkimatların tabii olarak en zayıf noktasını kapılar teşkil ediyordu. Ancak Rodos'ta şehrin giriş noktaları hisarpeçelerle tahkim edilmişti. Bu sebeple Şövalyeler tarafından en önemli yığınak kapıların olduğu yerlere gerçekleştirilmişti. Dolayısıyla çatışmalar

⁷⁰⁸ Tabib Ramazan (2014), 56.

⁷⁰⁹ Solakzâde (1297), 440; Kâtib Çelebi (2008), 77.

⁷¹⁰ Solakzâde (1297), 440; Matrakçı Nasûh (2005), 50.

⁷¹¹ Kemal Paşazade (1996), 134; Matrakçı Nasûh (2005), 51.

⁷¹² Feridun Bey (1274), 531.

⁷¹³ Solakzade (1297), 440; Celalzade (2013), 113; Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 8-12.

⁷¹⁴ Solakzade (1297), 441; Turan, Ş. (1970), 59-60; Kâtib Çelebi (2008), 77; Tabib Ramazan (2014), 58, 59-60.

⁷¹⁵ Solakzade (1297), 441; Kâtib Çelebi (2008), 77.

kapılar ve hisarpeçeler etrafında yoğunlaşacaktı. Rodos'taki daha sonra Osmanlılar tarafından aktif olarak kullanılan kapılar Çizelge 3.1'de gösterilmektedir.⁷¹⁶

Çizelge 3.1. Rodos Şehri'nin kapıları

Osmanlı Dönemi	Şövalyeler Dönemi
Bâb-ı Mesdud ⁷¹⁷	St. Athanasios/St. Mary
Musluk Kapı	St. Katherine
Kızıl Kapı	St. John
Eğri Kapı	Amboise
Damla Kapı	St. Paul
Parmaklık Kapı	İtalyan Burcu
Deniz Kapı	

Osmanlı ordusu kapılara göre konuşlanmıştı. Bununla birlikte 1522'de kara tarafında şehrin 3 kapısı bulunuyordu. Bunlar Eğri Kapı, Bab-ı Mesdud ve Kızıl Kapı'ydı. Kızıl Kapı kuşatmanın sonunda büyük bir yıkıma uğramış olacaktı.⁷¹⁸ Veizirazam Pîrî Mehmed Paşa'nın idaresindeki kuvvetler Kızıl Kapı'nın karşısına, Kasım Paşa'nın birlikleri onun hemen soluna konuşlandı, daha kuzeyde ise Pilak Mustafa Paşa'nın askerleri yerleşti. Eğri Kapı tarafı Dördüncü Vezir Ahmed Paşa, Bali Ağa ve Ayas Paşa'ya bırakıldı.⁷¹⁹ Osmanlı ordusunun surlar önündeki pozisyonu 1480'deki durumdan çok farklıydı. Bu defa şehir kara tarafından mutlak bir şekilde muhasara altına alınmıştı.

Osmanlı kuvvetleri için en önemli mesele kaleye yaklaşabilmektir. Rodos'un burçlarına ve hisarpeçelerine konuşlandırılmış üstün topçu ateşine karşısında, surlara ve kapılara yaklaşmak için ağır zayıat vermeyi göze almak gerekiyordu. Kuşatma sırasında ağır topçu ateşinden korunmanın yolu ise yine kayıplar vermek bahasına metrisler kazmaktır. Osmanlı piyadesi de öyle yaptı.⁷²⁰ Aslında bu girişim kuşatma muharebelerinde XVI ve XVII. yüzyıllar boyu usul hâline gelecek bir taktikti.

⁷¹⁶ Kapıların Osmanlılar tarafından nasıl anıldığı sorusuna cevap verebilmek için Neval Konuk'un çalışması ile Ada'da bulunmuş olan Zîver Bey'in eseri yol gösterici olmuştur. Bk. Zîver Bey (1312), 114, 115, 144; Konuk, N. (2008), 132.

⁷¹⁷ Bu kapı fethin ardından I. Süleyman tarafından kapattırılmıştır. Bk. Konuk (2008), 132. Kapıya kapalı anlamına gelen "mesdud" denilmesinin sebebi bu olabilir.

⁷¹⁸ Kasdagali A. M., Manoussou-Della K. (1996), 19.

⁷¹⁹ Zîver Bey (1312), 143-144; Brockman (1969), 122; Celalzade (2013), 115-116.

⁷²⁰ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 13.

Fransa Kralı IV. Henry'nin askerî mühendisi Jeand Chântillon (1560-1616), 1595'te La Fère Muhasarası'nda bu taktiği kullanacaktı. Benzer şekilde Hanya'nın Fethi'nde de aynı taktik bu defa Osmanlılara zafer kazandıracaktı. Bu uygulama ünlü Fransız askerî uzman Vauban tarafından sistematik hâle getirilecekti.⁷²¹

Osmanlı askerinin kaleye yaklaşmak üzere çıkarma yapabileceği saha büyük ölçüde Rodos Kalesi'nde konuşlu topların etkili atış menzili içinde yer alıyordu. Dolayısıyla surları dövebilecek ve kale bedenlerinde yahut tabyalarda hasar açabilecek ölçüde topların yaklaştıırabilmesi için Osmanlı ordusunun büyük kayıplar verileceği anlamına geliyordu. Nitekim öyle de oldu. Osmanlılar önce ardına sığınacakları metrisleri kazmaya giriştiler.⁷²² Ancak müdafilerin toplarının konumlandırıldığı yükseklik, çıkartma yapan birlikleri doğrudan hedef almalarını sağlayacak bir açı sunuyordu. İlk çıkarma yapan birliklerdeki topçular bu aşamada hayatını kaybetti. Rodos surlarına ulaşmadan önce Osmanlı piyadesinin önündeki belki de aşılması en güç engel hendekler olacaktı. İronik bir biçimde Osmanlı topçusu ve piyadelerinin sahilde tutunması hızla önlerinde duran toprağın kazılmasına bağlıydı. Kazılan metrislerde tutunmak da yine ağır kayıpları göze almayı gerektiriyordu. 29 Temmuz günü kaleden yapılan atışlarla yeni kazılmış olan metrisler yerle bir oldu. Anadolu'dan getirilmiş olan birlikler yeniden metris kazmaya giriştiler. Bu aşamada piyadenin saldırıya geçebilmesi için etkili bir biçimde donanma desteğine ihtiyacı vardı. Gemilerden yapılacak atışlar kale bedenlerini yahut burçları yıkmaya yetmeyecekse de sahilde tutunmaya çalışan birlikleri koruyabilirdi.⁷²³ Bu koşullar altında ilk önemli Osmanlı saldırısı 3 Ağustos'ta gerçekleşti.⁷²⁴ 5 Ağustos'ta askere, komutasındaki birkaç parçalık filo ile Kurtoğlu Hızır Reis de destek verdi.⁷²⁵ 9 Ağustos'ta ise Hayır Bey'in 24 parçalık filosu liman önlerine geldiğinde etkili topçu atışı karşısında geri çekilmek zorunda kaldı.⁷²⁶ Belli ki Şövalyeler buna karşı hazırlıklıydı. Muhtemelen Mendirek Kalesi'ndeki *darbzenler*⁷²⁷ karşısında filo büyük bir tehlike atlattı. Bundan sonra metrisler kazarak

⁷²¹ Lepage, G. G. (2010). Vauban and the French Military under Louis XIV: An Illustrated History of Fortifications and Strategies, Londra: McFarland&Company, Inc., Publishers, 45, 46.

⁷²² Solakzade (1297), 441; Hadidi (1991), 435 - 436, 439; Kâtib Çelebi (2008), 78.

⁷²³ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 13.

⁷²⁴ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 13.

⁷²⁵ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 14.

⁷²⁶ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 14; Celalzade (2013), 120-121.

⁷²⁷ Toplar ve top türleri hakkında detaylı açıklamalar 5. Bölüm'de "Silahlar ve Mühimmat" başlığı altında ele alınmaktadır.

mevzilenildikten sonra anlaşılıyor ki 10 Ağustos'ta toplanan divanda taktik hedefler olarak tabyalar seçildi. Öncelikle “Çanlıkule” olarak anılan burç, Osmanlı topçusunun başarılı atışlarıyla yıkıldı.⁷²⁸ Eğri Kapı önlerinde Ayas Paşa büyük yararlıklar gösteriyordu.

Osmanlı birlikleri surlara yakınlaşabilmek, tabyaları ve hisarpeçeleri doğrudan hedef alıp ele geçirebilmek yahut nihai saldırıyı gerçekleştirebilmek için uzun süre sabırla ve kararlılıkla hedekleri doldurmaya çabaladı.⁷²⁹ Bu durum daha yüksek bir noktadan atış yapabilen Rodoslu topçuların ağır zayıat vermesine yol açtı. Savaşın seyri daha fazla kaynak seferber edebilen tarafın başarılı olacağını gösteriyordu. Dolayısıyla Şövalyeler üstünlük sağlayabilmek için daha fazla risk almak zorundaydı. Kaleden yapılacak huruç hareketleri ile düşmana kayıplar verdirebileceklerini düşünen Şövalyelerin, 12 Ağustos'ta yapmayı tasarladıkları gece baskını önceden haber alındı. Ancak her an baskına uğrama ihtimali Osmanlı piyadesinin yeni metrislerle kale bedenlerine doğru ilerlemesine engel olamadı. Bununla birlikte kaleye doğru hızla ilerlemek isteyen Osmanlı piyadesi, müdafilerin toplarından kendilerini koruyacak ölçüde derine inmek zorundaydılar. Derinlik ile toprakta açılan yarığı tutan iç duvarların gücü arasında tabii bir bağ vardı. Ancak operasyonun hızı, metris duvarlarının ideal ölçülerde güçlü inşa edilmesine engel oluyordu. Öte yanda kale bedenlerini çevreleyen savunma hendeklerini aşmak için bunların da doldurulması gerekiyordu. Tüm bu işlemler sırasında 18 Ağustos günü Anadolu'dan adaya sevk edilmiş olan çok sayıda sipahi metris duvarının çökmesi sonucu hafriyat altında kalarak can verdi.⁷³⁰

Kuşatmanın ilk safhalarından itibaren düşmanlarına göre sınırlı bir güçle mücadele eden Şövalyeler,⁷³¹ stratejik hedefler belirleyip huruç harekâtı düzenliyorlardı. 19 Ağustos'ta Şövalyeler cüretkârane bir girişimle 300 kişilik bir kuvveti kale dışına çıkardı. Pirî Paşa'nın idaresindeki topların bulunduğu mevkie

⁷²⁸ Celalzade (2013), 121. Tarihsel anlatı ve Osmanlı birliklerinin konuşlandığı pozisyon itibarıyla Çanlı Kule'nin, St. George Burcu ya da onun etrafındaki kulelerden biri olduğu anlaşılmaktadır. St. George Burcu için ayrıca bk. Nossov, K., Delf, B. (2010), 26.

⁷²⁹ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 13-14, 22-23.

⁷³⁰ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 14-15.

⁷³¹ Ada 5.100 askerle savunuluyordu. Bunlardan yalnızca 600'ü Şövalye'ydi. Bk. Uzunçarşılı, İ. H. (1975), 314.

yapılan baskında karşılaştıkları direnç, onları geri çekilmeye zorladı.⁷³² Ertesi gün de topların kurulduğu taraftaki metrisler üzerine kaleden huruç hareketi gerçekleştirdiler. Bir sonraki gün Rumeli askerleri üzerine etkisiz bir saldırı düzenlendi. Şövalyeler, harekâtın kapsamını anlamak için istihbarat toplamak niyetindelerdi. Ancak geri püskürtüldükleri gibi aralarından biri de esir alındı.⁷³³ Bu durum Şövalyelerin hâlâ pozisyon almaya çalıştıklarını düşündürmektedir. Oysa Büyük Üstad Villiers, Mart 1522'de İngiltere'ye yazdığı mektubunda casusları aracılığıyla Osmanlı saldırısından haberdar olduğunu belirtiyordu.⁷³⁴ Bu durum savaş başladıktan sonra Şövalyelerin dış dünya ile büyük ölçüde irtibatının kopartıldığını düşündürmektedir. Buna karşılık Şövalyeler savaşma isteklerini kaybetmiyorlardı. Öyle ki bilhassa pazar günleri çatışma sahalarında olağan dışı bir hareketlilik husule geliyor, Şövalyeler büyük bir arzuyla mücadele ediyorlardı.⁷³⁵ Uzun süren kuşatmaya rağmen Şövalyelerin inançla savaşmayı sürdürdümesi haçlı retoriğinin hâlâ askerlerin psikolojisi üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Öyle anlaşılıyor ki Şövalyeler; düşman birliklerini, yıpratmaya dönük atılımlarla büyük bir gücü harekete geçirmiş olan Osmanlıların kararlılıklarını sınamak istiyorlardı. Savaşın seyrini de bu aşamadan sonra Osmanlıların kararlılığı berliyecekti.

25 Ağustos'ta kanlı çarpışmalar yaşandı. 26 Ağustos'ta ise topçuluk ilmindeki yeteneğiyle tanınan ve askerlik mesleğini tıpkı kendisi gibi topçu olan babasından miras alan Mehmed isimli bir askerın kaybedilmesi,⁷³⁶ surların önünde topçu bataryalarının korunmasını sağlayacak ölçüde kontrolün ele alınamadığını göstermektedir. Örneğin İtalyan Burcu'nun önüne konuşlanmış olan Pirî Paşa'nın emrindeki birlikler, kuşatmaya başlayalı bir ay olmasına rağmen toplarını ateşleme olanağı bulamamışlardı. Ancak 30 Ağustos'ta Pirî Paşa'nın kolundaki toplar surları dövmeye başlayabildi.⁷³⁷ Buna karşılık hendekler hâlâ kaleye etkili şekilde yaklaşmaya izin verecek ölçüde doldurulamamıştı. Bu sebeple eldeki kas gücü bu işe sevk edildi. Nihayet ağustos sonunda kale bedenlerine hendeklerin üzerinden geçerek yaklaşmak mümkün hâle geldi.⁷³⁸ Hendeklerin doldurulmasından sonra

⁷³² Celalzade (2013), 126.

⁷³³ Feridun Bey (1274), 531.

⁷³⁴ Halil Halid (1326), 8-9.

⁷³⁵ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 16.

⁷³⁶ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 15.

⁷³⁷ Feridun Bey (1274), 531; Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 16.

⁷³⁸ Feridun Bey (1274), 532.

kale ve burçlara lağıım kazabilecek kadar yakınlaşmıştı. Birkaç gün sonra toplanan divanda burçların öncelikli olarak etkisiz hâle getirilmesi yahut ele geçirilmesine yönelik taktiksel yaklaşım yeniden gündeme geldi. Ahmet Paşa'nın topçuları Zindankule olarak anılan burcu kısmi olarak tahrip etmeyi başardı. Bu sırada yine Ahmet Paşa'nın sevk ettiği birlikler savunma hendeklerini büyük ölçüde doldurdular.⁷³⁹

Osmanlı lağıımcılarının çabaları bazı noktalarda önemli üstünlükler sağlıyordu. 5 Eylül'de kulelerden biri kazılan lağıımın patlatılması sonucu yıkıldı.⁷⁴⁰ Lağıımcılara karşı kendi lağıımlarını kazan Şövalyeler, tünel içindeki personele ağır zayıat verdirebilecek olan kadim bir silaha sarıldı: Rum ateşi. 15 Eylül'de ise bir lağıımı yıkmayı başardılar. Ayrıca lağıım operasyonunun başarıya erişmesinden sonra kaleye doğru yapılacak saldırının olağan risklerinin ötesinde bazı tehlikeleri vardı. Sonuçta büyük miktarda patlayıcı kullanılıyordu. Doğru miktarın belirlenmesi ve patlamanın etki alanının hesaplanması kolay değildi. Nitekim 18 Eylül'de lağıım atılmasının ardından saldırmak üzere metrislerin gerisinde bekleyen 150 kadar Osmanlı piyadesi, patlamanın ardından arkasına sığındıkları toprağın üzerlerine yıkılmasıyla hayatını kaybetti. Ağır kayıplara rağmen kale bedenlerini koruyan tabyalara büyük bir dirayetle yaklaşmayı başaran Osmanlı ordusu, bu noktadan sonra hisarpeçeleri hedef aldı. Gerçekleştirilecek olan saldırı, muhasaranın yeni bir aşamasına işaret ediyordu. Osmanlılar lağıım atılarak yok edilemeyecek büyüklükte olmasına karşılık, ana kale kütlesinin dışında kalan bir tahkimatı ele geçirmek zorundaydılar. Hisarpeçenin alınması kaleden yapılacak olan huruç hareketlerine karşı üstünlük sağlayacağı gibi kalenin savunması en güç ve yapısal olarak en zayıf yeri olan kapıya doğrudan saldırma olanağı da sunacaktı.⁷⁴¹

Eylül sonuna gelindiğinde gözü pek askerlerden bazıları ani baskınla surların üzerinden girip keşif harekâtı yapabilecek kadar kaleye yaklaşmıştı. 24 Eylül'de taraflar, birbirlerine humbara atabilecek kadar sıcak çatışma içine girdiler. Yahudi Mahallesi tarafında cereyan eden bu çatışmalar Şövalyeler arasında büyük bir korku

⁷³⁹ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 16.

⁷⁴⁰ Celalzade (2013), 130.

⁷⁴¹ Celalzade (2013),134-136; Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 17-18.

uyandırdı.⁷⁴² Ancak kaleye yaklaştıkça kayıplar da artıyordu. Aynı gün çok sayıda asker etkili bir mücadele veremedi hayattı yitirdi. Askerlerden bazıları çabaların umutsuz olduğu kanaatindeydi. Asker kaçaklarının Anadolu'ya ulaşmasını önlemek için 15 kadar gemici idam edildi. Öte yandan komuta kademesinde bazı sorunlar baş göstermişti. Ayas Paşa'nın özellikle saldırı sırasında yeterince organize hareket edemediği düşünölüyordu.

Serdar Ahmet Paşa'nın idaresindeki askerler bir hisarpeçeyi⁷⁴³ ele geçirmek için dibini külünk⁷⁴⁴ ile kazmaya çalışmak dâhil olmak üzere her türlü yola başvuruyordu. İçi toprak dolu çuvallardan bir çeşit burç inşa ettiren Ahmet Paşa, bu yapının üzerine topları yerleştirerek hisarpeçede açılan gediği genişletmeye çalıştı. Gemilerden alınan halat ve zincileri atan 2.000 kadar asker hisarpeçeye tırmanarak tahkimatı ele geçirmeyi başardı. Kızıl Kapı ile Bab-ı Mesdud arasındaki tahkimatlar ağır baskı altına alınmıştı.⁷⁴⁵ Mustafa Paşa'nın idaresindeki askerler ise bir başka hisarpeçeye⁷⁴⁶ saldırı düzenledi. 2 gün süren mücadele sonucu tahkimat ele geçirildi. Çarpışma öylesine şiddetliydi ki Yeniçeri Ağası Bali de yaralandı. Verilen kayıplara rağmen ilerleme sağlanabiliyordu. Saldırı altında tutulan Kızıl Kapı ile Bab-ı Mesdud arasında Şövalyelerin sadece 2 topu kullanılabilecek durumdaydı.⁷⁴⁷ Bu sırada iç kale Osmanlı topçusunun etkili menziline girmişti.⁷⁴⁸

Çatışmalar ekim ayı boyunca sürdü. Ayın ortalarına gelindiğinde aslında Kızıl Kapı'nın kuzeyindeki tahkimatlar dışında İtalyan, Fransız (Augvern ve Provence), İngiliz ve Alman mevzilerinde gedikler açılmış, büyük kayıpların verildiği lağım operasyonu başarıya ulaşmıştı. Kaleyi savunan İngiliz şövalyelenin büyük çoğunluğu artık savaşabilecek durumda değildi.⁷⁴⁹ Kasım ayı başında ise Ferhad Paşa'nın Ada'ya gelmesi emredildi. Ordu mevcudunun artırılması gerekiyordu. Tüm bu gelişmeler 1517'de I. Selim'in haklı çıktığını gösteriyordu.⁷⁵⁰ Kaleyi 4 ayda

⁷⁴² Brockman (1969), 136.

⁷⁴³ Muhtemelen çarpışmalar Kızıl Kapı önünde gerçekleşiyordu.

⁷⁴⁴ Kayalar için kullanılan sivri kazma.

⁷⁴⁵ Brockman (1969), 137.

⁷⁴⁶ Muhtemelen çarpışmalar Bab-ı Mesdûd önünde gerçekleşiyordu.

⁷⁴⁷ Brockman (1969), 137.

⁷⁴⁸ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 17-18.

⁷⁴⁹ Brockman (1969), 137-138.

⁷⁵⁰ Hükümdar, muhtemel bir kuşatmanın 4 aydan uzun süreceğini ön görmüşü. Bk. Hoca Sadeddin Efendi (1280), II, 390.

fethetmek mümkün olmamıştı. Bu sırada kalenin ikmali de tam olarak kesilememişti. Tahtalu Kalesi üzerinden hâlâ Şövalyelere harp aletleri ulaştırılmaya devam ediyordu.⁷⁵¹ 4 Ekim'de Napoli'den gelen destek kuvvetleri Kale'ye girmeyi başarmışlardı. Müdafiler 10 gün sonra yeniden taze birliklerle biraz olsun rahatlama olanağı buldu. Yine de kayıplarını telafi etme imkânından yoksunlardı. Büyük Üstat, Lindos'tan 12 askerin Rodos'a gelmesini emretti.⁷⁵² Tarikat Rodos şehrinin haricindeki tahkimatları etkili şekilde savunabilme kapasitesini yitirmiş görünüyordu. Öte yandan kara tarafından böylesine kuşatılmış bir kalenin özellikle Lindos ve Tahtalu'dan gelen yardımları nasıl içeriye soktuğu hususuna cevap vermek gerekmektedir. Gelişmiş savunma sistemlerine sahip kalelerin gizli geçitleri bulunuyordu. Bu geçitlerden muhasara altında dış dünya ile haberleşebilmek ya da düşmana baskın yapabilmek gibi maksatlarla yararlanılıyordu. Rodos Kalesi de gizli geçitlere malikti. Kalenin ihtişamına yönelik anlatısını etkileyici kılmak için Evliya Çelebi'nin bu hususu yer yer vurguladığı görülür.⁷⁵³ Muhtemelen ikmal sırasında bu gizli geçitler kullanılıyordu. Yine de kalede mühimmat sorunu baş gösterdi. Askerin, topları ateşmede inisiyatif alması yasaklanmıştı. Bundan sonra yalnızca zabitanın müsaadesiyle toplar kullanılabilecek, ateşlere karşılık vermek için belli hedeflere yönelik olarak toplar ateşlenecekti.⁷⁵⁴

Şövalyeler yıkılan surların ardına yeni duvarlar örüyorlardı. Bu direnci kırabilmek için 20 Kasım'da Ahmet Paşa'nın kolundan büyük bir taarruz başlatılmasına ve öncesinde de yıpratmaya yönelik top atışlarının gerçekleştirilmesine karar verildi.⁷⁵⁵ Böylece şehirde büyük bir tahribat meydana geldi. İtalyan ve İngiliz burçları aynı anda saldırı altına alındı. Topçu üstünlüğü mutlak bir şekilde Osmanlılardan yanaydı. Bu sırada "Mesih Paşa" denilen kuleye yürüyüş gerçekleştirildi. Bu istihkâm Mesih Paşa tarafından saldırı düzenlenen İtalyan Burcu veya şehrin güneydoğu tarafındaki Yahudi Mahallesi mevkisinde müstahkem bir nokta olmalıdır. Zira muhasara sırasında Mesih Paşa'nın saldırı düzenlediği Mendirek Kalesi'ni fethetmek ve limanı kontrol altına almak mümkün olmamıştı. 30 Kasım'da ise İspanyol ve İtalyan burçlarına girildi. Aralık ayı başında

⁷⁵¹ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 23, 31.

⁷⁵² Brockman (1969), 136, 138.

⁷⁵³ Evliya Çelebi (2005), 123.

⁷⁵⁴ Brockman (1969), 138.

⁷⁵⁵ Celalzade (2013), 146.

da mücadele sürdü. Artık şehrin bir bölümü Osmanlı kontrolüne girmişti. Ahmed Paşa'nın komutasındaki askerler 40-50 haneyi işgal etmişti. Kalenin düşeceği anlaşılmıştı. Ancak Şövalyelerin Sarayı'nı ele geçirmek için kış ortasında savaşın sürmesi gerekiyordu. Bu koşullar altında 11 Aralık günü Şövalyeler aman dilediler.⁷⁵⁶ Sefer mevsimi de derya mevsimi de geçmişti. Avrupa'dan kalenin direnmeye devam etmesini sağlayacak büyüklükte bir yardım ulaşmamıştı. Şövalyeler için mutlak bir yok oluş yerine uygun koşullar altında teslim olmayı müzakere etmek daha akıllıca görünüyordu.

Görüşmeler yaklaşık 5 gün sürdü. Bu sırada 15 Aralık'ta çatışmalar yeniden başladı. Çünkü Pirî Paşa'ya gelen bilgiler, Şövalyelerin yardım umuduyla Osmanlıları oyalamaya çalıştıkları yönündeydi.⁷⁵⁷ Nitekim ertesi birkaç gün içinde Ada'ya 150 kişilik bir destek birliği gelmiş, Şövalyeler küçük bir karşı taarruz başlatmışlarsa da başarısız olmuşlardı.⁷⁵⁸ Böylece İspanyol Burcu'nun kontrolü tamamen ele geçirildi. Tüm bu yaşananlar, Şövalyeler arasında görüş ayrılıkları bulunduğu işaret ediyordu. Bu koşullar altında hükümdar "*virem viredir*" diyerek Şövalyelerce öne sürülen anlaşma koşullarına uyulacağını duyurmak zorunda kaldı. Nihayet 21 Aralık'ta ahidname-i hümayunla Rodos teslim alınmış ve kaleyi boşaltmak için ihtiyaç duydukları 12 günlük süre Şövalyelere verilmişti.⁷⁵⁹ Kale, ona hâkim olana son defa hizmet ediyor, mağrur biçimde Ada'yı terk edebilmeleri için bir koz olarak ayakta kalmayı sürdürüyordu. Bu durumda zafer, kale uğruna büyük bedeller ödeyen Osmanlı ordusunun olduğu kadar onu var eden, yüzyıllar boyunca surlarında çalışan ve kale bedenlerinin her köşesinde izlerini bırakan, derin ve geniş hendeklerini kayalara oyan Müslüman esirler ve Rum yapı ustalarınınındı.

Şövalyelerin kontrolünde olan kaleler, varılan anlaşma kapsamında Osmanlılara terk edilecekti. Böylece Lindos başta olmak üzere Rodos'taki kaleler, İstanköy'deki kaleler, Kalimnos ve Leryos kaleleri ile 1480'de fethi mümkün olmayan

⁷⁵⁶ Brockman (1969), 148; Turan, Ş. (1970), 64; Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 23, 25, 26, 29. Celalzade bu tarihi 10 Aralık olarak gösterir. Bk. Celalzade (2013), 148.

⁷⁵⁷ Celalzade, Şövalyelerle gerçekleştirilen görüşmeleri, düşmanın bir hilesi olarak tanımlamaktadır. Bk. Celalzade (2013), 148-149.

⁷⁵⁸ Feridun Bey (1274), 538. Celalzade destek kuvvetlerinin adaya varış tarihi olarak 14 Aralık'ı göstermektedir. Celalzâde (2013), 149.

⁷⁵⁹ Tekindağ, Ş. (1968), "Rodod'un Fethi". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 8 (Mayıs), 59; Celalzade (2013), 150-151. Şövalyelerin kaleyi teslim etme koşulları hakkında ayrıca bk. Uzunçarşılı, İ. H. (1975), 315.

Bodrum Kalesi de Osmanlı toprağı hâline geliyordu.⁷⁶⁰ Böylece direniş göstermeden, diplomatik ve caydırıcı askerî gücün bir sonucu olarak Ege'de el değiştiren kalelere yenileri eklenmiş oldu. Başarı, Osmanlı Devleti'nin bir deniz gücü olarak bölgedeki alternatifsizliğinin sonucuydu. Bu durum Palukasrı, Midilli, Molivo, Sakız ve Bozcaada kalelerinde tecrübe edilen süreç bağlamında ele alındığında tarihî bir örüntü meydana getirmektedir. Boğazönü ve Saruhan adalarındaki kalelerin teslim olmaktan başka seçeneğı yoktu. Rodos'un Fethi'nden sonra da Ege'nin diğerk Katolik hâkimleri Osmanlılara direniş göstermeyeceklerdi.

3.2.4. Floransa'nın Sakız Baskını (1599)

Sakız, XIII. yüzyıldan başlayarak dağları, verimli ovaları, kendine yetebilecek kapasitedeki su kaynakları, Akdeniz'in her köşesine yayılmış ticari ağıny yöneten karmaşık toplumsal yapısı ile Ege'deki "en değerli" adalardan biriydi.⁷⁶¹ Bu sebeple güvenlik kurgusu, Ada'nın sürekli olarak denizden gelecek saldırıların tehdidi altında olduğı bilinciyle şekillendirilmişti.⁷⁶² Bu tehdit algısına rağmen Floransalı bir grup maceraperestin 1 Mayıs 1599'da⁷⁶³ gerçekleştirdikleri baskına⁷⁶⁴ Sakız Kalesi garnizonu hazırlıksız yakalanmıştı.

Savaş koşulları altında adalarda alınan güvenlik tedbirleri ve stratejik yaklaşımı en etkili şekilde özetleyen belgeler merkezden gönderilen hükümlerdir. Bununla birlikte tam da Sakız Kalesi'ne yönelik baskının gerçekleştirildiğı döneme ilişkin mühimme defteri mevcut değildir.⁷⁶⁵ Bu sebeple yaşananları anlatabilmek ya da kalede ortaya çıkan güvenlik zaafını anlayabilmek için olayın öncesine ve sonrasına ait kayıtlardan yararlanmak gerekmektedir. Özellikle baskının sonrasına ait belgelerde hissedilen psikolojik ortam, güvenlik zaafına yönelik gelişen reaksiyonu ortaya koyması bakımından değerlidir. Zira baskından sonra alınan

⁷⁶⁰ Turan, Ş. (1970), 67.

⁷⁶¹ Luttrell, A. (1989), 146.

⁷⁶² "kal'a-i mezbûre serhadde vâki' olub dâimâ deryalık tarafından havfdan hâlî olmayub" bkz. BOA.A.DVNSMHH.d. 78, s. 432, hük. 1087.

⁷⁶³ Selânikî baskının tarihi olarak 11 Mayıs 1599 (Evâsıt-ı Şevvâl) gününü göstermektedir. Bk. Selânikî Mustafa Efendi (1999). *Tarih-i Selânikî (1003-1008/1959/1600)*, M. İpşirli (Haz.). Ankara: TTK Yayınları, II, 805.

⁷⁶⁴ Baskını Türkçe literatürde ilk olarak Mikail Acıpınar aktarmıştır. Tarihçi gelişmeleri diplomatik bir kurgu dâhilinde daha geniş bir bakış açısıyla ele almaktadır. Bk. Acıpınar, M. (2011), 220-230.

⁷⁶⁵ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Rehberi* (2010), 10.

tedbirler bir anlamda baskın sırasında nelerin yanlış yapıldığını göstermektedir. Ada'da askerî kararları alıp uygulamakla görevli olanların baskın öncesinde neleri ihmal ettiklerini de ortaya koymaktadır. Öte yandan 1 Mayıs 1599 sabahı Sakız Kalesi'nde yaşananları arşiv kaynaklarından daha canlı bir şekilde tasvir eden bir kaynak daha vardır.

Kendince sonuçlarını öngöremediği bir dizi olay Jacob Ashkenazzi'yi, Floransalıların saldırısından hemen önce Safed'den Sakız'a sürüklemişti. Jacob, kendi anlatısına göre "talihsiz" bir Yahudiydi.⁷⁶⁶ 1 Mayıs günü Floransalıların sabaha karşı düzenlendikleri saldırının sebep olduğu bağırışlarla uyandı. Düşmanın şehri yağmaladığı konuşuluyordu.⁷⁶⁷ Floransalılar, Bracciano Dukası Virginio Orsino idaresindeki *Capitana*, *Patrona*, *Senese*, *Pisana* ve *Livornina* isimli 5 gemiden oluşan filo ile gelmişlerdi.⁷⁶⁸ Jacob, gemilerin 2.000 mürettebatı olduğunu, bunlardan iyi bir şekilde teçhiz edilmiş 350 ila 500 arasında askerin⁷⁶⁹ Ada'ya Sakız şehrinin kuzeyinde bir noktadan çıkarma yaptığını⁷⁷⁰ duymuştu. Bir anda kendini büyük bir karmaşanın içinde buldu. Yaşananlara anlam vermeye çalışıyordu. Gözlemleyebildiği kadarıyla ortaya çıkan bu korkunç manzaranın sorumlusu Sakız Deryabeyi'ydi. İşin aslı şu ki Sakız Beyi ertesi gün gerçekleştireceği seyahat için gemisinde bulunuyordu. Hazırlıkları sırasında patlama sesleri duydu. Bu sesler Floransalıların açıkta bekleyen yoldaşlarına kaleye girmeyi başardıklarını müjdelemek için ateşledikleri iki adet işaret fişeğine aitti.⁷⁷¹ Deryabeyi, olağandışı bir gelişmenin husule geldiğini anladığı anda gemisinden atlayarak hızla şehre girdi ve bu sırada arkebüz mermisiyle kolundan yaralandı. Duruma hâkim olabilmek için sancak açtırarak askerlerini etrafında toparlamaya çalıştı.⁷⁷² Ancak Floransalılar

⁷⁶⁶ Leveen, J. (1948). "An Eye-Witness Account of the Expedition of the Florentines against Chios in 1599". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, 12 (3), 542. Jacob Ashkenazzi'nin sübjektif gözlemlere dayanan tanıklığının sağlamasını yapmaya izin verebilecek nitelikteki vesikalar Philip P. Argenti tarafından yayımlanmıştır. Bk. Argenti, P. P. (1934), *The expedition of the Florentines to Chios (1599): Described in Contemporary Diplomatic Reports and Military Dispatches*, Londra: John Lane. Sakız Baskını'nın hikâyesi içeriden bir görgü tanığının anlatısı üzerinden aktarılacaksa da gerekli açıklamalar için Argenti'nin eserinden yararlanılacaktır.

⁷⁶⁷ Leveen, J. (1948), 551.

⁷⁶⁸ Argenti, P. P. (1934), XIX; Mordtmann, J. H. (1988), "Sakız Adası" (Çev. B. Darkot). *İA* (C. 10). İstanbul: MEB, 95.

⁷⁶⁹ Leveen, J. (1948), 551. Selânikî bu sayının 400 olduğunu belirtmektedir. Bk. Selânikî Mustafa Efendi (1999), II, 805.

⁷⁷⁰ Modern Vronado civarında bir yere çıkarma yaptıkları anlaşılmaktadır. Bk. Argenti, P. P. (1934), XXI.

⁷⁷¹ George Sandys (1615), *A Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610*, Londra, 13.

⁷⁷² Argenti, P. P. (1934), XXII-XXIII.

merdivenler yardımıyla çoktan burçları ele geçirmeyi başarmışlardı.⁷⁷³ Muhkem noktalardan açılan ateşe hedef olan garnizon bir türlü organize olamıyordu. Bu sırada Jacob, Türk askerinin sancak etrafında toplandığı noktaya saldırı düzenlendiğine ve sancaktar dâhil olmak üzere çok sayıda askerin canını kaybettiğine tanık oldu. Topunu ateşlemeye çalışan bir topçubaşı da sancaktar ile aynı kaderi paylaştı. Türk askerinin yardım çığlıklarına, İtalyanların sevinç naraları karışuyordu.⁷⁷⁴ Yine de Floransalıların açıkta bekleyen yoldaşlarıyla haberleşmek için giriştikleri çabalar, şehirde eli silah tutan herkesi alarma geçirmişti. Bu sırada İtalyanlar zaferlerinin nişanesi olarak burçlara sancaklarını çektiler.⁷⁷⁵

Jacob, olayların “sünnetsizler” lehine geliştiğini görmeyen büyük üzüntüsü içindeyken göklerde “tanrısal” bir işaretle karşılaştı: Gayrete gelen Türkler ile İtalyanlar arasındaki çarpışmaların şiddeti artarken denizde büyük bir fırtına kopmaktaydı.⁷⁷⁶ Kible ve yıldızdan esen sert rüzgâr, işgalcilerin filosunu zor durumda bırakmıştı. Öte yandan Sakız Limanı’nda demirli Deryabeyi’nin gemilerinde bulunan forsaların denize atlayıp Floransa gemilerine ulaşmaya alışmaları⁷⁷⁷ limanda yaşanan kargaşayı daha da artırıyordu. Jacob’a göre Deryabeyi’nin çalışır durumdaki bir topla düşman filosunu hedef alması, açıkta bekleyen ve fırtınaya karşı mücadele eden filonun geride yoldaşlarını bırakarak kaçmasına sebep oldu. Oysa saldırganların planına göre son aşamada Floransa gemilerine doğru ateşlenen topların tamamının kullanılamaz hâle getirilmiş olması gerekiyordu.⁷⁷⁸ Bundan sonrası Floransalılar için açık bir katliamdı. Esirlerle birlikte İstanbul’a birkaç yüz kelle gönderildi.⁷⁷⁹

Baskın öncesine ait kayıtlar bölgeye hâkim atmosfer hakkında fikir vermektedir. Macar hududunda cereyan eden uzun savaş devresinde Ege’de genel

⁷⁷³ Selânikî, düşmanın kaleye kapıdan girdiğini ve bu yolla nöbetçileri etkisiz hâle getirdiğini belirtmektedir. Bk. Selânikî Mustafa Efendi (1999), II, 805. Bununla birlikte hikâyenin Jacob’un tarafından aktarılan versiyonunun olayların genel akışı içinde akla daha yakın olduğunu ifade etmek mümkündür. Burçların düşmesinden sonra kapının da açık durumda olduğunu ancak düşmanı sıkıştırabilmek için halkın eline geçen malzemelerle kapıyı düşmanın ardından kapattıklarını bildirmektedir.

⁷⁷⁴ Leveen, J. (1948), 552.

⁷⁷⁵ Selânikî Mustafa Efendi (1999), II, 805.

⁷⁷⁶ Leveen, J. (1948), 553.

⁷⁷⁷ Selânikî Mustafa Efendi (1999), II, 806.

⁷⁷⁸ Leveen, J. (1948), 550, 552.

⁷⁷⁹ Selânikî Mustafa Efendi (1999), II, 806.

asayiş sorunları ya da korsan faaliyetleri dışında güvenliğini tehlikeye atacak olağandışı bir gelişme söz konusu değilmiş gibiydi.⁷⁸⁰ Ada'nın maruz kaldığı baskından birkaç yıl öncesine uzanan kayıtlar tarandığında Sakız'da sefere katılmayan askerlerin meydana getirdiği asayiş sorunlarıyla ilgili 1 hükümden başka merkezden yazılan ve güvenlik tedbirlerinin arttırılmasına yönelik herhangi bir ahkâma tesadüf edilememektedir. Ancak baskından sonra alınan güvenlik tedbirleri artırıldı. Selanik havalisine kadar uzanabilecek bir düşman saldırısı ihtimali sürekli olarak gündemde tutuluyordu.⁷⁸¹ Bu sebeple derya muhafazası görevine tayin edilen Rodos Derya Beyi komutasındaki 3 yedek savaş gemisiyle birlikte Biga, Sakız, Midilli ve Sığla sancakbeylerinin bir araya gelerek oluşturdukları filo devamlı suretle alarm hâlinde tutuluyordu.⁷⁸² 1605 sefer mevsiminde gemilerine Menteşe sancağından 200 sipahiyi alarak denize açılması planlanan Rodos Deryabeyi Mustafa'nın⁷⁸³ emrine Sakız, Midilli, Biga, Magosa ve İnebahtı sancak beyleri ve onlara bağlı gemiler verilmişti.⁷⁸⁴ Derya beyleri tasarruf ettikleri gelire bağlı olarak, gemiler donatarak donanma harekâtlarına katılıyorlardı. Hükümlerin ait olduğu XVII. yüzyıl başlarında Rodos beyi 1 gemi, 1 yedek ve emrine verilen 4 hassa kalyon ile Midilli, İnebahtı beyleri birer gemi ile donanma operasyonlarına destek veriyordu. Hükümlerde görevlendirilen Sakız, Magosa, Biga beylerinin de emrinde gemiler bulunuyordu.⁷⁸⁵ Sonuçta sadece yerel kapasite ile oluşturulan ve buradaki hükümlerde harekete geçirilen deniz gücü, Floransa filosunun boy ölçüşebileceğinden çok daha fazlasına sahipti. Sonuç olarak baskın önlenememişti çünkü söz konusu savaş gemileri doğru zamanda, doğru yerde bulunmuyordu.

Floransalılar nisan ayının başlarında denize açıldığı, 16 Nisan'da fırtınaya tutuldukları için bir süre Elba'da durarak gemilerini tamir ettikleri bilinmektedir.⁷⁸⁶ Öyleyse Floransa filosu elde olmayan sebeplerle gecikmişti. 1 Mayıs günü gerçekleşen baskını aslında daha erken düzenlemeyi tasarlamışlardı. Öte yandan Sakız sancakbeyinin ertesi gün Ada'dan ayrılmak için gemisinde hazırlık yaptığı bilinmektedir. Zamanlama dikkate alındığında muhtemelen derya muhafazası için

⁷⁸⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 74, s. 66, hük. 94.

⁷⁸¹ BOA.A.DVNSMHH.d. 75, s. 231, hük. 480-481.

⁷⁸² BOA.A.DVNSMHH.d. 75, s. 291, hük. 610.

⁷⁸³ BOA.A.DVNSMHH.d. 75, s. 329, hük. 686.

⁷⁸⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 75, s. 329, hük. 686, 687, 688.

⁷⁸⁵ Bostan, İ. (2006b), 75 - 76.

⁷⁸⁶ Acıpınar, M. (2011), 224.

görevlendirilmişti. Bununla birlikte derya muhafazası harekâtının zamanlamasına ilişkin genel uygulamalar, Sakız beyinin en az 10 gün gecikmiş olabileceğini düşündürmektedir. Örneğin 28 Ocak 1560 tarihli bir hükümde Piyale Paşa'nın emrinde donanmaya katılmak üzere Ağrıboz, Midilli, Delvine ve Kocaeli beylerinin nevrüzda Boğazhisar'da bulunmaları gerektiği bildiriliyordu.⁷⁸⁷ Aralık 1575'te donanma için görevlendirilen Çorum Sancağındaki sipahilerin nevrüzdan önce gemilere intikal etmiş olmaları için gerekli tedbirlerin alınması istenmişti.⁷⁸⁸ Şubat 1576'da ise hâlihazırda Karadeniz'deki gemilerde bulunan Kocaeli sipahilerinin nevrüzdan önce İstanbul'da olmasını sağlayacak şekilde ihtiyaç duyulan planlamaların yapılması için sancak beyi uyarılıyordu.⁷⁸⁹ Bu durumda adalar arasının müdafaası için deryabeyleri doğru zamanda (nevrüzda) açılmış olsalardı baskın denizde engellenebilirdi.

Zamanlama çok önemliydi ve baskın sonrasına ait hükümlerde bu durumun ortaya çıkardığı zaafın merkez tarafından da anlaşıldığını düşündüren bazı ifadelerle tesadüf edilir. Manastır Sancağı Mutasarrıfı Memi Paşa'ya yazılan ve planladığı zamanda derya beyleriyle Sakız'da buluşması gerektiği belirtilen hükümde “*bu zamânı sâir zamânla kıyâs itmeyüb*” ifadelerine yer verilmesi⁷⁹⁰ baskın sırasında donanmanın denizde bulunmadığı görüşünü desteklemektedir. Dahası payitaht düşmanın donanma harekâtından önce bölgede faaliyet gösterebileceğinden kaygılanıyordu.⁷⁹¹ Bir başka ifadeyle düşmanın sefer mevsiminden önce operasyon yapabilecek kapasitede olduğunu düşünüyordu. Bu durumda düşman hareketliliği bir şekilde önceden haber alınmalıydı. Bir çeşit erken uyarı sistemine ihtiyaç vardı.

İşin aslı şu ki bütün adaları kapsayan bir haberleşme ağı mevcuttu ancak olayın ardından alınan kararlar baskın sırasında bu haberleşme ağının işler olmadığını göstermektedir. Ege'de adalar ahalisi kıyı güvenliği için yüksek noktalara çıkarak ufuktaki gemi hareketliliğini gözlemliyordu. Bu uygulama Osmanlı öncesine aitti ve Osmanlılar bunu birçok adada teşkilatlandırmışlardı.⁷⁹² 14 Mart 1605 tarihli

⁷⁸⁷ 3 Numaralı Mühimme Defteri (1993), 322.

⁷⁸⁸ BOA.A.DVNSMHH.d. 5, s. 253, hük. 645, 646.

⁷⁸⁹ BOA.A.DVNSMHH.d. 5, s. 346, hük. 913.

⁷⁹⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 75, s. 231, hük. 480.

⁷⁹¹ “...kaliteler ve ba'zı gemiler donatub donanma-yı hümâyûnum deryaya çıkmadan...” Bk. BOA.A.DVNSMHH.d. 75, s. 231, hük. 481.

⁷⁹² Konuyla ilgili açıklamalara 4. Bölüm'de “Kıyı Nöbetçileri” başlığı altında yer verilecektir.

bir hükümde Baba Burnu, Midilli Körfezi ve genel olarak adalar arasında düşman donanma hareketliliği ve korsan aktivitesi gözlemlendiği belirtilmektedir.⁷⁹³ Muhtemelen bu istihbarat *vigleci* denilen sivil görevliler tarafından yürütülen gözlem faaliyetine dayanıyordu. Aynı dönemde Antalya kıyılarına *viglecilere* düzenli şekilde nöbet tutturulması gerektiği belirtiliyordu.⁷⁹⁴ Baskından sonra ovaya kurulmuş olan Sakız Kalesi'nden⁷⁹⁵ ancak Ada kıyılarının yarısının gözlemlenebildiği anlaşılmış, kalan yarısı için de birtakım noktalara *vigleciler* yerleştirilmişti. Gözlem faaliyetlerinin devamlılığı için Kaptanpaşa Halil Paşa tarafından yeniden adamlar görevlendirilmişti. Belgede “düka” gemileri tarafından yapılan saldırı hatırlatılarak uygulamanın neden devam ettirilmesi gerektiği sorusuna cevap verilmektedir.⁷⁹⁶ Tüm bu yazışmalar ve alınan kararlar Ege'deki “kadîm” bir uygulama olan *vigle* bekçiliğinin de baskın sırasında yapılmadığını göstermektedir.

Son olarak Sakız Kalesi burçlarında nöbet tutan hisar erleri muhtemelen *tedarik ve ihtiyat üzere* değildi. Bununla birlikte kale muhafızlarının ihmalden ziyade, Sakız Baskını'nda yaşananlar bir gelenek hâline gelmiş olan uygulamaların düzenli şekilde takip edilmemesinden kaynaklanmıştı. Dahası baskın, adalar muhafazasında deniz gücünün önemini açık bir şekilde ortaya koymuştu. Olayın sonrasına ait hükümlerden ve alınan kararlardan açık şekilde gerekli derslerin çıkarıldığı görülmektedir. Öte yandan İzmir Limanı'ndan sadece birkaç mil açıktaki bir adada, en fazla 500 savaşçı ve birkaç gemiyle Floransalıların tutunması mümkün değildi. Öncelikle kendilerine düşman yüzlerce insanı idare etmek zorundalardı. Dahası ülkelerinden bu kadar uzakta düzenli bir ikmal hattı kurmaları imkânsızdı. Operasyonları daha Livorno'dan açılmadan önce başarısızlığa uğramıştı, bölgedeki Osmanlı deniz gücü ve savunma kurgusu dikkate alındığında seferleri fantastik bir girişimden ibaretti ve muhtemelen düşmanlarını da yeterince tanımıyorlardı.

⁷⁹³ BOA.A.DVNSMHH.d. 75, s. 107, hük. 188.

⁷⁹⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 75, s. 291, hük. 611.

⁷⁹⁵ *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 122.

⁷⁹⁶ BOA.A.DVNSMHH.d. 78, s. 423, hük. 1087

3.3. Savaş Durumunda Kaleler

Osmanlı kara ordusunun vurucu gücünü imparatorluğun çekirdeğini teşkil eden, Anadolu ve Rumeli'deki timar sisteminin cari olduğu bölgelerdeki sipahiler ile kapıkulları oluşturuyordu.⁷⁹⁷ Dolayısıyla sefer sırasında bu bölgelerdeki askerler harekete geçiriliyordu. Tehdidin kaynağına göre alınan kapsamlı tedbirler Ege'de de kendini hissettiriyordu. XVIII. yüzyıla kadar bölgedeki Türk hâkimiyetini kesintiye uğratacak düzeydeki en büyük tehlike odağı Venedik Cumhuriyeti oldu. Kanuni Dönemi'nde Karesi sancağından Midilli'ye 250 asker, Menteşe sancağından Rodos Kalesi'ne 200 asker gönderilmişti.⁷⁹⁸ Kıbrıs'ın Fethi ve ardından yaşanan İnebahtı Deniz Savaşı'nın öncesinde Ege'deki kaleler alarma geçirilmişti. Gönderilen bir hükümde kalelerin eksiklerinin giderilmesi ve merkeze gerekli bildirimlerin yapılması konusunda sorumluluğun adalardaki ve diğer saldırıya uğrama ihtimali olan yerlerdeki askerî ve idari yetkililerin olduğu hatırlatılıyordu.⁷⁹⁹ Batı'ya yönelik askerî girişimlerde yahut doğrudan Venedik'le girişilen savaşlarda Ege'deki kalelere, tehdit algısına göre Özi'den Menteşe'ye kadar olan saha boyunca personel nakledilebiliyordu. Örneğin yine Kıbrıs'ın Fethi'nden sonra oluşan tehdit algısı sebebiyle Midilli ve Molivo kalelerine Saruhan sancağından sipahi kaydırılmıştı.⁸⁰⁰ Rodos Kalesi'ndeki yeniçeri sayısı ise 500'e çıkarılmıştı.⁸⁰¹ Sakız Kalesi'ne Aydın'dan 100 sipahi gönderilmişti.⁸⁰² Öyle anlaşıyor ki Rodos ve Midilli'deki savunma yapıları XVI. yüzyılda bölgedeki Osmanlı varlığının temel dayanaklarını teşkil ediyordu. Düşmanın esas kuvvetinin ya bu iki adadan birini test edeceğini ya da düşman faaliyetlerine karşı alınacak tedbirlerin merkezi olarak bu iki adanın stratejik üstünlük sağlayacağı varsayılıyordu.

Venedik'e karşı Mora'nın müdafaasında benzer şekilde Ayamavra Kalesi'ne merkezî bir rol verildiği görülmektedir. Öte yandan ihtiyaç duyulması hâlinde Yanya ve Karlıili sahili boyunca seçilecek kalelerden birine yığınak yapılmasının

⁷⁹⁷ Ağoston, G. (2010a), "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları". J. Black (Ed.), *Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815*, (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Kitap Yayınevi, 136-167.

⁷⁹⁸ BOA.TS.MA.d. 10215, s. 2.

⁷⁹⁹ BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 220, hük. 316.

⁸⁰⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 494, hük. 696.

⁸⁰¹ BOA.A.DVNSMHH.d. 19, s. 35-36, hük. 86.

⁸⁰² *12 Numaralı Mühimme Defteri* (1996), 217.

istenmesi,⁸⁰³ tıpkı Ege’de olduğu gibi Arnavutluk’un güneyinden itibaren Yunanistan’da da savunma yükünü iki kalenin çekebileceğinin hesaplandığını gösterir. Bununla birlikte İstanköy’deki tahkimatlar da merkezî bir savunma stratejisinde önemli roller üstlenebilecek kapasitedeydi. Büyük Bozgun yıllarında (1683 - 1690) İstanköy, Venedik donanmasına karşı en kapsamlı yığının gerçekleştirildiği kalelere ev sahipliği yapıyordu. Adaya Batı Karadeniz’deki Özi, Bender, Kerman, Doğangeçidi gibi kaleler ile Leryos, Hanya, Kandiye, Molivo, Midilli, Limni, Sakız ve Bozcaada kalelerinden cebeci ve topçular sevk edilmişti.⁸⁰⁴ Savaş durumunda askerî kapasitenin artırılmasına yönelik çabaların yanı sıra donanma ile uyumlu bir savunma geliştirilmesi gerekiyordu. Yine aynı dönemde Ege Adalarının Venedikliler ile yaşanan savaşlar sırasında çatışma alanına dönüşmesi Bozcaada ve Midilli’nin muhafazasını üstlenen askerlerin donanma ile eş güdümlü hareket etmesini ve donanma desteğini almasını daha da önemli hâle getirmişti.⁸⁰⁵ Belli ki deniz yoluyla nakledilebilecek ve doğrudan düşman tehdidi altında olmayan Karadeniz’in kuzeybatı ucundan Ege’nin güneyine kadar hemen her kaleden asker sevk edilmişti. Bu durum kalelerin “deniz kalesi” olmasının sağladığı doğal avantajlardan biri olarak sunulabilir.

Ege’deki kaleler, askerî hareketliliğe olanak tanıma kapasitesi bakımından hâkimlerine üstünlük sağlıyordu. Tam da bu bağlamda savaş hâlinde kalelerin lojistik ikmal üssü olarak kullanılması hususu önem kazanmaktadır. Lojistik ikmal, ordunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin savaş alanına ulaştırılmasından çok daha karmaşık bir sürecin yönetilmesini gerektiriyordu. Erken Modern Dönem orduları üzerine gerçekleştirilen hesaplamalar, ordunun büyüklüğünü hatta cephe hattının genişliğini belirleyen temel unsurun ikmal olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁰⁶

⁸⁰³ BOA.*TS.MA*.d.10215, s. 1.

⁸⁰⁴ BOA.*A.DVNSMHH*.d. 99, s. 123, hük. 389.

⁸⁰⁵ BOA.*A.DVNSMHH*.d. 102, s. 29, hük. 86.

⁸⁰⁶ Géza Perjés, asker başına düşen ihtiyaç maddelerinin karşılanmasında harekete geçirilmesi gereken kaynakların büyüklüğü üzerine hesaplamalar yapmıştır. Bk. Perjés, G. (1970). “Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century”. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 16(1/2), 5 vd. Konuyla ilgili kapsamlı açıklamalar 5. Bölüm’de “Lojistik İkmal” başlığı altında paylaşılmaktadır.

3.4. Kale ve Ekonomi

Ege Adalarının Türk egemenliği altına alınması iki temel gerekçeye dayanıyordu. Bunlardan ilki payitahtın ve bölgedeki Osmanlı varlığının müdafaa edilmesi, ikincisi ise coğrafi zorunluluklar sonucu ortaya çıkan ticaret güzergâhının kontrol altına alınmasıdır. Aslında adalarda yaşayan halkların ürettikleri tarımsal katma değer Osmanlıların pek ilgisini çekmemiş gibidir. Bu durum Osmanlılar öncesinde Ege'de varlık gösteren diğer egemenlerin açısından da farklı görünmüyordu. Örneğin Latinler stratejik ve ticari öneme sahip olmadıkça nadiren küçük adalara yerleştiler. Girit ve Eğriboz bir kenara bırakılırsa büyük güçlerin ilgisini çekecek ölçüde gelişmiş bir ekonomiye ve üretim kapasitesine sahip ada sayısı gerçekten de bir elin parmaklarını geçmiyordu.⁸⁰⁷ Seyahatnamelerde adaların ekonomik durumları ile ilgili çok sayıda tespiti rastlamak mümkündür. Örneğin Thévenot, Ahikerya Adası'na ait gözlemleri sırasında oldukça acıklı bir manzarayı tasvir eder. Toprakları son derece çorak ve engebeli olan Ada'nın halkı oldukça yoksuldu. Gündelik hayata hırpani kıyafetleriyle dâhil olan Adalılar, kayalara oyulmuş evlerde yaşıyorlardı.⁸⁰⁸ Bu genel durum coğrafi gerçeklikle ilgiliydi ve adaların Osmanlı egemenliğinden çıktığı dönemde dahi değişmedi.⁸⁰⁹

Adaların sınırlı üretim kapasitesi ve araçları askerî anlamda birtakım sorunların yaşanmasına da yol açabiliyordu. Özellikle savaş hâlinde bu sorunlar gün yüzüne çıkıyordu. Venedik donanması, Girit Seferleri sırasında çatışma sahasını neredeyse tüm Ege sathına yaymıştı. Bozcaada ve Limni'de yaşananların ardından hemen her adada alarma geçilmiş; özellikle Sakız, Rodos, İstanköy gibi yalnız konumu itibarıyla değil, aynı zamanda donanma operasyonları için de hayati öneme sahip adalarda güvenlik tedbirleri artırılmıştı. Bu durum adaların zaten kendi ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalan üretim kapasitelerinin acınası hâlini daha da ortaya çıkarmıştı. 1659 kışının son günlerinde Sakız'daki askerler gıda

⁸⁰⁷ Luttrell, A. T. (1989), 146.

⁸⁰⁸ *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 149.

⁸⁰⁹ Tüccarzade İbrahim Hilmi (1323). *Memâlik-i Osmânî Ceb Atlası: Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin Âhvâl-i Coğrafiye ve İstatistikiyyesi*, İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî, 192.

konusunda sorun yaşamaya başlamış, zahire taşıyan gemilerin adaya ulaşması için tedbirler alınmıştı.⁸¹⁰

Ege’de yaşayan halkların geliştirdikleri bazı “adalı” refleksler de ekonomik hacmin artmasına engel oluyordu. XVII. yüzyıl ortalarında Selanikli Yahudiler, Sifnos’ta Antik Çağlarda varlığı bilinen kurşun madenlerini yeniden işletmeye açmak için girişimde bulundular. Ancak Sifnoslulardan büyük bir dirençle karşılaştılar. Ada halkı Yahudi müteşebbislerin cesaretini kırmak, gözlerini korkutmak için bölgedeki korsanlarla anlaşacak kadar ileriye gitti. Belli ki halk, gözden uzak, kendi hâlinde yaşamak istiyordu. Artan refahın dış dünyanın müdahalelerini beraberinde getireceğinden kaygılanıyorlardı.⁸¹¹ Bununla birlikte adalarda üretilen katma değer, yüksek bütçeli yatırımların gerçekleşmesine olanak sağlayacak ölçüde sermaye birikimini sağlamaya kabil değildi. Yine de ada halkları dış dünya ile kurdukları ilişkilerde kaygılarla hareket ediyorlar, yalıtılmışlığın getirdiği konfor içinde yaşamak istiyorlardı. Özetle coğrafi sınırlılıklardan “iş yapma kültürü”ne yön veren toplumsal amillere kadar çeşitli faktörler Ege’de Sakız, Midilli ve Rodos dışında gelişmiş ekonomilerin ortaya çıkmasına engel oldu. Bu gerçekler ışığında Osmanlı Devleti’ni bölgeye çeken, fetih politikalarına yön veren iki temel unsuru yeniden dile getirmek mümkündür. Deniz ticaretinin güvenliği ve kontrolü ile askerî gereklilikler Osmanlı fetihlerinin gerekçesini teşkil etti. Bu husus yalnız Ege için geçerli değildi, Osmanlıların Anadolu’da takip ettikleri genişleme politikasında da ticari ve askerî gereklilikleri öne çıkaran yaklaşıma dair izlere tesadüf etmek mümkündür.

Halil İnalçık, XV. yüzyıl Anadolu’sunu doğudan batıya, kuzeyden güneye doğru kat eden ticaret yolları ile Osmanlı Devleti’nin genişleme stratejisi arasında bir bağ kurar.⁸¹² Tarihçinin anlatısında canlı ve hareketli ticari ağların yüzyılın

⁸¹⁰ BOA.A.DVNSMHH.d.93, s. 38, hük. 202.

⁸¹¹ Yerasimos, S. (2009), 17.

⁸¹² İnalçık, H. (1960) “Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar”. *Bellekten*, 24 (93), 46-54. IV. Haçlı Seferi’nden önce ve XIII. yüzyıl başlarında Anadolu’nun kuzeyi ve batısında Bizans, Çukurova’da Ermenilerin bulunduğu, Suriye’nin Eyyübiler tarafından kontrol edildiği ve doğu komşusunun Harezmsahlar olduğu hâlde Anadolu Selçuklu Devleti’nin de denize açılmaya çalışmak yerine öncelikli olarak kervan ticaretinin önemli merkezleri olan Erzurum ve Erzincan gibi kentleri kontrol etmeye odaklandığı hususuna Elizabeth Zachariadou’nun tespitleri söz konusudur. Bk. Zachariadou, E. A. (1989) “Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century”. B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby (Ed.), *Latin and Greeks in the Mediterranean After 1204*. Londra: Routledge, 212-213. Bu bakımdan Osmanlı Devleti’nin mirasçısı olduğu Anadolu Selçuklu Devleti’ne benzer bir strateji benimsediği anlaşıyor.

başlarında varlığını sürdürdüğü görülür. Öyleyse çizilen bu Tablodada görünmemekle birlikte Ege'yi de esasen resmin bir parçası olarak kabul etmek mümkündür. Seyyah gözlemlerine dayanan İncılık, Batılı tüccarların yani deniz yolunu kullanabilecek olan girişimcilerin, sürekli olarak Anadolu'yu bir baştan bir başa karadan aşmaya çalıştığını vurgulamaktadır. Öyleyse büyük ölçüde Venedik ve Ceneviz kontrolündeki adalar, değerli kargoları için seyahat etmeyi göze alamayacakları kadar riskli bir rotayı teşkil ediyordu.⁸¹³ Adalar arasındaki deniz yolları, Mısır'ın Osmanlı kontrolü altına girmesi ve Rodos'un Fethi'ne kadar tüccarlar için güvenli hâle gelmeyecekti.⁸¹⁴ II. Mehmed tarafından belirlenmiş olan ticaret güzergâhının kontrol altına alınmasına yönelik strateji⁸¹⁵ halefleri tarafından da başarıyla devam ettirilecekti. Bu tespit bağlamında kalelerin ekonomik faaliyet alanı olarak deniz taşımacılığı üzerindeki etkilerine daha yakından bakılabilir.

Kalelerin ekonomi üzerindeki öncelikli etkisinin, istikrarlı pazar koşulları sunulmasında kendini hissettiriyordu. Bir başka ifadeyle güvenli ortam, ticari hacmin artmasını olanaklı hâle getireceği için kaleler ekonomik faaliyetlere -dolaylı da olsa- olumlu katkılar sağlıyordu. Bu bağlamda öncelikli olarak limanlara temas etmek gerekmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere Ege'de akıntılar, rüzgârlar, sığlık ve kayalık alanlar gemicileri yüzyıllar boyunca ampirik gözlemler sonucu mutlak şekilde belirlenmiş olan rotaları izlemeye zorluyordu.⁸¹⁶ Söz gelimi Rodos'ta Lindos Limanı, adada Rodos Limanı'ndan sonra en iyi korunan limandı. Limanın girişinde Lindos Kalesi, kuzeyinde ise Tahtalu Kalesi bulunuyordu. Lindos Kalesi'nin üzerinde bulunduğu burnun denize doğru yaptığı çıkıntı aslında gemiler için iki ayrı sığınak yaratıyor, kalenin önündeki liman büyük gemilere hizmet edebiliyordu. Her ne kadar Piri Reis rüzgâra açık olduğu için kış günlerinde tercih etmeyecek olsa da⁸¹⁷ eldeki kayıtlar Lindos'un işlek bir liman olarak Mısır ile İstanbul arasında çalışan gemilerin ve gemicilerin önemli bir üssü olduğunu ortaya koymaktadır. Benzer şekilde İstanköy de canlı bir gemi trafiğinin kavşak noktasında bulunuyordu. İstanköy'de Adalı erkekler, İstanbul gibi dışarıdan gelen mallara sürekli ihtiyaç duyan şehirler

⁸¹³ Goffman, D. (1995). *İzmir ve Levanten Dünya: 1550-1650* (Çev. A. Anadol, N. Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 5.

⁸¹⁴ İncılık, H. (1960), 50.

⁸¹⁵ Fleet, K. (2016), "Akdeniz'de Osmanlı Genişlemesi". S. N. Faroqi, K. Fleet (Ed.). *Türkiye Tarihi, 1453-1603*, (Çev. B. Uçpınar). İstanbul: Kitap Yayınevi, 190.

⁸¹⁶ Pryor, J. H. (2004), 98.

⁸¹⁷ Piri Reis (1525) *Kitâb-ı Bahriye*, Walters Art Museum, Ms. W.658 (raf kodu), 98a.

için taşımacılık yapan yük ve ticaret gemilerinde çalışıyordu. Adadaki katma değer üretebilir durumdaki erkeklerden önemli bir kısmının gemicilik yapması, XVI. yüzyıl ortalarında adanın ispençe gelirini tahsil eden mültezimlerin durumdan şikâyetçi olmasına yol açmıştı.⁸¹⁸

Adalardaki limanlar yalnız İstanbul - Mısır güzergâhında çalışan gemiler için değil, Akdeniz'i doğu - batı ekseninde birleştiren güzergâh boyunca faaliyet gösteren gemiler için de önemliydi. Sakız Limanı bu bakımdan özel bir örneği teşkil eder. Kalenin hâkim olduğu liman kuzeybatı rüzgârlarına karşı korunaklı sayılmasa da⁸¹⁹ Pirî Reis'e göre karak tipi⁸²⁰ büyük gemilerin yanaşmasına olanak sağlayacak kapasitedeydi. Dahası limanın açıkları da gemilerin güven içinde demirlemesine müsaitti.⁸²¹ XVII. yüzyılda İstanbul'dan, komşu Midilli'den ya da Mısır'dan gelip geçen gemiler Sakız'a uğruyor, liman sürekli olarak hareketli bir gemi trafiğine sahne oluyordu.⁸²² Sakız Limanı gibi Midilli Limanı da oldukça işlekti. XVII. yüzyıl başlarında Venedik balyosunun talebi üzere kaleme alınan ve Venedik'le gerçekleştirilen ticari faaliyetlerde İzmir konsolosunun yetkili kılındığının ifade edildiği İzmir Kadısı'na hitaben yazılan bir hükümde, Venedik'e giden ve gelen gemilerin Midilli'deki limanlardan yararlandığı ifade edilmektedir.⁸²³ Özellikle Ege'nin doğusundaki bu canlı gemi trafiği Osmanlı egemenliğinden önce ortaya çıkmıştı.

Adaların eski hâkimleri, bölgedeki varlıklarını bir bakıma Batı Avrupa ile kurdukları ilişkilerle sürdürebilen Latinlerdi. Dolayısıyla özellikle işlek limanları barındıran Rodos ve Sakız gibi adalarda bir çeşit koloni bilinciyle yerleşmiş bulunan idareciler hüküm sürüyordu. Bu durum, onları dış dünya ile kurdukları bağları güvence altına almak için limanları tahkim etmeye zorladı. Bir zamanlar Colossus'un

⁸¹⁸ BOA, *MAD.d.* 233, s. 91, hük. 1.

⁸¹⁹ Bernard Randolph (1998), 44.

⁸²⁰ Karaklar okyanus aşırı seferlere olanak sağlayan yüksek bordalı gemilerdi. Bk. Guilmartin, J. F. Jr. (2007), "The Earliest Shipboard Gunpowder Ordnance: An Analysis of Its Technical Parameters and Tactical Capabilities". *The Journal of Military History*, 71 (3), 650.

⁸²¹ Piri Reis (1926), II, 31. Pierre Belon, limanın sadece kürekli gemilerin yanaşmasına uygun olduğu bilgisini paylaşmaktadır. Bkz. Pierre Belon du Mans (2001), 246. Bununla birlikte Pirî Reis'in tanıklığı dikkate alındığında gözlemlerinde yanlış çıkarımlara ulaştığı anlaşılmaktadır.

⁸²² Olivier (1991), II, 41; *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 123.

⁸²³ BOA.*MAD*,d. 6004, 6, hük. 3.

gölgesinde gemilerin demirlediği Rodos Limanı'nda⁸²⁴ alınan tedbirler, âdeta Antik Çağ'dan mülhem, sofistike ve kapsamlıydı. Geçmişte Colossus'un ayaklarının bastığı noktalarda tahkimat bulunuyordu. Şövalyelerin eseri olan bu yapılardan birinin Osmanlılar tarafından kullanıldığı ve 9 büyük topla teçhiz edildiği XVII. yüzyılda adayı ziyaret eden seyyahlar tarafından dile getirilmektedir.⁸²⁵ Kale güçlü bir duvarla ana kaleye bağlanıyordu.⁸²⁶ Söz konusu kalenin Mendirek olduğu ve toprakla teçhiz edilmiş metin bir kale olduğu belgelere yansımıştır.⁸²⁷ Mendirek Kalesi'nin konumlandırıldığı burnun hemen batısında bulunan küçük tahkimat Hz. Meryem'in adıyla anılıyordu. Dört köşeli, tipik bir Orta Çağ kulesi olan Naillac da XV. yüzyılın ilk yarısından itibaren Rodos'un limanını koruyordu.⁸²⁸ XVI. yüzyılın ikinci yarısında liman Mendirek, Naillac ve Değirmen Burcu⁸²⁹ tarafından muhafaza ediliyordu. Bu dönemde Mendirek Kalesi'nin güneyinde kadirga tipi gemiler için uygun bir liman bulunuyordu. Limanı oluşturan kayalık set Şövalyeler tarafından tahkim edilmişti. Böylece kadirgalar için son derece uygun olmasına karşılık dar bir ağızdan geçilerek girilen küçük liman sürekli kontrol altında tutuluyordu. Osmanlı idaresi altında bu limanın ağızına geceleri zincir çekiliyordu.⁸³⁰ İstanköy Kalesi, limanın yanına inşa edilmişti. XVII. yüzyılda adayı ziyaret eden Thévenot'un ifadelerine bakılacak olursa kale liman ile kent arasında yer alıyordu.⁸³¹ Sakız Kalesi'nin limanında da kalenin kendisi kadar şöhretli bir savunma yapısı bulunuyordu. Limanın girişi "burç" olarak anılan ve limanın kuzey tarafında bulunan mendirek üzerindeki bir tahkimat ile kontrol altında tutuluyordu. Banileri tarafından

⁸²⁴ Colossus, boyu 20 metreden uzun Güneş Tanrısı Helios'a izafeten dikilmiş bir heykeldi. Antik Çağlar boyunca Ada'nın Akdeniz dünyasındaki şöhretinin önemli bir parçası oldu. Heykelin Demetrios Poliorketes'in kuşatmasına karşı gösterilen kahramanca direnişin nişanesi olarak Lindoslu bir heykeltıraş olan Chares tarafından MÖ 292-280 yılları arasında dikildiği, yaklaşık 60 yıl sonra yaşanan bir depremle yıkıldığı düşünülmektedir. Bk. Maryon, H. (1956). "The Colossus of Rhodes". *The Journal of Hellenic Studies*, 76, 68-69. Heykele ait kalıntıların 654'te Muaviye tarafından ortadan kaldırıldığı ve götürüldüğü ifade edilmektedir. Bk. Gregory, T. E. (1991c), "Rhodes". A. P. Kazdhan (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantine*, I. New York: Oxford University Press, 1792.

⁸²⁵ Evliya Çelebi (2005),

⁸²⁶ Kasdagali A. M., Manoussou-Della K. (1996), 19.

⁸²⁷ BOA.TT.d. 367, s. 206.

⁸²⁸ Kasdagali A. M., Manoussou-Della K. (1996), 19.

⁸²⁹ Michael Herberer (2010), *Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Herberer'in Anıları, 1585-1588* (2. Baskı). (Çev. T. Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi, 171.

⁸³⁰ *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 158-159. Seyyahın limanın ağızına konumlandığı kuleyi St. Erme olarak anmakta ve kara tarafından üzerinde St. Paul'un bir tasvirinin bulunduğu hendekle çevrili burca bağlandığını ifade etmektedir. Söz konusu burç adını üzerindeki tasvirden alan St. Paul Kapısı'ydı ve Osmanlılar tarafından Damla Kapı olarak anılıyordu. Damla Kapı'nın bulunduğu sahada liman girişini tahkim etmek için inşa edilen kule Naillac Kulesi'dir. Dolayısıyla konumu itibarıyla seyyahın Naillac Kulesi'nden bahsettiği anlaşılmaktadır.

⁸³¹ *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 152.

“Castello del Mare, della Catena” denilen bu yapı 1695’e değin ayakta kaldı. Liman, Sakız Kalesi’nin güney batı ucunda bulunan burca yerleştirilmiş olan toprakla savunuluyordu. Sakız Kalesi’nin güney duvarı zamanla limana doğru uzatıldı.⁸³² Midilli Kalesi, doğrudan limanın içinde yer alan ve limanı iki parçaya ayıran bir doğal setin üzerinde inşa edilmişti.⁸³³ Sonuç olarak ticari faaliyetlerin güvence altına alınması, denizcilere güvenli sığınaklar sunulması Osmanlı Devleti’nin savunma stratejisinin temel hedeflerinden biriydi.

Akdeniz’in doğusundaki ticari hacmin genişliğine etki eden unsurların başında İstanbul’un ihtiyaçlarının karşılanması yer alıyordu. Bizans Dönemi’nden itibaren siyasi gelişmeler, İstanbul’un tedarik zincirine yeni halkalar eklenmesine yol açmıştı. Örneğin X. yüzyılda kentin en önemli hububat tedarikçisi durumunda olan Mısır ve Kuzey Afrika’nın Müslüman kontrolüne girmesi, İstanbul etrafında şekillenen ticari ağa Avrupa’nın ve daha kuzey bölgelerin katılmasına sebep oldu. Böylece kentin bu yeni tedarikçileri Akdeniz ticaretine eklemlendi.⁸³⁴ İstanbul, dış kaynağa en çok ihtiyaç duyan bölgedeki en büyük kentti. Dolayısıyla bu kentin “beslenmesi” sadece Bizans Dönemi’nde değil, Osmanlı Dönemi’nde de özel tedbirlerin alınmasını zorunlu kılıyordu.⁸³⁵ Bu bağlamda dizdarlar, diğer askerî ve idari görevlilerle koordineli bir şekilde hareket ediyordu. Öncelikle taşımacılığın yürütüldüğü güzergâh üzerindeki kadılar harekete geçiriliyordu. Çünkü ürünün gemilere yüklenmesi işi kadılar tarafından yürütülüyordu. Bir sonraki aşama zahirenin nakliyle ilgiliydi. Ancak zincirin bu halkasında kargonun korunması için askerî tedbirlere başvurulması gerekiyordu. Bu yöndeki ihtiyaç kadılar tarafından merkeze bildiriliyordu. Böylece gemilere ihtiyaç duyulan ölçüde asker yerleştiriliyordu. 1580’lere ait belgelerde dizdarların gönülsüz davranmamaları için uyarıldıklarına dair ibarelere tesadüf edilmektedir.⁸³⁶ Dizdarların öncelikli görevi kalenin etkili şekilde müdafaası olduğu için dış görevlere asker göndermek kale savunmasında zaafa düşülmesine sebep olabilirdi. Dolayısıyla isteksiz

⁸³² Hasluck, F. W. (1909/1910), 141.

⁸³³ Olivier (1991), II, 37. Bu manzara, gezi notları arasında almak için başka seyyahlara da ilgi çekici gelmiştir. Bk. Reinhold Lubeanu (2012). **Reinhold Lubeanu Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589** (Çev. T. Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi, II, 597-598.

⁸³⁴ Cameron, A. (2016), 227.

⁸³⁵ Bu hususta öncü bir çalışma için bk. Güçer, L. (1952). “XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tâbi Olduğu Kayıtlar”. **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, 13 (1-4), 79-98.

⁸³⁶ BOA.A.DVNSMHH.d. 42, s. 311, hük. 962; A.DVNSMHH.d. 61, s. 66, hük. 174.

davranmalarının en önemli nedeni bu olmalıdır. Bu sebeple gemilerde görevlendirilecek asker sayısında kadıların müdahalelerde bulundukları ihtimali gündeme gelmektedir. Özetle eş güdümün sağlanmasında bazı güçlükler yaşanıyordu. İstanbul'a hububat gönderilmesi işinin gerginliğe yol açması son derece normaldi. Açık şekilde merkezin bakış açısıyla da bu husus onaylanıyordu: *İstanbul zâhîresi sâir umura kıyâs olunmaz.*⁸³⁷

Kale personelinin deniz taşımacılığında kullanılması, sadece sivil gemilerin korunması amacına yönelik olmayabilir. Zahirenin taşınmasında adalardaki limanlarda faaliyet gösteren denizcilerden yararlanılıyordu. Bu gemiciler daha yüksek kazanç vadeden Batılı tüccarlara taşıdıkları kargoyu satabiliyorlardı. 1594'te de muhtelemen böyle oldu. Midilli'nin Molivo Limanı, İstanbul'a zahire taşınmasında kritik öneme sahipti. Biri Petri isimli iki Molivolu reis, kendilerine gönderilen emre rağmen 4 yıldır İstanbul'a zahire getirmemişler, bu sebeple taşımakla yükümlü tutuldukları ürünleri Batılı tüccarlara satmakla suçlanmışlardı.⁸³⁸ Aynı dönemde benzer bir durum Limni'de husule geliyordu. Ada yasadışı yollarla Batı Anadolu ve adalardan gelen tahılın alıcı bulduğu bir yere dönüşmüştü.⁸³⁹ Belgeler adalardaki çok dilli ticari hayatın varlığına işaret ettiği gibi bu ticari hayatın unsurları arasındaki temas sayesinde ihracata ilişkin yasaklamalara ve sıkı denetime rağmen "piyasanın" kendine var olacak bir yol bulabildiğini de ortaya koymaktadır. Özellikle denetleme araçları olarak görev yapan idarecilerin "illegal" trafiğe⁸⁴⁰ yardımcı olduğunu gösteren belgelerin bulunması bu görüşü desteklemektedir. 1585'te Molivo Kalesi'nin Dizdarı Cafer, Batı Anadolu'dan ve adalardan açılan gemilere sahte zahire taşımacılığı ruhsatı dağıtıyordu. Reisler, Cafer tarafından düzenlenmiş beratlar için 1.000 akçe ödüyorlardı.⁸⁴¹ Muhtemelen ödedikleri bu bedel, elde etmeyi umdukları kazanç karşısında pek de dikkate değer sayılmıyordu. Zira yasa dışı ihracatın cezası oldukça ağırdı. Reislerin gemileri batırılıyor, suç işlemekte ısrar edenler ise kale kapısına asılarak idam ediliyordu.⁸⁴² Sonuç olarak gemilere asker yerleştirilmesinin bir diğer önemli sebebi, gemilerin menziline varmasını garanti

⁸³⁷ BOA.A.DVNSMHH.d. 69, s. 235, hük. 467.

⁸³⁸ BOA.A.DVNSMHH.d. 72, s. 335, hük. 658.

⁸³⁹ BOA.A.DVNSMHH.d. 71, s. 62, hük. 128.

⁸⁴⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 55, s. 176, hük. 319.

⁸⁴¹ İhracat konusundaki yasaklar hususunda bk. Pamuk, Ş. (2007), *Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi, 1500-1914* (4. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları, 60, 124-125.

⁸⁴² BOA.A.DVNSMHH.d. 53, s. 118, hük. 334.

etmek ve yüklenmiş olan ürünün başkalarına satılmasına mâni olmaktı. Bununla birlikte geleneksel dünyada merkezin taşra üzerindeki kontrolünde yaşanan aksaklıklar, her an görevini kötüye kullanmaya eğilimli ve liyakat sahibi olmayan kişilerin göreve gelmesine sebep olabiliyordu.⁸⁴³ İmparatorluğun genelinde tesadüf edilen arızlardan Ege de maruzdu.

Adalardaki askerî gücü ticari faaliyetlerin kontrolü ve devamlılığı için kullanma yetkisine sahip bir diğer görevli deryabeyiydi. Daha önce de ifade edildiği üzere korsanların kolaylıkla yararlanabileceği noktalarda düzenli olarak garnizon bulundurmak, seyrüsefer güvenliğinin sağlanmasında etkili oluyordu. İstanbul - İskenderiye güzergâhının korunması konusunda deryabeylerine hitaben yazılan hükümler, bu değerlendirmelerin temel dayanağını teşkil edebilecek keyfiyettedir. 1594 tarihli bir hükümde,⁸⁴⁴ Rodos Deryabeyi Murad'ın ticari deniz güzergâhının kesintiye uğramaması konusunda uyarıldığı görülür. Belgede açıkça Mısır'a doğru seyreden düşük ve yüksek tonajlı sivil/ticari (*rençber*) gemilerin korunması gerektiğinin ifade edilmesi ilgi çekicidir. Murad Bey'e ve Rodos Kadısı'na hitaben yazılan bir başka hükümde⁸⁴⁵ kale ile onun ekonomik etkileri hakkında çok daha somut bazı açıklamalara rastlanmaktadır. Buna göre Lindoslu bir denizci olan İstefan isimli bir kaptan, Mısır'dan İstanbul'a doğru ilerlerken Rodos açıklarında korsan saldırısına uğrar ancak gemisi daha sonra Mısır deniz güzergâhı üzerinde faaliyet gösteren Elvan Reis tarafından kurtarılır. Hüküm, geminin İstanbul'a olan yolculuğunun tamamlanmasında yardımcı olunması konusunda idari ve askerî yetkililerin tembihlenmesiyle sona ermektedir.

Kaleleri doğrudan katma değer üreten bir işletme gibi görmek elbette imkânsızdır. Ancak Ege'de kaleler ve onların desteklediği diğer askerî operasyonlar özellikle kârlı Levant ticaretinin önemli limanlarının muhafazasında hayati bir role sahipti. Bu başlık altında konunun bir başka veçhesi daha ele alınabilir. Kaleler aynı zamanda tüketiciydi. Osmanlı kalelerinde görevli personel, ihtiyaçlarını karşılamak için kaleye yakın bir yere kurulan pazar yerinden ya da kalenin etrafındaki esnaftan

⁸⁴³ Örneğin yukarıda bahsi geçen Cafer isimli dizdarın görevi sahte bir beratla ele geçirdiğine yönelik şüpheler söz konusuuydu. Bk. BOA.A.DVNSMHH.d. 55, s. 176, hük. 319.

⁸⁴⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 72, s. 26, hük. 36.

⁸⁴⁵ BOA.A.DVNSMHH.d. 72, s. 439, hük. 849.

alışveriş yapmak zorundaydı. Dolayısıyla kalede görevli personel maaşları sınırlı kapasitedeki ada ekonomisine katkı sağlıyor olmalıydı. Sonuçta askerler maaşlarını adada harcıyorlardı. Söz gelimi Rodos'a komşu Anadolu kıyılarından Ada'ya gelen küçükbaş hayvanlardan elde edilen etin en önemli tüketicisi kale erleri ve azeblerdi.⁸⁴⁶

3.5. Ada Toplumu İçinde Askerler

Osmanlı Devleti'nin farklı etnik ve dinî kimliklere sahip topluluklar tarafından meskûn bölgelerdeki yaklaşımı, dinî ve etnik kimlik ekseninde ortaya çıkan gruplara devletin çıkarlarıyla çatışmayacak şekilde gündelik ve kültürel yaşamlarını sürdürmek için her türlü ihtiyaçlarını karşılamalarına müsaade etmeye dayanıyordu.⁸⁴⁷ Bu yaklaşım, Ege'de tarihsel derinliği Antik Çağ'a kadar uzanan toplumsal dinamizmin kesintiye uğramasına engel olmuş, adalardaki kendine has toplumsal yapının korunmasına izin vermiştir. Askerleri ada toplumu içinde konumlandırma çabası aslında iki yönlü açıklamalar için olanak sunmaktadır. Adanın tabii sakinleri ile askerler arasındaki ilişkiler söz konusu olduğunda eldeki kayıtlar genellikle askerlerin yol açtığı asayiş ve güveni zedeleyici faaliyetlere odaklanmaktadır ki bu, konu hakkındaki açıklamaların yalnızca bir yönünü teşkil eder. Aşağıda bu hususa ilişkin örnekler paylaşılacaksa da adalılar ile askerler arasındaki ilişkinin ikinci yönü daha heyecan verici bazı tarihsel gerçekleri gün yüzüne çıkarma olanağı tanır: Askerlerin de dâhil olmasıyla birlikte Ege'de yeniden kurgulanan toplumsal alan, üyelerine yeni olanaklar sunma kapasitesine erişmiştir. Bunun belki de en çarpıcı örneği ünü Akdeniz dünyasına yayılacak olan Barbaros Hayreddin Paşa'dır.

Barbaros Hayreddin Paşa'nın kimliği meselesi,⁸⁴⁸ *Gazavât-nâme*'de açıklanan ilk konudur. Paşa, kökenini tarihsel olarak Midilli'de Türk egemenliği

⁸⁴⁶ BOA.A.DVNSMHH.d. 7, s. 394, hük. 1130.

⁸⁴⁷ Hanna, N. (1998). *Making Big Money in 1600: the Life and Times of İsmâ'il Abu Taqiyya, Egyptian Merchant*. New York: Syracuse University Press, 17.

⁸⁴⁸ Nicolas Vatin, Barbaros Hayreddin Paşa'nın kimliğine ilişkin kapsamlı bir çalışma kaleme almıştır. Bu çalışma ünlü Türk denizcisinin sıra dışı yükselişine ilişkin kaynaklarda kurgulanan açıklamaların tarihî arka planına odaklanmaktadır. Bk. Vatin, N. (2012), "'Sen ve Kardeşin Nasıl Ortaya Çıktınız?' Barbaros Kardeşlerin Kökenlerine İlişkin Notlar". (Çev. M. Tokyay). E. Eldem, E. Pekin v.dğr. (Ed.). *Bir Allame-i Cihan: Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, İstanbul: Kitap Yayınevi, II, 691-716. Burada

kurulması sürecine konumlandırırken ada toplumu içinde askerlerin durumu hakkında da üstü örtük bir biçimde bilgi vermektedir. Midilli Kalesi'nin müdafaasında, adanın fethinde görev yapan askerler arasından personel seçilmişti. Barbaros Hayreddin Paşa'nın anlatısına göre tamamı kul kökenli olan bu askerler, aşılmaz bir doğal engelin ortasında yani bir adada kendilerini yapayalnız bulmuşlar ve bu durumdan şikâyet etmişlerdi. Metinde adaletli tutumuyla tanıtılan "gazi" hükümdar II. Mehmed, askerlerine hak vererek kale içinde yaşayan ailelerden hangisinin kızını isterlerse evlenebileceklerini emreder. Direnen olursa askerlerin zorla evlenebileceğine de hükmeder. Hayreddin Paşa, adalıların bu evliliklere itiraz etmediklerini çünkü adalarının korunmasını istediklerini belirtir. Böylece ünlü Türk denizcisi de adalı bir kadından dünyaya gelir.⁸⁴⁹ Anlatı, adalıların uyum için gösterdikleri büyük çabayı ve fedakârlığı ortaya koymaktadır. Metinde açık bir biçimde halkın adalarını daha iyi savunulabilmesi için bu askerlerin Midilli'de kalması gerektiğini idrak ettiği görülmektedir. Kızları ellerinden alınan aileler görüntüsü ahaliyi son derece edilgen bir pozisyona indirgemekteyse de adalılar neye ihtiyaç duyulduğunun farkındalardı. Belli ki Osmanlı egemenliğinin kalıcı olduğunu iyi bir şekilde idrak etmişlerdi. Uzaktan bakıldığında bu boyun eğiş, esasen adalıların gelişmeleri tahlil edebilme kabiliyetine sahip olduklarını göstermektedir. Bir anlamda kaçınılmaz olan yani padişahın buyruğu, sancılı bir biçimde de tecelli edebilirdi. Aksine ada toplumu farklı inançtan bu askerlerin topluma uyum sağlama sürecine gönüllü olarak katkıda bulunmuşlardı. Bu hikâye haklı ünü tüm Akdeniz dünyasına yayılmış olan Barbaros Hayreddin Paşa açısından ele alındığında daha çarpıcı yorumlar yapmaya olanak sunar. Faaliyetleri, Müslüman Türk denizciliği açısından Osmanlı Devleti'nin bir "Akdeniz imparatorluğu" hâline geliş süreciyle özdeş olan Hayreddin Paşa için Midillili bir kadının oğlu olmak kimliğinin bir parçasıdır. Askerler ve adanın sivil sakinleriyle birlikte uyumlu bir toplumsal düzenin var olması için Ege'de bir ada pekâlâ mümbit bir saha sunabilirdi. Öyle ki bu toplumsal uyum, geleceğin kaptanıderyasının adadaki tarihî ve kültürel birikimden yararlanabilmesine olanak sağlayacaktı.

ise anlatının tarihî gerçeklerle olan ilişkisi bir tarafa askerlerin katılımıyla yeniden kurgulanan toplumsal ilişkiler bağlamında Barbaros Hayreddin Paşa'nın kimliği ele alınacaktır.

⁸⁴⁹ *Gazavâtname*, 84-85.

Adalardaki halkların otoriteye destek verme temayülü gösterdiğini ifade etmek mümkündür. Yukarıdaki gelişmelerde de açık bir şekilde gösterildiği gibi adalar ahalisi organize askerî tedbirlerin güvenliği sağlayacağını iyi biliyor, otoriteyi huzur ve sükûnun kaynağı olarak görüyordu. Anthony Luttrell⁸⁵⁰ de Latin hâkimiyeti altında, Rodos'ta iktidar ile toplum arasındaki mezhepsel ayrıma dayanan aşılması güç duvara rağmen Şövalyelerin nasıl halkın rızasını alabildiği sorusuna bu noktadan yaklaşmaktadır. Rodos halkı ile Şövalyeler arasında beklenenin aksine gerilimli Katolik - Ortodoks ilişkisi söz konusu değildi. Öncelikle Şövalyeler, her ne kadar Batı Avrupalı aristokratik bağlarını korumaktaysa da Rodos'ta geniş mülkler edinip adaya kök salma gayreti içinde olmamışlardı. Anthony Luttrell'e göre Şövalyeler halka makul bir biçimde yaklaşmış ve onların güvenliğini ön planda tutmuştur. Nitekim Luttrell bu değerlendirmesini adanın Katolik hâkimlerine karşı organize bir halk hareketinin yaşanmamış olmasına dayandırmaktadır. Bir başka ifadeyle güvenlik söz konusu olduğunda adalardaki ahali aşılmaz gibi görünen dinî ayrılıkları bile otorite ile bağ kurmada bir engel gibi algılamıyordu. Adalılar için güvenlik ile otorite arasındaki bağ öylesine güçlüydü ki bu durum kaleleri hükümdarın iktidar aracı olarak merkezî bir konuma taşıyor olmalıydı. Bu bağlam, devlet ile toplum temasında askerlerin adalılarla kurdukları ilişkileri kilit noktalardan biri hâline getirmektedir. Dolayısıyla askerlerin adalardaki meydana getirebilecekleri asayiş sorunlarının yansımaları bireysel olmaktan öte toplumsal etkiler uyandırabilecek keyfiyette yaşanmıştır.

XVII. yüzyıl başlarında Sakız Adası'nda askerî görevlilerin tutumları gerçekten de toplumsal bir soruna dönüşmüştü. Ada'da bir çeşit çavuş enflasyonu yaşanıyordu. O kadar çok sayıda çavuş vardı ki bazıları kendisini çavuş olarak tanıtip suç işleyebiliyor⁸⁵¹ ya da Sakız'da görev yapan askerlerin işledikleri suçların hedefi olabiliyorlardı.⁸⁵² Üstelik bu kişiler imparatorluğun özel yetkili temsilcisi gibi hareket ediyorlardı. Oysa Sakız'a gelip yerleşmiş olmalarına rağmen İstanbul'dan

⁸⁵⁰ Luttrell, A. (1980). "The Hospitallers of Rhodes: Prospectives, Problems, Possibilities". **Vorträge und Forschungen: Die geistlichen Ritterorden Europas**. J. Fleckenstein ve M. Hellmann (Ed.), Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag 1980, s. 255

⁸⁵¹ BOA.A.DVNSMHM.ZYL.d. 7, s. 35, hük. 84. Diğer kalelerde tesadüf edilenin aksine, istisnai bir şekilde, XVII. yüzyıl başlarında, Sakız Kalesi'nin komuta kademesinin ulufe listesi içinde *Arslan* [b.] *Mehmed* isimli bir çavuş da yer alıyordu. Bk. BOA.MAD.d. 5683, s. 88.

⁸⁵² BOA.A.DVNSMHM.ZYL.d. 7, s. 25, hük. 58.

görev dışı sebeplerle ayrılmamaları gerekiyordu. İronik bir şekilde bu soruna son vermek için bir çavuşbaşı gönderilmesine ihtiyaç duyulmuştu.⁸⁵³

Adalarda konuşlandırılan askerler, imparatorluk sathındaki birçok örneğine rastlanabileceği gibi bazı asayiş sorunlarının kaynağına dönüşebiliyorlardı. Bunun da ötesinde bizzat asayiş ve güveni zedelemiş olan kişiler yani sabıkalar, adalardaki garnizonlara girerek yeniçeriler ya da hisar erleri arasına karışabiliyordu: Ege Adaları, Anadolu'daki kanun kaçakları için güvenli birer sığınağa dönüşebiliyordu. 1583'te genel bir teftiş yürüten Divanühümayun çavuşlarından Hızır, adalardaki kanun kaçaklarının teslim edilmesini istediğinde bu kişilerin sığındıkları birliklerin bazılarında olumsuz cevap almış olacak ki Sakız, Limni, Midilli, Nakşa, Bozcaada, Gökçeada ve Santorin kadılarının uyarılması gerekmişti.⁸⁵⁴ Meşru usullerle gedik sahibi olmak da suç işlemeye engel olmuyordu. XVI. yüzyılın sonunda Sakız Kalesi'nde görev yapan Ali Hasan oğlu Mehmed, suç işlemek için denizi aşip Sisam halkına tasallut ediyordu.⁸⁵⁵ XVII. yüzyıl başlarında da Midilli'de kendini sipahi gibi tanıtan biri, içlerinde sekbanların da bulunduğu 7-8 kişiyi etrafına toplayarak suç şebekesini kurmuş, halkın evlerini yağmalamış, aynı zamanda sefere katılan askerlerin evlerine baskınlar yapmıştı.⁸⁵⁶

Askerlerin asayişi zedeleyen faaliyetlerinin hedefinde genellikle kadınlar oluyordu. Narince Kalesi personelinden Mehmed [bin Abdullah] ve Mustafa [bin Yusuf], İstanköylü kadınları hamamda yıkanırken, çıplakken ya da giyinirken taciz ettikleri için 1553 kışında Ada'nın Kadısı Mevlana Cafer tarafından yargılandı. Kadı, kesin bir hükme varmak istiyordu. Çünkü onca şahide rağmen Mustafa, işlediği suçu inkâr ediyordu. Bu husus önemli görünmektedir: Mustafa ile ilgili olarak benzer bir suçu işlemesi hâlinde durumu görevlilerin payitahta bildirilmesi istenmiştir. Zira daha önce İstanköy'de görev yapan Kadı Mevlana Mehmed [bin Cemaleddin] tarafından görülen bir davada aynı suçu işlediği tespit edilmişti. Bir başka ifadeyle Mustafa'ya bir şans daha verilmiş, Mustafa ise bu şans değerlendirememiş, böylece

⁸⁵³ BOA.A.DVNSMHH.ZYL.d. 7, s. 35, hük. 84.

⁸⁵⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 52, s. 58, hük. 127.

⁸⁵⁵ BOA.A.DVNSMHH.d. 69, s. 19, hük. 34.

⁸⁵⁶ BOA.A.DVNSMHH.ZYL.d. 18, v. 50/a, hük. 2. Belgenin Latin harfli çevirisi için ayrıca bkz. Karataş, Y. (2017). *18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H. 1103-1015/M. 1604-1607) (vr. 1-130) (İnceleme-Metin-İndeks)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 250.

Rodos'un Deryabeyi hâlihazırda tutuklu bulunan Mustafa için işlem yapmak üzere adaya sevk edilmişti.⁸⁵⁷ Palukasrı personelinden Murad, muhtemelen alkol bağımlısıydı. Defalarca gayrimüslim Limnili kadınları taciz etmişti. Murad için kadınlara yönelik suç işlemek âdeta alışkanlık hâline gelmişti. Bir defasında kendisine rıza göstermeyen, direnen bir kadını üç yerinden kılıçla yaralamıştı. Yaptığından öylesine gurur duyuyordu ki kadına ait kanlı elbiseleri Müslümanların arasına getirip sergilemişti. Sonunda bağlı bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi istenmişti.⁸⁵⁸ Belge, Ada'daki Türk egemenliğini teminat altına almak üzere görev yapan askerlerin toplumsal huzur için nasıl bir tehlikeye dönüşebileceğini göstermesi bakımından aslında sıradan bir örneği içermektedir. Ancak devletin yaklaşımını yansıtmaması bakımından değerli görülebilir: Bu örnekte onlarca kadının aynı anda huzurunu kaçıran, etkileri bakımından onlarca haneyi rencide eden, bir askerin aynı suçu defalarca işleme şansı bulmasıdır. Son örnekte işlediği suçu Müslümanlar arasına gelerek faş eden askerin davranışına rağmen adalardaki askerlerin suç işleme motivasyonu dinî ya da kültürel değildi yahut eldeki veriler başlı başına aksini iddia etmek için yeterli değildir. Bununla birlikte bir askerin cezalandırılması için birden fazla defa aynı cürmü işlemesinin beklenmesi, askerler söz konusu olduğunda bireysel suçlara karşı affedici bir yaklaşımın söz konusu olduğunu göstermektedir.

Askerlerin cezalandırılmasında ihtiyatlı davranılmasının çeşitli sebepleri olabilir. Bu sebeplerin en başında birilerinin iftirasına maruz kalma ihtimali yer alıyordu. 1577'de, Palukasrı'da görev yapan Mehmet isimli bir asker iftiraya uğramış, kendi gayretleriyle suçsuzluğunu ispat etmek zorunda kalmıştı.⁸⁵⁹ XVI. yüzyıl sonunda Narince Kalesi'nde görev yapan Kâtip Mehmed, Eyüp oğlu Mehmed ve Ahmed oğlu Mustafa görevlerinden azledilmişlerdi. Ancak haksızlığa uğradıklarını savunuyorlardı. Yetki alanının dışına çıkan Ağriboz Beyi'nin arzıyla gedikleri ellerinden alınmıştı.⁸⁶⁰ Aynı dönemde yine Narince'de bu defa Rodos Deryabeyi Murad'ın mührü kullanılarak ya da mührün bir benzeri üretilerek düzenlenmiş sahte arzlarla bir grup asker iftiraya uğramış ve görevlerinden

⁸⁵⁷ BOA.*MAD*.d. 233, s. 97, hük. 2.

⁸⁵⁸ BOA.*A.DVNSMHH*.d. 49, s. 55, hük. 196.

⁸⁵⁹ BOA.*A.DVNSMHH*.d. 33, s. 9, hük. 19.

⁸⁶⁰ BOA.*A.DVNSMHH*.d. 71, s. 40, hük. 80.

uzaklaştırılmıştı.⁸⁶¹ Buna benzer örnekleri çoğaltmak mümkündür. Yine de payitahtın gözünde kalede görevli askerler suç işleme potansiyeli barındırıyordu.

1594'te Lindoslu gemici İstefan, pirinç ve çeşitli mallardan oluşan navlunuyla⁸⁶² Mısır'dan İstanbul'a doğru gerçekleştirdiği seferi sırasında korsan saldırısına uğradı. Daha sonra gemisi Elvan isimli bir hassa kalyon reisi tarafından kurtarıldı. Anlatının bu aşamasına kadar olan kısım askerî bir muvaffakiyet içermektedir.⁸⁶³ Ancak bu gelişmeleri aktaran hükmün kalanında, ada toplumu içinde askerlerin yeri ve etkisine dair imparatorluk merkezinin bakış açısını hissettiren kaygılar açık bir biçimde ortaya konulmaktadır. Hükümde kurtarılan geminin kıymetli kargosuyla birlikte derhâl gönderilmesi, mallardan bir parçasını dahi kimsenin sahiplenmemesi gerektiği konusunda hem Rodos Deryabeyi hem de Rodos Kadısı uyarılmaktadır. İstanbul'a sevki sırasında gemiye eşlik edecek olan kişilerin özenli bir şekilde seçilmesi istenirken kıymetli kargosuna sahip çıkmak isteyebilecek olanların *ümenâ vü ummâlden* bile çıkabileceği vurgulanmaktadır. Öyleyse garnizondaki askerler arasında kendine ait olmayan bir eşyayı ele geçirmek isteyebilecek, bunun için gerçek dışı iddialarda bulunabilecek askerler olabilirdi.

Eldeki kayıtlar nadiren askerleri birer istatistik olmanın ötesine taşımaktadır. Ege Adaları söz konusu olduğunda askerlere ve kamu düzeni içindeki pozisyonlarına dair belki daha renkli bir anlatı barındırabilecek olan şeriye sicilleri gibi kaynaklar ne yazık ki mevcut değildir. Dolayısıyla şikâyet edilmedikçe askerlere mevacib defterlerinin dışında tesadüf etmek mümkün olmamaktadır. Mevcut kayıtların bir sonucu olarak askerler genellikle birer asayiş sorununa dönüştükleri ölçüde kayıtlara yansımışlardır. Bir başka ifadeyle eldeki kayıtlar yalnızca hikâyedeki "kötü karakterlerin" oynadığı sahneleri aktarmaktadır. Elbette ada toplumunda muteber bir konum işgal eden, insanlarla iyi ilişkiler geliştirmiş askerler de vardı. Midilli Kalesi'nin topçular kethüdası Nasreddin oğlu Ali tam olarak böyle biriydi. Halk arasında o kadar çok sevilirdi ki azledilmesi üzerine görevine iade edilmesi için adalılar kadıya başvuruda bulunmuşlardı. Arkasındaki kamuoyu desteğine kayıtsız kalamayan Midilli beyi de durumu merkeze bildirmek zorunda

⁸⁶¹ BOA.A.DVNSMHH.d. 71, s. 346, hük. 683.

⁸⁶² Gemiyle taşınan mal ve eşyanın tümüne verilen genel ad. Bk. Türk Dil Kurumu. (2005), 1459.

⁸⁶³ BOA.A.DVNSMHH.d. 72, hük. 849.

kalmıştı. Nihayet 1578'de Ali'ye kale kethüdalığı gediği verilerek yeniden göreve getirilmesine karar verilmişti.⁸⁶⁴

Sonuçta, Ege'deki mevcut toplumsal düzene Osmanlı idari ve askerî unsurlarının dâhil olması, toplumsal gruplar arasındaki ilişkin yeniden tanımlanmasını beraberinde getirmiştir. Böylece daha dinamik bir içtimai kurgu ortaya çıkmıştır. Yalnız yöneten değil, yönetilen de dönüştürücü bir etki uyandırmıştır. Bu iki yönlü ilişkide ortaya çıkan yeni toplumsal kurgu, Ege'nin tarihsel derinliğinin sağladığı uygun zemin sayesinde mümkün olmuştur.

3.6. Savunma ve İskân

Roma Cumhuriyeti'nin gerilediği MÖ I. yüzyıldan itibaren korsanlığın güçlenmesi, Akdeniz'de nüfusun kıyılardan çekilerek, korsanlara karşı nispeten daha güvenli olan iç bölgelerin iskân edilmesine neden oldu. Söz gelimi Yunan kolonizasyon döneminden beri meskûn olan İtalya'nın güneyindeki sahil şeridi Orta Çağ boyunca Afrika kıyılarına ve Dalmaçya'ya yerleşmiş olan korsanların yağma akınları sebebiyle neredeyse boşaldı. Tıpkı Ege'de olduğu gibi İtalya'da da geçtiğimiz yüzyılın başlarında bir bu durum değişmemiştir.⁸⁶⁵ Neredeyse iki binyılı kapsayan bir değerlendirmeyi tek bir cümlede aktarmak Akdeniz'in kendine has koşullarıyla ilgilidir. Zira Modern Öncesi Çağ'da Ege'yi de içine alacak şekilde Akdeniz'de tarih ile coğrafyanın kesiştiği noktalarda zaman, âdeta donmuş gibi hareket eder. Bu durum tarihi, eşine sık rastlanmayacak şekilde, varlığını çok uzun süre koruyan ve dönüştürücü etkilere sahip olan olguların anlatısı hâline getirir. Çünkü tarihsel anlatıya Antik Çağ'dan Modern Çağ'a kadar aynı etmenler yön vermiştir. Zaman ve mekân arasındaki bu hayranlık uyandırıcı bütünsellik dönemsel kısıtlamalar bir kenara bırakıldığında daha kolay idrak edilebilir.

Thukydides güvenlikle refah arasındaki ilişkiyi en erken dönemde kavrayan tarihçilerden biri olmalı. Geçmişe dönüp baktığında onun ufkuna göre “eskide kalmış” (arkaik) dönemlerde Yunanistan'da insanlar yaşadıkları yerle güçlü bağlar

⁸⁶⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 37, s. 22, hük 325.

⁸⁶⁵ Semple, E. C. (1916). “Pirate Coasts of the Mediterranean Sea”. *Geographical Review*, 2 (2), 137.

kurmuyordu.⁸⁶⁶ Çünkü kendi kabilelerinden daha güçlü bir kabileye terk etmek zorunda kalabilecekleri bir yerle bağ kurma ihtiyacı hissetmiyorlardı. Karada ve denizde emniyet söz konusu olmadığı için ticaret yoktu. Surların ardında yaşamadıkları için toprakları ekmiyorlardı. Geleceğe yatırım yapmanın anlamlı bir getirisi olacağını kimse garanti edemezdi.⁸⁶⁷ Zamanla anakarada ya da adalarda şehir kuranlar ise tıpkı Orta Çağ'da Dalmaçya'da, Afrika'da ya da modern İtalya'da olduğu gibi kıyıdan uzak bir noktaya yerleşmeyi tercih edeceklerdi. Korsan baskısından uzak, güvenlik içinde yaşamının tek çaresi buydu.⁸⁶⁸ Olaylar gerçekten Thukydides'in anlattığı gibi gelişmiş olmasa bile ortaya çıkan manzara modern bir bilim insanıyla Antik bir tarihçiyi aynı çizgide buluşturabilecek keyfiyettedir. Etkileri günümüzde bile hissedilen iskânla güvenlik arasındaki sıkı ilişki bin yıllarla ifade edilebilecek kadar uzun süre boyunca varlığını korudu.

Öyleyse Thukydides'e göre bir yerin kente dönüşebilmesi için temel güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması zorunluydu. İnsanlar, coğrafi etmenlerden bağımsız olarak bir yere kök salıp yerleşmek ve üretebilmek için en önce surlara ihtiyaç duymuşlardı. Bu bağlamda Ege ve Yunan dünyasında tahkimat inşa etmek iskân ve şehirleşmeye yön veren temel meselelerden biri olmuştur. Bu görüş, daha sonraki dönemlerde tekrarlanarak kabul görmüş ve Batılı düşünce geleneğindeki yerini almıştır. Batılı gelenekte şehirler, uygarlaşmanın ilk koşulu olarak görülmüş, askerî mücadelelerin temel sebebinin bir kenti ele geçirmek olduğu ileri sürülmüştür.⁸⁶⁹ Öyle anlaşıyor ki daha yerleşik hayatın en başında savunma güdüsü bu coğrafyada insanları harekete geçirmiş, kentlerin ortaya çıkışına da bu dürtü yön vermiştir.

3.6.1. Savunma Yapılarının İskâna Etkisi

Klasik Dönem Osmanlı entelektüeli de güvenlik ile iskân arasındaki bağı üstü örtük bir şekilde kurmuştur. Örneğin Behiştî'nin anlatısında Bozcaada önce fethedilir, sonra kalesi tamir edilir, ardından da halk bazı vergi avantajları sunularak

⁸⁶⁶ George Thomson, Ege'de kabilelerin yerleşik hayata geçişleri sırasında öncelikle güvenliği dikkate aldıklarını, köylerini mutlaka muhkem bir noktada kurarak etrafı gözetlemeye uygun bir pozisyon belirlediklerini ifade etmektedir. Bk. Thomson, G. (2007), 345.

⁸⁶⁷ Thukydides (1972), I.1.2, 1-2.

⁸⁶⁸ Thukydides (1972), I.1.8, 7.

⁸⁶⁹ Flavius Vegetius Renatus (2019) **Roma Savaş Sanatı**. (2. Baskı) (Çev. S. Özgüler, K. A. Çetinalp). İstanbul: Kronik, IV. 129.

iskâna özendirilir. Nitekim çok geçmeden ada meskûn hâle gelir.⁸⁷⁰ İskân ve güvenlik sorunları söz konusu olduğunda Fransız seyyah Pierre Belon'un gezi notlarından da ilgi çekici örneklerle ulaşmak mümkündür.⁸⁷¹ Belon'un gözlemlerine göre Ahikerya ahalisi adadaki tarımsal istihsale müsait arazilerden korsan saldırıları nedeniyle yeterince istifade edemiyordu. Çünkü topoğrafik olarak adanın en verimli arazileri, ekime müsait verimli toprakları daha çok kıyı şeridi boyunca yer alıyordu. Bu durum adanın da iskânına tesir etmiş olmalıdır. Ahali yerleşmek için muhtemelen daha korunaklı olan adanın merkezindeki dağlık alanları tercih etmişti. Egina halkı bu kadar şanslı değildi. Ada korsan saldırıları sonucunda IX. yüzyılda tamamen terk edilmişti.⁸⁷² Benzer şekilde, XIV. yüzyıl başlarında Rodos halkı korsan saldırıları sonucunda yaşadığı yeri köle olarak terk etmek zorunda kalmıştı.⁸⁷³ Sonuç olarak, kıyılarda yaşamaya çalışmanın maliyeti düşünüldüğünde verimli arazileri terk etmek anlamlı bir fedakârlık gibi görünmektedir.

XV. yüzyılda Kikladlar hem Türk hem de Batılı korsanların faaliyet gösterdiği sahada yer alıyordu. Örneğin Para Adası korsan saldırılarının baskısı altındaydı ve Ada'da hüküm süren Sommaripa Ailesi, Para'nın merkezi Paroikia Kenti'ni koruyamadığı için Ada'yı daha güvenli olan Kephalos'tan yönetmek zorunda kaldı.⁸⁷⁴ Para gibi Değirmenlik'te de korsan saldırısı durdurulamıyordu. Alman seyyah Reinhold Lubenau, XVI. yüzyılda burayı ziyaret ettiğinde Ada'nın merkezinin kıyıdan uzak bir noktada yer aldığını gördü.⁸⁷⁵ Korsan saldırılarından korunma çabalarının iskân üzerindeki dönüştürücü etkisi söz konusu olduğunda belki de Ege'deki en özel örneği Taşoz Adası teşkil eder. Ada Antik bir Roma yolu olan *Via Egnatia*'nın kıyısında yer alıyordu. Taşoz'a komşu Kavala ise bu yol üzerindeki en önemli ticari merkezlerden biriydi. Hareketli ticari faaliyetler korsanları sürekli olarak bu bölgeye çekiyordu.⁸⁷⁶ Örneğin XVI. yüzyıl ortalarında Kavala Limanı'ndan hareket eden gemiler Taşoz civarına yuvalanmış korsanlar tarafından ele geçirilebiliyordu.⁸⁷⁷ Bir başka ifadeyle hareketli ticari güzergâh boyunca korsanlar avlarını Taşoz'un

⁸⁷⁰ Behiştî Tarihi (2011), 285.

⁸⁷¹ Pierre Belon du Mans (2001), 248.

⁸⁷² Cameron, A. (2016), 223-224.

⁸⁷³ Luttrell, A. T. (1989), 148.

⁸⁷⁴ Demircan, Y. (2009b), 726.

⁸⁷⁵ Reinhold Lubeanu (2012), II, 617.

⁸⁷⁶ **3 Numaralı Mühimme Defteri** (1993), 127.

⁸⁷⁷ BOA.A.DVNSMHM.d. 64, s. 27, hük. 100.

koylarında ya da sık ormanlarında bekliyorlardı. 1518'de ise Gümölcine havalisinde ava çıkan I. Selim, Taşoz'da korsanların saklanmakta olduğunu haber alınca kendisine eşlik eden askerlerden bir kısmını Adaya göndermiş, 80 kadar korsan Taşoz ormanlarında ele geçirilmiş, ava giderken avlanmıştı.⁸⁷⁸ Tüm bu korsan faaliyeti, Ada halkını zorunlu olarak iç kesimlere doğru çekilmeye sevk etmişti. Adadaki iskân üzerindeki bu dönüştürücü etkinin izlerine XX. yüzyıl başlarına ait Osmanlı Dönemi haritalarında dahi tesadüf etmek mümkündür.⁸⁷⁹ Adalılar iç kısımlarda yaşıyor köylerinden denize erişebildikleri en yakın noktada kurdukları iskelelerle dış dünya ile olan bağlarını sürdürmeye çalışıyorlardı. Bir adada yaşamalarına rağmen Ege'deki halkların denizle güven içinde bağ kurmalarının yolu savunma yapılarından geçiyordu. İçinde bir kale bulunmayan ya da etkin şekilde bir kale tarafından korunmayan sahildeki hiçbir iskân merkezi güvende değildi.

Ege'de korsan saldırılarından ve bölgesel istikrarsızlıklardan en ağır şekilde etkilenen saha Kiklادلardı. Bu sebeple Latin işgaliyle birlikte tahkim edilmiş evler ortaya çıktı. Bu evler muhkem bir noktaya inşa ediliyor ve genellikle bir kule (*pirgos*) ihtiva ediyordu.⁸⁸⁰ Latinler bir şekilde denizle olan temas noktalarını güvence altına almak zorundalardı. Artan ekonomik refahla birlikte, iç kesimlerde inkişaf eden iskân merkezlerine paralel olarak liman kentleri de gelişti.⁸⁸¹ Bu süreç çarpıcı bir şekilde Antik Çağ'da kentlerin gelişimiyle benzerlik arz eder. Antik Çağ'da da önce kıyıda uzakta insanlar bir *akropole* yerleşiyor, ardından limana duyulan ihtiyacın sonucu olarak deniz kıyısında bir liman kenti kuruyorlardı. Liman kenti saldırılardan korunabildiği ölçüde gelişiyor, böylece iki iskân merkezi tahkimatlarla birbirlerine bağlanıyordu.⁸⁸² Bu, çok geniş tutulmuş bir zaman diliminden tarihsel örüntü çıkarıldığını düşündürebilir ancak Leryos Kalesi aslında bir *akropoldü*. Sonradan bu alanın etrafı tahkim edilmişti⁸⁸³ ve içindeki iskân merkezi varlığını sürdürebilmişti.⁸⁸⁴ Benzer şekilde Evliya Çelebi'nin tanıklığı Andimahi Kalesi'nin bir anlamda

⁸⁷⁸ Emecen, F. M. (2010). **Zamanın İskenderi Şarkın Fatih: Yavuz Sultan Selim**, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 338-339.

⁸⁷⁹ BOA.**HRT**.1743; **HRT**. 2523.

⁸⁸⁰ Vionis, A. K. (2012), 77.

⁸⁸¹ Luttrell, A. T. (1989), 147.

⁸⁸² Wycherley, R. E. (2011), 29-30.

⁸⁸³ Losse, M. (2013), 189,190.

⁸⁸⁴ Klaviyo (1975), 26.

varoşunun bulunmadığını göstermektedir. İskân tamamen surların güvenli tarafında ortaya çıkmıştı.⁸⁸⁵

Deniz seviyesinde bir kentin varlığını sürdürmesi için tahkim edilmesi bir zorunluluktur. Sakız'da örneğin artan korsan faaliyetleri sonucunda VII. yüzyıldan itibaren nüfusun Pendakas isimli bir Roma tahkimatında yoğunlaştığı bilinmektedir.⁸⁸⁶ Henüz savunma yapılarının limana doğru uzanmamış olduğu XV. yüzyılda Sakız, Ruy Gonzales de Clavijo'nun gözüne küçükçe bir kent olarak görünmüştü.⁸⁸⁷ Benzer şekilde zamanla Midilli Kalesi de genişletilmişti. Özellikle Aşağı Kale kesimi Ada, Osmanlı egemenliğine girdikten ve 1501'de büyük tehlikeyi atlattıktan sonra geliştirilmişti.⁸⁸⁸

Gökçeada'da halk denizden gelebilecek olan tehditlere karşı sürekli olarak tetikte ve hazırlıklıydı. Adanın merkezinde yer alan Palyanbolu Kalesi saldırılara karşı bir nebze olsun halkı koruyabilecek yegâne yapıydı. Bu durum iskânın özellikle kale etrafında yoğunlaşmasına sebep olmuş, zamanla kaleye yakın olan yerleşimler neredeyse birleşmişlerdi. Bu durum 1519'a ait bir kayıta şu ifadelerle vurgulanmıştı: *"Ba'zı evkâtda denizden ihtiyât olıcak cümlesi Kal'a-i Palyanbolu'da olurlar."* Tarihî kayıtlar Ada'daki Ayo-Todor ve Anavriti köylerinde yaşayanların tehlike anında derhâl kaleye kapandıklarını ortaya koymaktadır.⁸⁸⁹

1548'de Midilli Kalesi; merkez, kalenin aşağı kesimi ve varoşu ile birlikte 3 kısım olarak ittihaz olunmuştu. Kalenin sivil yerleşime açık olan bölümlerinin tamamında ve surların dışında kalan varoşun küçük bir bölümünde Müslümanlar yaşamını sürdürüyordu.⁸⁹⁰ Kalenin 74 *haneden* oluşan sivil nüfusu incelendiğinde Müslüman bir aileden gelmenin yahut ihtida etmenin kalede yaşamak için zorunlu olduğu intibası uyanır. Zira kale ahalisinin 1/3'ünden fazlasının (28 *hane*) baba adı "Abdullah" olarak kaydedilmiştir ki bu durum söz konusu kişilerin mühtedi olabileceği

⁸⁸⁵ Evliya Çelebi (2005), 117.

⁸⁸⁶ Gregory, T. E. (1991a), "Chios". A. P. Kazhdan (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantine*, I. New York: Oxford University Press, 423.

⁸⁸⁷ Klaviyo (1975), 27.

⁸⁸⁸ Kiel, M. (2005a), 11; Kâtib Çelebi (2008), 76.

⁸⁸⁹ BOA.77.d. 75, s. 130.

⁸⁹⁰ BOA.77.d. 264, s. 71-72

ihtimalini gündeme getirir.⁸⁹¹ XVII. yüzyılın ikinci yarısında bile Midilli’de sur içi bölgenin demografik yapısı değişmemişti.⁸⁹² Kale, temelde dışarıdaki bir gücü surların ötesinde durdurmak, duvarların berisindekini güvende tutmak için tasarlanmış bir yapıdır. Bu bakış açısıyla surların içi esasen kalenin yumuşak karnını teşkil ediyordu. İdari ve askerî işlevlere sahip Midilli Kalesi’nin surlarının içinde, güvenilir olduğu kabul edilen, “kaleyi içeriden fethetmeyeceğine inanılan” kişilerin yerleşmesine müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Bu husus üzerine daha detaylı bir tarihsel anlatı inşa edilmesine ihtiyaç vardır.

3.6.2. İskânın Savunma Yapılarına Etkisi

Güvenliğin sağlanmasına yönelik atılan adımlar, ampirik veriler üzerine inşa ediliyordu. Bazı durumlarda karar vericiler, güçlü bir garnizon barındıran bir kaleden daha fazlasına ihtiyaç bulunduğunu düşünebiliyorlardı. XVI. yüzyıl sonunda Sakız Baskını’na yönelik olarak ortaya çıkan reaksiyon iskân ile güvenlik arasındaki ilişkinin bir başka yönünü çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır.

1 Mayıs 1599 sabahı Sakız’a Floransalılar tarafından gerçekleştirilen saldırı, büyük bir travma yarattı. Sakız kenti, Ada’nın eski hâkimlerinin vârisi olan Katolik Latinler tarafından iskân edilmişti. Latinlerin Sakız kentiyle kurdukları mekânsal bağ belgelere yansiyacak düzeydeydi. Saldırıdan yaklaşık 30 yıl öncesinde tutulan cizye defterinde “Frenk Mahallesi” olarak anılan bir iskân merkezine ait kayıtlar bulunuyordu.⁸⁹³ Katoliklerin sayısı 350 haneyi buluyordu.⁸⁹⁴ Ancak baskın şeklinde gerçekleşen saldırı, büyük bir savunma zaafının bulunduğunu gösteriyordu. Ortaya çıkan zaafın sebebi olarak kalede sakin olan Latinler görüldü. III. Mehmed Dönemi’nde alınan bir kararla Latinler, şehirden çıkarıldılar. Bununla birlikte Latinlerin surların dışında yaşamaya zorlanmaları, karar alıcıları güvenlik zaafının ortadan kaldırıldığı konusunda tam olarak ikna etmedi. Çünkü bir süre sonra

⁸⁹¹ Bir toplulukta “Abdullah” baba adının yoğun bir şekilde kullanılması ile ihtida konusu arasındaki ilk kuvvetli bağ Heath Lowry tarafından kurulmuştur. Bkz. Lowry, H. (2005). *Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi: Trabzon Örneğinde Osmanlı Tahrir Defterinin Şehirleşme Demografik Tarihi İçin Kaynak Olarak Kullanılması* (3. baskı), (Çev. D. Lowry, H. Lowry). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 146-173.

⁸⁹² Antoine Galland (1998), II, 113.

⁸⁹³ Yaşar Keskin, F. (2013), 40.

⁸⁹⁴ Goffman, D. (1995), 55.

Latinlerin şehirden sürülmesinin şehre girmelerine engel olmadığı anlaşıldı. Kilise ziyaretleri, Latinler için şehre girmenin meşru bir yoluydu. Öyle anlaşıyor ki Latinler yalnızca dinî gerekçelerle bile olsa “tehlikeli” kabul edebilecek kadar kalabalık gruplar oluşturabiliyorlardı. Bu durumda Latinlerin gruplar hâlinde kentte dolaşmasının önünü almanın yolu kiliselerini de lağvetmektir.⁸⁹⁵ Konuyla ilgili belgede kiliselerin “ref olunması” istenmektedir. Bu deyim ile kastedilenin mutlak bir şekilde kiliselerin fiziksel varlığına son vermek olmadığını tahmin etmek mümkündür.⁸⁹⁶ Yine de imparatorlukta gayrimüslim hakları şeri ve örfi olarak güvence altına alındığından bir cemaatin kilisesinden yararlanmasını engellemeye yönelik adım atılması örneğine sık rastlanabilecek türden bir vaka değildir. Osmanlı İmparatorluğu, farklı din ve inanç gruplarının haklarının hukuki güvence altına almayı başarmıştı. Geleneksel dünyada böylesi bir başarı dikkate değerdi ve Batılı düşünürler arasında bile Osmanlı Devleti, Batı’daki hoşgörüsüz politikaları eleştirmek için örnek olarak gösteriliyordu. Söz gelimi Voltaire, Batı’da bir tane bile cami yokken Osmanlı Devleti’nde bütün Rumların kiliseleri bulunduğunu belirtir, dahası Latinler ile Rumlar arasında yaşanan sorunlara padişahın titizlikle yaklaştığını ve arabuluculuk ettiğini ifade eder.⁸⁹⁷ Ünlü Fransız düşünürün Osmanlı Devleti’ndeki uygulamalar hakkında görgü ve bilgisinin düzeyinden bağımsız bir şekilde Türk egemenliği altında hoşgörüyeye yönelik pratiğin haklı bir şöhrete sahip olduğunu ifade etmek gerekmektedir. Yalnız hukuken değil, tatbikatta da kiliseler hukuki güvence altına alınıyordu. Özellikle statüsü ferman yoluyla tanımlanmış olan ibadethaneler bir anlamda dokunulmazlık elde ediyordu.⁸⁹⁸ Sonuç olarak Sakız şehrindeki Katolik kiliselerinin “ref olunması” istisnai bir uygulamaydı. Alınan kararın uygulanabilmesi için hukuki bir zemine ihtiyaç vardı.

⁸⁹⁵ BOA.A.DVNSMHM.ZYL.d. 7, s. 26, hük. 62.

⁸⁹⁶ Nitekim Katolik kilisesinin camiye dönüştürülmesi düşüncesi gündeme geldiyse de Osmanlı Devleti’nin Akdeniz’deki tabii müttefiki olan Fransa’nın elçisi araya girince bu girişimden vazgeçildi. Bk. Uzunçarşılı, İ. H. (1977). *Osmanlı Tarihi* (2. baskı), C. III/2 (XVI. Yüzyılın Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar). Ankara: TTK Yayınları, 147. Bununla birlikte aynı dönemde XVII. yüzyılda Sakız’ı gören Thévenot, hikâyenin farklı bir versiyonunu aktarmaktadır. Kilisenin camiye dönüştürüldüğünü ancak Fransa kralının ricası üzerine kentte bir eskisine benzer yeni bir kilisenin inşa edildiğini anlatmaktadır. Bk. *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 121.

⁸⁹⁷ Voltaire (2008), *Türkler, Müslümanlar, Ötekiler* (3. baskı) (Çev. C. Orhan). İstanbul: İğüs Yayınları, 47. Gerçekten de Kikladalarda tecrübe edilen gelişmeler Rumlar ile Katolikler arasında toplumsal uyumu desteklemeye yönelik bir tavrın imparatorluk tarafından benimsendiğini ortaya koymaktadır. Bk. Demircan, Y. (2009c), 671-681.

⁸⁹⁸ Ercan, Y. (2001). *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat’a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 233.

Gayrimüslim ibadethanelerine ilişkin düzenlemeler İslam hukuku tarafından belirlenmişti.⁸⁹⁹ Dolayısıyla kiliselerin ortadan kaldırılabilmesine ilişkin karar örfi yetki alanının dışında kalıyordu.⁹⁰⁰ Bu sebeple ferman suretinde alınan kararın hukuki dayanağı olarak kazasker gösterilmiştir. Latinlerin şehirde cemiyet hâlinde bulunmalarına engel olabilmek için kiliselerinin ortadan kaldırılabilmesinin kazasker tarafından da uygun görüldüğü bildirilmektedir.⁹⁰¹ Bu gelişmeye bağlı olarak Latin Piskopos Hieronimo Giustiniani Ada'dan kovuldu.⁹⁰²

Latinlerin ekonomik faaliyetleri için şehre girişlerine ilişkin nasıl bir uygulamanın söz konusu olduğu sorusuna eldeki veriler tam olarak cevap vermeye müsaade etmemektedir. Bununla birlikte Sakız'daki Latin azınlık, Filiz Yaşar Keskin'in tespitlerine göre tarımsal faaliyetlerle uğraşmıyordu.⁹⁰³ Dolayısıyla hayatta kalmak ya da en azından Ada'daki hayatlarını sürdürebilmek için şehre ve limana bağımlıydılar. Sakız Limanı bölgedeki Osmanlı askerî operasyonlarının gerçekleştirilmesinde ya da genel olarak bölgedeki Türk egemenliğinin savunulmasındaki en önemli finansman kaynaklarından biriydi.⁹⁰⁴ İmparatorluk pratiği refah üretimine katkıda bulunabilmeleri için toplumsal gruplara yeterli alanın açılmasına dayanıyordu ve bu durum farklılıklara yönelik "hoşgörü" politikasına yön veriyordu.⁹⁰⁵ Dolayısıyla Osmanlı fethinden önce kurgulanmış üretim ilişkileri dikkate alındığında ticari temasları belki de Cebelitarık Boğazı'nın ötesine uzanan ve önemli miktardaki sermayeyi yönettiği anlaşılan Latinlerin ekonomik faaliyetlerine müsaade ediliyor ve muhtemelen -kısıtlı da olsa- şehre ve limana erişmelerine izin veriliyordu.

Saldırının üzerinden 7 yıl geçmesine rağmen olayın Sakız'da meydana getirdiği psikolojik atmosferin etkileri hissedilmeye devam ediyordu. Latinlerin şehirden çıkarılması, Katolik kiliselerinin kapatılması Sakız'daki güvenlik zaafının

⁸⁹⁹ Fayda, M. (2013), "Zimmî". *DİA* (C. 44). İstanbul: TDV, 429.

⁹⁰⁰ İnalçık, H. (1958). "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih'in Kanunları". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 102.

⁹⁰¹ BOA.A.DVNSMHH.ZYL.d.7, s. 26, hük.62.

⁹⁰² Frazee, C. A. (2009), *Katolikler ve Sultanlar: Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu, 1453-1923* (Çev. C. Erdek). İstanbul: Küre Yayınları, 144-145.

⁹⁰³ Yaşar Keskin, F. (2013), 40.

⁹⁰⁴ Konuyla ilgili detaylı açıklamalara 6. Bölüm'de "Ulufeli personelin finansmanı" başlığı altında yer verilmektedir.

⁹⁰⁵ Barkey, K. (2011). *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar* (2. baskı) (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Versus Kitap, 151.

önüne geçildiği konusunda Deryabeyi'ni ikna etmiyordu. Bu defa dış dünya ile yakın temas hâlinde olan, muhtemelen ilişkiler ağı Sakız Liman'ından Akdeniz'in her yanına yayılmış olan bir başka grubun, Yahudilerin surların dışına çıkarılması isteniyordu. Deryabeyi'nin talebi payitahtta olumlu karşılandı ve 3 Ocak 1614 tarihinde Yahudilerin şehri tahliye etmesine yönelik çalışmalar başladı.⁹⁰⁶ Yaklaşık 50 yıl öncesine ait tahrir kayıtlarında sadece Yahudi mahallesinin nüfusu 41 hane ve 8 mücerreden oluşuyordu.⁹⁰⁷ Tahliye sürecinin nasıl yürütüleceğine ilişkin belgede aktarılanlar, Latinlerin de nasıl sur dışına çıkarıldığı konusunda bilgi vermektedir. Buna göre Latinlere ait evler piyasa rayici üzerinden Müslümanlara devredilmişti. Benzer şekilde Yahudi evlerinin de Müslümanlar tarafından satın alınması sağlanacaktı.⁹⁰⁸ Sonuç olarak Levant'ın en işlek limanlarından birine sahip Sakız Şehri'nin kalbi, yüzyıllardır yaşadıkları yerle güçlü bağlar kurmuş olan iki gruptan da yoksun kaldı. Bu kopuş yüzyıllar içinde inşa ettikleri kâgir evleri ve armalarla süsledikleri taş kaldırımlı sokaklardan uzak kalan Latinler⁹⁰⁹ için görüldüğünden daha fazlasını ifade ediyor olmalıydı. Yahudiler konusunda ise huzurun sarsıldığı Ada'dan uzaklaşarak daha istikrarlı görünen yerlere doğru göç ettiklerini belirten değerlendirmeler mevcuttur.⁹¹⁰ Bununla birlikte alınan bu kararların şehrin demografik yapısından daha fazlasını değiştirmede, düşündürecek veriler de mevcuttur. Eldeki kayıtlar en azından sermayenin hareket etmek için kendine yeterli alanı bulduğunu düşündürmektedir.⁹¹¹

Olayı nakleden kaynaklardan hiçbirinde Sakız şehri sakini olan Katoliklerin, Floransalılara doğrudan destek verdiklerine ilişkin açık bir delile tesadüf edilmez. En azından okuyucusunu dindar biri olduğuna ikna etmeye çalışan ve bu yönüyle de Hristiyanlara karşı kendini Müslümanların yanında konumlandıran Jacob Ashkenazzi bile Latinlerin böylesi bir ihanete girdiğinden bahsetmez.⁹¹² Benzer şekilde Selânikî Mustafa Efendi de saldırganların içerden destek aldıklarına dair bir

⁹⁰⁶ BOA.A.DVNSMHH.d. 78, s. 423, hük. 1087.

⁹⁰⁷ Yaşar Kesin, F. (2013), 40.

⁹⁰⁸ BOA.A.DVNSMHH.d. 78, s. 432, hük. 1087.

⁹⁰⁹ Thevenot (2009), 123.

⁹¹⁰ Goffman, D. (1995), 76. Yahudilerin tamamen Sakız'ı terk etmedikleri anlaşılmaktadır. Olivier, Ada'da XVII. yüzyıl sonlarında 100 kadar Yahudi yaşadığını belirtmektedir. Bk. Olivier (1991), II, 42-43.

⁹¹¹ Sakız ve İzmir gümrükleri bu dönem dâhil olmak üzere uzun süredir Abraham oğlu David isimli bir Yahudi tarafından işletiliyordu. Bk. BOA.TS.MA.d.3646.

⁹¹² Leveen, J. (1948), 551-554.

bilgi paylaşmaz.⁹¹³ Öyleyse şehirle yüzyıllar öncesine dayanan bağlar geliştirmiş, fiziksel görünümüne etki edecek ölçüde şehre kök salmış bir topluluk neden şehirden kovuldu? Bu aşamada yeniden saldırının yaşandığı 1 Mayıs 1599 sabahına dönmek gerekmektedir. Hikâyeyi aktaran kaynakların hepsi bir şekilde denizde bekleyen yoldaşlarına haber vermek isteyen Floransalıların çıkardıkları tuhaf sesler⁹¹⁴ sebebiyle halkın ters giden bir şeyler olduğunu anladığını, karşılarında düşman askerlerini ve burçlarda öldürülmüş yeniçerileri bulunca feryat hâlinde alarma geçtiğini belirtmektedir.⁹¹⁵ Bu gelişmeyi Selânikî Mustafa Efendi şu sözlerle canlandırmaktadır: “...melâ’in... tabl ile sît ü sadâdan hâzır bulunan levendât mütnebbih olmakla halk ayağ üzre kalkub kefere-i melâ’ine hücum idüp kîtâle başlayup...”⁹¹⁶ Sonuçta, eli silah tutan ve Ada’daki Türk egemenliğinin bir çeşit temsilcisi durumundan bulunan sivil Türk varlığının gayretleriyle duruma hâkim olunabilmişti. Bu bakımdan nedensellik bağı “Şehirde Latinler yaşadığı için Ada neredeyse kaybedilecekti.” şeklinde değil, “Şehirde daha fazla Türk olsaydı tehlike bu boyuta ulaşmazdı.” şeklinde kurulabilir. Görgü tanıklarının ifadeleri de ikinci yaklaşımın daha isabetli olacağını göstermektedir. Nitekim şehir sakini Yahudilere ilişkin hükümde açık şekilde Sakız halkının talebi üzerine Yahudilerin de şehirden çıkarılmasının gündeme geldiği belirtilmektedir.⁹¹⁷ Özetle güvenlik zaviyesinden bakıldığında, haklı olarak varlığı Türk egemenliğine bağlı olan Müslüman Türkler şehre iskân edilerek benzer tehlikelere karşı tedbir almanın daha akılcı olacağına kanaat getirilmişti. Bu durum geçici bir reaksiyona da benzemiyordu. Olaydan kısa süre sonra Ada’ya gelen George Sandys⁹¹⁸ de XVII. yüzyıl sonlarında Ada’yı ziyaret eden Ellis Veryard⁹¹⁹ da kale içinde yalnız Türklerin yaşadığını ifade etmektedir. Yine de XVII. yüzyıla gelinirken en azından Katolikler şehirde muhtemelen yeni bir

⁹¹³ Selânikî Mustafa Efendi (1999), II, 805-806.

⁹¹⁴ Selânikî’ye göre davul çalmışlardı, Jacob Ashkenazzi ve George Sandys’e göre bir çeşit işaret fişeği fırlatmışlardı. Bk. George Sandys (1615), 13; Leveen, J. (1948), 551; Selânikî Mustafa Efendi (1999), II, 805.

⁹¹⁵ Leveen, J. (1948), 552.

⁹¹⁶ Selânikî Mustafa Efendi (1999), II, 805-806.

⁹¹⁷ BOA.A.DVNSMHH.d.78, s. 423, hük. 1087.

⁹¹⁸ George Sandys (1615), 13.

⁹¹⁹ Ellis Veryard (1701) . *An Account of Divers Choice Remarks, as well as Geographical, as Historical, Political, Mathematical, Physical, and Moral Taken in a Journey through the Low-Countries, France, Italy, and Part of Spain with the isles of Sicily and Malta as also: A Voyage to the Levant*. Londra: S. Smith and B. Walford, 326.

kiliseye kavuşmuşlardı.⁹²⁰ Bir bakışa ifadeyle zaman içinde güvenlikçi politikalar gevşetilmişti.

Sakız'da devlet adına karar alan merciler bir çeşit paranoya ile hareket ediyormuş gibi görünebilir. Ancak adalarda yaşanan bazı olaylar, Sakız'da uygulamaya konan tedbirlerin haklı bir yönünün bulunduğunu düşündürmektedir. Surlar ardında kalan ve tehlike anında Osmanlı egemenliğini sürdürme sorumluluğu yüklenecek olan savunma yapılarının etrafında gayrimüslimlerin yaşadığı durumlarda güvenlik tedbirleri almak güçleşiyordu. Adalı gayrimüslimlerin oluşturduğu toplumsal grubun her kesiminden insanlar, "kalenin içeriden fethi" için harekete geçebiliyorlardı ya da alet olabiliyorlardı. Bu noktada saldırının kapsamına göre Türk hâkimiyetini sonlandırmaya dönük ya da adalardaki Türk varlığının sembolleri olan yapılara, gruplara yönelik düzenlenen akınlarda adalılar saldırganlarla iş birliği yapılabiliyordu. 1571'de, Midilli'de böyle olmuştu. 16 kişilik bir grup, yabancılarla iş birliği yapmış, onlara rehberlik ederek Midilli'ye girmelerini sağlamış ve Müslümanlara ait evler ile caminin yakılmasına olayına karışmıştı. Olayın kapsamının anlaşılması için derhâl soruşturma başlatılmış, yakalanan 5 kişi idam edilmiş, kaçan 11'i için de sıkı şekilde arama faaliyetlerinin yürütülmesine karar verilmişti.⁹²¹ Belgede 2 "kâfir kalitesi" olarak anılan saldırganların kimliği tam olarak anlaşılammakla birlikte olayın Kıbrıs'ın Fethi'nden sonra ortaya çıkan alarm durumu sırasında gelişmesi belli ki payitahtı tedirgin etmişti. Anlatı, genel olarak yaşananların, korsan saldırısı mahiyetinde geliştiğini düşündürmektedir. Öte yandan hedef olarak Müslümanların ve caminin seçilmesi aslında Ada'daki Osmanlı varlığının sivil temsilcilerine saldırıldığını göstermektedir. Adalıların korsanlarla kurduğu temas, muhtelenen toplumsal dinamikler içinde kurgulanan ilişkiler ağının bir sonucuydu. 16 kişinin spontane bir şekilde harekete geçmesinden ziyade tasarlanmış bir saldırının parçası olduklarını savunmak mümkündür. Adalar halkı korsanlarla kolaylıkla ilişki kurabiliyorlar ve saldırılara katılabiliyorlardı.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Limni'deki Paşa Limanı, Palaikastron'a çok yakın bir noktada olmasına rağmen korsanlar için Adalılarla temasa geçebildikleri

⁹²⁰ *Thévenot Seyahatnamesi* (2009), 121.

⁹²¹ BOA.A.DVNSMHH.d. 16, s. 205, hük. 393.

ve ihtiyaçlarını karşılayabildikleri bir mevkie dönüşmüştü.⁹²² Aynı dönemde, Ada'daki Mondros Körfezi de Limnililerin desteğini alan korsanların girip çıkabildikleri bir yer hâline gelmişti. 1571 kışında, Mondros'ta yaşayan iki kişi Limni ve Bozbaba (Evstratios) adalarının etrafında dolaşan korsanlarla buluşup gemilerinde vakit geçiriyordu. Bu sırada köylerinde yaşayan Müslümanların evlerini yağmalatmayı planladılar. Mondros Körfezi'ne girerken korsanlara klavuzluk eden Adalılar, gece vakti gerçekleşen baskında Müslümanların evlerini göstererek yağmalatmışlardı. Olay sırasında korsanlarla temas kuranlar dışında gayrimüslim halktan da destek verenlerin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Palukasrı dizdarı, korsanlara ganimetlerini taşımada yardım eden halkın âdeta isyan hâlinde olduğunu söylüyordu.⁹²³ Öte yandan 1529 kışında, Rodos'ta yaşananlar düşmanla iş birliği yapanların, nasıl temasa geçtiği ve tasarılarını nasıl olgunlaştırdığı konularında daha detaylı bilgiler sunmaktadır.

Fetihten kısa süre sonra Rodos'un etrafında bir takım gemilerin şüphe uyandırıcı bir şekilde dolaştığı görüldü.⁹²⁴ Lindos Limanı'nın 5-6 mil gerisine gizlice yanaşan bir gemiden karaya çıkanların amacı Lindoslu Ortodosksların başı durumunda olan *Portopapas* unvanlı Yorgi'yi ikna etmektir. Lahane isimli bir gayrimüslimle 1 altın gönderip ekmek istediler. Başpapaz Yorgi, oğlu Pavlo'yu ekmekle gemiye gönderdi. Korsanların habercisi bir sonraki ziyaretinde Yorgi ile Lindos'ta halk arasında buluştu. Bu defa ekmek ve peynir istiyordu ancak halkın da duyabileceği şekilde tuhaf iddialar dile getirdi: "*Ağa iki yeniçeri gönderdi. Migel Mastori [Şövalyeler]*⁹²⁵ *gelmeğin hisârı virelüm, didi.*" Lindos'a gelenler Şövalyelere bağlı olduklarını ifade ediyorlardı. Muhtemelen Rodos Kalesi dizdarı olan ağanın, korsanlara iki yeniçeriyle haber gönderip kaleyi teslim etmek için Şövalyeleri davet etmesi hayal ürünüydü ancak Lindos halkının bu iddiayı işitmesi sağlanmış oldu. İçlerinden biri Eğri Kapı'daki bir kapıcı ile anlaştıklarını, dizdarın kaleyi teslim etmek için beklediğini söylüyordu. Tüm bu gelişmelerin öğrenilmesinin ardından bir tahkikat

⁹²² BOA.A.DVNSMHH.d. 16, s. 106-107, hük. 305

⁹²³ BOA.A.DVNSMHH.d. 16, s. 49-50, hük. 94.

⁹²⁴ Konuya ilişkin begeler daha önce Nicolas Vatin tarafından Şövalyelerin, yeni yurt arayışları bağlamında Papalık ve V. Charles nedizindeki girişimleri ve Venediklilerin de dâhil olduğu diplomatik kurgu dâhilinde değerlendirilmiştir. Bk. Vatin, N. (2004), 485-489.

⁹²⁵ Bu ifade, Tarikat'ın büyük üstadına işaret eden "Magnus Magister" unvanıya yönelik olarak kullanılıyordu. II. Bayezid'e Şövalyeler hakkında yazılan bir arzda "منغال مصدوری" şeklinde yazılmıştır. Bkz. BOA.TS.MA.e.8112/1.

başlatıldı. İşin aslı soruşturulurken Yorgi'nin oğlu Pavlo da sorguya çekildi. Babasının aldığından başka kendisine de 1 altın verildiğini itiraf etti.⁹²⁶ Belli ki bir grup maceraperest Adalıların desteğini satın almaya çalışıyordu.

Derinleştirilen tahkikat kapsamında başka sanıklar da sorguya çekildi. Soruşturmayı yürüten heyet Lindos zimmilerinin kethüdası olan İstefani'yle de görüştü. Lindos yakınlarda mandırasının bulunduğu yerde 5-6 kişilik bir grupla karşılaşan İstefani önce kim olduklarını öğrenmeye çalıştı. İçlerinden birini kıyafetlerinden tanıdı ve Şövalye kaptanı Franko olduğunu anladı.⁹²⁷ Geminin kış kısmında duran ve kıyafetleri sebebiyle ilgisini çeken bir kişinin daha kim olduğunu sordu, bir keşiş olduğu cevabını aldı. Bu sırada Portopapas Yorgi ile ilk teması kuran Lahane isimli kişiyi görmüştü. Ona dönüp bu kişiler arasında ne yaptığını sordu. Kendisinde böylesi bir sorgulamaya gitme hakkı olduğunu düşünüyor olmalıydı çünkü Lahane onun dostuydu. Korsanlar İstefani'ye de daha önce Lindos'ta konuşulanları tekrarladılar. Rodos Kalesi'nin dizdarı ve kethüdası dâhil olmak üzere kaleyi yöneten komutanların müttefikan kendilerini desteklediğini hatta ellerinde bu kişilerden yazılmış belgeler bulunduğunu belirttiler. Bu defa gemilerinde bir yeniçerinin de yer aldığını söylüyorlardı.⁹²⁸

Şövalyelerin Lindos önlerine sevk ettikleri kuvvetin boyutu hakkında mutlak bir bilgi paylaşmak mümkün değil. Askerlik ilmi konusunda sınırlı bilgi ve görgüye sahip olduğunu tahmin edebileceğimiz Başpapaz Yorgi, Şövalyelerin gemisinin pergende⁹²⁹ olduğunu ifade ediyordu. Ancak İstefani daha sonra içine girdiği, yiyip içtiğini belirttiği geminin küçük olduğunu, içinde 10-15 kişi bulunduğunu söyledi.

Hikâyenin belki de en ilgi çekici karakteri bir görünüp bir kaybolan keşişti. Lindoslu İstefani gemide kalmasına, "dostlarıyla" vakit geçirmesine rağmen söz konusu keşiş hakkında başkaca bir bilgi paylaşmamaktadır. Öte yandan İstefani'yle karşılaştıklarında korsanlar kimliklerini açıklarken "*Yabandan adem değilüz Migel*

⁹²⁶ BOA.**TS.MA**.e.558/21, 1.

⁹²⁷ Nicolas Vatin, bu kişinin Fra Antonio Bossio isimli mahir bir şövalye olduğunu düşünmektedir. Bk. Vatin, N. (2004), 354.

⁹²⁸ BOA.**TS.MA**.e.558/21, 2.

⁹²⁹ Bu dönemde firkate ile aynı özelliklere sahip olarak tasarlanan pergende tipi gemiler 100 kadar savaşçı taşıyabiliyorlardı. Bk. Bostan, İ. (1992). **Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire**, Ankara: TTK Yayınları, 83-84.

Mastori [Şövalyelerin] *ademleriyüz. Migel Mastori'den kâğıdımız vardır.*" ifadelerine başvurmuşlardı.⁹³⁰ Bu cevap Şövalyelerin ve onlar tarafından verilen ruhsatın halkın nezdinde hâlâ itibar görmekte olduğunu düşündürmek için yeterli delili sunmaktadır. Dahası İstefani'nin sadece beyaz kıyafetlerinden Franko'yu tanıması, Şövalyelerin Rodos toplumundaki hatıralarından ziyade fetih sonrası Rodos taşrasının bir köşesinde ortaya çıkmalarının şaşırtıcı karşılanmamasıyla ilgilidir. Muhtemelen "keşiş" de Hospitaller tarikatına mensup şövalyelerden biriydi.

İşkân ile savunma ilişkisi bağlamında korsanların Ada halkıyla olan bu yakın teması, Rodos Kalesi'nin tehdit altında olup olmamasından daha önemli bir mesele gibi görünüyor.⁹³¹ Tanıklar korsanların Rodos'tan adam toplamak için geldiklerini belirtiyorlardı. Bu durum Adalıların korsanları kolayca desktelediğini düşündürmemelidir. Zira yaşananlar bunun aksini göstermektedir. Hiç kimse Türk egemenliğine yönelik doğrudan harekete geçmek ya da isyan etmek niyetinde değildi, bölge halkı söz gelimi Lindos Kalesi'ndeki 24 askeri⁹³² bertaraf edip kaleyi ele geçirmeye çalışmamıştı. Yine de Yorgi'nin de dâhil olduğu dar bir çevreyi etki altına alabildikleri anlaşılmaktadır. Soruşturma sırasında suçunu itiraf eden Yorgi'nin büyük üstadı yazdığı mektup günümüze kadar ulaşmıştır.⁹³³ Belli ki korsanlar kamuoyu desteğini sağlamak için önce aralarında belki de en çok itibar gören Portopapas Yorgi'yle temas kurmuşlar, daha sonra kendilerine yönelik güveni artırmak için hayal ürünü olduğu çok açık beyanlarıyla halkın desteğini sağlamaya çalışmışlardı. Öte yandan Osmanlılar tahkikatı incelikle yürütmüş, komplonun bileşenlerini doğru şekilde tespit etmeyi başarmıştı. Böylece Türk varlığını hedef alan bir girişimi daha tasarı aşamasında bastırabilmişlerdi. Şövalyeler ise halkı ikna etmenin mümkün olduğunu biliyorlardı. Belli ki halka kaleyi ele geçirmek için akla hayale sığmayacak bir fantaziyi pazarlayarak, umut vaadedip kandırmanın daha kolay olacağını düşünüyorlardı.

1572'de ise Rodos'ta bu defa Portapapas Yorgi'nin bağlı olduğu Rodos Metropolit'i'nin düşmanla iş birliği hâlinde olduğu şüphesi ortaya çıkmıştı.

⁹³⁰ BOA.*TS.MA*.e.558/21, 2.

⁹³¹ Nicolas Vatin'in değerlendirmeleri, kalenin önemli bir tehlikeyi atlattığı kanaatinde olduğunu düşündürmektedir. Bk. Vatin, N. (2004), 288-289.

⁹³² BOA.*TT*.d. 367, s. 206-207.

⁹³³ Vatin, N. (2004), 487.

İspanyonlar Ada'da kendileri için casusluk yapacak bir değirmenciyle anlaşmışlardı. Rodos Deryabeyi Kaymakamı'nın girişimleriyle yakalanan değirmenci işkence altında İspanyollarla giriştiği ilişkiyi itiraf etti. Bu sırada kalenin durumu hakkında bilgiler içeren metropolite yazılmış bir mektup ele geçmişti. Tam da kalenin personel sorunları olduğu düşünülen bir dönemde yaşanan bu gelişme tedirginlik uyandırmıştı. Rodos'un müdafaasından sorumlu olan Menteşe Beyi Gazanfer'den metropolit ve etrafındaki kişilerin titizlikle soruşturularak İspanyollardan metropolite uzanan ilişkileri ortaya çıkarması, suça karışanlar ise metropolit dâhil olmak üzere kale etrafına astırması istenmişti.⁹³⁴

Adalılar bazen dinî bazen de iktisadi gerekçelerle Batılı korsan ve düşmanlarla temasa geçebiliyorlardı.⁹³⁵ Tarihsel bağlar ve adaların coğrafi hususiyetleri bu ilişkilerin kurulmasını kolaylaştırıyordu. Dolayısıyla adalarda takip edilen politikalara savunma ile iskân arasındaki güçlü bağın da yön verdiği anlaşılmaktadır. Sakız'da yaşananlar ile Limni, Midilli ve Rodos'taki örnekler bu durumun somut tarihî delillerini teşkil etmektedir.

⁹³⁴ BOA.**A.DVNSMHH**.d. 19, s. 35-36, hük. 86.

⁹³⁵ Dinî motivasyon özellikle Kiklâdlarda hissediliyordu. Bölgede XVII. yüzyılda Fransız korsanları Kapuçin keşişleri destekliyordu. Milos Adası'ndaki Kapuçin Manastırı, korsanların ganimetlerini getirdiği bir çeşit depolama alanına dönüşmüştü. Bk. **Tournefort Seyahatnamesi** (2005), I, 130.

4. KİMLİK, GÖREV VE MEVCUDİYET: GARNİZON

“...kefere ü fecere pazar günlerinde ...bi'l-küllîye mest ve onar olup, bir mertebede ceng ederlerdi ki kâbil-i tahrîr değildir.”⁹³⁶

Kaleler, askerler olmadan taştan ve harçtan ibaret yapılardır. Bu bölümde kalenin varlık amacını gerçekleştirmesindeki en önemli bileşen yani savaşçılar ele alınacaktır. Eldeki belgeler kalelerin işlevlerini yerine getirmeleri için doğru sayıda asker ve doğru miktarda mühimmatı buluşturan yapı hakkında son derece detaylı bilgiler sunmaktadır. Sonuç olarak burada savunma yapılarını “kale” yapan unsulardan nefer anlatılacak, bu yapılırken de kalelerin potansiyellerini gerçekleştirmesinde bu asker unsurunun etkileri ile “kale” denilen organizmayı var eden organizasyon üzerinde durulacaktır.

4.1. Müstahfızların Kimliği

Askerlere ilişkin eldeki kayıtlar onları “birey” olarak anlatmaya kabil değildir. Tamamı maliye bürokrasisinin elinden çıkan veriler, onları aldıkları maaş, görev yerleri, isimleri ve eğer yeterince şanslıysak lakapları üzerinden tanımlamaktadır. Bununla birlikte her iş gibi askerlik de maharet ister. Dolayısıyla aralarından bazıları işini severek ve iyi yapıyordu. Bazıları disiplinliydi. Bazıları ise doğru zamanda olması gerektiği yerde bir türlü bulunamıyordu. Bir burçta savaşmak ya da bir topun ardından düşmanı beklemek modern bir insanın kolayca kavrayabileceği eylemler değildir. Bunu anlamak ve anlatmak için ne yazık ki eldeki kayıtlar çok az bilgi vermektedir. Yine de “Ege’deki kalelerin burçlarında bekleyenler kimlerdi?” sorusu, askerlere ilişkin yapılacak açıklamalar için doğru bir başlangıç noktasını teşkil edebilir.

Geleneksel Osmanlı kayıt tutma usulüne bağlı olarak askerler, babalarının adlarıyla defterlerdeki yerlerini alıyorlardı. Kayıt tarzı bazı askerler arasındaki akrabalık ilişkilerinin izlerini bu isimler⁹³⁷ üzerinden sürmeye olanak tanımaktadır.

⁹³⁶ Rodos Seferi Rûznâmesi (2017), 16.

⁹³⁷ Siyakat yazı tipinin isimlerin okunmasında meydana getirdiği güçlükler ve sübjektif etkiler hususunda Yılmaz Kurt’un tespitleri söz konusudur. Bk. Kurt, Y. (1992), “Adana Sancağında Kişi Adları”. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XV (26), 171-172.

Ancak İstisnai durumlarla karşılaşmak mümkündür. Örneğin 1548’de Midilli Kalesi’nin zabitan kadrosu içinde yer alan *Serbölük* Mustafa “Dirâz” lakabıyla kaydedilmişti.⁹³⁸ Muhtemelen uzun bir boya sahipti. Onun silah arkadaşı, kale topçularından Ramazan ise memleketiyle belirtilmiş, kayıtlara “Ramazan Ağriboz” olarak geçmişti.⁹³⁹

Adalardaki savaşçıların sayımlar arasında izini sürmek, tarihsel anlatıyı kurgulamak için oldukça heyecan verici bilgiler sunabilir. Ancak bu hususta fazla esnek davranılırsa Klasik Dönem Osmanlı maliyesinin ya da genel anlamda merkez teşkilatının kayıtlarını kullanan bir tarihçi için rahatsız edici miktarda “belki”, “muhtemelen”, “olasılıkla” gibi ifadelerle başvurma ihtiyacı doğurabilir. Erken modern çağın insanı, günümüz “bireyleri”nin fazlaca dikkate aldığı özgünlük meselesine önem vermemiş gibi görünüyor. Bir başka ifadeyle kale personelinin defterlerdeki isimleri, erken modern dünyanın bireyleri tanımlama biçimi hakkında fikir vermektedir. Söz gelimi 1548 kışında Midilli Kalesi’nde görev yapan 198 askerden 21’inin kendi adı, 20’sinin ise baba adı Ali’ydi.⁹⁴⁰ Bu durumda daha sonraki tahrirlerden hareketle askerin baba adı yahut kendi adı üzerinden izini sürmek yukarıda da ifade edildiği üzere olasılıklara fazlaca dayanmayı, dolayısıyla zorlama bir yaklaşımı beraberinde getirebilir. Söz gelimi 1548’deki Ali oğlu Mehmed⁹⁴¹ ile 1581’deki Ali oğlu Mehmed’in⁹⁴² aynı kişi olması ihtimaller dâhilinde olsa bile bunu ifade etmek güçtür.⁹⁴³

Şurası bir gerçektir ki arazi sayımları XVI. yüzyıldan sonra istikrarlı bir şekilde sürdürülmemiştir. Ege’de “tahrirler çağı”⁹⁴⁴ kapanırken yeni sayımlar için Girit Seferleri gibi coğrafyayı etkisi altına alan kapsamlı siyasi gelişmelerin yaşanması

⁹³⁸ BOA.77.d. 264, s. 209-212. Bir görevliyi dış görünüşüne ait en bariz özelliklerinden biri olan boyu üzerinden tavsif etmeye yönelik geleneğin örneklerine oldukça erken dönemlerden itibaren tesadüf etmek mümkündür. Söz gelimi Osman Gazi’nin Yenişehir Kuşatması için görevlendirdiği yoldaşlarından biri Dirâz Ali’ydi. Bu askerin mirası günümüzde İznik havalisinde bir iskân merkezinin adı olarak yaşamaya devam etmektedir. Bk. İnalçık, H. (2007). “Osman I”. *DİA* (C. 33). İstanbul: TDV, 449.

⁹³⁹ BOA.77.d. 264, s. 213.

⁹⁴⁰ BOA.77.d. 264, s. 164-219.

⁹⁴¹ BOA.77.d. 264, s. 189.

⁹⁴² BOA.77.d. 594, s. 57.

⁹⁴³ Değerlendirmelerini 1572 tarihli Adana Mufasssal Tahrir Defteri’nden elde ettiği verilere dayandıran Yılmaz Kurt’un tespitlerine göre Adana sancağında en çok tesadüf edilen baba adı da Mehmed’dir (Muhammed). Bk. Kurt, Y. (1992), 4172.

⁹⁴⁴ Emecen, F. (2003), 61.

beklenmiştir.⁹⁴⁵ Öyle anlaşıyor ki devlet, gelir kaynaklarının seyrini takip etmede belli bir dönemden sonra itinalı tavrını terk etmiş olabilir. Ancak giderlerin takibinde oldukça hassas davranılmıştır. Bu sebeple mevacib defterleri, tahrir defterlerine göre çok daha sık bir şekilde düzenlenmiştir. Unutulmamalıdır ki personelin giderlerini finanse ederken başvuru araçlardaki değişim de tahrirlerin yerini mevacib defterlerine bakılmasını zorunlu hâle getirmiştir. Bilindiği üzere XVI. yüzyıldan sonra personelin finansmanında yaygın bir şekilde yararlanılan timar sistemi büyük ölçüde işletilemez hâle gelmişti.⁹⁴⁶

Savunmada görev alan askerlerin sayısı yapılan yoklamalarla sürekli olarak denetleniyordu. Askerlerin her birinin işgal ettiği pozisyon “gedik” olarak tanımlanıyor, gedikler sahiplerinin görevden alınmalarına sebep olabilecek bir suç işlemeleri yahut ölmeleriyle boşalıyordu. Boşalan gediklerin taliplileri ortaya çıkıp bir şekilde gediğin kendilerine verdirilmesini sağlamaya çalışıyordu. Örneğin Kefe Kalesi’nin azepler ağalığı pozisyonunda böylesi bir sorun yaşanmıştı. Mustafa ve Mehmed isimli iki kul arasında ağalık, Mayıs 1587’den Şubat 1589’a kadar birkaç defa el değiştirmişti. Üstelik bunlardan birinin elinde ferman bulunuyordu.⁹⁴⁷ Rütbeli olmayan personel için durum her zaman bu kadar karmaşık olmasa da suistimallerle karşılaşmak olasıdır.

Kalelerde boşalan pozisyonları yasal olmayan yollarla ele geçirmenin bir yolunu bulmak mümkündü. Ancak bunun doğurduğu güvenlik zaafı bir süre sonra payitaht tarafından fark edilebiliyordu. 1585 yazında Arnavutluk’ta yürütülen soruşturmalarda kalelerin boş olduğunun görülmesi üzerine gedik tasarruf edenlerin kale dışında gezdikleri hatta bazılarının ticaretle uğraştığı tespit edilmişti. Teftiş sırasında kalelerde bulunması gereken kişilerin aslında sorumluluklarından hatta böyle bir göreve getirildiklerinden habersiz oldukları bilgisine ulaşılmıştı. Bölgedeki timar ve zeamet tasarruf eden sipahiler bir yolunu bulup kendi adamlarını boş olan gediklere yazdırmış ve onların adına ulufelerini tahsil etmeyi başarmışlardı. Ortada çözüme kavuşturulması gereken iki mesele vardı: ilki kanuna aykırı bir biçimde

⁹⁴⁵ Demircan, Y (2015), 74.

⁹⁴⁶ İnalçık, H. (1980). “Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700” *Archivum Ottomanicum*, 6, 311 vd.

⁹⁴⁷ BOA.MAD.d. 2227, s. 12.

gediklerin birileri tarafından ele geçirilmesi, ikincisi güvenlik zafiyetinin husule gelmesi. Payitaht adına teftiş yürüten kişi Dergâhımualla çavuşlarından Mustafa isimli biriydi. Bu kişiden meseleyi bildirirken bir de çözüm önerisi sunması bekleniyor olmalıydı. Mustafa Çavuş kâğıt üzerinde dolu, görev yerinde boş görünen gediklerin bir an önce doğru kişilere tevcih edilmesi gerektiği kanaatindeydi. Öyle anlaşıyor ki ne Mustafa Çavuş ne de İstanbul, sipahilerin cezalandırılması gibi Arnavutluk taşrasında kontrol etmesi güç sonuçlar doğurabilecek kararların uygulanmasından yanaydı. Bu durumda ortada yanıtlanması gereken bir soru vardı: Kalelerde ihtiyaç duyulan savaşçılar nerden bulunacaktı? Mustafa Çavuş'un bu soruya net bir cevabı vardı: Boşalan gedikler kul oğullarından *yarar yiğitlere* tevcih edilmeliydi.⁹⁴⁸ Bu durum bir başka sorunun daha cevaplanmasını gerekli kılmaktadır: Kul oğullarını bu iş için uygun hâle getiren neydi? Bir anlamda *baba mesleğinin* inceliklerine hâkim olmak için yeterli gözlem imkânına sahiplerdi. Dahası mekânsal olarak kısıtlı bir alanda uzun süre bulunmaya dayalı böylesi bir görev herkes için uygun değildi. Kalenin içine doğan kişiler belki de psikolojik olarak bu yükü kaldırmaya daha müsaitti.⁹⁴⁹

Aslında boş olmayan gedikleri de bir yolunu bulup ele geçirmek mümkündü. XVII. yüzyıl ortalarında inançlı bir asker olan Mehmed'in arzı özel bir örnek olarak sunulabilir:

*... bu kûlları Cezîre-i Rodos Kal'ası'nda yevmî altı akçe vazîfe ile altıncı bölükde topçu olub âğâlarımın ve cümle yoldaşlarımın izniyle Ka'be-yi Şerîfe gidüb bu kulları Hacc-ı Şerîf'de iken âherden Siyâvuş [b. Abdullah] nâm kimesne hâricen enhâ ile gedik-i mezbûr[u] alub bir tarikle berât idüb bu kullarına gadr ve hayf itmişdir. Elimde olan berât-ı şerîf-i 'alîşân ve sair temessükâtım mücebince ibkâ ve mukarer kılınub ber-murâd olmak için buyruldu-yu şerîfe ricâ ve temennâ olunur. Bâki fermân merhametlü sultanımdır. Bende-i Hacı Mehmed Pîrî.*⁹⁵⁰

⁹⁴⁸ BOA.A.DVNSMHH.d.33, s. 253, hük. 517.

⁹⁴⁹ Yukarıdaki sorulara bir başkasını daha eklemek mümkündür: Sipahilerin yapabildiklerini neden kulların kendisi yapamıyorlardı? Bir başka ifade ile sipahiler bu gedikleri kendi kulları ya da adamları adına ele geçirmeyi başarırken kul oğulların neden başaramadıkları sorusu konunun bir başka veçhesini teşkil etmektedir. Ancak bu soruya verilebilecek olan muhtemel cevaplar Arnavutluk taşrası hakkında daha fazla bilgiye sahip olmayı gerektirmektedir. Söz gelimi Arnavutluk, XVI. yüzyıl sonlarında sipahiler ile hisar erleri arasındaki gerilimlere sahne olmuştu. Hatta iki grup arasında kanlı anlaşmazlıklar yaşanmıştı. Bk. BOA.A.DVNSMHH.d. 33, s. 253, hük. 108. Sonuç olarak sipahilerin sahip olduğu nüfuzu açıklamak bu çalışmanın kapsamı dışında kalmaktadır. Kul oğulları hakkında daha detaylı açıklamalar aşağıda "4.2. Görev, Görevliler ve Birlikler" başlığı altında ele alınmaktadır.

⁹⁵⁰ BOA.MAD.d. 7186, s. 23/1.

Arza göre Mehmed, Rodos garnizonunda topçu olarak görev yapıyordu. Hac farzasını yerine getirmek için ağalarından izin alarak silah arkadaşlarının rızasıyla Hicaz'a gitti. 1635'te hacı olarak Rodos'a döndüğünde gediğini Siyavuş isimli birine kaptırdığı gerçeğiyle yüzleşti. Siyavuş, gediği bir şekilde boş göstererek ele geçirmeyi başarmıştı. Ne yaptıysa Siyavuş'u ikna edemedi. Çünkü onun elinde de bir berat bulunuyordu.

4.2. Yarar Adem Olmak: İstihdam Süreçleri

Kalede bir gedik tasarruf etmenin yolu, berat almaktan geçiyordu.⁹⁵¹ Tatbikatta kale personelinin istihdamında öncelikli olarak adalardaki en yetkili idari ve askerî amir pozisyonundaki derya beyi etkili oluyordu. Bu konuda deryabeyi ya da onun yetkilerini geçici süreyle elinde bulunduran kaimimakam salahiyet sahibiydi.⁹⁵² Benzer şekilde deryabeyi veya kaimimakamı bazı askerlerin çarpışmada gösterdikleri olağanüstü başarıların takdirine yönelik olarak mevaciblerinin artırılması (*terakki*) için de başvuruda bulunabiliyordu.⁹⁵³ Deryabeyinin kale personeli üzerindeki yetkileri, esasen doğrudan kalede görev yapan subayların komutalarındaki askerler üzerindeki yetkilerini de sınırlamış oluyordu. Dolayısıyla deryabeyinin doğrudan komuta etmediği askerlerin üzerinde nüfuz elde etmesinin önü açıktı. Özellikle maaş zammı yapabilmeleri kale personeli üzerinde etki sağlamalarını kolaylaştırmış olmalıdır.

⁹⁵¹ Barkan, Ö.L. (1943). *XV ve XV'inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I: Kanunlar*. İstanbul: İÜ Yayını, 357.

⁹⁵² Bu husus belgelerde genellikle şu ifadelerle kendine yer bulmuştur: *be-'arz-ı kâ'im-i makâm-ı mîr-livâ-yı X*. Örneğin İbrahim b. Abdullah deryabeyinin kaimimakamı olan İlyas'ın arzı sonucunda 2 Şubat 1617 tarihli bir karar ile Rodos Kalesi'nde göreve başlamıştı. Bk. BOA.*MAD*.d. 6404, s. 6. Benzer bir örneği Sakız Kalesi'nden vermek mümkündür: Mehmed b. Kasım isimli bir hisar eri, Rodos Deryabeyi Kaimimakamı tarafından yazılan bir arzla 18 Eylül 1670 günü göreve başlamıştı. Bk. BOA.*KK*.d. 4878, s. 5.

⁹⁵³ BOA.*MAD*.d.6404, s. 12.

Çizelge 4.1. XVII. yüzyıl başında Rodos Kalesi müstahfızlarının gedik tevcihi beratlarının kaynağına göre dağılımı⁹⁵⁴

Ferman/arz sayısı	Tevcihin kaynağı			
	Padişah fermanı	Derya beyi		Dizdar arzı
		Kendi arzı	kaimimakam arzı	
	4	10	14	1
Toplam		29		

Rodos Kalesi, Ege koşullarında kalabalık bir birlikle müdafaa ediliyordu. Bu bakımdan gedik tevcihi ve ulufe zammı gibi konularda Kale'ye ilişkin kayıtlar bakış açısı sağlayabilecek çeşitliğe sahiptir. Bununla birlikte tatbikat daima istisnai durumlarla karşılaşma ihtimalini barındırmaktadır.⁹⁵⁵ Çizelge 4.1'de başvurulardan %82'sinin Rodos Deryabeyi'nin iradesiyle gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumun en temel sebebi, adaların korunmasında dizdardan ya da azeb ağasından önce esas olarak deryabeyinin sorumlu olmasıdır.⁹⁵⁶ Öte yandan sadece ilgili kalenin bulunduğu sancağın mülki idari amiri ya da ilgili birliğin komutanı değil, bazı durumlarda Cezayir-i Bahri Sefîd eyaleti sınırları içindeki başka bir sancağın deryabeyi de arz sunup gedik tevcihi için girişimde bulunabiliyordu. Örneğin Hüseyin oğlu Hızır isimli bir denizcinin ölümü üzerine yerine Mehmed oğlu Mustafa isimli bir başka denizcinin tayin edilmesi için İskenderiye Deryabeyi Mehmed arz gönderilmişti.⁹⁵⁷ Bununla birlikte bir askerin gediğe tayin sürecinde mutlak bir usulün söz konusu olmadığı görülmektedir. Hukuka, teamüllere aykırı şekilde bir gediğin el değiştirmesi durumunu açıklarken başvuru *bir tarikile* ifadesi bu durumu gözler önüne sermektedir. 1571'de Molivo Kalesi müstahfızlarından Hasan, kale kethüdasının girişimiyle bir gedik mutasarrıfı hâline gelmişti. Elinde hakkını belgeleyen bir de beratı vardı. Hasan'a verilen gedik daha önce Mahmud isimli bir askere aitti. Kethüda, görevini yerine getirmediği gerekçesiyle Mahmud'un

⁹⁵⁴ BOA.**MAD**.d. 5683, s. 2-19.

⁹⁵⁵ Söz gelimi Kıbrıs'ın Fethi sırasında şehit düşen 8. bölükten Mustafa isimli bir topçuya ait gediğin, Ali isimli bir kul oğluna verilmesi için Rodos topçubaşısı tezkire yazmıştı. Bkz. BOA.**A.DVNSMHH**.d. 8, s. 144, hük. 1652. Bu durumda bir topçubaşının başvurusu da gedik tevciğinde etkili olabiliyordu.

⁹⁵⁶ Bölgedeki askerî ihtiyaçların belirlenmesinde beylerin yetkilendirilmesine ilişkin örneklerle Mora'da da tesadüf edilmektedir. 1548'de Anavarin Kalesi'nin komuta kadrosunun istihdamında Mora Sancakbeyi görevlendirilmişti. Bkz. BOA.**KK**.d. 52, s. 44, hük. 2.

⁹⁵⁷ BOA.**MAD**.d. 5683, s. 45.

azledilmesini sağlamıştı. Ancak Hasan görevine başladıktan sonra Mahmud, *bir tarikle* gediği yeniden ele geçirmeyi başarmıştı. Üstelik şimdi Molivo Dizdarı Cafer, Mahmud'un görev yerinde bulunmadığından şikayet ediyordu.⁹⁵⁸ Sonuç olarak bir askerin sahip olması gereken hasletlerden yoksun olduğu hususu kayıtlara yansımış birinin bile kalede bir gedik ele geçirmeyi başarması mümkündür. Ancak kötü asker savunma zaafına yol açabilirdi. Oysa dizdardan deryabeyine kadar uzanan silsilede her yönetici iyi askerlere komuta etmek istiyordu. Bu husus merkeze yapılan başvurularda öne çıkmaktadır.

Deryabeyinin doğrudan bir azeb, topçu ya da hisar eri üzerindeki bu nüfuzu askerî hiyerarşi bağlamında kale personeli arasındaki ast-üst ilişkisi içinde gri alanların, çatışmaların ortaya çıkmasını sağlayabilecek keyfiyettedir. Nitekim 1583 başlarında Midilli Kalesi'nin dizdarı Yusuf, komutasındaki askerlerin emrine itaat etmediklerinden şikâyetçiydi. Dizdar Yusuf'a göre azebler ve topçuların itaatsizliği kalenin müdafaasını zaafa uğratacak düzeye ulaşmıştı.⁹⁵⁹ Dizdarın bu şikâyetlerine karşılık Midilli Kalesi'nin topçuları da topçubaşları aracılığıyla dizdarlarından şikâyetçi olduklarını bildiren bir mektup kaleme alarak sözcüleri vasıtasıyla Divanühümayuna ulaştırdılar.⁹⁶⁰ Onlara göre durum biraz farklıydı. Dizdarın zaten topçulara emir vermesi mümkün değildi. Topçular hâlihazırda deryabeyi ne emrederse onu ifa ediyorlardı. Yusuf şikâyetinde, belki de haklılığını ifade edebilmek için topçu ve azeplerin görev yerlerinde bulunmadıklarını; topçular ise belki de daha ikna edici bir argüman olan, dizdarın "kadim" uygulamalara aykırı davrandığını belirtmişlerdi. Tespit edilebilen belgeler anlaşmazlıkların topçular lehine sonuçlandığını düşündürmektedir. Midilli beyinden "kadimden ola gelen" uygulamaların dışına çıkılmaması istenmiştir.

Merkezin taşra üzerindeki otoritesini kullanma şekli deryabeyi ile hisar erleri arasındaki hiyerarşik ilişkide bir başka hususu ortaya çıkarmaktadır. Rodos Kadısı'na, Rodos Deryabeyi Ali'den daha önce teslim edilmiş olan bakıra karşılık 31.864 akçe tahsil edilmesi için 23 Kasım 1553 tarihli bir tezkire gönderilmişti.⁹⁶¹

⁹⁵⁸ BOA.A.DVNSMHH.d. 8, s. 2, hük. 16.

⁹⁵⁹ BOA.A.DVNSMHH.d. 48, hük. 979.

⁹⁶⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 48, hük. 1009.

⁹⁶¹ BOA.MAD.d. 233, s. 93, hük. 1.

Metinde söz konusu tutarın gerekirse Ali Bey'in haslarından tahsil edilebileceği bildirilerek bu konuda ihtiyaç duyulması hâlinde Ali Bey'in adamlarından yararlanılabileceği de belirtilmektedir. Bu, muhtemelen kadı'nın işini hızlandırmak için yerinde bir fikir gibi görünmektedir. Sonuçta bu adamların işi deryabeyi için vergi toplamaktı ve muhtemelen işverenleri de deryabeyinin kendisiydi. Bununla birlikte hazine için tahsil edilmesi istenen paranın İstanbul'a sevki söz konusu olduğunda Ali Bey için çalışan adamlar payitaht adına çok da güvenilir görünmemiş olacak ki bu konuda yeterli sayıda kale personelinden yardım alınması gerektiğinin belirtildiği görülür. Bu husus iki açıdan önemli görünmektedir. İlki kale ve onun içinde bulunan garnizon, merkezî otoritenin bir uzantısı olarak bölgede varlık gösteriyordu. Kadıdan "kifayet miktarı" olarak tanımlanan sayıda bir birlikle paranın İstanbul'a gönderilmesinin istenmesi ikinci önemli hususu ortaya çıkarmaktadır ki bu durumu emir-komuta ilişkisine oturtmak mümkündür. Belgede sarıh bir şekilde para naklinde kullanılacak olan askerlerin hisar eri olması gerektiği belirtilmektedir. Öyleyse bu askerler topçu veya azeblerin aksine doğrudan dizdarın sevk ve idaresinde görev yapıyordu. Dolayısıyla kadı ile dizdarın askerlerin belirlenmesinde ortaklaşa karar vermeleri, bu bakımdan da konu üzerinde teşrikimesai hâlinde olmaları gerekliydi. Sonuç olarak her ne kadar tayin ve maaş gibi önemli konularda deryabeylerinin tesirine açık bir pozisyonda görev yapıyorlarsa da devletin gözünde hisar erleri, deryabeyi tarafından kendi gelirlerini tahsil etmek üzere görevlendirilmiş kişiler karşısında daha makbul ve güvenilirli. Belgenin sonunda yer alan ifadede ise taşradaki otoritenin sağlanmasında başvurulabilecek olan araçların çeşitliliğinde kadı bilgilendirilmekte, kadı ile dizdar arasındaki işbirliğinin sonuç vermeme ihtimali göz ardı edilmemektedir: ... *mumaileyh Ali Beğ meblağ-ı mezbûrî timârı mahsûlâtından tahsîl itdirmekte taallül iderse dergâh-ı muallama arz eylesin ki müstakil dergâh-ı muâllâmdan kul gönderilüb hâsılları mahsûlâtından tahsîl oluna*. Yine aynı dönemde, Rodos'ta ve Midilli'de kamu adına tahsil edilecek olan alacakların İstanbul'a havalesi hususunda kadının yeterli sayıda hisar eriyle birlikte parayı göndermesi gerektiğinin bildirilmesi,⁹⁶² para naklinde hisar erlerinden yararlanılmasının sıkça başvurulmuş bir uygulama olduğunu göstermektedir.

⁹⁶² BOA.MAD.d. 233, s. 109, hük. 1; s. 110, hük. 2; s. 117, hük. 2.

Personele gedik tevcihi meselesinin ele alınması gereken bir başka yönü daha vardır. Tarih boyunca bazı işler için bazıları daha ehil ve yetenekli kabul edilmiştir. Bu bakımdan ideal olan, her işi hak edene yahut işin gereklerini hakkıyla yerine getirebilecek olan kişilere verilmesiydi. Doğası gereği istihdam meselesinin en önemli veçhesi yetenek ve yeterlilikleri ön plana çıkarmasıdır. Askerlik de yetenek ve ilgi isteyen bir işti. Ancak askerlikte doğru kişilerin doğru pozisyonlara getirilmesi, diğer birçok meslek alanına göre hayatiyet arz ediyordu. Bununla birlikte kayıtlar askerler hakkında aldıkları maaşlar, isimleri ve görev yerleri dışında nadiren detaylı bir bilgi paylaşır. Dolayısıyla bireysel anlamda bir askerin niteliği hakkında çok az fikir verir. Söz gelimi bölük başı/oda başı ya da diğer subay kadrosunun - ideal koşullar altında- daha tecrübeli ve donanımlı olduğunu kabul etmek mümkünse de onları silah arkadaşlarından ayrı kılan verilere mevacib defterlerinden ulaşmak çok güçtür.

Adalarda astları görevlerini layıkıyla ifa etmeden deryabeyinden başlayarak dizdara hatta azeb ağasına kadar hiçbir asker görevini yerine getirmede başarı sağlayamazdı. Dolayısıyla esasen istismara açık gibi görünen istihdam süreçleri, askerî amirlerin en iyi kadrolarla çalışmasına olanak sağlayacak şekilde düzenlenmişti. Herkes “yarar âdem” arıyor ya da elindeki tutmaya çalışıyor, uyumlu silah arkadaşları bulmak istiyordu. Bu durum ast-üst ilişkilerinin kaledeki görevlilerin kariyerleri üzerinde olumsuz etkiler uyandırabilmesine sebep oluyordu. Söz gelimi Rodos Kalesi’nde görevli askerî personelin kâtiplik işini yürüten Mahmud, dizdarın gazezini üzerine çekmiş ve görevinden azledilmişti.⁹⁶³ Yine de bir askerin ideal olarak daha yüksek gelirli görevleri elde etmesinin en doğal yolu, savaşlarda kendini göstermesinden geçiyordu. Kıbrıs’ın Fethi sırasında gösterdiği yararlılık sayesinde Rodos Kalesi’ndeki 28. bölüğün başı olan Mehmed oğlu Ali’ye Rodos’ta bir timar ihsan edildi.⁹⁶⁴ Askerlik yeteneklerin iyi şekilde takdir edildiği bir alandı. Örneğin etkili atışlarıyla Lefkoşa Kalesi’nde gedik açılmasını sağlayan ve düşmanın bir kolomborne topunu susturan Rodos Kalesi Topçubaşısı Ali’nin günlük geliri 2 akçe artırılarak 9 akçeye yükseltilmişti.⁹⁶⁵ Askerlerin kariyerlerine ilişkin bilgiler, isimlerinin üzerine yazılan küçük açıklamalarda yer alır. Bunlar genellikle bir askerin

⁹⁶³ BOA.A.DVNSMHH.d. 8, s. 2, hük. 27.

⁹⁶⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 8, s. 14, hük. 165.

⁹⁶⁵ BOA.A.DVNSMHH.d. 8, s. 89, hük. 984.

adının neden listeden çıkarıldığı ya da bir askerin hangi gerekçe ile gedik listesine eklendiğini ifade eder. Bu açıklamalarda askerin boş olan gedige tayini için başvuruda bulunan bir anlamda “referans” olan kişinin kimliği de “*be-arz-ı X*” şeklinde paylaşılır. Aşağıdaki Çizelge 4.2’de 1604 yılında Rodos Kalesi personelinin gedik tevcih sebepleri paylaşılmaktadır.

Çizelge 4.2. Rodos Kalesi müstahfızlarının gedik tevcihi sebeplerinin dağılımı⁹⁶⁶

	Ölüm	Firar	Yer değişikliği
Gedik sayısı	18	9	2
Toplam	29		

Çizelge 4.2’den, XVII. yüzyıl başlarında Rodos Kalesi’nde gedik tevcihi sebepleri arasında en çok gedik sahibinin ölmesinin gösterildiği anlaşılmaktadır. Bu durum askerlik mesleğinin doğası gereği tehlikeli bir iş olmasıyla ve görevin kaydı hayat şartıyla tevcih edilmesiyle ilgiliydi. Askerin ölümünden sonra uygun adayın kolayca bulunamamış olabileceğini düşündüren emarelere de tesadüf edilmektedir. Örneğin Rodos Kalesi azep bölük başlarından Mehmed oğlu Hasan ölmüştü. Ancak 1604 yılı mevacib listesinden düşülmüş olmasına rağmen yeri boş gösterilmişti.⁹⁶⁷ Benzer şekilde Derviş oğlu Mehmed isimli bir azep kaleyi terk etmiş olmasına rağmen gediği yoklama sırasında henüz kimseye verilememiş, bu sebeple gedige ilişkin ödeme listede gösterilmemiştir.⁹⁶⁸ Ancak aksi örneklerle de tesadüf etmek mümkündür. Yoklamada Bölükbaşı Mustafa oğlu Süleyman’ın gediği ölü bulunduğu için mevacib ödeme listesinde gösterilmemiş, yılın ikinci yarısından sonra (*reşen* ödeme dönemi) bu gedik için ödeme yapılabileceği ön görülmüşse de Rodos Deryabeyi Mustafa’nın girişimiyle *recec* ödemesinden önce yani Ekim 1604’ten önce 12 Eylül 1604’te Süleyman oğlu Hızır’a tevcih edilmişti.⁹⁶⁹ Öte yandan kaleyi terk eden askerler sebebiyle de gediklerin boşaldığı görülmektedir. Hepsi için olmasa bile bazılarının nereye gittiği sorusuna cevaplar verilmiştir. Örneğin temizlik işlerinden sorumlu

⁹⁶⁶ BOA.**MAD**.d. 5683, s. 2-19.

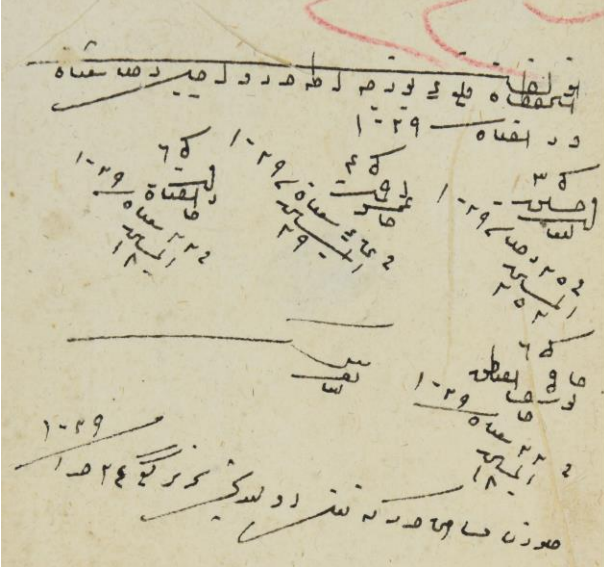
⁹⁶⁷ İsmi başına “müteveffa hâlî” notunun düşüldüğü görülmektedir. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 35.

⁹⁶⁸ İsmi başına sadece “terk-i kal’a” notunun düşüldüğü görülmektedir. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 36.

⁹⁶⁹ BOA.**MAD**.d. 5683, s. 37.

(*ferrâş*) Abdullah kaleyi terk edip *kefereye* gitmişti.⁹⁷⁰ Bunun dışında askerler kendi iradeleriyle gedikleri üzerindeki tasarruf haklarından vazgeçebiliyorlardı. 1571’de Midilli Kalesi müstahfızlarından olan ve sadece 700 akçelik bir timar tasarruf eden bir asker timarını terk etmeyi seçmişti.⁹⁷¹ Aynı dönemde Narince Kalesi’nde görevli ve yıllık yaklaşık 1.300 akçe geliri olan bir azeb, gediği üzerindeki haklarından kendi iradesiyle vazgeçmişti.⁹⁷² Askerlerin kaleleri genellikle ekonomik gerekçelerle terk ettikleri anlaşılmaktadır.

Personelin kaleye tayin edilmesinden sonra mevâcib defterinde gerekli düzenlemelerin gerçekleştirilmesi amacıyla Başmuhasebe Kaleminden çıkan hesap pusulaları düzenleniyordu.

Mevâcib Müstahfâzân-ı Kal'a-yı Bozcaata, der-vâcib-i Receb Şabân ve Ramazân sene 1029		
k. 3 Hüseyin b. Mehmed 4	k. 4 Ahmed b. Ömer 5	k. 6 Mehmed b. Ramazan 5
fi 25 Receb sene 1029 el-müşâhere 252	fi gure-i Şabân sene 1029 el-müşâhere 280	fi 22 Şabân sene 1029 el-müşâhere 180
k. 6 Hacı Mustafa Yusuf 5	Yekûn nefer 4	
fi 22 Şabân sene 1029 el-müşâhere 180		
Sûret-i müşâheredir ki sebt olundu. Tahrîren fi 24 Za sene 1029		

Resim 4.1. Bozcaada Kalesi’nde gedik tevcih edilen 4 hisar erine ilişkin hesap pusulası⁹⁷³

Resim 4.1’de de sarih şekilde görüldüğü üzere bu pusulanın amacı sonradan kalede gedik tevcih edilen askerlerin etkisiyle ödeme döneminde ortaya çıkacak olan hesap farkını göstermekti.

⁹⁷⁰ İsmnin başına “terk-i kal'a-yı kefere” notunun düştüğü görülmektedir. Bk. BOA.*MAD*.d. 5683, s. 42.

⁹⁷¹ BOA.*A.DVNSMHH*.d. 15, s. 4, hük. 28.

⁹⁷² BOA.*A.DVNSMHH*.d. 8, s. 2, hük. 28.

⁹⁷³ BOA.*İE.AS*.3/226. Osmanlı maliyesi “bölük” ifadesini “k”, “cemâ’at” ifadesini de “c” şeklinde kısaltıyordu.

Dizdar, ağa, deryabeyi ya da onun kaimimakamı tarafından kaleme alınan arzlarla ilişkin izlere merkeze yapılan başvurular sonucunda verilen kararlarda da rastlamak mümkündür.⁹⁷⁴ Örneğin 1571'de kimliği Midilli Deryabeyi Kethüdası olarak açıklanan bir kaimimakam, Midilli Kalesi'nde 1.400 akçelik bir gediği, boşalmasının ardından Mehmed isimli bir askere verilmesi için başvurmuş, buna yönelik olarak da bir buyruldu kaleme alınmıştı.⁹⁷⁵ Söz konusu arzlardan bazıları defterlere iliştilerilebiliyordu ve bunlardan biri 5683 numaralı mevacib defterinde bulunmaktadır. Rodos Deryabeyi Mehmed, 16 akçelik gedik sahibi olan ve iyi bir asker olduğunu düşündüğü müstahfız Hasan Zâtî Çavuş'un geçinemediği için yevmiyesine 2 akçe zam yapılmasını istiyordu.⁹⁷⁶ Ancak her ne kadar maaş terakkisi talebi "sadaka" ya da "inayet" kavramları etrafında dile getirilse de iyilik ve yardım amacı taşııymıyordu, dolayısıyla bir askerin sadece geçim sıkıntısı çekmesi maaş zammı elde edebilmesi için anlamlı bir gerekçeyi teşkil etmiyordu. Bu noktada Mehmed Bey, askerinin sahip olduğu özellikleri saymaya girişir:

1. çok yönlü ve becerikli (*kârgüzâr*)
2. tecrübeli (*kadîm-i emekdâr*),
3. işine bağılı (*erbâb-ı alûk*),
4. sağlıklı bir vücuda sahip (*hüsn-i zindegâne*),
5. ekip çalışmasına yatkın ve içinde bulunduğu toplumla uyumlu (*bir ferd kulundan ve fiilinden rencide olmayub*)
6. çalışkan ve titiz (*mucidd ü say*)

Bu özellikler üst düzey bir Osmanlı denizcisinin dünyasındaki ideal askeri yansıtmaktadır.⁹⁷⁷

Bir Osmanlı kalesinde gedik tasarruf etmenin yolu, bazı durumlarda gediği almak isteyen personelin taahhüdüne de bağılı olabiliyordu. Söz gelimi 1604'te

⁹⁷⁴ Bu hususta özellikle 8 numaralı mühimme defterinde yol gösterici kayıtlara tesadüf edilmektedir. Söz konusu defterdeki kayıtlar Kıbrıs Seferi sırasında tutulmuştur. Rodos Kalesi'nde görevli personelin Kıbrıs'ın Fethi'nde yer alması, askerlerin tayin, azil ve terakkisi gibi konularda çeşitli örneklerin deftere yansımaları sağlamıştır.

⁹⁷⁵ BOA.**A.DVNSMHH**.d. 15, s. 94, hük. 820.

⁹⁷⁶ BOA.**MAD**.d. 5683, s. 3/2.

⁹⁷⁷ Bu arada gelişmeler Mehmed Bey'i hayal kırıklığına uğratmış olabilir. Zira günlük 2 akçe zam talebine olumlu cevap almasına rağmen askeri adayı terk etmiş ve 18 akçelik gediğin zayı olmasına sebep olmuştur. Bkz. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 3/2.

Narince Kalesi 4. genel hizmet bölüğünde (*mehterân*) görevli Hüseyin [b.] Mehmed'in 6 akçelik gediği tasarruf etmesinin yolu her yıl 20 top mermisi yapmasından geçiyordu.⁹⁷⁸ Yapı ustaları ile birlikte ismi listelenen Hüseyin, iyi bir taş ustasıydı ve taşa doğru kalibrede şekil vermekte hünerliydi. Narince azeblerinden Oda Başı Süleyman [b.] İsmail ise üretim konusunda daha mahirdi. 7 akçelik gediğe Tophane-i Amire için imal edeceği yıllık 500 adet top mermisi karşılığında mutasarrıf olabilmisti.⁹⁷⁹

Asker ihtiyacının karşılandığı kaynaklardan biri de daha önce azledilmiş askerlerdi. Narince'de bir azebin gediğini terk etmesi üzerine bir süre önce kaleden azledilmiş olan Hasan oğlu Mehmed yeniden göreve başlatılmıştı.⁹⁸⁰ Benzer şekilde Rodos Kalesi topçularından biri gediğinden feragat edince kalede daha önce görev yapmış ancak azledilmiş olan bir başka asker yerine tayin edilmişti.⁹⁸¹ Adalarda bir askerin azledilmesi yalnız huzur ve güveni zedeleyici davranışları ya da görev yerini terk etmesi gibi sebeplerle olmuyordu. Bazı durumlarda nitelikli görevler ehil olmayan kişiler tarafından ele geçiriliyordu. Bu türden görevlerin başında topçuluk geliyordu. Eğitim ve tecrübe gerektiren topçuluk gediğinin sıradan bir asker tarafından ele geçirildiğinin anlaşıldığı durumlarda gedik ehil olan askerlere teslim ediliyordu.⁹⁸²

4.3. Görev, Görevliler ve Birlikler

Personel, bölgedeki askerî varlığın stratejik hedefleri bağlamında en önemli araçlardan biriydi. Dolayısıyla en temel görev, bölgedeki Osmanlı askerî varlığının sürdürülmesiydi. Bir başka ifadeyle gözetilen bu hedef kapsamında kale personelinden bir mekâna bağlı kalarak nöbet tutmanın ötesine geçen görevleri üstlenmesi beklenmekteydi. Önceki bölümde de ortaya konulduğu üzere Ege'deki Türk hâkimiyetinin iki önemli dayanağı bulunuyordu: kaleler ve deniz gücü.

⁹⁷⁸ *Be-her sene kal'a-yı mezbûre topçularına yirmi aded top yuvarlak birmek şartıyla almışdır.* Bk. BOA.MAD.d. 5683, s. 61.

⁹⁷⁹ *Be-her sene Tophâne-i 'Amîreye beş yüz aded yuvarlak teslim etmek üzere almışdır.* Bk. BOA.MAD.d. 5683, s. 65.

⁹⁸⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 8, s. 2, hük. 28.

⁹⁸¹ BOA.A.DVNSMHH.d. 8, s. 3, hük. 41.

⁹⁸² BOA.A.DVNSMHH.d. 8, s. 3, hük. 30.

Dolayısıyla bölgedeki askerî hedeflere bağlı olarak kale personeli donanmada da görevlendiriliyordu.

4.3.1. Donanma Görevi

Kale personelinin donanmada görevlendirilmesine yönelik temel stratejik yaklaşım belgelerde sarıh bir şekilde ifade edilmektedir:

*Akdeniz yalısında, Rumili'nde ve Anadolu yakasında vâki' olan beğlere hüküm ki hâliyâ sancağınızda müteallik olan kılâda kifâyet mikdârı kal'ada alıkoyduğunuzdan mâ'ada geçen senede virildüğü üzere hisâleri virilmesin emr idüb... geçen sene donanmaya varmayanlardan münâsib olduğu mikdârı tüfenkendâz hisâleri viresiz. Donanma-yı Hümâyûnuma varub hidmete yollana.*⁹⁸³

Benzer şekilde Anadolu ve Rumeli'deki deniz kıyısındaki kalelerin dizdarlarına yazılan 17 Mayıs 1585 tarihli bir hükümde şu ifadelere yer verildiği görülür: ... *her birinüz birer mikdâr hisâleri ve 'azeb ta'yîn eyleyesiz gemilere tezvîc ve ta'yîn eylemek emr idüb buyurdum...*⁹⁸⁴ Öyleyse tatbikata 3 prensibin şekil verdiği anlaşılmaktadır:

1. Savunma zaafına yol açmayacak sayıda askerin kalede bırakılması
2. Ateşli silah kullanabilen askerlerin görevlendirilmesi
3. Görevlendirilebilecek her askerin 2 seferden birinde donanmaya katılması

Yine de koşullar, uygulamada bazı değişikliklerin yapılmasını zorunlu kılabilirdi. Bölgenin müdafaasında stratejik öneme sahip olan Rodos'ta demirli kadirgaların geleneksel sefer mevsimlerinin dışında da denize açılmaları gerekebiliyordu. Bu sebeple Rodos ve İstanköy'deki hisar erleri daha sık donanma görevine sevk ediliyordu: ... *İstanköy'de olan Kal'a-i Narince ve ana tâbi' olan kılânın hisâerleri ve topçuları ve 'azebleri her üç ayda bir nöbetle Rodos'da olan hâssa kadirgalara cenkçi ta'yîn oluna gelüb gemiler anlar ile tekmîl oluna gelmiş...*⁹⁸⁵

⁹⁸³ BOA.A.DVNSMHH.d. 24, s. 93, hük. 252.

⁹⁸⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 58, s. 122, hük. 331.

⁹⁸⁵ BOA.A.DVNSMHH.d. 46, s. 185, hük. 384. Önemli bir donanma üssü olan Ağrıboz'da da benzer bir durum söz konusuydu. Deryabeyi'nin gemilerindeki hisar erleri de 3 aylık sürelerle görevlendiriliyordu. Bk. BOA.A.DVNSMHH.d. 40, s. 245, hük. 565.

Ayrıca bu ifadeden anlaşıldığı üzere gemilerde yüklü olan topların ateşlenebilmesi için de kale personelinin yararlanıyordu.

Önceki bölümde de gözler önüne serildiği üzere Ege'deki idari yapılanmada donanmanın ihtiyaçları sebebiyle derya beyleri merkezî bir öneme sahipti. Zira deryabeyleri hem kendilerine ait filolara hem de "hassa kayıklar" olarak anılan Tersane-i Amire'de inşa edilmiş, donanmanın esas vurucu gücünü teşkil eden gemilere komuta ediyorlardı. Öte yandan ilk belgede, açık şekilde "hassa kayıklar" vurgusunun yapılmaması kale personelinin yalnız hassa kayıklarda değil, deryabeylerinin gemilerinde de savaşçı olarak görevlendirilebildiklerini göstermektedir.

Dönemin deniz savaşlarının doğası gereği çoğu mücadele, birbirine borda eden gemilerden cenkçi sayısı fazla olanın üstünlüğüyle sonuçlanıyordu. Ağır tonajlı ve yelkenli gemilerin hüküm sürdüğü dönemde bile kürekli gemilerin çağından kalma, gemiye borda etmeye dayanan taktikler tam olarak terk edilememişti. Öyle ki yelkenli gemileri donanmasında yaygın şekilde kullanmaya başlayan güçlerden biri olarak İspanyollar, XVII. yüzyıla gelinirken ne tam olarak kürekli gemileri ne de gemiye çıkma taktiklerini terk etmişlerdi. Benzer bir yaklaşım İtalyanlar tarafından da sürdürülüyordu.⁹⁸⁶ Bu cümleden olarak Osmanlı donanmasının geleneksel rakipleri karşısında benzer taktiklere başvurması kaçınılmazdı. Bu durum derya beylerini ciddi bir ikileme sürüklüyordu. Hem denizci hem de idari amir olarak hareket etme mecburiyetindeydiler. Bir yandan emirlerinde çok sayıda iyi donanımlı, cesur ve yetenekli asker tutmak zorundalar bir yandan da görev sahalarındaki kalelerde yeterli miktarda asker bırakmak durumundaydılar. Zira etkili bir deniz gücünün teşkilinde görev almaları beklenirken bu uğurda savunma tedbirlerini gevşetmemeleri isteniyordu. Ancak bu ikilem ve gemilerde görevlendirilecek asker sayısının belirlenmesinde deryabeylerinin iradesine dayanılması, askerler ile denizciler arasında zaman zaman gerilimlere sebep oluyordu.

⁹⁸⁶ Cipolla, C. M. (1965). *Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion 1400-1700*. Minerva Press: New York, 86.

Hükümlerde kaç askerin görevlendirildiğinin belirtilmemesi ⁹⁸⁷ yaşanan sorunların en önemli sebeplerinden birini teşkil ediyordu. ⁹⁸⁸ 1588 sefer mevsiminde Sakız'da deryabeyine bağlı kaptanlar ellerindeki hükme dayanarak önce 50-60 gibi muğlak bir sayıda asker talep etmişler, sonra da kişi başına 500 akçe toplayarak askerleri gemilerine almamışlardı. Bölük başılar ve azeb ağası tarafından durumun şikâyet edilmesiyle sorun tespit edilebilmişti. ⁹⁸⁹ Nitekim 1593 sefer mevsiminde Nakşa Deryabeyi, kadırgaları için Sakız ve Çeşme kalelerinden personel talep ettiğinde kaç asker alabileceği hükümde sarıh bir şekilde belirtilmişti. Buna göre Nakşa beyi Çeşme Kalesi'nden 10, Sakız'dan da 20 asker alabilecekti. ⁹⁹⁰ Midilli'de de kaç kişinin Deryabeyi'nin kadırgalarında hizmet edeceği önceden belirlenmişti. Midilli'deki kalelerde görev yapan askerlerden 50'si Midilli Deryabeyi denize açıldığında gemilerde görevlendiriliyordu. Bu askerlerden 35'i Midilli, 15'i de Molivo Kalesi personeli arasından seçiliyordu. ⁹⁹¹

Askerî ve idari hususlarda daha önce Şövalyelerin hüküm sürdüğü sahalar genellikle bir bütün olarak ittihaz olunuyordu. Söz gelimi XVI. yüzyıl sonlarında İstanköy Adası, Rodos Sancağına bağlıydı. ⁹⁹² Benzer şekilde Rodos, İstanköy, Herke, Sönbeki, İlyaki, İncirli, Kalimnos, Leryos adalarının gelirlerinden padişah hassına ayrılan kısmı Rodos'taki Kanuni Vakfına akar olarak kaydedilmişti. ⁹⁹³ Ancak bazı kararlar Menteşe Adalarının bu idari bütünlüğünü bozabiliyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısında bir süre için İstanköy Kazası, Nakşa deryabeyinin idari yetki alanına terk edilmişti. Başta Narince olmak üzere İstanköy'deki kalelerde görevli personelin Nakşa beyinin gemilerine sevk edilmesi, Rodos'ta demirli bulunan

⁹⁸⁷ "... âdem almak için emr ibrâz edip lâkin hükümlerinde kaç nefer verileceği ta'yîn olunmamakla..." bk. BOA.A.DVNSMHH.d. 64, s. 87, hük. 253.

⁹⁸⁸ Denizcilerle cenkçiler arasında yaşanabilecek olan gerilimler bazı sancaklarda teamüle (*kadîm*) dayanan uygulamalarla aşıyordu. Örneğin bir hükümde Ağriboz Deryabeyi'nin kadırgalarında hangi kaleden kaç asker görevlendirileceği hususu "*Şimdiye değin Ağriboz beği olanlar gemi ile deryâyâ çıkdıklarında Kal'a-yı Ağriboz müstahfizlarından otuz nefer ve Kal'a-yı Kızılhisar'dan on nefer ve Atina'dan on nefer ve Kal'a-yı Mudoniçe'den üç nefer ki cümle elli üç nefer olur.*" ifadeleriyle açıklanmıştı. Bk. BOA.A.DVNSMHH.d. 73, s. 433, hük. 931.

⁹⁸⁹ BOA.A.DVNSMHH.d. 64, s. 87, hük. 253.

⁹⁹⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 42, s. 308, hük. 604.

⁹⁹¹ BOA.A.DVNSMHH.d. 34, s. 59, hük. 126.

⁹⁹² "*Kaza-yı İstanköy, tâbi'-i livâ-yı Rodos*" bkz. BOA.TT.d. 640, s. 137.

⁹⁹³ "*Defter-i mukâtâ'at-ı 'imâret-i 'amire-i merhûm ve mağfûrun leh Sultân Süleymân Han tâbe serrâhu der Cezîre-i Rodos*" bk. BOA.TT.d. 635, s. 2-3.

gemilerde cenkçi sıkıntısının ortaya çıkmasına neden oldu. Bu durum karşısında 9 Kasım 1581 tarihli bir kararla İstanköy yeniden Rodos Sancağı'na bağlandı.⁹⁹⁴

Kale personelinin donanma operasyonlarında görevlendirilmesi, Ege'yi içine alan idari yapılanmada deniz gücüne merkezî bir rol verilmesiyle ilgiliydi. Öte yandan kale personelinin bölgedeki esas varlık sebebi bölgenin müdafaasını burçlardan, surlardan yani sabit bir mekândan başlatmaktı. Dolayısıyla kale personelinin esas görevini açıklamak amacıyla garnizona ve garnizonu teşkil eden görevlilere dönmek gerekmektedir. Zira askerî birliklerin etkin ve verimli bir şekilde görev yapabilmelerini sağlayan unsurların başında itaatin sağlanması (emir-komuta zinciri) ve profesyonelleşme gelir. Erken Modern Dönem'de bir Osmanlı kalesinde de benzer bir yapılanmanın söz konusu olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu kapsamda kale savunmasının bel kemiğini teşkil eden hisar erlerinin komutanı, dizdara öncelikli olarak temas edilebilir.

4.3.2. Görevliler ve Birlikler

Kale komutanı “dizdar” unvanı taşımaktaydı.⁹⁹⁵ Hisar erlerine komuta ediyordu. Genellikle kapkulları arasında seçiliyordu.⁹⁹⁶ Ocak nizamına göre gözden düşen yayabaşılar dizdar olarak tayin ediliyordu.⁹⁹⁷ Ancak silahtarlar arasından da dizdar tayin edildiğine dair örnekler mevcuttur.⁹⁹⁸ Ege'deki Osmanlı kalelerinde konuşlu garnizonların tamamında dizdar unvanı taşıyan en az 1 asker görev yapıyordu. İmparatorluk geneline bakıldığında dizdar sayısının garnizon büyüklüğüne ve mekânsal etkilere bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Dolayısıyla incelemeye konu edilen bölgede bulunan kaleler ve garnizonlar ekseriya 1 dizdar ile

⁹⁹⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 46, s. 185, hük. 384.

⁹⁹⁵ Oğuzoğlu, Y. (1994), “Dizdar”. *DİA* (C. 4). İstanbul: TDV, 481.

⁹⁹⁶ Ergenç, Ö. (1995), *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, 78.

⁹⁹⁷ Uzunçarşılı, İ. H. (1988), I, 214; Akgündüz, A. (1996). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, 9 (I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman Devirleri Kanunnâmeleri (1012/1603 - 1031/1622)). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 223; T. Toroser (Haz.) (2008). *Kavanin-i Yeniçeriyan: Yeniçeri Kanunları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 134; (Esere bundan sonra “Kavanin-i Yeniçeriyan” şeklinde atıf yapılacaktır.) Sakin, O. (2011), *Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları*, İstanbul: Doğu Kütüphanesi, 276.

⁹⁹⁸ 1585'te Molivo'da görev yapan Sinan isimli bir dizdar silahdar bölüğünden çıkmıştı. Bk. BOA.MAD.d. 62, v. 108a.

komuta edilebilecek durumdaydı.⁹⁹⁹ Sadece Midilli ve Rodos kaleleri bu genellemeye istisna teşkil etmektedir. 1548 kışında Midilli Kalesi'ne 8.048 akçelik timar ile Hasan isimli bir dizdar komuta ederken kalenin deniz tarafında kalan aşağı kısmında (zîr) Ali isimli bir asker dizdarlık görevini üstlenmişti ve 3.000 akçelik timar tasarruf ediyordu.¹⁰⁰⁰ Midilli Kalesi, adanın merkezi konumunda olan kentin savunmasını üstlenmişti ve yüksek bir noktaya konumlandırılmıştı. Bu hâliyle denizciler için adanın alametifarikasıydı.¹⁰⁰¹ Bununla birlikte kaleyi var eden savunma yapıları kentin ve kalenin denizle olan bağını güvence altına almak için bir sırt boyunca kıyıya değin uzanıyordu.

Resim 4.2. Midilli Kalesi'ni gösterir kartpostal¹⁰⁰²

Geçtiğimiz yüzyılın başlarına ait olan Resim 4.1'de sol tarafta kıyıya doğru uzanan tahkimat açık şekilde görülmektedir. Kalenin aşağı tarafını teşkil eden kesimle bu noktada konuşlandırılmış olan birliğe daha düşük gelire sahip dizdar tarafından

⁹⁹⁹ Orhan Kılıç, doğu hududundaki stratejik bir kale olan Van'ın birden fazla büyük tahkimattan oluşan bir savunma yapıları topluluğu olmasından XVII. yüzyılda 6 dizdarın görev yapığını tespit etmiştir. Bk. Kılıç, O. (2012), 102.

¹⁰⁰⁰ BOA. *TT*.d. 261, s. 45, 77; 264, s. 159, 198.

¹⁰⁰¹ Ruy Gonzales de Clavijo (2008), 80.

¹⁰⁰² İBB Atatürk Kitaplığı, Krt. 017269.

komuta ediliyordu. Rodos Kalesi'ni meydana getiren savunma yapıları kompleksine hem kenti hem limanı müdafaa etme sorumluluğu verilmişti. Yukarıda Rodos Kalesi'nin fiziksel durumu tafsilatlı bir şekilde ele alınmıştı.¹⁰⁰³ Kalenin mekânsal olarak 1 dizdarla kontrol edilmesi mümkün değildi. Bu sebeple XVII. yüzyılın hemen başında kaleyi meydana getiren ana savunma yapısının dışında kalan ve Mendirek Kalesi'nin,¹⁰⁰⁴ Değirmen Burnu'nun ucunda yer alan Değirmen (Asiyab) Kalesi'nin¹⁰⁰⁵ ve antik Rodos şehrinin olduğu tarafta bulunan Eski (Köhne) Rodos Kalesi'nin¹⁰⁰⁶ de birer dizdarı bulunuyordu. Oysa tüm bu yapılar aynı noktayı, Rodos şehrini korumak için inşa edilmiş kale kompleksinin birer parçasıydı. Uzaktan bakıldığında aynı kalenin bileşenleri gibi görünmekteydi. Buna rağmen ana kalenin uzantısı niteliğindeki tahkimatlara da birer dizdar tayin edilmesi ve bunların bağımsız bir kale olarak tanımlanması tehlike anında bağımsız hareket edebilmelerini sağlamak için olmalıydı. Kuşatma hâlinde her tahkimat, kendi organizasyon yapısı içinde hareket edebilecekti. Bu husustaki açıklamaların ardından dizdarların iktisadi meselelerden komuta süreçlerine kadar geniş bir yelpazeye yayılan idari ve askerî görevlerine temas edilebilir.

Dizdarlar, merkezden doğrudan emir almaları bağlamında askerî olduğu kadar idari görevler de üstlenmesi gereken, bir bakıma merkezî otoritenin taşradaki uzantısı gibi hareket eden mülki erkanın bir parçasıydı. Dizdarın komuta ettiği askerî gücü bazı durumlarda stratejik kaynakların muhafazası için kullanması gerekebiliyordu. Bozaacada Kalesi dizdarına da 1553'te bu türden bir görev tevdi edildi. Ayvacık (Kızılcatusla) tarafında bulunan Bayındır Burun mevkinde Sevindik isimli bir köylü bağının yakınlarında güzel görünümlü bir mermer damarına tesadüf eder. Bunun haber alınması üzerine Bozcaada Kalesi dizdarından acilen emrindeki askerlerle birlikte bu mahalle intikal edip mermerin miktarı ve cinsi üzerine tespitlerde bulunup bildirmesi istenir.¹⁰⁰⁷ Bu belge, dizdarların görev sahasının savunması ve güvenliğinin sağlanması kadar ekonomik etkileri bulunan

¹⁰⁰³ Rodos Kalesi'nin durumu hakkında detaylı bilgiler 3. Bölüm'de "Şövalyeler Dönemi'nde Rodos'un savunma yapıları" başlığı altında paylaşılmaktadır.

¹⁰⁰⁴ *Cemâ'at-i Müstahfazân-ı Kal'a-i Mendirek*, Hasan Abdullah, *Dizdâr*, 13 [akçe]. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 46.

¹⁰⁰⁵ *Cemâ'at-i Müstahfazân-ı Kal'a-i Asiyab*, Ali Yusuf, *Dizdar*, 9 [akçe]. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 48.

¹⁰⁰⁶ *Cemâ'at-i Müstahfazân-ı Kal'a-i Köhne*, Hızır Yusuf, *Dizdar*, 8 [akçe]. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 49.

¹⁰⁰⁷ BOA.**MAD**.d. 233, s. 97, hük. 1.

operasyonlarda da yer aldıklarını göstermesi bakımından istisnaidir. Bir başka ifadeyle dizdarlar “bekadan refaha” uzanan bir çeşitlilik yelpazesi içinde hizmet ediyorlardı. Öyleyse görev aldıkları operasyonlarda başarıyı sağlamak için çok yönlü olmaları gerekiyordu. Nitekim bu örnekte Bozcaada Kalesi dizdarından mermerin ekonomik değerini ve damarın kapasitesini tespit etmesi bekleniyordu.

Benzer şekilde Limni’de tüm Akdeniz sahilinde talep gören bu yönüyle de stratejik kaynaklardan biri olarak gösterilebilecek olan *tıyn-ı mahtum* (*terra sigillata*)¹⁰⁰⁸ üretimi ve ihracatına yönelik süreçleri Palukasrı dizdarı aktif bir şekilde desteklemek zorundaydı.¹⁰⁰⁹ Dizdarların çok yönlü idareciler olduğu hususu, geniş çaplı mali faaliyetler yürüten girişimciler tarafından da iyi biliniyordu. 1579 yılı 7 Eylül’ünde Limni Adası’nın mukataasının mültezimi Yahudi kökenli bir müteşebbis olan Yanko, Palukasrı Dizdarı Yusuf’un Limni’deki mukataayı emanetle yönetmesini talep etmişti. Ancak payitaht, Dizdar Yusuf’un yeterince meşgul olduğu kanaatindeydi. Yanko’nun talebine müspet cevap verilmemişti.¹⁰¹⁰ Bu tarihî kayıtlar Limni’de dizdarın ada dışına, idari olduğu kadar dikkate değer sermayeleri yöneten girişimcilere uzanan bir ilişkiler ağına sahip, yalnız askerî değil, idari/mali kararlar alabilecek kapasitede güvenilir biri olduğunu ortaya koymaktadır.

1564 tarihinde, Menteşe havalisinde bir balıkçının kaybolmasıyla sonuçlanan olayın faili olan Ahmed isimli bir levent, geçmişte İstanköy’de dizdarlarlık yapmış Ali isimli bir askerin oğluydu. Ahmed kendine bir kalite yaptırmış, yalnız mahir denizcilerin açılabilirdiği sularda, adalar arasında dolaşmıştı.¹⁰¹¹ Söz konusu kayıtlar göstermektedir ki dizdarlar görev yaptıkları dünyanın insanıydılar. Ege’nin tarihi ve kültürel geleneklerine yabancı değillerdi, ailelerinden gelenler denize açılacak kadar adalar dünyasının bir parçasıydılar.

Bir dizdarın donanma operasyonlarına sağladığı destek de görevini layıkıyla yerine getirip getirmediğinin göstergesi olarak kabul ediliyordu. Mesela Kilitbahir

¹⁰⁰⁸ Mucizevi etkileri olduğuna inanılan bu toprak hakkında daha önce detaylı bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bk. Demircan, Y. (2012b), “Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı”. *Acta Turcica*. IV/1, 281-295.

¹⁰⁰⁹ BOA.A.DVNSMHH.d. 35, s. 99, hük. 246.

¹⁰¹⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 41, s. 21, hük. 43.

¹⁰¹¹ BOA.KK.d.74, s. 15, hük. 1-3. Kalyatılar 220 kişiye kadar savaşçı taşıyabilen, boyu 32 ilâ 36 metre arasında değişen, baş topuyla donatılmış, kürekli bir gemiydi. Bk. Bostan, İ. (1996), 13.

Kalesi'nin dizdarı donanma ne zaman gelse gemilerin ihtiyaçlarını karşılamada oldukça mahir ve gayretkeş bir tutum benimsemiş, bu tavrıyla Kaptanıderya Kılıç Ali Paşa'nın takdirini kazanmıştı. Böylece haksızlığa uğrayarak görevinden uzaklaştırıldığında Kılıç Ali Paşa'nın desteğini almayı başarmıştı.¹⁰¹² Dizdarlar için usulsüz bir şekilde görevden uzaklaştırılma ihtimali temel mesleki risklerden biriydi. Ancak Kilitbahir Kalesi'nin dizdarının girişimlerinde görüldüğü gibi dizdarların haklılıklarını ispatlamak için imparatorluk merkezine ulaşan ilişkiler ağını devreye sokmaları mümkündü. 1543'te Palukasrı Kalesi'nin dizdarı Hacı Hamid, "araya makbul tanıdık sokmak" yerine payitahta bizzat kendisi başvurmuştu. Arzında Mehmed isimli birine hakkı olan dizdarlığın verildiğini ispat eden Hacı Hamid, dirliğine de vazifesine de yeniden kavuşmayı başarmıştı.¹⁰¹³ Benzer durumlar bazen yetki karmaşasının ortaya çıkmasına da yol açabiliyordu. Palukasrı'nda Mehmed Abdullah isimli bir dizdar görev yaparken kaptanpaşanın arzıyla Ahmed isimli biri dizdarlık gediğini ele geçirmişti. Bunun üzerine sıkıntısını Divanıhümayun'a taşıyan ve haklılığını ispat eden Mehmed Abdullah yine de Ahmed isimli kişinin dizdarlıktan uzaklaşmasını sağlayamamıştı.¹⁰¹⁴

Haksız bir şekilde dirliğini ve gediğini yitiren bazı dizdarlar ise yalnız tanıdıklarının değil, aynı zamanda emrindeki askerlerin yardımıyla görevine dönebiliyorlardı. Molivo Kalesi'nin Dizdarı Sinan, eski bir silahdar olmasının da sayesinde rikâb-ı hümayun ağalarından bazılarının yardımını almış, emrindeki askerlerin de kendisinden razı olması sayesinde görevine kavuşmuştu.¹⁰¹⁵ Bazı durumlarda ise işgal ettiği pozisyonu hak etmeyen dizdarlara karşı idari amirleri

¹⁰¹² *Cezâyir Beğlerbeği Kapudan Ali dâme ikbâlehu Sûdde-i Sa'âdetime mektûb gönderüb Gelibolu Sancağında Evreşe nâhiyesinde Hokallu nâm karye ve gayriden 7.000 akçe timâr ile Kilidü'l-bahir Kal'ası dizdârı olan Dermân oğlu mezkûr Mehmed yarar olduğundan ma'âda Donanma-yı Hümayûn gemileri varub kal'a-yı mezbûreye uğradıkda asâkir-i mansûreye lâzım olan levâzimât tedârikinde hidmet-i sebakât idüb herkes rıza ve sekrân üzere eylemeğin hâlâ bilâ-sebeb dizdârlık ahire virildüğün bildirdüğü ecilden 'arz eyledüğü üzere mezkûrun dizdârlığı girü mukarrer idüb berâtı mücebince zabt ve tasarrıf ittiresin deyü Cezayir Beğlerbeğine hükm-i şerîfe virildikten sonra tezkeresi Bâb-ı Sa'âdetden ihrâc olunmak fermân olunmağın ber-müceb-i emr-i âlî zikr olunan 8.000 akçe timâr ile kal'a-i mezbûre dizdârlığı vardır... Bk. BOA.MAD.d. 62, v. 104b.*

¹⁰¹³ *... bil'-fi'l kal'a-i mezbûr dizdârı olan işbu Hacı Hamîd Dergâh-ı Mu'allâya gelüb dizdârlık bilâ-sebeb alunub Mehmed nâm kimesneye virildüğün 'arz idüb istid'â 'inâyet eylemeğin sadaka olunub tevcîh eylesin deyü cezâyir beğlerbeğine hükm-i şerîf virilüb... Bk. BOA.MAD.d. 34, v. 591a.*

¹⁰¹⁴ *... bu kulları Cezîre-i Limni'de vâ'ki' Pallukasrı Kal'ası'nda dizdâr olub 'azli i'câb ider hâli yoğken aherden Ahmed nâm kimesne dizdârlığı berât itdürüb Divan-ı Hümayûn'da murâfa'adan bana hükm olunmuş iken tekrar beni mağdûr idüb Kapudan Ahmed Paşa Hazretlerini 'arzıyla yine berât itdürüb hâlâ üzerindedir... Dâi'mâ beni rencideden hâlî değildir. Bkz. BOA.MAD.d. 4634, s. 87/1.*

¹⁰¹⁵ BOA.MAD.d. 62, v. 108a.

harekete geçebiliyordu. Midilli’de dizdarlık yapan Nasuh, Deryabeyi’ne göre vazifesini yerine getirebilecek ahlaki hasletlerden yoksundu. Üstelik *fesad ü şenaat üzre* olduğunu daha önce görev yaptığı bir başka kalede de göstermişti.¹⁰¹⁶ Öte yandan Ege Adalarındaki dizdarların zaman zaman son derece kritik görevleri yaygın olarak ihmal edebildiklerini düşündüren bir kayıt bulunmaktadır. Canbolatoğlu Mustafa Paşa kısa kaptanıderyalıği sırasında¹⁰¹⁷ Akdeniz kıyıları boyunca dizdarların kalelerin mühimmat ve teçhizatını uygun koşullarda saklayamadıklarını ve gerekli bakımları gerçekleştiremediklerini tespit etmişti.¹⁰¹⁸

Ege’de dizdarlar, deryabeylerine bağlı olarak hareket ediyorlardı. Deryabeyleri de dizdarların tayin ve azillerinde etkili oluyorlardı. Bu durum bazı haksızlıkların ortaya çıkmasına yol açabiliyordu. Rodos Deryabeyi, İşektos Kalesi Dizdarı Hasan isimli askerin bulunduğu görev için yeterli niteliklere sahip olmadığı kanaatindeydi. Kale idaresinin eskiden İnebahtı Kalesi gibi daha stratejik bir kaleye komuta etmiş olan ve daha tecrübeli olduğu anlaşılan Mustafa isimli bir kişiye verilmesini istiyordu. Kaptanpaşa Damat İbrahim Paşa’nın da rızasıyla Mustafa isimli dizdar 12 Nisan 1588 tarihinde Hasan’ın yerine göreve getirildi.¹⁰¹⁹ Oysa burada usulle ilgili bir sorun vardı. Osmanlı Devleti’nde taşra idaresinde görevlilerin sorumluluk sahaları mutlak bir şekilde belirlenmişti. Kuzey Sporadlar, Rodos Deryabeyi’nin yetki alanının dışında yer alıyordu. Dizdarın timarı Ağrıboz’daki Oroz nahiyesindeydi,¹⁰²⁰ ada ise Tırhala’ya bağlıydı.¹⁰²¹ Görevinden azledilen Hasan; hızla soluğu İstanbul’da almış, beratını ibraz etmiş, gerçekten de *aher sancakbeği* tarafından gönderilen “Hidmete kaim değildir.” iddiasını içeren bir arzla görevinden uzaklaştırıldığını ispatlamıştı. Böylece bir hafta bile geçmeden 18 Nisan 1588’de göreve iade edilmesini sağlamıştı. Mağduriyetinin giderilmesi için yine Damat İbrahim Paşa görevlendirilmişti.¹⁰²² İşkatos Kalesi dizdarının hikâyesinde yanlış

¹⁰¹⁶ BOA.KK.d. 74, s. 116, hük. 5.

¹⁰¹⁷ Canbolatoğlu Mustafa Paşa 1630 yılı başlarından 1631 yılı ortalarına kadar görev yaptı. Bk. Danişmend, İ. H. (1971), 189; Kâtib Çelebi (2008), 140. Saraydan silahdar olarak çıkan Mustafa Paşa’nın bundan sonraki kariyeri de kısa sürmüştü de 1636’daki ölümüne değin Rumeli Beylerbeyliğine kadar yükselmişti. Bk. İlgürel, M. (1993). “Canbolatoğulları”. *DİA* (C. 7). İstanbul: TDV, 145.

¹⁰¹⁸ **85 Numaralı Mühimme Defteri** (2002), 93.

¹⁰¹⁹ BOA.MAD.d. 17959, s. 25, hük. 6.

¹⁰²⁰ BOA.MAD.d. 17959, s. 25, hük. 6.

¹⁰²¹ Küçük, C. (Ed.) (2002), *Türk Hakimiyetinde Ege Adaları’nın Yönetimi*, Ankara: SAEMK, 46.

¹⁰²² BOA.MAD.d. 17959, s. 13, hük. 3. Hasan, her ne kadar haklılığını kısa sürede ispat etse de göreve iadesinin 1 ay gibi bir süreyi bulduğu anlaşılmaktadır. Bk. BOA.MAD.d. 17959, s. 65, hük. 6.

hesap İstanbul'dan dönmüş gibi görünmektedir. Bununla birlikte ortaya çıkan sonuç önemli bir soruyu gündeme getirmektedir. Rodos Deryabeyi'nin yetkisini aştığı merkez bürokrasisi tarafından nasıl fark edilmedi? Öyle anlaşıyor ki iletişim ve ulaşımın sınırlı teknolojiyle yürütülebildiği geleneksel dünyada, merkezî otoritenin temini meselesinde üst düzey taşra görevlilerinin inisiyatiflerine güvenilmesi gerekiyordu. Dizdarın azline yönelik olarak alınan kararda Rodos Deryabeyi'nin arzını Damat İbrahim Paşa'nın desteklemesi etkili olmuştu. Muhtemelen kaptanpaşa da Rodos beyinin telkiniyle hareket etmişti. Sonuçta Damat İbrahim Paşa donanma ricalinin yetiştirdiği geleneksel yolu takip etmemişti: Korsan kökenli değildi. Kaptanpaşalık pozisyonunu işgal ettiği kısa süre boyunca kararlarında¹⁰²³ denizlerde yetişmiş olan üst düzey görevlilerin tavsiyelerine dayanmayı seçmiş olabilir. Bu zaten en akılcı yoldur. İşketos Kalesi Dizdarı Hasan, Rodos Deryabeyi gibi kudretli bir idarecinin arzusu hilafına şimdilik görevini korumayı başarmıştır, uğradığı haksızlığın ortadan kaldırılmasını sağlamış gibi görünmektedir. Ancak eldeki belgeler hikâyenin mutlu bir sona sahip olduğunu düşündürmek için yeterli değildir. Sonuçta kariyeri hiyerarşik olarak amirinin eline bırakılmış diğer taşradaki idarecilerden biriydi. Bununla birlikte Hasan'ın "başına gelenler", merkezin taşra üzerindeki kontrolünde bürokratik geleneğin önemli bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Söz konusu örnekte usul esasa mukaddem kılınmış, bürokratik gelenek kendini tatbikatta hissettirmiş ve taşradaki bir görevliyi amirlerinin insafına terk etmemiştir.

Dizdarların idari ve askerî olarak sıkı bir şekilde deryabeylerinin kontrolüne bırakılmış olmasının stratejik gerekçeleri de olabilir. Söz gelimi ardına sığınacağı surların berisinde kendini yeterince güçlü hisseden bir dizdar, yerel bir güce dönüşebilirdi. Daha da tehlikelisi, kişisel ikbalinin peşinden giden bir dizdar düşmanla anlaşabilirdi. Dizdar sadece bir asker, hiyerarşik olarak yeri belirlenmiş bir görevli olarak kalmalıydı. Öte yandan deryabeyinin de bir kaleyi mutlak suretle kontrolü altına alması tasvip edilebilecek bir durum sayılmazdı. Konstantin Mihailoviç, hükümdarın bir kaleyi asla beylerinden birine terk etmeyeceğini

¹⁰²³ Damat İbrahim Paşa'nın kariyerine ilişkin bk. Danişmend, İ. H. (1971), 183.

belirtirken¹⁰²⁴ bu husususa dikkat çekiyor olmalıdır. Tatbikatta bir denge sağlanmış gibi görünmektedir.

Dizdarların, idari ve askerî konumu üzerine yapılan bu açıklamaların ardından kethüdalarla temas edilebilir. Kale kethüdası dizdara her konuda yardımcı olur ve onunla birlikte hisar erlerine komuta eder.¹⁰²⁵ Kalenin işlevini koruması için alınacak tedbirlerde, hisar erlerinin düzenli bir şekilde görevlerini sürdürmesinde ve personel istihdam süreçlerinde görev alırdı.¹⁰²⁶ Bu tanıımı diğer kethüdaları kapsayacak şekilde genişletmek mümkündür. Emirlerinde çalıştıkları ağalar ve reisler yardımcı pozisyonuna sahiplerdi. Kethüdalar, dizdarlarınkine benzer bir şekilde göreve getiriliyorlardı. Kethüda gediği genellikle kalenin bulunduğu yerin beyinin arzıyla tevcih ediliyordu. Örneğin 1548'de Anavarin Kalesi'ne kethüda istihdamı için Mora sancakbeyi yetkilendirilmişti.¹⁰²⁷ Ege Adalarındaki kalelerde kethüdalar adına hareket eden kaimlere de tesadüf edilir. Örneğin XVI. yüzyıl sonlarında Narince Kalesi'nde görev yapan Mehmed Kethüda'ya bir kaim hizmet veriyordu.¹⁰²⁸

Kalelerde dizdarın emrinde faaliyet gösteren kale kethüdasının yanı sıra garnizon mevcudunun büyüklüğüne göre hisar erleri dışındaki birliklere komuta eden ağa ve reislerin de kethüdaları bulunuyordu. Ege'deki Osmanlı kaleleri arasında en fazla sayıda personelle savunulan Rodos'ta durum böyleydi. 1574'te kale kethüdası,¹⁰²⁹ topçular kethüdası,¹⁰³⁰ azebler kethüdası¹⁰³¹ görev yapıyordu. Ancak değişen ihtiyaçlar ve artan personel sayısı ile birlikte birliklerin çeşitlenmesi gibi etmenler yaklaşık 50 yıl içinde kalede görev yapan kethüda sayısının artmasını

¹⁰²⁴ Konstantin Mihailoviç (2017), 122.

¹⁰²⁵ Ergenç, Ö. (1995), 25, m

¹⁰²⁶ Batmaz, E. Ş. (1996), "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış". **OTAM**, 7(1996), 5.

¹⁰²⁷ BOA.KK.d.52, s. 44, hük. 2.

¹⁰²⁸ BOA.A.DVNSMMH.d. 72, s. 349, hük. 683.

¹⁰²⁹ *Cemâ'at-i Müstahfazân-ı Kal'a-i Rodos, Ahmed, Kethüdâ*. Bkz. BOA.MAD.d. 5228, s. 2.

¹⁰³⁰ *Cemâ'at-i topçiyân ve mehterân ve haddâdân-ı Kal'a-i Rodos, Halil [b.] İsmail, Kethüdâ*. Bk. BOA.MAD.d. 5228, s. 20.

¹⁰³¹ *Cemâ'at-i rüesâ ve 'azebân-ı Kal'a-i Rodos, Ali [b.] Murad, Kethüdâ-yı mezbûrîn*. Bk. BOA.MAD.d. 5228, s. 25.

sağladı. Böylece kale kethüdası,¹⁰³² topçular kethüdası,¹⁰³³ azebler kethüdasına¹⁰³⁴ ek olarak cebeciler kethüdası¹⁰³⁵ da görev yapıyordu.

Hisar erleri genellikle kalelerdeki en kalabalık birliği teşkil ediyordu. Defterlerde “müstahfızân” ya da “merdân-ı kal’a” şeklinde anılan bu grup dizdar ve kale kethüdasının emrinde görev yapıyordu. Ege Adaları bağlamında, kale muhafızlarının hangi askerî sınıfa mensup oldukları sorusuna ilk olarak Heath Lowry tarafından cevap aranmıştır. Tarihçinin tespitleri Ege Adalarına ait mevcut en eski tahrir defterine dayanmaktadır.¹⁰³⁶ Söz konusu defter XV. yüzyıl sonlarına ait verileri içermektedir ve adada kesin olarak Osmanlı egemenliğinin kurulmasının ardından tertiplenmiştir.¹⁰³⁷ Dolayısıyla adada tesis edilen askerî yapılanmaya ilişkin temel bilgiler içermekle birlikte bir çeşit geçiş dönemini yansıtmaktadır. Lowry, Limni’deki Palukasrı’da görevli hisar erlerinin baba ismi olarak bir yer, bölge ismi taşımalarından hareketle yeniçeri oldukları hükmüne varmakta, bu değerlendirmesini paylaşırken de yeniçeri mevacic defterlerinde “genellikle” bu kayıt usulüne dayanılmasından hareket ettiğini belirtmektedir.¹⁰³⁸ Bölgesel, tarihsel, idari hatta kişisel etkiler altında şekillenmiş uygulamalara ilişkin izler taşıyan ve yüzbinlerce evraktan oluşan kayıtların varlığı karşısında böylesi genellemeler durumu anlaşılır kılmaya yöneliktir. Bununla birlikte söz konusu “genelleme” karşısında istisna teşkil edecek sayısız örnek sunmak da mümkündür. Öte yandan ocak düzenine bakıldığında yeniçerilerin kalelerde görevlendirilmesi kurala bağlanmıştı. Özellikle sefer zamanında harekete geçirilen Dergâh-ı Ali yeniçerilerine karşılık olarak bu birliklerin %40’ından fazlası kalelere gönderilir ve ihtiyatta bırakılırdı.¹⁰³⁹ XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra bu oran %60’a değin çıktı.¹⁰⁴⁰

¹⁰³² *Cemâ’at-i Müstahfazân-ı Kal’a-i Rodos, Mustafa [b.] Ahmed, Kethüdâ. Bk. BOA.MAD.d. 6166, s. 4.*

¹⁰³³ *Cemâ’at-i topçiyân-ı Kal’a-i Rodos, Kurd [b.] Sâlih, Kethüdâ. Bk. BOA.MAD.d. 6166, s. 22.*

¹⁰³⁴ *Cemâ’at-i ’azebân-ı Kal’a-i Rodos, Mehmed, Kethüdâ. Bk. BOA.MAD.d. 6166, s. 27.*

¹⁰³⁵ *Cemâ’at-i cebeciyan-ı Kal’a-i Rodos, Süleymân [b.] Mehmed, Kethüdâ. Bk. BOA.MAD.d. 6166, s. 25*

¹⁰³⁶ Lowry, H., (2013), 9.

¹⁰³⁷ BOA.TT.d. 25.

¹⁰³⁸ Lowry, H. (2013), 9.

¹⁰³⁹ “Kitab-i Müstetab” (1988). *Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlih-i’l Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn, Hırzû’l-Mülûk*, Y. Yücel (Haz.). Ankara: TTK Yayınları, 16.

¹⁰⁴⁰ Ağoston, G. (2010b). “Empires and warfare in east-central Europe, 1550–1750: the Ottoman–Habsburg rivalry and military transformation”. F. Tallett, D. J. B. Trim (Ed.). *European Warfare 1350–1750*. Cambridge: Cambridge University Press, 128. 1654’te sefere sevk edilebilecek yeniçerilerin sayısı 22.320 iken imparatorluk hudutlarına yayılmış olan garnizonlarda tutulan yeniçeri sayısı

Ancak bunların görev süreleri kısıtlıydı.¹⁰⁴¹ Dergâh-ı Ali yeniçerileri yalnız 3 yıllığına kalelerde nöbet tutuyorlardı.¹⁰⁴² Nitekim kalelere gönderilen yeniçerilere *nöbetçi* denilirdi.¹⁰⁴³ Bu görevlendirme biçimi özellikle Şehzade Bayezid'in Safevilere sığınmasının ardından Kanuni Dönemi'nde daha geniş bir tatbikat alanı bulmuştu.¹⁰⁴⁴ Oysa Palukasrı muhafızlarına Limni Adası gümrük ve tuzlasından gelir tahsis edilmişti.¹⁰⁴⁵ Dolayısıyla ya 3 yıldan daha fazla bir süredir burada görev yapıyorlar ya da 3 yıldan daha fazla süre görev yapmak üzere konuşlandırılmışlardı. Adalardaki kalelere gönderilen yeniçerilere ilişkin eldeki en erken tarihli yeniçeri yoklama defteri 1596 tarihlidir. Söz konusu defterde Rodos Kalesi'nde görevlendirilen 89 yeniçerinin isimleri incelendiğinde bunlardan 1/3'ünün yer adıyla birlikte kaydedildiği görülmektedir.¹⁰⁴⁶ Öyleyse özellikle yeniçeri oldukları belirtilmedikçe, kökene işaret eden isimleri mutlak bir gösterge olarak kabul etmek güç görünmektedir. Yine de erken döneme ait uygulamalar, Limni'ye sevk edilen müstahfızların yeniçeriler arasından seçilmiş olabileceği ihtimalini gündeme getirmektedir. Özellikle Fatih Dönemi'ndeki merkezîyetçi politikaların bir ürünü olarak Osmanlı daimî ordusunun bel kemiğini teşkil etmesi sebebiyle yeniçeriler, taşradaki merkezî otoritenin gücünü artırmak maksadıyla kalelere yerleştirilmişlerdi. 1451'den sonra sıkı şekilde itaati altına aldığı yeniçerileri, uc beylerinin karşısına bir denge unsuru olarak yerleştiren Fatih, 1460'ta Korint, 1461'de de Trabzon Kalesi'ne yeniçerileri konuşlandırmıştı.¹⁰⁴⁷

Farklı yüzyıllara ait olmakla birlikte Osmanlı ordusunu iyi tanıyan iki Batılı kaynak da yeniçerilerin II. Mehmed Dönemi'nden itibaren kalelerde görevlendirildiğine tanıklık etmektedir. Bunlardan ilki Fatih Dönemi'nin en güvenilir muasır kaynaklarından biri olan Konstantin Mihailoviç'tir.¹⁰⁴⁸ Lehçe ve Çekçe

17.584 kişiydi. Bkz. Kolçak, Ö. (2013). "Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Tımarlı Sipahiler: 1663-1664 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi". K. Şakul (Ed.). *Yeni bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 221.

¹⁰⁴¹ Uzunçarşılı, İ. H. (1988), I, 3.

¹⁰⁴² Akgündüz, A. (1996), 195; *Kavanin-i Yeniçeriyân*, 84.

¹⁰⁴³ Uzunçarşılı, İ. H. (1988), I, 328.

¹⁰⁴⁴ Kılıç, O. (2012), 123.

¹⁰⁴⁵ BOA.TT.d. 25, s. 71.

¹⁰⁴⁶ BOA.D.YNÇ.d. 33671, s.

¹⁰⁴⁷ İnalçık, H. (2014). *Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim* (53. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 116-117.

¹⁰⁴⁸ Babinger, F. (1978). *Mehmed the Conqueror and his Time* (Çev. R. Manheim). W. C. Hickman (Ed.). Princeton: Princeton University Press, 127.

nüshaları günümüze kadar ulaşan,¹⁰⁴⁹ dilimize *Bir Yeniçerinin Hatıraları*¹⁰⁵⁰ ve *Bir Yeniçerinin Hatıratı*¹⁰⁵¹ adlarıyla kazandırılan anılarında yeniçerilerin kalelere yerleştirilmesini biraz da merkezîyetçi politikalarla ilişkilendirerek anlatmaktadır.¹⁰⁵² İkinci kaynak ise Osmanlı ordusunu yakından tanıyan ve uzun süre Habsburglara danışmanlık hizmeti veren İtalyan askerî uzman Luigi Ferdinando Marsigli'dir.¹⁰⁵³ Serhat boyundaki kalelere Dergâh-ı Ali yeniçerilerinden yalnızca askerlik mesleğinde mahir görülenlerin gönderildiğini ifade etmekteyse¹⁰⁵⁴ de bu hususa şüphe ile yaklaşılmaktadır.¹⁰⁵⁵ Son olarak yukarıda da temas edilen bir başka kaynak daha kapıkullarının adalardaki kalelerde görev yaptığına dair tanık olarak sunulabilir: *Babaroş Hayreddin Paşa Gazavâtnamesi*. Ünlü Türk denizcisi anlatısına kimliğini açıklamayla girişerek başlamakta ve bu kapsamda babasını Midilli'nin fethine katılan bir sipahi olduğunu açıklamakta, kaleyi fetheden ve daha sonra da kalede muhafaza görevinde bırakılan askerleri ise "padişahın kulcuğazları" olarak tanımlamaktadır.¹⁰⁵⁶ Bu askerlerin daha sonra ocak nizamına istisna teşkil edecek şekilde¹⁰⁵⁷ evlenmesine müsaade edilmiştir.¹⁰⁵⁸ 8 Ekim 1564'te Drama'dan Molivo'daki yeniçerilere zahire satılmasına ilişkin bir kayıt sayesinde Midilli Adası'nda yeniçerilerin tarımsal istihsale de katkı sağladıkları tespit edilebilmektedir. O yıl Molivo'da yaşayan yeniçeriler ihtiyaçlarını karşılayabilecek kadar üretim gerçekleştiremedikleri için Drama'dan zahire satın almalarına yönelik kolaylık sağlanması gerekmişti.¹⁰⁵⁹ Bu cümleden olarak kalelere sevk edilen yeniçerilerle ilgili bilinenleri özetle şu şekilde sıralamak mümkündür: Fatih Dönemi'nde ilk defa

¹⁰⁴⁹ Buc, P. (2020). "One among many renegades: the Serb janissary Konstantin Mihailović and the Ottoman conquest of the Balkans". *Journal of Medieval History*, 46/2, 217.

¹⁰⁵⁰ Fransızcadan yapılan bu çeviriye Lehçe yazılmış olan metin kaynaklık etmektedir. Bk. Zaremba, C. (2017). "Fiolojik Giriş". *Bir Yeniçerinin Hatıraları* (2. Baskı) (Çev. N. F. Kıcıroğlu, B. A. Erkin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 18.

¹⁰⁵¹ Almancadan yapılan bu çeviriye Lehçe yazılmış olan metin kaynaklık etmektedir. Bk. Beydilli, K. (1977). "Renate Lachmann (eseri tercüme ve takdim eden), Claus-Peter Haase, Renate Lachmann, Günter Prinzing (eseri yorumlayanlar) Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik (Bir Yeniçerinin Hatıraları veya Türk Kroniği), Graz-Köln-Wien 1975". *Tarih Enstitüsü Dergisi*. 7-8 (1976-1977), 431; Beydilli, K. (2013). "Bir Yeniçerinin Hatıratı veya Türk Kroniği" Hakkında Açıklama ve Değerlendirme". *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 67.

¹⁰⁵² Konstantin Mihailoviç (2017). *Bir Yeniçerinin Hatıraları* (2. Baskı) (Çev. N. F. Kıcıroğlu, B. A. Erkin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 112.

¹⁰⁵³ Koçak, Ö. (2019). "Marsigli, Luigi Ferdinando". *DİA* (C. Ek-2). İstanbul: TDV, 198-200.

¹⁰⁵⁴ Graf Marsigli (1934). *Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur Ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti* (Çev. M. Kaymakam Nazmi). Ankara: Büyük Erkânıharbiye Matbaası, 82.

¹⁰⁵⁵ Gezer, Ö. (2016), 271.

¹⁰⁵⁶ *Gazavâtname*, 83-84.

¹⁰⁵⁷ Akgündüz, A. (1996), 263; *Kavanin-i Yeniçeriyân*, 60.

¹⁰⁵⁸ *Gazavâtname*, 84.

¹⁰⁵⁹ *6 Numaralı Mühimme Defteri*, 203.

yenicherilerin kalelere yerleştirilmesinden sonra muhtemelen ilk olarak Palukasrı'nda yenicherilere tesadüf edilmiş, genel uygulamalara sadık kalındıysa bunlar geçici süre ile adaya gönderilmişti.¹⁰⁶⁰ Zaten fethin hemen akabinde kale ve civarında mutlak hâkimiyeti sağlayacak tedbirlerin alındığı süreçte yenicherilerin kısa süreliğine de olsa yerleştirilmesi usuldendi.¹⁰⁶¹ Daha sonraki sürece ilişkin uygulamalar ise kalelerdeki yenicherilerin yerini yaygın şekilde yerli kullanlarının aldığını, sadece savaş dönemlerinde Ege'deki kalelere Dergâh-ı Ali yenicherilerinin gönderildiğini ortaya koymaktadır. Örneğin Kıbrıs'ın Fethi sırasında Doğu Akdeniz'de artan gerilim ve çatışma ortamının etkisiyle Midilli ve Molivo kalelerine Dergâh-ı Ali yenicherileri sevk edilmişti.¹⁰⁶² Benzer şekilde Girit Seferleri sırasında çeşitli bölük ve cemaatlerden 524 yenicheri, Midilli ve Molivo kalelerinde yerleştirilmişti.¹⁰⁶³ Yenicheri neferatının kalabalık şekilde görev yaptığı kalelerde zabitan arasında dizdarın dışında bir de yenicheri ağası unvanlı bir asker bulunuyordu.¹⁰⁶⁴ Ağa, bulunduğu bölgede birden fazla kaledeki yenicherilerden sorumlu olduğu için dizdarlara göre daha kapsamlı yetkilerle donatılıyordu.¹⁰⁶⁵ Ancak mevacib defterlerine göre Girit Seferlerinden önce Ege'deki Osmanlı kalelerinde böylesi bir görevliye tesadüf edilmez. Bu durum personelin kul oğullarından oluşması ve bölgeye yaygın şekilde Dergâh-ı Ali yenicherilerinin sevk edilmemiş olmasıyla ilgiliydi. Bu noktada müstahfızlık hizmetine ve Ege'de bu hizmeti ifa eden kul oğullarına ilişkin açıklamalara girişilebilir.

Müstahfızlara ilişkin en temel açıklamalar, hukuki uygulamaları yansıtan çeşitli kanunnamelerde karşımıza çıkar. Dizdar ve kethüda emrinde görev yaptıkları belirtilen ve statüleri "hisar eri" olarak açıklanan bu askerlerin gece gündüz kalede dolaşıp kalenin güvenliğini temin etmekle yükümlü oldukları belirtilir.¹⁰⁶⁶ Kimlikleri

¹⁰⁶⁰ Yenicherilerin nöbet usulü görevlendirildikleri kaleler arasında Sakız ve Midilli kaleleri de yer alıyordu. Bk. **12 Numaralı Mühimme Defteri** (1996), 306-307.

¹⁰⁶¹ Gezer, Ö. (2016), 86.

¹⁰⁶² BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 339, hük. 485.

¹⁰⁶³ Yılmaz, G. (2011). *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal, 113-114.

¹⁰⁶⁴ Kılıç, O. (2012), 99.

¹⁰⁶⁵ Uzunçarşılı, İ. H. (1988), I, 327.

¹⁰⁶⁶ Şahin, İ. (1979). "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale". *Tarih Dergisi*, 32 (Mart), 926; M. Sertoğlu (Haz.) (1992). **Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi**. İstanbul: MÜ Yayınları, 69. Esere bundan sonra "Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi" şeklinde atıf yapılacaktır.

konusunda ise Mısır Kanunnamesi'nde¹⁰⁶⁷ oldukça değerli açıklamalar vardır. Buna göre kale savunması kul oğullarına emanet edilmişti. Babası sağ olsun ya da olmasın müstahfızlık yapacak niteliklere sahip kul oğullarının istihdam edilmesi hükme bağlanmıştı.¹⁰⁶⁸ Kul oğullarının kimliği konusunda İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Kapukulu Ocaklarına ilişkin tafsilatlı eserinde önemli tespitler paylaşmaktadır.¹⁰⁶⁹ Buna göre, kul oğulları ocaktan ayrılarak timar mutasarrıfı olan sipahi, kapıkulu süvarisi, Divanühümayun çavuşu ya da beylerbeyi divanında çavuş olanların çocuklarıydı. Ege'deki Osmanlı kalelerinde kul oğullarının mevcudiyetine ilişkin en erken tarihli kayıtlardan bazılarında Palukasrı Garnizonu'na ait veriler arasında tesadüf edilmektedir. Yasemin Demircan, kaledeki kul oğlu istihdamına ilişkin süreci imparatorluk genelindeki tatbikatla ilişkilendirerek, kalede “veled-i kul” olarak anılan asker sayısındaki artışı açıklamaktadır.¹⁰⁷⁰ Palukasrı'da tecrübe edilen süreç askerî pragmatizmin kalelerde kul oğullarının sayısının giderek artmasından yana bir işleyiş ortaya çıkardığını göstermektedir. Nitekim kul oğullarının Osmanlı askerî hiyerarşisinde yükselmeleri tasvip edilmiyordu.¹⁰⁷¹ Böylece daimî olarak kalelerin personel ihtiyacını karşılayacak insan kaynağı elde tutuluyordu.

Hisar erleri üzerindeki otorite gediklerini kaybetmelerine yol açabilecek müeyyidelerle sıkı şekilde sağlanmaya çalışılıyordu. Bununla birlikte anlamlı bir gerekçe olmaksızın bir hisar erinin gediği elinden alınmazdı.¹⁰⁷² Bazı durumlarda bir müstahfızın sadece ulufesi kesilmekle kalmaz, beylerbeyinin onayıyla idam cezasına çarptırılabilirdi.¹⁰⁷³ Kalede bir askerin söz gelimi ölümüyle gediği boş kalsa öncelik savaşımaya kadir oğluna verilir. ¹⁰⁷⁴ Uygulamalara ilişkin detaylara bakıldığında her boşalan gediğin derhâl yeni sahibine verildiğini düşünmek doğru olmayabilir. Kanuna göre yeni görevlendirmeler için personel sayısında 20 kişilik bir

¹⁰⁶⁷ Barkan, Ö.L. (1943), *Kanunlar*, 355-387.

¹⁰⁶⁸ Barkan, Ö.L. (1943), *Kanunlar*, 357.

¹⁰⁶⁹ Uzunçarşılı, İ. H. (1988), I, 33.

¹⁰⁷⁰ Demircan, Y. (2014a),

¹⁰⁷¹ “Kul-oglu” (1986). *EP*. 5/1, Leiden: E.J. Brill, 366.

¹⁰⁷² Şahin, İ. (1979), 926; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi* (1992), 69.

¹⁰⁷³ Barkan, Ö.L. (1943), *Kanunlar*, 357.

¹⁰⁷⁴ Şahin, İ. (1979), 926; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi* (1992), 69. Genellikle personelin hayatını kaybetmesi ya da kaleyi terk etmesi sebebiyle gediği başkasına tevcih edilse de bazen askerler başka bir yere gidebiliyordu. Örneğin Bozcaada garnizonunda bir asker başka bir dirliğe gitmiş yeri boş kalmıştı: ...Bozca Ada Kal'ası müstahfızlarından yevmî dokuz akçe ulûfeye mutasarrıf olan Serbölük Süleyman İbrahim aher dirliğe geçüb ol veçhile yeri mu'attal kalmağın... Bk. BOA.*TS.MA*.e. 856/4.

eksikliğin ortaya çıkması ya da yıl sonu beklenirdi.¹⁰⁷⁵ Prensipite bir gediğin tevcihi için dizdarın arzda bulunması gerekirdi. Dizdar arzında gedik tevcihinin sebebini, askerin niteliklerini yazar, personeli için berat talep ederdi. İşleyişi yansıtmaları açısından örnek bir arz kaydı paylaşılabilir: ¹⁰⁷⁶

... 'arz-ı bende-i bi mikdâr budur ki Bozca Ada Kal'ası müstahfızlarından birinci bölükde yevmî yedi akçe 'ulûfe mutasarrıf olan Mustafa Ali fevt olub yeri mahlûl ve hidmeti halî olmağla yerine işbu râfi-i refî-i 'ubûdiyyet Mustafa Ali içün her veçhile mûcidd ü müstahık kulları olmağun yevmî yedi akçe mezbûra tevcih olunub berât-ı âlîşân sadaka buyrulması içün der-i devledden murâd-ı 'arz olundu bâkî fermân...

Personelin azli için de dizdar arzı dikkate alınırdı.¹⁰⁷⁷

Elimizdeki tarihî kayıtlar açık şekilde Ege Adalarında da müstahfızların bilhassa kul oğulları arasında seçildiğini göstermektedir. Fethinden sonra Rodos Kalesi'nde bir şekilde Menteşe sancağından gelen askerler gedikleri ele geçirmişti. Oysa bu konuda daha önce gerekli tedbirlerin alınması için bir hüküm gönderilmişti. Yeni durum karşısında kalede boşalan gediklerin mutlaka kul oğullarına ya da kardeşlerine hatta mazullere verilmesi istenmişti.¹⁰⁷⁸ Kaleler adalardaki önemli istihdam kaynaklarından biriydi, öyle ya da böyle ada toplumunun bir parçası hâline gelmiş olan askerî zümrelerin yakınları için bir maiyet kaynağıydı. Zaten hukuki olarak bir yöredeki kalede gedik verilecek olan kul oğullarının yerli halk arasından olmasına özen gösteriliyordu. Söz gelimi babası başka bir yöredeki kalede görevli olan bir kul oğlunun sadece babasının görev yerinde gedik sahibi olması uygun görülüyordu.¹⁰⁷⁹ Kul oğullarına yer vermeye dayanan istihdam politikasının yaklaşık 80 yıl sonra da değişmediği, Narince'nin varoşunu savunmak için 1604 yılında teşkil edilen birlikte de kul oğullarına yer verildiği görülmektedir.¹⁰⁸⁰

Ne kadar stratejik olduğuna bakılmaksızın kalelerin savunmasında yerli askerlerden yararlanıldığını gösteren kayıtlara tesadüf etmek mümkündür. Anavarin'in sadık ve emektar müstahfızları, sonradan İslam inancını benimsemiş

¹⁰⁷⁵ Barkan, Ö.L. (1943), *Kanunlar*, 357.

¹⁰⁷⁶ BOA.TS.MA.e.856/43.

¹⁰⁷⁷ Şahin, İ. (1979), 926; *Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi* (1992), 69.

¹⁰⁷⁸ *3 Numaralı Mühimme Defteri* (1993), 367.

¹⁰⁷⁹ Barkan, Ö.L. (1943), *Kanunlar*, 357.

¹⁰⁸⁰ BOA.MAD.d. 5683, s. 66, 66/1.

adamlardan oluşuyordu. Bu askerler kaleyi 15 yıl başarıyla müdafa ettikten sonra Anavarin'e gelen iki açgözlü mültezimin hedefi oldu. Asılları gayrimüslim olmasına rağmen babaları beratlarında Müslüman isimleriyle anılıyordu. Mültezimler de bunu fırsata çevirmeye kalkıp askerleri sahtecilikle suçlayarak dirliklerini ellerinden almaya yeltenmişlerdi.¹⁰⁸¹ Anavarin gibi Osmanlı donanmasının önemli bir üssü olan ve kalabalık bir birlikle müdafa edilen¹⁰⁸² kritik bir kalenin müdafaasında da en önemli insan kaynağını yerli halk teşkil ediyordu. Bu tavır “vatan” ve “ulus” gibi modern zamanlara ait kavramların mevcut olmadığı bir dünyada askeri yaşadığı yere, kök saldığı topraklara bağlamanın etkili bir yolu olmalıydı. Dahası pek yeni bir yaklaşım da sayılmazdı.

Geniş bir coğrafyanın kaynaklarını, savunma amacına yönelik olarak sınırlı bölgeler için seferber edebilme kudretine ilk defa erişen imparatorluk Osmanlı değildi. Bölgede daha önce hüküm sürmüş olan Roma İmparatorluğu da en başta insan kaynağı olmak üzere savunma için öncelikli hudut boylarına imparatorluğun çeşitli bölgelerinden kaynaklarını sevk edip asker konuşlandırabiliyordu. Bununla birlikte uzun süren barış dönemleri, yerli yahut yabancı olmakla birlikte savunma hattına yerleştirilen askerlerin, tahkimatların bulunduğu yerlerde uzun süre kalmasını, bir anlamda kök salmasını beraberinde getiriyordu. Böylece askerler sınırı değil, yakın çevredeki ailesini ve kişisel servetini korur hâle geliyordu.¹⁰⁸³

Kale, askerler için gösterilen en temel ikâmetgah alanıydı. Hisar erleri sürekli olarak kalede bulunmak zorundaydılar. Evli olanlar aileleri ile birlikte kalede kalabilirlerdi.¹⁰⁸⁴ Aksi durumlar usule aykırı olarak değerlendiriliyordu. Dahası kalede ikamet etmeyen askerlerin gedikleri ellerinden alınabiliyordu. Üstelik kalede olmayan askerin söz gelimi adanın bir yerlerinde olabileceğini değil, adanın dışında komşu karada bir yerlerde olduğunu var saymak gerekmektedir. 1584'te, Midili'de bulunması gereken hisar erleri ve topçular tam da böyle yapmışlardı. Dizdar askerleri kalede tutmakta zorlanıyordu. Bu konuda merkezden yardım istemekten

¹⁰⁸¹ **12 Numaralı Mühimme Defteri** (1996), 309-310.

¹⁰⁸² Bostan, İ. (2006a), 441.

¹⁰⁸³ Faulkner, N. (2017), 260.

¹⁰⁸⁴ Barkan, Ö.L. (1943), **Kanunlar**, 357.

başka çare bulamamıştı. Nihayet yoklama yapması istenmiş ve yerinde bulunmayanların gediklerini ellerinden alma yetkisi dizdara verilmişti.¹⁰⁸⁵

Adalardaki askerler görev yerlerini terk edebiliyor, ada dışına yerleşebiliyorlardı. Böylesi durumlar Kıbrıs gibi savunması konusunda her an tetikte olunmasını gerektiren stratejik adalarda bir süre sonra anlaşıyordu. Dahası XVII. yüzyıl başlarına ait kayıtların tanıklığına başvurulduğunda ada dışında sakin olan askerlerin adaya dönmeyi reddedebildikleri de görülmektedir.¹⁰⁸⁶ Askeri sürekli olarak garnizonda tutmak yönündeki uygulamalar sadece güvenlik kaygılarıyla ilgili değildi. 1617 kışında Limni'ye gönderilen bir hüküm, kalenin dışında dolaşan askerlerin asayiş ve düzeni zedeleyici eylemler içinde olduklarını dile getiriyordu.¹⁰⁸⁷ Dolayısıyla askerlerin düzenli olarak garnizonda kalmasını sağlamak bir yönüyle askerlerin toplumla kontrollü bir şekilde iletişim geliştirilmesini de mümkün kılıyordu.

Sadece kalenin temel savunma unsuru olarak hisar erleri değil, geçici süre ile kaleye sevk edilen birlikler de kalede ikâmet ettiriliyordu. Osmanlı-Venedik savaşı sırasında Batılı denizci güçlerin tüm Levant'ı tehdit altında tuttuğu 1570-1571 yıllarında Midilli'de Molivo ve Midilli kalelerine gönderilen yeniçerilere kale içinde uygun bir barınak ayarlanması gerekmişti.¹⁰⁸⁸

Hisar erleri, bölükbaşılar emrinde gruplar hâlinde savaşıyorlardı. Bölükbaşılar kalede dizdar ve kethüdanın ardından zabitan sınıfına mensuplardı, komuta kademesinde yer alıyorlardı.¹⁰⁸⁹ Dolayısıyla hisar erleri üzerinde komuta etme yetkisine sahip unsurlardan biri de bölükbaşılardı.¹⁰⁹⁰ Bölükbaşılardan öncelikli olarak kendi bölüklerinde bulunan ve sayıları genellikle 4 ila 5 arasında değişmekle birlikte bazen 20'ye kadar çıkan askerlerin sevk ve idare eden rütbeli personel olduğunu ifade etmek mümkündür. Bölükbaşı olabilmek için tecrübeli, yetenekli ve istekli olmak gerekiyordu. Mesela Sakız Kalesi hisar erlerinden Mehmed, payitahta gidip

¹⁰⁸⁵ BOA.A.DVSMHM.d. 55, s. 32, hük. 62.

¹⁰⁸⁶ BOA.A.DVSMHM.ZYL.d. 18, v. 65a, hük. 2.

¹⁰⁸⁷ **82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618) <Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım>** (2000). H. O. Yıldırım, V. Atik, M. Cebecioğlu v.dğr. (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 102.

¹⁰⁸⁸ BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 339, hük. 485.

¹⁰⁸⁹ Konstantin Mihailoviç (2017), 112.

¹⁰⁹⁰ Barkan, Ö.L. (1943), *Kanunlar*, 357.

bölükbaşılık talep etmişti. Yapılan incelemelerde uzun süredir görev yapan bir asker olduğu anlaşılınca bir bölük başılık gediğinin boşalması hâlinde Mehmed'e verilmesi uygun görülmüştü.¹⁰⁹¹ Bunun dışında eldeki kayıtlar, asker ihtiyacının belirlenmesinde ve asker istihdam süreçlerinde de bölükbaşılıkların aktif bir şekilde görev aldığını ortaya koymakadır. Rodos'ta Hüseyin [b.] Halil isimli asker, bölüğünde Zülfikâr oğlu Süleyman'ın kendi iradesiyle gediğini terk etmesinin ardından Rodos Deryabeyi ile temasa geçmiş, 12 Haziran 1570'te muhtemelen geçmişte silah arkadaşı olarak Rodos'taki tabyalarda birlikte görev yaptığı Ali oğlu Abdi'nin göreve getirilmesini sağlamıştı.¹⁰⁹²

Topçular, Ege'deki Osmanlı kalelerinin en tabii unsuru olarak karşımıza çıkar. En başından itibaren kalelerde topçuların görüldüğünü ifade etmek gerekir. Tıpkı hisar erlerinde olduğu gibi yerli kulu/kul oğlu ve kapıkulu ayrımı yapmak mümkündür.¹⁰⁹³ Bununla birlikte kayıtlarda böylesi bir ayrıma gidilmediği için yerlikulu topçuların görev yaptığını düşünmek mümkündür. Daha önce de ifade edildiği üzere Ege'de Osmanlı egemenliğinin kurulması ve savunmanın kurgulanması süreci esas olarak savunma yapılarında etkili topların yaygınlaşma sürecine paralel olarak ilerlemişti. Bu hususun yansımalarını en sarih şekilde topçu birliklerinde görmek mümkündür. Palukasrı'nda 1490'da sadece 1 topçu görev yapıyordu.¹⁰⁹⁴ Palukasrı garnizonuna ait kayıtlar kronolojik olarak incelendiğinde bu sayının takriben 30 yıl sonra 2 katına çıktığı görülür.¹⁰⁹⁵ Limni'ye konuşlandırılan topçu sayısı başlangıçta Palukasrı'nın müdafaasında topçulara merkezî bir rol verilmediğini düşündürmektedir. Bununla birlikte daha sonraki süreçle kıyaslandığında bu denli az sayıda topçunun görevlendirildiğinin gözlemlenmesi iki ihtimali gündeme getirmektedir. Bunlardan ilki kayıt usulünün etkisiyle az sayıda askerin "topçu" olarak tanımlanmış olma ihtimalidir. İkincisi ise hisar erlerinden topların ateşlenmesinde de yararlanıldığı ihtimalidir. Zira 1490'da kalede en az 1 top bulunsa bile bataryanın sadece 1 askerden oluştuğunu düşünmek mümkün değildir.

¹⁰⁹¹ *Mehmed gelip yevmî beş akçe ile Sakız Kalesi müstahfızlarından olup kadîmi emekdâr olduğun bildirip bölük başılık ricâ etmeğın düşenden bölük başılık verilmek buyuruldu.* Bk. BOA.A.DVNSMHH.d. 45, s. 364, hük. 4394.

¹⁰⁹² BOA.A.DVNSMHH.d. 8, s. 3, hük. 41.

¹⁰⁹³ Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, II: Cebeci, Topcu, Top Arabacıları, Humharacı, Lağımçı Ocakları ve Kapukulu Suvarileri*. Ankara: TTK Yayınları, 52.

¹⁰⁹⁴ BOA.TT.d. 25, s. 71.

¹⁰⁹⁵ BOA.TT.d. 75, s. 174.

Bir başka ifadeyle “top sayısı = topçu sayısı” formülü yanlış bir tarihsel sonuca yönlendirebilir.

1548’de, Midilli’de sertopçusu, kethüdası ve topçu bölük başlılarıyla topçular tam bir birlik olarak karşımıza çıkar.¹⁰⁹⁶ Hatta aşağı kalenin topçuları ayrı olarak gösterilmiştir.¹⁰⁹⁷ Benzer şekilde Molivo’nun dikkate değer bir topçu birliği vardı.¹⁰⁹⁸ Öyleyse Limni ve Midilli’deki kayıtlar karşılaştırıldığında 1490’dan 1548’e doğru gerçekleşen dönüşümü topçu birliklerinin çarpıcı şekilde yansıttığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte *sertopçu* pozisyon itibarıyla topçu bölük başlıların üzerindeki bir otorite olduğu kadar kendi bölüğünü de idare ediyordu. Bir başka ifadeyle topçu birliğinin komuta kademesi, hisar erlerinde olduğu gibi askerlerin kalanından bağımsız bir şekilde değil, bir bölüğün içinde zikrediliyordu.¹⁰⁹⁹

Kale personelinin daha önceden tanımlanmış görevlerini yürütmesi, düşman saldırılarına karşı daha etkili karşılık verilebilmesini de mümkün kılıyordu. Askerleri yeteneklerine bağlı olarak belli görevlere yönlendirmek yönünde bir gayret söz konusuydu. Görevi özel olarak tanımlanmış olan askerler daha yüksek gelire sahip gedikler tasarruf ediyorlardı. Dolayısıyla askerler daha fazla geliri hak ettiğini gösterebilmeleri için imtihan ediliyorlardı. Serhat boylarındaki kalelerde görevlendirilecek olan topçular için Tophane’de sınav düzenleniyordu.¹¹⁰⁰

Uzman personelin talimlerle görevlendirildiği alanda daha da yetkin hâle gelmesi beklenirdi. Kale komutanı bu noktada rol alır ve her personelin görev tanımı içinde hareket etmesini sağlardı. Özellikle topçuların görevi kesin sınırlara belirlenmiş, topçuluk dışında başka işlerle ilgilenmelerinin ve başka alanlarda görevlendirilmelerinin önüne geçilmeye çalışılmış, kendi subayları olan topçubaşı idaresinde hareket etmeleri istenmiştir. Bununla birlikte tatbikatta bazı aksaklıklar

¹⁰⁹⁶ BOA.*TT*.d. 261, s. 48, 52, 55, 56, 69, 73, 75.

¹⁰⁹⁷ BOA.*TT*.d. 261, s. 77, 81, 85, 86, 99, 102.

¹⁰⁹⁸ BOA.*TT*.d. 261, s. 107.

¹⁰⁹⁹ BOA.*MAD*.d. 5228, s. 50.

¹¹⁰⁰ Yılmaz, Z. (Haz.) (2003). *Topçular Kâtibi ‘Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, I. Ankara: TTK Basımevi, 356. Bundan sonra “Topçular Kâtibi Tarihi” olarak atıf yapılacaktır.

yaşanabiliyor, görev tanımları dışında vazife yüklenen personel payitahta şikâyetle bulunabiliyordu.¹¹⁰¹

Nispeten az sayıda askerle savunulan kalelerde topçular bir *cemaat* yani birlik olarak değil, *bölük* olarak zikredilmektedir. İstanköy'deki Kefalos ve Andomahye kalelerinde başlı başına bir birlik olarak tanımlanamayacak kadar az sayıda topçu görev yapıyordu.¹¹⁰² Buna karşılık her iki bölüğün de “sertopçu/serbölük” unvanlı bir komutanının bulunduğu görülür.¹¹⁰³ Hatta bazı kalelerde öylesine az sayıda asker vardır ki kâtip bunları başlı başına zikretmeye gerek görmemiştir. Yine İstanköy'deki Pili'de sadece 3 topçu görev yapıyordu ve bu askerlerin sınıfı sadece isimlerinin altında belirtilmişti.¹¹⁰⁴ Benzer bir durum Limni'de ve Bozcaada'da da söz konusuydu. Palukası'nda 3, Bozcaada Kalesi'nde 2 topçu görev yapıyordu ve bunları diğer askerlerden ayıran isminin altına yapılan açıklamadan ibaretti.¹¹⁰⁵

Azebler, hisar erlerinin ardından kalelerdeki askerî potansiyelin önemli bir kısmını teşkil ediyordu. Kelime olarak “bekâr” anlamına gelen azeb, Osmanlı Devleti'nin vârisi olduğu Türk devletlerinin ordularında da mevcut bulunan bir gruptu.¹¹⁰⁶ Batılı kaynaklarda XIV ile XVI. yüzyıllar arasında “korsan” ve “deniz haydudu” ifadelerine karşılık olarak kullanılması ile Batı Anadolu Türk beylikleri ile Anadolu Selçuklularında azeb isimli birliklerin deniz kuvvetlerinde görev yapması¹¹⁰⁷ ile ilgili görünmektedir.

Azebler başlangıçta her 20 haneden avarız karşılığı 1 asker toplanarak teşkil edilen birliklerdi. Varlığı Yeniçeri Ocağının teşkilinden öncesine dayanan azebler, XVI. yüzyıl başlarında bile ordu mevcudunun dikkate değer bir kısmını meydana getiriyordu.¹¹⁰⁸ Güçlü ve kuvvetli kişiler arasında seçilen azebler, ok ve yayla teçhiz

¹¹⁰¹ BOA.**A.DVNSMHH**.d. 72, s. 338, hük. 666.

¹¹⁰² BOA.**MAD**.d. 6166, s. 72, 75.

¹¹⁰³ *Mehmed Pîrali Ser-topçu* [fî yevm] 8. Bk. BOA.**MAD**.d. 6166, s. 72; *Ahmed Ali Ser-bölük* [fî yevm] 6. Bkz. BOA.**MAD**.d. 6166, s. 75.

¹¹⁰⁴ BOA.**MAD**.d. 5683, s. 69.

¹¹⁰⁵ BOA.**MAD**.d. 5683, s. 79, 81.

¹¹⁰⁶ Boen, H. (1986). “Azab”. **EİP**, I (A-B), Liden: Brill, 807.

¹¹⁰⁷ Bostan, İ. (1991). “Azeb”. **DİA** (C. 4). İstanbul: TDV, 312.

¹¹⁰⁸ Káldy-Nagy, G. (1977). “The First Centuries of the Ottoman Military Organization”. **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 31/2, 163; G. Boen, H. (1986), 807; Bostan, İ. (1991), 312.

edilmiş hafif piyade sınıfı birliklerdi.¹¹⁰⁹ Daha XV. yüzyıl ortalarından itibaren kalelerde görevlendirilmeye başladılar¹¹¹⁰ ve bu uygulama XVI. yüzyılda yaygınlaştı.¹¹¹¹

Ege'deki Osmanlı kalelerinin bir bölümünde azebler görevlendirilmişti. XVII. yüzyıl başlarına bakıldığında Midilli Kalesi,¹¹¹² Sakız Kalesi,¹¹¹³ Narince Kalesi¹¹¹⁴ ve Rodos Kalesi¹¹¹⁵ garnizonlarında azeblerin mevcut bulunduğu görülmektedir. Azeblerin fiziksel ve stratejik olarak kalabalık birliklerle savunulması gereken kalelere konuşlandırıldığı anlaşılmaktadır. Ege Adaları perspektifinden azeblerin kalelerde nasıl bir görev üstlendikleri sorusuna belgeler kesin bir cevap sunmamaktaysa da azeblerin imparatorluk coğrafyasının hudutları boyunca kalelerde kapılarda gece ve gündüz nöbet tuttıkları ve kaleye kereste tedarik etmek gibi görevler üstlendikleri bilinmektedir.¹¹¹⁶

Azebler esas olarak kara ve deniz sınıflarına ayrılıyordu.¹¹¹⁷ Bu sebeple mevacib defterlerinde daimî olarak donanmada hizmet veren azeblere de tesadüf etmek mümkündür. Buna göre 1604'te, Molivo İskelesi'nde demirli gemilerde azeblerin görev yaptığı tespit edilebilmektedir.¹¹¹⁸ Aynı dönemde, Rodos Kalesi'nde¹¹¹⁹ ve Sakız Kalesi'nde¹¹²⁰ de denizci azeblerin bulunduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan ne Rodos ne de Sakız'a ait kayıtlarda gemilerde daimî olarak görevlendirilen denizcilerin azeb olduğu ifade edilmekle birlikte adaların her ikisinde de en azından XVI. yüzyıl ikinci yarısından beridir denizci azeblerin görevlendirildiği bilinmektedir.¹¹²¹ Ek olarak azebler arasında reis unvanı taşıyan askerlere rastlanmaktadır. Örneğin Sakız'da azeb bölüğünün komuta kademesinde

¹¹⁰⁹ Bostan, İ. (1991), 312. Celalzâde, azeblerin toplanması ve azeblerde aranan nitelikler hakkında bilgi vermektedir. Bk. Celâl-zâde Mustafa (1990), *Selim-nâme*, A. Uğur, M. Çuhadar (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı, 130.

¹¹¹⁰ Gezer, Ö. (2016), 279-280. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın tespitlerine göre azebler ilk olarak 1501'de Midilli Kalesi'nde görevlendirilmiştir. Bk. Uzunçarşılı, İ. H. (1988), I, 527.

¹¹¹¹ Bostan, İ. (1991), 312.

¹¹¹² BOA.*MAD*.d. 5683, s. 74-77.

¹¹¹³ BOA.*MAD*.d. 5683, s. 97-103.

¹¹¹⁴ BOA.*MAD*.d. 5683, s. 62-66.

¹¹¹⁵ BOA.*MAD*.d. 5683, s. 25-43.

¹¹¹⁶ Kılıç, O. (2012), 111.

¹¹¹⁷ Uzunçarşılı, İ. H. (1988), I, 527.

¹¹¹⁸ *Cemâ'at-i 'azebân-ı keştîhâ-yı iskele-i Molivo*. Bk. BOA.*MAD*.d. 5683, s. 77.

¹¹¹⁹ *Cemâ'at-i rüesâ-yı keştîhâ-yı Kal'a-i Rodos*. Bk. BOA.*MAD*.d. 5683, s. 43-45.

¹¹²⁰ *Cemâ'at-i 'azebân-ı Kal'a-i Sakız*. Bk. BOA.*MAD*.d. 5683, s. 97.

¹¹²¹ BOA.*A.DVNSMHM*.d. 10, s. 210, hük. 319.

2 askerin “reis” unvanı taşıdığı görülmektedir.¹¹²² Rodos’ta ise denizciler, kara azebleri gibi “oda” denilen bölüklere ayrılarak teşkilatlandırılmışlar¹¹²³ ve bazı mevacic defterlerinde azeblerle birlikte listelenmişlerdi. 1551 tarihli bir defterde bunun örneğine tesadüf etmek mümkündür.¹¹²⁴

Azebler “ağa” unvanlı görevlilerin komutasında hareket ediyordu. Ağalar, hisar erleri için dizdarların oynadığına benzer bir rol üstlenmişlerdi. Bilhassa boş gediklerin tevcihinde etkili olmaları, istihdam sürecinde azeb ağasının konumunu daha önemli hâle getiriyordu.¹¹²⁵ Yukarıda da ifade edildiği üzere bazı azeb ağalarının kethüdaları da bulunuyordu. Azeb ağalarının kimliği ve bu pozisyona nasıl geldikleri konusunda sınırlı da olsa örnek teşkil edebilecek bilgiler mevcuttur. Zira defterlerde bazen kaideleri tatbikatın belirlediği durumlarla karşılaşmak mümkündür. İstisnai bir şekilde Midilli sipahilerinden Ömer oğlu Mustafa’ya, XVII. yüzyıl başlarında Midilli azeblerinin ağalığı görevi verilmişti. Dahası yürüttüğü bu iş için ulufe almıyordu.¹¹²⁶ Rodos Kalesi’nde görev yapan azeblere komuta etmek yüksek gelirli olduğu kadar prestijli bir iş olarak da görülüyor olmalıdır. 1632’de Reisülküttab tezkeresiyle Rodos azebleri ağası olan Mehmed [b.] Abdullah, *sefer-i hümâyûnda* görev almasının ardından Silahdar Ağası tarafından tayin edilmişti.¹¹²⁷ 13 Nisan 1636’da Rodos Kalesi Azeb Ağalığı pozisyonuna 50. Yeniçeri Bölüğü’nden Ferruh b. Abdi görevlendirilmişti.¹¹²⁸ Dolayısıyla sipahilerden yeniçerilere kadar gediğin gelirine göre çeşitli sınıflardan personeller azeb ağalığı pozisyonunda görevlendirilebiliyordu.

Azeb ağasının ve kethüdasının ardından reisler gelmekteydi. Hiyerarşik olarak “oda” denilen azeb bölüklerinin başındaki “seroda” unvanlı odabaşılar da reislerin ardından geliyordu. Dolayısıyla ağa, kethüda ve reisin ardından gelen oda başıların, bölükbaşılara denk olduğunu düşünmek mümkündür. Odaların Rodos’ta

¹¹²² Mustafa [b.] Abdullah, *reis*, 6 [akçe]; Hasan [b.] Musa, *reis-i keşfihâ-yı iskele*, 5 [akçe]. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 97.

¹¹²³ BOA.**MAD**.d. 5683, s. 43-45.

¹¹²⁴ *Cemâ’at-i rüesâ ve ‘azebân-ı Kal’a-i Rodos*. Bkz. BOA.**MAD**.d. 5228, s. 25.

¹¹²⁵ Rodos Kalesi azeblerinin ağasının bir arzı için bkz. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 2/1.

¹¹²⁶ Mustafa Ömer *an-ebnâ-yı sipâhiyân nâ-ulûfe mevcud*. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 74.

¹¹²⁷ *Mezkûr sefer-i hümâyûnda mülâzım olub ağası defteri mucibince zikr olunan ağalık mezkûra virilmiştir*. Bk. BOA.**MAD**.d. 7365, 29.

¹¹²⁸ k. 50 Ferruh b. Abdî *’an-Cemâ’at-i Yeniçeriyân, Âğâ-yı ‘azebân-ı Kal’a-yı Mezbûre fî yevm 80 [akçe] (fî 7 Za sene 1045)*. Bk. BOA.**MAD**.d. 7385, s. 32.

genellikle 5 - 6 kişilik birimlerden müteşekkil olduğu görülür.¹¹²⁹ Aynı dönemde Sakız'da ekseriya 10,¹¹³⁰ Midilli¹¹³¹ ve Narince¹¹³² kalelerinde 8 ila 10 arasında değişen sayıda askerden oluşan azeb bölüklerine tesadüf edilir. Bu sayı İran sınırındaki Osmanlı kalelerinde de 10'dur.¹¹³³ Dolayısıyla yapılanma büyük ölçüde imparatorluk geneliyle benzerlikler gösteriyordu.

Hisar erleri, topçular ve azebler gibi kalelerdeki en temel ve kalabalık birliklere temas ettikten sonra belli alanlarda uzmanlaşmış, kalenin belli noktalarında görev yapan askerlere temas edilebilir. Bunlardan ilki, kalenin zayıf karnını teşkil eden kapılarda görev alan *bevvalar*dır. *Bevvalar*ın görevinin temelde kale kapılarının savunmasından çok kaleye giriş ve çıkışları denetlemek olduğunu düşünmek daha doğrudur. Görevi mutlak bir şekilde tanımlanmış olan askerlerin tamamında olduğu gibi kapılardan sorumlu olan *bevvalar* da daha fazla gelir tasarruf ediyordu.¹¹³⁴ Yalnız bu durum bile onların yürüttükleri işin ne denli kritik olarak kabul edildiğini göstermektedir. Ortalama bir askerden daha fazla ulufe tasarruf edebilmenin yolu, doğal işleyiş dâhilinde tecrübe ve yetenek sahibi olmaktan geçiyordu. Dolayısıyla *bevvalar*ın sıradan askerler olmadığını düşünmek için yeterli veri mevcuttur. Nitekim kapılarda görevlendirilen bu askerlerin niteliklerine ilişkin Osmanlı öncesi askerî talimatnamelerde dahi bazı açıklamalara tesadüf etmek mümkündür. Örneğin Bizans İmparatoru VI. Leo'nun *Taktika*'sında kapıların güvenilir askerlere teslim edilmesi gerektiği, muhasara hâlinde doğrudan kapıları etkilemeyen bir çatışma olmadıkça görevli personel dışında kapılara asker dâhil kimsenin yaklaştırılmaması gerektiği belirtilmektedir.¹¹³⁵

Osmanlı Dönemi'nde kapılar ve kapıların savunmasına yönelik genel uygulamalar hakkındaki hususlar günümüze değin ulaşmıştır. Kalenin bir anlamda "içeriden fethi" tehlikesine karşı dostların bile kaleye kontrolsüzce girmesine müsaade edilmiyordu. Kalenin bulunduğu bölgedeki idari yetkilere sahip görevlilerin

¹¹²⁹ BOA.*MAD*.d. 5683, s. 25-43.

¹¹³⁰ BOA.*MAD*.d. 5683, s. 97-103.

¹¹³¹ BOA.*MAD*.d. 5683, s. 74-77.

¹¹³² BOA.*MAD*.d. 5683, s. 62-66.

¹¹³³ Kılıç, O. (2012), 113.

¹¹³⁴ 1604'te Rodos Kalesi'nde 9. Bölükte görev yapan Abdullah oğlu Mehmed 9 akçe; 40. Bölük'te görevli İbrahim oğlu Mustafa 7 akçe günlük alıyordu. Bu durumda günlük ortalama bir hisar erinden biri 4 diğeri ise 2 akçe daha fazla ulufe tasarruf ediyordu. Bk. BOA.*MAD*.d. 5683, s. 5, 15.

¹¹³⁵ *The Taktika* (2010), 15.49.306-309.

dahi yanlarında kalabalık bir mahiyetle kaleye girmesi mümkün değildi. Dahası ana kapıları mutlaka nöbetleşe en az iki askerle müdafaa edilen kalelere girebilmek ya da kaleden çıkabilmek için düzenli olarak bir çeşit parola belirleniyordu.¹¹³⁶

Kalelerin fiziksel durumu görev yapan *bevvab*ların sayısı üzerinde etkili oluyordu. Nitekim en fazla sayıda *bevvab*, Rodos Kalesi'nde görev yapıyordu. Kalelerdeki kapıların genellikle isimleri olmasına rağmen ne yazık ki kayıtlar görev yerlerini belirtme hususunda ketum davranmaktadır. Bununla birlikte Kara Mustafa Paşa tarafından yaptırılan bir sayımda istisnai bir şekilde Kefalos Kalesi'ndeki *bevvablardan* birinin görev yeri *bevvab-ı varoş* ifadesiyle açık edilmiştir.¹¹³⁷ Bunun dışında çalışmaya konu olan defterlerde benzer bir açıklamaya rastlanılmamıştır.

Bir diğer önemli birlik ise *mehterandı*. Esasen "mehter" yüksek rütbeli hizmerkâr, at uşağı ya da çadır uşağı gibi görevlilerin unvanı olarak da tesadüf edilen, geniş kullanım alanına sahip bir tabir olarak karşımıza çıkar.¹¹³⁸ Bununla birlikte Ege'deki Osmanlı kalelerinde "mehteran" olarak listelenen birliklerin akla ilk gelen hâliyle askerî bando niteliği taşıdığını düşünmek için elde yeterli delil vardır. Türklerde askerî bandonun gelişimi Osmanlılardan çok öncesine dayanıyordu. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nde Osman Gazi'yle birlikte mehter geleneğinin ortaya çıktığına ilişkin bir görüş mevcuttur. Mehter çaldırmak bir çeşit hâkimiyet alameti olduğu¹¹³⁹ için mehtere ilişkin teşrifat ananevi olarak ortaya çıkmış, sıkı kaidelere bağlı olarak gelişim göstermiştir. Ocak nizamında yalnız yeniçeri ağasının mehteri bulunabilirdi. Sefere ağanın dışında sekbanbaşı başbuğ olarak tayin edilmedikçe de İstanbul'dan mirî mehter gönderilmezdi.¹¹⁴⁰ Dolayısıyla kalelerde de mutlak usullere bağlı olarak mehter çalındığını düşünmek yerinde olur.

Evliya Çelebi, mehterhaneleri kalenin mekânsal organizasyonunda temel bir konuma yerleştirir. Kaleleri tasvir ederken mehterhaneyi, cephe ve erzak

¹¹³⁶ Konstantin Mihailoviç (2017), 112.

¹¹³⁷ BOA.*MAD*.d. 7385, s. 68.

¹¹³⁸ Uzunçarşılı, İ.H. (1988), I, 181-182, dipnot 4; Akgündüz, A. (1996), 203, 207-208; *Kavanin-i Yeniçeriyan* (2008), 106-107.

¹¹³⁹ Özcan, N. (2003). "Mehter". *DİA* (C. 28). İstanbul: TDV, 546.

¹¹⁴⁰ *Kavanin-i Yeniçeriyan* (2008), 97.

deposuyla birlikte anar.¹¹⁴¹ Evliya Çelebi'nin anlatısında ayrıca mehter ile kaledeki zaman algısı arasında temel bir bağ kurulur. Örneğin İbrahim Paşa Kervansarayında mehter, kapıların kapandığını ve açıldığını haber verir.¹¹⁴² Zile Kalesi'nde geceleri 2 defa,¹¹⁴³ Van Kalesi'nde de güneş batınca ve gece yarısında 2 defa mehter çalınırdı.¹¹⁴⁴ Kılburun'da günde 5 kere nevbet çalınırdı.¹¹⁴⁵ Vulkovar Kalesi'nde mehter çalındığında nöbetçiler bağırarak mukabele ederdi.¹¹⁴⁶ Bu açıklamalar kalenin işleyişinde mehterin kritik bir rolü bulunduğu anlamına gelir. Mehter, kalede muayyen olarak gerçekleştirilmesi gereken bir uygulama için doğru zamanın geldiğini bildiren bir uyarı olarak karşımıza çıkar.

Mehterin, nevbet çaldırmanın, Türk devlet geleneğindeki yeri hâkimiyet alameti olmasından ileri geliyordu. Dolayısıyla Ege'de yani neredeyse tamamı gayrimüslimlerden oluşan bir sahada mehter, Türk egemenliğinin kurumsal varlığını uyruklara hatırlatan bir unsur olmalıdır. Nasıl ki savaş zamanında askeri şevke getiren bir psikolojik etkiye sahipse barış zamanında da geçmişte elde edilen zaferlerin, fethin ve barışın nişanesi olarak kalelerdeki varlığını sürdürmüştür. Nitekim idari merkez rolü de üstlenen kalelerde mehter bulunuyordu. Rodos gibi kalabalık bir garnizonda mehter, vurmaları ve üflemelileriyle birlikte tam bir askerî bandomdur.

Kalelerdeki sivil görevlileri temelde ikiye ayırmak mümkündür: dinî ve idari. Dinî görevlileri genellikle kalelerdeki imamlar, hatipler ve imam-hatipler teşkil ediyordu. Devletin prensipteki ideolojik duruşu bir tarafa ömrü bir burçta, bir top

¹¹⁴¹ Rusçuk, Yergöğü, Harput ve Zile kaleleri için bk. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2002). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**. III. Kitap (2. baskı), Y. Dağlı, S.A. Kahraman ve İ. Sezgin (Haz.). İstanbul: YKY, 135, 147, 180, 181.

¹¹⁴² “Ba'de'l-işâ kârbânsarâyın mehterhânesi çalınup demir kapuları sedd ederler. Ale's-sabâh yine mehterhâne çalınup cümle yolcuları âgâh edüp kapuları meftûh ederler.” Bk. Evliya Çelebi (2006), 219.

¹¹⁴³ “... kal'a dizdârı ve yüz aded kal'a neferâtı bunda sâkin olup her şeb iki nevbet mehterhânesi çalınur.” Bk. Evliya Çelebi (2006), 147.

¹¹⁴⁴ “... mehterhâne ikinci yatsıda ve vakt-i Şâfi'de sekizer kat mehterhâne-i Süleymân Hân kösleriyle çalınur.” Bk. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001a). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, IV. Kitap, Y. Dağlı, S.A. Kahraman (Haz.). İstanbul: YKY, 116.

¹¹⁴⁵ “...mehterhâne çalınup beş kal'ada beş vakitde mehterhâne fasılları olur.” Bk. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001b). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, V. Kitap, S.A. Kahraman, Y. Dağlı (Haz.). İstanbul: YKY, 97.

¹¹⁴⁶ “Ve her gece dîdebânlar 'Allâh yeğdir yeğ' deyü feryâd edüp evkât-ı hamsede mehterhânesi çalınır.” Bk. Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001c). **Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, VI. Kitap. Y. Dağlı, S.A. Kahraman, İ. Sezgin (Haz.). İstanbul: YKY, 104

namlusunun ardında geçen askerler için dinsel ihtiyaçlar ortalama bir insandan çok daha önemli olabilir. Bu sebeple mevcudu ne kadar olursa olsun bütün kalelerin en azından bir imamı bulunuyordu. Bu durum kalelerin mekânsal kullanımı hususunda da sarıh bir gerçeği ortaya koymaktadır: İbadethaneler kalelerin mahzen kadar tabii bir unsuruydu. Camiler kalede İslam sancağının dalgalandığının en önemli nişanelerinden biri olarak görülüyor olmalıydı. Nitekim fethin hemen ardından Midilli Kalesi'ne Mahmud Paşa tarafından Fatih Sultan Mehmed adına bir cami inşa ettirildi.¹¹⁴⁷ 1580'de Midilli garnizonundaki muarriif,¹¹⁴⁸ imam,¹¹⁴⁹ hatip,¹¹⁵⁰ kaim¹¹⁵¹ ve 3 müezzinden¹¹⁵² oluşan kalabalık kadronun söz konusu camide görev yaptığı anlaşılmaktadır. Molivo'nun da imam ve hatibinin¹¹⁵³ yanı sıra bir de müezzini¹¹⁵⁴ bulunuyordu.

Kâtipler ise genellikle dizdar, kethüda ve imamla birlikte listelenirdi. Kâtibin hem müstahfızlarla ilgili hem de azeblerle ilgili bürokratik süreçleri yürüttüğü durumlarda bu husus defterlerde belirtilirdi. Söz gelimi 1604'te, Rodos garnizonunda görevli olan Mustafa [b.] Hüseyin hisar erlerinin hem de azeblerin kâtipliğini üstlenmişti.¹¹⁵⁵ Öte yandan eldeki kayıtlar, kalelerin tamamında kâtiplerin görev yapmadığını göstermektedir. Rodos'taki kalelerin kalanında kâtip bulunmuyordu.¹¹⁵⁶ İstanköy'e bakıldığında sadece Narince Kalesi'nde kâtip görevlendirildiği tespit edilebilmektedir.¹¹⁵⁷ Dolayısıyla tatbikatta sadece merkezî kalelerde, kalabalık garnizonlarda kâtiplerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

¹¹⁴⁷ Konuk, N. (2008), 126.

¹¹⁴⁸ *Muarriif-i câmi'-i kal'a-i Midillü*. Bk. BOA.**TT**.d. 594, s. 39.

¹¹⁴⁹ *İmâm-ı câmi'-i kal'a-i Midillü*. Bk. BOA.**TT**.d. 594, s. 38.

¹¹⁵⁰ *Hatib camî'-i Midillü*. Bk. BOA.**TT**.d. 594, s. 38.

¹¹⁵¹ *Kaim-i câmi'-i Kal'a-i Midillü*. Bk. BOA.**TT**.d. 594, s. 39.

¹¹⁵² *Ali b. Arslan Müezzîn-i câmi'-i kal'a-i Midillü*; *Ali b. Murad Müezzîn-i diğer câmi'-i kal'a-i Midillü*; *Velî b. Hüseyîn Müezzîn-i salâ' câmi'-i kal'a-i Midillü*. Bk. BOA.**TT**.d. 594, s. 38.

¹¹⁵³ *Mevlana Ferîd b. Bayezid Hatib ve imâm-ı Kal'a-i Molivo*. Bk. BOA.**TT**.d. 261, s. 105.

¹¹⁵⁴ *Hızır b. İlyas Müezzîn*. Bkz. BOA.**TT**.d. 261, s. 105.

¹¹⁵⁵ *Mustafa Hüseyin/Kâtib/Müstahfazân/ve 'azebân-ı/ka'l'a-yı m./fî yevm/hamse*. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 2.

¹¹⁵⁶ Bu hususa Mustafa Hüseyin'in mevacic kaydında şu şekilde işaret edildiği anlaşılmaktadır: *Mustafa Hüseyin kâtib-i merdân ve 'azebân ve topçıyân ve tevâbihâ*. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 12.

¹¹⁵⁷ *Mehmed/Kâtib/fî yevm hamse*. Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 55.

4.3.3. Görev Süresi

Askerlerin kariyerlerine ilişkin olarak mevacic defterlerine düşülen notlar, bir askerin takriben de olsa azami görev süresi hakkında bilgi vermektedir. Bir gedik mutasarrıfı olarak kale personeli, haklarını varislerine intikal ettirebilme ayrıcalığına sahipti. Bir başka ifadeyle asker eğer kendinden sonra görevini yerine getirebilecek nitelikte bir ya da daha fazla sayıda oğula sahipse gediğini miras bırakabilirdi. Uygulamaya ilişkin çok sayıda emsal göstermek mümkündür. Bununla birlikte Leryos Kalesi Kapıcısı (*bevıab*) Mehmed'in çocukları müşahhas bir örneği teşkil eder. 1593'te Leryos Kalesi *bevıabı* olan Abdullah oğlu Mehmed'in çocukları İbrahim ve Yusuf'a 10 yıl sonra babalarının gediği miras kalmıştı. Böylece gediği müştereken tasarruf etmişler ve *bevıablık* yapmışlardı.¹¹⁵⁸ Bu durum gedik sahibi olanların ömür boyu görev yapabildiklerinin en sarıh işaretidir.

Erken Modern Dönem'de ortalama insan ömründen bağımsız bir şekilde askerin bir göreve ömür boyu süreyle tayin ediliyor olması kulağa oldukça uzun bir süre gibi gelmektedir. Modern Çağ'da, salgın hastalıklarla mücadele konusunda geliştirilen önlemler, tedavi yöntemleri ve sanitasyon alanında yaşanan gelişmeler ile gıdaya ulaşmada artan olanakların ortalama insan ömrünü uzattığını var saymak mümkündür. Ortalama insanın hayatta kalma süresinin tarih boyunca gösterdiği seyir üzerine kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Bununla birlikte ne yazık ki sıradan insanın hayatı yeterince belgelenmediği için bu türden çalışmalar daha çok aristokratlar üzerine odaklanmaktadır. Neil Cummins, 800 ile 1800 yılları arasında yaşamış 115.650 Avrupalı aristokratın ölüm yaşı üzerine gerçekleştirdiği kapsamlı çalışmasında, Güney Avrupalı soyluların 1400 ila 1700 yılları arasında ortalama yaşam sürelerinin 50 civarında olduğunu ortaya koymuştur.¹¹⁵⁹ Cummins'in soylular üzerine gerçekleştirdiği tespitlerini Ege'deki kaleleri savunan müstahfızlar açısından karşılaştırılabilir kılan hususu şu şekilde açıklamak mümkün olabilir. Ortalama insanın yaşam süresi üzerine daha fazla verinin elde edilebildiği Modern Çağ'a ilişkin gerçekleştirilen araştırmalar da refah ile ortalama ömür arasında mutlak bir

¹¹⁵⁸ Bk. BOA.**TT**.d. 640, s. 185; BOA.**MAD**.d. 6166, s. 73.

¹¹⁵⁹ Bk. Cummins, N. (2017). "Lifespans of the European Elite, 800-1800". *The Journal of Economic History*. 77 (2), 406, 431.

bağ kurulamamıştır.¹¹⁶⁰ Dolayısıyla her ne kadar spekülatif görünse de Sanayi Devrimi'nden önce ortalama bir insanın ne kadar yaşadığı sorusuna cevap verirken, gerçeğe en yakın tahmine -şimdilik- aristokrarlarla karşılaştırarak ulaşmak mümkün görünmektedir. Özetle Ege'deki müstahfızlar, - muhtemelen- Avrupalı aristokratlara benzer şekilde ortalama 50 yaşına değin hayatta kalıyorlar ve hizmet veriyorlardı. Dolayısıyla görev süresi meselesini bu bağlamda ele almak gerekmektedir.

Ege'de bir müstahfızın görev süresine ilişkin olarak ilk önemli değerlendirme Yasemin Demircan'a aittir. Tarihçi, Limni üzerine gerçekleştirdiği araştırmasında XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl sonuna kadar olan tarihsel sürece yayılmış tahrir defterlerinden yararlandığı için verileri karşılaştırma olanağını elde etmiş görünmektedir. Ona göre kayıtlar Palukasrı Garnizonu'nda görevli askerlerden bazılarının 30 yıldan fazla kalenin burçlarında nöbet tuttukları ihtimalini gündeme getirecek niteliktedir.¹¹⁶¹ Tarihçinin tespitleri bir başlangıç noktası sayılabilir.

Öncelikle kayıtların karşılaştırmasının sunacağı sonuçlar üzerine açıklamada bulunmak gerekmektedir. Garnizonlar daha önce de ifade edildiği gibi dinamik bir şekilde sürekli olarak farklı askerlerle savunuluyordu. Askerlerin kariyerlerine ilişkin isimlerinin etrafına düşülen notlar, daima mutlak bir şekilde görev sürelerini tespit etmeye müsaade etmemektedir. Bir başka ifadeyle bazen defterlerde bir askerin bir diğerinin yerine çeşitli sebeplerle (ölüm, firar, yer değişikliği gibi) göreve başladığı belirtiliyorsa da bazen bir defterde olan askerin yerinde hiçbir açıklamaya yer verilmeksizin başka bir askerin görev yapmaya başladığı görülebilmektedir. Bir başka ifadeyle yapılan yoklamalarda, bir önceki defterde mevcut olmayan askerlere tesadüf edilebilmektedir. Özetle bir askerin görev süresini tespit etmek rastlantıya dayalı olarak mümkün hâle gelmektedir. Öyleyse kayıtların karşılaştırılması ne gibi bir sonuca götürebilir? Eldeki verilerin niteliği bir askerin toplam ya da ortalama görev süresinden ziyade azami görev süresi hakkında bilgi verebilir. Yukarıda paylaşılan tespitler, Palukasrı'nda bazı askerlerin 30 yıldan fazla görevde

¹¹⁶⁰ Acemoglu, D., Johnson, S. (2007). "Desease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth". *Journal of Political Economy*. 115 (6), 925 vd.

¹¹⁶¹ Demircan, Y. (2014a), 74-75.

kalabildiğini ortaya koymaktadır. Bu durumda, Ege'deki diğer kalelerle karşılaştırmalar yapılabilir.

Kale sayısının fazla olmasına ve kayıtların uzun sayılabilecek bir zaman dilimine yayılmasına karşılık tümevarımcı bir yaklaşım fikir verici olabilir. Kale teşkilatlanmasını sağlıklı bir şekilde yansıtmayı, kayıtların kısa sayılabilecek zaman dilimlerine yayılması gibi ilkeler bağlamında bazı kaleler örneklem evrenine dâhil edilebilir. En son fethedilen ve en geç teşkilatlandırılan kale Sakız Kalesi'dir. Bu bakımdan Sakız Kalesi'nin kayıtlarından böylesi bir karşılaştırma için yeterli veri elde edilebilir. Ek olarak Menteşe Adalarındaki kalelerden birinin verilerinden yararlanılabilir. Zira XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Menteşe Adalarındaki kalelerin verilerini ihtiva eden defter sayısı daha fazladır. Bu sebeple daha kısa zaman dilimlerini ele almak mümkündür. Bu kapsamda, İstanköy'deki Kefalos Kalesi'nin kayıtlarından yararlanılabilir. Zira Kefalos, en fazla sayıda verilerine ulaşılabilen kaledir.¹¹⁶² Aşağıda, Çizelge 4.3'te Sakız Kalesi Garnizonu'nun 3. Bölüğünde görev yapan askerler, Çizelge 4.4'te ise Kefalos Kalesi Garnizonu'nun 2. Bölüğü'nde görev yapan askerler listelenmektedir.

¹¹⁶² Bk. Giriş bölümü Tablo 1.1.

Çizelge 4.3. Sakız Kalesi Garnizonu 3. Bölük askerleri (1579-1642)¹¹⁶³

Yıllar	1579	1604	1635-1636	1642
Bölükbaşı	• Hüsev b. Abdullah	• <i>Abdullatif b. Seyyid Mehmed</i>	• <i>Seyyid Abdullatif</i>	• Hamza b. 'Âlî
Hisar eri	1. • Hasan Veli	• Süleymân Kâsım	• Musa Nasuh - Firar** • Muslu b. Abdullah - 12 Eylül 1631*	• Mehmed Abdullah Abdurrahman
	2. • Mehmed Bâkî	• Hüseyin Bâyezîd	• Ahmed b. Abdulcelil - Ölüm** • Hüseyin b. Abdullah - 2 Şubat 1632*	• Mehmed Ahmed
	3. • <i>Mehmed b. Nasûh</i>	• <i>Mehmed b. Nasûh</i>	• Ahmed b. İsa	• Yûsuf Aydın
	4. • Resûl Bâkî	• <i>Bekir Velid</i>	• <i>Bekir Velid</i> - Boş kalmış** • Resûl b. Abdullâh - 24 Şubat 1632*	• İsa Abdülkilam
	5. • Ahmed Yusuf - 23 Mart 1579*	• Yusuf b. Abdullah	• Bilal Abdullah	• Yûsuf Cağfer
	6. • <i>Hamza Yeğidek</i>	• <i>Hamza b. Yeğidek</i>	• Hamza Abdullâh	• Mehmed 'Âlî - 19 Ağustos 1640*
	7. • 'Âlî Hüseyin	• <i>Yusuf Cağfer</i>	• <i>Yusuf</i>	• Halil Receb
	8. • <i>Sefer Mustafa</i>	• <i>Sefer Mustafa</i>	• Pervane Abdullâh	• İbrahim
	9. • Mehmed b. Arslan	• Hasan Abdullâh - Firar** • Hasan Bekir - Eylül/Ekim 1604*	• Hamza	
Toplam	10	10	10	9

* Askerin göreve başlangıç tarihine işaret etmektedir.

** Gediğin başkasına verilme gerekçesine işaret etmektedir.

İsmine birden fazla defterde tesadüf edilen askerlerin adları *italik* yazılmıştır.

¹¹⁶³ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*MAD*.d. 5228, s. 82; *MAD*.d. 5683, s. 89; *MAD*.d. 7365, s. 106; *MAD*.d. 4634, d. 88.

Çizelge 4.4. Kefalos Kalesi Garnizonu 2. Bölük askerleri (1579-1642)¹¹⁶⁴

Yıllar	1579	1593	1604	1606	1631	1635-1636	1642
Bölük başı	• <u>Âlî b. Mustafa</u>	• <u>Âlî Mustafa</u>	• <u>Hüseyin 'Âlî</u>	• <u>Hüseyin 'Âlî</u>	• <u>Hüseyin 'Âlî</u>	• <u>Âlî Hüseyin</u>	• <u>Âlî Hüseyin</u>
1.	• Hüseyin Hasan - 23 Mart 1579*	• Musa Nasûh	• <u>Mustafa Mehmed</u>	• <u>Mustafa Mehmed</u>	• <u>Mehmed Ferhâd</u>	• <u>Mehmed Ferhâd</u>	• <u>'Âlî Bâlî</u>
2.	• Mahmud Çağfer	• Bekir b. Hasan	• <u>Hasan Mahmud</u>	• <u>Hasan Mahmud</u>	• <u>Hasan Mahmud</u>	• <u>Hasan Mahmud</u>	• <u>Mahmud Hasan</u>
3.	• <u>Yûsuf Vardar</u>	• <u>Yûsuf b. Vardar</u>	• <u>Yûsuf Vardar</u>	• <u>Yûsuf Vardar</u> - Ölüm • <u>Ferhad b. Yûsuf</u> - 1604/1605	• Ali Hasan - Firar • <u>Mustafa 'Âlî</u> - 12 Ağustos 1631	• <u>Mustafa 'Âlî</u>	• <u>Mustafa 'Âlî</u>
4.	• Hüseyin Vardar	• Hüseyin Ferhad	• <u>Bâlî Yûsuf</u>	• <u>Bâlî Yûsuf</u>	• <u>Hüseyin Bâlî</u>	• <u>Hüseyin Bâlî</u> - Ölüm • <u>Hasan Hızır</u> - 14 Haziran 1638	• <u>Hasan</u>
5.	• Mehmed b. Abdullah	• <u>Hızır b. Mustafa</u>	• <u>Hızır Mustafa</u>	• <u>Hızır Mustafa</u>	• Abdi Hamza - Ölüm • Mehmed Abdi - 31 Mayıs 1633	• <u>Yahya Hızır</u>	• <u>Mehmed Hızır</u>
6.			• <u>Ferhâd Mustafa</u>	• <u>Ferhâd Mustafa</u>	• <u>Hüseyin b. Ferhâd</u>	• <u>Hüseyin Ferhâd</u> - Boş kalmış • <u>Yusuf Hasan</u> - 15 Mayıs 1638	• <u>Yûsuf Hasan</u>
7.			• Mehmed 'Âlî - Ölüm • <u>Ahmed</u> - 29 Temmuz 1603	• <u>Ahmed</u>	• <u>Ahmed</u>	• <u>Ahmed Hasan</u>	• <u>Yahya Hasan</u>
8.			• <u>Hasan Abdullâh</u>	• <u>Hasan Abdullâh</u>	• <u>'Âlî Hüseyin</u>	• <u>Âlî Hüseyin</u>	• <u>Mustafa Abdî</u>
9.						• <u>Mustafa Abdullâh</u>	• <u>Mustafa Mehmed</u>
10.						• <u>Hızır</u>	• <u>Mustafa Hızır</u>
11.						• <u>Hızır Hasan</u>	• <u>Hızır Hasan</u>
12.						• <u>Hızır 'Âlî</u>	• <u>'Âlî Yûsuf</u>
13.						• <u>Abdî Hasan</u>	• <u>Abdi Nasûh</u>
Toplam	6	6	9	9	9	14	14

* Askerin göreve başlangıç tarihine işaret etmektedir.

** Gediğin başkasına verilme gerekçesine işaret etmektedir.

İsmine birden fazla defterde tesadüf edilen askerlerin adları *italik* yazılmıştır.

Aralarında akrabalık ilişkisi kurulabilecek olan askerlerin adları altı çizgili olarak yazılmıştır.

¹¹⁶⁴ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.**MAD**.d. 5228, s. 63; **TT**.d. 640, s. 177-178; **MAD**.d. 6166, s. 75; **MAD**.d. 5683, s. 70; **MAD**.d. 7365, s. 94; **MAD**.d. 7385, s. 93; **MAD**.d. 4634, d. 68-69.

Sakız Kalesi'nin 3. Bölüğü'nde görev yapan askerlere bakıldığında her yoklamada en az 4 yeni askerin göreve başladığı görülür. Bu, kale personelinin oldukça dinamik bir şekilde, sürekli olarak değişim içinde olduğunun en önemli göstergelerinden biridir. Yine de bölük ölçeğinde uzun süreli olarak aynı kalede görev yapan askerlerin oransal olarak fazla olabildiği de görülmektedir. Askerlik mesleğinde kıdem, diğer meslek gruplarıyla karşılaştırılınca şüphesiz daha hayati bir yere sahiptir. Dolayısıyla terfinin teşvik edilmediği bir yapılanmada, askerlerin uzun süre aynı görevde kalması ideal kabul edilebilecek bir durum olarak görülebilir. Yine de kısa sayılabilecek zaman aralıkları içinde âdeta kabuk değiştirircesine personelin büyük bir dönüşüme uğrayabildiği de Sakız'a ait veriler üzerinden ifade edilebilir. 1636'dan 1642'ye kadar bölük başı da dâhil olmak üzere hisar erlerinin tamamının değiştiği görülmektedir.

Kefalos ise daha ilgi çekici bir hususa işaret etmektedir. Kalede muhtemelen 1579'dan 1642'ye kadar yarım yüzyıldan fazla bir süre bölük başılık gediği aynı aileden gelen kişilerce tasarruf edilmişti. Kalelerde görevli askerlerin kul oğlu/kul kardeşi olduğu gerçeği bu noktada önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkar. Kul oğulları âdeta müstahfız olmak için dünyaya gelmiş kişilerdi. Çünkü sistem onların müstahfız olarak kalmaları üzerine kurgulanmıştı.¹¹⁶⁵ Bir başka ifadeyle bir kul oğluna daha önce babası tarafından tasarruf edilen gediğin miras kalması hukuki olarak güvence altına alınmıştı. Böylece Ege'de XVI. yüzyıl sonlarına doğru ve XVII. yüzyılda artık ikinci hatta üçüncü nesil kul oğullarının göreve geldiği görülmektedir. Bir kul oğlunun gediğini evladına miras bırakmasının pratikte doğurduğu en önemli sonuç, askerî hiyerarşide yükselmeleri prensip olarak engellenmiş önemli sayıdaki askerin sürekli olarak kalelerde tutulabilmesiydi. Dolayısıyla düzenli olarak aynı kaynaktan asker ihtiyacını karşılamak mümkün olmuştu. Zaten kayıtların da zımnen bu hususa işaret ettiği var sayılabilir.

Kefalos'ta görev yapan Mustafa oğlu Ferhad isimli asker ile Ferhad oğlu Hüseyin isimli asker arasında muhtemelen baba-oğul ilişkisi vardı. Gedik ihdas edildikten ve Mustafa oğlu Ferhad'a verildikten sonra 1604'ten 1638'e kadar o ve oğlunda kalmış, muhtemelen Hüseyin'in görevini devredebileceği bir oğlu olmadığı

¹¹⁶⁵ "Kul-oghlu" (1986), 366.

için gediğinden vazgeçip boş bırakmış (*fariğ*), böylece görevi Yusuf isimli bir askere geçmişti. Öyleyse askerler görevde kalabilecekleri sürece gediklerini tasarruf edebilmişlerdi.

Askerlerin görev süreleri çoğu durumda ölümleriyle sona ermişti. Palukasrı'nda daha önce tespit edilen sürenin Sakız ve Kefalos ile uyum içinde olduğu görülmektedir. Sakız'da 1604'ten 1636'ya kadar olan süreçte 3 askerin en azından 30 yıldan fazla süre görevde kaldığı tespit edilebilmektedir. Kefalos'ta ise 1579'dan 1606'ya değin 1, 1606'dan 1631'e kadar 2 askerin 30 yıl ve daha fazla süre kalede görev yaptığı anlaşılmaktadır. Ege'deki yaşam tarzına ve iklimsel koşullara yakın coğrafyada, ideal sayılabilecek bir hayat süren Güney Avrupalı aristokratların bu dönemde ortalama 50 yıl hayatta kaldığı ¹¹⁶⁶ gerçeği hatırlandığında Ege'deki bir kalede 30 yıl civarında görev yapan bir askerin neredeyse bütün hayatını kalede geçirdiğini ifade etmek mümkündür. Bozcaada Kadısı Ebu Talib'in çocuk yaştaki askerlerin kale garnizonundaki varlığından yakındığı arzına yukarıda değinilmişti. ¹¹⁶⁷ Öyleyse çocuk yaştaki babasının kılıcını ve kâfiri cebesini kuşanan bir müstahfız için kale, sadece geçim kapısı ya da hayatını tehlikeye attığı taştan ve harçtan bir yapı değil, ömrü boyunca hayatın kendisiyle adeta özdeş bir yer olacaktı. Bu noktada, kale ve etrafında hayatını inşa eden, memleketinin güvenliği için çabalayan birliklerin ve toplumsal grupların mevcuduna temas edilebilir.

¹¹⁶⁶ Cummins, N. (2017), 431.

¹¹⁶⁷ ... *elli dört neferinin bâzı pîr-i fetevân ve bâzı sıbyân olmağın Allah hıfz eyleye düşman muhâsara eylese muhâfazaya kâdir olmadıkları zâhir ve bâhir olub...* Bk. BOA.MAD.d. 7365, s. 102.

4.4. Garnizon Mevcudu

4.4.1. Yeterli Personel Sayısı

Kalelerde görevli personelin sayısı ihtiyaçlara bağlı olarak belirlenmişti. Görevli asker sayısı üzerindeki belirleyici faktörlerin başında savunma yapılarının fiziksel durumu geliyordu. Midilli Adası'ndaki kalelerden 42'si Midilli'de, 11'i Molivo'da olmak üzere elliden fazla nöbet noktasında sürekli olarak asker bulundurulması gerekiyordu ve eldeki asker sayısının bu ameliye için yeterli olmadığı anlaşılmıştı. Ada savunması için 300 yeni asker sevk edilmişti.¹¹⁶⁸ Özetle Midilli örneğinde asker sayısı üzerinde işler tutulması gereken savunma yapılarının büyüklüğü etkili olmuştu.

Sakız Kalesi'ne işlevsel olarak kentin müdafaası sorumluluğu da yüklenmişti. Takriben 150'si azab olmak üzere 300 personeli bulunan garnizondan 30 asker kapıların savunması ile görevlendirilmişti. Ek olarak idari işlerin sürdürülebilmesi için de kale personeli görev alıyordu. Hemen her gün yaklaşık 20 nefer, eminin emrinde çalışıyordu. Bu sebeple kalenin komuta kademesi derya mevsiminde asker göndermek konusunda daima isteksiz davranıyordu.¹¹⁶⁹

Derya mevsimi, adaların muhafazasındaki tehdit algısının arttığı bir dönemi teşkil ediyordu. Zira stratejik yaklaşım adaların müdafaasını denizden başlatıyordu. Bu dönemde en yakındaki askerî birlikler Rodos Deryabeyi'nin emrindeki gemilere kaydırılıyordu. Savunma bağlamında Menteşe sancağı, Rodos'un savunmasında istifade edilen askerî kaynağa ev sahipliği yapıyordu. Söz gelimi 1558 derya mevsiminde Menteşe sancağından 144 tımarlı sipahi sancak beyinin emrindeki kadırgalarda savaşçı olarak görev yaptı.¹¹⁷⁰ Aynı dönemde, Rodos'taki sipahilerin yarısı da donanma seferine sevk edilmişti.¹¹⁷¹ Bununla birlikte görev gereği İstanbul'da bulunmak gibi sebeplerle sefere katılmayan sipahiler de oluyordu. 1566'da Menteşe sipahilerinden 28'i sefere katılmadı.¹¹⁷²

¹¹⁶⁸ BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 497, hük. 695.

¹¹⁶⁹ BOA.A.DVNSMHH.d. 73, s. 275, hük. 628.

¹¹⁷⁰ BOA.KK.d. 300, s. 4, 5-9.

¹¹⁷¹ BOA.A.DVNSMHH.d. 9, s. 60, hük. 158.

¹¹⁷² BOA.KK.d. 301, 8-9.

Ege Adalarının sahne olduğu tarihî gelişim, özellikle I. Süleyman Dönemi'nin Orta Avrupa politikasının bölgedeki dengeler üzerinde etkiler uyandırdığını ortaya koymaktadır.¹¹⁷³ Nitekim I. Süleyman'ın Orta Avrupa'yı hedef alacağı bir seferin öncesinde Rodos ve Midilli'ye asker kaydırılmasına yönelik planlamalar yapılması bu görüşü destekler niteliktedir. Adaları kapsayan stratejik kurgu, Midilli ve Rodos'u etraflarındaki askerî kaynakların merkezine konumlandırıyordu. Ayas Paşa'nın 1529 tarihli raporu bunu açık şekilde ortaya koymaktadır. Buna göre ihtiyaç hâlinde Rodos'a Menteşe'den 200 sipahinin kaydırılabileceğinin planlaması yapılmıştı.¹¹⁷⁴ Midilli Kalesi'ne ise Karesi Sancağından 250 sipahinin nakledilebileceği uygun görülmüştü.¹¹⁷⁵ Rodos'a daha az sayıda asker sevkinin tasarlanması, Rodos Kalesi'nin savunma potansiyeliyle ilişkilendirilebilir. Öte yandan tezkeresiz sipahilerin Ada'ya sevk edilmesinin sebebi yüksek gelirli sipahilerin cebelûleriyle birlikte asker açığını kapatabileceğinin düşünülmesi olabilir. Benzer bir husus Midilli'deki sipahilerin 1572 sefer mevsimine yönelik olarak görevlendirilmesi, hususunda gündeme gelmişti. Midillili sipahilerin top yekûn sefere katılması yerine 2.000 akçeden fazla timar tasarruf edenlerin sefere gönderilmesine, onlara da iyi bir şekilde teçhiz edilmiş olan cebelelûlerinin eşlik etmesine, daha az gelire sahip sipahilerin de tüfek kullanabilen cebelûlerini sefere göndermesine, kendilerininse alaybeyleri ile Ada'da kalmasına karar verilmişti.¹¹⁷⁶ Dolayısıyla tasarruf edilen timarın büyüklüğü üzerinden askerî kapasitenin kategorize edildiği ve stratejik hedeflere yönelik olarak harekete geçirildiği görülmektedir.

Ada'daki asker mevcuduna ilişkin bahsi geçen hükmü biraz daha yakından incelemek, sefer zamanı savunma için ayrılacak olan birliklerin nasıl belirlendiği hakkında fikir verici olabilir. Midilli Deryabeyi'ne hitaben kaleme alınan hükümde, önce Deryabeyi'nin payitahta yazdığı mektuptan alıntı yapılarak merkezin talebi hatırlatılır. Buna göre Midilli sipahilerinin alaybeyleriyle sefere hazır edilmesi gerekmektedir. Ardından bu talebe yönelik Deryabeyi'nin çekincesine yer verilir.

¹¹⁷³ Osmanlı-Habsburg rekabetinin yayıldığı sahalar ve Akdeniz üzerindeki etkileri bağlamında bir değerlendirme için bk. Hess, A. (2010). **Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi** (Çev. Ö. Kolçak). İstanbul: Küre Yayınları, 105 vd.

¹¹⁷⁴ ... Menteşe sancağının tezkiresüz sipâhilerinden Rodos Kal'ası muhâfasiçün ta'yîn olunacak ikiyüz nefer münasip görülür. Bk. BOA.**TS.MA**.d. 10215, s. 2.

¹¹⁷⁵ ... Karesi Sancağının tezkiresüz sipâhilerinden Midillü Kal'ası muhâfasiçün ta'yîn olunacak ikiyüz elli nefer münasip görülür. Bk. BOA.**TS.MA**.d. 10215, s. 2.

¹¹⁷⁶ BOA.**A.DVNSMHM**.d. 18, s. 141, hük. 300.

Sürekli tehdit altındaki Ada'nın güvenliği için alaybeyiyle birlikte sipahilerin sefere gönderilmesi, güvenlik zaafına yol açabilirdi. Deryabeyi, kaygılarını aktarırken ikna edici olmak için etkili bir argümana sarılır: ... *kadîmden olageldüğü üzere*... Son olarak önerisini de ekler: Alaybeyi ve sipahiler yerine tüfek kullanabilen cebelüler, çavuşlarla gidebilir. Payitahttan gelen yanıt ise yukarıda paylaşıldığı üzere tüfek kullanabilen cebelüler ile 2.000 akçe gelirden fazlasını tasarruf eden timarlıların tamamının İstanbul'a doğru asker taşıyacak gemilere zamanında bindirmiş olması yönündedir. Açık bir şekilde strateji belirleyen kadrolar, risk analizi yaparak Midilli'nin saldırıya uğrama ihtimalini sahadan gelen raporlar sebebiyle yeniden hesaplamışlardı. Bu husus Deryabeyi'nin sözünün etkili olduğunu düşündürebilir. Dolayısıyla meseleye dönük sayısal verilerin incelenmesine ihtiyaç vardır.

Yazışmalara en yakın döneme ait verileri ihtiva eden 1580 tarihli 594 numaralı icmal defter dikkate alındığında, alaybeyi düşülünce 80 sipahinin sefer için harekete geçirildiği görülmektedir.¹¹⁷⁷ Bu sayı adadaki sipahi varlığının %74'üne tekabül ediyordu. Geriye kalan 22 kişi zaten cebelü yetiştirebilecek kadar ekonomik güce sahip değildi.¹¹⁷⁸ Cebe aslında yekpare olmayan, plakalardan oluşan basit zırha verilen addır.¹¹⁷⁹ Timarlı sipahiler önce kendi zırhlarını ve ardından da gelirlerine göre yetiştirecekleri askerlerin zırhlarını (cebe) temin etmek zorundaydılar.¹¹⁸⁰ Özetle cebelü, giderleri timarlı sipahi tarafından finanse edilen ve zırh olarak en azından cebe taşıyan, atlı askerlere verilen genel addır. Kanuna göre 2.000 akçe geliri olan sipahi kendi cebe giymek ve bir gulamla sefere katılmak zorundaydı. 4.000-5.000 akçelik timarlı sipahi ise daha gelişmiş bir zırh olan bürüme giymeli ve yetiştirdiği 1 cebelü ile sefere katılmalıydı. 9.000 ila 11.000 akçe gelir tasarruf eden sipahi 2 cebelü, 12.000 akçelik timar mutasarrıfları 4 cebelü, 15.000 akçelik timara sahip olanlar ise 5 cebelü getirmekle yükümlü tutulmuştu. Bununla birlikte sahadaki tatbikatın kanunla mutlak bir uyum gösterdiği düşünülmemektedir.¹¹⁸¹ Bu durumda ortalama 3.000 akçe için 1 cebelü

¹¹⁷⁷ BOA.TT.d. 594, s. 1, 7-35. Timar mutasarrıfı 82 kişiden biri kâtipti. Bk. BOA.TT.d. 594, s. 27.

¹¹⁷⁸ Takriben bu döneme ait verileri aktaran Ayn Ali Efendi, Midilli'deki sefere çıkabilecek durumdaki sipahi sayısını 83 olarak göstermiştir. Bk. Ayn Ali Efendi (1018), *Kavanîn-i Âl-i Osmân der-Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân*, 49.

¹¹⁷⁹ Pakalın, M. Z. (1971), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 261.

¹¹⁸⁰ Ağoston, G. (2011). "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500-1800". *Explorations in Russian and Eurasian History*, 12(2), 290.

¹¹⁸¹ Emecen, F. (1993), "Cebelü". *DİA* (C. 7). İstanbul: TDV, 188-189.

yetiştirildiği,¹¹⁸² 3.000 akçeden az gelirli timarlar için de 1 gulam yetiştirildiği varsayılabilir. 1580 tarihine ait verilere göre sefere 80 sipahinin yanında 91 cebelünün sefer için harekete geçirildiği hesaplanabilmektedir. Geriye kale personeli dışında takriben 39 gulam ve 22 sipahi Ada savunması için bırakılmıştı. Dolayısıyla Midilli Deryabeyi umduğundan çok azıyla yetinmek zorunda kalmış gibi görünüyor. Öyle anlaşıyor ki seferin hedeflerine ulaşabilmek için Ada'nın savunması ikinci planda tutulmuştu. Ortaya çıkan bu sonucu derya beyi açısından okumak mümkündür. Sonuçta "büyük resmi" görmesi elindeki sınırlı verilerle mümkün değildi. Aynı zamanda düşman hareketliliği ve Midilli'nin ne ölçüde tehdit altında olduğunu belirlemede payitahttaki karar alıcı zümreler gibi çok sayıda parametreyi işleme sorumluluğu da yoktu. Sadece Ada'sını güvende tutmak istiyordu. Yaşananlar büyük bir sorunla karşılaşmadığını da göstermektedir.

Garnizon büyüklüğü konusunun bir başka veçhesini ise nitelik meselesi teşkil etmektedir. Bu hususta, kayıt mantığının bir sonucu olarak mevacic defterleri zengin veriler sunamamaktadır. Daha önce de ifade edildiği üzere bir ya da birkaç akçe fazla yevmiye alan ya da bölükbaşı/odabaşı olanların nispeten daha tecrübeli ya da daha mahir askerler olduğunu savunmak mümkündür. Oysa çatışma ortamında bir askerin bile hayati önemi olabilirdi. Dolayısıyla sadece sayılar üzerinden yapılan değerlendirmeler kalelerde doğru sayıda asker tutulduğunu savunmak için yeterli olmayabilir.

Bozcaada Kadısı Ebu Talib'in kaygıları sayesinde, mevacic defterindeki verileri aşan, istisnai kabul edilebilecek bir kayıt günümüze kadar ulaşmıştır. Ebu Talib, Bozcaada Kalesi'nde yeterli niteliklere sahip askerler bulunmadığından şikâyetçiydi. Kalenin 5 adet topçu platformu ve 4 nöbet kulesiyle Bozcaada Limanı'nı dost gemiler için güvenli bir sığınağa dönüştürebilecek potansiyele sahip olduğunu düşünmesine karşılık garnizonda çocuk yaştaki (*sıbyan*) askerlerin görev yaptığını bu sebeple de kalenin düşman saldırısına karşı koyamayacak durumda olduğunu ifade ediyordu.¹¹⁸³ Yapılan incelmeler sırasında Mustafa Paşa döneminde alınan bir kararla Bozcaada Kalesi'nde mevcut olan gediklerden 34'ünün kaldırıldığı

¹¹⁸² İnalçık, H. (2012). "Timar". *DİA* (C. 41). İstanbul: TDV, 171.

¹¹⁸³ ... *elli dört neferinin bâzı pîr-i fetevân ve bâzı sıbyân olmağın Allah hıfz eyleye düşman muhâsara eylese muhâfazaya kâdir olmadıkları zâhir ve bâhir olub...* Bk. BOA.MAD.d. 7365, s. 102.

anlaşılmıştı.¹¹⁸⁴ Bu durum karşısında gerekli düzenlemelerin yapılması için harekete geçilmişti.¹¹⁸⁵

Bozcaada Kalesi'nin 1630'lardaki durumu ne yazık ki eldeki verilerin asker sayılarının mutlak şekilde kalelerin müdafaası için yeterli gösterge olarak kabul edilemeyeceğini ortaya koymaktadır. Ancak mevcut kayıtların durumu dikkate alındığında değerlendirmeleri sayısal verilere oturtmaktan da başka çare yoktur. Bu durum önemli bir tarihî çelişki gibi görünmektedir. Şüphesiz kaleler saldırı ile sınıanmadıkça askerî kapasiteleri hakkında kesin bir hüküm vermek mümkün değildir. Nitekim Bozcaada Kalesi'nin müdafaası, Girit Seferleri sırasında Venedikliler tarafından esaslı bir şekilde test edilecekti.¹¹⁸⁶ Bir başka ifadeyle "yeterli asker sayısı" konusu üzerine söylenebilecekler birden fazla değişkene bağlıdır ve kayıtlar bu değişkenlerin tamamını açık etmemektedir.

4.4.2. Garnizon Büyüklüğü

Garnizonun büyüklüğü meselesi Ege'deki kalelerin, Osmanlı Devleti'nin birer stratejik aracı olarak işlevi bağlamında önemli soru işaretlerini gündeme getirecek keyfiyettedir. XV. yüzyıl sonunda Limni Adası'nda yalnızca 19 asker bulunduruluyordu. Heath Lowry, bu büyüklükteki askerî varlığın ancak korsanlara yönelik olarak Ada'da bulundurulabileceğini iddia edip Ada'nın ancak mucizevi etkiler izafe edilen toprağı (*tıyn-ı mahtûm*) için fethedilmiş olabileceğini dile getirmiştir.¹¹⁸⁷ Bununla birlikte adalardaki askerî varlığın daha kapsamlı bir stratejinin tamamlayıcı unsuru, kalelerin temel stratejik pozisyonun doğal bir sonucu olduğu açıktır. Kalelerin varlık sebebi kuşatılmaktı. Sonuçta Ege Adalarındaki kaleler düşünüldüğünde Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'deki geleneksel rakiplerinin kuşatmak, ele geçirmek ve kalıcı olmak gibi hedeflerle saldırıya geçmesi hâlinde uzun süreli bir kuşatma için önce mevsimsel etkileri alt etmesi sonra da uzun ikmal

¹¹⁸⁴ ... zikr olunan kal'anın otuz dört neferi merhûm Mustafa Paşa Hazretleri'nin zamanında ref' olunmuştur. Bâkî elli üç nefer bâkî kalmıştır. Bk. BOA.MAD.d. 7365, s. 102. Böylesi bir idari kararın kaptanpaşa tarafından verilmiş olma ihtimali dikkate alındığında söz konusu Mustafa Paşa'nın kısa süreliğine görev yapan ve belgenin düzenlendiği tarihten bir süre önce ölen Softa Mustafa Paşa olabileceği anlaşılmaktadır. Bk. Danişmend, İ. H. (1971), 187-188; Kâtib Çelebi (2008), 140.

¹¹⁸⁵ Üslub-ı sabık üzere mukarrer oluna. fî 18 L 1041. Bkz. BOA.MAD.d. 7365, s. 102.

¹¹⁸⁶ Beckingham, C. F. (1986). "Bozdja-ada". *EP*, Leiden: E.J. Brill, I, 1280.

¹¹⁸⁷ Lowry, H. (2002), 15 vd.

hattı boyunca lojistik destek sağlaması gerekiyordu. Bu, herhangi bir aşamasında aksaklıklar yaşanması muhtemel, karmaşık bir operasyonu zorunlu kılırdı. Öyleyse esasen düşmanı yavaşlatmak, oyalamak için asker konuşlandırıldığını baştan kabul etmek gerekir.

Heath Lowry'nin kalelerdeki askerî varlığa yönelik açıklamalarını korsan tehlikesine dayandırmasının tarihsel gerçekleri göz ardı eden bir yaklaşımın ürünü olduğunu ifade etmek mümkün değilse de temel gerekçenin korsanlar olmadığı açıktır. Sonuçta asker konuşlandırılan adalardaki kaleler esasen birer zincirin halkaları gibi İstanbul ile İskenderiye arasındaki, kesintiye uğraması göze alınamayacak yoğunlukta, taşımacılığın yürütüldüğü deniz güzergâhının üzerinde yer alıyorlardı. Dolayısıyla Ege'nin batısına göre bu saha korsanlar için belki de en kazançlı vurgunların gerçekleştirilebileceği sahayı teşkil ediyordu. Kaleler bu bağlamda korsanların adalara gelip yerleşmesine engel olan, onları caydıran bir etki uyandırmış olmalıdır. Nitekim Ege'nin batısında “kalesiz adalar” olarak anılan Kikladda durum çok farklıydı. Ancak kaledaki askerî varlığın temel sebebi daha kapsamlı bir bakış açısıyla anlaşılabilir. Bir başka ifadeyle kaleleri ve garnizonları yalnız korsanlarla ilişkilendirmek hikâyenin tamamını anlatmak için uygun bir zemin sunmayabilir.¹¹⁸⁸

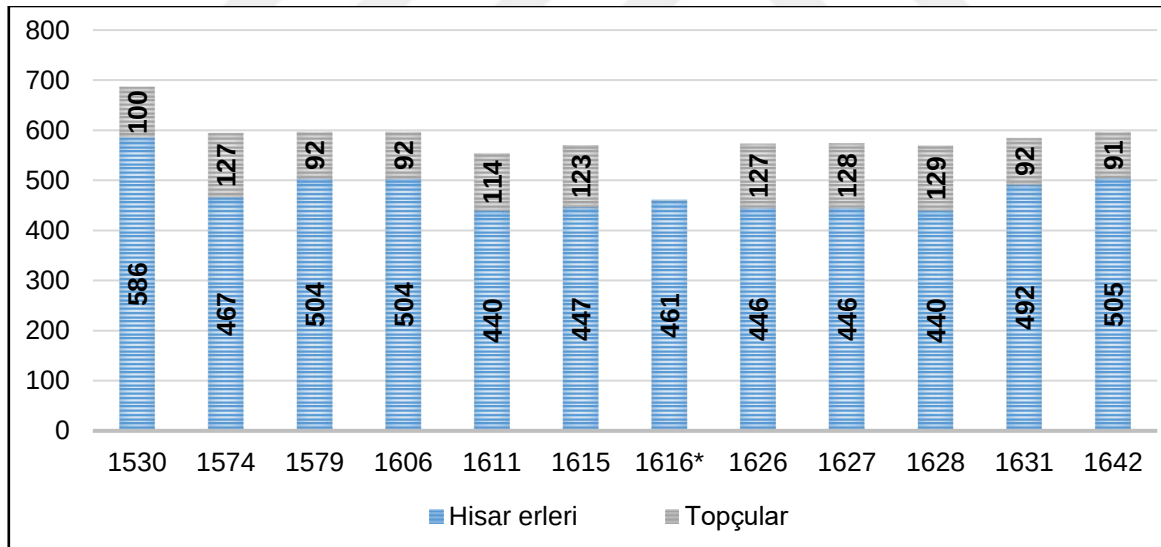
Kaledaki personel sayısının belirlenmesinde imparatorluğun cihanşümul yaklaşımlarına bağlı kapsamlı bir bakış açısının sonucu etkili olduğunu düşünmek mümkündür. Yukarıda da ifade edildiği üzere gerekli durumlarda çevre karalardan kısa süreli asker sevk edilebiliyor ya da merkezden Divan-ı Âli yeniçerileri gönderilebiliyordu. Bununla birlikte kalenin personel ihtiyacının belirlenmesinde dizdarlar da inisiyatif alabiliyorlardı. Söz gelimi 18 Şubat 1572 tarihli bir metin hem merkezin yaklaşımını hem de yerel talepleri yansıtmaları bakımından bir çeşit kesişim noktasında yer almaktadır.¹¹⁸⁹ İmparatorluğun bakış açısıyla İnebahtı Deniz Savaşı'nın (7 Ekim 1571) en kaygı verici sonucu, Osmanlı Devleti'nin Levant'ı

¹¹⁸⁸ Heath Lowry'nin şüphesiz değerlendirmeleri yalnız Limni özeline hatta Limni'deki Osmanlı egemenliğinin kısa bir devresine odaklanmaktadır. Bir başka ifadeyle burada tarihçinin tespitlerinden bağımsız bir şekilde içine garnizon konuşlandırılmış kalelerin tamamına, geniş açıdan bakma gayreti söz konusudur. Bir başka ifadeyle Palukasrı'ya yüklenen sorumlulukların başında korsanları bölgeden uzaklaştırmak geliyordu. Ancak Palukasrı'nı diğer kalelerin oluşturduğu zincirin bir halkası olarak görmek daha kapsamlı değerlendirmelere olanak sağlamaktadır.

¹¹⁸⁹ BOA.A.DVNSMHH.d. 10, s. 117, hük. 186.

müdafaasındaki caydırıcı gücünü (donanma) yitirilmiş olmasıydı. Savaşın sonucu Osmanlı açısından tam bir felaketti. Yeni bir donanmaya ihtiyaç vardı.¹¹⁹⁰ Osmanlı donanması dikkate değer bir insan gücü kaybına uğramıştı.¹¹⁹¹ Henüz Venedik'le bir anlaşmanın imzalanmamış¹¹⁹² olduğu koşullar altında, dizdarın talebi üzerine Palukasrı'na 50 asker daha konuşlandırılmasına ve kalede görev yapacak olan askerlerin dizdar tarafından belirlenmesine karar verilmişti.¹¹⁹³

Merkezî irade tarafından yön verilen savunma politikasını anlamak için Ege'deki Osmanlı kale ağının parçalar hâlinde ele almak da fayda sağlayabilir. Bu aşamada bölgedeki en güçlü askerî üs durumunda bulunan Rodos Kalesi, başlangıç noktası olarak kabul edilebilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Rodos'ta çeşitli sınıflarda askerler görev yapıyordu. Hisar erleri kalabalık topçu birliği ile destekleniyor, hem kara hem de deniz azebleri Rodos'ta görev yapıyordu. Ana kalenin yani kayıtlarda Rodos Kalesi olarak anılan kalenin mevcudunun XVII. yüzyıl ortasına kadar olan seyri Grafik 4.1'de gösterilmektedir.

* Topçu birliğine ait kayıt mevcut değildir.

Grafik 4.1. Rodos Kalesi'nde görev yapan hisar eri ve topçu mevcudiyeti¹¹⁹⁴

¹¹⁹⁰ Panzac, D. (2018). **Osmanlı Donanması (1572 - 1923)** (Çev. A. Maden, S. Canpolat). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 7 - 8.

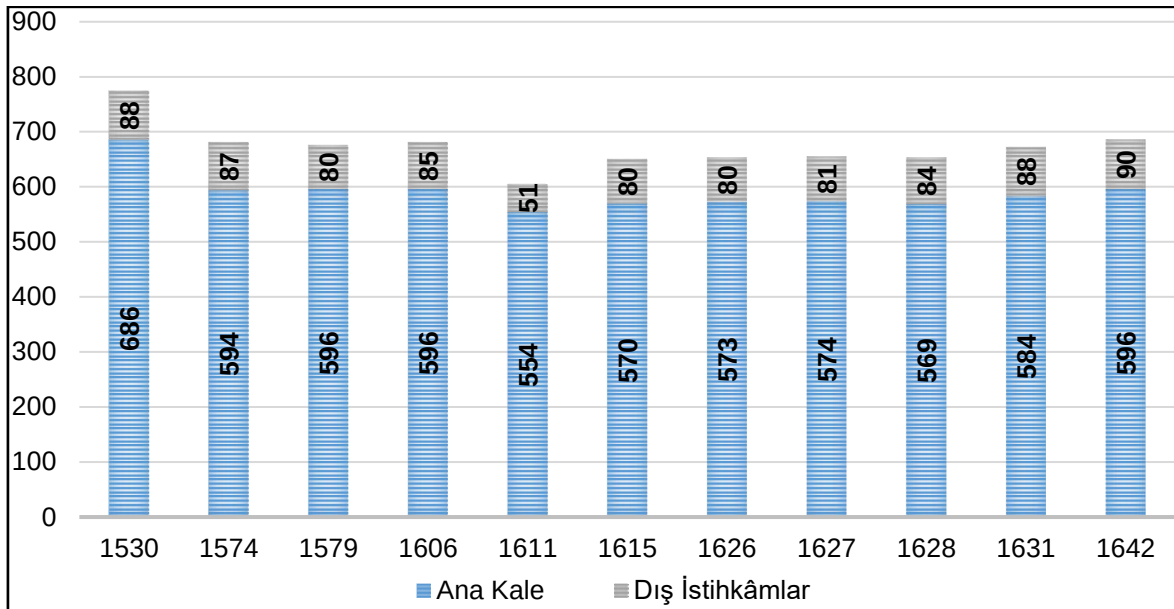
¹¹⁹¹ Hess, A. (2010), 133-134.

¹¹⁹² Antlaşma hükmün gönderilmesinden takriben 1 yıl sonra, 7 Mart 1573 günü, Venedik Senatosu tarafından onaylanacaktı. Bk. Bertelé, T. (2012). **Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı - Venedik İlişkileri**, M. Şakiroğlu (Haz.). İstanbul: Kitap Yayınevi, 131.

¹¹⁹³ BOA.A.DVNSMHH.d. 10, s. 117, hük. 186.

¹¹⁹⁴ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.TT.d. 367, s. 206; MAD.d. 7093, s. 6; MAD.d. 5228, s. 2-24; MAD.d. 5683, s. 2-24; MAD.d. 15835, s. 10; MAD.d. 3975, s. 17; MAD.d. 6404, s. 4-21; MAD.d.

Kalenin mevcudu ile mekânsal ilişki daha önce de ifade edildiği üzere Rodos Kalesi'ni birden fazla kale olarak teşkilatlandırılmasını zorunlu kılmıştı. Rodos Kale kompleksinin bileşenlerini oluşturan Mendirek, Asiyab ve Köhne adlarıyla anılan tahkimatlar da “kale” olarak tanımlanmıştı.¹¹⁹⁵ Bu dış istihkâmlarda bazı durumlarda kendi topçuları ve hisar erleriyle birlikte 90 civarında asker görev yapıyordu. Dolayısıyla dış istihkâmları da Rodos Kalesi'nin bir parçası olarak görmek gerekmektedir. Grafik 4.2'de bu dış istihkâmlar dâhil olmak üzere Rodos Kalesi'nde görev yapan topçu ve hisar erleri mevcudunun XVII. yüzyıl ortasına kadar olan seyri gösterilmektedir.

Grafik 4.2. Rodos Kalesi ve çevresindeki istihkâmlarda görev yapan müstahfız mevcudu¹¹⁹⁶

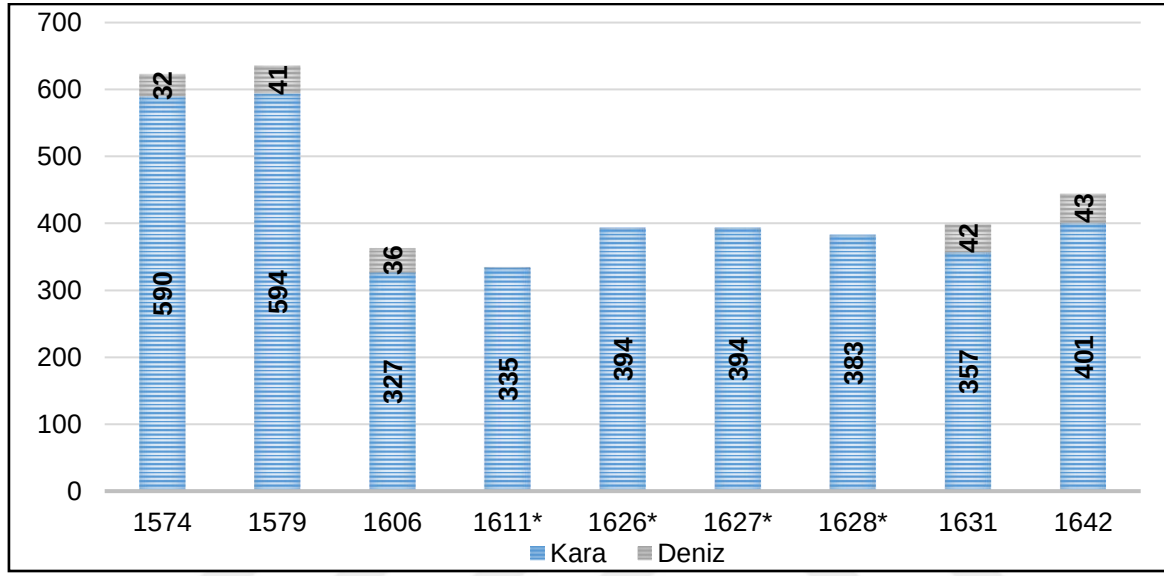
Rodos Garnizonu'nun bir diğer önemli bileşeni azeblerdi. Grafik 4.3'te de görüleceği üzere bazen Rodos Kalesi'nde görev yapan müstahfızların sayısını bile aşan miktarda azebe ihtiyaç duyuluyordu. Azebler ok ve yay kullanılıyorlardı. Ayrıca bir hisar erinden en iyi ihtimalle %25 daha az kazanıyorlardı. Dolayısıyla bir azebi hem donatmak hem de istihdam etmek daha düşük maliyetle

12760, s. 13, 20; **MAD**.d. 7068, s. 14, 17; **MAD**.d. 7374, s. 17; **MAD**.d. 7365, s. 4-24; **MAD**.d. 4694, s. 2-30.

¹¹⁹⁵ Yalnızca 1530'lara ait bir kayıta Mendirek tahkimatının fiziksel özelliklerine de uygun olarak “kulle” (قلعة) şeklinde tanımlandığı görülür. Bk. BOA.**TT**.d. 367, s. 206.

¹¹⁹⁶ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.**TT**.d. 367, s. 206; **MAD**.d. 7093, s. 6; **MAD**.d. 5228, s. 2-24, 53-57; **MAD**.d. 5683, s. 2-24, 45-50; **MAD**.d. 15835, s. 10; **MAD**.d. 3975, s. 17; **MAD**.d. 12760, s. 13, 20; **MAD**.d. 7068, s. 14, 17; **MAD**.d. 7374, s. 17; **MAD**.d. 7365, s. 4-26; **MAD**.d. 4694, s. 2-30.

gerçekleştirilebiliyordu. Bu nedenle Rodos'ta istikrarlı bir şekilde azeblerden yararlanıldığı görülmektedir. Ayrıca yukarıda da ifade edildiği üzere Rodos'un savunması denizden başlıyordu. Denizci azebler özellikle merkezden gönderilen gemilerin cenkçi ihtiyacını karşılıyorlardı. Bu bakımdan azebler çok yönlüydü ve azeblerin istihdamı kâğıt üzerinde oldukça verimli görünüyordu.

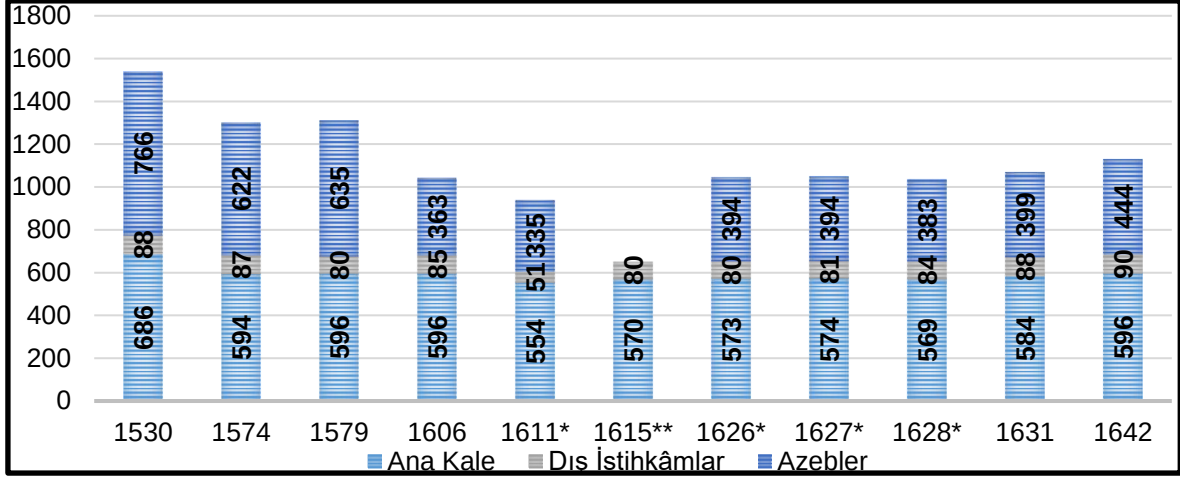

* Deniz azeblerine ait kayıt mevcut değildir

Grafik 4.3. Rodos Kalesi'nde görev yapan azeblerin mevcudu¹¹⁹⁷

Grafik 4.4'te ise Rodos Garnizonunun toplam mevcudu gösterilmektedir. Grafikten de anlaşılacağı üzere 1530'lardan 1640'lara kadar olan süreçte Rodos Garnizonunda daimî olarak tutulan kuvvetin mevcudu fethin ardından en yüksek düzeye ulaşmıştı.

¹¹⁹⁷ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.TT.d. 367, s. 206; MAD.d. 7093, s. 7; MAD.d. 5228, s. 25-52; MAD.d. 5683, s. 25-42; MAD.d. 15835, s. 12; MAD.d. 12760, s. 25; MAD.d. 7068, s. 25; MAD.d. 7374, s. 29; MAD.d. 7365, s. 28-31, 64-76; MAD.d. 4694, s. 32-49.

* Deniz azeblerine ait kayıt mevcut değildir.

** Hem kara hem de deniz azeblerine ait kayıt mevcut değildir

Grafik 4.4. Rodos Garnizonu'nun mevcudu¹¹⁹⁸

Takriben 120 yıllık zaman diliminde merkezî ve yerel karar alıcılar, Rodos'taki Türk egemenliği açısından en kırılgan dönemin fetih sonrasındaki süreç olduğunu düşünmüş olmalıdır. Yukarıda da ifade edildiği üzere gerçekten de yüzyıllar süren Şövalye egemenliğinin ardından birkaç Katolik maceraperest ve adalı destekçileri, Osmanlı hâkimiyetine karşı harekete geçme tasarılarına kapılmışlardı. Nitekim Kıbrıs'ın Fethi'ni ve İnebahtı Deniz Savaşı'nı takip eden süreçte artan asker sayısı XVII. yüzyılın ilk çeyreğinde 1.000'in altına kadar gerilemişti. Girit Seferlerine doğru giden süreçte asker sayısı tedricen artmış görünmektedir.

Rodos'ta Lindos Kalesi de istikrarlı bir şekilde personel bulundurulan tahkimatlardan biri olmuştur. Çizelge 4.5'te Lindos Kalesi'nde bulundurulan birliğin 1530'dan başlayarak XVII. yüzyıl ortalarına kadar olan süreçte mevcudu gösterilmektedir.

¹¹⁹⁸ Verilerin derlendiği defterler için bk. dipnot 1179, 1181, 1182.

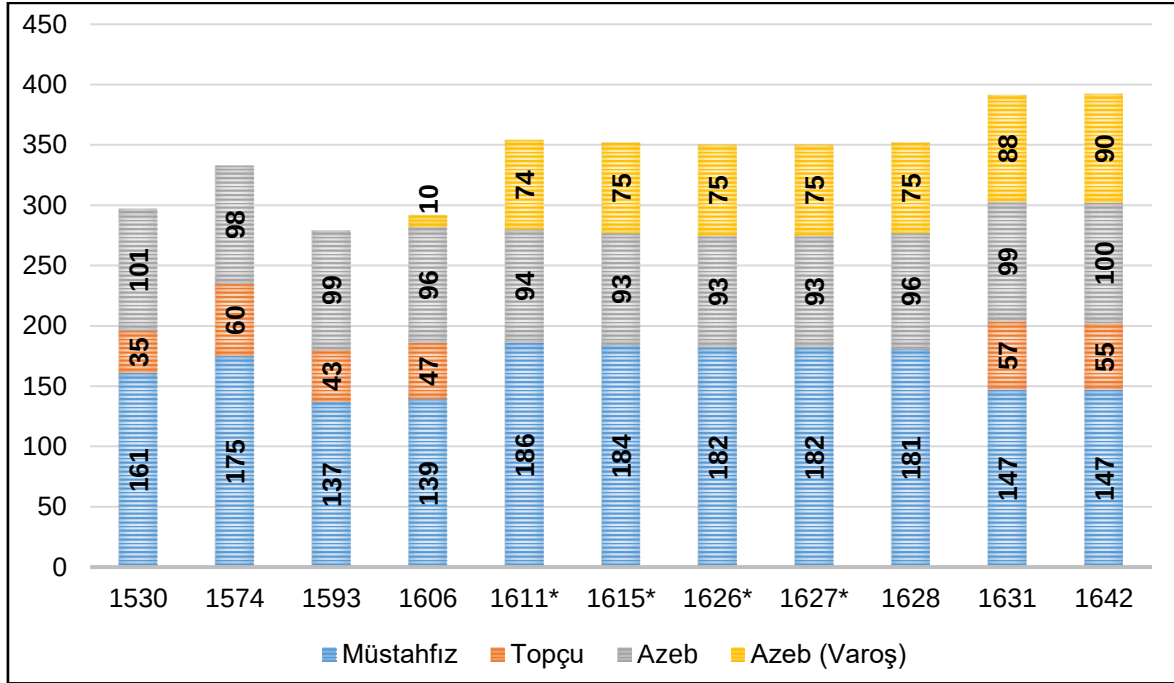
Çizelge 4.5. Lindos Kalesi'ndeki asker mevcudu (1530 - 1642)¹¹⁹⁹

Yıl	Personel Sayısı
1530	21
1574	21
1579	21
1606	20
1611	21
1615	21
1626	18
1627	18
1628	21
1631	21
1635-1636	21
1642	21

Veriler, Lindos Kalesi'ne yüklenen sorumluluğun uzak mesafeli deniz taşımacılığının önemli sığınaklarından biri olan Lindos Limanı'nı müdafaa etmek olduğunu göstermektedir. Lindos, Rodos Kalesi'yle mukayese edilemeyecek kadar az sayıda askerle savunuluyordu.

Rodos'tan sonra kapsamlı bir şekilde müdafaa edilen bir diğer ada ise İstanköy'dü. Ada'nın 4 kalesinde de sürekli olarak asker bulunduruluyordu. Bununla birlikte İstanköy'deki en önemli garnizon Narince Kalesi'nde görev yapıyordu. Narince'ye ekonomik ve idari bakımdan öneme sahip Ada'nın merkezini de müdafaa etmek sorumluluğu yüklenmişti. Grafik 4.5'te Narince Kalesi'nde konuşlu garnizonun büyüklüğü XVII. yüzyıl ortasına kadar gösterilmektedir.

¹¹⁹⁹ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.TT.d. 367, s. 206; MAD.d. 7093, s. 4; MAD.d. 5228, s. 58; MAD.d. 5683, s. 51; MAD.d. 15835, s. 10; MAD.d. 3975, s. 17; MAD.d. 12760, s. 14; MAD.d. 7068, s. 14; MAD.d. 7374, s. 17; MAD.d. 7365, s. 25; MAD.d. 7385, s. 28-29; MAD.d. 4694, s. 45.

* Hisar eri ve topçu birliklerinin birlikte gösterildiği defterler

Grafik 4.5. Narince Garnizonu'nun mevcudu¹²⁰⁰

Narince Garnizonu'nun mevcudunda gözlemlenen değişimler, Narince'nin Rodos'ta takip edilen stratejinin bir parçası olduğunu göstermektedir. Fethin ardından ilk tehdit algısının ortaya çıktığı İnebahtı Deniz Savaşı'ndan sonraki süreçte asker miktarının artırıldığı, XVII. yüzyıldan itibaren kalede konuşlu topçu ve hisar eri sayısının belli bir düzeyde kaldığı görülmektedir. Bununla birlikte XVII. yüzyılın başından itibaren artan asker sayısı kalenin fiziksel olarak müdafaa etmekle yükümlü tutulduğu iskân merkezinin büyümesiyle ilgiliydi. Bu bağlamda yeni bir birlik oluşturma sürecine temas edilebilir.

İstanköy'de kalenin varlığına ve adalılardan oluşturulan destek birliklerine rağmen Narince Kalesi'nin varoşuna yönelik korsan saldırılarına mâni olunamıyordu. Faaliyet alanı varoşla sınırlı, bilhassa geceleri görev yapacak bir birliğe ihtiyaç olduğu anlaşılmıştı.¹²⁰¹ Gelen talepler üzerine yeni bir birliğin kurulmasından önce finansman kaynağının belirlenmesine ilişkin adımlar atıldı.¹²⁰²

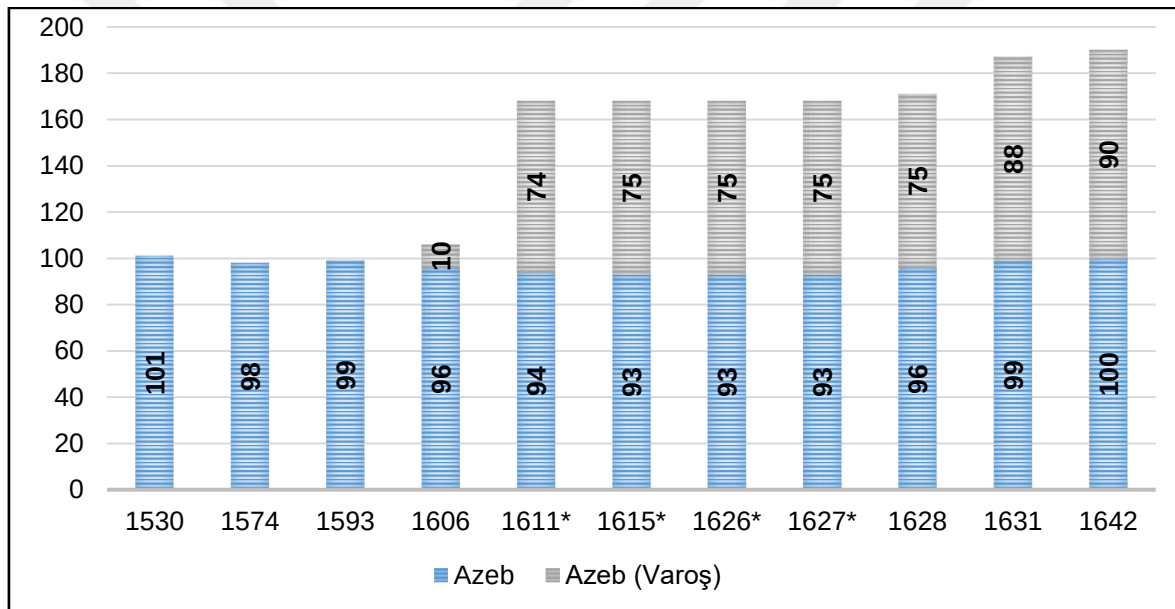
¹²⁰⁰ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*TT*.d. 367, s. 211; *MAD*.d. 7093, s. 15; *TT*. d. 640, s. 137-141; *MAD*.d. 5683, s. 55-58, 60-65; *MAD*.d. 15835, s. 16; *MAD*.d. 3975, s. 23; *MAD*.d. 12760, s. 22; *MAD*.d. 7068, s. 37; *MAD*.d. 7374, s. 16; *MAD*.d. 7365, s. 77-90; *MAD*.d. 4634, s. 50-63.

¹²⁰¹ ... livâ-yı Rodos'a tâbi' Cezîre-i İstanköy varoşuna küffar-ı hâksar gemileri gelüb gâret eylemeğin... Bk. BOA.*MAD*.d. 6166, s. 65.

¹²⁰² Cezîre-i mezbure mukataatının senede elli bin akçe ziyadesinden... Bk. BOA.*MAD*.d. 6166, s. 62.

İstanköylü idarecilerin talebi 10 kişilik bir azeb birliğinin kurulmasına yöneliktir.¹²⁰³ Maaş yükünün karşılanacağı kaynağın tespit edilmesinin ardından taleplere bağlı olarak birliğin niteliği ve mevcuduna karar verildi.¹²⁰⁴ Buna göre 10 nefer başlarındaki ağalarıyla birlikte kış ve yaz Narince Kalesi'nin varoşunda nöbet tutacaktı.¹²⁰⁵ Askerlerin hızla görevlerine başladıkları hatta kısa süre sonra maaş ödemelerinde sorunlarla yüzleştikleri görülür.¹²⁰⁶

Yeni kurulan birliğin çok kısa sayılabilecek bir sürede, 5 yılda, 7 kat birden büyümesi de dikkate değer bir gelişmedir. Bu husus Grafik 4.6'da daha sarıh bir şekilde görülmektedir.

Grafik 4.6. Narince'de görevli azeb birliklerinin mevcudu¹²⁰⁷

Azeb birliğinin böylesine kısa sürede mevcudunun artması üç gerekçeyi gündeme getirmektedir. Öncelikle korsan aktivitesi durdurulamamış olmalıdır. İkinci

¹²⁰³ ... *vigle bekleyen kâfirlerin yanlarıncı on nefer azeb ta'yîn buyrulub*... Bk. BOA.**MAD**.d. 6166, s. 65.

¹²⁰⁴ ... *taşra-yı varoşa azeb yazılması*... Bk. BOA.**MAD**.d. 6166, s. 62.

¹²⁰⁵ BOA.**MAD**.d. 6166, s. 65.

¹²⁰⁶ ... *bin otuz sekiz ve otuz dokuz senesinin eda-yı hidmeti idüb muhasebeci efendi zikr olunan iki senenin mevâcibini hidmeti mukabelesinde bu kulları salyane olması için buyruldu-yu şerif sadaka buyrulması*... Bk. BOA.**MAD**.d. 7365, s. 103. ... *bu kulları Cezîre-i İstanköy varoşu ağası olub alınacak bakaya ulufelerimiz var idi. Saadetlû sultana arz-ı hâl itdüğümüzde salyane virdiğiniz lâkin*... Bk. BOA.**MAD**.d. 7365, s. 104.

¹²⁰⁷ Verilerin derlendiği defterler için bkz. BOA.**TT**.d. 367, s. 211; **MAD**.d. 7093, s. 15; **TT**. d. 640, s. 139-141; **MAD**.d. 5683, s. 62-65; **MAD**.d. 15835, s. 16; **MAD**.d. 3975, s. 23; **MAD**.d. 12760, s. 22; **MAD**.d. 7068, s. 37; **MAD**.d. 7374, s. 16; **MAD**.d. 7365, s. 84-90; **MAD**.d. 4634, s. 57-63.

olarak Narince Kalesi'nin surlarının dışında faaliyet gösteren birlik mevcut olarak yetersiz kalsa da etkili olabileceğini ortaya koymuş olmalıdır. Üçüncü ihtimal ise birliğin sorumluluk alanının mekânsal olarak büyümüş olmasıdır. Önemli bir merkez olan Narince, XVII. yüzyıldan itibaren giderek genişliyordu. Öyle ki hızla büyüyen kent “eski” ve “yeni” olmak üzere ikiye bölünmüştü.¹²⁰⁸ Bu hususun izleri XVI. yüzyıl sonuna ait tahrir verilerinde daha sarıh bir şekilde anlaşılmaktadır. Anadolu'nun hemen karşı kıyısında yer alan Narince, önemli sayıda Türk sakine ev sahipliği yapmaya başlamış, 1590'lara gelinirken varoş kesiminde 3 yeni Müslüman mahallesi ortaya çıkmıştı.¹²⁰⁹

Narince'nin varoşuna konuşlandırılan yeni birlik, askerî ihtiyaçların belirlenmesinde merkezin taşraya kulak verdiğini sarıh bir şekilde ortaya koymaktadır. Adalı destek birliklerinin Osmanlı askeri için silah arkadaşlığı ettiği gerçeği göz önünde bulundurulduğunda, alınan tedbirlerin tamamen dışardan gelebilecek tehlikelere yönelik olduğu anlaşılır. XV. yüzyıl sonundan XVII. yüzyıl ortalarına kadar deniz, Ege'deki kalelere tehlikeyi getiren yegâne etmendi.

Daha önce de ifade edildiği üzere İstanköy'ün sahilleri Narince de dâhil olmak üzere 4 kale ile korunuyordu. Çizelge 4.6'da Ada'daki Andimahye, Pili ve Kefalos garnizonlarındaki asker mevcudunun gelişimi gösterilmektedir.

¹²⁰⁸ *Cemâ'at-ı 'azebân-ı kal'a-yı vâroş-ı 'Atîk ve Cedîd*. Bk. BOA.**MAD**.d. 15835, s. 14.

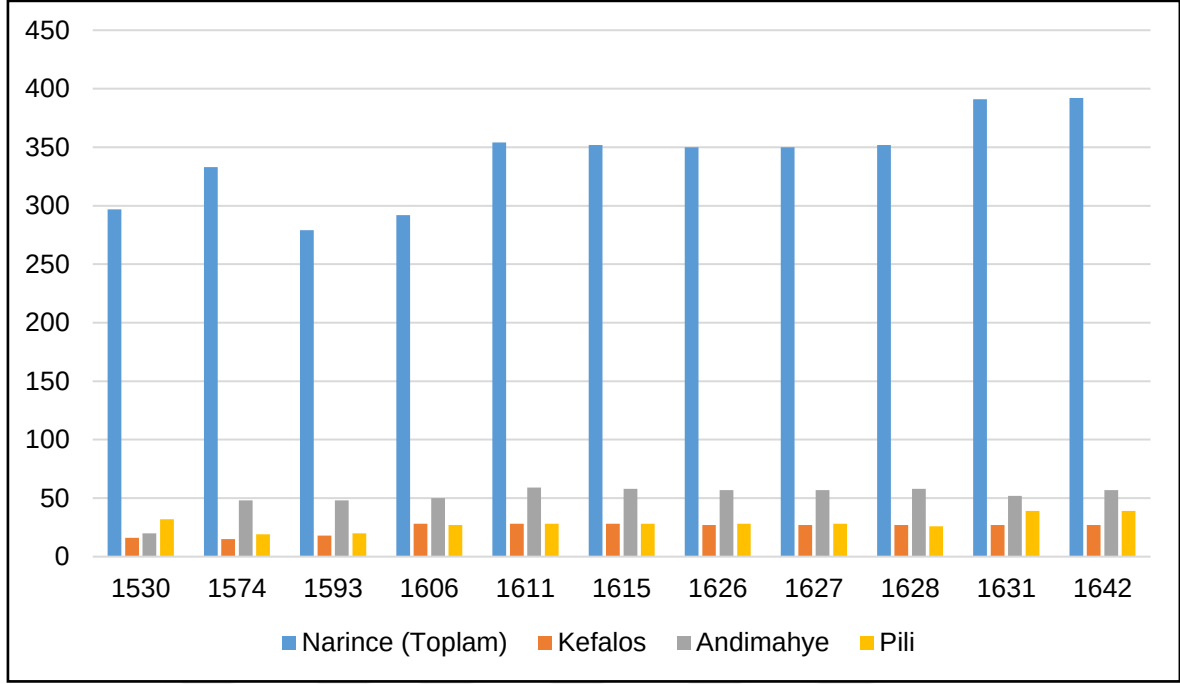
¹²⁰⁹ Emecen, F. (2001). “İstanköy”. **DİA** (C. 23). İstanbul: TDV, 309.

Çizelge 4.6. Kefalos, Pili ve Andimahye kalelerindeki asker mevcudu (1530 - 1642)¹²¹⁰

Yıl	Kale		
	Kefalos	Andimahye	Pili
1530	16	20	32
1574	15	48	19
1579	16	-	-
1593	18	48	20
1606	28	50	27
1611	28	59	28
1615	28	58	28
1626	27	57	28
1627	27	57	28
1628	27	58	26
1631	27	52	39
1642	27	57	39

Çizelge 4.6, açıkça kalelerdeki personel ihtiyacının XVI. yüzyıl sonundan itibaren netleştiğini, bundan sonraki süreçte kalelerde bulundurulan personel sayısının dikkate değer biçimde değişim göstermediğini ortaya koymaktadır. Öte yandan Andimahye, Pili ve Kefalos'a temelde nasıl bir sorumluluk yüklendiğini anlamak için Grafik 4.7'ye bakmak gerekmektedir.

¹²¹⁰ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*TT*.d. 367, s. 213, 214, 215; *MAD*.d. 7093, s. 15; *MAD*.d. 5228, s. 63; *TT*. d. 640, s. 160, 169, 177-178; *MAD*.d. 5683, s. 66-70; *MAD*.d. 15835, s. 16; *MAD*.d. 3975, s. 23; *MAD*.d. 12760, s. 22; *MAD*.d. 7068, s. 37; *MAD*.d. 7374, s. 16; *MAD*.d. 7365, s. 90-94; *MAD*.d. 4634, s. 64-69.

Grafik 4.7. İstanköy Adası'nda bulunan kalelerdeki asker mevcudunun karşılaştırması¹²¹¹

Grafik 4.7'nin temel olarak ortaya çıkardığı husus, Narince Kalesi'ne ada savunmasında yüklenen merkezî roldür. Savunma stratejisi kurgulanırken merkezin iyi bir şekilde müdafa edilmesi durumunda Ada'nın düşmeyeceği öngörülmüş olmalıdır. Bu durumda özellikle Pili ve Kefalos'un işlevi, kıyıları savunmadan öteye geçmiyor gibidir.

Sıklet merkezini Rodos ile Narince'nin teşkil ettiği savunma kurgusunun diğer küçük bileşenleri olan Kalimnos ve Leryos adalarındaki kalelere bu aşamada temas edilebilir. Çizelge 4.7'de isimlerini bulundukları bu adalardan alan iki kalede konuşlu birliklerin takriben 120 yıllık süreçteki mevcudiyeti gösterilmektedir.

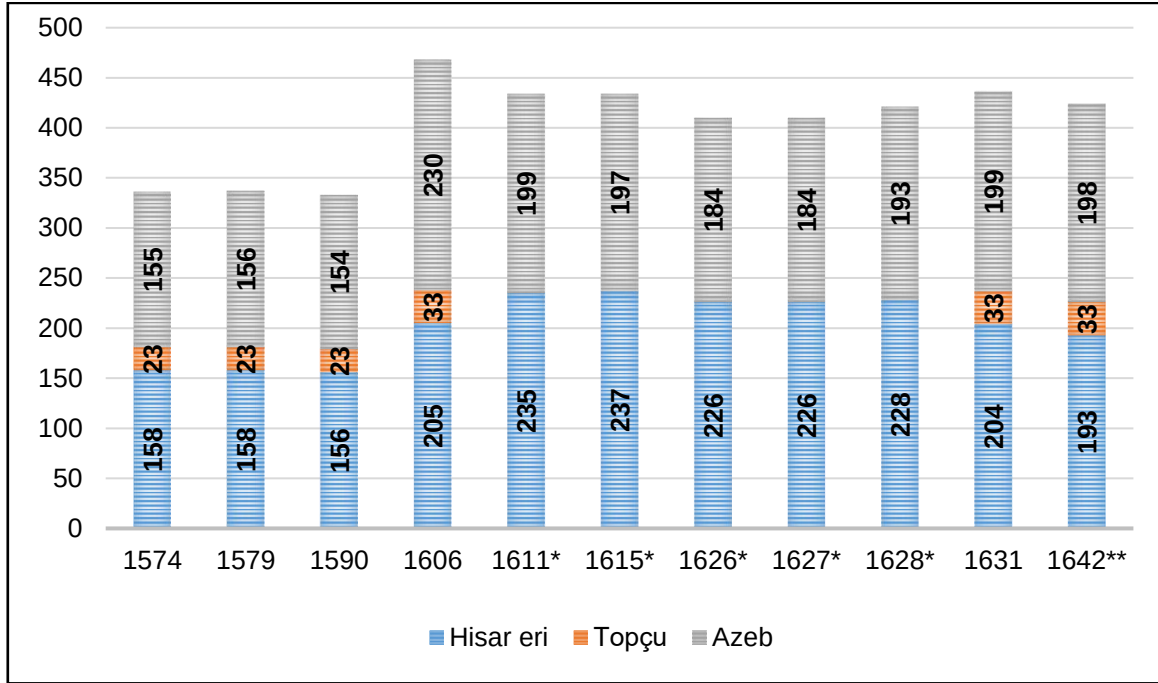
¹²¹¹ Verilerin derlendiği defterler için bk. dipnot 1202, 1205.

Çizelge 4.7. Kalimnos ve Leryos kalelerindeki asker mevcudu (1530 - 1642)

Yıl	Kale	
	Kalimnos	Leryos
1530	18	29
1574	15	19
1579	15	-
1593	15	19
1606	21	21
1611	18	20
1615	21	20
1626	18	17
1627	18	17
1628	18	18
1631	18	20
1642	20	20

Görünen o ki her iki kaledeki askerî varlığın sebebi İstanköy ile Ege'nin kuzeyine doğru uzanan hat boyunca deniz güzergâhını güvence altında tutmaktır. Tarihsel koşullar, her iki kalede de Osmanlı askerinin bulunmaması durumunda korsanlığın kök salabileceğini göstermektedir. Dolayısıyla bu kalelerde asker bulundurulmasının amacı konvansiyonel bir donanma muhasarasına karşı değil, korsan saldırılarına karşı koyabilmektir.

Rodos ve İstanköy gibi doğrudan düşman saldırısına karşı göğüs gerebilmek üzere teçhiz edilen ve asker konuşlandırılan bir başka ada Sakız olmuştur. Sakız daha önce de ifade edildiği üzere Ege'nin en yoğun limanlarından birine ev sahipliği yapıyordu. Kale de bu liman ve limanın etrafında inkişaf eden ticari faaliyetlerin etkisiyle gelişmiş, zengin Sakız kentini müdafaa etmeliydi. Grafik 4.8'de paylaşılan veriler, Sakız Kalesi'nin Ege'nin savunma kurgusundaki yerini anlatmak için yol gösterici niteliktedir.

* Topçu ve hisar erlerinin birlikte gösterildiği defterler

** Eksik veri içeren defter¹²¹²

Grafik 4.8. Sakız Kalesi'nde görevli birliklerin mevcudu (1574-1642)¹²¹³

Grafik 4.8'de gözler önüne serilen veriler, kalenin fethinden sonra yaklaşık 30 yıl boyunca 350 civarında askerle müdafaa edildiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte XVII. yüzyılın hemen başına ait kayıtlar asker sayısının %40 oranında artırıldığını göstermektedir. Üstelik söz konusu artış 1590'dan 1606'ya kadar olan kısa sayılabilecek bir süre içinde cereyan etmiş görünmektedir. Bu gelişmenin sebebi 1599'da meydana gelen Floransa Saldırısı¹²¹⁴ olmalıdır.

Kalenin savunma stratejisinin yeniden inşasında acı tecrübelerden ders çıkarılmış, zaafiyet gözlemlenen birlikler takviye edilmiştir. Buna göre oransal olarak en fazla (%49,3) azeb birliğinin mevcudu artırılmıştır. Bu husus önemlidir. Ege'de şehir savunmasının emanet edildiği garnizonlarda özellikle kara azeblerinden yararlanıldığı anlaşılmaktadır. 1599'da yaşananlar, karar alıcılar arasında

¹²¹² Sakız Kalesi'nin komuta kademesi ile hisar erlerinin ilk iki bölümüne ait kayıtlar eksiktir. Bk. BOA.MAD.d. 4634, 78-79.

¹²¹³ Verilerin derlendiği defterler için bk. MAD.d. 7093, s. 13; MAD.d. 5228, s. 81-93; MAD.d. 2224, s. 5; MAD.d. 5683, s. 88-102; MAD.d. 15835, s. 29-30; MAD.d. 3975, s. 30-31; MAD.d. 12760, s. 43-44; MAD.d. 7068, s. 43-44; MAD.d. 7374, s. 52, 55; MAD.d. 7365, s. 106-116; MAD.d. 4634, s. 87-97.

¹²¹⁴ Konu 3. Bölüm'de "Floransa'nın Sakız Baskını (1599)" başlığı altında detaylı bir şekilde ele alınmaktadır.

saldırganların içerden destek aldığı yönündeki iddiaların itibar görmesine sebep olmuştu. Dolayısıyla azeblerin sayısı artırılarak surların içindeki güvenlik tehdidini ortadan kaldırmak istendiğini tahmin etmek mümkündür. Bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi için Narince ile karşılaştırma yapılabilir. Hatırlanacağı üzere Narince’de savunulması gereken alan göz ardı edilemez bir biçimde büyüdüğü için daha fazla sayıda askere ihtiyaç duyulmuştu. Sakız’da ise Osmanlı tebaası olan grupların düşmanla işbirliği yapabilecekleri yönünde kaygı söz konusu olduğu için asker sayısı artırılmış görünmektedir. Nitekim kaygıların aşılmasıyla birlikte asker sayısı da daha gerçekçi bir düzeye çekilecekti.

1606’dan sonra Sakız Garnizon mevcudunun 450’yi aşmadığı, hisar eri ve topçu sayısının büyük ölçüde korunduğu ancak azeb birliğinin sayısında dikkate değer bir azalma husule geldiği müşahade edilmektedir. Veriler sadece ulufeli personeli yansıtmakta, Ada’nın savunma organizasyonunun bileşenleri olan *vigle* bekçilerinin varlığına işaret etmemektedir. Sakız’da güvenlik tedbirlerinin gözden geçirilmesi için büyük bir travmaya ihtiyaç duyulduğu hususuna yukarıda temas edilmişti. Ada savunmasının yeniden ele alınmasının ve mevcut tedbirlerin etkin hâle getirilmesinin ardından azeblerin sayısı ihtiyaçlar dikkate alınarak bir anlamda realize edilmiş görünmektedir.

Saldırıların savunma kurgusuna şekil verdiği bir diğer ada ise Midilli’ydi. XVI. yüzyıla ait tahrir defterlerinde yer verilen kayıtlar Midilli’yi savunan askerler hakkında oldukça detaylı bilgiler içermektedir. Bu hususun sebebi mirî arazi rejiminin cari olduğu Ada’da¹²¹⁵ müstahfızların timar tasarruf etmesiyle ilgilidir. Ancak aynı durum ulufeli personele ilişkin detaylı kayıtları içeren ve sayıları XVI. yüzyılın son çeyreğinden sonra artan, tahrir defterlerine göre daha kısa aralıklarla tutulan mevacib defterlerinde Midillili müstahfızların tespit edilememesine sebep olmaktadır. Bununla birlikte biri 1530, diğeri 1548 ve son olarak 1581 tarihli 3 tahrir adadaki müstahfız varlığı hakkında fikir vermektedir. Bunlardan 1530 tarihli defter icmal nitelikte olduğu için hem Midilli hem de Molivo’daki toplam personel sayısını aktarmaktadır. Bununla birlikte 1548 ve 1581 tarihlerine ait sayımlarda personelin

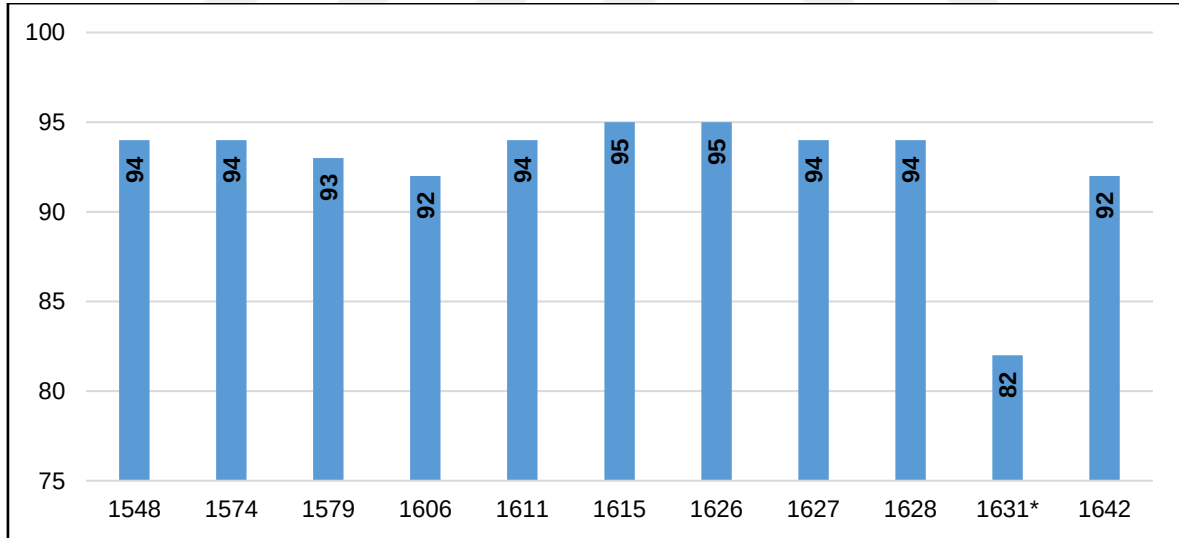
¹²¹⁵ Ünal, A.A. (2002), 53 vd.

kimliği, gelirleri ve görevleri hakkında daha sarıh verilere ulaşmak mümkündür. Çizelge 4.8’de Midilli Kalesi’ndeki müstahfız mevcudu gösterilmektedir.

Çizelge 4.8. Tahrir verilerine göre Midilli Kalesi müstahfızlarının mevcudu (XVI. yüzyıl)¹²¹⁶

Birlik	Tahrir	
	1548	1581
Hisar eri	147	146
Topçu	46	39
Sivil/dinî personel	10	9
Mehter	2	3
Destek bölükleri	5	4
Toplam	210	201

XVI. yüzyılda, Midilli’nin savunması için ihtiyaç duyulan müstahfız sayısının 200 civarında olmasına karar verildiği anlaşılmaktadır. Eldeki kayıtlar göstermektedir ki Midilli’de timar tasarruf eden müstahfızlara ulufeli azebler yoldaşlık ediyordu. Grafik 4.9’da, Midilli Kalesi’nde görev yapan azeblere ilişkin veriler aktarılmaktadır.

* 1631 yılına ait verilerde eksiklik söz konusudur. En az 1 azeb odası eksiktir.¹²¹⁷

Grafik 4.9. Midilli Kalesi azeb birliğinin mevcudu (1548-1642)¹²¹⁸

¹²¹⁶ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*TT*.d. 261, s. 45-99; *TT*.d. 264, s. 159-219; *TT*.d. 594, s. 37-74.

¹²¹⁷ Midilli Kalesi azeb birliğine ilişkin veriler tamamlanmadan herhangi bir başlık yazılmadan Palukasrı’na ait verilere geçildiği görülmektedir. Bk. BOA.*MAD*.d. 7365, s. 98-99.

¹²¹⁸ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*TT*.d. 264, s. 72-73; *MAD*.d. 7093, s. 18; *MAD*.d. 5228, s. 67-74; *MAD*.d. 5683, s. 74-77; *MAD*.d. 15835, s. 26; *MAD*.d. 3975, s. 23; *MAD*.d. 12760, s. 24; *MAD*.d. 7068, s. 40; *MAD*.d. 7374, s. 49; *MAD*.d. 7365, s. 96-98; *MAD*.d. 4634, s. 72-75.

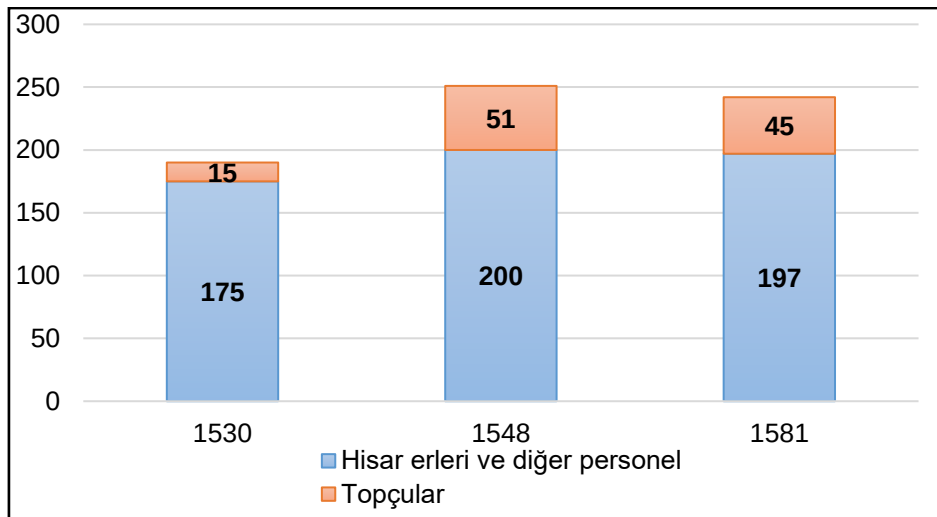
Sayılar açık şekilde XVI. yüzyılda Midilli Kalesi'nin müdafaası için geliştirilen savunma kurgusunun en azından XVII. yüzyıl ortalarına kadar korunduğunu göstermektedir.

Midilli'nin diğer kalesi olan Molivo'da Midilli Kalesi'ne göre daha mütevazı sayıda asker bulunduruluyordu. Çizelge 4.9'da Molivo Kalesi'ndeki müstahfız mevcudu gösterilmektedir.

Çizelge 4.9. Tahrir verilerine göre Molivo Kalesi müstahfızlarının mevcudu (XVI. yüzyıl)¹²¹⁹

Birlik	Tahrir	
	1548	1581
Hisar eri	34	33
Topçu	5	6
Dinî personel	2	2
Toplam	41	41

Tahrir defterlerini tamamlayıcı nitelikteki mevacic defterlerine bakıldığında Molivo'daki müstahfızlara en azından XVII. yüzyıldan itibaren 15 azebin yoldaşlık ettiğini ifade etmek mümkündür. Son olarak adadaki toplam topçu ve hisar eri sayıları üzerinden bir değerlendirme için Grafik 4.10'a bakılabilir.

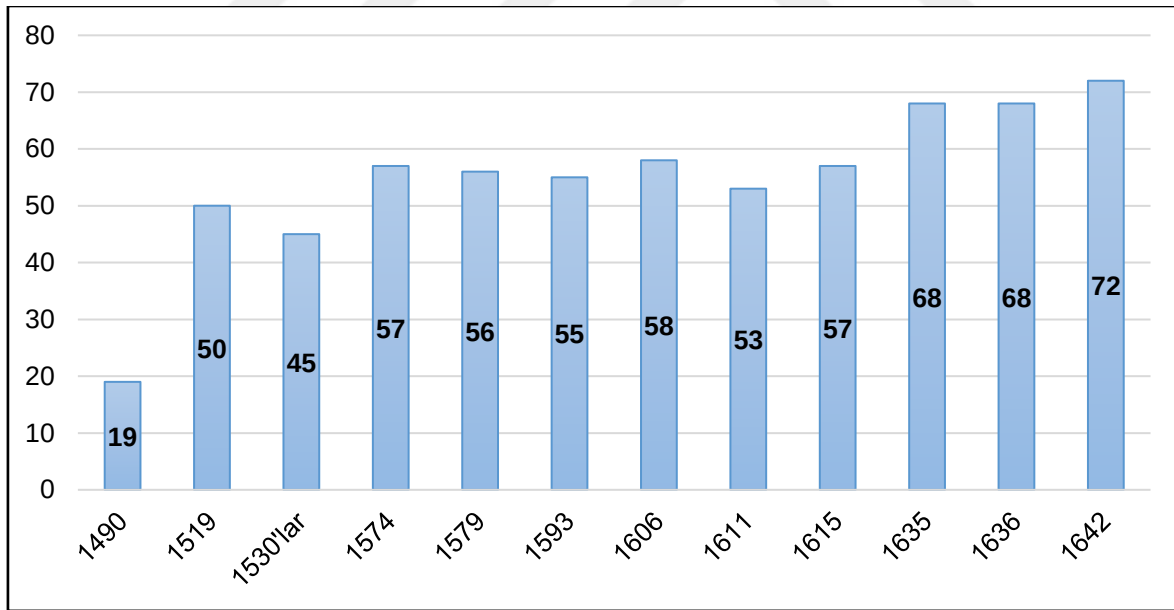
Grafik 4.10. Midilli'de timarlı kale personelinin sayısı (1530-1581)¹²²⁰

¹²¹⁹ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*TT.d.* 261, s. 105-116; *TT.d.* 264, s. 221-229; *TT.d.* 594, s. 75-82.

¹²²⁰ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*TT.d.* 367, s. 199; *TT.d.* 261, s. 45-99; *TT.d.* 264, s. 159-219; *TT.d.* 594, s. 37-74.

Buna göre Midilli’de timarlı personel sayısı XVI. yüzyıl boyunca 250’yi hiç aşmamıştır. 1530’dan sonra büyük jeopolitik kırılmalar bile kalede sürekli olarak tutulan asker sayısında radikal değişikliklere yol açmamış gibidir. Özetle azeblerin sayısında da değişiklik görülmemesi, Girit Seferlerine kadar adanın kendi kaynaklarıyla finanse edilen müstahfızların sayısının da büyük ölçüde değişmediğini düşündürmektedir.

Midilli Adası’nın savunmasından sonra Ege’nin kuzeyinde Boğazlar için stratejik öneme sahip iki adanın kalelerine bakılabilir: Limni ve Bozcaada. Bunlardan ilki hakkında oldukça erken döneme ait veriler mevcuttur. Limni’deki Palukasrı Kalesi’nde konuşlu garnizon hakkında söylenebilecekler ve uzun dönemli karşılaştırmalar yapabilmek için eldeki veri havuzu, tarihsel derinlik bakımından istisnaidir. Palukasrı, en azından 1490’dan başlayarak sürekli olarak personel bulundurulmuş bir kale olmuştur. Grafik 4.11’de Palukasrı’nda konuşlu garnizonun gelişimi gösterilmektedir.

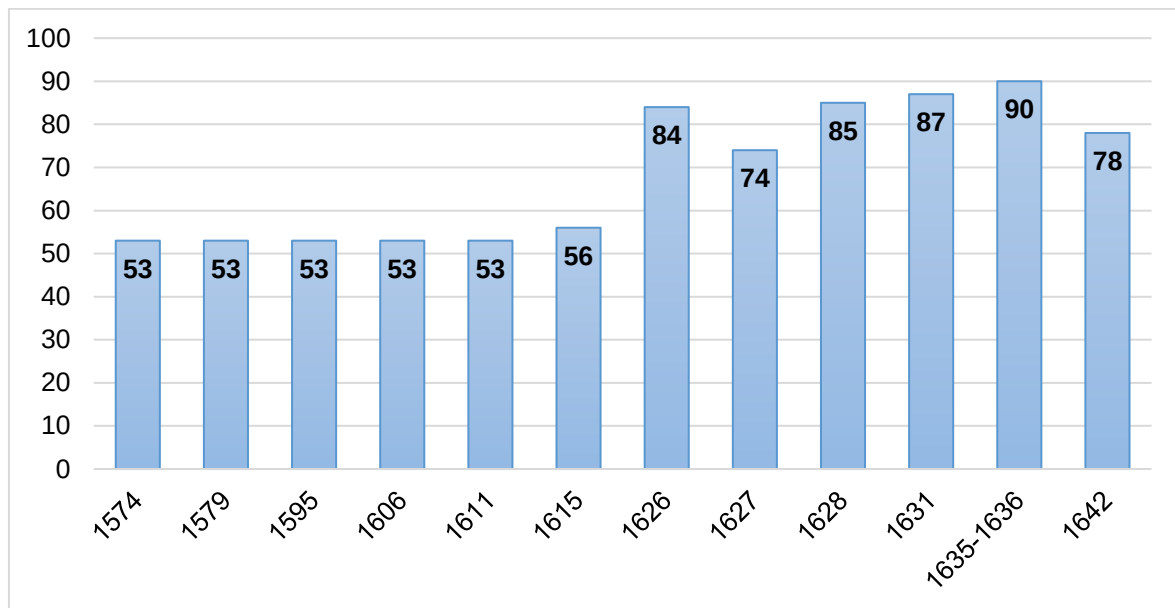
Grafik 4.11. Palukasrı Garnizon mevcudunun gelişimi (1490 - 1642)¹²²¹

Takriben 150 yıllık süreçte personel mevcudunda en dikkate değer artış 1490 ile 1519 yılları arasında gerçekleşmiş görünmektedir. Bu husus ilk olarak Yasemin

¹²²¹ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*TT*.d. 25, s. 63-71; *TT*.d. 75, s. 157-194; *TT*.d. 434, v. 84a-109a; *MAD*.d. 5228, s. 71-72; *MAD*.d. 164, v. 7b; *MAD*.d. 5683, s. 78-79; *MAD*.d. 15835, s. 27; *MAD*.d. 3975, s. 26; *MAD*.d. 3975, s. 26; *MAD*.d. 7385, s. 103-108; *MAD*.d. 4634, s. 76-78.

Demircan'ın ilgisini çekmiş, tarihçi asker sayısındaki artışı siyasal gelişmeler bağlamında açıklamıştır.¹²²² Gerçekten de Ege'deki deniz ticareti güzergâhını mutlak bir suretle kontrol altına alma politikasının bir sonucu olarak Türk hâkimiyetinin Rodos surlarının önüne kadar ilerlediği bu dönemde böylesi bir artış şaşırtıcı değildir. Devletin artan kapasitesi, XVI. yüzyıl başlarından itibaren Palukasrı gibi stratejik bir kalede daha fazla sayıda asker tutabilmeye olanak sağlayacak düzeye ulaşmış görünmektedir. XVI. yüzyılın ikinci yarısında asker sayısının kısmi olarak artırıldığı, XVII. yüzyıl ortalarına doğru kalenin müdafaası için 70 civarında askerin yeterli olduğuna karar verildiği anlaşılmaktadır.

Ege'nin kuzeyinde bir Osmanlı garnizonu barındıran son kaleye Bozcaada ev sahipliği yapıyordu. Bozcaada Kalesi, daima kaptanpaşanın idari yetki alanında yer alan diğer Ege Adalarındaki kalelerle birlikte anılsa da esas olarak Boğazlar boyunca İstanbul'a doğru uzanan savunma ağının en güneydeki başlangıç noktasını teşkil ediyordu. Bu bakımdan payitahtın savunması ile Ege'deki ticaret güzergâhının denetiminin sağlanması için tasarlanan iki ayrı savunma kurgusunun kesişim noktasında yer alıyordu. Bu durum Bozcaada'nın savunmasını zamanla daha önemli hâle getirmiştir. Söz gelimi 1615'ten 1626'ya kadar müstahfız mevcudu %50 oranında artmıştır. Grafik 4.12'de bu husus açık bir şekilde gösterilmektedir.

Grafik 4.12. Bozcaada Kalesi Garnizon mevcudunun gelişimi (1574-1642)

¹²²² Demircan, Y. (2014a), 65 vd.

Kalelerin geneli bağlamında eldeki veriler birkaç istisna dışında asker sayılarında dramatik artışların husule gelmediğine işaret etmektedir. Bu durum öncelikle akla şu hususu getirir: Ege Adalarındaki kalelere konuşlandırılan askerlerin mevcudu operasyonel kapasiteyi yansıtmaktadır. Doğrusu bu önerme adaların üretime dâhil olmayan bir grubu “besleyebilme” potansiyeline dayanmaktadır. Bununla birlikte garnizon büyüklüğüyle mekansal olarak korunması gereken saha arasında daima doğal bir ilişki olduğunu düşünmek mümkündür.¹²²³ Dolayısıyla mekânın büyük bir dönüşüme uğramaması da garnizon mevcudu üzerinde etkili olmuş olabilir. Söz gelimi XVII. yüzyılın hemen başında Narince’de yeni bir birlik oluşturulması ihtiyacı ortaya çıkmıştı. Üstelik bu birlik surların dışında yani gelişime açık, büyüyeabilen bir iskan alanında, varoшта görev yapacaktı. Büyük sayısal değişikliklerin görülmemiş olmasının bir başka sebebi jeopolitik kurgunun değişmemiş olması yahut kısa vadeli tehdit algısını Anadolu’dan kaydırılan birliklerle bertaraf edilebiliyor olmasıydı.

4.5. Destek Birlikleri

Ege’de güvenlik kaygısı ile gündelik yaşam pratiği iç içe geçmişti. Devamlı suretle tehdit altında yaşamak, sürekli yıkımlara uğrayan, büyük güçler arasında sıkışan ve korsanların sürekli baskısı altında kalan bu coğrafyada tarihî ve kültürel bellekte dönüştürücü etkiler uyandırmış olmalıdır. Tarihsel tecrübe Ege’nin hemen her köşesinde adalıların meydana getirdiği silahlı grupların ortaya çıkmasına yol açtı. Eldeki kayıtlar bir adalı için yaşadığı yeri savunmanın soylu bir davranış olduğunu, ada toplumunda muteber bir yer elde etmenin olduğunu düşündürmektedir. Adalar ahalisi, bölgede Osmanlı egemenliğinin tesis edilmesinden çok önce silahlanmıştı. Farklı ihtiyaçlar ve adalardaki savunma kurgusunu etkileyen parametrelerin benzersizliği adalarda farklı grupların/yapıların ortaya çıkmasına sebep oldu.

Ege’de adalı halkların oluşturduğu destek kuvvetlerini üçe ayırmak mümkündür: silahlı milisler, yaygın gözetleme grupları, hizmet bölükleri. Bunlardan

¹²²³ Yukarıda paylaşılan bir hükümde de bu hususa işaret edilmektedir. Yerel askerî otorite Midilli’deki kalelerin boyutu ile ihtiyaç duyulan hisar eri sayısı arasında ilişki kuruyordu. Bk. BOA.A.DVNSMHM.d. 14, s. 497, hük. 695.

sonuncusunu kalelerin tadilatı ve fiziksel sürdürülebilirliği bağlamında ele almak daha uygun görünmektedir. İlk iki grup ise Ege’de kale ağının bazı adalardaki hayati bileşenleri olarak öne çıkmaktadır. Öncelikle bölgedeki atalarından kalan mirası yaşatarak Türk egemenliğine destek olan silahlı gruplara temas edilebilir. Osmanlı Dönemi’nde bu türden birliklere Midilli, Limni ve Gökçeada’da tesadüf edilmektedir.

4.5.1. Milis Gruplar

Gökçeada’da, adanın idari merkezi niteliğindeki iskân merkezinin savunması adalılardan oluşan bir müsellemler birliğine emanet edilmişti.¹²²⁴ Bu konuda Ada’ya ilişkin tahrir verilerinin bulunduğu defterdeki açıklamalar önemli detaylar ihtiva etmektedir:

*“Cemâ’at-i kefer-i müsellemlân, der-cezîre-i İmroz, Elllerinde olan kadîmî defterleri mücebince mutassarıf oldukları yerlerüñ mikdârı mukâta’ası mikdârına göredir. Yerlerin tasarruf iderler. Ammâ hizmetleri mukâbelesinde mukâta’a virmezler. Müsellemler hizmetin iderler. Hizmetleri yalı ve hisâr muhâfazat iderler. Be-nevbet ve sâ’ir beylik hizmetin olursa iderler. Müsellemlerden nevbetle günde altı nefer kimesne hisârda hizmet ider.”*¹²²⁵

Bu kayıttan anlaşıldığına göre söz konusu birliğin¹²²⁶ varlığı Osmanlı öncesi döneme dayanıyordu. Muhtemelen Bizans Dönemi’nde teşkilatlandırılan müsellemler birliği kendine ait kayıtları muhafaza etme yetisini geliştirecek kadar organize bir yapıya sahipti. Elllerinde defterleri bulunuyordu. Daha da önemlisi tahrir heyetinin bu defteri dikkate almış olmasıdır. Gökçeadalı müsellemler devlet nazarında muteber kişilerdi. Osmanlı egemenliğini içselleştirmiş, güvenlik kaygılarını gidermede resmî makamlarla sağlıklı ilişkiler geliştirmişlerdi.

Müsellemler zengin Rum köylülerden, geniş mülk sahiplerinden mürekkepti. Yukarıdaki kayıt, sundukları hizmet karşılığında atalarından miras kalan toprakları

¹²²⁴ BOA.TT.d. 75, s. 125-126.

¹²²⁵ BOA.TT.d. 75, s. 125. Metnin Latin harfli çevirisi için ayrıca bk. **75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri (925/1519) <Dizin ve Transkripsiyon>** (2009). A. Sivridağ, A. Özkılınç v.dğr. (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, I, 87.

¹²²⁶ Birliğin “müsellemler” olarak anılması mutlak suretle atlı oldukları anlamına gelmeyecektir. Zira terminolojik olarak müsellemler aynı zamanda vergilerden muaf tutulan zümreleri de tanımlamak için kullanılıyordu. Konuyla ilgili olarak ayrıca bk. Emecen, F. (2013). “Yaya ve Müsellemler”. **DİA** (C. 43). İstanbul: TDV, 354.

Türk egemenliğiyle birlikte hukuki olarak yeniden tanımlanan özel mülkiyet anlayışı bağlamında güvence altına aldıklarını ortaya koymaktadır. Servet ile saygınlık arasındaki bağ belli ki XVI. yüzyıl Gökçeada'sında cereyan eden toplumsal ilişkilerde açık seçik hissedilebilen bir husustu. Bu bakımdan müsellemlik işinin Adalı elitler tarafından gerçekleştiriliyor olması, Osmanlı Devleti'nin Gökçeada'da dikkate değer bir ölçüde halkın rızasını alabildiğinin de açık göstergesidir. Nitekim defterde müsellemler arasından küçük bir guruba ilişkin paylaşılan bir diğer açıklamada bu husus daha sarıh bir şekilde dile getirilmektedir:

“Kasaba-i mezkûrun Leşkeri Sivastoblo ve Mihal Ralo ve Papas Kostendin Konomo nâm zimmîler cezîre-i mezkûreniñ a'yânları olup ve hem müsellemler hidmetin iderler. Kadîmden her maslahatda istikâmetle hidmet idegeldükleri ecilden ri'âyetleri lâzım ve lâ-büdd olmağın gelen beyler resm-i ağnâmdan ve sâ'ir rûsûmdan mu'âf idüp ellerinde mektûbları vardır. Ellerinde olan mektûbları mücebince mu'âfiyetleri defter-i cedîde sebtolundu.”¹²²⁷

Burada adı geçen 3 kişinin devlet merkeziyle temas hâlinde olduğu, adadaki gelişmeler konusunda devletle iş birliği yaptığı anlatılmaktadır. Müsellemlerin arasından bazıları devlet nazarında bir çeşit reaya temsilcisi olarak görülüyordu. Devlet, bu grupların bağlılığını güvence altına almak için muhtemelen oğullarını da vergi muafiyetine dâhil etmişti. Zira defterde onların da ayrı bir başlık altında sıralandığı görülmektedir.¹²²⁸

Ada'nın idari merkezinde bulunan Palyanbolu Kalesi belli ki müsellemlere karargâh olarak hizmet veriyordu. Müsellemler kendi topraklarını ekip biçtikleri gibi yarı zamanlı da olsa mutlaka kalede en az 6 nöbetçi bulunduruyordu. Bu organizasyonu yürüten kişi 1519'da müsellemlerin başı (*sermüselleman*) olarak Anderye isimli bir adalıydı. Anderye aynı zamanda “kapudan” unvanını taşıyordu. Yaklaşık 10 yıl sonra 1530'larda bu görev Marko oğlu Kosta isimli bir başka “kapudan” tarafından yürütülüyordu.¹²²⁹ Müsellemler belli ki geçmişte kullandıkları, Osmanlı askerî terminolojisine ait olmayan rütbeleri taşımaya devam ediyorlardı.

¹²²⁷ BOA.TT.d. 75, s. 126. Metnin Latin harfli çevirisi için ayrıca bk. **75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufassal Tahrîr Defteri** (2009), 87.

¹²²⁸ BOA.TT.d. 75, s. 127.

¹²²⁹ BOA.TT.d. 434, v. 48b.

Ege'nin kuzeyinde Gökçeada'ya göre daha büyük bir ada olan Limni'deki uygulamalara bakıldığında ihtiyat kuvvetlerini yansıtan yapbozun diğer parçalarına ulaşılabilmektedir. Bununla birlikte Limni'deki kayıtlarda adanın güvenliğine katkı sağlayan kişilerin kimliğine dair daha az açıklama yapılmaktadır. Yine de tıpkı Gökçeada'da olduğu Limni'de de destek birliğine dâhil olmanın bir çeşit itibar kaynağı olarak görüldüğünü düşündüren bulgular söz konusudur. Bu husustaki ilk önemli tespit Heath Lowry tarafından ortaya konulmuştur. Tarihçi, Ada'daki destek birliklerinden birine komuta eden Dimitri isimli bir Adalıdan¹²³⁰ hareketle milis grupların Limnili elitler tarafından oluşturulduğu savını dile getirmektedir. Ona göre Dimitri'nin "Kondostavlo" şeklinde gösterilen baba adı XIV ve XV. yüzyıllarda Bizans askerî hiyerarşisindeki rütbelerden birine işaret ediyordu. Muhtelemen Dimitri ya Bizans ordusunda görev almış biriydi ya da bir Bizans askerinin oğluydu.¹²³¹

Limni'de destek birlikleri *ases*, *pâsbân*, *müsellem* ve *keştîbân* olmak üzere 4 bölüğe ayrılmıştı. Bu gruplar 1490'da ayakta olan iki ayrı tahkimatta, Palukasrı ve Kotzinos kalelerinde görev yapıyorlardı.¹²³² *Ases* birliğinin adı, gerçekleştirdiği görev hakkında fikir vermektedir. Muhtemelen *ases*ler konuşlandıkları yerlerin asayişini sağlamakla görevliydi.¹²³³ Buna ek olarak kaleden giriş ve çıkışları denetlemek gibi kritik bir vazifeyi daha üstlenmişlerdi.¹²³⁴ *Pâsbân* birliğine¹²³⁵ muhtemelen gözetleme faaliyetleri yürütme,¹²³⁶ tehlikelere karşı kaledekileri uyarma gibi görevler yüklenmişti. *Müsellem* birliğinin ise görevi sarıh bir şekilde açıklanmıştı. Kendi kendilerini teçhiz eden müsellemeler, savaş anında atlarıyla birlikte Osmanlı askerine yoldaşlık ediyorlardı.¹²³⁷ *Keştîbân* birliği, Palukasrı Limanı'nda demirli bulunan donanma gemilerinde mürettebat olarak görev alıyordu.¹²³⁸ Bu birlikler

¹²³⁰ Dimitri veled-i Kondostavlo, ser-i mezkûrûn. Bk. BOA.TT.d. 25, s. 7.

¹²³¹ Lowry, H. (2002), 22.

¹²³² BOA.TT.d. 25, s. 7-15.

¹²³³ *Ases* kelimesinin anlamı için bk. Tietze, A. (2002), I, 207; Ayverdi, İ. (2006). **Asırlar Boyu Târîhi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük**. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, C. I, 178-179.

¹²³⁴ "Cemâ'at-ı asesân-ı kal'a-yı Palukasrı. Ve hem kapucılık hidmetin dahi iderler." Bk. BOA.TT.d. 25, s. 7.

¹²³⁵ BOA.TT.d. 25, s. 8.

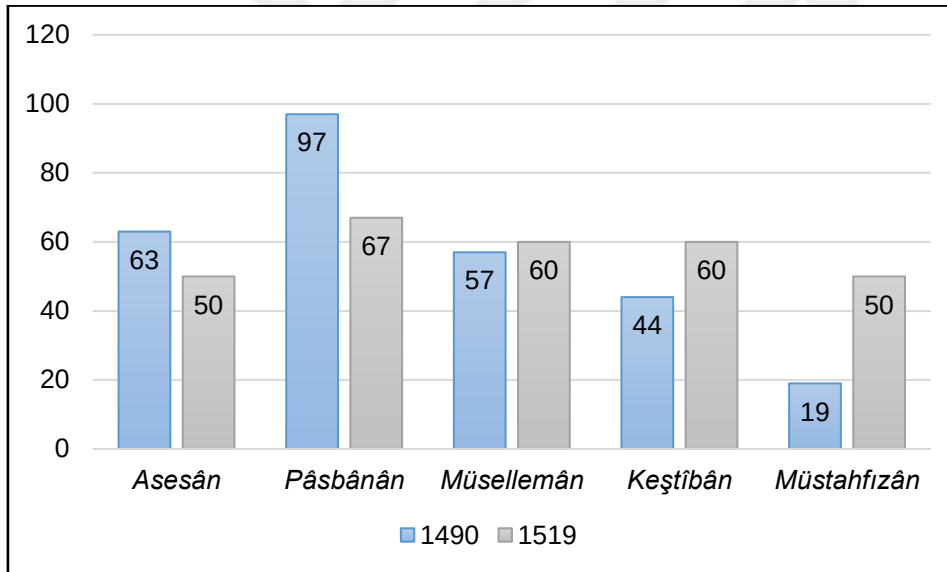
¹²³⁶ Farsçada korumak, gözetlemek gibi anlamalara gelen "pas" kelimesi için bk. Ayverdi, İ. (2006), C. III, 2466.

¹²³⁷ "Cemâ'at-ı müsellemân-ı Kal'a-yı Palukasrı ki atlarıyla ve tonlarıyla vakt-ı hâcette subaşı ma'rifetiyle hizmet-i pâdişâhî edâ iderler." Bk. BOA.TT.d. 25, s. 9.

¹²³⁸ "Cemâ'at-ı hidmetkârân-ı keştî. Kal'a-yı Palukasrı Limanı'nda olan hâssa kayıkda hacet olduğunca hidmet iderler." Bk. BOA.TT.d. 75, s. 142.

sayesinde Rodos, Sakız ve Midilli’de azeblerin üstlendikleri görevlerin gerçekleştirilebildiği anlaşılmaktadır.

Destek birliklerinin etkinliğini değerlendirmek ve adaların savunmasındaki yerini anlamak için bu adaların muhafazasında Osmanlı ordusu tarafından alınan tedbirleri hatırlatmakta fayda vardır. Gökçeada’da, 1519’da 80, 1530’larda 54 müselleme görev yapıyordu. Birliğin mevcudu zamanla azalmış görünse de Gökçeada, Ege’de Osmanlı askeri konuşlandırılan adalar arasında yer almıyordu. Dolayısıyla güvenlik, asayiş ve Türk idaresinin devamlılığı konusunda yerinde alınan yegâne tedbir Adalı müsellemler tarafından oluşturulan birliktir. Limni’de ise durum biraz daha farklıydı. Adada bir Osmanlı garnizonu bulunuyordu. Grafik 4.13’te müstahfızlar dâhil Limni’nin savunmasında görev alan birliklerin mevcudu gösterilmektedir.

Grafik 4.13. Limni’de görev yapan birliklerinin mevcudu

1490’da müstahfızlar diğer gruplara göre en küçük birliği teşkil ediyordu. 1519’da da durum esaslı bir şekilde değişmiş gibi görünmemektedir. 1490’da müstahfızların Ada’daki askerî güç içindeki oranı %6, 1519’da ise sadece %17’ydi. Öyleyse hem Gökçeada’da hem de Limni’de adalıları savunma meselesinin bir parçası hâline getiren motivasyon ister vergi muafiyeti olsun ister itibar kaygısı, bu birlikler adaların güvenliği için yeterli güce sahip ve bölgeye yönelik stratejik yaklaşımda etkili bir araç olarak görülmüşlerdi.

Görünen o ki silahla hizmet veren siviller Gökçeada ve Limni'de dönüşümlü olmakla birlikte daimi olarak görevlerini yürütüyorlardı. Midilli'de ise sadece savaş zamanında silah kullanan *zenberekçilere* görev verilmişti. Bu husus 1548'de şu ifadelerle açıklanıyordu: "... *zenberekçiler hisâra düşmen vâki' oldukda zenberekleriyle yoldaşlık iderler.*"¹²³⁹ Osmanlı ordusunda *zenberek* olarak anılan biri yaylı diğeri ateşli ¹²⁴⁰ olmak üzere iki menzilli silah kullanılıyordu. Buradaki *zenbereğin* yaylı bir silah olduğu anlaşılmaktadır. Ege'deki kalelerin envanterinde *zenberek* ve *zenberek oku* bulunduğu görülür.¹²⁴¹ Dolayısıyla burada bahsi geçen yaylı bir mekanizmaya sahip ok fırlatabilen bir silah olmalıdır. Ek olarak Midillili *zenberekçiler* nihayetinde verdikleri hizmet karşılığı vergi muafiyeti elde edebilen reayadan kimselerdi. İmparatorluk genelinde reaya arasında ateşli silahların kullanımının yaygınlaşmasını önlemeye yönelik tedbirler söz konusuydu.¹²⁴² Özetle *zenberekçiler* kaleye bir düşman saldırısı olması hâlinde ellerinde ok ve yaylarıyla harekete geçmesi beklenen ve 19 kişiden oluşan bir ihtiyat birliğiydi.¹²⁴³

XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren adalardaki bu silahlı milis gruplarına ilişkin kayıtların sona erdiği görülmektedir. Bu hususta tatbikat ikiye ayrılır. Midilli'de *müşellem* olarak anılan ve sundukları hizmet karşılığında cizye dışı vergilerden muaf tutulan reayanın tüm ayrıcalıkları 1581'de ellerinden alındı.¹²⁴⁴ Belli ki

¹²³⁹ BOA.TT.d. 264, s. 80.

¹²⁴⁰ Parlatır, İ. (2006). **Osmanlı Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: Yargı Yayınevi, 1863.

¹²⁴¹ Örneğin Rodos Kalesi'nin cephaneliğinde hem *zenberek* hem de *tîr-i zenberek* olarak anılan mühimmata rastlanır. Bkz. BOA.TT.d. 367, s. 207.

¹²⁴² İlgürel, M. (1979), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı". **Tarih Dergisi**, 32, 301-302; Jennings, R.C. (2011). "Firearms, Bandits and Gun-control: Some Evidence on Ottoman Policy Towards Firearms in the Possession of Reaya from Judicial Records of Kayseri 1600-1627". **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Woman, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon** (Yeniden basım). İstanbul: İsis Press, 330 vd.

¹²⁴³ BOA.TT.d. 264, s. 80. Düşman saldırısına açık sahalarda reayanın ateşli silah kullanımını kolaylaştıran bazı tedbirlerin alınmasına yönelik tedbirlere tesadüf etmek de mümkündür. Örneğin XVI. yüzyıl sonlarında İzmir havalisindeki Urla'da deniz kıyısında yaşayan köylülerin silahlanabilmesine müsaade edilmiştir. Bk. BOA.A.DVNSMHH.d. 71, s. 351, hük. 652.

¹²⁴⁴ ... ve *Nefs-i Midillü'de defter-i atıkde vâki' olan otuz bir nefer müşellemler hârcıların eda itdiklerinden sonra ispençe ve öşrden ve resm-i ganemden ve sâir tekâlîf-i örfiyyeden muâflar imiş. Emr-i şerîfle müşellemlikleri mensûh olub defter-i cedîde hâss-ı hümayûn kayd olunmuşlardır. Sâir reâyâ gibi ispençlerin ve öşrlerin ve resm-i ganemlerin havâss-ı hümayûn emînlerine virirler. Ve 'avâızları dahî virirler.* Bk. BOA.TT.d. 598, s. 9. Midilli Adası'nın sancak kanunları daha önce muazzam bir kanunname külliyyatını araştırmacıların hizmetine sunmuş olan Ahmed Akgündüz tarafından yayımlanmıştır. Tarihçi *müşellem*lerin vergi ayrıcalıkları ile ilgili bilgiler ihtiva eden ilk kanunnamenin çevirisini yaptığı için ikinci kanunnamenin çevirisinde yalnızca eklenmiş olan kısımların transkripsiyonunun yapıldığını belirtmiş, buna karşılık 1581 tarihli kanunnamenin çevirisi kapsamında *müşellem*lerin değişen statüleri hakkındaki açıklamaya yer vermemiştir. Bk. Akgündüz, A. (1992). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VIII: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri / Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri**. İstanbul: Anka Matbaası, 422-424; (1994).

adalıların hizmetlerinden yararlanılmıyordu. Limni’de ise söz konusu grupların görevlerine son verilmesine yahut onlardan zamanla yararlanılmamasına yönelik bir adım atılmamıştı. Zira tahrir dışı kaynaklarda bu kişiler hakkında bazı detaylara tesadüf edilebilmektedir. Örneğin 24 Ekim 1577 tarihli bir belge, Limni’de kalede ikamet eden ve nöbet tutan gayrimüslimlere tanıklık etmektedir. Söz konusu kuvvet, öylesine uzun süredir bu görevi ifa ediyordu ki zamanla aksaklıklar ortaya çıkmıştı. Huzur içinde geçen uzun yıllar bu kişilerin kale dışında ikamet etmeye hatta kalenin dışında tarım arazileri edinmeye başlamalarına sebep olmuştu. Özetle *üslub-ı kadimin* dışına çıkmış görünüyordu. Bu husus belgede şu ifadelerle aktarılmaktadır: ... *kal’a-i mezbûre (Palukasrı) muhâfaza hizmetine ta’yîn olan kefere hâric-i kal’ada evler ve bağlar idinüb ancak nöbetleri olduğu gün gelüb sair zamanda terk-i kal’a idüb üzerine olmağla kal’ada olub mahalleri hâlî kalub...*¹²⁴⁵ Bu açıklama, bir çeşit “vakt-i hacet” durumundan çok daimi bir görev gücüne işaret etmektedir. Öyleyse Limni’de *asesan* ve *pasbanan* hâlâ varlığını sürdürüyordu. Belgenin devamında yer alan “... *nöbetçi kefereye muhkem tenbîh eylesin ki hâric-i kal’ada olmayub üslûb-ı sabık üzere kal’a içinde sâkin olub kal’a-yı mezbûrenin gereği gibi hıfz u hırâset edeler*” ifadesi de bu görüşü destekler niteliktedir. Bu durumda adalarının savunması uğruna silaha sarılan bu kişiler hakkında tahrir defterlerinde açıklamaların sona ermesinin sebebi tahrir mantığında gizli olabilir. Buna göre söz konusu reayanın ayrıca belirtilmesine ihtiyaç doğuracak gerekçeler ortadan kalkmış olmalıdır. Bir başka ifadeyle vergi muafiyetine ilişkin uygulamada değişikliğe gidilmiş olabilir. Bu konu adalardaki toplumsal gruplara ve onların hukuki statülerine odaklanan daha kapsamlı bir araştırmanın konusu gibi durmakla birlikte esasen işaret edilmesi gereken bir başka nokta daha vardır. O da adalıların egemen güçlerle geliştirdikleri ilişkilere güvenlik ihtiyacının nasıl bir etki uyandırdığıdır.

Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VIII: III. Murad Devri Kanunnâmeleri. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 324. 1548 ve 1581 tarihli iki kanunname gerçekten de küçük bazı farklarla birbirinden ayrılmaktadır. Ada’daki özel hukuki statü tanınmış olan bir toplumsal grubun ayrıcalığını zamanla yitirmiş olması da bu farklardan biridir. Bununla birlikte Ahmed Akgündüz’ün meydana getirdiği eserin imparatorluğun uçsuz bucaksız coğrafyasını içine alan bir kapsamda olduğu dikkate alındığında Midilli özelinde bu ayrıntının gözden kaçmasının anlaşılabilir olduğunu bu vesileyle ifade etmek gerekmektedir.

¹²⁴⁵ BOA.A.DVNSMHM.d. 31, s. 380, hük. 847.

Milis kuvvetlere sadece bu üç adada değil, Ege'nin hemen her yerinde tesadüf etmek mümkündü. Örneğin Latin egemenliği altında İstendil Adası'nda halk, sahip oldukları topraklara karşılık olarak asker ya da kürekçi olarak hizmet vermeye zorlanıyordu. Halk kendi tedarik ettiği teçhizatı kullanıyor, taşımakla yükümlü tutulduğu teçhizatın eksik olması durumunda toprağını kaybediyordu.¹²⁴⁶ Bu durum Kikladda Latinlerin, sınırlı kaynaklarla varlıklarını müdafaa etmeye çalıştığının bir göstergesidir. Latinler özellikle insan kaynağı konusunda yerel halktan yararlanmak zorundaydı. Benzer bir güçlkle Rodos'a yerleşen Şövalyeler de yüzleşmek durumunda kalmışlardı. Rodos'a geldiklerinde hâlihazırda Kutsal Topraklardan kovulmuş olmanın yarattığı maddi ve manevi zaaf ile mücadele ediyorlardı. Ada onlara yeterli mali kaynak sunmadığı gibi Hristiyan dünyasından da ihtiyaç duydukları desteği görmeleri mümkün değildi.¹²⁴⁷ 1340'ta, Rodos'ta sadece 200 şövalye ve onlara bağlı 50 atlı hizmetkâr bulunuyordu. Kalan 1.000 civarında asker tarikat dışıydı.¹²⁴⁸ Rodosluları ikna etmeden adada tutunmaları mümkün değildi. Nitekim Şövalyeler, Adalılardan bir kısmını silahlandırarak savunmada sorumluluk vermişlerdi. Benzer bir uygulama Sakız'da, XVI. yüzyıl başlarında İtalyanlar tarafından gerçekleştirilmişti.¹²⁴⁹ Latin egemenliği altında gelişen bu gelenek Osmanlılar tarafından da sürdürülecekti.¹²⁵⁰

Adalılar için öncelikli mesele güvenliğin sağlanmasıydı. Hangi hâkimin uyruğu olurlarsa olsunlar yaşadıkları yerin savunması için gerek başlarındaki idarecilerin buyurmasıyla gerekse kendi iradeleriyle harekete geçmeye daima hazırlardı. Bu husus devlet ile toplum arasındaki ilişkiye yön veren en önemli unsurlardan biriydi. Rodos'un yerli halkları ile Şövalyeler arasında beklenenin aksine gerilimli Katolik - Ortodoks ilişkisi söz konusu değildi. Öncelikle her ne kadar Batı Avrupalı aristokratik bağlarını korumaktaysa da Şövalyeler, Rodos'ta geniş mülkler edinip adaya kök salma gayreti içinde olmamışlardı. Anthony Luttrell'e göre Şövalyeler halka makul bir biçimde yaklaşmış ve onların güvenliğini önplanda tutmuştur. Nitekim Luttrell bu değerlendirmesini adanın Katolik hâkimlerine karşı

¹²⁴⁶ Luttrell, A. T. (1989), 148.

¹²⁴⁷ Luttrell, A. T. (1958), 197.

¹²⁴⁸ Nossov, K., Delf, B. (2010), 6.

¹²⁴⁹ Vatin, N. (2004), 106.

¹²⁵⁰ BOA. *TT*.d. 367, s. 202. Belgenin transkripsiyonu için bk. Alexander, J.C. (1994). "Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500 - circa 1600" (Yeniden Basım/Atina), Doktora Tezi, New York: Columbia University, 209.

organize bir halk hareketinin söz konusu olmamasına dayandırmaktadır.¹²⁵¹ Rodos Şövalyeleri güvenlik ihtiyacı ile halkın Şövalye idaresine rızası arasındaki bağı iyi bir şekilde kavramış görünüyorlardı. Benzer bir durumun Osmanlı idaresi altında da Ege'nin kuzeyinde cereyan ettiğini ifade etmek pekâlâ mümkündür. Adalılar, yöneticileriyle uyumlu hareket etmeyi itibarlı bir iş olarak kabul ediyorlardı. Karşılığında da vergi muafiyetiyle ödüllendiriliyor, teşvik ediliyorlardı. Özetle adalar ahalisi ister Katolik idaresi altında isterse Müslüman idaresi altında yaşasınlar kendilerine huzurlu ve güvenli koşullar sağlayan egemenlerle iş birliği yapma konusunda eşine sık rastlanmayacak bir uyum gösteriyorlardı. Ortaya çıkan bu sonuç şüphesiz Ege'nin ortak kültürel mirasıyla ilgiliydi. Bu aşamada güvenlik ihtiyacının sonucu olarak ortaya çıkan ve gündelik hayata yön verecek ölçüde etkilere sahip bir başka yaygın uygulama ele alınabilir.

4.5.2. Kıyı Nöbetçileri¹²⁵²

Kıyı gözlem faaliyeti, Ege'de coğrafi koşulların bir sonucu olarak ortaya çıktığı için tarihsel kökleri bölgenin ilk defa iskânına kadar uzanan bir çeşit kültürel gelenekten besleniyordu. Güvenlik ihtiyacının temininde öncelikle dışarıdan gelebilecek tehditlere karşı tedbir alma arzusu öne çıkmış, Ege'de ilk iskân merkezleri de çevreyi gözetlemeye izin veren yüksek noktalarda inkişaf etmişti.¹²⁵³ Adalarda iskân merkezinin konumuna bir başka unsur daha yön vermişti. Adaların hemen hepsinde iskân merkezleri bir limana da ev sahipliği yapabilecek nitelikteki kıyılarda ortaya çıkmıştı. Dolayısıyla dış dünya ile temas noktaları adalardaki merkezî öneme sahip iskân merkezlerinin gelişimi için uygun yer olarak temayüz etmişti. 0 m rakımda kurulan yerleşimler, iyi bir gözlem olanağından yoksundu. Bu durum, kuleleri Ege'deki yerleşimin tabii bir bileşeni hâline getirdi. Sonuçta denizin enginliğinde ufku kesintiye uğratan bir başka ada ya da Anadolu yahut Yunan anakarasının kıyıları olacağı için bir parça yükseklik geniş bir gözlem alanı sunabiliyordu. Kuleler, MÖ III. binyıldan itibaren Midilli, Limni, Şıra, İspinos ve Egina

¹²⁵¹ Lutrell, A. T. (1982). "The Hospitallers of Rhodes: Prospectives, Problems, Possibilities". J. Fleckenstein, M. Hellmann (Ed.). *Die geistlichen Ritterorden Europas*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 255.

¹²⁵² Bu tanımlama Şenay Özdemir Gümüş'e aittir. Bk. Özdemir, Ş. (2008). "Kıyı Nöbeti: Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de Kıyı Koruması". *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXIII (1), 188-189.

¹²⁵³ Thomson, G. (2007), 345.

adalarında görülmeye başlar.¹²⁵⁴ Bundan sonra kuleler çeşitli maksatlarla yüzyıllar boyunca Akdeniz genelinde inşa edilecektir. Örneğin Rodos'u kulelerle tahkim eden Şövalyeler,¹²⁵⁵ Malta'ya yerleştikten sonra Sicilya'ya kadar olan deniz koridorunu takip edebilmek için kuleler bina etmişlerdi. Malta'daki kule inşa geleneği ise I. Pön Harbi'ne (MÖ 264-241) kadar uzanıyordu.¹²⁵⁶ Bir Akdeniz imparatorluğu olarak Osmanlı Devleti de bu geleneği korudu. Örneğin XVI. yüzyılın başında fethinin hemen ardından Modon Limanı'nın girişindeki kayalığa top kulesi inşa edildi.¹²⁵⁷

Yalnız adanın bir noktasında gözetleme yerleri inşa etmek, adanın tamamını savunmak için yeterli değildi. Böylece kule inşasına paralel, yüzyıllar süren tecrübenin bir sonucu olarak gözlem için en uygun yükseltiler nöbet yerlerine dönüştü. Dolayısıyla gözlem işi kuleler vasıtasıyla kentlere kendine has fiziksel karakterini kazandırdığı gibi kırsalı da etkiledi. Adalılar kırsalda ortaya çıkan ve *vigle* denilen noktalarda¹²⁵⁸ nöbetleşe denizden gelebilecek tehlikeleri takip etmeye başladılar. Bazen yüksekçe bir kaya ya da tepe, bazen ufak bir tahkimat bazen de Antik Çağ'a ait bir kalıntı *vigle* olarak kullanılıyordu. *Vigle* yerleri kuşaklar boyunca aktarılan ampirik gözlemlerin sonucu seçiliyordu. Tarihsel gerçekler en azından VII. yüzyılda kıyı nöbetinin askerî öneminin iyi bir şekilde kavrandığını düşündürmektedir.

Bir çeşit erken uyarı sistemine sahip olmak Bizanslı askerî stratejistler için savunmanın önemli bir parçası olarak görülüyordu. Buna göre savunma kurgusunun ilk ayağını gözetleme noktalarının belirlenmesi teşkil ediyordu.¹²⁵⁹ Dolayısıyla *vigle* geleneği belki Bizans öncesine dayanıyordu ancak en azından teşkilatlandırılması Bizans Dönemi'nde gerçekleştirilmiş olmalıydı. Ege'ye dışarıdan gelen hâkimler de *vigle* geleneğini teşkilatlandırarak sürdürdüler. 1503 yazında Şövalyeler, Osmanlı Devleti ile kurulmuş olan ilişkiler üzerinde meydana gelebilecek gerilimleri ve etkilerini tartışmak üzere konseylerini topladıkları sırada adanın güney ve

¹²⁵⁴ Mansel, A. M. (2004), 20-21.

¹²⁵⁵ Reinhold Lubenau, Rodos'taki kuleleri tavsif ederken şu ifadelere başvurur: "*Ömrümde bu kadar çok, güzel ve zarif kulesi olan başka bir kent görmedim.*" Bk. Reinhold Lubeanu (2012), II, 678, 681.

¹²⁵⁶ Yılmaz, A.D. (2004). "Trade, Piracy, and Naval Warfare in the Central Mediterranean: The Maritime History and Archaeology of Malta". Doktora Tezi, Texas: Texas A&M University, 53, 248.

¹²⁵⁷ Kiel, M. (2005b). "Modon". *DİA* (C. 30). İstanbul: TDV, 223.

¹²⁵⁸ *Vigle* tabiri Yunanca "vigleria" kelimesinden bozularak türetilmiştir. Bk. Bakalopoulos, A. E. (1953). *Thasos: Son histoire, son administration de 1453 à 1912*, E. de Boccard (Ed.). Paris, 29.

¹²⁵⁹ "Strategy" (1985), 6.1-5.

güneydoğu kesimindeki kalelere ve tahkim edilmiş iskân merkezlerine Türk akını gerçekleştirildiğini haberini aldılar. Filo komutanı öncülüğünde bölgeye gemiler sevk edilene kadar Arhangelos'tan 50 kadar adalı esir alınmıştı bile.¹²⁶⁰ Bu gelişme erken uyarı sisteminin adadaki ehemmiyetini göstermektedir. Öyle anlaşıyor ki Türk deniz akıncıları Rodosluların kurduğu erken uyarı sistemini yahut Osmanlı belgelerindeki adıyla “vigle bekleyenler”i atlatmayı başarmıştı. Böylesi bir durumda bölgeyi, adayı iyi tanıyan bir grup donanma görülene kadar adada “can yakıcı” bir zaiyat meydana getirebiliyordu. Donanmanın tepki süresi adanın tamamını sürekli olarak korumaya kabil değildi.

Adalarda Osmanlı vergi rejimini uygulamaya sokan tahrir heyetleri *vigle* beklemeye hukuki bir statü kazandırmak için tanımlamaya ihtiyaç duymuşlardı. Rodos ve İstanköy’de “... *vigle demek her karyenin yalıya karip bir yüksek yeri...*”¹²⁶¹ şeklinde tanımlandı. Limni’de kıyı nöbeti “... *Kurâ-i cezîre halkı ... cezîrede etrafta deryâ kenarında olan karavul yerlerin görüb gözedüb muhafazat itmek...*” olarak açıklandı.¹²⁶² Limni’de *vigle* yerine *karavul* tabirine başvurulduğu görülmektedir. Nitekim Osmanlı terminolojisinde aynı tabirin karşılığı olarak *yalı muhafazası*, *nigehbanlık* gibi kavramların da kullanıldığı bilinmektedir.¹²⁶³

Kıyı nöbetinin tutulduğu adalardan biri de Midilli’ydi. Midillili *vigle* bekçilerinin görevleri konusunda açıklayıcı bazı kayıtlara yahut açıklayıcı kayıtların suretlerine, tesadüf etmek mümkündür. 1548 tarihli açıklamalara göre bir *vigle* birliği 5 kişiden oluşuyordu ve *vigleciler* nöbetleşe olarak her gün ve gece gözetleme faaliyeti yürütmek zorundaydı. Adada kritik kabul edilen ve gözetleme noktası barındıran iskân merkezlerinin sakinleri arasından 31 adalı “*vigleciyân*” olarak belirlenmişti. Bu kişilerin isimlerinin yanına “*vigleciyân-ı didebân*” notu düşülmüştü.¹²⁶⁴ 31 nefer adalının bu işi geleneksel olarak gerçekleştirdiği hususu “... *viglelerün bazı gündüz ve bazı gece bekleye gelmiştir.*” ifadesiyle belirtilmekte, nöbet yerlerinin niteliği “...

¹²⁶⁰ Brummett, P. (1993), 524.

¹²⁶¹ BOA.*TT*.d. 367, s. 202. Belgenin transkripsiyonu için bk. Alexander, J.C. (1994), 29. 1593 tarihli tahrir defterinde de açıklamaların büyük ölçüde tekrarlandığı görülür. Bk. BOA.*TT*.d. 640, 6-7. Belgenin transkripsiyonu için bk. Barkan, Ö.L. (1943), *Kanunlar*, 340.

¹²⁶² Limni’de kıyı nöbeti hakkındaki açıklamalar içeren kanunnameler için bk. BOA.*TT*.d. 75, s. 5; *TT*.d. 434, v. 5a; *TT*.d. 307, s. 1; TKG.*KK.TTd*. 141, v. 4a.

¹²⁶³ Özdemir, Ş. (2008), 189.

¹²⁶⁴ BOA.*TT*.d. 264, s. 37-45.

dahî derya kenarında mahfuf yerler ki haramî levendleri pinhân olduğu yerleri ale's-sabah yoklayub görüb gözetmeğin...” şeklinde açıklanmaktadır. Dolayısıyla her an korsanlarla yüz yüze gelebilecekleri yerleri sürekli olarak kontrol ediyorlardı. Tüm bu nöbet sürecini yürüten ve organize eden kişi Manol Konstandin isimli bir adalıydı. Manol'un adının yanına *reis* ibaresi eklenmişti.¹²⁶⁵

Viglecilerin görevlerinde sergiledikleri başarı konusunda nasıl bir denetleme mekanizması tesis edildiği açıklanmasa da tahrir defterinin mantığı bağlamında, *viglecilerin* görevlerine karşılık elde ettikleri ayrıcalık belirtilmiştir. Buna göre her gün ada kıyılarında korsan avına çıkan Midillililer yalnızca kürekçilik hizmetinden muaf tutulmuşlardı.¹²⁶⁶ Dolayısıyla kendi sermayeleriyle edindikleri at ve silahlarıyla tehlikeye atılan bu adamları, hayatlarını feda etmeye her an hazır olmaya teşvik eden hiçbir vergi muafiyeti söz konusu değildi.¹²⁶⁷ Öyle anlaşıyor ki silahları ve atlarıyla elde ettikleri yegâne ayrıcalık ada toplumunda itibarlı bir konumdu. Bazıları yaşadıkları semte isimlerini verecek kadar halk arasında temayüz etmişti. Bunlardan Polopo Yorgi isimli *vigleci* bir papazdı ve muhtemelen yaşadığı mahallenin kilisesinde cemaat lideri pozisyonunu işgal ettiği için yaşadığı mahalle onun adıyla kaydedilmişti.¹²⁶⁸ *Vigle* bekleyen adalılara ilişkin kayıtlar incelendiğinde yaşları hakkında fikir sahibi olmak mümkün değilse de 1'i dışında¹²⁶⁹ tamamının evlilik çağını aşmış adamlardan oluştuğu anlaşılmaktadır.

Ege'de iklimsel koşullar donanma hareketliliğine sadece belli bir dönemde müsaade ediyordu. Yunan Ozan Hesiodos'un çağından Modern Çağ'a kadar bu durum hiç değişmedi. Hesiodos, MÖ VIII. yüzyılın sonlarında şöyle sesleniyordu: “*Yaz ortasındaki gün dönümünden sonra/ Elli gün elli gece sürer insanların/ Denize açıldıkları mevsim.*”¹²⁷⁰ Hesiodos vasıtasıyla bize ulaşan Antik bilgelik Ege'de denize açılmak için en uygun zamanın bahardan son bahara kadar olduğunu

¹²⁶⁵ BOA.TT.d. 264, s. 45.

¹²⁶⁶ “... derya kenarında mahfuf yerlerin harâmî levendleri pinhan olduğu yerleri ale's-sabâh yoklayub görüb gözetmeğin... otuz beş nefer kimesneler atlarıyla ve yaraklarıyla her vakit mahall-i mezkûrin görüb gözetmekden hâli olmayalar. Bu hizmetleri mukâbelesinde ... kürekçi yazılmakdan mu'âf olmak üzere...” Bk. BOA.TT.d. 264, s. 45.

¹²⁶⁷ “...öşürlerin ve rûsûmâtların ve 'avâızların virdiklerinden sonra...” Bk. BOA.TT.d. 264, s. 45.

¹²⁶⁸ BOA.TT.d. 264, s. 38.

¹²⁶⁹ Herse kasabasındaki Kotnu Palama Mahallesi sakinlerinden Andon Pimadi evli değildi. Bk. BOA.TT.d. 264, s. 37.

¹²⁷⁰ Hesiodos (2017), “İşler ve Günler” (Çev. A. Erhat, S. Eyüboğlu). *Theogonia, İşler ve Günler* (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 663-665.

düşündürmektedir. Maceraperest korsanların bu süreyi bir parça aşmayı göze alabileceği düşünüldüğünde mayısta hatta nisan ayında denizlerde korsan hareketliliğinin başlayabileceği ön görülebilir. Nitekim Venedikliler de Girit'te kıyı nöbeti tutan adalıları silahlandırmışlar ve iklimsel olarak donanma hareketliliğinin arttığı nisan - eylül ayları arasında görev vermişlerdi.¹²⁷¹ Bununla birlikte Midilli'de *viglecilerden* sabahtan sabaha uzanan döngüler hâlinde nöbet tutmaları bekleniyordu. Bu konuda herhangi bir müphem nokta kalmasına engel olmak için kaydın sonuna, ferman suretinin üslubundan uzak bir biçimde, “*Her gün nevbet vardır. Ve beş kişi bekleyüb hıfz u hırâset üzere olalar.*” ibaresine yer verilmiştir.¹²⁷²

Eldeki kayıtlarda adalar halkının bu geleneği sürdürmeye zorlandıklarına ilişkin herhangi bir emareye tesadüf edilememektedir. Adalılar gönüllü bir şekilde kıyı nöbeti tutmuşlar gibi görünmektedir. Limni'de adanın güvenliğinden sorumlu olan sübaşı unvanlı askerler kendilerince icat ettikleri “oturak akçesi” denilen bir bedel karşılığında adalıları bu sorumluluktan “kurtarmayı” teklif etmişlerdi. Adalılar buna itibar etmedikleri gibi geleneksel uygulamanın hukuki zeminini güçlendirmek için ilk tahrir de şu ifadelerin kayıt altına alınmasını sağlamışlardı: “*Re'âyâ bu husûsda rencîde ve müteşekkî oldukları 'arz olunup oturak 'âdeti üzerlerinden ref' olundu. Kadîmden ide geldikleri üzre lâzım ve lâ-büdd olan yerlerde yalı muhâfazatın ideler.*”¹²⁷³ Adalılar zaman zaman ölümle sonuçlanabilecek çatışmaların içinde kendilerini bulmalarına sebep olabilecek keyfiyetteki bu işi sürdürmekte kararlılardı.

Kıyı nöbeti, bölgedeki savunma kurgusuna entegreydi. Etkili bir savunma için adalar halklarının da dâhil edilmesi gerektiği hususu iyi bir şekilde anlaşılmıştı. Nitekim adaları hedef alan saldırıların ardından gündeme gelen tedbirlerde kıyı nöbeti konusunun ele alındığı görülmektedir. Söz gelimi Sakız'da böyle olmuştu.¹²⁷⁴ Ekim 1571'de haçlı donanmasının Doğu Akdeniz'de ortaya çıkmasının beklendiği koşullar altında Ege kıyılarındaki kazaların idarecileri alarma geçirilerek kıyı nöbeti

¹²⁷¹ Özdemir, Ş. (2008), 190-191.

¹²⁷² BOA. *TT*.d. 264, s. 45. Söz konusu metnin kısmi çevrisine daha önce Ayhan Afşın Ünal doktora tezinde yer vermiştir. Karşılaştırmak için bk. Ünal, A.A. (2002), 114.

¹²⁷³ BOA. *TT*.d. 75, s. 5. Belgenin transkripsiyonu için bk. Barkan, Ö.L. (1943), *Kanunlar*, 239.

¹²⁷⁴ Konuyla ilgili detaylı açıklamalar yukarıda “3.2.4.4. Floransa'nın Sakız Baskını” başlığı altında ele alınmaktadır.

konusunda gerekli hassasiyetin ortaya konulması gerektiği bildirilmişti.¹²⁷⁵ 1501'de Antalya, Kemer havalisi korsan saldırısına maruz kaldığında ortaya çıkan yıkımın sorumluları arasında kıyı nöbetini layıkıyla tutmayan bölge halkı da gösterilmişti.¹²⁷⁶ Rodos ve İstanköy'de kıyı nöbetine verilen ehemmiyeti yansıtan husus, görevini ihmal edenlerin cezalandırılması konusunda sergilenen tavidir. *Vigle* beklemesi gereken ancak görev yerinde bulunmayan adalıların *haklarından gelineceği* ifade ediliyordu.¹²⁷⁷

Adalıların savunma süreçlerine böylesine dâhil edilmesi, Ege'deki Türk egemenliğinin devamı için seferber edilen insan gücünün öncelikli olarak yerel kaynaklardan elde edilmesi yönünde bir gayrete işaret etmektedir. Müstahfızların kul oğulları ve kardeşleri arasından seçilmesi, kıyı nöbetçileri ve diğer milis gruplar imparatorluğun Akdeniz'i kapsayan askerî politikalarının mikro ölçekli yansımalarını teşkil ediyordu. Devlet bir yandan kısıtlı kaynakları verimli bir şekilde savunmada kullanıyor, bir yandan da toplumsal rızayı sürekli kılmaya çalışıyordu. Bu durum kale ve etrafındaki organizasyonu, ada toplumunda bir çeşit yaşayan gelişen, bağlar kuran bir organizma hâline getiriyordu.

¹²⁷⁵ BOA.A.DVNSMHH.d. 16, s. 69, hük. 142.

¹²⁷⁶ **1501 Tarihli Ahkâm Defteri**, s. 32.

¹²⁷⁷ "Onat beklemeyüb varmayanların haklarından geline." Bk. BOA.TT.d. 367, s. 202; TT.d. 640, s. 2-4; Barkan, Ö.L. (1943), *Kanunlar*, 340; Alexander, J.C. (1994), 29.

5. İKMAL, İHTİYAÇ VE SİLAH TEKNOLOJİSİ: MAHZEN

Kale, saldırıları göğüslemek ve surlarının dibinde düşmanı mağlup etmek için tasarlanmış bir yapıdır. Müdafiler açısından düşmanı yenilgiye uğratabilmenin yolu etkili ve uzun süreli bir direniş göstermekti. Bunun için kale envanterini teşkil eden mahzenin doğru savaş aleti, mühimmat, ekipman ve gıda ile doldurulması gerekiyordu. Kalelerin bazılarında bu iş mahzen görevlisine emanet edilmişti. Bunlar *mahzenî* unvanıyla anılıyorlardı. 1530'da Narince Kalesi'nin 1 mahzen görevlisi vardı.¹²⁷⁸ Bu görevli 1606 tarihli kayıtlarda da karşımıza çıkmaktadır.¹²⁷⁹ XVII. yüzyıl başlarında personel sayısı artan Kefalos Kalesi Garnizonu'nda 1 de mahzen görevlisi müstahfızlar arasına dâhil olmuştu.¹²⁸⁰ 1604 ve 1606'da Andimahye ve Pili kalelerinin görevlileri arasında birer *mahzenî* unvanlı müstahfıza tesadüf edilmektedir.¹²⁸¹ 1630'larda ise sadece Pili'de mahzen sorumlusuna tesadüf edilmektedir.¹²⁸² Bununla birlikte savaş aleti ve askerî teçhizatın sağlıklı koşullarda depolanmasını sağlamak kale komutanının hayati görevlerinden biriydi. Envanter yönetiminde¹²⁸³ yaşanabilecek sorunlar bağlamında Midilli Kalesi mahzeninde depolanan yüzlerce ekipmanın kullanılamaz hâle gelişinin hikâyesi örnek bir olay olarak ele alınabilir.

¹²⁷⁸ BOA.TT.d. 367, s. 211.

¹²⁷⁹ *Hüseyin Süleymân mahzenî*, 6. Bk. BOA.MAD.d. 6166, s. 75.

¹²⁸⁰ *Mehmed 'Âlî mahzenî*, 6. Bkz. BOA.MAD.d. 6166, s. 75. Bu görevlinin 29 Temmuz 1603'teki ölümünden sonra gediği Ahmed isimli bir askere tevcih edildi: *Müteveffa-yı şod, becâyış-i Ahmed bâ-arz-ı Mustafa, mîr-livâ-yı Rodos fî 19 S sene 1012*. Bk. BOA.MAD.d. 6166, s. 75. Mahzen görevlisi Ahmed uzun süre kalede görev yapacaktı. MAD.d. 5683, s. 70; MAD.d. 7365, s. 94; MAD.d. 7385, s. 93.

¹²⁸¹ BOA.MAD.d. 6166, s. 61, 74; MAD.d. 5683, s. 66, 69.

¹²⁸² BOA.MAD.d. 7365, s. 94.

¹²⁸³ Bir ordunun ya da birliğin sahip olduğu askerî kapasteyi kullanabilmesi erişebildiği teçhizata bağlıydı. Çağlar boyunca sürdürülebilir bir kapasite için depolanan ekipmandan elde edilen verimi artırmaya yönelik çaba sarf edilegelmiştir. Bu durum günümüzde envanter yönetimi bağlamında ele alınmakta; söz gelimi NATO çatısı altındaki birliklerin sahip olduğu ekipmanların kullanımı, depolanması, bakımı ve maliyet kontrolü gibi konularda "Ömür Devri Yönetimi", Türk Silahlı Kuvvetlerinde "Kurumsal Kaynak Planlaması" ve "Malzeme İhtiyaç Planlaması" gibi karar destek sistemlerinin kurulması ve kullanılması yönünde kapsamlı standardizasyon adımları atılmaktadır. Bk. **NATO Standard, AAP-20, NATO Programme Management Framework (NATO Life Cycle Model)** (Edition C version 1) (2015). NATO Standardization Office, 1-2. Web: <https://tssodyp.ssb.gov.tr/genel/ReferansDokumanlar/AAP-20%20NATO%20Life%20Cycle%20Model-Ekim%202015.pdf> adresinden 01/02/2019 tarihinde alınmıştır; Yağlı, U., Arıkan, F. (2018). "Hava Kuvvetleri Komutanlığı Malzeme İhtiyaç Planlaması Tedarik Tavsiye Listesinin ÇKKV Yöntemleri ile Analizi". *Savunma Bilimleri Dergisi*, 17 (1), 49-50.

5.1. Envanter Yönetimi

Kalelerin zaman zaman ihtiyaçları sorgulanıyordu ve duruma göre kalelere her türlü silah ve mühimmatın sevkiyatı sağlanıyordu. Böylesine kritik meselelerde kalelerde görevli askerlerin talepleri alınan kararlara yön veriyordu. 1579 yılı sonlarında Sakız Kadısı, kalenin eksiklerinin ve tamire muhtaç yerlerinin tespiti için görevlendirilmişti. Yürüttüğü keşfin üzerine bir mektup kaleme aldı. Bunun üzerine 1 Aralık 1579'da sadır olan hükümde¹²⁸⁴ şu ifadeler yer alıyordu:

Sakız Kadsı mektûb gönderüb emr-i şerîfe gönderilüb kal'a-i mezbûrda olan cümle mühimmât yoklayub hasâr meremmet eyleyesin deyü fermân olunmuş, kal'a-i mezbûre dizdârı ve topçubaşısı yoldaşlarıyla meclîs-i şer'e gelib kal'a-i mezbur hayli büyük kal'a olub ba'zı yerlerinde top olmayub toplar komağa muhtaç ve barut ve falya ve bacaloşka ve kalomborne ve darbzen taşları lazımdır deyü bildirmeğin...

Kadı, mesleki anlamda askerlik ilminin inceliklerine hâkim olması beklenemeyecek bir görevliydi. Hükümden anlaşıldığı kadarıyla doğru olanı yapmış askerlere kulak vermişti. Kalenin sorunlarının çözümü için pofesyonellerin tespitlerini İstanbul'a ulaştırmakta aracılık etmişti. Kalenin daha önce bir takım silahlara yeterli miktarda sahip olmaması elbette ciddi bir savunma zaafiyetinin önemli bir süre çözüme kavuşturulamamış olduğunu ortaya koysa da Sakız Kalesi bağlamında mülki ve askerî otoritelerin eş güdümü sayesinde doğru bir envanter yönetimi pratiği ortaya konulmuş, yerinde kararların sadır olması sağlanmıştı: *İstanbul'dan tedârik olunub irsâl olunmak...*¹²⁸⁵

Merkez ile taşra arasındaki yazışmalarda bazen istisnai karakterler sahne alır. Yol açtıkları krizlerin çözümü için üretilen belgeler kaledeki işleyiş, insan ilişkileri ve ideal yöneticiliğin "incelikleri" konusunda önemli detaylar sunar. Midilli Kalesi'nde görev yapan Sinan Dizdar tam da bu türden bir idareciydi. Sinan'ın görevden azline giden süreç ve yeniden kale komutanı olmak için verdiği mücadele, bir dizdarın adadaki askerî ve idari elit içinde önemli bir yere sahip olmasının ötesinde, içinde bulunduğu toplumunun da bir parçası olduğunu gösterir. Bir başka ifadeyle dizdar

¹²⁸⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 19, s. 142, hük. 279.

¹²⁸⁵ BOA.A.DVNSMHH.d. 19, s. 142, hük. 279.

askerlerden oluşan bir topluluğun olduğu kadar sivillerin de dâhil olduğu bir toplumsal yapının bileşeni olarak hareket etmeliydi.

Deryabeyi, Ada'daki savunma kurgusunun en önemli dayanak noktası olan Midilli Kalesi'nin iyi bir şekilde yönetilmediğini düşünüyordu. Kalede saklanan ok, yay gibi bilumum savaş araçlarının kullanılamaz hâle geldiği yönündeki söylentiler Deryabeyi'ne kadar ulaşmıştı. Bunun üzerine adanın mülki idarecilerinin girişimiyle Midilli'de kadının idaresinde dizdara yönelik bir soruşturma başlatılmasına müsaade edilmişti. Yapılan tahkikat sırasında sadece kale kethüdası ve komuta kademesini teşkil eden bölükbaşılarda değil, Midilli kenti halkı ve köylüleri ile de görüşmeler yürütülmüş, yerinde yapılan gözlemler sonucunda da kalenin mahzenlerinde savaş aletleri ve teçhizatın çürümekte olduğu görülmüştü.¹²⁸⁶

Kale envanterinde meydana gelen tahribatın esas sebebi, Midilli Kalesi'nin mahzeni hakkında günümüze kadar ulaşan veriler sayesinde tespit edilebilir. XVII. yüzyıl ortalarına kadar olan süreçte Ege'deki Osmanlı kaleleri arasında mahzeni hakkında en sarıh bilgilere sahip olduğumuz kale Midilli'ydi. Bunun sebebi, kale mahzeninin bakım ve onarım işinin vergi muafiyeti karşılığında adalıların sorumluluğuna terk edilmesi idi. 1548'e doğru adaya gelen Osmanlı tahrir heyeti, uğruna vergi muafiyeti sağlanacak ameliyeyi detaylı bir şekilde açıklarken zımnen Midilli Kalesi'nin mahzeni hakkında da bilgi vermiştir.

Midilli'de askerî ihtiyaçlar için hizmetlerinden istifade edilen *zenberekçiler* gibi *taşçı* olarak anılan bir çeşit geri hizmet kıtası daha görev yapıyordu. *Zenberekçilerin* yukarıda üstlendikleri silahlı görev hakkında açıklamalarda bulunulmuştu. Bir başka hayati görevleri *taşçı*larla birlikte kalenin tamir işlerinde yer almaktı. Adalıların teşkil ettiği bu iki bölüğün görev tanımına yönelik açıklamalar mahzenin fiziksel özelliklerini açığa çıkaracak niteliktedir. Buna göre Adalıların yapması gerekenler şunlardı: "... *yarakların durduğu hazine kulesinin hâcet oldukda üzerine çorak ve toprak çıkarub ve döşeyüb yağmur yağdıkd mermer ile üzerini yuvarlayub düzeldüb hazineye damla inmekden hıfz ideler.*"¹²⁸⁷ Bu işlem "hazine"

¹²⁸⁶ BOA.*MAD*.d. 62, v. 99b-100a.

¹²⁸⁷ BOA.*TT*.d. 264, s. 45. Söz konusu metnin çevrisine daha önce Ayhan Afşın Ünal doktora tezinde yer vermiştir. Karşılaştırmak için bk. Ünal, A.A. (2002), 112.

olarak anılan kulenin yalıtım sorunu olan toprak bir dama sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Devamında silah ve mühimmatın tutulduğu mahzenlerin de benzer özelliklere sahip olduğu anlaşılmaktadır:

*Ve dahî mahzenler vardır. İçlerinde kal'a için tahta ve ağaç ve top kovanları ve demür ve kömür ve hisara lazım olur nesneler vardır. Bu mahzenlerdeki dahî üzerine çorak toprağın çıkarub yağmur yağdıkdâ atların dahi üzerinde turladub damla inmekden hıfz iderler. Ve hem bu mahzenlerdeki evleri harab olsa yine bunlar yapub ma'mûr iderler.*¹²⁸⁸

Açıklamalar, basit bir teknoloji ile inşa edilmiş yapılara son derece kritik malzemenin emanet ediliğini, bu yapıları ayakta tutmak için organizasyonun sağlıklı bir şekilde yürütülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Midilli Kalesi'nin mahzenlerinde kullanılan yapı inşa tekniği öylesine basitti ki arkeolojik bulgular bu tekniğe ilişkin izlerin Hititlere kadar sürülebilmesine olanak sağlamaktadır.¹²⁸⁹ Dolayısıyla ampirik olarak işe yaradığı binlerce yıl içinde kanıtlanmış bir işlem Midilli'de de uygulanıyordu. Nitekim söz konusu ameliye Anadolu'da hâlâ devam ettirilmekte ve "dam loğlamak (yuğmak)" olarak anılmaktadır.¹²⁹⁰

Mahzen damlarının korunmasına yönelik olarak yapılan açıklamalar, organizasyon sürecinde aksaklıkların yaşandığını ortaya koymaktadır. Zira kuru dam altında muhafaza edilmesi gereken ekiman işe yarayamaz hâle ('amel-mânde) gelmişti. Dizdar, elindeki insan gücünden etkili bir şekilde yararlanamamıştı. Görevini ihmal eden Sinan Dizdar'ın müeyyideye çarptırılacağı açıktı. Tahkikat kapsamında görevden alınan kale komutanı, sonuçlarla yüzleşmekten kaçındı. Halefinin göreve başlayacağı Eylül 1584'te âdeta ortadan kayboldu. Ardında kullanılmaz durumda askerî donatı ve hesap açıkları bırakmıştı.¹²⁹¹

¹²⁸⁸ BOA.*TT*.d. 264, s. 45.

¹²⁸⁹ Arıkan, Y. (2003). "Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde şuhğa- '(Düz) Dam, Çatı' ve Onun Dinsel ve Sosyal Hayattaki Yeri". *Archivum Anatolicum: Anadolu Arşivleri*. VI(1), 14-15.

¹²⁹⁰ Koç, K. (2005). "Anadolu'da Dam Loğu Kültürü ve Kahramanmaraş Örneği". *I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004)*, İstanbul: MARAŞDER-Kahramanmaraş Belediyesi, III, 1065-1078. Loğ temelde toprak sıkıştırmak için kullanılan silindir taş anlamına gelmektedir. Bk. *Türkçe Sözlük* (2005), 1313. Belgede bu taşın mermer olarak belirtilmesinin sebebi kolaylıkla yuvarlamaya uygun mermer sütun bulmakta bölgede pek de güçlük çekilmemesiyle ilgili olmalıdır.

¹²⁹¹ BOA.*MAD*.d. 62, v. 99b-100a.

Cephaneliğin durumundan Sinan Dizdar'ın ne kadar sorumlu olabileceği sorusuna cevap aramak için Midilli Kalesi'nin durumuna odaklanan daha erken tarihli kayıtların incelenmesine ihtiyaç vardır. Sinan'ın seleflerinden biri olan Yusuf isimli bir dizdar 1577'de göreve başladığında kalenin mahzeninde eksikler olduğunu görmüştü. Yusuf, karşı karşıya kaldığı sorun ile ilişkilendirilmekten çekindiği için olsa gerek derhâl sorumluluk yükleyebileceği birini aramış, selefi Yunus Dizdar'ı suçlamıştı.¹²⁹² Midilli gibi sürekli olarak tehdit altında olan bir kalenin depolarında tutulması gereken silahların yıpranması ya da eksilmesi derhâl telafi edilmesi gereken bir mesele olduğu için tahkikat kararı verilmişti. Yürütülen soruşturmayı önce Midilli Kadısı yönetse de daha sonra Midilli Deryabeyi ve Ayazmend Kadısı da sürece dâhil olmuştu.¹²⁹³

Sinan'ın görev dönemine gelirken kalenin iyi yönetilemediği hususunda başka bulgular da söz konusudur. Örneğin 1554'te kale komutanı olarak görev yapan Nasuh'un dizdarlık için uygun olmadığı anlaşılmaktadır. Nasuh, dizdarlık gibi bir vazifeyi üstlenmesini ve yürütmesini mümkün kılacak ahlaki ve insani hasletlere sahip değildi. Midilli derya beyine göre halk arasında Dizdar Nasuh'a karşı rahatsızlık husule gelmişti. Üstelik Nasuh'un daha önceki görev yerinde de bazı sorunlara yol açtığı öğrenilmişti.¹²⁹⁴ İyi bir asker gibi görünmüyordu.

Sonuç olarak Midilli Kalesi bir süredir idari zaaf içindeydi. Yönetim kadrosunda yapılacak kan değişimi kötü gidişe son vermek için atılabilecek anlamlı bir adım gibi görünüyordu. Buna karşılık soruşturma neticesinde görevden uzaklaştırılan Sinan'ın yerine Eylül 1584'te tayin edilen Hasan Dizdar'ın kaleyi uzun süre yönetemediği anlaşılmaktadır. Belli ki görev teslimi sırasında "sırna kadem basan" Sinan soluğu İstanbul'da almıştı. Geçmişte payitahtta silahdarlık yapan, böylece etkili kişilerle yakınlık kurmayı başardığı anlaşılan Sinan, Rikâb-ı Hümâyûn ağalarının araya girmesiyle yeniden dizdarlık pozisyonunu ele geçirdi. Göreve atanmasına ilişkin kayıtlarda hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde kalenin savunma zaafı içine sürüklenmesine yol açan süreçteki katkılarından bahsedilmemektedir. Hatta kal'a-yı mezbûre neferâtı[nın] bundan rızâ ve şükrân üzere olduğu bile ifade

¹²⁹² BOA.**A.DVNSMHH**.d. 33, s. 69, hük. 142.

¹²⁹³ BOA.**A.DVNSMHH**.d. 35, s. 150, hük. 385; d. 41, s. 21, hük. 42.

¹²⁹⁴ BOA. **KK**.d. 74, s. 116, hük. 5.

ediliyordu. Oysa teftiş sırasında görüşüne başvurulana askerî personel bunun aksini dile getirmişti. Sonuç olarak görevden uzaklaştırılmasının üzerinden 1 yıl bile geçmeden Mart 1585'te, doğru kişilerle geliştirdiği ilişkiler sayesinde Sinan, beratını yeniletmeyi başarmıştı.¹²⁹⁵

Mahzen hususuna dönmeden önce cevap aranabilecek önemli bir soru vardır. Midilli Kalesi dizdarlığı için verilen bu mücadeleden nasıl bir sonuç çıkarmak gerekir? Öncelikle kalelerde görevli askerî personelin kariyeri üzerinde yerel idarî amirlerin etkisi bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu etki doğru koşullar altında baypas edilebiliyor, geçersiz hâle getirilebiliyordu. Arka arkaya sıralanan kayıtlar ise tarihçiyi, bir filmde aynı sahneyi birden fazla yönetmenin gözünden izlemek zorunda kalan bir seyirci gibi hissettirmektedir. Zira kayıtlara mündemiç olan çelişki, değerlendirmelere de yansıyacaktır: Sinan'ın görevden uzaklaştırılması yerinde bir karar mıydı? Sinan "araya adam sokarak" adaletin yerine getirilmesini mi sağlamıştı? Cephanelikteki durumdan Sinan mı sorumluydu? Sinan'dan önce kale iyi yönetilmemişse teftiş sırasında neden bütün sorumluluk Sinan'ın omuzlarına yüklenmişti? Sinan büyük bir haksızlığa uğradığı düşüncesiyle mi kaleyi terk etmişti? Kalenin hesaplarındaki açığın sorumlusu kimdi? Doğrusu bu sorulara mutlak bir kesinlikte cevaplar sunmak mümkün değildir. Her ne olursa olsun Midilli gibi kritik bir kalenin yönetiminde kısa sayılabilecek bir süre içinde önemli görevlerin el değiştirmesi, Ege'deki Osmanlı kalelerinin yönetiminde her zaman taşra ile merkez arasındaki sağlıklı ilişkilerin kurulamadığını, taşradan gelen taleplerin merkezde kök salmış olan etki gruplarınca ortadan kaldırılabileceğine işaret etmektedir. Doğru kişilerin göreve getirilmesinde sağlıklı bir sürecin işletilemediği, yerinde yapılan denetimlere her zaman merkez tarafından itibar edilmediği anlaşılmaktadır. Modern öncesi dünya böyle bir yerd. Etkin denetleme araçları mevcut değildi. Otoritenin etrafına yuvalanmış çıkar grupları, uçsuz bucaksız imparatorluk coğrafyasındaki herhangi bir kaleye bile kimin komuta edeceğine karar vermek istiyordu. Şurası bir gerçektir ki Midilli'de işler yolunda gitmiyordu. 1581'e ait sayımda kalede çok sayıda ekipmanın eskidiği ve önemli miktarda zırhın kullanılamaz hâlde olduğu tespit edilmişti.¹²⁹⁶

¹²⁹⁵ BOA.*MAD*.d. 62, v. 108b.

¹²⁹⁶ BOA.*TT*.d. 598, s. 113.

Mahzende doğru saklama koşullarının sağlanması harp aletlerinin kullanılabilir kalması için önemliydi. Ege her ne kadar mutedil Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bir saha olsa da zaman zaman sellere yol açan yağışlar da meydana gelebiliyordu. Örneğin Rodos, 1576'da böylesi bir felakete sahne olmuştu.¹²⁹⁷ Dolayısıyla ham maddesi demir, tunç ya da bakır olan savaş aletlerinin en büyük düşmanı rutubetti. Dahası barutun da kuru tutulması gerkiyordu. Rodos Kalesi'nde hafif toplar, barut ve çok sayıda ok ve yay kullanılmaz hâle gelince kalenin tamire muhtaç olduğu anlaşılmıştı.¹²⁹⁸

Midilli'de yaşananlar, bir dizdarın görevinin sadece kaleye ait teçhizatın ve mühimmatın saklandığı damları kuru kalmasını sağlamak olmadığını göstermektedir. Sinan Dizdar'dan askerleri de pek memnun değildi. Askerler muhtemelen sağlıklı koşullarda depolanmış zahireye ulaşmakta zorlanıyorlardı. Sonuçta iyi beslenemeyen bir ordu savaşamaz. Envanterini iyi yönetemeyen, kale mahzenini ihmal eden bir komutanın muhasara altında başarısız olacağı açıktır. Bu noktada saklanması ve sürekli belirli bir düzeyde tutulması gereken en kritik maddeye temas edilebilir: gıda. Belki de bu hususu en iyi özetleyen söz Napolyon'a aittir: *Ordular, mideleri üzerinde yürür*. Bu noktada gıda tedariki meselesinden başlayarak lojistik ikmal konusuna geçilebilir.

5.1.2. Lojistik İkmal

Lojistik ikmal, ordunun ihtiyaç duyduğu malzemelerin savaş alanına ulaştırılmasından çok daha karmaşık bir sürecin yönetilmesini gerektiriyordu. Erken Modern Dönem orduları üzerine gerçekleştirilen hesaplamalar, ordunun büyüklüğünü hatta cephe hattının genişliğini belirleyen temel unsurun ikmal olduğunu ortaya koymaktadır.¹²⁹⁹ Adaların sınırlı üretim kapasitesi sürekli olarak kaleleri savunmak üzere konuşlandırılan birlikleri beslemeye yetmiyordu. Bu özellikle Ege'deki büyük adalar için geçerliydi. Çünkü en kalabalık birlikler bu adalarda görev yapıyordu. Lojistik konusunda en akılcı çözüm, en yakın kaynaktan

¹²⁹⁷ BOA.A.DVNSMHH.d. 29, s. 44, hük. 101.

¹²⁹⁸ BOA.A.DVNSMHH.d. 55, s. 32, hük. 61.

¹²⁹⁹ Perjés, G. (1970), 5 vd.

istikrarlı bir şekilde gıda naklini sağlamaya dayanıyordu. Rodos'un gıda ihtiyacını karşılamaya yönelik olarak kurgulanan mekanizma bu yaklaşımı yansıtır niteliktedir.

Rodos'ta görev yapan asker (hisar erleri, azebler ve yeniçeriler) ve yöneticilerin (idari ve dini görevliler) zahire ihtiyacı Ada'nın hemen karşı kıyısında bulunan Döğër, Pırnaz, Köyceğiz ve Fethiye'den karşılanıyordu. Bu uygulamanın uzun süreli ve düzenli olduğu hususu 1592'de kaleme alınan bir hükümde şu şekilde ifade edilmektedir: ... *feth-i hâkânîden berü zahîreleri* [Muğla havalisinden] *virilegelmiş...*¹³⁰⁰ Öyleyse ortada 70 yıla yayılan bir tatbikat söz konusuydu. Şurası bir gerçektir ki belgeden anlaşıldığı kadarıyla Rodos şehrinde Osmanlı Devleti'nin kurumsal varlığını temsil eden askerler ve idarecilerin ihtiyaçlarının karşılanmasında bir başka ifadeyle Ada'daki Türk egemenliğinin sürdürülmesinde Muğla'nın ovalarında ve yaylalarında üretim gerçekleştiren köylülerin emeğini seferber etmeye ihtiyaç vardı.

Kalelerin zahire ihtiyacının karşılanmasında özel sektöre ait kaynaklar da kullanılıyordu. Zahire taşımacılığında öne çıkan Karamürsel merkezli reisler Drama ve Marmara'da topladıkları ürünleri Sakız şehrine götürüp satıyorlardı.¹³⁰¹ İstanbul esnafının da Rodos'ta etkin olduklarını gösteren kayıtlar söz konusuydu.¹³⁰²

Lojistik zincirini oluşturan halkalardan daima biri ya da birkaçı kopmaya mütemayildi. Çünkü adalar bolluk ekonomisinin pazar ekonomisiyle yüzyüze geldiği gri bir alanda yer alıyordu.¹³⁰³ Osmanlı İmparatorluğu'nda takip edilen ekonomi politikası halkın iyi kalitede metaya, bolca ve doğru fiyata erişmesini mümkün kılmaya yönelikti. Devlet bu uğurda piyasaya çeşitli araçlarla müdahale ediyordu. Bazı stratejik maddelerin ihracının sınırlandırılması hatta yasaklanması veya gümrük tarifelerinin artırılması en sık başvurulan yöntemlerdi.¹³⁰⁴ Ege, gümrük duvarlarının etrafından dolaşmak isteyen "girişimci" ruhlu ihracatçılar için uygun, gözden uzak

¹³⁰⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 69, s. 233, hük. 444.

¹³⁰¹ BOA.A.DVNSMHH.d.15, s. 239, hük. 2017.

¹³⁰² BOA.A.DVNSMHH.d.19, s. 29, hük. 91.

¹³⁰³ Osmanlı Devleti'ndeki ekonomi politikası ile merkantilist ekonomi politikasının karşılaştırması hakkında daha detaylı bilgi için bk. İnalçık, H. (2004). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I: 1300-1600** (Çev. H. Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık, 86 vd.

¹³⁰⁴ Osmanlı Devleti'nde takip edilen dış ticaret politikasının fikri temelleri, gelişimi ve Akdeniz sahilindeki etkileri hakkında kapsamlı bir değerlendirme için bk. Genç, M. (2010), **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi** (7. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat, 208-212.

limanlara ev sahipliği yapıyordu. 1593'te Rodos Kadısı Mevlana Mehmed de bu durumdan şikâyetçiydi. Yıllardır süren sevkیات, daha yüksek kazanç arzusuyla ürününü *küffara bey' eden* yani Batılı tacirlerle iş yapanlar sebebiyle kesintiye uğramıştı.¹³⁰⁵ Benzer bir sorun Limni'de farklı bir şekilde yaşanıyordu.

Ege'deki Osmanlı kalelerinde görev yapan askerlerin gıda başta olmak üzere her türlü ürün ve hizmete ulaşmasını kolaylaştırmak için narh uygulamasının¹³⁰⁶ kritik bir önemi vardı. Zaman ve koşullara göre belirlenen bir çeşit tavan fiyat uygulaması olan narh, esasen ihracatın önlendiği koşullarda işler tutulabilirdi.¹³⁰⁷ Zira Batılı tacirler daima bir ürüne iç pazardaki fiyatının üzerinde ödeme yapmaya temayül gösteriyorlardı. 1578'de Palukasrı Kalesi'nin personeli ve Adalılar bir araya gelip kadiya, *cezîre 'âmilleri ve tereke cem' iden bazgir ve keşîleri* şikâyet etmişlerdi. Ticaret erbabını *mikdâr-ı narh virmeyüb ziyâde bey' eylemek için zabt itdirüb virmemekle* suçluyorlardı.¹³⁰⁸ Satıcının elindeki bir ürünü satmayı reddederek saklaması ve bu sürece devletler arası ticaret yapabilecek imkâna sahip olan gemi reislerinin dâhil olması, Ada'da illegal yollarla ihracat gerçekleştirildiğine yönelik bir ima içeriyordu. Limni'deki hisar erlerine ürün satmayı reddeden ancak gemilerine ihracı yasak meta yüklemiş olan reisler, daha yüksek kazanç elde etme amacıyla Batılı alıcılarla gözden uzak bir şekilde buluşabiliyorlardı.

Lojistik meselesini aşmak için geliştirilen mekanizma, kalelerin Cezayir-i Bahr-i Sefîd eyaleti bünyesine alınma gerekçelerinden birini teşkil etmektedir. Temelde askerî ihtiyaçları kapsamlı bir şekilde karşılayabilecek taşıma kapasitesi ve organizasyona sahip yegâne filo kaptanpaşanın emrinde faaliyet gösteriyordu. 8 Nisan 1544'te Barbaros Hayreddin Paşa'nın Anavarin Kalesi'ne top götürmesi istenmişti. Osmanlı - Venedik rekabetinde önemli bir deniz üssü olan kaleye çok sayıda top ve top kundağında kullanılabilecek türde kerestenin donanma ile taşınması, tamire muhtaç durumdaki savaş aletinin ise Tophane'de işlem görmesi için İstanbul'a getirilmesi istenmişti.¹³⁰⁹ Bununla birlikte sürekli olarak tedarik edilmesi gereken zahirenin taşınmasında donanmanın harekete geçirilmesinden

¹³⁰⁵ BOA.A.DVNSMHH.d. 69, s. 233, hük. 444.

¹³⁰⁶ Kütükoğlu, M. (2006). "Narh (Osmanlılar'da)". *DİA* (C. 32). İstanbul: TDV, 390.

¹³⁰⁷ İnalçık, H. (2004), 87.

¹³⁰⁸ BOA.A.DVNSMHH.d. 35, s. 99, hük 245.

¹³⁰⁹ BOA.KK.d. 52, s. 43, hük. 1.

ziyade daha küçük ölçekli nakliyatın düzenli bir şekilde gerçekleştirilmesine ihtiyaç vardı. Dolayısıyla çok sayıda görevlinin bulunduğu ve kıtlık tehlikesinin her an sözü konusu olduğu adalarda nakliye işine yönelik olarak gemiler bulundurulması stratejik bir gerekliliktir.

Askerî ya da sivil ihtiyaçlara yönelik olarak adalarda deniz taşımacılığı meselesi kritik öneme sahipti. Bu hususta eldeki kayıtlar zaman zaman adalardaki limanlara bağlı olarak faaliyet gösteren yerel gemi reislerinden yararlanıldığını ortaya koymaktadır. Söz gelimi 1571'de Midilli'de ortaya çıkan kıtlık karşısında, Ada'ya gıda taşınması için Adalı 3 Rum reisin gemilerinden yararlanılmıştı.¹³¹⁰ Bununla birlikte stratejik yüklerin taşınması için devlete ait gemilere de ihtiyaç duyuluyordu. XVI. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla bu türden gemilerde görevli personelin izine tesadüf edilmeye başlar.

Adalarda görevli askerî sınıflardan sadece azeblerin denizci olanları daimî olarak donanma için hizmet veriyordu. Yukarıda da ifade edildiği üzere diğer birlikler sadece sefer mevsimlerinde geçici olarak görevlendiriliyordu. Sürekli olarak deryabeyinin gemilerinde ve hassa kayıklarda görevli olan deniz azeblerinin küçük bir kısmının *cemâ'at-i keştîhâ-yı esb* başlığı altında listelendiği görülmektedir. Bu askerler, stratejik kargoların naklinde kullanılan at gemilerinin mürettebatını teşkil ediyordu. At gemileri, esasen hayvan taşımacılığına uygun olarak tasarlanmış, baş ve kış kısmında rampalar barındıran deniz taşıtlarıydı.¹³¹¹ Fatih Dönemi'nden itibaren donanma operasyonlarında görev alan bu gemi türü¹³¹² geçtiğimiz yüzyıla kadar hizmette kaldı.¹³¹³

Rodos, Sakız ve Midilli at gemilerinde görev yapan askerlerin bulunduğu limanlara ev sahipliği yapıyordu. Eldeki kayıtlar en azından Rodos Limanı'nda Deryabeyi'nin emrinde at gemileri bulunduğunu kesin olarak ortaya koymaktadır. Bu kayıtlardan biri, Anadolu'dan Rodos'a kereste nakliyle ilgilidir. Ağaç ya da kereste bazı durumlarda kalelerin askerî fonksiyonlarını yürütmede kritik ihtiyaç maddelerinden birine dönüşebiliyordu. Özellikle kundak imalinde kereste önem

¹³¹⁰ BOA.A.DVNSMHH.d. 15, s. 60, hük. 513.

¹³¹¹ Uzunçarşılı, İ. H. (1984), 457.

¹³¹² Bostan, İ. (1992), 91.

¹³¹³ Uzunçarşılı, İ. H. (1984), 457.

kazanıyordu. Topların konuşlandırılmasında, ateşlenmeden önce belli bir hedefe nişan almada “kundak” denilen mekanizmadan yararlanılıyordu.¹³¹⁴ Patlamanın şiddetini etkili şekilde sönmüleyecek ve topun kısa sürede yeniden kullanılabilir hâle gelmesine müsaade edebilecek nitelikte bir kundak için özel ağaçların seçilmesi gerekiyordu. Rodos Kalesi’ndeki topların kundağında kullanılacak olan kereste için uygun ağaçlar, Menteşe Sancakbeyinin araştırmaları sonucunda Gökova’da bulunmuştu. Bu kıymetli materyalin derhâl Ada’ya sevki için Rodos’ta bulunan at gemileri ve kadırgalardan istifade edilecekti.¹³¹⁵ Bu durumda at gemilerinin sadece canlı hayvan taşımacılığında değil, kale için gerekli mühimmat ve teçhizatın naklinde de kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Rodos’ta 1574’ten itibaren at gemisi mürettebatının kayıt altına alındığı görülmektedir. At gemisinde 5-6 kişilik azeb bölüğü görevlendiriliyordu.¹³¹⁶ Sakız’da XVII. yüzyıl başlarında bir at gemisi reisi kayıtlara girmiştir.¹³¹⁷ Midilli’de ise Molivo İskelesi’ne demirli askerî nakliye gemisinde azebler görevlendirilmişti. 4 kişiden oluşan mürettebata ilişkin kayıtlara 1606 ve 1642 yıllarına ait defterlerden¹³¹⁸ ulaşılabilmektedir.

Lojistik bağlamında temas edilmesi gereken bir diğer husus da kuşatma altındayken ikmalin gerçekleştirilmesidir. Osmanlı kale muhafızlarının başarısını dayanma kapasitesi belirliyordu. En kapsamlı savunma olanaklarına ve diğer kalelerle karşılaştırıldığında daha fazla depolama imkânına sahip olan Rodos için de ikmal, hayati öneme sahipti. Fetih sırasında yaşananlar¹³¹⁹ adada birden fazla kale bulunması ve yüksek taşıma kapasitesine sahip gemilerin yanaşabildiği limanların tahkim edilmesinin hayati öneme sahip olduğunu ortaya koydu. Tahtalu Kalesi ve onun koruduğu Lindos Limanı kuşatma boyunca Ada’nın uzak köşesinden gerçekleştirilen ikmalin en önemli sacayağını teşkil etti.

¹³¹⁴ Top kundağı yapımı, kundakların Erken Modern Dönem’deki tasarımı ve işlevi gibi konularda daha detaylı bilgiler için bk. Aydın, S. (2006), 286-291.

¹³¹⁵ BOA.*A.DVNSMHM*.d. 22, s. 101, hük. 208.

¹³¹⁶ BOA.*MAD*.d. 5228, s. 52; *MAD*.d. 5683, s. 45; *MAD*.d. 7365, s. 75; *MAD*.d. 4634, s. 49.

¹³¹⁷ BOA.*MAD*.d. 6166, s. 104; *MAD*.d. 5683, s. 97.

¹³¹⁸ BOA.*MAD*.d. 5683, s. 77; *MAD*.d. 4634, s. 76.

¹³¹⁹ Erdoğan, M.A. (2004), 65.

5.1.3. Su İhtiyacı

Kuşatma altındaki birlikler için özellikle sivil yerleşim de içeren surlu savunma yapıları söz konusu olduğunda barut kadar stratejik bir başka kaynağın daha depolanmasına ihtiyaç vardı: su. Adalardaki en önemli sorunlardan biri, daima yetersiz su kaynağı olmuştur.¹³²⁰ Dolayısıyla suyun depolaması için mimari çözümlere başvurmak gerekiyordu. Özellikle Levant'ta suyu saklamaya yönelik ortaya çıkan mimari gelenek Bizans Dönemi'nde belli bir olgunluğa erişmişti. Özellikle tahkim edilmiş olmasının etkisiyle mekânsal olarak sınırlı bir alanda gelişen iskân merkezlerinde yaygın olarak sarnıç inşa edilmesi Bizans Dönemi'ne tesadüf eder.¹³²¹ Bu hususta bazı kalelerin de sarnıçlara sahip olduğunu tespit etmek mümkündür. Örneğin Kefalos Kalesi'nin iyi durumda sarnıçları bulunuyordu. Benzer şekilde Rodos Kalesi'nin de sarnıçları vardı, XVII. yüzyılda işler durumdaydı ve hendekler su toplamak için kullanılıyordu.¹³²² Bozcaada Kalesi'nin de bir sarnıcı bulunuyordu ve XVIII. yüzyıl başlarında tamire muhtaç durumdaydı.¹³²³

Midilli Kalesi de bir sarnıca sahipti. Ada'da sarnıç temizliği için Midilli halkından bir grup teşkilatlandırılmıştı. Diğer geri hizmet bölüklerinin aksine tamamı Müslümanlardan oluşan sarnıç bakım ekibi "*sarnıççıyân*" olarak anılıyordu. Üstlendikleri görev karşılığında vergi muafiyeti elde ettikleri için görevleri detaylı bir şekilde 1548 tarihli tahrir defterinde açıklanmaktadır.¹³²⁴ Tahrir heyeti Midilli'yi ziyaret ettiğinde vergi muafiyetine sahip olduklarını ifade eden ve bunu ellerinde tuttukları hükümle ispatlamaya çalışan sarnıççılarla karşılaşmışlardı. Bu hükmün ilk defa II. Bayezid Dönemi'nde verildiğini ve daha sonra Yavuz Sultan Selim tarafından tecdit edildiğini görmüşlerdi. Belli ki söz konusu Adalılar uzun süredir vergi ayrıcalığına sahipti. Buna karşılık heyet, sarnıççıların tam olarak ne iş yaptığını anlamak için *ehl-i vukûfa* danışmak zorunda kalmış ve şöyle bir cevap almıştı: ...

¹³²⁰ Ortak bir sorun olarak adalardaki yetersiz su kaynakları konusunda ayrıca bk. Karavitis, C.A., Kerkides, P. (2002) "Estimation of the Water Resources Potential in the Island System of the Aegean Archipelago, Greece". *Water International*. 27 (2), 244-245; Angelakis, A. N. (2016). "Evolution of rainwater harvesting and use in Crete, Hellas, through the millennia". *Water Science and Technology: Water Supply*. 16(6), 1624-1625.

¹³²¹ Mays, L., Antoninou, G.P., Angelakis, A.N. (2013). "History of Water Cisterns: Legacies and Lessons". *Water*. 5 (3), 1927-1930.

¹³²² Evliya Çelebi (2005), 147.

¹³²³ BOA.MAD.d. 878, s. 9.

¹³²⁴ BOA.TT.d. 264, s. 73.

*Midillü Kal'ası'nda vâki' olan sarnıça yağmur vâki' oldukta mezkûr sarnıça varan su yolların ayrılıub pak idüb ve sarnıcı dâhî pak idüb su ile tamam memlû iderler...*¹³²⁵

Öyleyse Ada'da kale için yağmur suyunu toplamak amacıyla tefriş edilmiş su yolları mevcuttu. Bu su yollarının belli ki bazı kısımları açıktı.¹³²⁶ Sarnıç yapısal olarak yetişkin bir ya da daha fazla sayıda kişiyi içine alabilecek açıklığa sahipti.

Su toplamak ve depolanmak için tasarlanmış olan yapıların ya da oluşumların devamlı bakım ve onarıma ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Sarnıçlardan sürekli olarak sağlıklı/kullanılabilir su sağlayabilmek için düzenli bir şekilde temizlik yapılması gerekiyordu. Bunun çeşitli sebepleri vardı. Öncelikle suyun depolandığı sarnıçlar genellikle doğal oluşumlar olduğu için suyu kirletebilecek maddelerin tutunabileceği yüzeyleri barındırıyordu. Elde insan sağlığına zararlı mikroorganizmanlarla mücadele etmek için yeterli araç yoktu. Bu durum sarnıç temizliğini halk sağlığının bir parçası olduğu kadar güvenlik meselesine de dönüştürüyordu.

5.2. Silahlar ve Mühimmat

Tarihsel kayıtlar ne yazık ki kalelerin tamamında muhafaza edilen silah ve mühimmat hakkında bilgi vermemektedir. Birkaç istisnai kayıt sayesinde Midilli, İstanköy, Rodos, Leryos ve Kalimnos'taki kalelerde tutulan envanter hakkında verilere ulaşmak mümkündür. Kayıtlardan ilki 1530 tarihine aittir. Bu dönemde Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin iktisadi ve askerî kapasitesini derli toplu bir şekilde anlamak için derlenen 367 numaralı defterde söz konusu 5 adada bulunan tahkimatlardaki silah ve levazım listelenmiştir. Daha sonra 1581'de Midilli Kalesi'nin cephaneliği kayıt altına alınmıştır. Özellikle Midilli Kalesi'ne ait askerî malzemenin bildirilmesi yukarıda temas edildiği üzere envanter yönetimi konusunda yaşanan sorunlarla ilgili olabilir. Bununla birlikte eldeki kayıtlar, Ege'deki kalelerin imparatorluğun hemen her yerinde görülen toplar, kundaklı yaylar ve tüfeklerle

¹³²⁵ BOA.77.d. 264, s. 73. 1548 tarihli tahrir defterinde sarnıççılarla ilgili yer alan ifadelerin transkripsiyonu daha önce Ayhan Afşin Ünal tarafından yapılmıştır. Karşılaştırmak için bk. Ünal, A.A. (2002), 113-114.

¹³²⁶ Kullanım suyu ve kanalizasyon atıklarının taşındığı kanallar gelişmiş şehirlerde bile Akdeniz boyunca genellikle açıktı. Bu durum Antik Çağ'dan neredeyse XX. yüzyıla değin devam etti. Bk. De Feo, G., Antoniou, G., Fardin, H.F., El-Gohary, F., v.dğr. (2016). "The Historical Development of Sewers Worldwide". *Sustainability*. 6 (6), 3936-3974.

teçhiz edildiğini göstermektedir. Dolayısıyla yalnız bu 5 adada saklanan askerî levazım adaların kalanında depolanan malzeme hakkında da fikir verebilecek keyfiyettedir. Bu cümleden olarak, kuşatma savaşlarını kökünden değiştiren toplara öncelikli olarak temas etmek mümkündür.

5.2.1. Toplar

Topun sahrada görülmesi, yukarıda da ifade edildiği üzere¹³²⁷ mimariden askerî organizasyona, iktidar ilişkilerinden bürokrasiye kadar oldukça derin etkiler uyandırmıştı. Ancak ilk göz ardı edilemez etkisi psikolojik üstünlükte kendini göstermişti. Topların bir tahkimata karşı kullanılması ise Yüzyıl Savaşları sırasında 1430'larda gerçekleşti.¹³²⁸ Buna gösterilen reaksiyonun ilk verimli örneklerinin ise Endülüs'te ortaya çıktığı daha önce ifade edilmişti.¹³²⁹ Dolayısıyla XV. yüzyıl kaleler için yıkımdan yeni bir doğuşun meydana geldiği, tarihsel olarak Rönesans'ın doğasına uygun bir dönemi teşkil eder.

Osmanlı Devleti'nde topçuluğun gelişimi de Batı'dakine paralel bir seyir izledi. Öyle anlaşıyor ki Osmanlı ordusu Balkanlardaki ilerleyişi sırasında ateşli silahlarla karşılaştı.¹³³⁰ Topçuların ilk defa sahrada bir aktör olarak ortaya çıkışı ise ekseriyetle I. Kosova Savaşı'na tarihlenir.¹³³¹ Bu hususta en önemli kaynağın Neşrî'nin *Cihannümâsının* olduğu görülür.¹³³² Hatta Kemalpaşazade'yi referans alan tarihçiler¹³³³ topun ilk defa Orhan Gazi Dönemi'nde kullanılmış olabileceği ihtimali üzerinde dururlar. Ancak kroniklerin olayları kendi dünyalarınca anladığından ve kendi dünyalarına ait kavram setiyle olaylara yaklaştığından bahisle Gabor Ágoston,¹³³⁴ bu bilgiye şüpheyile yaklaşmakta ve esasen tedricî bir şekilde gelişmiş

¹³²⁷ Tüm bu gelişmeler “askerî devrim” kavramı etrafında tartışılmaktadır. Konuyla ilgili açıklamalar 2. Bölüm'de “Tasarım ve Askerî Devrim” başlığı altında ele alınmaktadır.

¹³²⁸ Allmand, C. (2017). “Yeni Silahlar, Yeni Taktikler (1300-1500)”. (Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç), G. Parker (Ed.). **Cambridge Savaş Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 99.

¹³²⁹ Konuyla ilgili açıklamalar için bk. I. Bölüm, “Mimari Gelenek ya da *Düşmanın Mirası*” başlığı altında ele alınmaktadır.

¹³³⁰ Parry, V.J. (1986). “Barud (The Ottoman Empire)”. **EJ**, I, Leiden: E.J. Brill, 1061; Emecen, F. (2015a), 31.

¹³³¹ Uzunçarşılı, İ.H. (1988), II, 35.

¹³³² Mehmed Neşrî (1949). **Kitâb-ı Cihan-nümâ** F.R. Unat, M.A. Köymen (Haz.), I, Ankara: TTK Basımevi, 297.

¹³³³ Şakiroğlu, M.H. (1992a). “Barut”. **DİA** (C. 5). İstanbul: TDV, 93.

¹³³⁴ Ágoston, G. (2012c). “Erken Modern Osmanlı ve Avrupa Barut Teknolojisi” (Çev. M.F. Çalışır). **Osmanlı'da Strateji ve Askerî Güç**. İstanbul: TİMAŞ, 134 vd.

olan Osmanlı topçuluğu için mutlak bir milat belirlemenin pek de bir ehemmiyeti olmadığını savunur. Gerçekten de “ne zaman” sorusu bir tarihçi için heyecan vericidir. Ancak topçuluk söz konusu olduğunda doğurduğu sonuçlara odaklanmak daha anlamlı görünmektedir. Zira Osmanlı topçusu, “çağ açan” gelişmelerin odak noktasında yer alacaktı.

Tarihî veriler, Osmanlı top döküm endüstrisinin çağın en gelişmiş silahlarını imparatorluğun her bir köşesine gönderebilecek kapasite ve organizasyon becerisine sahip olduğunu ortaya koymaktadır.¹³³⁵ XV. yüzyıl sonunda, Avrupa’da ortaya çıkan büyük kalibreli toplar çok geçmeden Osmanlı Devleti’nde de imal edilmeye başladı. Bunlar barutu arkadan beslenen dövme demir toplardı.¹³³⁶ Osmanlı topçuluğu yüksek kalibreli ve büyük boyutlardaki kuşatma topları imalinde başarı göstermişti. Bu husus Batılı tarihçiler tarafından tarihsel bir ironi olarak sunulur. Buna göre büyük top üretimindeki başarı, Osmanlıların gelişen sahra topçuluğunu etkili bir şekilde takip etmesine mâni olacaktı. Batılı tarihçilere göre küçük kalibreli ve orduların manevra kapasitesini daha büyük ve ağır toplara göre kısıtlamayan hafif toplar XVII. yüzyıldan itibaren savaş meydanında Batılı orduların Osmanlı ordusuna karşı elde ettiği üstünlüğün en önemli araçlarından biri olacaktı.¹³³⁷ Ancak Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarını, üretim yaklaşımını ve onları Batılılardan ayıran gerekçelerini göz ardı eden bu Avrupa merkezli bakış açısına arşiv belgelerine dayanan, bir anlamda “ayakları yere basan” araştırmacılardan itirazlar gelmiştir.¹³³⁸ Osmanlı ordusu her tür ve kalibrede toplarla donatılmıştı. Ege’deki kalelerde konuşlu toplar da bu görüşü destekler niteliktedir. Dolayısıyla Akdeniz dünyasında yaygın bir şekilde görülen her tip ve büyüklükte toplara Ege’deki Osmanlı kalelerinde de tesadüf edilmektedir.

¹³³⁵ Bu görüş Salim Aydın ve Gabor Ágoston tarafından derlenen verilere isnat etmektedir. Bk. Aydın, S. (2006), 455-457; Ágoston, G. (2017b), 61-62.

¹³³⁶ Ágoston, G. (2012a). “Top”. *DİA* (C. 41). İstanbul: TDV, 241.

¹³³⁷ Cipolla, C. M. (1965), 96-98.

¹³³⁸ Ágoston, G. (1994). “Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1 (2), 31-33; Kolçak, Ö. (2012). *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 50 vd.

Yüksek kalibreli, büyük kuşatma tipi toplardan¹³³⁹ *bacaluška*¹³⁴⁰ ve *şayka*¹³⁴¹ Ege'deki kalelerde mevcuttu. Bunlara ek olarak sahra topu olarak kullanılabilen daha hafif ve küçük boru çapına sahip *darbzenler* de kalelerin burçlarına konuşlandırılmıştı. *Darbzenler* çok yönlü toplardı. Çeşitli boyutlarda dökülüyor, farklı kalibrelerde mermiler ateşlenebiliyordu.¹³⁴² Büyük (*büzürg/şâhî*) ve orta büyüklükte olanları (*miyâne*) kuşatmalarda, küçük olanları (*kûçek*) ise meydan muharebesi şeklinde cereyan eden çarpışmalarda kullanılıyordu.¹³⁴³ Osmanlı ordusunun rakibi karşısında tartışmasız bir üstünlük sağladığı meydan muharebelerinde *darbzenler* sahne almıştı. Çaldıran, Mercidabık ve Mohaç gibi meydanlarda Osmanlı ordusunun savaş nizamında *darbzenlere* merkezî bir rol yüklendiği görülmektedir. Zincir yardımıyla birbirine bağlanan *darbzenlerin* birlikte ateşlenmesi düşman saflarında yıkıcı etkiler uyandırıyordu.¹³⁴⁴ Modern Türkçede “dövücü top” olarak ifade edilebilecek olan bu silah¹³⁴⁵ Osmanlı Devleti'nin teritoryal genişlemesinde adeta mızrak ucu işlevi gördü.

Hafif sahra top türlerinden olan ve yaygın olarak *kolunburna*¹³⁴⁶ şeklinde anılan top da Ege'de kalelerin burçlarına konuşlandırılmıştı. 1581'de Midilli Kalesi'nin envanterinde *kolunburnalar* bulunuyordu.¹³⁴⁷ Bu toplarda muhtemelen 2 ila 9 kg arasında değişen ağırlıklarda mermiler ateşlenebiliyordu.¹³⁴⁸ XVII. yüzyıla doğru *kolunburnaların* boyunun uzadığı bilinmektedir.¹³⁴⁹ Bu dönemde 2,2 ila 3,3 m

¹³³⁹ Ágoston, G. (2012a), 241.

¹³⁴⁰ İtalyanca “basilisco” kelimesinin Türkçedeki karşılığı olarak kullanılmıştır. Bk. Tietze, A. (2002), I, 37.

¹³⁴¹ Slavca “cajka” olarak anılan Karadeniz'e yaygın olarak kullanılan gemi isminden türetilmiştir. Bk. Ostapchuk, V. (1987). “Five Documents from the Topkapı Palace Archive on the Ottoman Defense of the Black Sea against the Cossacks (1639)”. Ş. Tekin, G. Alpay Tekin (Ed.). **Raiyyet Rûsûmu: Essays presented to Halil İnalcık on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students.** Harvard University Press, 49, dipnot. 2.

¹³⁴² İsmail Hakkı Uzunçarşılı *darbzen* ya da *zarbazen/zarbezen* gibi isimlerle anılan bu top türünü büyük, orta ve küçük şeklinde tavsif eden çeşitli belgeleri paylaşmıştır. Bk. Uzunçarşılı, İ.H. (1988), II, 49.

¹³⁴³ Ágoston, G. (1994), 40.

¹³⁴⁴ Aydıöz, S. (2006), 390-391.

¹³⁴⁵ Ágoston, G. (2012a), 241.

¹³⁴⁶ Bu top türü Batı dillerinde “colubrina” (culverin) olarak isimlendirilmişti. Bk. Kahane, H., Kahane, R. ve Tietze, A. (1958). **The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin.** Urbana: University of Illinois Press, 175-176.

¹³⁴⁷ BOA.TT.d. 598, s. 113.

¹³⁴⁸ Ágoston, G. (2005). **Guns for the Sultan: Military Power and the Wapons Industry in the Ottoman Empire.** Cambridge: Cambridge University Press, 81-82.

¹³⁴⁹ Aydıöz, S. (2006), 371.

arasında değişen boyutlarda *kolunburna* dökülmeye başlanmıştı.¹³⁵⁰ Buna ek olarak *bacaluşkadan* biraz daha hafif olan *kanon*¹³⁵¹ tipi toplar da mevcuttu.¹³⁵²

Ateşlediği mühimmat itibarıyla etkili menzili daha düşük olabilecek ancak yakın mesafeden düşman unsurları üzerinde etkili olabilecek toplar da Ege'deki kalelerin envanterinde bulunuyordu. Bunlardan *prangıya*¹³⁵³ yaygın olarak tesadüf edilmektedir. *Prangı*, XV. yüzyılda Osmanlı ordusu ve Batılı rakipleri tarafından kullanılıyordu. *Prangı* çok tercih edilen bir silahtı. Çünkü Ege'deki kalelerde görülmesine karşılık hafif olduğu için kolaylıkla bir gemiye kurulabilir, at veya deve üstünde kullanılabilirdi.¹³⁵⁴ *Prangı*da genellikle yaklaşık 150 gram (50 dirhem) ağırlığında mühimmat kullanılıyordu. Sadece hafif olması değil, *prangının* tasarım itibarıyla imparatorluğun dört bir yanına dağılmış dökümhanelerde de imal edilebilmesi kullanımını yaygınlaştırmıştır.¹³⁵⁵

*Prangı*dan biraz daha küçük olan *şakaloz*¹³⁵⁶ da Ege'deki kalelerin mahzeninde muhafaza edilen silahlardan biriydi. Hafif olmasına karşılık taşınması için bir kundağa yerleştirilmesi gerekiyordu ve ateşlenebilmesi için birden fazla personele ihtiyaç vardı.¹³⁵⁷ Bu durum yaklaşık 36 kilogramlık (30 vukıyye) bu silahın, bir "top" olarak tanımlanmasına sebep olmuştur.¹³⁵⁸ *Şakaloz* yapısal olarak çok yönlüydü. Mükemmel bir biçimde dökülmüş ya da yontulmuş mermilere ihtiyaç duymuyordu. Ağız muhtemelen konik bir şekle sahipti ve bu sayede çakıl taşları da ateşlenebiliyordu.¹³⁵⁹ Son olarak Ege'de tesadüf edilen ve Osmanlı ordusunda yaygın şekilde kullanılan hafif bir top türüne daha temas edilebilir: *havayi top*. Taş

¹³⁵⁰ Ağoston, G. (2005), 82.

¹³⁵¹ Bu isim Fransızca "canon", İtalyanca "canone", İngilizce "cannon" kelimesinin dilimizdeki karşılığıdır. Bk. Aydın, S. (2006), 367.

¹³⁵² BOA. *TT*.d. 598, s. 113.

¹³⁵³ Akdeniz top terminolojisine ait Batılı dillerde "braga" şeklinde geçen kelimenin karşılığı olarak kullanılıyordu. Bk. Kahane, H., Kahane, R. ve Tietze, A. (1958), 123-123.

¹³⁵⁴ Aydın, S. (2006), 392-393.

¹³⁵⁵ Ağoston, G. (2005), 87.

¹³⁵⁶ Macarca "szakállas" kelimesinin Türkçedeki karşılığı olarak kullanılmıştır. Bk. Parry, V.J. (1986), 1062.

¹³⁵⁷ Ağoston, G. (2005), 87-88.

¹³⁵⁸ Aydın, S. (2006), 400. Tatbikat istisnai kayıtların ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Söz gelimi Narince Kalesi'nin top envanterinin topluca "çeşitli toplar" şeklinde gösterilmesine karşın *şakaloz* ayrı bir kalem olarak zikredilmiş ve top olarak tavsif edilmemiştir. Bk. BOA. *TT*.d. 367, s. 213. Yine de tanımlama işi doğası gereği bir genellemeyi yansıtacağı için Salim Aydın tarafından ortaya konan tespitin tarihî gerçeklerle -en azından Ege bağlamında- örtüştüğünü ifade etmek gerekmektedir.

¹³⁵⁹ Aydın, S. (2006), 400-401.

mermi atan¹³⁶⁰ ve XV. yüzyıldan itibaren kullanılan bu top,¹³⁶¹ geniş atış açısı ile uzun menzilliydi ve bir engelin ardındaki hedefleri vurmak için kullanılabiliyordu. Bu özellikleriyle modern havan topunun öncülüydü.¹³⁶²

Defterlerde topları tavsif ederken ateş gücünü, şeklini ya da attığı merminin tipini, imal edildiği metali bildiren açıklamalara yer verildiği görülür. Bu türden açıklamalardan biri “eyneklü”¹³⁶³ tabiridir. Midilli Kalesi’nde 1581’de çeşitli türlerden toplam 14 adet *eyneklü* top olduğu tespit edilebilmektedir.¹³⁶⁴ Salim Aydüz, Osmanlı topçuluğu ve top imalatı üzerine gerçekleştirdiği kapsamlı çalışmasında “eniklü” olarak da okunabilen “eyneklü” tabirini açıklamak istemiş, arşiv belgelerinin ketum tutumu karşısında kelimenin etimolojisi üzerinden değerlendirmelere girişmişse de sonunda eldeki verilerin bu tabiri açıklamakta henüz yetersiz olduğunu belirtmekle yetinmiştir.¹³⁶⁵ Muhtemelen tarihçinin araştırmasını gerçekleştirdiği dönemde Osmanlı patlayıcı kimyasalları, silah sanayisi ve topçuluğu üzerine eserini kaleme alan Gabor Ágoston ise *eyneklü* tabirini topların kalibresi üzerinden açıklamıştır. Tarihçi özellikle hafif tipte gemilere *eynek* türü topların yaygın olarak yüklendiğini tespit etmiştir.¹³⁶⁶ Bununla birlikte Midilli’de *şayka* gibi büyük ölçülerde dökülebilen topların da “eyneklü” ifadesiyle nitelendirildiği görülmektedir.¹³⁶⁷ Öyleyse düşük kalibre mermilerin bir şekilde ateşlenmesini sağlayacak özelliklere malik toplara işaret etmek ya da bu topların emsallerine göre hafif olduğu belirtmek için böyle bir tanımlama yoluna gidilmiş olabilir.¹³⁶⁸ Nitekim aynı tabir Rodos mahzeninde sadece top mühimmatı olarak karşımıza çıkmaktadır.¹³⁶⁹

Sonuç olarak imparatorluğun dört bir yanındaki kalelerde olduğu gibi Ege’de de çoğu Tophâne-i Amire’de imal edilen toplar kullanılıyordu. Muhafaza edilen top ve mühimmat bağlamında Ege’deki Osmanlı kaleleri, Osmanlı ordusunun

¹³⁶⁰ Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*, II (F-J). Viyana: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 276.

¹³⁶¹ Ágoston, G. (2005), 68.

¹³⁶² Aydüz, S. (2006), 403.

¹³⁶³ Tabirin belgelerde “انكلي” ve “ايونكلي” hâlinde iki farklı şekilde yazıldığı görülmektedir.

¹³⁶⁴ BOA.*TT*.d. 598, s. 113.

¹³⁶⁵ Aydüz, S. (2006), 399.

¹³⁶⁶ Ágoston, G. (2005), 94.

¹³⁶⁷ *Top-ı şayka-yı diğer, eyneklü*. Bk. BOA.*TT*.d. 598, s. 113.

¹³⁶⁸ Örneğin küçük bir *şayka* topu ile sadece 0,5 okkalık kalibrede mermiler ateşlenebiliyordu. Bk. Ágoston, G. (2005), 75.

¹³⁶⁹ *Senk-i top-ı eynek*. Bk. BOA.*TT*.d. 367, s. 206.

“ekosistemi” içinde yer alıyordu. Bu uyum tedarik süreçleri için hayati öneme sahipti. Kalelerde bulundurulmuş silahların niteliği de bu kapsamda ele alınabilir.

Kalelerin envanterinde bazı topların imal edildikleri materyallerin bildirildiği görülmektedir. Osmanlı silah endüstrisinde toplar genellikle demirden veya tunçtan üretiliyordu. Demir özellikle küçük topların dökümünde tercih edilen bir materyaldi.¹³⁷⁰ Bu tespiti tersten okumak da mümkündür: Osmanlı top döküm ustaları, büyük topların imalinde demir yerine tuncu tercih ediyorlardı. Demir toplar ağırlıkları sebebiyle lojistik sorunlara yol açıyordu. Batılı ordular, dökme ve dövme olarak imal edilen demir topları daha çok deniz savaşlarında kullanıyorlardı. Nakliye sorununu aşmanın yolu olarak onları gemilere yüklemeyi seçmişlerdi.¹³⁷¹ Nitekim Yavuz Sultan Selim Dönemi’nde 2 adet demir *darbzen* bir mavnaya yerleştirilmek üzere için imal edilmişti.¹³⁷² Tarihî deliller Osmanlı silah endüstrisinin Batılı çağdaşlarıyla benzer eğilimlerle hareket ettiğini düşündürmektedir. Sonuçta büyük bir zaman baskısıyla uzak mesafeler kat eden bir ordu için topların nakli önemli bir meseleyi teşkil ediyordu ve bu sebeple yüksek kalibreli toplar tunçtan, küçük ve hafif toplar demirden imal ediliyordu. Dolayısıyla *şakalos*, *prangi* ve *eynek* tipi topları tasarım itibarıyla demirden dökmek lojistik olarak sorun teşkil etmiyordu. Bu bakımdan Çizelge 5.1’de de görüleceği üzere Rodos Kalesi’nde *ahen* şeklinde isimlendirilen demir toplar, muhtemelen düşük kalibreli ve nispeten hafif silahlardı. Öte yandan Tophane-i Amire demirden büyük toplar üretebilme kapasitesine sahipti. Kaleler bağlamında sabit bir noktaya konuşlandırılacağı için Ege’deki kalelerde ağır demir toplara tesadüf etmenin de mümkün olduğu belirtilebilir. 1530’da Rodos Kalesi’nde *darbzen*lerin %70’i demirdendi (Çizelge 5.1). Yine de elde bu topların kalibreleri hakkında yeterli veri olmadığı için nispeten küçük oldukları düşünülebilir. Bir başka ifadeyle muhtemelen kale envanterindeki tunç darbzenler daha büyüktü.

¹³⁷⁰ Ágoston, G. (2005), 174.

¹³⁷¹ Keegan, J. (1995). *Savaş Sanatı Tarihi* (Çev. F. Doruker). İstanbul: Bilgin Yayıncılık, 465-466.

¹³⁷² Aydın, S. (2006), 235.

Çizelge 5.1. 1530'da Rodos Kalesi'nde kullanılabilir durumda bulunan toplar¹³⁷³

Top Türleri	Ağır - Orta					Merzek ¹³⁷⁴		Hafif					Toplam
	Bacaluşka	Şayka	Darbzen		Ser	Tunç	Demir	Hevayî	Âhen	Prangı	Şakalos		
			Tunç	Demir							Tunç	Demir	
Adet	49	22	38	70	24	2	2	4	189	36	30	275	737
Oran	%28					%0,4		%71,6					%100

Çizelge 5.1'e göre Akdeniz havzasında, Macar hududunda ve genel olarak imparatorluk sathında görülen top türlerinin hemen hepsinden Rodos Kalesi'nde de bulunuyordu. Kalenin top bataryası yerleştirilebilecek çok sayıda modern tabyası mevcuttu. Neredeyse her 3 toptan 1'i ağır ve orta sınıftandı. Bu bakımdan Rodos Kalesi'nin 700'den fazla topla donatılmış olması şaşırtıcı değildir. Öte yandan topların %70'ten fazlası antipersonel silahıydı. Bu durum Rodos Kalesi'nin nihai olarak göğüs göğüse surların ve tabyaların üzerinde savaşmayı göze alabilecek ordularca ele geçirilebilecek olmasından kaynaklanmaktaydı. Rodos Kalesi'nin savunması stratejik olarak çok yönlü, hem uzun menzilli hem de yakın mesafeden etkili topların kullanımına dayanan bir ateş gücüyle destekleniyordu. Çizelge 5.2'de Rodos'un doğu sahillerini savunan Lindos ve Tahtalu kalelerindeki toplar listelenmektedir.

Çizelge 5.2. Lindos ve Tahtalu kalelerindeki kullanılabilir durumdaki toplar¹³⁷⁵

Top Türleri	Darbzen		Âhen	Prangı		Şakalos	Toplam
	Demir	Tunç		Demir	Tunç		
Lindos	-	7	9	1	-	12	29
Tahtalu	21		9	2		18	50

Çizelgeye göre Lindos Limanı'nın ve etrafındaki iskân merkezlerinin güvenliği iki tahkimat ve 79 toptan oluşan ateş gücüyle sağlanıyordu. Özellikle Lindos'a konuşlandırılan tunç *darbzen*ler muhtemelen limana yönelebilecek olan herhangi bir düşman deniz unsurunu caydırmaya yetecek kudrettaydı. Yine de limanda alınan savunma kurgusu geleneksel bir donanmayı durdurabilecek kadar yüksek ateş gücüne sahip değildi. Bir başka ifadeyle kayıplarını göze alabilecek bir donanmayı

¹³⁷³ Eski Rodos Kalesi dâhil olmak üzere dış tahkimatlar ilave edilmiştir. Veriler için bk. BOA. *TT*.d. 367, s. 206-207.

¹³⁷⁴ Defterde “مردك/مذرك” şeklinde yazılan top, “mızrek” olarak da okunabilir. Bu top türüne Menteşe Adalarındaki diğer kalelerin hiçbirinde tesadüf edilmemiştir.

¹³⁷⁵ Veriler için bk. BOA. *TT*.d. 367, s. 209.

Lindos'taki yaklaşık 30 *darbzen* durduramayabilirdi. Bu yargı ancak bir karşılaştırmaya isnat ederek desteklenebilir. Ege'de, XVI. yüzyılda Osmanlı donanmasıyla boy ölçüşebilecek düzeydeki bir filoyu durdurmak için tasarlanmış olan yegâne liman tahkimatı Rodos Limanı için inşa edilmişti. Limanı güvence altına alan ateş gücünün sıklet merkezini ise Mendirek Kalesi'ne konuşlandırılan toplar oluşturuyordu. Burada tamamı tunçtan imâl edilmiş 3 *bacaluşka*, 5 baş (*ser*) topu,¹³⁷⁶ 10 *şayka* ve 4 tane de *darbzen* bulunuyordu. Toplam 22 ağır ve uzun menzilli top, doğru konumda inşa edilmiş modern tahkimatlar ve yeterli insan gücüyle Akdeniz'deki herhangi bir donanmayı yeterli bir süre boyunca durdurabilecek şekilde silahlandırılmış görünüyordu. Lindos ve Tahtalu'daki ateş gücü ise ticari faaliyetleri güvence altında tutma hedefine uygun olarak teşkil edilmişti.

Ege'nin güneydoğusunda Rodos Kalesi'nden sonra bölgedeki Türk varlığını müdafaa eden bir diğer kale Narince'ydi. Kalede çeşitli türlerden 55 top bulunuyordu. Kayıtlar ne yazık ki kalede konuşlu topların türleri konusunda açık bilgiler içermemektedir. Bununla birlikte kalede saklanan mühimmata bakıldığında bunlardan bir kısmının *bacaluşka* ve *darbzen* olduğu ve *şakalos* tipi hafif topların bunlara dâhil edilmediği anlaşılmaktadır.¹³⁷⁷ Benzer şekilde Kefalos Kalesi'ne konuşlandırılan topların da bildirilmediği görülmektedir. Buna karşılık Pili ve Andimahye'nin mahzeninde tutulan topların ayrıntılı dökümü paylaşılmıştır (Çizelge 5.3).

Çizelge 5.3. Andomaye ve Pili kalelerindeki kullanılabılır durumdaki toplar¹³⁷⁸

Top Türleri	<i>Darbzen</i>	<i>Âhen</i>	<i>Ser</i>	<i>Tunç Prangı</i>	<i>Şakalos</i>	<i>Eynek</i>		Toplam
						Tunç	Demir	
Andomahye	3	-	18	1	58	2	18	100
Pili	1	3	-	-	14	5		23

Çizelgede sarı bir şekilde görüleceği üzere Andomahye daha yüksek bir ateş gücü ile donatılmıştı. Bu durum, kalenin büyüklüğüyle ilgili olmalıdır. Savunulması

¹³⁷⁶ Genellikle küçük kalibreli toplar tavsif edilirken “top-ı ser” yahut “ser” ifadelerine tesadüf edilmektedir. Bk. Aydüz, S. (2006), 455-457.

¹³⁷⁷ BOA.*TT*.d. 367, s. 213.

¹³⁷⁸ BOA.*TT*.d. 367, s. 213-215.

gereken alan ile ihtiyaç duyulan top sayısı arasında ilişki kurmak mümkündür. Benzer bir yaklaşımla Leryos ile Kalimnos kaleleri arasında karşılaştırmada bulunulabilir (Çizelge 5.4).

Çizelge 5.4. Kalimnos ve Leryos kalelerindeki kullanılabilir durumdaki toplar¹³⁷⁹

Top Türleri	<i>Bacaluška</i>	<i>Darbzen</i>	<i>Âhen</i>		<i>Ser</i>		<i>Şakalos</i>	<i>Eynek</i>		Toplam
			Küçük	Büyük	Tunç	Demir		Tunç	Demir	
Kalimnos	-	4	2	-	-	-	17	-	16	39
Leryos	1	3	1		2	-	60	-	11	78

Leryos'ta Kalimnos'a göre 2 kat daha fazla top bulunduruluyordu. Bunun öncelikli sebebi topları kullanılabilecek asker sayısı olabilir. Zira yukarıda da işaret edildiği gibi 1530'da, Leryos'ta Kalimnos'tan daha fazla sayıda asker bulunuyordu. Bu aşamada Midilli Kalesi'ndeki top mevcudiyeti ele alınabilir.

Midilli Kalesi daha önce de ifade edildiği üzere XVI. yüzyıl ortalarında büyük bir yönetim krizini tecrübe etmişti. Kalede özellikle envanter yönetimi konusunda sorunlar yaşanmıştı. Yüzyılın son çeyreğinde mahzendeki sorunlar dizdarın görevden alınmasına yol açabilecek düzeye ulaşmıştı. Tüm bu sürecin ardından yapılan tahrir işlemi sırasında kale envanterinin de sayılmasına ihtiyaç duyulmuştu. Böylece 1581 tarihli tahrir defterinde kalede bulunan silah ve mühimmatın kayıtlarına yer verilmişti. Dolayısıyla daha önce gereklilik olarak görülmeyen bazı etmenler tahrir işlemi sırasında kaledeki top ve mühimmat envanterinin tespiti ihtiyacını ortaya çıkarmıştı. Özetle 1548'e ait kayıtların aksine 1581'e ait kayıtlar, Midilli Kalesi mahzeninin durumu hakkında verilere ulaşmaya izin vermektedir. Yine de kalede bulunan topların en azından türleri hakkında tespitlerde bulunmak mümkündür. Aşağıda daha detaylı ele alınacağı üzere Ada'da bir grup zanaat ehli top mermisi üretip kaleye teslim ediyordu. Bunların hangi türde top için kaç mermi üreteceği tahrir defterinde belirtilmişti. Buna göre Midilli Kalesi'nde en az biri büyük olmak üzere *şayka*, en az biri küçük olmak üzere *bacaloška*, *prangi* ve *darbzen* tipinde toplar bulunuyordu.¹³⁸⁰ Sonuç olarak 1548'e gelinirken Midilli Kalesi ağır ve orta ağırlıkta toplar ve küçük kalibreli silahlarla donatılmıştı.

¹³⁷⁹ BOA.*TT*.d. 367, s. 216-217.

¹³⁸⁰ BOA.*TT*.d. 264, s. 80.

1581’de kalenin cephaneliğinin dökümü, kâtibin envanterdeki silah ve mühimmatı tam olarak kategorize ederek listeleme gayreti içine girmedğini düşündürmektedir. Çünkü bir top türünün adını ve adedini yazdıktan sonra yeniden aynı türde topların listelediği görülmektedir. Daha somut bir ifadeyle 1581’de Midilli’nin burçlarına konuşlandırılan birbirine benzer 11 şayka tipi top bulunmasına karşılık kâtip bunları iki ayrı kalem hâlinde belirtmiştir. Bu toplar arasındaki ayırt edici ek bir özellik mevcut değildi. Zira diğer şayka toplar hakkında “kovanlu”, “tunç”, “harbelü” gibi açıklamalara yer verilirken iki ayrı kalem hâlinde gösterilen 11 adet şaykanın özelliği bildirilmemiştir.¹³⁸¹ Bir başka ifadeyle muhtemelen tahrir heyeti, yanına aldığı güvenilir bir askerle beraber Midilli Kalesi’ni karış karış gezmiş ve tekrara rağmen ekipmanları bulunduğu yerde kayıt altına almıştır. Bu tespite bazı topların konuşlandırıldığı noktaların belirtilmesi de dayanak teşkil edebilir.¹³⁸² Sonuç olarak 1581’de kalede sayım değil, âdeta teftiş gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Çizelge 5.5’te, Midilli Kalesi’nde konuşlu bulunan toplar listelenmektedir.

Çizelge 5.5. 1581’de Midilli Kalesi’nde konuşlu bulunan toplar

Top Türleri	Ağır			Orta			Hafif		Toplam
	<i>Bacaluşka</i>	<i>Şayka</i>	<i>Darbzen-i şâhî</i>	<i>Darbzen</i>	<i>Kolunburna</i>	<i>Kanon</i>	<i>Prangı</i>	<i>Eynek</i>	
Adet	6	27	11	6	11	2	32	1	96
Oran		%46			%20		%34		100

Çizelge, 1581’de sarıh bir şekilde çeşitlilik bakımından daha fazla sayıda topa tesadüf edildiğini göstermektedir. Bunun sebebini mutlak bir şekilde tayin etmek, en azından defterdeki açıklamalardan hareketle mümkün görünmese de bir tahminde bulunulabilir. Kalenin iki dizdarla yönetilmesini zorunlu kılacak kadar geniş bir sahaya yayılmış olması, farklı menzillerde toplarla donatılmasını zorunluluk hâline getirmiş olabilir. Bu çeşitliliğin ne denli avantaj sağladığı hususu hakkında soru işaretleri söz konusudur. Öncelikle farklı türlerde topların bulunması farklı kalibreler için dökülmüş ya da yontulmuş güllere de ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla artan top çeşitliliği mahzendeki organizasyonun kapasitesini zorlayan bir mahiyet kazanmış olabilir.

¹³⁸¹ BOA.TT.d. 598, s. 113.

¹³⁸² *Top-ı şayka, eyneklî, kapu önünde, aded 1; Top-ı darbuzen, dîzdâr kulesinde, aded 2.* Bkz. BOA.TT.d. 598, s. 113.

Üstelik Midilli yüzyıl boyunca çeşitli vesilelerle kötü yönetildiği hususunda merkezle taşra arasındaki yazışmalara konu olmuş bir kaleydi. Bu noktada mühimmat konusu ele alınabilir.

5.2.1. Gülleler

Mahzende sürekli olarak belli bir düzeyde bulundurulması gereken mühimmat içinde en kritik olanlardan biri güllerdi. Sayısal veriler, kalelerin top mermisi ihtiyacının miktarı konusunda tespitlerde bulunmaya izin verebilecek keyfiyettedir. Yukarıda da ifade edildiği üzere Midilli, Kalimnos, Leryos, İstanköy ve Rodos'taki kalelerde bulunan cephanelik hakkında bilgi mevcuttur. Ne yazıktır ki gülle miktarı konusunda Midilli Kalesi'nin 1581 tarihli sayımında herhangi bir açıklamaya yer verilmemiştir. Bu husus ilgi çekicidir ve silah ve mühimmatı kayıt altına alma motivasyonu ile ilgili olabilir. Muhtemelen tahrir heyeti yığınlar hâlinde depolanmış olan güllerin sayısı ile ilgilenmemiştir. Nitekim barut için de herhangi bir miktar tespitine girişilmemiş, sadece barutun depolandığı ambarın büyüklüğü konusunda bilgi verilmiştir.¹³⁸³ Bu istisnai bir uygulamaydı. Genellikle barut miktarını bildirmek için hacim ve ağırlık ölçüsüne başvurulur ya da barutun bulunduğu varil/kese sayısı belirtilirdi.

Eldeki kayıtlar bağlamında cephaneliklerin ihtiyaçlarının karşılanmasında yerel kaynakların nasıl seferber edildiği konusuna da bu aşamada temas edilebilir. Adalar ahalisi çok sayıda zanaatkâr yetiştirmişti. Bunlardan bazıları mühimmatın temin ve tedarikinde görev alabilecek düzeyde teknik bilgi ve beceriye sahipti. Adalarda toplumla devletin temas noktalarından birini de bu türden yeteneklere sahip kişilerin organize edilmesi teşkil ediyordu. Askerî ihtiyaçlar bağlamında adaların Müslüman ve gayrimüslim halkları çeşitli vergi ayrıcalıkları hatta maaş

¹³⁸³ "Zikr [olan] mahzende bir ânbar bârûd vardır. Ânbârın üç buçuk zirâ' eni var ve üç buçuk zirâ' uzununu var ve bir buçuk zirâ' kalınlığı vardır." Bk. BOA.TT.d. 598, s. 113. Zirâ' için 75,8 ila 78,9 cm arasında değişen duvarcı arşunu dikkate alındığında 7,9 m³ ila 8,9 m³ hacminde bir alana barut depolandığı ifade edilebilir. Zirâ' için bk. Hinz, W. (1990). *İslam'da Ölçü Sistemleri* (Çev. A. Sevim). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 73; İnalçık, H. (2000), 441.

ödemeleriyle örgütleniyor ve düzenli olarak üretmeleri sağlanıyordu.¹³⁸⁴ Bu bağlamda Midilli ve Rodos'taki uygulamalara yakından bakılabilir.

5.2.1.1. Gülle Tedariki ve İmalatı

Gülleler taş ve demir olmak üzere ekseriya iki materyalden imal ediliyordu.¹³⁸⁵ Top güllesi imali ya da top tamiri gibi amaçlarla tutulduğu tahmin edilen ham demire¹³⁸⁶ ve külçe kurşuna tesadüf edilmesi¹³⁸⁷ demir ve kurşun güllerin kullanıldığını göstermektedir. Buna karşın özellikle *bacaluška*, *şayka* gibi ağır toplardan taş güller ateşleniyordu.¹³⁸⁸ Örneğin İspanyol kaynaklarına göre Barbaros Hayreddin Paşa'nın filosundaki sancak gemisi dışında kalan savaş gemilerinde taş gülle atan toplar kullanılıyordu.¹³⁸⁹ Dolayısıyla taş güller Osmanlı ordusu için XVI. yüzyılda hayati öneme sahipti. Üretimini gerçekleştirmek ve belli bir düzeyde üretimi garanti altına almak için çaba sarfediliyordu. Bu uğurda yerel kaynakların nasıl seferber edildiğine dair izlere Ege'deki Osmanlı kalelerine ait kayıtlarda tesadüf etmek mümkündür.

Tatbikatta top güllerini, hammaddenin bulunduğu yerde imal edilip Tophâneye gönderiliyordu.¹³⁹⁰ İstanköy'de Narince civarında muhtemelen top mermisi olarak şekil vermeye uygun taşlar bulunuyordu. Narince Kalesi'nde azab oda başısı olarak görev yapması sebebiyle bu mahalde yaşayan Süleyman isimli bir asker yılda 500 adet top mermisi üretmek için bölgenin kaynaklarını kullanıyordu. Süleyman'ın imal ettiği güller, Tophane-i Amire'ye gönderiliyordu. Süleyman'a sahip olduğu gedik söz konusu 500 adetlik teslimatın düzenli olarak yapılabilmesi için verilmişti.¹³⁹¹ Bununla birlikte kaynakların bulunduğu yerlerde de kaleler

¹³⁸⁴ İmparatorluğun çeşitli yerlerinde görülebilen bir uygulamaydı. Orta Avrupa ve Balkanlardan örnekler için bk. Ağoston, G. (1994), 26-27.

¹³⁸⁵ Ayduz, S. (2006), 295.

¹³⁸⁶ BOA.*TT*.d. 367, s. 206, 209.

¹³⁸⁷ BOA.*TT*.d. 598, s. 113.

¹³⁸⁸ Ağoston, G. (1994), 37-38.

¹³⁸⁹ Guilmatin, J.F. (2003). *Gunpowder&Galleys: Changing Technology & Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century* (Gözden Geçirilmiş Baskı). Londra: Conway Maritime Press, 50.

¹³⁹⁰ Ayduz, S. (2006), 295.

¹³⁹¹ *Be-her sene Tophâne-i 'Amîreye beş yüz aded yuvarlak teslim etmek üzere almışdır*. Bk. BOA.*MAD*.d. 5683, s. 65. Süleyman isimli bu asker, hatırı sayılır bir miktarda top mermisi üretme taahhüdünde bulunmuş görünmektedir. Bu durum daha çok hafif top türleri için imalat gerçekleştirdiği ihtimalini gündeme getirmektedir.

mevcuttu ve bu kalelerin sürekli olarak top mermisine ihtiyacı bulunuyordu. Nakliye meselesini aşmak için adalarda üretilen güllerin bulundukları yerlerdeki kalere teslim edilmesi daha akılcı bir yol gibi görünmektedir. Nitekim Azeb Odabaşısı Süleyman'ın silah arkadaşı Hüseyin her yıl ürettiği 20 adet top mermisini Narince Kalesi topçularına teslim etmekle yükümlüydü.¹³⁹² Bu uygulama kaynakların mevcut olması hâlinde daha fazla top mermisine ihtiyaç duyulacak olan kalelerde daha kapsamlı çözümlerin ortaya çıkabileceğini göstermektedir. Nitekim Rodos Kalesi'nde böylesi bir durumla karşılmaktadır.

Kale envanterinde taş güller genellikle “senk” ibaresiyle kayıt altına alınıyordu. 1579, 1604, 1606 ve 1630'larda Rodos Kalesi personeli içinde *neccârân* ve *senktraşân* adıyla varlığına işaret edilen bölükteki müstahfızların bir kısmı top mermisi imal ediyordu.¹³⁹³ Nitekim 1642'de yapı ustalarına eşlik eden bu taş ustaları, demirci (*âhengerân*) olarak anılıyordu.¹³⁹⁴ Bu geri hizmet bölümünde kaç kişinin taş ustası ya da demirci olduğunu mutlak bir şekilde tespit etmek ne yazık ki mümkün değildir. Yalnızca 1579'da Piroyani, 1604'te ve 1606'da Yorgi isimli müstahfızın taş ustası olduğu belirtilmişti. Kalenin top mermisi ihtiyacının tamamen bu bölük tarafından karşılanmasını beklemek mümkün görünmese de güllerin imalatı yükünün tek bir askere yüklendiğini düşünmek de mümkün değildir. Muhtemelen Piroyani ve halefi Yorgi bir çeşit ustabaşıydı. Nitekim aynı bölükteki diğer müstahfızlara göre %25 daha fazla geliri tasarruf ediyorlardı. 1631'e doğru¹³⁹⁵ Yorgi gediğini muhtemelen oğlu Andon'a bırakmıştı.

Tarihsel kayıtlar güllerin imalini gerçekleştirmek için maaşlı personellerden yararlanmanın yanı sıra sivillerin emeğini de seferber etme yoluna gidildiğini göstermektedir. Nitekim bu bağlamda Midilli Adası'nda kapsamlı bir organizasyon gerçekleştirildiği görülmektedir. Ada'da bir grup Rum taş ustası top mermisi imal etmeleri karşılığında cizye dışında kalan bütün vergilerden muaf tutulmuşlardı.¹³⁹⁶

¹³⁹² *Be-her sene kal'a-yı mezbûre topçularına yirmi aded top yuvarlak virmek şartıyla almışdır.* Bk. BOA.**MAD**.d. 5683, s. 61.

¹³⁹³ BOA.**MAD**.d. 5228, s. 24; **MAD**.d. 5683, s. 24; **MAD**.d. 6166, 26; **MAD**.d. 7365, s. 21; **MAD**.d. 7385, s. 24.

¹³⁹⁴ *Cemâ'at-ı neccârân ve âhengerân-ı Kal'a-yı Rodos.* Bkz. BOA.**MAD**.d. 4634, s. 21.

¹³⁹⁵ BOA.**MAD**.d. 7365, s. 21; **MAD**.d. 7385, s. 24.

¹³⁹⁶ BOA.**TT**.d. 264, s. 5. Top gülleri yapım ustaları da dâhil olmak üzere Midilli'de vergi muafiyeti tanınan gayrimüslimler (*müsellemler*) hakkında açıklamalar sancak kanunnamesinde yer almaktadır. Kanunnamenin ilgili kısmının çevirisi için ayrıca bk. Ünal, A. (2002), 110-111.

Söz konusu zanaatkârlar Çizelge 5.6'da da görüleceği üzere yıl boyunca hatırı sayılır miktarda gülle üretiyorlardı.

Çizelge 5.6. Midillili taş ustalarının 3 aylık top mermisi üretim miktarı¹³⁹⁷

Top türü Gülle adedi	<i>Badaloşka</i>	<i>Küçük Badaloşka</i>	<i>Büyük Şayka</i>	<i>Şayka</i>	<i>Darbzen</i>	<i>Prangı</i>	Toplam
	18	55	6	12	80	150	321

Taşa mutlak olarak belirlenmiş bir çapta şekil verebilen bu zanaatkârlar yılda toplam 1.424 adet (doğrusu 1.284) gülleyi Midilli Kalesi'ne teslim ediyorlardı. Taş ustalarının nasıl organize oldukları, aralarından üretim sürecine liderlik eden, denetleyen birinin bulunup bulunmadığı hususu defterde açıklanmamıştır. Tamamı Midilli Kalesi'nde yaşayan bu adamlardan en azından bazılarının toplumsal statüsü hakkında değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. 12 taşçıdan *pırangı* mermisi üreten Nikola ile *badaloşka* güllesi üreten Dimitri papazdı, daha küçük çapta *badaloşka* güllesi yapan Aleksandro Palologo (Paleologos) ise muhtemelen Ada aristokrasinin bir parçasıydı.¹³⁹⁸ Midillili taşçıların ürettikleri katma değeri anlamanın yolu kalelerde saklanan gülle miktarına ilişkin sayısal verilerin ele alınmasından geçmektedir.

Tarihî kayıtlar, türlerine göre bir güllenin Tophane-i Amire'ye ne kadara mal olduğunu ortaya çıkarmaya izin vermektedir. XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde 1 *pırangı* güllesi 1,5 akçeye satın alınıyordu.¹³⁹⁹ Midilli'de Papaz Dimitri, Ortor Manol, Tamalto Doka ve Yani Miraf 3 ayda 240, yılda neredeyse 1.000 akçelik katma değer üretiyorlardı.¹⁴⁰⁰ Üstelik bu insanlar yarı zamanlı olarak bu işi yapıyorlardı. Haraçlarını ödemek, hayatlarını kazanmak için tarım ve hayvancılıkla uğraşmaya devam ediyorlardı. Yalnız Osmanlı egemenliğini finanse etmiyorlar, emekleriyle ayakta kalmasını da sağlıyorlardı.

¹³⁹⁷ Veriler için bk. BOA.*TT*.d. 264, s. 80. Midillili taşçıların gülle imalatına ilişkin defterdeki döküm daha önce kısmi olarak çevrilmiştir. Bk. Ünal, A. (2002), 111.

¹³⁹⁸ BOA.*TT*.d. 264, s. 80.

¹³⁹⁹ Aydıöz, S. (2006), 295.

¹⁴⁰⁰ BOA.*TT*.d. 264, s. 80.

5.2.1.2. Gülle ve Barut Miktarı

1530 tarihli kayıtlar Menteşe Adalarında bulunan kalelerin sahip olduğu mühimmat hakkında bilgi vermektedir. *Senk* olarak anılan güllerin belli bir büyüklükte olmaları kaydıyla kategorize edilerek kayıt altına alındığı görülmektedir. Örneğin Rodos'ta ağır toplar için olan güller *kebîr*, hafif toplar için olanlarsa *eynek* olarak sınıflandırılmış, arasında kalanlar ise *mütenevvia* (çeşitli) şeklinde bildirilmişti.¹⁴⁰¹ Narince'de de benzer şekilde *bacaloşka* ve *darbzzenin* kalibresine uygun güllerle genel olarak taş güller ayrı kalemler hâlinde kaydedilmiştir.¹⁴⁰² Öte yandan Rodos'ta üzerine top konuşlandırılmış Mendirek, Lindos ve Tahtalu kalelerinin mahzenlerinde gülle bulunduğuna dair bir kayıt mevcut değildir.¹⁴⁰³ Böylesi bir durum Rodos Kalesi'nin adadaki diğer tahkimatlar için de bir çeşit mühimmat deposu olduğu ihtimalini gündeme getirmektedir. 1530'da kale mahzeninde çeşitli kalibrelerde 14.600 adet gülle depolanmıştı.¹⁴⁰⁴ Öyle anlaşıyor ki bu güller sadece Rodos Kalesi'nde konuşlu bulunan toplar için muhafaza edilmiyordu. Zira 1530'da kalede, işler vaziyette olan 737 top başına takriben 20 gülle düşerken, Narince'de bu sayı 10'du. Aradaki fark Rodos'un stratejik ehemmiyetiyle açıklanamayacak kadar fazla görünmektedir.

Barut konusunda ham madde ve mamul madde olmak üzere iki türlü depolamanın söz konusu olduğu görülmektedir. Ateşlenmeye hazır vaziyette barut *top otu* olarak tanımlanıyor ve miktarı büyük ve küçük *variller* ile *keseler*¹⁴⁰⁵ hâlinde hesaplanıyordu. Örneğin Rodos'ta 88'i büyük olmak üzere 116 *varil* ve 3.600 *kese top otu* depolanmıştı.¹⁴⁰⁶ *Varillerin* her biri *fuçu* olarak anılan ağırlık-hacim ölçüsüne denk kabul edilirse ¹⁴⁰⁷ kale mahzeninde kabaca 26 tondan fazla barut

¹⁴⁰¹ BOA.**TT**.d. 367, s. 206.

¹⁴⁰² BOA.**TT**.d. 367, s. 213.

¹⁴⁰³ BOA.**TT**.d. 367, s. 207, 209.

¹⁴⁰⁴ BOA.**TT**.d. 367, s. 206.

¹⁴⁰⁵ *Kese/Kise* genellikle Osmanlı Devleti'nde mali bir terim olarak karşımıza çıkar. Bk. Çakır, B. (2019). "Kese". *DİA* (C. Ek-2). İstanbul: TDV, 42-43. Bununla birlikte burada topları beslemek için ateşlenmek üzere hazırlanmış içi barut dolu torbaların kastedildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla *kese* hesabı üzerinden eldeki gülle ile barut miktarı arasında ilişki kurmak mümkün hâle geliyordu. Bir talim sırasında harcanan barut miktarının *kese* üzerinden hesaplanması da bu görüşü destekler niteliktedir. Buna göre 1 *şayka* topunu ateşlemek için 1,5 *kese top otu* gerekiyordu. Bu talim sırasında kullanılan 1 *darbzzen*den ateşlenen 10 gülle bir *kese top otu* ile ateşlenmişti. Bk. BOA.**TS.MA**.d. 8288, s. 1.

¹⁴⁰⁶ BOA.**TT**.d. 367, s. 206.

¹⁴⁰⁷ İnalçık, H. (2000), 443.

bulundurulduğu hesaplanabilir. Bu miktar, Baruthane'nin XVI. yüzyılın ikinci yarısında, savaş koşulları altındaki 1 aylık üretiminden (300 *kantar*)¹⁴⁰⁸ 10 ton daha fazladır. Ayrıca kalede hatırı sayılır miktarda güherçile ve kükürt de bulunduruluyordu.¹⁴⁰⁹ Kalede ihtiyaç duyulandan çok daha fazla barut ve barut ham maddesi depolanmıştı. Söz gelimi İstanköy'de tüm kalelerin toplamında sadece 609 kese barut bulunuyordu.¹⁴¹⁰ Menteşe Adalarındaki diğer kalelerde çok daha mütevazı miktarda mühimmat bulunduruluyordu. Bu durum Çizelge 5.7'de gösterilmektedir.

Çizelge 5.7. 1530'da İstanköy, Kalimnos ve Leryos adalarındaki kalelerde bulunan gülle ve barut miktarı

Kale	Gülle (Adet)		Barut		Güherçile Varill/Kg	Kükürt Varill/Kg
	Taş	Demir	Varill/Kg	Kese		
Narince	500	855		600	-	-
Andimahi	194			3	-	1/226.5kg
Pili	20			5	-	-
Kefalos				1	-	-
Kalimnos	2300	60			1/226.5kg	1/226.5kg
Leryos	60		3/679,5kg			1/226.5kg

Çizelge, Rodos Kalesi'nin Osmanlı donanması için önemiyetine işaret etmektedir. Belli ki Rodos Kalesi, öncelikle Doğu Akdeniz boyunca sevk edilen barut ve silahların depolandığı bir lojistik üssü olarak hizmet veriyordu. Söz gelimi Şubat 1566'da Trablus'tan nakledilen silah ve mühimmat İstanbul'a gönderilmeden önce Rodos Kalesi'nde depolanmıştı.¹⁴¹¹ Kıbrıs Seferi'nde toplardan ve metrislerde kullanılacak olan kalaslara kadar hemen her türlü savaş levazımını Rodos üzerinden gönderilmişti.¹⁴¹² Kıbrıs'ın Fethi'nden sonra da sevk edilen barut Rodos Kalesi'nin mahzenlerinden sağlanmaya devam etti.¹⁴¹³ Sadece Levant'ın en doğu ve güneyindeki kalelerin değil, aynı zamanda bölgedeki askerî ihtiyaçların karşılanmasında da Rodos Kalesi mahzenlerinden yararlanılıyordu. Şubat 1572'de, Antalya'da inşa edilen gemilerin ihtiyaç duyduğu toprak Rodos dizdarının da yardımlarıyla kaleden karşılanmıştı.¹⁴¹⁴ Nevruz 1572'de adalar arasının muhafazası

¹⁴⁰⁸ Ağoston, G. (2005), 129.

¹⁴⁰⁹ BOA.TT.d. 367, s. 207.

¹⁴¹⁰ BOA.TT.d. 367, s. 213, 214-216.

¹⁴¹¹ BOA.A.DVNSMHH.d. 5, s. 365, hük. 762.

¹⁴¹² BOA.A.DVNSMHH.d. 14, s. 843, hük. 1226.

¹⁴¹³ 12 Numaralı Mühimme Defteri (1996), 184-185.

¹⁴¹⁴ BOA. A.DVNSMHH.d. 10, s. 120, hük. 206.

için denize açılan Menteşe Beyi Gazanfer'in ardından İstanbul'dan Rodos'a 400 *kantar* barut gönderilmişti. Payitahtın yeni sevk edilen barutla birlikte kaledeki barut miktarını sorgulaması,¹⁴¹⁵ yaklaşık 22,5 ton barutun¹⁴¹⁶ derya mevsimi boyunca Rodos civarında faaliyet gösterecek olan filonun ihtiyacını karşılaması için gönderildiğini düşündürmektedir. Rodos Kalesi'nin donanmanın barut ihtiyacının karşılandığı bir ana depolama alanı olduğuna ilişkin en sarıh açıklamalar 1574 kışının ortasında gönderilen bir hükümde paylaşılmaktadır.

Rodos'taki barut deposunun dolu tutulması Trablus Baruthanesi'nde gerçekleştirilen üretime bağlıydı. Buradan Ada'ya barut nakli Rodos Deryabeyi'nin âdeta asli görevi hâline gelmişti. Deryabeyi Kaya'nın 4 Ocak 1574 tarihli bir hükme göre Trablus'ta imal edilmiş bulunan 2.000 *kantar* (112.886 kg) barutu 3 ay içinde, Nevruz'a değin Rodos'a sevk etmesi gerekiyordu. Derya mevsimi geçmiş olduğu için *hevâ el virdiği zemânda* kadırgalarıyla barutu alıp Rodos Kalesi'nde depolamalıydı. Deryabeyi'ne bildirilen takvime uygun hareket etme zorunluğu şu ifadelerle açıklanıyordu: *Donanma-yı Hümayûnum vardukda gemilere virile.*¹⁴¹⁷ Dolayısıyla Kaya Bey, kapsamlı bir donanma harekâtının lojistik ayağını yürüten unsurlardan biri olacaktı. 1574 Mayıs'ında Kılıç Ali Paşa idaresindeki Osmanlı Donanması, İtalya ve Sicilya kıyılarını kapsayan geniş çaplı bir operasyon yürütecek, Halkulvâdi Savaşı'nın ardından Tunus'u istirdat edecekti.¹⁴¹⁸ Gelişmeler, Rodos Deryabeyi Kaya'nın görevini başarıyla gerçekleştirdiğine işaret etmektedir.

Sadece Rodos Kalesi değil, Ege'deki diğer Osmanlı kaleleri de ihtiyaç hasıl olması hâlinde donanma operasyonlarında depo olarak kullanılabilirdi. 1573'te İskenderiye Deryabeyi'nin elinde çok miktarda barut bulunuyordu ve muhtemelen görevlendirildiği operasyonu sürdürebilmek için bu barutu güvenilir bir yere bırakması gerekiyordu ve Sakız Kalesi'ne depolamak için müsaade istemişti.¹⁴¹⁹ XVII. yüzyıl sonlarına doğru Bozcaada, Molivo ve Midilli kalelerine de barut depolandığına dair kayıtlar söz konusudur.¹⁴²⁰ Bununla birlikte Ege'deki hiçbir

¹⁴¹⁵ BOA. **A.DVNSMHHM**.d. 16, s. 189, hük. 362.

¹⁴¹⁶ Osmanlı Devleti'nde *kıntar/kantar* 56,443 killograma karşılık geliyordu. Bkz Hinz, W. (1990), 33.

¹⁴¹⁷ BOA. **A.DVNSMHHM**.d. 21, s. 12, hük. 49. Deryabeyinin kimliği için bk. BOA. **A.DVNSMHHM**.d. 21, s. 14, hük. 52.

¹⁴¹⁸ Bostan, İ. (2002). "Kılıç Ali Paşa". **DİA** (C. 25), İstanbul: TDV, 412.

¹⁴¹⁹ BOA.**A.DVNSMHHM**.d. 22, s. 311, hük. 619.

¹⁴²⁰ BOA.**A.DVNSMHHM**.d. 99, s. 66, hük. 481.

kalenin mimari olarak Rodos'un üstlendiği ölçüde donanmanın ihtiyaçlarını karşılayacak kapasitede olmadığı anlaşılmaktadır. Rodos'un mahzeni düzenli olarak kullanılıyordu. Diğer kalelerden ise ihtiyaç hasıl olması durumunda yararlanılıyordu.

5.2.2. Tüfekler ve Menzilli Silahlar

Osmanlı ordusu, ateşli silahları etkin ve taktiksel olarak verimli kullanan birlikleri sayesinde önemli başarılar elde etmişti. Bununla birlikte tüfeklerin kesin olarak ne zaman kullanılmaya başladığı hususu henüz mutlak bir şekilde ortaya konulamamıştır. Osmanlıların ateşli silahlarla tanışmasını XIV. yüzyılın son çeyreğine, tüfeklerin yaygınlaşmasını ise XV. yüzyılın ilk yarısına tarihlemek mümkündür.¹⁴²¹ Tarihsel gelişim tüfeklerin toplara paralel olarak Osmanlı ordusunun envanterine girdiğini ortaya koymaktadır. Nitekim tüfekler başlangıçta tetik mekanizmasından yoksundu. Esasen teknolojik olarak küçük birer top şeklinde gelişim göstermişlerdi. Bu bakımdan Ege'deki Osmanlı kalelerinin mahzen dökümlerinde tesadüf edilen tüfeklerin tek personel tarafından taşınan, herhangi bir yere sabitleme ihtiyacı duyulmadan ateşlenen silahlar olarak var sayıldığı ifade edilebilir.

Osmanlı kalelerinde görev yapan hisar erlerinin ateşli silahlar kullanan piyade sınıfı askerler olduğu kayıtlara ve birinci elden kaynaklara yansımıştır.¹⁴²² Tüfek kullanımına ilişkin uygulamalar, özellikle Mısır gibi birden fazla ve birbirinden farklı statüdeki askerî grupların bulunduğu yerlerde kanun hükümlerince belirlenmişti. Bu kapsamda hisar erleri tüfek kullanma ayrıcalığına sahip askerî gruplar arasında zikredilmişti.¹⁴²³

Envanterinde çok sayıda tüfek bulunan kalelerde tüfeklerin boyutuna göre sınıflandırıldığı görülmektedir. Rodos Kalesi'nde uzun (*dirâz*), küçük ve büyük (*kebirî*) olmak üzere tüfekler 3'e ayrılmıştı.¹⁴²⁴ Buna karşılık daha az sayıda tüfek bulunan kalelerde tüfekleri niteleyen herhangi bir ifadeye başvurulmamıştı. Bununla

¹⁴²¹ Ağoston, G. (2012b). "Tüfek". *DİA* (C. 41). İstanbul: TDV, 460.

¹⁴²² Örneğin bkz. *Topçular Kâtibi Tarihi* (2002), 20.

¹⁴²³ Barkan, Ö.L. (1949), *Kanunlar*, 356.

¹⁴²⁴ BOA.TT.d. 367, s. 206.

birlikte kalelerdeki yegâne antipersonel silahı tüfekler değildi. Zenberek ve yay (*kemân*) da yaygın şekilde kullanılmaya devam ediyordu.

Tüfek etkinliğini kanıtlamadan önce kapıkulları zenberek kullanıyorlardı. Öyle ki Yeniçeri Ocağı içinde Zenberekçiler Ortası dahi teşkil edilmiş ve tüfek kullanımının yaygınlaşmasına rağmen varlığını korumuştur.¹⁴²⁵ Zenberek, esasen Batılılar tarafından “cross-bow/arbalet” şeklinde anılan, günümüzde “tatar yayı” olarak¹⁴²⁶ bilinen kundaklı yaylar ailesine mensuptur.¹⁴²⁷ Diğer kalelere nispetle çok miktarda zenbereğin tutulduğu Rodos Kalesi’nde zenbereklerin “pûlâd” (çelik) gibi kabza özellikleri bakımından kategorize edildiği görülmektedir.¹⁴²⁸ Çizelge 5.8’de, 1530’da kalelerdeki tüfek ve diğer menzilli silahların sayısı paylaşılmaktadır.

Çizelge 5.8. 1530’da Menteşe Adalarındaki kalelerde saklanan tüfek ve menzilli silahların mevcudu

Kale	Tüfenk	Silah Zenberek	Kemân
Rodos	1.171	118	1.000
Mendirek	18		
Köhne Rodos	28	20	
Linos	24	25	
Tahtalu	20	35	
Narince	70	70	150
Pili	10	7	11
Andimahye	22	20	
Kefalos	7	4	
Kalimnos	28		13
Leryos	50	10	

Alptekin Yavaş’ın kapsamlı çalışmasında, Selçuklu çarhının da aslında zenberek olduğu ortaya konulmaktadır. Tetik mekanizması sayesinde kullanım kolaylığı sağlayan zenberekle nefis, taş hatta zehirli hayvanlar da fırlatılabiliyordu.¹⁴²⁹ Osmanlı ordusunda tüfeklerin varlığına rağmen böylesi bir silahtan vazgeçilememesinin sebebi, pratik ve çok yönlü olmasıydı. Kaleler açısından ise etkinliğini uzun süredir

¹⁴²⁵ Uzunçarşılı, İ.H. (1988), I, 231.

¹⁴²⁶ Yücel, Ü. (1999). *Türk Okçuluğu*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 324, 330.

¹⁴²⁷ Temizkan, A., Çoban, R.E. (2015). “Dedem Korkut Kitabındaki Silah Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*. 15 (2), 23.

¹⁴²⁸ BOA.TT.d. 367, s. 206.

¹⁴²⁹ Yavaş, A. (2020). *Ortaçağ Temrenleri: Anadolu Ortaçağı’nın 9-13. Yüzyıl Temren Teknolojisi üzerine Kronolojik, Morfolojik, Terminolojik, Tipolojik ve Metalurjik Bir Değerlendirme*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 112.

kanıtlamış bulunuyordu. ¹⁴³⁰ Dahası muhtemelen tüfeklerden daha düşük maliyetlerle elde edilebiliyordu. ¹⁴³¹ Nitekim bu verimli silahtan bazı kalelerin mahzeninde tüfeklerden bile daha fazla sayıda saklanıyordu. Midilli Kalesi'nin XVI. yüzyılın son çeyreğine ait istatistikleri benzer yaklaşımın sürdürüldüğünü ortaya koymaktadır. Buna göre kalede 300 tüfeğe karşılık olarak 200 yay, 300 keman, 1.900 yay kirişi, çeşitli türlerde 190 sadak bulunuyordu. ¹⁴³²

Son olarak belli bir mesafeden düşman üzerinde zaiyat yaratmak için patlayıcı etkisinden istifade edilen humbaradan bahsedilebilir. Humbara, Farsça "kumbara" kelimesinden türetilmişti. İçine patlayıcı madde doldurulan demir, yuvarlak mermilere humbara deniliyordu. ¹⁴³³ 1530'da, Rodos Kalesi'nde çeşitli tiplerde humbara bulunuyordu. Bunlardan bir kısmının tek personel tarafından kullanıldığı, bir kısmının ise bir fırlatma mekanizmasına ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır. Zira kayıtlarda *kumbâre-i senk-i top*, *büzürk* ile *kumbâre-i senk* şeklinde yer bulan humbaraları fırlatmak için bir çeşit mekanizma gerektiği anlaşılmaktadır. ¹⁴³⁴ Gerçekten de Osmanlı kayıtlarında "humbara-i kebîr" adıyla anılan humbara türü ancak havan topuyla fırlatılabiliyordu. ¹⁴³⁵

Eldeki kayıtlar kalelerde humbara imalinde görev alan askerler bulunduğunu göstermektedir. Örneğin Narince Kalesi'nde XVII. yüzyılda görev yapan ve *kumbare* olarak anılan askerlere tesadüf edilmektedir. Bunlar, humbara üretmekle görevlendirilmiş cebecilerdi. ¹⁴³⁶ Bununla birlikte Rodos Kalesi'nin envanteri, mahzende saklanan humbaraların mutlaka adalara taşınmış olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Rodos Kalesi'nde tek personel tarafından kullanılabilen humbara sayısı toplam 1.083 adetken havanla atılabilen 15 adetti. ¹⁴³⁷ Rodos dışında bir de Andimahi Kalesi'nde humbaralara tesadüf edilmektedir ki elle atılan türden 21 adet humbara mevcuttu. ¹⁴³⁸ Rodos Kalesi'nin surları parça tesirli

¹⁴³⁰ Karamanoğullarının kalelerin burçlarına zenberekçiler yerleştirdikleri bilinmektedir. Bk. Şakiroğlu, M.H. (1992a), 92-93.

¹⁴³¹ XVI. yüzyılın ikinci yarısında imparatorluğun bazı bölgelerinde bir tüfek ancak 25-30 *filorine* satın alınabiliyordu. Bk. Jennigs, R.C. (2011), 331.

¹⁴³² BOA.*TT*.d. 598, s. 113.

¹⁴³³ Halaçoğlu, A. (1998). "Humbaracı". *DİA* (C. 18). İstanbul: TDV, 350.

¹⁴³⁴ BOA.*TT*.d. 367, s. 207.

¹⁴³⁵ Halaçoğlu, A. (1998), 349.

¹⁴³⁶ BOA.*MAD*.d. 6166, s. 66; *MAD*.d. 5683, s. 61; *MAD*.d. 7365, s. 84; *MAD*.d. 4634, s. 86.

¹⁴³⁷ BOA.*TT*.d. 367, s. 207.

¹⁴³⁸ BOA.*TT*.d. 367, s. 215.

mühimmatın ne denli etkili olabileceğinin yaşayan tanığıydı. 1480’de Mesih Paşa’nın idaresindeki Osmanlı ordusu elle fırlatılan içi patlayıcı dolu testilerin yıkıcı etkisi karşısında çekilmek zorunda kalmıştı. Dolayısıyla Rodos’ta humbara bulunmasının tarihî dayanakları vardı. Ancak bunun dışında yukarıda da ifade edildiği üzere Rodos donanmanın en önemli lojistik üslerinden biriydi. Muhtemelen donanmanın ihtiyacı da burada depolanıyordu.

5.2.3. Zırhlar ve Diğer Koruyucu Ekipmanlar

Osmanlı kaynaklarındaki yaygın kullanıma uygun biçimde kalelerdeki zırhlar “cebe” olarak listelenmişti.¹⁴³⁹ Bununla birlikte kelime esasen Moğolca kökenli olup¹⁴⁴⁰ “silah” anlamına da gelmektedir. Nitekim kapıkulları için sadece zırh değil, her türlü harp aletinin temini, yapımı ve onarımı işini yürüten ocağa da bu hususa izafeten “cebeci” denilmiştir.¹⁴⁴¹ Dahası modern anlamda “cephane” kelimesi de *cebeden* mülhemdir.¹⁴⁴² Marsigli’nin anlatısına bakılacak olursa cebeciler bizzatihi silahlarla ilgilenmektedir.¹⁴⁴³ Ancak tarihsel kayıtlar özellikle zırhların üretim, tamiri ve temini işinin de Cebeci Ocağı tarafından yürütüldüğünü açık şekilde ortaya koymaktadır.¹⁴⁴⁴

Kapıkulu Ocağına bağlı olarak faaliyet gösteren cebecilerin yanı sıra kalelerde de cebeciler bulunuyordu. Özellikle kadrosu geniş ve mahzenindeki techizat çeşidi fazla olan kalelerde cebeciler, ayrı bir bölük olarak teşkil edilmişlerdi. Rodos Kalesi’nde böylesi bir durumla karşılaşılmaktadır. 15 kişilik cebeci bölüğünün reisi ve kethüdası bulunuyordu.¹⁴⁴⁵ Cebecilerden bazıları belli işlerde uzmanlaşmışlardı.¹⁴⁴⁶ Bununla birlikte sadece aralarında bir yay yapım ustasının yani *kemângerin*¹⁴⁴⁷ varlığına işaret edilmektedir. Rodos gibi Sakız’da da cebeciler görev yapıyordu. Kalenin farklı uzmanlık alanlarından gelen askerlerinin listelendiği

¹⁴³⁹ Çoruhlu, T. (2013). “Zırh (Türk Devletlerinde)”. *DİA* (C. 44). İstanbul, TDV, 394.

¹⁴⁴⁰ Tietze, A. (2002), 422.

¹⁴⁴¹ Kılıçarslan, Y. (1993). “Cebeci”. *DİA* (C. 7). İstanbul, TDV, 182.

¹⁴⁴² Uzunçarşılı, İ.H. (1988), II, 3, not 1.

¹⁴⁴³ Graf Marsigli (1934), 89.

¹⁴⁴⁴ Uzunçarşılı, İ.H. (1988), II, 3-4.

¹⁴⁴⁵ BOA.*MAD*.d. 5228, s. 86; *MAD*.d. 5683, s. 23; *MAD*.d. 6166, s. 25; *MAD*.d. 7365, s. 21; *MAD*.d. 7385, s. 23; *MAD*.d. 4634, s. 27.

¹⁴⁴⁶ Uzunçarşılı, İ.H. (1988), II, 14.

¹⁴⁴⁷ BOA.*MAD*.d. 5228, s. 23; *MAD*.d. 5683, s. 23; *MAD*.d. 6166, s. 25; *MAD*.d. 7385, s. 23.

müteferrika bölümünde isimleri bildirilen cebecilere XVII. yüzyıl başlarından itibaren tesadüf edilmektedir.¹⁴⁴⁸ 1630 ve 1640'larda ise emrindeki 2 cebeci ile *ser-cebeciyân* kalede görev yapmaktaydı.¹⁴⁴⁹ Narince Kalesi'ndeki cebeciler arasında humbaracılar, kundakçılar ve ok imal eden zanaatkârlara tesadüf edilmektedir.¹⁴⁵⁰

Zırhların kayıtları incelendiğinde 1530'da Menteşe Adalarındaki kalelerde tutulan korucu ekipmanların detaylandırılmak yerine "tulga", "cebe" ve "zırh" gibi kalemler hâlinde aktarıldığı ancak 1581'de Midilli Kalesi'ne ilişkin dökümde zırhların türü ve durumu hakkında daha sarîh ifadeler paylaşıldığı görülmektedir.¹⁴⁵¹ Bunun sebebi, depolanma koşullarının meydana getirdiği tahribatı anlamaktı.

¹⁴⁴⁸ BOA.*MAD*.d. 5683, s. 86; *MAD*.d. 6166, s. 102.

¹⁴⁴⁹ BOA.*MAD*.d. 7365, s. 109; *MAD*.d. 7385, s. 120; *MAD*.d. 4634, s. 85.

¹⁴⁵⁰ BOA.*MAD*.d. 6166, s. 66; *MAD*.d. 5683, s. 61; *MAD*.d. 7365, s. 84; *MAD*.d. 4634, s. 86.

¹⁴⁵¹ BOA.*TT*.d. 598, s. 113. Söz konusu listenin kısmi transkripsiyonu Ayhan Afşin Ünal tarafından daha önce paylaşılmıştır. Bk. Ünal, A.A. (2002), 130-132.

6. HÂKİMİYETİN BEDELİ YA DA KALELERİN MALİYETİ

Kale, tahkimatın ötesinde yaşayan bir organizmaydı. Sürekli onarım ve mümkünse modernizasyona ihtiyacı vardı. Savunmak için nitelikli personele ve dolu bir mahzene, ayakta tutabilmek için de profesyonel yapı ustalarına dayanmak gerekiyordu. Sonuç olarak yüksek maliyetli varlıklardı. İşin aslı şu ki “yüksek maliyet” ifadesinin özünde bir karşılaştırma vardır. Neye göre maliyeti yüksekti? Osmanlı İmparatorluğu’nun hudutlarını çevreleyen ve bazılarının yanında Rodos Kalesi’nin bile mütevazı bir tahkimat gibi görüneceği Doğu Anadolu ya da Macaristan serhaddindeki kalelerin mali yükü üzerinden bir mukayese içine girmek mümkündür. Benzer biçimde bütçe çalışmaları üzerinden de bazı açıklamalar getirilebilir, karşılaştırmalı rakamlar sunulabilir. Bu yöndeki çabalar, daha geniş kapsamlı bakış açısının işaretleri olabilir ancak değerlendirme sürecinde adalar dünyasının kendine has unsurlarının ıskalanacağı anlamına gelecektir. Öyleyse nasıl bir yaklaşım geliştirilmeli? Adalardaki tahkimatların finansman yükünün tasviri sonucunda ortaya çıkacak resim oldukça detaylı olmak durumundadır. Maliyetin yüksekliğini anlamak için adalarda üretilen katma değer üzerinden finansman yükü daha anlaşılır bir biçimde ortaya konulabilir.

Modern bakış açısıyla kaleleri elde tutmak ortaya bir maliyet çıkarıyorsa bundan da kalelerin sağladığı siyasi ve askerî avantajlardan iktisadi faydalar devşirmek gerekir. Bu bölümde ele alınacak finansman meselesinin bağlamı budur. Adaların gelirleri ve iktisadi kapasiteleri ile kaleler için yapılan harcamalar arasındaki ilişki incelenecektir. Bu ilişki içinde stratejik hedeflere göre belirlenmiş olan ihtiyaçlardan doğan düzenli harcamaların karşılanmasında yerli kaynakların yeterliliği ele alınacaktır. Böylece kaleleri ayakta tutmanın bedeli daha somut bir şekilde ortaya konulabilir.

Adalardaki kalelerin finansmanında Osmanlı maliyesinin stratejik gereklilikler ile yerli kaynaklarla yaratılan katma değer arasında bir denge arayışına girişmesi mümkün değildi. Yukarıda da ifade edildiği gibi kaleler yalnız adalardaki Türk hâkimiyetinin devamlılığı için değil, Akdeniz’i kapsamı içine alan cihanşümül politikaların bir gerekliliği olarak ayakta tutuluyordu. Dahası işlek bir deniz yolunun güvenliği sağlanarak yüksek hacimli Levant ticaretinin devamlılığı için uygun

koşullar yaratılmasında kalelerden yararlanılıyordu. Bu geniş kapsamlı sonuçlara rağmen sadece Midilli ve Limni gibi yoğun zirai faaliyetlerin yürütüldüğü adalarda değil, Kalimnos, Leryos gibi adalarda da kalelerin ihtiyaçları yerel kaynaklardan sağlanıyordu.

Ada, başlı başına bir yalıtılmışlık hâlini ifade ediyorsa da adaların hemen hiçbiri kendi kendine yeterli kaynaklara sahip olmadığı için yalnız kendilerini kapsayan bir idari ünite olarak da düşünüleliyordu. Bir başka ifadeyle kendilerini yönetecek imkân ve kapasiteden yoksundu. Bu bağlamda Rodos'un istisnai pozisyonu daha da ön plana çıkmaktadır. Ada X ve XI. yüzyıllara ait mühürlere göre yerel aristokrasi (arhon) tarafından yönetiliyordu.¹⁴⁵² Bu husus ilgi çekicidir. Nihayet Rodos, Bizans İmparatorluğu'nun içine düştüğü idari zaafın bir sonucu olarak imparatorluk erkinin kolayca erişebileceği sahanın periferisinde kalsa bile bu durum Bizans Dönemi'nde dahi kendini yönetebilecek kapasiteye sahip olduğunu göstermektedir. Örnekler çoğaltılabilir: İmparatorluk, XII. yüzyılın sonunda geniş mülkleri kontrol eden aristokrasiye karşı gücünü giderek yitirmişti. Bizans'ın genelinde ortaya çıkan bu gelişmelere koşut olarak Rodos'ta da IV. Haçlı Seferi'nin arifesinde 1202/1203 tarihinde Leon Galabas'ın öncülüğünde imparatorluk otoritesinin yerini aristokratik bir zümre almıştı.¹⁴⁵³ Özetle Rodos'un yüzyıllar boyunca sahip olduğu konum, nüfus gücü, limanları ve tahkimatlarıyla Ege'deki kendi kendine yetebilecek kapasiteye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim yaklaşık bir yüzyıl sonrasında adaya yerleşecek olan Şövalyeler, muazzam boyutlardaki imar projelerini gerçekleştirebilecek ekonomik kapasiteye erişecekti. Yine de sağladıkları destekler ve Batı Avrupa ile kurdukları ticari ağlara dayanmak zorundalardı. Rodos'un Fethi'ne doğru uzanan süreçte Şövalyeler ile Osmanlıların kurdukları ilişkilerin temel eksenini bölgede faaliyet gösteren kendilerine bağlı ticaret gemilerinin güvenliği meselesi teşkil edecekti. Özellikle adanın tarımsal potansiyeli halkın daima kıtlık tehdidi altında yaşamasına sebep oluyordu.¹⁴⁵⁴ Ancak bazı adalar tarımsal anlamda Rodos'tan daha elverişli durumdaydı. Bu noktada yerli kaynakların kullanımı ve finansman meselesine biraz daha yakından bakılabilir.

¹⁴⁵² Gregory, T.E. (1991), 1792.

¹⁴⁵³ Lutrel, A. (1989), 147.

¹⁴⁵⁴ Brummett, P. (1993), 519.

İmparatorluk idaresinde kendi kendine yeten mali kapasiteye sahip idari ünitelerin teşkil edilmesine yönelik bir takım prensiplerin bulunduğu hususu geniş bir çevrede kabul görmektedir.¹⁴⁵⁵ Kalelerin genel olarak merkezî bütçe ve hazine üzerinde de büyük bir mali baskı meydana getirdiği gerçeği bir kenara bırakılırsa kalelerin birçok ihtiyacının yerinde karşılanmaya çalışılması kendi kendine yeten idari ünitelerin oluşturulmasına ilişkin yaklaşımın belli ölçülerde uygulanmaya çalışıldığını düşündürmektedir. Özellikle kale personelinin giderlerinin karşılanmasında yerel kaynakların kullanımına öncelik veriliyordu. Bu husus bazı durumlarda timar tasarruf eden müstahfızlar şeklinde karşımıza çıkar. 1540'ta Ağriboz Kalesi'ni savunan askerlerin maaşlarının karşılanması için Ağriboz,¹⁴⁵⁶ Ağriboz'a bağlı Avlonar,¹⁴⁵⁷ Mandud¹⁴⁵⁸ ve Oroz¹⁴⁵⁹ nahiyelerinin kaynakları seferber edilmişti.

Halil İncalcık, XVI. yüzyıl sonunda ortaya çıkan askerî finansman açığının, imparatorluğu büyük bir mali dönüşüme zorladığını ifade etmektedir. Bu dönüşümün ortaya çıkardığı en önemli sonuç ise iltizam sisteminin yaygınlaşması oldu.¹⁴⁶⁰ 1480-1490 yılları arasında sınır hattının ön cephesini teşkil eden kalelerin personeli ulufeli hâlini almıştı. İç kesimlerdeki kale personeli ise timar tasarruf etmeye devam edecekti. Serhat kalelerindeki personel sayısının artırılmasına koşut olarak ortaya böylesi bir gelişme meydana gelmişti.¹⁴⁶¹ Söz konusu dönüşüm Limni'de XVI. yüzyıl ortalarından itibaren etkisini hissettirdi. Rodos ve Narince kalelerine bağlı kalelerdeki müstahfız, topçu ve azeb sınıfı askerlerin tamamı ile Sakız Kalesi'ndeki askerler daima ulufeli olmuştu. Bununla birlikte Midilli'de istisnai bir düzenleme çok uzun süre devam ettirildi. Midilli ve Molivo kalelerinde görev yapan denizciler ve azebler ulufe tasarruf ederken kale personeli timarlı statülerini sürdürdü. Midilli daima önemli bir tarımsal istihlal merkezi olagelmışti. Midilli'de görev yapan azeblerin maaş ödemeleri mukataa olarak işletilen Midilli gümrüğünden sağlanan

¹⁴⁵⁵ Genç, M. (2010), 48-49.

¹⁴⁵⁶ BOA.TT.d. 196, s. 122.

¹⁴⁵⁷ BOA.TT.d. 196, s.151.

¹⁴⁵⁸ BOA.TT.d. 196, s. 182.

¹⁴⁵⁹ BOA.TT.d. 196, s.192.

¹⁴⁶⁰ İncalcık, H. (1980), 327

¹⁴⁶¹ Baş, G. (2018). "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlarda Osmanlı Serhad Organizasyonunun Oluşumu: Kaleler Ağı, Askeri Personel, Finansman ve Mali Külfet". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 33 (1), 159.

gelirle finanse ediliyordu.¹⁴⁶² Öte yandan kalelerin personel giderlerinin dirlikler üzerinden karşılanması finansman kaynaklarının çeşitlendirilmesi arzusunun bir ürünü olmalıydı. Bu durum adada var olan ekonomik hacmin böylesi bir yaklaşıma izin verebilecek potansiyelde olduğunu göstermektedir. Nitekim kalelerde farklı sınıflardaki askerlere ait giderlerin birbirinden ayrılarak karşılanmasına ilişkin uygulama Midilli'ye has değildi. Bosna hududundaki bazı kalelerde de benzer bir politikanın takip edildiği görülür. XVIII. yüzyıl başlarında Bosna'daki Poçitel Kalesi personelinden fârisân ve azeban birlikleri ocaklık tasarruf ederken yerli kullar ocaklık dışı tutulmuştu.¹⁴⁶³ Benzer bir tatbikatı Doğu Anadolu hududunda görmek mümkündür. Kale personeli ulufelerine karşılık Doğu Anadolu'da ocaklık da tasarruf edebiliyordu.¹⁴⁶⁴ Personel maaşlarının karşılanmasında ihtiyaç duyulan mali kaynak mümkün olduğunca yerinde yaratılmaya çalışılıyordu ve eğer kaynaklar yeterliyse finansman araçları çeşitlendiriliyordu. Kaynaklar yetersiz ve kaleyi ayakta tutmak mümkün değilse kaleler terk ediliyordu.

6.1. İhtiyaç - Maliyet Dengesi

Tahkimatın inşası için harcanan zaman, iş gücü, yapı malzemesi ve teknik ile işlevselliği arasında yakından ilişki kurmak mümkündür. Bu işlev ise yalnızca içinde barındığı askerî kapasite ile değil, düşmana karşı hissettirdiği caydırıcılığın yanı sıra tahkimata hükmeden erkin yahut banisinin itibarıyla da ilgilidir.¹⁴⁶⁵ Ege'de binyıllar boyu değişmeyen ihtiyaçlar kalelerin ortaya çıkışına zemin hazırladığı gibi kalelerin nerede inşa edileceği sorusuna da somut cevaplar verilmesini sağlamıştı. Antik Çağ'dan başlayarak gerek adalılar gerekse adalara hâkim olan güçler kendilerini güvende hissetmek için çok uzun süren ampirik gözlemlerin sonucunda kalelerini ne maksatla, neye karşı ve nereye inşa edeceklerine karar vermişlerdi. Malikâne tipi konutlar hatta manastırlar bile tahkim edilebiliyordu. Dolayısıyla bir yeri güçlü duvarlar ve etkileyici kulelerle berkitmek bölgede yerleşimin temel unsuruydu. Askerî olanın ötesinde toplumsal, idari ve ekonomik anlamda tahkimatların

¹⁴⁶² BOA.*MAD*.d. 3975, s. 32.

¹⁴⁶³ BOA.*İE.AS*, 55/5005. Farisan ile kalelerdeki atlı sınıfa mensup birlikler tanımlanıyordu. Bk. Özcan, A. (2016), "Fârisân", *DİA* (C. Ek-1). İstanbul: TDV, 442.

¹⁴⁶⁴ Kılıç, O. (2012), 94.

¹⁴⁶⁵ Staebler, P. D. de (2016). "The Building Exprience". P. D. de Staebler, S. Müth, P. I. Schneider, M. Schnelle (Ed.). *Ancient Fortifications*. Oxford: Oxbow Books, 62.

işlevselliği konusunda Osmanlı fetihlerinden önce Ege’de binyıllar içinde tarihî ve kültürel bir birikim ortaya çıkmış bulunuyordu. Bir başka ifadeyle Ege’de kalelerin ne işe yaradığı sorusuna Osmanlı egemenliğinin kurulmasından önce mutlak bir cevap verilmiş durumdaydı. Türk fethinden sonra askerî ve idari maksatlarla kullanılabilecek çok sayıda kale ve bağımsız kule mevcut olduğu görüldü. Ancak değişen stratejik kurgu, zaman içinde bazı kalelerin var olma sebeplerini ortadan kaldırabilirdi.

Rodos’ta Osmanlı belgelerine Tahtalu adıyla yansıyan kalenin durumu tam olarak böyledir. Fetihden kısa bir süre sonra 4 Haziran 1530 tarihli bir belgede, Rodos’ta asker konuşlandırılan 4 önemli tahkimat (Rodos, Eski Rodos ve Lindos) arasında sıralanan ¹⁴⁶⁶ Tahtalu Kalesi’ne XVI. yüzyılın sonlarından itibaren kayıtlarda tesadüf edilmez. Başlangıçta bu kalede dizdarından imamına kadar küçük de olsa bir garnizonun görev yaptığı görülür. Dahası personel dikkate de değer miktarda silah ve donatı ile de desteklenmiş gibidir.¹⁴⁶⁷ Buna karşılık Tahtalu, Lindos yakınlarındaydı. Nitekim kayıtlarda hemen Lindos’un ardından gelir. Kale, kalabalık ve güçlü bir donanmaya sahip bir düşmanın sürekli olarak saldırı tehdidi altında yaşayan Şövalyeler için şüphesiz çok değerliydi. Buna karşılık Osmanlılar, aynı tehdit algısı altında hüküm sürmüyorlardı. Belli ki sadece Lindos Kalesi bölgedeki Türk egemenliğini destekleyebilecek, askerî ihtiyaçlara tek başına cevap verebilecek nitelikteydi. Değişen koşullar altında varlığına daha fazla ihtiyaç kalmayan, maliyeti son derece yüksek bir aracı sürekli olarak hazır tutmak anlamlı değildi. Statejik hedefler ile verimlilik arasında kurulan denge bazı kalelerin gözden çıkarılmasına sebep olabiliyordu.

Bazı kalelerinse Osmanlı ordusunun ihtiyaçlarına cevap verilebilecek ölçüde tefriş edilmesi mümkün olmuyordu. Limni’deki Kotzinos Kalesi bunlardan biriydi. Kotzinos’a 1490’da milis kuvvetlerin konuşlandığı bilinmesine karşılık, daha sonraki tahrir kayıtlarında kalenin benzer maksatlarla kullanıldığına dair herhangi bir işaret yoktur. Bunun birden fazla sebebi olabilir. Ancak en kuvvetli ihtimal kalenin fiziksel olarak askerî maksatlarla kullanımının imkânsız hâle gelmiş olmasıdır. 1463’ten 1520’ye kadar Limni’yi etkileyebilecek şiddette çok sayıda deprem meydana

¹⁴⁶⁶ BOA.**MAD**.d. 23341, s. 1.

¹⁴⁶⁷ BOA.**TT**.d. 367, s. 209.

gelmiştir. Depremlerin yol açtığı yıkımlar, Rodos, Sakız ve İstanköy gibi ticari ve idari ehemmiyeti haiz merkezler bağlamında iyi bir şekilde kayıt altına alınmıştır.¹⁴⁶⁸ 1470'ten sonra Kotzinos esaslı bir şekilde tamir edilmeyecek kadar ağır bir yıkıma uğramıştı.¹⁴⁶⁹ Dolayısıyla maliyet ve ihtiyaçlar arasında sağlanmaya çalışılan denge Kotzinos'un gözden çıkarılmasına sebep olmuştu.

Kaleler söz konusu olduğunda esasen en ağır harcama kalemini bir kalenin inşa süreci teşkil ediyordu. Bu husus daha önce mevcut kalelerin neden tercih edildiği sorusuna cevap araken temas edilmişti. Dolayısıyla Ege bağlamında bir inşa maliyetinden ziyade onarım meselesinin finansman yüküne temas etmek gerekmektedir.

6.2. Tamirat ve Tadilat Giderleri

Ege'deki Osmanlı kaleleri, tarihin taşıyıcıları olarak son derece etkileyici varlıklardır. Bir başka ifadeyle işlevselliklerini sürdürme zorunluluğu sebebiyle geçirdikleri yapısal dönüşümler, onları bir bakıma tarihsel tekâmülün bir toplamı olarak ayakta durmaya zorlamıştır. Yukarıda da ifade edildiği üzere kaleleri inşa eden, onların inşa yerini, inşa malzemesini seçen ve son olarak biçimine karar veren irade Osmanlıdan çok daha öncesine uzanıyordu.

6.2.1. Tamirat

1361'de V. Ioannes Palaiologos, Limni'deki tahkimatların tamiri için Ayneroz'dan 2 yapı ustası göndermişti.¹⁴⁷⁰ Türk hâkimiyeti altında ilk kapsamlı tamirat projeleri daima fethin ardından yürütülmüştür. Örneğin Bozcaada'daki kullanılmaya devam edilmesine karar verilen savunma yapıları fetihten sonra öncelikli olarak onarılmıştır.¹⁴⁷¹ Benzer bir örnek de Rodos'tan verilebilir. Uzun süren kuşatmanın kale bedenleri ve diğer savunma yapıları üzerindeki yıkıcı

¹⁴⁶⁸ Ambraseys, N. (2009). *Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East: A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900*. Cambridge: Cambridge University Press, 397, 399-404, 405-415, 417, 433-436.

¹⁴⁶⁹ Nicolle, D. (2007). *Crusader Castles in Cyprus, Greece and the Aegean 1191-1571*. New York: Osprey Publishing, 38.

¹⁴⁷⁰ Ousterhout, R. (2016), 72.

¹⁴⁷¹ *Behiştî Tarihi* (2011), 285.

etkilerini ortadan kaldırmak için Rodos'ta kapsamlı bir onarım projesinin yürütüldüğüne dair arkeolojik izleri bugün tespit etmek mümkündür.¹⁴⁷²

Kapsamlı onarımların her durumda savaşların yıkıcı etkileri ya da zamanın yıpratıcılığı sebebiyle gerçekleştirildiğini düşünmek doğru olmaz. Ege Adaları ülkemizin de bir bölümünü zaman zaman sarsan bir deprem kuşağının etkisi altındadır.¹⁴⁷³ Ege Adaları sadece 1354'ten 1417'ye kadar 6 defa depremle yüzleşmişti.¹⁴⁷⁴ Üstelik bu dönem Bizans'ın asla eski ihtişamına kavuşamayacağını anlaşıldığı, İtalyan denizci güçlerin Ege'de kök salmaya başladığı, Türk deniz akıncılarının meydana getirdiği baskının olağan ağırlığıyla hissedildiği bir döneme tesadüf etti. Dolayısıyla XIV. yüzyılın ikinci yarısı Ege Denizi'nin altındaki fay hatları için oldukça aktif bir dönem oldu. Bu sarsıntılardan depreme değil, kuşatmaya dayanmak üzere tasarlanmış savunma yapıları da zarar gördü. 30 Nisan 1366'da Rodos büyük bir depremle yıkıma uğradı. Artçı sarsıntılar 24 saat sürdü. Adadaki çok sayıdaki küçük kale yıkıldı.¹⁴⁷⁵ Saha araştırmaları Rodos Şövalyelerinin ilk kapsamlı onarım projesine girişmek zorunda kaldıklarını göstermektedir.¹⁴⁷⁶ Midilli şiddetli bir depremle yüzleşti. Midilli Kalesi'nin kulesi, depremin öncesinde gündüz vakti yaşanan hafif şiddetli sarsıntıyı gözle görülür bir biçimde sallanarak atlatmışsa da gece meydana gelen depremde ayakta kalmayı başaramadı. Kulenin yıkılmasıyla altında kalan Midilli'nin Cenevizli hâkimi Francesco Gattelusio ve 40 Latin de hayatını kaybetti.¹⁴⁷⁷ Ruy Gonzáles de Clavijo, İran'a doğru XV. yüzyılın hemen başında gerçekleştirdiği seyahatine ilişkin notları arasında Midilli Kalesi'nin yaklaşık 20 yıl önce yaşanan bir depremle hasara uğradığı bilgisini paylaşmaktadır.¹⁴⁷⁸ Öyle anlaşıyor ki Clavijo, Midilli'yi ziyaret ettiğinde ki depremin hem izleri hem de hatıraları canlılığını koruyordu.

¹⁴⁷² Kasdagali A. M., Manoussou-Della K. (1996), 19.

¹⁴⁷³ Papazachos, B. C., Kiratzi, A. A., Hatzidimitriou, P. M., Rocca, A. C. (1984). "Seismic faults in the Aegean area". *Tectonophysics*, 106(1-2), 71–85.

¹⁴⁷⁴ Papazachos B.C., Papazachou C. (2003). *The earthquakes of Greece*. Thessaloniki: Ziti Publications, 286. web: <https://www.emidius.eu/AHEAD/study/PAPA003> adresinden 20/03/2020'de erişim sağlanmıştır.

¹⁴⁷⁵ Ambraseys, N. (2009), 372, 376.

¹⁴⁷⁶ Heslop, M. (2008), 191.

¹⁴⁷⁷ Ambraseys (2009), 378.

¹⁴⁷⁸ Klaviyo (1975), 28.

Depremler Ege’de yalnız tarihî sonuçlar doğurmamış, ilginç bir şekilde uzun süreli etkiler meydana getirebilecek gelişmelere engel olarak, âdetâ önemli rol üstlenmiş bir aktör olarak sahneye girmiştir. II. Mehmed’in ölümünden sonra hükümdarlık erki üzerinde ortaya çıkan kısa süreli tereddüt ve takip eden süreçte yaşananlar Ege’de hem Cenevizlileri hem de Rodos Şövalyelerini heyecanlandırdı. Her iki bölgesel gücün de hedefinde Midilli’yi yeniden ele geçirmek vardı.¹⁴⁷⁹ Mart 1481’de, Doğu Akdeniz’de meydana gelen deprem İskenderiye, Fustat ve Kahire’de öğle namazı vakti hissedildi. Bölgede zayıf yapıların çökmesine yol açtı. Asıl yıkım Rodos kentinde meydana geldi ve artçı sarsıntılar uzun süre devam etti. 23 Mayıs’ta meydana gelen depremin merkezi yine Rodos’tu. Ege’nin hemen her yerinde hissedilen deprem sırasında kabaran deniz Rodos kentinin içlerine doğru ilerledi.¹⁴⁸⁰ Tüm bu gelişmeler şövalyelerin Midilli’ye doğru bir filo gönderdiği günlere tesadüf etti, herhangi bir girişimde bulunamadan Rodos’a geri dönüldü.¹⁴⁸¹ 3 Ekim’de bir deprem daha yaşandı. Yıkıcı olmamakla birlikte artçı sarsıntılar uzun süre devam etti. 18 Aralık’ta ve ardından 19 Aralık’ta meydana gelen 2 büyük deprem Rodos şehrini dikkate değer ölçüde yıkıma uğrattı. Kent henüz 1480’deki kuşatmanın yaralarını tam olarak saramamıştı ki yaşanan depremler surlarda ve diğer bazı idari yapılarda büyük hasara yol açtı.¹⁴⁸² Hristiyan teolojisinde ve genel olarak modern öncesi dünyada depremler, tanrısal bir alamet olarak kabul ediliyordu.¹⁴⁸³ II. Mehmed’in ölümü şüphesiz Ege’nin Latin hâkimleri için tanrının bir lütfuydu ancak depremler hesaba katıldığında tanrısal işaretler belki de yanlış yorumlanmıştı. Her hâlükârda tabiatın iradesi, Şövalyeleri kontrol altında tuttukları sahayı genişletme fikrinden alı koyacak kudrette tecelli etti. Rodos Şövalyeleri, Batılı müttefiklerinin desteği olmadan bir daha harekete geçmeyeceklerdi.

Şövalyelerin deprem sebebiyle gerçekleştirdiği tamiratın izlerine İstanköy’de tesadüf etmek mümkündür. İstanköy Kalesi, 1493’te meydana gelen bir depremten

¹⁴⁷⁹ Vatin, N. (2004). “The Hospitallers at Rhodes and the Ottoman Turks, 1480-1501”. N. Housley (Ed.), *Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact*, Londra: Palgrave Macmillan, 150.

¹⁴⁸⁰ Ambraseys (2009), 399-400.

¹⁴⁸¹ Vatin (2004), 150.

¹⁴⁸² Ambraseys (2009), 401, 404.

¹⁴⁸³ Matta 27: 54. Haçlı entelektüelleri arasında da bu görüşün yaygın olduğu görülmektedir. Örneğin Antakya’da yaşanan bir depremi Marino Sanudo Torsello ilahi takdirin tecellisi olarak değerlendirir. Bkz. Marino Sanudo Torsello (2016). *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross: Liber Secretorum Fidelium Crucis* (Çev. P. Lock). New York: Routledge, 3.2, 196.

sonra esaslı bir onarıma tabi tutuldu. Bu kapsamda çağın gereklerine uygun bir takım iyileştirmeler de gerçekleştirildi. İnşa sürecinde ihtiyaç duyulan büyük taş blokların tedarikinde devşirme malzemeye başvurulduğu bilinmektedir.¹⁴⁸⁴

Erken Modern Dönem’de, Osmanlı Devleti’nde deprem gibi doğal afetlerin ardından ihtiyaç duyulan organizasyon becerisinin krizi yönetebilecek kapasitede olduğunu gösteren örnekler mevcuttur. 1609 Nisan’ında, Rodos’ta çok sayıda can kaybıyla sonuçlanan Rodos merkezli bir deprem husule geldi. Kale dâhil şehirde çok sayıda yapı zarar gördü. Depremın etkileri Suriye kıyılarında bile hissedildi ve İskenderiye’de geniş çaplı paniğe yol açtı. Deniz tabanında meydana gelen kırılma sismik dalgalara sebep oldu.¹⁴⁸⁵ Depremın hemen akabinde gönderilen 10 Nisan 1609 tarihli hükümde¹⁴⁸⁶ Deryabeyi, Kadı ve Dizdar ile I. Süleyman Vakfının mütevellisi organize edilerek depremden zarar görmeyen şehirde, kasabada ve köylerde yaşayan ve kalenin onarımında görev alabilecek her kim olursa olsun bütün adalıların üçer günlük imece usulü istihdamına karar verilmişti. Payitahtın bakış açısıyla her ne kadar sivil kayıplar göz ardı edilmese de kale onarımı karşısında ikincil öneme sahip hâle geldiği görülmektedir. Ek olarak depremde yaraların sarılmasında Rodos halkı da gönüllü olmuştu. Örneğin ticari seferler yapan Caneti isimli Rodoslu bir kaptan, hasar alan bir manastırın onarımı için kendi sermayesiyle vakıf kurmuştu.¹⁴⁸⁷ Doğrusu afet öncesinde hazırlığı, sonrasında ise krizi yönetecek kurumsal yapıların henüz oluşmadığı modern öncesi dünyada stratejik gerekliliklerin öne çıkmasını anlayışla karşılamak gerekmektedir.

Kaleleri ve korumakla sorumlu tutuldukları sahaları tehdit eden tek doğal afet depremler değildi. 1576 kışında Rodos büyük bir sel felâketine sahne oldu. Kalenin dışındaki yıkım öyle bir boyuta ulaşmıştı ki Dizdar Ali kendini, surların ötesindeki duruma müdahale etmek zorunda hissetti. Payitahttan sivil halkın yardımına koşmak için müsaade talep etti.¹⁴⁸⁸ Öyle anlaşıyor ki kale, yapısal olarak afetlere karşı daha

¹⁴⁸⁴ Konuk (2008), 122.

¹⁴⁸⁵ Ambraseys (2009), 474.

¹⁴⁸⁶ BOA.A.DVNSMHM.d. 78, s. 264, hük. 698.

¹⁴⁸⁷ **85 Numaralı Mühimme Defteri, (1040-1041 (1042) / 1630-1631 (1632)) < Özet - Transkripsiyon - İndeks>** (2002). H. O. Yıldırım, V. Atik, M. A. Birinci v.dğr. (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 268.

¹⁴⁸⁸ BOA.A.DVNSMHM.d. 29, s. 44, hük. 101.

dayanıklıydı ve beklenmedik insani krizlere karşı adadaki en hazırlıklı kurumsal bünyeye ev sahipliği yapıyordu.

Adalarda kapsamlı onarımları gerçekleştirebilecek nitelikli iş gücü mevcuttu. Bu hususta özellikle kalelerin düzenli olarak bakım ve onarımlarını gerçekleştiren kadroların gayrimüslimlerden oluşması, ¹⁴⁸⁹ yöre halkından yararlanıldığını düşündürmektedir. Öte yandan yerel iş gücünün organizasyonu ile yalnız askerî değil, sivil yapıların onarımında da askerler görev alıyordu. 1584 yazında Sakız Kalesi'nin yakınında bulunan Müslüman mezarlığının etrafını çevreleyen duvarlarda Mesih Paşa'nın girişimiyle tamirata girişildi. Mesih Paşa'nın finanse ettiği bu projeyi yürüten adamı Ahmed Çavuş, mezarlığın bundan sonraki bakımında kullanılacak olan parayı Sakız Kalesi hisar erlerinden biri olan Cağfer Dede isimli bir askerın tasarrufuna bıraktı.¹⁴⁹⁰ Öyle anlaşıyor ki adalarda görev yapan askerler arasında onarım projelerine nezaret edebilecek yapı bilgisine sahip olanlar bulunuyordu. Bir başka örnek ise Midilli'den verilebilir: Midilli'de, XVII. yüzyıl başlarında, aşağı kaledede II. Mehmed tarafından yaptırılan cami harap durumdaydı. Caminin imarı için başvuran Midilli Kalesi'nin dizdarı, azebler ağası ve kale halkı, Adanın gümrük gelirlerinden 20.000 akçe tutarında bir kaynağın serbest bırakılmasını sağladılar. Söz konusu tutar Midilli Kalesi Dizdarı Yusuf'a teslim edildi.¹⁴⁹¹ Dizdarlardan kalenin fonksiyonunu sürdürebilmesine yönelik olarak askerî öneme sahip yapıların onarımını denetleyecek yapı bilgisine sahip olmaları bekleniyordu. Bu önemli zira kaleler yalnız mali kaynak ve yeterli miktarda iş gücü değil, aynı zamanda yüksek bir organizasyon becerisinin ürünüydü. Çeşme Kalesi'nin inşasını ele alan Tuncer Baykara,¹⁴⁹² Aydın Sancakbeyinin riyasetinde olmak üzere Ayasuluğ Kadısı, bina emini, inşaat sahasının sorumlusu bir zaim ile kâtibi ve son olarak kale mimarının oluşturduğu kadro tarafından inşa sürecinin yürütüldüğünü belirtir. Yine de zabitan kadrosu içinden güvenilir ve ehil bir asker bulmak için bazen onarım işini geciktiren bir süreci tecrübe etmek gerekiyordu. Midilli Kalesi'nde tam olarak böylesi bir durum yaşandı.

¹⁴⁸⁹ Bu husutaki detaylı açıklamalar 4. Bölüm'de "Destek Birlikleri" başlığı altında ele alınacaktır.

¹⁴⁹⁰ BOA.**TS.MA**.e.1069/10. Hüccet kaydının tarihi: H. Evail-i Cemaziyelahir 992/M. 10 Haziran 1584.

¹⁴⁹¹ BOA.**TS.MA**.e.584/43, s. 16. 13 Reibülevvel 1017.

¹⁴⁹² Baykara, T. (1990). "Çeşme Kalesi". **Belleten**, 54 (210), 625.

XVI. yüzyılın son çeyreğinde Midilli Kalesi'nde mevcut finansman olanaklarını ve tamir kapasitesini aşan mahiyette bir tamir projesine girişme gerekliliği ortaya çıkmıştı. Kalenin dizdarı Yusuf, talebi üzerine kendisine teslim edilen 120.000 akçelik bütçenin kalede yürütülecek olan onarım projesi için yeterli olmayacağına kanaat getirmişti. Çünkü son derece hayati bir yapı malzemesi olan kireç mevcut değildi. 14 Ekim 1578 tarihli yazıdan anlaşıldığı kadarıyla dizdar kireci doğru koşullarda muhafaza etmemişti ve bu kritik malzeme zayi olmuştu. Dahası dizdar, eldeki işgücünün de yetersiz olduğundan şikâyet ediyordu. Dizdara göre II. Mehmed Dönemi'nde verilen bir fermana dayanılarak adalılar nöbetleşe kalenin tamiri için çalıştırılabilirdi. Ancak fermanın kaledeki nüshası da kayıptı.¹⁴⁹³ Sonuç olarak 120.000 akçe, dikkate değer miktarda yapı malzemesi ve kalenin arşivindeki son derece kıymetli evraklar kaybedilmişti. Merkez çareyi kadıyı seferber etmekte bulmuştu. Midilli Kadısı, kalenin 100.000 akçelik bir finansmanla tamir edilebileceği görüşündeydi.¹⁴⁹⁴ Midilli Kalesi'nin dizdarı bu dönemde takriben yıllık 8.000 akçelik bir timarı tasarruf ediyordu.¹⁴⁹⁵ Dolayısıyla aradaki 20.000 akçelik fark dizdarın takriben 2,5 yıllık gelirine denkti. Muhtemelen bu durum payitaht nezdinde soru işaretlerinin husule gelmesine sebep olmuştu.

Dizdar tarafından tamir için sarf edilmesi gerektiği düşünülen meblağın büyüklüğü konusunda aynı dönemde Rodos Kalesi'nde gerçekleştirilen onarım işinin maliyeti fikir verebilir. Kale mahzeninin esaslı bir tadilata ihtiyacı vardı. Çok sayıda tüfek, ok-yay ve *şakalos* ile önemli miktarda barut kullanılamaz hâle gelmişti. Bu iş için sarf edilecek olan meblağ 60.000 akçeydi.¹⁴⁹⁶ Ne Rodos ne de Midilli'deki tamiratın kapsamı hakkında kesin bilgilere sahibiz. Rodos, donanma üssü olduğu için Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletinin üst düzey yöneticilerinin sürekli olarak bulunduğu bir kaleydi. Midilli Kalesi kadar da ihmal edilmesi mümkün değildi. Yine de Rodos'un mahzeni şüphesiz daha büyüktü. Sonuç olarak Yusuf, ihmal edilmiş bir kalenin dizdarıydı ve bu ihmalkârlık zincirindeki yeri tam olarak anlaşılamamıştı. Belli ki onarım projesini yönetecek hasletlere sahip değildi. Sonuç olarak işin Midilli Kalesi'nin azeb ağası tarafından yürütülmesine, 120.000 yerine 100.000 akçenin

¹⁴⁹³ BOA.A.DVNSMHH.d. 35, s. 311, hük. 787.

¹⁴⁹⁴ BOA.A.DVNSMHH.d. 40, s. 97, hük. 217.

¹⁴⁹⁵ BOA.KK.d. 74, s. 116, hük. 5; MAD.d. 62, v. 100a.

¹⁴⁹⁶ BOA.A.DVNSMHH.d. 55, s. 32, hük. 61.

sarf edilmesine, bu paranın da öncelikli olarak sadece %70'inin kullanılmasına karar verilmişti.¹⁴⁹⁷ Bazen kaledeki komuta kademesi içinde doğru personelin doğru işte görevlendirilmesi için savunma zaafına yol açabilecek keyfiyette uzun bir sürecin takip edilmesi gerekebiliyordu.

Kalelerin bakıma ve tamire ihtiyacı olup olmadığı hususu bazen, Anadolu kıyıları boyunca asker konuşlandırılmış adalar boyunca yapılan teftişler kapsamında belirlenebiliyordu. 1607 baharında Mısır Eyaleti Valisi Vezir Mehmed Paşa Midilli, Sakız, İstanköy ve Rodos kalelerinde tamir edilmesi gereken kısımlarla ilgilenmek üzere sevk edilmişti. Kapsamlı imar projelerinde öncelikle finansman meselesinin çözüme kavuşturulması gerekiyordu. Vezir Mehmed Paşa, Sakız'a geldiğinde kalenin tamiri ve eksik olan topları için 50.000 akçelik bir yatırıma ihtiyaç bulunduğunu hesapladı. Adanın kaynakları böylesi bir meblağın karşılanması için yeterliydi. Bununla birlikte onarım işinin acilen gerçekleştirilmesi gerekiyordu. Dolayısıyla nakit paranın temini çok önemliydi. Adada böylesi miktarda kaynağa sürekli olarak erişmeyi mümkün kılacak katma değeri yalnızca Sakız Limanı üretebilirdi. Sonuç olarak Sakız gümrük mukaatasının mültezimi Yahudi bir girişimci olan Ekas çağırılmış, Sakız Kadısı'nın huzurunda ilk etapta peşin olarak 25.000 akçe alınmıştı.¹⁴⁹⁸ Sakız ve Rodos âdeta küçük birer kıta gibiydi. Bu iki ada üzerinde yaşayan tarımsal istihsale dâhil sakinleri, zirai arazileri, gelişmiş kentleri ve işlek limanlarıyla her türlü askerî ihtiyacın finansmanını sağlayabilecek kapasitedeydi.

6.2.2. Tadilat

Akdeniz havzası boyunca uzun soluklu stratejik plana bağlı olarak inşa edilen savunma yapılarında taş kullanımının öne çıktığı görülür. Uzun süre yararlanılması öngörülen bu türden yapıların yapımı ise sınır bölgelerine surlar inşa ettirmesiyle şöhret bulmuş Roma İmparatoru Hadrianus'tan (117-138) bile öncesine uzanır. Öyle ki II ve III. yüzyıllardan itibaren Romalılar daha önce inşa edilmiş yapıları yenilemeye başladılar.¹⁴⁹⁹ Sonuçta yapımı zahmetli ve maliyetli bu yapılar, inşa sürecinde

¹⁴⁹⁷ BOA.**A.DVNSMHH**.d. 41, s. 25, hük. 51.

¹⁴⁹⁸ BOA.**TS.MA**.d. 7290, s. 1.

¹⁴⁹⁹ Collins, R., Weber, M., (2015). "Later Roman Military Architecture: An Introduction". R. Collins v.dğr. (Ed.). **Roman Military Architecture on the Frontiers: Armies and Their Architecture in Late Antiquity**, Oxford: Oxbow Books, 2.

seçilen yapı malzemesinin de etkisiyle yüzyıllarca ayakta kalmayı başarıyordu. Seçilen yapı malzemesi ve tekniği kaleleri ayakta tutmak için daha önceki hâkimlerinin gösterdiği çabanın da en önemli deliliydi. Örneğin Sakız Kalesi'ni genişletmek için kullanılan yerel bir malzeme olan kırmızımsı kahverengi taşlar kalenin Cenevizliler ve Venedikliler tarafından tadil edildiğini ortaya koymaktadır. Bunun dışında Sakız'daki modernizasyon çabalarının en önemli tanığı 1404 ve 1522 yıllarına ait kitabelerdir. Sakız surları büyük ölçüde Cenevizlilerin eseri idi. Kalenin XV. yüzyılın ortalarına doğru husule gelen Venedik saldırısına karşı verdiği sınav, Ada hâkimlerini tahkimata daha fazla yatırım yapmaya sevk etti.¹⁵⁰⁰ Özellikle doğru yerlere konumlandırılan kaleler çağlar boyunca tadilat görerek hizmet vermeye devam edebiliyordu.

Koron Kalesi'ni tam da bu bakış açısıyla gören Kevin Andrews, kale mimarisinin Koron'un tarihini yansıttığını belirtir. Yüksek sayılamayacak bir rakımda, üçgen bir plan üzerine inşa edilen tahkimat, yüzyıllar boyunca kentin savunmasının en kritik unsurunu teşkil etmişken 1205'te Koron'un Venedikliler tarafından ele geçirilmesinin ardından inşa edilen yeni kuleler ve burçlarla birlikte iç kaleye dönüştü. Venedikliler daha sonra top tabyaları eklediler. Türk egemenliği altındaysa XVI. yüzyıldan itibaren kapsamlı bir tadilat gerçekleşti. Dış çeperi teşkil eden surlara toprak yerleştirildi. Surların önüne kazılan *faussebraye* ile taraçalı bir görünüm kazanan kale, böylece çağın modern askerî teknolojisine uygun hâle geldi.¹⁵⁰¹ Andrews'un tespitleri açıkça ortaya koymaktadır ki içine asker konuşlandırıldığı sürece bölgedeki kaleler stratejik hedeflerle uyumlu bir şekilde dönüşüm geçirmek zorundaydı. Bu tecrübenin izlerine özellikle doğrudan Venedik kontrolüne giren veya Latin egemenliği altında kalan adalardaki istihkâmın hemen hemen tümünde rastlamak mümkündür.¹⁵⁰²

Ege Adalarındaki garnizon konulu kalelerin neredeyse tamamının Osmanlı Devleti'ne daha önceki hâkimlerden miras kaldığı hususunun meydana getirdiği tarihsel gerçeklik, kalelerin tekâmülü hususunda, tahkimatlar üzerinde dönüştürücü bir yaklaşım sergileyen ilk hâkimin Osmanlılar olmadığını da ortaya koyacaktır.

¹⁵⁰⁰ Hasluck, F. W. (1909/1910), 142-143.

¹⁵⁰¹ Andrews, K. (2006), 15-16.

¹⁵⁰² Balta, E. (2006), 101.

Nitekim adalardaki en kapsamlı imar projelerini ilk olarak yürüten Şövalyelere bakıldığında, örneğin Rodos'ta, Bizans tarafından inşa ettirilmiş olan yapıların tadil edildiği görülür. Şövalyelerin Büyük Üstadı Anton Fulvian Dönemi'nde (1421 - 1437) planlı bir şekilde kara tarafındaki tahkimatlar güçlendirilmişti. Rodos kentinin batı ve güneyinde kalan savunma yapılarının genişlemesiyle birlikte Bizans'tan kalan ve esasen modası geçmiş durumdaki istihkâmlar da büyük bir dönüşüme uğramıştı.¹⁵⁰³ Yine Büyük Üstad Jacques de Milly'nin (1454 - 1461) armalarını taşıyan ve İtalya Kulesi'nin kuzeyinden Değirmenli Dalgakıran'a kadar uzanan sur ile ona eşlik eden *faussebraye* de çok sayıda tadilatın izlerini barındırmaktadır.¹⁵⁰⁴ Jacques de Milly'nin öncülüğünde gerçekleştirilen kapsamlı tadilatları Hamza Bey'in Arangelos ve Manole havalisini etkileyen 1454'teki akını tetiklemiş olmalıdır.¹⁵⁰⁵ Liman bölgesinde büyük bir değişim husule gelmiş olmalıdır. Çünkü XV. yüzyılın başında adayı ziyaret eden Clavijo dalgakıranların bulunduğu sahada hiçbir savunma yapısından söz etmez.¹⁵⁰⁶ Ancak 1480'e doğru gelinirken kaleye çok önemli savunma yapıları eklenmiş olacaktı.

1480'de Osmanlı savaş makinesi iki engeli aşamamış gibi görünmektedir. Bunlardan ilki kroniklerin sıklıkla dile getirdiği gibi moral motivasyon kaybı, diğeri ise Rodos Limanı'nı koruyan tahkimatlardı. Bu istihkâmlar arasında en etkileyici olanı Mendirek (St. Nicholas) Kalesi'ydi. Kale Aragonlu Üstat Zacosta tarafından tahkim edilmişti. Projenin masraflarını Burgunduya Dükü Philip karşılamıştı. Köklü bir İtalyan ailenin vârisi olan Büyük Üstat Orsini'nin kişisel serveti deniz tarafına eklenen yaklaşık 120 metre uzunluğunda ve 6 metre yüksekliğindeki sur ve onu takip eden hendekler için kullanılmıştı. Her iki büyük üstadın döneminde de dış kaynak kullanımıyla gerçekleştirilen bu imar projeleri Pierre d'Aubusson'un kişisel gayretleriyle hayata geçirilebilmişti.¹⁵⁰⁷

Şövalyeler, özellikle Pierre d'Aubusson Dönemi'nde büyük bir çabayla kaleleri geliştirdiler ve istihkâmları genişlettiler. Guillaume Caoursin 3 yıl içinde Rodos

¹⁵⁰³ Kasdagli, A., Manoussou-Della. K. (1996), 30.

¹⁵⁰⁴ Gabriel, A. (1921), 57.

¹⁵⁰⁵ Ziver Bey (1312), *Rodos Tarîhi: Cezîrenin Âhvâl-i Sâbıkasından 'Osmânîlilerin Târîh-i Zabtına Değîn Vukû'âtı Musavverdir*, Rodos: Rodos Vilayet Matbaası, 111.

¹⁵⁰⁶ Clavijo (2008), 76.

¹⁵⁰⁷ Brockman, E. (1969), 60.

kentinin büyük bir dönüşüm geçirdiğini ifade etmekte, İstanköy ve Bodrum kaleleri ile Rodos'taki Feraklos, Lindos ve Monolithos kalelerinin büyük ölçüde yenilendiğini, savaş aleti, mühimmat ve erzakla doldurulduğunu belirtmektedir.¹⁵⁰⁸ Pierre d'Aubusson öncülüğünde Şövalyeler deniz tarafındaki surları büyük ölçüde genişletti.¹⁵⁰⁹

XIX. yüzyıl başında Rodos'a gelen bir İngiliz hekim, kalenin küçük onarımlarla bir modern çağ ordusuna bile hizmet verebilecek potansiyeli barındırdığını düşünüyordu.¹⁵¹⁰ Şövalyeler Ada'da tutunmayı başarsalardı, kuşatmanın ardından yeni savunma eklentileri yapabilirlerdi ancak mevcut jeopolitik kurgu dâhilinde Osmanlılar böylesi bir tadilata gereksinim duymadılar. Nitekim Şövalyelerin kontrolündeki kaleleri fethettikten sonra 1522'deki çatışmanın yıkıcı izlerini silmekten öteye geçecek mahiyette onarımlar gerçekleştirmediler.¹⁵¹¹ İstanköy Kalesi'nin ve surlarının durumuna ilişkin gözlemlerini aktarırken bu hususa dikkat çeken Pierre Belon, Rodos'ta da kalede herhangi bir güçlendirme faaliyeti yürütülmediğini bildirmektedir.¹⁵¹² Üstelik adayı aynı dönemde gören Bernard Randolph surların tamire muhtaç durumda bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁵¹³ Bununla birlikte Osmanlı idaresi altında Rodos'ta surların ayakta tutulmasına yönelik faaliyetler titizlikle yürütüldü ve sonraki yüzyıllarda seyyahlar tarafından betimlenen durum değişti.¹⁵¹⁴ Bu gayret öylesine etkili oldu ki bugün haçlı mimarisinin Doğu Akdeniz'deki zirvesini teşkil eden bu savaş anıtlarının ihtişamı, Osmanlı yapı ustalarının gayretleri sonucunda korunabilmiştir.

Büyük güçlerin çatışma sahası olarak Levant'ta hem Osmanlılar hem de Venedikliler siyasal gelişmelerin etkisiyle kontrol ettikleri kaleleri güçlendirmeye girişebiliyorlardı. XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sürekli olarak bölgede Osmanlı askerî gücünün baskısıyla mücadele eden Venedik Cumhuriyeti 1479'dan

¹⁵⁰⁸ Heslop, M. (2008), 200; Guillame Caoursin (2016), "Descriptio obsidionis Rhodiae". T. M. Vann, D. J. Kagay (Haz.), *Hospitaller Piety and Crusader Propaganda: Guillame Caoursin's Descriptions of the Ottoman Siege of Rhodes 1480*, Burlington: Ashgate Publishing, 93, 99.

¹⁵⁰⁹ Ziver Bey (1312), 118.

¹⁵¹⁰ William Wittman (1803). *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria, and Across the Desert into Egypt*. Londra: Richard Phillips, 428.

¹⁵¹¹ Kasdagli, A. M., Manoussou-Della, K. (1996), 19.

¹⁵¹² Piere Belon (2001), 257.

¹⁵¹³ Bernard Randolph (1998), 26.

¹⁵¹⁴ Balducci, H. (1945). *Rodos'ta Türk Mimarisi* (Çev. C. Rodoslu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 11.

itibaren diplomatik anlamda iki dayanağı olan savunma stratejisine yaslanmıştı. Venedik Senatosu'nda bir yandan bölgedeki donanma faaliyetlerinin sürdürülebilmesi için askerî filolaya ayrılan bütçenin artırılması, öte yandan da Ege'de ve Mora'da yaşanan büyük kayıpların ardından Girit ve Dalmaçya'da kapsamlı ve oldukça maliyetli tahkimat projelerinin yürütülmesine yönelik kararlar alındı.¹⁵¹⁵ Girit Seferleri sırasında Osmanlı ordusuna büyük kayıplar verdirecek olan tadilatlar bu dönemde gerçekleştirildi. 1538'de başlayan projenin başında ünlü İtalyan mimar Michele Sanmicheli; Hanya, Kandiye ve Resmo'nun savunma yapılarını yeniden tasarladı. İmar faaliyeti öylesine kapsamlıydı ki Girit'in stratejik noktalarının tamamı, Doğu Akdeniz'in en gelişmiş tahkimatları ile çevrelenmişti.¹⁵¹⁶ 1571'de ise Akdeniz'de Osmanlı donanma gücünün ağır bir darbe almasından sonra daha önce haçlı ittifakının da hedefi olan Midilli'de tahkimatların güçlendirildiğine ilişkin fiziksel deliller günümüze değin varlığını korumuştur. Molivo Kalesi'nde bulunan bir kitabede tadilat gerçekleştirildiği ifade edilmektedir.¹⁵¹⁷ Sonuç olarak askerî yapılar üzerindeki kapsamlı onarım faaliyeti ancak stratejik dönüşümlerin bir ürünü olarak ortaya çıkıyor, yüksek maliyetleri sebebiyle de etkileri bakımdan uzun vadeli sonuçlar doğurabilecek büyük siyasi gelişmelerin akabinde gerçekleştiriliyordu. Osmanlı Devleti'ni bölgedeki tahkimatları geniş çaplı bir modernizasyon çabasına zorlayacak ölçüde bir gelişme Klasik Dönem boyunca yaşanmadı.

Tadilatın kapsamını savaş teknolojisinin ortaya çıkardığı yeni gereksinimlere cevap verme arzusunun belirlediği düşünülebilir. Ancak bu doğru değildir. Modern, üzerine topçu bataryaları yerleştirilebilen burçları her kaleye uygulamak imkânsızdı. Bu mümkün olsaydı bile burçların birbirini desteklemesi zorunluluğu, açılı tabyaların sunduğu top atışı olanağını elde etme arzusu birden fazla tabya inşasını gerektiriyordu. Böylesine bir durum ideal olarak dairesel planlı tahkimatları gündeme getiriyordu.¹⁵¹⁸ Oysa Ege'deki kalelere esas şeklini topografya vermişti. Bazılarının çekirdeğini akropol alanlarının teşkil ettiği düşünüldüğünde, Antikite'den başlayarak

¹⁵¹⁵ Fusaro, M. (2015). *Political Economies of Empire in the Early Modern Mediterranean: The Decline of Venice and the Rise of England, 1450–1700*. Cambridge: Cambridge University Press, 68.

¹⁵¹⁶ Georgopoulou, M. (2010), 22.

¹⁵¹⁷ Konuk, N. (2008), 122.

¹⁵¹⁸ Özgüven, H. B. (1997), 33.

çağlar boyu coğrafyanın sunduğu avantajlar sayesinde hizmet veren bu savunma yapıları, Rönesans'ın getirdiği bilimsel ve kültürel birikimin bir sonucu olarak ortaya çıkan yeni askerî teknikler karşısında çağ dışı kaldı. Teknik yetersizliklerine rağmen Osmanlılar bu kaleleri kullanmaya devam ettiler. Bu tarihsel ironinin çok yönlülüğü birden fazla izahatta bulunmaya müsaade etmekteyse de sunulabilecek en yalın açıklama, kalelerin Osmanlı stratejik hedeflerine cevap verme kapasitelerini korumasıdır. Bunun dışında maliyet ve adalardaki sivil yerleşme biçimi de etkili olmuştur. Son olarak adalarda savunma yapılarının modernizasyonuna en fazla yatırım yapan Rodos Şövalyelerinin hikâyesine bakılabilir. Şövalyeler her an Ege'nin geri kalanında olduğu gibi kendi kontrol ettikleri adalarda da yerlerini alabilecek bir kudretle yüz yüze oldukları için tahkimatlara yatırım yapıyorlardı. Bu sularda Osmanlılara alternatif bir kudretin ortaya çıkması XVI ve XVII. yüzyıllarda olası görünmüyordu.

6.2.3. Neccârân: Adalı Yapı Ustaları

Kaleler, adalı halkların emeğiyle onların mimari görgü, bilgi ve becerisiyle inşa edilmiş ve günümüze kadar onların gayretleriyle ayakta kalmıştır. Rodos'taki en karmaşık mühendislik çözümleri barındıran Kızıl Kapı, Rum yapı ustası Manoli Costanti ve meslektaşları adalıların eseri idi. Tarihî kayıtlar adalarda yaşayan duvar ustası, marangoz ve mimarların becerilerine tanıklık etmektedir.¹⁵¹⁹ Osmanlı Devleti'nin böylesine gelişmiş bir mimari birikimi göz ardı etmesi beklenemezdi. Vesikalar, yetenekli yapı ustalarından faydalanmak için geliştirilen organizasyonu, dahası doğru kişilerin devlet hizmetine alınmasında ve tutulmasındaki tavrı sarıh bir şekilde ortaya koymaktadır. Dolayısıyla yapı ustalarının hizmetinden yararlanmanın da bir maliyeti vardı.

Kalelerin garnizonunda bakım onarım işlerini yürüten geri hizmet kıtası genellikle “neccârân” olarak anılıyordu. *Neccâr*lar da garnizondaki müstahfızların kalanı gibi birer gedik mutasarrıfıydılar ve bu gedikleri tasarruf etmeleri ancak hükümdarın beratı, görev alacakları kalenin komutanı ya da kalenin bulunduğu yerin mülki-idari amirinin başvurusuyla mümkündü. Bir başka ifadeyle istihdam süreçleri

¹⁵¹⁹ Konuyla ilgili açıklamalar yukarıda, 2. Bölüm'de, “Yapı Teknikleri ve İşgücü Kaynağı” başlığı altında paylaşılmaktadır.

diğer askerlerden farksız bir şekilde yürütölüyordu. Örneğın Pili Kalesi'nin emektarlarından Nikolo Petri, kalenin bedenlerini, hizmet binalarını ayakta tutan yapı ustalarından biriydi. Öölünce yerini mahir bir yapı ustası olan İstefano'nun alması için Rodos Deryabeyi Kaimimakamı Mustafa başvuruda bulunmuştu.¹⁵²⁰

Rodos Kalesi'nde *neccâr* ve *senktıraşlar* yani marangoz ve taş ustaları aynı bölükte görev yapıyordu. Taşçılardan tıpkı Midilli'de olduğı gibi¹⁵²¹ Rodos'ta da ihtiyaç duyulması hâlinde kalenin tamirinde görev aldıklarını düşünmemek için hiçbir engel yoktur. 1530'da 2 taş ustası, 4 demirci ve 6 tane de marangoz kalede görev yapıyordu.¹⁵²² 1579'a gelinirken ustaların arasına bir de mimar eklenmişti. Bu dönemde bölükte görevli müstahfızlardan yalnızca 4'ünün hangi alanda ustalaştıkları (marangoz, taş ustası ve mimar) belirtilmektedir. Kâtibin diğer ustaların uzmanlık alanını kayıt altına alma ihtiyacı hissetmemiş olması, kayıt mantığı için de tutarlılık göstermektedir. Sonuçta bir müstahfıza diğerlerinden daha fazla ödeme yapılmasını gerektirecek bir uzmanlığı yoksa belirtmenin de bir gereğı yoktu. Kalede kimin ne yapacağı muhtemelen daha göreve başlarken belirlenmiş oluyordu. Gerisi askerin sıralı amirlerinin meselesiydi. Bir müstahfızın görevini yapması için yönlendirilmesi komuta işinin doğasıyla ilgiliydi. Dizdar ve emrindeki zabitanın sorumluluğı burada başlıyordu.

Rodos Kalesi'nde bölüğün mimarı 6 akçe tasarruf ediyordu. Aynı dönemde bir taş ustası olan Piro Yani de günlük 6 akçelik gelire sahip bir gediğı malikti.¹⁵²³ Ustaların tasarruf ettikleri gediklerin gelirleri farklılık arz ediyordu. Garnizonun kalanında olduğı gibi yapı ustaları bölüğünde de yeteneklerin ücrete tahvil edildiğini düşünmek mümkündür. Zira 1579'da ustaların geri kalanı 4 ya da 5 akçe alıyordu. Bunlara Yorgi Korko isimli bir marangoz da dâhildi. XVII. yüzyıl başına ait kayıtlarda da bu durum değışmemiştir.¹⁵²⁴ 1630'larda ve 1640'ların başında da benzer bir

¹⁵²⁰ *Livâ-yı Rodos'a tabi Pili Kal'ası'nda yevmi beş akçe ile neccâr olan Nikolo Petri fevt olub neccârlığı hâlî ve muattal kalub iş bu ... İstefano kal'a hidmetine [okunmuyor] neccârlığa mâhir bendeleri olmağın tevcih olunub hidmete ubudiyet buyrulması ricâsıyla pâye-i serîr-i âlâya arz olunub...* Mustafa kaîm-i makâm-ı mîr-livâ-yı Rodos. Bk. BOA.**MAD**.d. 7186, s. 73/2

¹⁵²¹ BOA.**TT**.d. 264, s. 45.

¹⁵²² BOA.**TT**.d. 367, s. 206.

¹⁵²³ BOA.**MAD**.d. 5228, s. 24.

¹⁵²⁴ BOA.**MAD**.d. 6166, s. 26; **MAD**.d. 5683, s. 24.

vaziyetle karşılaşılmaktadır.¹⁵²⁵ Çizelge 6.1’de yapı ustaları bölüğünün mevcudu ve bunlara ödenen maaş tutarı gösterilmektedir.

Çizelge 6.1. Rodos Kalesi’nde geri hizmet bölüğünün finansman maliyeti

Tarih	Mevcut	Günlük Gider (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)
1530	12	62	21.948
1579	16	79	27.966
1604	16	79	27.966
1606	16	79	27.966
1631	16	71*	25.134**
1635	16	80	28.320
1642	16	80	28.320

* Haşere tahribatı sebebiyle 1 personelin geliri okunamamaktadır.

** Takribi tutara işaret edilmektedir.

Kayıtlar, yüzyıldan uzun bir süre boyunca Rodos Kalesi’nde bir geri hizmet kıtasının görev yaptığını ortaya koymaktadır. Dahası bu sürenin takriben yarısında kalenin sürdürülebilirliği için faaliyet gösteren geri hizmet bölüğü mevcudunun istikrarlı bir şekilde korunmuş olduğu görünmektedir. Eldeki bilgiler, yapı ustalarının hemen hepsinin gayrimüslimlerden oluştuğunu ortaya koymaktadır.¹⁵²⁶ Hatta 1630’larda görev yapan Yasef oğlu Selman muhtemelen Yahudi bir yapı ustasıydı.¹⁵²⁷ Rodos, Ege’deki en büyük kaleydi. Rodos Kalesi’nin dış tahkimatlarında yani Değirmen Burcu (Kal’a-yı Asiyâb) ve St. Nicholas (Mendirek) Burcu’nda görevli askerler arasında hiçbir yapı ustasına tesadüf edilmemesi, söz konu ustaların bu tahkimatların tamir ve tadilat işlerinde de görev aldığını ortaya koymaktadır. Rodos’takine benzer şekilde geri hizmette görev alan müstahfızların bir bölük oluşturabilecek sayıya ulaşmadığı görülmektedir.

Rodos Kalesi’nden sonra en kalabalık birlik Narince’de görev yapıyordu. Bununla birlikte yukarda da ifade edildiği üzere muhtemelen marangozların ve yapı ustalarının tamamı kayıtlarda belirtilmiyordu. Yine de yapı ustalarıyla birlikte kayıt

¹⁵²⁵ BOA.*MAD*.d. 7365, s. 21; *MAD*.d. 7385, s. 24; *MAD*.d. 4634, s. 31.

¹⁵²⁶ XVI. yüzyıl sonlarında görev yapan demirci Murad Abdullah ile XVII. yüzyıl başlarında varlığına işaret edilen Hasan Yusuf dışında Müslüman zanaatkâra tesadüf edilmemektedir. Bk. BOA.*MAD*.d. 5228, s. 24; *MAD*.d. 6166, s. 26; *MAD*.d. 5683, s. 24.

¹⁵²⁷ BOA.*MAD*.d. 7365, s. 21.

altına alınan gayrimüslimlerin yapı işlerinde değerlendirilen müstahfızlar olduğu tahmin edilebilir. Zira henüz 1530'da kalenin fiziksel devamlılığı için hizmetlerinden yararlanan personel sayısı 7'ydi. XVII. yüzyıl başlarında geri hizmetlerde görevli personelin sayısının 7'nin altına inmesi için anlamlı bir gerekçe mevcut değildir. Bir başka ifadeyle tahmine dayanan tespitler bile kalede görevli zanaatkârların mevcudundan daha azına işaret ediyor olmalıdır (Çizelge 6.2).

Çizelge 6.2. Narince Kalesi'nde geri hizmet bölüğünün finansman maliyeti¹⁵²⁸

Tarih	Görevli				Günlük Gider (Akçe)	Yıllık Gider (Akçe)
	Mimar	Marangoz	Demirci	Tamirci		
1530	-	5	1	1	36	12.744
1604	1	2	-	-	15	5.310
1606	1	2	-	-	15	5.310
1630	1	5	1	-	29*	10.266
1635-1636	1	6	1	-	40	14.160

* 1 neccâra ait gediğin günlük maaş ödemesi tutarı kaydedilmemiştir.

XVII. yüzyıl başlarından itibaren Narince'deki marangoz sayısı giderek artırılmıştı. Bu kalenin savunmakla yükümlü olduğu sahanın büyümesiyle ilişkili olabilir. Narince istikrarlı bir şekilde büyüyen bir iskân merkeziydi. Garnizondaki personel sayısının artması ve yeni kurulan birlikler bağlamında daha önce bu hususa temas edilmişti.

Kayıtlar Kefalos, Pili, Andimahi, Kalimnos, Leryos, Palukasrı, Bozcaada ve Sakız kalelerinde de yapı ustalarının istihdam edildiğini göstermektedir. Ancak kayıtlara yansıyan rakamlar Rodos ve Narince'ye kıyasla çok daha mütevazıdır (Çizelge 6.3, Çizelge 6.4 ve 6.5).

¹⁵²⁸ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*MAD*.d. 6166, s. 66; *MAD*.d. 5683, s. 61; *MAD*.d. 7365, s. 84; *MAD*.d. 7385, s. 54-56, 59; *MAD*.d. 4634, s. 52, 56-57, 81.

Çizelge 6.3. Sakız, Palukasrı ve Bozcaada kalelerindeki geri hizmet bölüklerinin finansman maliyeti¹⁵²⁹

Tarih	Sakız			Palukasrı			Bozcaada		
	M.	G.G.	Y.G.	M.	G.G.	Y.G.	M.	G.G.	Y.G.
1519	-	-	-	1	-	1.403	-	-	-
1530'lar	-	-	-	2	-	2.801	-	-	-
1579	1	5	1.770	1	2	708	-	-	-
1604	1	5	1.770	1	2	708	1	5	1.770
1606	1	5	1.770	1	2	708	1	5	1.770
1631	-	-	-	-	-	-	1	5	1.770
1635-1636	1	5	1.770	2	4	1416	1	5	1.770
1642	-	-	-	-	-	-	1	5	1.770

M. mevcut G.G. Günlük gider (akçe) Y.G. Yıllık gider (akçe)

Çizelge 6.4. Kefalos, Pili ve Andimahi kalelerindeki geri hizmet bölüklerinin finansman maliyeti¹⁵³⁰

Tarih	Kefalos			Pili			Andimahi		
	M.	G.G.	Y.G.	M.	G.G.	Y.G.	M.	G.G.	Y.G.
1530	-	-	-	1	5	1.770	-	-	-
1574	2	8	2.832	-	-	-	-	-	-
1606	-	-	-	1	5	1.770	-	-	-
1635-1636	-	-	-	1	5	1.770	-	-	-
1642	1	5	1.770	-	-	-	1	5	1.770

M. mevcut G.G. Günlük gider (akçe) Y.G. Yıllık gider (akçe)

Çizelge 6.5. Kalimnos ve Leryos kalelerindeki geri hizmet bölüklerinin finansman maliyeti¹⁵³¹

Tarih	Kalimnos			Leryos		
	Mevcut	Günlük Gider	Yıllık Gider	Mevcut	Günlük Gider	Yıllık Gider
1530	1	5	1.770	1	5	1.770

Sadece kale değil, askerî gereksinimlerle istifade edilen diğer yapılarda yapı ustaları bölüğünün sorumluluğu altındaydı. Rodos Kalesi geri hizmet bölüğündeki *mimar* unvanlı İstefani Yani'nin hizmetlerinden 1579'da iskelede de yararlanılıyordu.¹⁵³² Öte yandan tahkimatların mekânsal olarak giderek genişleyen sorumluluk alanları zamanla kalede ihtiyaç duyulan yapı ustası sayısının artmasına sebep oluyordu.

¹⁵²⁹ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*TT*.d. 75, s. 170; *TT*.d. 434, v. 92b; *MAD*.d. 5228, s. 82, ; *MAD*.d. 6166, s. 86, 88, 90; *MAD*.d. 5683, s. 79, 81, 90; *MAD*.d. 7365, s. 101, 104, 114; *MAD*.d. 4634, s. 97.

¹⁵³⁰ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*TT*.d. 367, s. 213-215; *MAD*.d. 5228, s. ; *MAD*.d. 5683, s. 69; *MAD*.d. 7385, s. 87; *MAD*.d. 4634, s. 65, 68.

¹⁵³¹ BOA.*TT*.d. 367, s. 216, 217.

¹⁵³² BOA.*MAD*.d. 5228, s. 24.

Söz gelimi Narince’de böyle olmuştu. 1630’lardan itibaren genişleyen varoş bölgesinde asker sayısı arttırıldığı gibi birliğe bir de *neccâr* dâhil olmuştu.¹⁵³³

Deryabeyi ve adamlarının da dâhil olduğu mülki idari amirlerden kaleler başta olmak üzere adadalardaki stratejik kamu binalarının ayakta kalmasının sağlanması yönünde aksiyon almaları bekleniyordu. Nitekim Midilli’de kadı; kale ve iskelenin onarıma muhtaç yerlerinin tamirinde Paraşkeva isimli bir adalı Rum’dan yararlanıyordu. Yetenekli bir yapı ustası olan Paraşkeva’nın devlet hizmetine alınması gerektiğini düşünen Midilli Kadısı gerekli başvurularda bulunmuştu.¹⁵³⁴ Kaleler adalarda istihdam yaratan en önemli merkezlerden biriydi. Dahası özellikle teknik beceri gerektiren işlerde ada toplumunda temayüz eden, en yetenekli kişileri bünyesinde barındırıyordu. Peraşkeva’nın hikâyesi bu hususta en önemli örneklerden birini teşkil etmektedir.

Yapı ustalarının üstlendikleri kritik rol konusunda çeşitli kayıtlara tesadüf etmek mümkündür. Kalabalık bir usta grubunun çalıştırıldığı projelerde onların ihtiyacı olan temel tüketim maddelerinin ulaştırılması öncelikli bir mesele olarak kabul ediliyordu. Örneğin Midilli’deki 30 *neccâr* için gönderilen gıdayı taşıyan sivil bir kaptan tarafından yönetilen gemiye uğradığı her yerde kolaylık sağlanması emredilmişti.¹⁵³⁵

Sonuç olarak Osmanlı Devleti’nin hüküm sürdüğü dönemde adalardaki yapı işleriyle ilgili tarihî gerçekler şunlardı: Adalarda mimari anlamda yeterli bilgi birikimi ve iş gücü kaynağı mevcuttu, kaleleri ayakta tutacak kadar personel istihdam edilmiş, sivil halkı harekete geçirecek mekanizma tesis edilmişti. Yine de *alet işler, el övünür*. Ustaların hizmetinden sürekli olarak yararlanmaya dayanan organizasyonun bir diğer ayağını kalelerin envanterinde tutulan ve yapı işlerinde kullanılan her türlü alet edevat teşkil ediyordu.

¹⁵³³ BOA.*MAD*.d. 7385, s. 80; *MAD*.d. 4634, s. 81.

¹⁵³⁴ BOA.*A.DVNSMHM*.d. 14, s. 289, hük 416.

¹⁵³⁵ BOA.*A.DVNSMHM*.d. 15, s. 33, hük. 287.

1581’de Midilli Kalesi’nin envanterine bakıldığında âdeta kalenin yeniden inşası için ihtiyaç duyulacak her türlü ekipmanın bulundurulduğu görülmektedir. Özellikle taş işlemek için yüzlerce alet bulunuyordu (Çizelge 6.6).

Çizelge 6.6. Midilli Kalesi’nin mahzeninde tutulan yapı aletleri¹⁵³⁶

Ekipman		Miktar
Türü	Niteliği	
Küskü	Demir	50
Kürek	Demir	571
Külünk	Demir	12
Kazma	Demir	484
Nacak	-	150
Toplam		1.267

Aletlerin türü ve niceliği hakkında bazı değerlendirmelerde bulunmak mümkündür. Midilli Kalesi’nde çok sayıda yapı ustası ya da işçisinin aynı anda harekete geçirilmesini gerektirecek her türlü duruma yönelik hazırlık yapılmıştı. Bir başka ifadeyle muhtemelen bu dönemde kalede görevli 1 *meremmetçin* (tamirci) ihtiyaç duyacağından çok daha fazla sayıda alet bulunduruluyordu. Eldeki kayıtlar II. Mehmed Dönemi’nde Midilli halkının yaygın emeğinden kalenin bakım ve onarımında yararlanılacağına ilişkin bir fermanın yayımlandığını göstermektedir.¹⁵³⁷ Dolayısıyla beklenmedik anda ortaya çıkabilecek gelişmelere karşı harekete geçirmek üzere her türlü hazırlık yapılmıştı.

6.3. Personel Giderleri

Ege Adaları bağlamında kalelerin sebep olduğu mali yükün önemli bir kısmını personel maaşları teşkil ediyordu. Temelde iki önemli finansman kaynağı bu iş için seferber edilmişti: Adalılar tarafından üretilen katma değerden alınan vergiler ve gümrük gelirleri. Bunlardan ilki doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde maaşa dönüşüyordu. Midilli ve Molivo kaleleri ile XVI. yüzyılın ortalarına kadar Palukasrı’nın müstahfızları tasarruf ettikleri askerî dirlikler sayesinde doğrudan Limni ve Midilli halklarının ürettikleri katma değerden gelir elde ediyorlardı. Bozcaada, Sakız,

¹⁵³⁶ BOA.*TT*.d. 598, s. 113.

¹⁵³⁷ BOA.*A.DVNSM*.d. 35, s. 311, hük. 787.

İstanköy, Leryos, Kalimnos ve Rodos'taki kalelerin müstahfızları ve azebleri ile Midilli'deki kalelerin azeblerinin ulufeleri mukataa gelirleriyle finanse ediliyordu.

Mustafa Akdağ, hisar erlerinin maaşlarının finasmanında XVI. yüzyıl ortalarından itibaren ulufe yerine timar tevcih edilmesine yönelik bir eğilimin ortaya çıktığını dile getirmiştir.¹⁵³⁸ Gerçekten de Midilli Kalesi'nin topçuları özelinde tarihçinin tespitleri yerinde görünmektedir. Mart 1548 tarihinde, Midilli'de sayım yapmak üzere görevlendirilen heyetin elinde bulunan bir fermanda Midilli Kalesi'nde görevli topçular için tam olarak şu ifadeler yer verilmişti:¹⁵³⁹

“... hâliyâ cezîre-i Midillü'de vâki' olan yirmi dört nefer topçular ve topçu bölük başılarının ulufeleri ref' olunub timar virilmesin emredüb bölük başı olanların ikişer bin ve topçuların bin altıyüz akçe timâr tevcih olunmasın emridüb buyurdum ki; fermân-ı şerifim üzere mezkûrların zikr olunan timârların tahrîr itdüğün yerlerden herbirinin hisselerin ta'yîn idüb tezkerelerin viresiz ki berât-ı hümâyûnum virile.”

Buna göre daha önce ulufe alan topçuların bundan sonra diğer yoldaşları gibi timar tasarruf etmesine karar verilmişti. Topçular arasından bölük başılar 2.000, diğerleri de 1.600 akçelik dirliğe sahip olacaktı. Bir başka ifadeyle bölük başılar günlük 5,6 akçe, diğerleri de 4,5 akçe maaş alacaktı. Sonuç olarak bir topçunun günlük ortalama maliyeti 5 akçeye tekabül ediyordu. Burada askerlerin ciddi bir gelir kaybına uğradığını varsaymak için elde yeterli miktarda veri mevcuttur. Aynı dönemde (1530), Rodos'ta ulufeli bir topçunun günlük ortalama maliyeti 6 akçeydi. Bu rakam Narince'de takriben 6,1, Pili'de 6,6 akçeye çıkıyordu.¹⁵⁴⁰ Oysa tam tersi sürecin işlediği yani timarlı askerlerin ulufeli hâle geldiği kalelerde durum daha farklıydı.

Kayıtlar Ege'deki Osmanlı kalelerinin Mustafa Akdağ tarafından dile getirilen genellemeye bir istisna teşkil ettiğini göstermektedir. Dahası bazı kaleler bağlamında timarlıların ulufe almaya başladığına tesadüf edilmektedir. Limni'de uzun süre tasarruf ettikleri timarlar üzerinden gelir elde eden hisar erleri XVI. yüzyıl

¹⁵³⁸ Akdağ, M. (1979). *Türkiye'nin İktisâdi ve İçtimaî Tarihi*, II (1453-1559) (2. baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi, 307 dipnot 2.

¹⁵³⁹ BOA.TT.d. 264, s. 8.

¹⁵⁴⁰ BOA.TT.d. 367, s. 211, 213.

ortalarından itibaren ulufe almaya başladı.¹⁵⁴¹ İmparatorluğun geleneksel ekonomisi, askerî harcamaların yükünü taşımakta zorlanıyordu. Değişen ihtiyaçlar Osmanlı Devleti'nin çekirdeğini teşkil eden Anadolu ve Rumeli'de yaygın bir şekilde tatbik edilen timar sistemi ile askerî harcamaların gerçekleştirilmesini olanaksız hâle getirmişti. Sonuç olarak imparatorluk ordusunda giderek daha fazla sayıda asker ulufe tasarruf etmeye başlamıştı. Hisar erlerine timar tevcih etmek yerine ulufe vermek, timar sisteminin uğradığı dönüşümün bir parçası olarak imparatorluk sathında görülen uygulamaların bir yansıması olarak değerlendirilmektedir.¹⁵⁴² Zira timarlıların ulufeli hâline gelmesi, geliri padişah adına tahsil edilen gelir kaynaklarının artırılması anlamına geliyordu. Limni sancağının 1557 tarihli kanunnamesinde, Palukasrı Kalesi'nin personeline ait timarların padişah hassına devredildiğine ilişkin açıklamalar yer almaktadır.¹⁵⁴³ Ege bağlamında bu hususa ilk defa Yasemin Demircan tarafından dikkat çekilmiş, tarihçi gelişmeyi padişah gelirlerinin artırılmasına yönelik bir girişim olarak imparatorluk genelindeki eğilim bağlamında açıklamıştır.¹⁵⁴⁴

Midilli'de ise timarlı kale personelinin statüsü korunmuştur. Suraiya Faroqhi'nin Çeşme üzerine ortaya koyduğu tespitler, Midilli ile Limni arasındaki bu ayrışmaya tarihsel bir açıklama getirmekte yararlı olabilir. Aşağıda daha detaylı irdeleneceği üzere Midilli'de ulufeli yegâne personel azeblerdi. Bu askerlerin maaşları Ada'nın gümrük gelirlerinden karşılanıyordu.¹⁵⁴⁵ Ancak Ayhan Afşın Ünal'ın tespitlerine göre XVI. yüzyılın ikinci yarısında gümrük gelirlerinde radikal bir düşüş meydana geldi. 1553'ten 1570'e kadar kayıp %50'nin üzerine çıkıyordu.¹⁵⁴⁶ Bu durum muhtemelen bölgede meydana gelen önemli siyasi gerilimlerle ilgiliydi. Sakız Adası, Ege'nin bu köşesindeki ticari hacmi en çok etkileyen çekim merkeziydi. Sakız'a yerleşmiş, Batı Avrupa ile yoğun ticari ilişkilere sahip Latin müteşebbisler özellikle Çeşme ve Midilli limanlarına çalışan gemileri yönetiyordu. Ancak Osmanlı Devleti'nin Sakız'daki Maona yönetimine yönelik baskıları, yüksek sermayeli

¹⁵⁴¹ Demircan, Y. (2014a), 66.

¹⁵⁴² Gezer, Ö. (2016), 75.

¹⁵⁴³ "... zikr olunan hâsıslar bundan evvel cezâire-i mezbûrede vâki olan Palukasrı Kal'ası müstâhfizlerinin timârı iken..." BOA.**TT**.d. 307, s. 1. Kanunnamedeki ilgili kısmın çevirisi daha önce Yasemin Demircan tarafından yapılmış ve yayımlanmıştır. Bk. Demircan, Y. (2014a), 287.

¹⁵⁴⁴ Demircan, Y. (2014a), 287-288.

¹⁵⁴⁵ Örneğin bk. BOA.**TS.MA**.e. 1072/32.

¹⁵⁴⁶ Ünal, A. A. (2002), 199.

girişimcileri tedirgin etmiş olacak ki aşamalı olarak 1550'lerden itibaren bölgeden çekildiler. Özellikle Osmanlı Devleti'nin diplomatik girişimleri sonucunda Cenova'nın, Sakız'daki Maona idaresine doğrudan destek vermeyeceğini açıklamak zorunda kalması, bu tedirginliği daha da arttırmış olmalıdır. Suraiya Faroqhi gelişmeleri, gelir kaybı yaşayan Çeşme gümrük mukataasına kimsenin talip olmaması üzerine kaleme alınan yazışmalardan okumakta ve Sakız'daki Latin denizcilerin çekilmesiyle hem Çeşme hem de Midilli limanlarında ciddi gelir kayıpları yaşandığını belirtmektedir.¹⁵⁴⁷ Dolayısıyla tam da Limni'de gözlemlenen geçiş döneminde Midilli Adası'nın gelirlerinde hissedilir bir kayıp meydana gelmişti. Belki de Ada'daki iktisadi dengeleri daha da sarsabilecek hukuki düzenlemeleri hayata geçirmek yerine mevcut uygulamaları korumak daha akılcı görünmüştü.

6.3.1. Askerî Dirlikler

Tarihsel kökeni Osmanlı Devleti'nden çok öncesine dayanan timar sistemi; iktisadi, askerî ve içtimai yönleriyle tarımsal ekonominin en önemli dayanaklarından birini teşkil ediyordu.¹⁵⁴⁸ Esasen en başından itibaren adım adım Osmanlı taşra teşkilatının bir parçası hâline getirilecek olan adalarda timar sisteminin cari olması, bölgeye yönelik merkeziyetçi politikaların bir tezahürüydü. İmparatorluk sathında geçerli olan hukuki mali uygulamaların adalarda tatbik edilmesi bu sahanın entegrasyonu yolunda ortaya konulan bir iradenin ürünüydü. Dolayısıyla adalardaki Osmanlı varlığının teminatı niteliğindeki askerî unsurlarla idari ve ekonomik yaklaşım timar sisteminin bünyesinde birlikte var oluyordu.

Timarların 20.000 akçeden daha düşük gelire sahip dirlikler olduğu hususu¹⁵⁴⁹ genel anlamda kabul görmektedir.¹⁵⁵⁰ Geniş imparatorluk coğrafyasında tesadüf edilen örnekler 20.000 akçeden daha yüksek gelire sahip dirliklerin 100.000 akçeye kadar olanlarının zeamet, 100.000 akçeden ziyade olanlarının ise hass olarak anıldığını ortaya koymaktadır.¹⁵⁵¹ Ne Limni ne de Midilli'de görev yapan kale

¹⁵⁴⁷ Faroqhi, S. (2000). *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler (1550-1650)* (3. baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 142-144.

¹⁵⁴⁸ İnalçık, H. (2012), 168-169.

¹⁵⁴⁹ Barkan, Ö.L. (1979), 288-289.

¹⁵⁵⁰ Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Basımevi, 84-85.

¹⁵⁵¹ İnalçık, H. (2012), 169.

personeli arasında zeamet tasarruf edebilecek kadar yüksek rütbeli asker bulunuyordu. Timar sisteminin nihai amacı vergi tahsili işinin devredildiği askerlerin maaşlarını topladıkları vergilerden karşılamaktı. Askerler ise elde ettikleri gelire karşılık asker yetiştirmekle yükümlü kılınıyordu. Dolayısıyla timarın büyüklüğü yetiştirilecek asker sayısı üzerinde belirleyici oluyordu.¹⁵⁵² Bununla birlikte müstahfızların asker yetiştirmek gibi bir sorumlulukları yoktu. Dolayısıyla sundukları hizmete karşılık olarak gelire sahip oluyorlardı. Bu durum müstahfızlara nispeten daha mütevazı kabul edilebilecek tutarlarda dirliklerin tevcih edilmesi gerektiği anlamına geliyordu. Öte yandan bir askerin tasarruf ettiği dirliğin kapasitesini timarının askerî hiyerarşideki yerini belirliyordu. Kalelerde emir-komuta zincirinin en tepesinde dizdar yer alıyordu. Dizdar tabii olarak kalede en yüksek gelirli timarın sahibiydi. Bu önemli ayrım timarlıların idari mali yetkisini de tayin ediyordu.

Dizdar timarının özel bir hukuki statüsü vardı. Dizdarların timarları “serbest” kabul ediliyordu. Kanunî Dönemi’nin sonlarına ait olduğu düşünülen bir kanunnamede,¹⁵⁵³ sarıh bir şekilde dizdarların serbest timar tasarruf etmesinin önü açık tutulmuştu. Defterlerde açıkça serbest olduğu belirtilmese de dizdarın tasarrufundaki timarın serbest timar statüsüne sahip olması hususu hükme bağlanmıştı.¹⁵⁵⁴ Aslında has ve zeamet gibi yüksek rütbeli askerî-idari erkândan görevlilerce tasarruf edilen dirliklere yönelik bu uygulamanın¹⁵⁵⁵ dizdar timarlarına da teşmil edilmesi önemlidir. Bu husus dizdarın mülki-idarî erkân içerisinde kendine has bir konuma sahip olduğunun göstergesidir.

Serbest timar sahipleri “adi timar” sahiplerinin aksine *rüsûm-ı serbestiye*, *niyâbet* ve *bâd-ı hevâ* adlarıyla gruplandırılan vergileri tek başlarına tahsil etme yetkisiyle donatılmışlardı.¹⁵⁵⁶ Bu noktada garnizondaki hiyerarşiyi yansıtmaları bakımından özel bir uygulamaya dikkat çekilebilir. Bir müshtahfızın kızı evlendiğinde

¹⁵⁵² İnalçık, H. (2012), 170.

¹⁵⁵³ Pulaha, S., Yücel, Y. (1988). *I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları*. Ankara: TTK Basımevi, 12.

¹⁵⁵⁴ “Kânûnnâme-i Cedîd” (Çev. S. Pulaha, Y. Yücel) (1988). *I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları*. Ankara: TTK Basımevi, 49.

¹⁵⁵⁵ Akdağ, M. (1979), 376-377.

¹⁵⁵⁶ Osmanlı Devleti’nde Tanzimat’a değin toplanan bu vergileri çeşitli cerimleler ile kaçak köleler ve evlilikten alınan vergiler teşkil ediyordu. Bk. Sahillioğlu, H. (1991). “Bâd-ı Hevâ”. *DİA* (C. 4). İstanbul: TDV, 416-418.

ödenmesi gereken arus resmi, dizdarın tasarrufuna bırakılmıştı.¹⁵⁵⁷ Müstahfız timarlarının statüsü ise farklıydı. Kanunnamelerde¹⁵⁵⁸ ve genel uygulamalarda¹⁵⁵⁹ hisar erlerinin tasarruf ettikleri timarların *rûsûm-ı serbistiyesinin* yarısı beyin tasarrufuna bırakılmıştı. Öte yandan bazı yerlerde evlenecek olan kadından alınan *resm-i arûs* vergisi istisna tutulmuş, bu verginin geliri hisar erlerinin tasarrufuna terk edilmişti.¹⁵⁶⁰

Müstahfızların tasarruf ettikleri arazilerde yaşayan mükelleflerin teslim etmekle yükümlü tutuldukları ürünleri kaleye getirmeleri esasen yasaktı. Mesafenin 1 günden uzun olmasına hâlinde istisnai bir tutum benimsenebiliyordu.¹⁵⁶¹ Aksi hâlde en yakın pazarda satılması gerekiyordu.¹⁵⁶² Bu husus güvenlik tedbirlerinin yanı sıra askerin görev yerini terk etmesine sebep olacak bir uygulamanın önüne geçme kaygısıyla ilgili olmalıdır. Nitekim Kanuni Dönemi'den Niğbolu'da reaya vergisini doğrudan kaleye götürmekle sorumlu tutulmuştu.¹⁵⁶³ Dolayısıyla timarlı müstahfızlar tasarruf ettikleri gelir kaynaklarını üreten halkla sipahilerinkine benzer bir ilişki kuruyorlardı. Müstahfızların adalardaki toplumsal hayatta gösterdikleri varlık bakımından timar tasarruf etmeleri ile ulufeli olmaları arasında bir fark söz konusu değildi.

Timarlar yukarıda da ifade edildiği üzere kale personelinin maaşlarının karşılanmasında doğrudan adalar halkı tarafından üretilen katma değerın seferber edilmesi anlamına geliyordu. Çizelge 6.7'de Palukasrı Kalesi'nin personel giderlerinin Limni Adası'nın vergi gelirleri üzerinde meydana getirdiği yük gösterilmektedir.

¹⁵⁵⁷ Barkan, Ö.L. (1949), *Kanunlar*, 286.

¹⁵⁵⁸ Barkan, Ö.L. (1949), *Kanunlar*, 302.

¹⁵⁵⁹ Akdağ, M. (1979), II, 292 dipnot 1.

¹⁵⁶⁰ Barkan, Ö.L. (1949), *Kanunlar*, 274.

¹⁵⁶¹ Barkan, Ö.L. (1949), *Kanunlar*, 25.

¹⁵⁶² Barkan, Ö.L. (1949), *Kanunlar*, 66.

¹⁵⁶³ Barkan, Ö.L. (1949), *Kanunlar*, 271.

Çizelge 6.7. Palukasrı Kalesi personelinin finansman maliyeti (1490-1530'lar)¹⁵⁶⁴

Yıl	Personel Sayısı	Toplam Gider (Akçe)	Toplam Vergi Gelirine Oranı (%)
1490	19	30.621	29,26
1519	51	74.758	29,55
1530'lar	46	81.941	27,65

XV. yüzyıl sonu ile XVI. yüzyıl boyunca Limni Adası'ndan elde edilen toplam vergi geliri iyi bir şekilde hesaplanmış durumdadır.¹⁵⁶⁵ Dolayısıyla müstahfızlar için aktarılan kaynağın toplam gelir içindeki yerini tespit etmek mümkündür. 1490'da neredeyse Ada kaynaklarının 1/3'ü kale personelinin finansmanında kullanılıyordu. Sonraki uygulamalar kalede takriben 50-55 askere ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Limni gelirlerinden karşılanan tutarın artması gerekmiştir. Ancak adanın artan geliri ile finansman arasında iyi bir denge kurulmuş, artan personel sayısına paralel olarak müstahfızlar için ayrılan kaynağın oranında hemen hemen hiç değişiklik olmamıştır. Bir başka ifadeyle artan refah, askerî tedbirlerin de iyileştirilebilmesi için ihtiyaç duyulan kaynağın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Benzer hesaplamaları Midilli için yapmak mümkündür (Çizelge 6.8).

Çizelge 6.8. Midilli Adası'nda timar mutasarrıfı kale personelinin finansman maliyeti (1490-1530'lar)

Kale	Yıl	Personel Sayısı	Toplam Gider (Akçe)	Toplam Vergi Gelirine Oranı (%)
Midilli	1548	210	267.151	19,41
	1581	201	279.823	17,48
Molivo	1548	41	57.114	4,15
	1581	39	56.510	3,53
Toplam	1548	251	234.625	23,56
	1581	240	336.333	20,01

Midilli Adası'nın da XVI. yüzyıldaki toplam vergi geliri hakkında detaylı hesaplamalar yapılmış durumdadır.¹⁵⁶⁶ Kalelerin Adalılar tarafından katma değer üzerinde

¹⁵⁶⁴ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA. *TT*.d. 25, s. 63-71; *TT*.d. 75, s. 157-194; *TT*.d. 434, v. 84a-109a.

¹⁵⁶⁵ Demircan, Y. (2014a), 285 vd.

¹⁵⁶⁶ Ünal, A.A. (2002), 85, 88.

meydana getirdiği yükün XVI. yüzyıl boyunca korunduğu anlaşılmaktadır. Belli ki Limni'dekine benzer bir denge Midilli'de daha geniş çaplı bir şekilde gözetilmişti.

6.3.2. Mevacib Ödemeleri

Ulufe askerlere nakit olarak (ideal koşullar altında yılda 3 defa) yapılan maaş ödemesiydi. Bu usul Ege'nin tamamında yaygın bir şekilde gerçekleştiriliyordu. Söz gelimi Midilli'de hem Midilli hem de Molivo kalelerinin müstahfızları timarlı olmasına karşılık azebleri ulufeliydi. Dolayısıyla hangi askere ne kadar ödeme yapılacağı konusunun meydana getirdiği bürokratik ameliye bir yana yüklü miktarda nakit paranın nakli önemli lojistik ve güvenlik meselesini teşkil ediyordu.

6.3.2.1. Personel Maaşlarının Nakli

Orhan Kılıç'ın Van Kalesi özelindeki tespitleri yeniçerilere yapılan maaş ödemelerinin nakline ilişkin önemli açıklamalar içermektedir. Buna göre Van'dan Diyarbakır'a ödemeleri teslim almak üzere bölük kâtipleri yahut çavuşlar gönderilir, bu görevliler mühürlü keseler içinde aldıkları parayı Van Divanı'na getiriler, keseler diğer görevlilerin nezareti altında açılırdı.¹⁵⁶⁷ Bu tedbirlerin en önemli amacı, mevacibin havalesine tayin edilmiş olan kişilerin görevlerini suiistimal etmelerine engel olmaktı. Sonuçta dikkate değer tutarlara ulaşan mevacibin taşınması sırasında ortaya çıkabilecek olan sorunlar arasında yaşanma ihtimali en kuvvetli olanı görev ihmaline dayalı aksaklıklardı. Özellikle paranın gönderildiği mesafe uzadıkça insan kaynaklı sorunlarla daha sık karşılaşılıyordu. Bazı durumlarda emrindeki personelin maaşlarına karşılık olarak yapılan ve makbuz ile kayıt altına alınarak keselere konulan paralar dizdarlara teslim ediliyor ancak dizdarlar parayı zimmetine geçirebiliyorlardı.¹⁵⁶⁸ Mevacib nakli sırasında paraya nezaret eden görevliler, yol boyunca geçtikleri yerlerdeki kadılık lar vasıtasıyla sağlanan kişiler tarafından korunuyordu.¹⁵⁶⁹ 1553'te Rodos Kalesi ve Rodos sancağına bağlı kalelerdeki askerlerin mevaciblerinin gönderilmesine ilişkin kayıtlar, merkezî

¹⁵⁶⁷ Kılıç, O. (2012), 92.

¹⁵⁶⁸ Kaçak, A. (2014), *12 Numaralı Mühimme Zeyli (H. 1117 / M. 1705) (İnceleme-Metin)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 179, 197-198.

¹⁵⁶⁹ BOA.A.DVNSMHM.d. 14, s. 713, hük. 1029.

hükûmetin kaygılarını yansıtır keyfiyettedir.¹⁵⁷⁰ Bu örnekte havale Rodos Kalesi hisar erlerinden biri olan Mustafa isimli bir asker vasıtasıyla yapılacaktı. Herhangi bir aksaklık yaşanması ihtimaline karşı, Tire mukataalarına nezaret eden ve aynı zamanda Ayasoluk Kadısı olan Mevlana Muhyiddin görevlendirilmiş, ondan makbuzları titizlikle kontrol etmesi ve havale işlemini Rodos Kalesi'nin Kâtibi Hüseyin tarafından gerçekleştirilmesi yönünde gerekli adımları atması istenmişti. Zira usulen böylesi işlemler kâtipler tarafından yürütülürdü.

Havale olarak görevlendirilen askerler genellikle mevacib ödemesi gerçekleştirilecek olan birliğin içinden seçiliyordu. Bu hususa ilişkin çok sayıda örneğe tesadüf etmek mümkündür. Örneğin Midilli Kalesi'nde görev yapan müstahfızların, 1610 yılının bahar dönemine tesadüf eden *masar* mevaciblerinin ödemesi, yine bir müstahfız olan Mustafa oğlu Hasan isimli bir bölük başı tarafından nakledilmişti.¹⁵⁷¹ 10 yıl sonra kalede görevlendirilmiş olan yeniçerilerin mevacibleri, yine bir yeniçeri tarafından nakledilmişti.¹⁵⁷²

6.3.3.2. Ödeme Listelerinin Hazırlanması

Mevacib ödemelerinin kimlere yapılacağına ilişkin listeleri hazırlayanların kimliği defterlerde açıklanmaktadır. Örneğin 1625'te, Bozcaada'da görev yapan kale erleri ile topçularının maaşları Bozcaada Kalesi'nin Dizdarı Mehmed¹⁵⁷³ tarafından listelenmişti. Bazen kalede görevli birlikten sorumlu rütbeli personel de bu işi yürütebiliyordu. 1625'te Midilli Kalesi'nin azeblerinin maaşlarına ilişkin liste azebler Ağası Mustafa tarafından defter edilmişti.¹⁵⁷⁴ Bununla birlikte sancak olarak teşkil edilmiş olan adalarda en yüksek rütbeli idari ve askerî amirler de bu listelerin merkeze bildirilmesinde görev alabiliyordu. Sakız'da hisar erleri ve topçularının maaşları ile sefer sırasında derya beyinin emrindeki gemilerde savaşçı olarak görevlendirilen azeblerin maaşları Sakız Deryabeyi İbrahim tarafından, kalede görevli azeblerin maaşları ise onun kaimimakamı tarafından bildirilmişti.¹⁵⁷⁵ Rodos

¹⁵⁷⁰ BOA.**MAD**.d. 233, s. 100, hük. 1.

¹⁵⁷¹ BOA.**MAD**.d. 4378, s. 78.

¹⁵⁷² BOA.**A.DVNSMHH**.d. 14, s. 713, hük. 1029.

¹⁵⁷³ BOA.**MAD**.d.12760, s. 23.

¹⁵⁷⁴ BOA.**MAD**.d.12760, s. 24.

¹⁵⁷⁵ BOA.**MAD**.d.12760, s. 24.

Kalesi ve Rodos'a bağlı hassa gemilerde görev yapan gemilerdeki azeplerin ulufelerine ilişkin ödemeleri listeleyen ise Rodos Kadısı'ydı.¹⁵⁷⁶ Rodos'taki kalelerde görevli personelin maaşlarına ilişkin yerinde tutulan kayıtlar ise hem Rodos Kadısı'nın hem de Rodos derya beyinin denetiminde ortaya çıkmıştı.¹⁵⁷⁷ İstanköy XVI ve XVII. yüzyıllarda bağımsız bir kaza olarak ittihaz olunmadığı için Ada'daki en yüksek rütbeli asker olan Narince Kalesi dizdarı, mevacib dağıtımını gibi personel için kritik sayılan işlemleri yürütüyordu. Bu husus Narince'nin stratejik ve idari önemini gözler önüne sermektedir. Üstelik mevacib dağıtımında "Narince ve tevâbihâ der-livâ-i Rodos" ifadesiyle yalnız İstanköy'deki kalelere işaret edildiği anlaşılmaktadır. Andimahye, Pili, Kefalos, Leryos, Bodrum ve Kalimnos kalelerinde görevli askerlerin maaş ödemeleri Kasım 1625'te Narince Dizdarı Bekir aracılığıyla gerçekleştiriliyordu.¹⁵⁷⁸ Bununla birlikte ödeme işlemlerine ilişkin fermanlar, yukarıdaki görevlilerin yürüttükleri işin maaş ödeme sürecindeki yerini tam olarak tayin etmeye olanak sağlayacak nitelikte bilgiler vermektedir.

Sakız Kalesi'ndeki azeblerin maaş ödemesine ilişkin yürütülen yazışmalar üzerinden bu husus açıklanabilir. Tıpkı icmal defterde belirtildiği gibi kaimimakam deftere bağlı olarak gerçekleştirilmesi gereken ödemeleri merkeze bildiriyordu.¹⁵⁷⁹ Bu talebe yönelik olarak bir ferman sadır oluyordu. Örneği Sakız Kalesi'nde görevli azeblerin *recec* ödemeleri için Sakız Deryabeyi Kaimimakamı Süleyman'ın girişimiyle 15 Kasım 1609 tarihli, Sakız Kadısı'na yönelik bir ferman düzenlenmişti. Fermanda kadıya hitap edilmesinin sebebi, ödeme sürecindeki halkalardan biri olmasından kaynaklanıyordu. Zira Sakız Kalesi'nde görevli azeblerin maaşı adanın gümrük gelirlerinden finanse ediliyordu, bu gelirler mukataa olarak Abraham oğlu David adında bir Yahudi tarafından işletiliyor ve Sakız Kadısı tarafından denetleniyordu. Fermanda paranın hisar erlerinden bölük başı rütbeli Mustafa isimli bir asker tarafından nakledileceği de bildirilmektedir.¹⁵⁸⁰ Özetle ilk adımda idari/askerî amir yapılacak olan ödeme miktarını merkeze bildiriyor, buna bağlı olarak kadı bilgilendiriliyor, böylece finansman kaynağından daha önce belirlenmiş

¹⁵⁷⁶ BOA.**MAD**.d.12760, s. 18

¹⁵⁷⁷ BOA.**MAD**.d.12760, s. 12.

¹⁵⁷⁸ BOA.**MAD**.d.12760, s. 21.

¹⁵⁷⁹ Bu bildirim genellikle daha sonra fermanı geri getirecek olan bir adam vasıtasıyla oluyordu. Örneğin Sakız Deryabeyi Kaimimakamı Memi'nin, 1608 sonbaharında payitahta mühürlü bir defterle adam gönderdiği iki ayrı fermanla belirtilmektedir. Bk. BOA.**MAD**.d.4378, ferman 71, 80.

¹⁵⁸⁰ BOA.**MAD**.d.4378, ferman 84.

miktardaki bir tutarın serbest kalması sağlanıyordu. Bu arada merkez, ödemeyi yapacak ve onu nakledecek kişilerin kimliğini de açık suretle belirterek muhtemel aksaklıkların önüne geçmeye çalışıyordu.

6.3.3.3. Personel Maaş Miktarı

Eldeki veriler, askerlerin aldıkları ortalama ücretler ile kalelerin stratejik ehemmiyeti arasında doğal bir bağ kurulmasına olanak sağlayabilecek niteliktedir. Bu konuda dizdarların geliri şüpheye yer bırakmayacak kadar açıktır. Sonuçta daha fazla sayıda askere komuta eden bir dizdarın hiyerarşik olarak daha üst pozisyonda olduğunu tahmin etmek güç değildir. Öte yandan şu hususu belirtmekte yarar vardır: Kaledeki pozisyonlar “gedik” olarak tanımlanıyordu. Bir kalede söz gelimi 7 akçelik bir gedığın herhangi bir sebeple boş kalması hâlinde bu gedik 7 akçelik bir gedığı tasarruf etme hakkına sahip olan bir başka askere verilirdi. Dolayısıyla dizdar gediklerinin bu konuma tayin edilen askerden bağımsız bir geliri söz konusuydu. Büyük değişimler göstermiyordu. Bu durum geniş bir tarihsel aralıkta dizdarların gelirlerini kale bazında karşılaştırma olanağı sunmaktadır. Yine de gerçekçi bir yaklaşım için XVI. yüzyıl sonları ile XVII. yüzyılın başındaki durum paylaşılabılır (Çizelge 6.9).

Çizelge 6.9. Ege'deki Osmanlı kalelerinde görevli dizdarların geliri¹⁵⁸¹

Kale	Gelir (akçe)	
	Günlük	Yıllık
Rodos	70	24.780
Sakız	30	10.620
Midilli*	22,7	8.048
Narince	21	7.434
Mendirek	13	4.602
Palukasrı	12	4.248
Lindos	10	3.540
Andimahye	10	3.540
Pili	10	3.540
Bozcaada	10	3.540
Molivo*	9,3	3.300
Asiyab	9	3.186
Kalimnos	9	3.186
Köhne Rodos	8	2.832
Kefalos	8	2.832
Leryos	8	2.832

* taşıyan kalelerin dizdarlarının geliri yıllık bazda kaydedilmiştir.

¹⁵⁸¹ Verilerin derlendiği defterler için bkz. BOA.**TT**.d. 594, s. 37, 75; **MAD**.d. 62, v. 106a; **MAD**.d. 5228, s. 2, 25, 54, 57, 58, 63, 66, 71, 73, 81; **MAD**.d. 5683, s. 2, 46, 49, 51, 55, 65, 68, 69, 70, 73, 78, 80, 88.

Çizelge sarîh bir şekilde daha fazla personele komuta eden, dolayısıyla stratejik ehemmiyeti daha yüksek kabul edilen kalerin dizdarlarının daha yüksek gelir tasarruf ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu askerlerin elde ettikleri gelirin büyüklüğünü anlamak için karşılaştırma yapacak çok sayıda tarihsel kayıt vardır. Söz gelimi ocak nizamına göre 100 kişilik bir birliğe komuta eden yeniçeri yayabaşısı 24 akçe, başyayabaşı 25 akçe, sekban bölük başıları 10 akçe¹⁵⁸² yevmiye alıyordu. Kapıkulu süvarisi olarak bölüğe çıkan solaklar günlük 15 akçe alırlardı.¹⁵⁸³ Dolayısıyla Rodos, Sakız, Midilli ve Narince kalelerinin dizdarlığı askerî hiyerarşide oldukça önemli bir pozisyon olmalıydı. Bu aşamada dizdarın komutasındaki askere bakılabilir.

Hisar erlerinin ekseriyetle 5 - 6 akçe gündelik ulufeyi tasarruf ettikleri görülür. Bu tutar personelin üstlendiği istisnai bir vazifesi varsa artabilirdi. Personele tevcih edilen gediklerin gelirleri XVII. yüzyılın ilk çeyreğine kadar hemen hiç değişmemiştir. Bununla birlikte söz konusu tutarın imparatorluk genelindeki uygulamalarla benzerlik gösterdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Mısır'da hisar erleri 6 akçe, bölük başıları 7 akçe alıyordu.¹⁵⁸⁴ Yine de timarlı statüden ulufeli statüye geçiş yapan Palukasrı müstahfızları maaş iyileştirmesi elde etmişlerdi. Zira askerin maaşındaki değişim hesaplandığında gerçekleştirilen düzenlemenin asker lehine sonuçlar doğurduğu anlaşılmaktadır. Söz gelimi bir hisar erinin yıllık ortalama maaş maliyeti 1.413 akçeden (günlük 3,9 akçe) 1.442 akçeye (günlük 4,1 akçeye) çıkmıştır.

Nadiren de olsa gediklerin müştereken tasarruf edilebildiği de görülmektedir. Örneğin 1603'te, Leryoz Kalesi'nde Oruç [b.] Davud isimli askerin 7 akçelik gediği Mayıs 1604 itibarıyla Mehmed, Ramazan ve Ali isimli 3 kardeşe verilmişti.¹⁵⁸⁵ Aynı bölükte görev yapan İbrahim ve Yusuf kardeşler de müştereken babalarından miras kalan 7 akçelik *bevvab* gediğini tasarruf ediyorlardı.¹⁵⁸⁶ *Bevvâblık* gibi özel tanıma sahip başka gedikler de müştereken tasarruf edilebiliyordu. Örneğin 1630'larda ve 1640'larda Narince Kalesi'nin cebecilerinden Andon ve Yani 7 akçelik bir gediği

¹⁵⁸² *Kavanin-i Yeniçeriyan*, 57, 112, 144

¹⁵⁸³ Uzunçarşılı, İ.H. (1988), I, 225

¹⁵⁸⁴ Barkan, Ö.L. (1949), *Kanunlar*, 357.

¹⁵⁸⁵ *Ref'i becâyış-i Mehmed ve Ramazân ve Alî birâderân; arz-ı Mustafa mîr-livâ-yı Rodos fî gurre-i Muharrem sene 1013*. Bk. BOA.*MAD*.d. 6166, s. 73; d. 5683, s. 78.

¹⁵⁸⁶ İbrahim/ ve Yusuf/ ebnâ-yı Mehmed/[fî yevm] 7. Bk. BOA.*MAD*.d. 6166, s. 73; d. 5683, s. 78.

paylaşıyorlardı.¹⁵⁸⁷ Dolayısıyla bu iki İstanköylü zanaatkâr günlük sadece 3,5 akçelik bir gelire sahipti.

6.3.3.4. Ulufeli Personelin Maliyeti

Ege Adalarındaki Osmanlı kalelerinin personel maaşlarını karşılayabilmek için sürekli olarak ve düzenli bir şekilde nakit paraya ihtiyacı vardı. Bu kalelerin en ağır mali yükünü teşkil ediyordu. Personel sayısı ile maliyet arasında tabii bir ilişki söz konusuydu. Çizelge 6.10 ve 6.11’de yıl ve kale bazında ulufeli personel için her yıl yapılan ödemeler listelenmektedir.

Çizelge 6.10. Rodos, İstanköy, Leryos ve Kalimnos adalarındaki görevli ulufeli personele yapılan yıllık ödeme (akçe)

Tarih	Rodos		İstanköy				Leryos	Kalimnos
	Rodos*	Lindos	Narince	Andimahye	Pili	Kefalos		
1530	2.566.596	40.708	545.696	39.648	70.092	32.568	69.384	35.752
1574	2.216.614	40.002	549.722	90.976	41.416	30.796	40.000	31.488
1579	2.502.258	40.002	-	-	-	35.046	-	65.490
1606	2.059.926	46.020	602.508	119.298	58.764	58.056	56.640	44.958
1611	1.853.280**	40.000	706.328	117.792	61.948	57.284	44.848	31.168
1615	1.336.216***	40.000	715.992	116.464	66.196	58.056	46.260	43.450
1616	926.418****	37.168	-	-	-	-	-	-
1626	1.883.246**	37.168	753.528	123.192	70.800	56.640	39.648	38.232
1627	2.205.144**	40.700	753.528	123.192	70.800	56.640	39.648	38.232
1628	2.147.986	40.710	768.784	122.836	65.844	56.640	41.772	39.648
1631	2.228.430	40.002	988.722	105.138	73.986	51.684	37.878	30.090
1642	2.182.410	45.666	988.722	105.138	73.986	51.684	37.878	40.710

* Dış tahkimatlar da dâhil edilmiştir.

** Denizcilerin maaşları gösterilmemiştir.

*** Azebler ve denizcilerin maaşları gösterilmemiştir.

**** Sadece hisar erlerinin maaşları gösterilmiştir.

Bir yüzyılı aşan tarihsel süreç Şövalyelerden fethedilen adalardaki askerî harcamaların giderek ağırlaştığını ortaya koymaktadır. Bireysel bazda asker maaşlarının hemen hiç değişmediği koşullar altında bu artış esas olarak personel

¹⁵⁸⁷ *Andon ma' Yani cebeci* [fî yevm] 7. Bk. BOA.**MAD**.d. 7385, 55; *Andon zîmmi cebe ve Yani cebe ber-vech-i iştirâk fî yevm* 7. Bk. BOA.**MAD**.d. 4634, s. 56.

sayısındaki artışla ilgilidir. Nitekim özellikle Narince Kalesi'nin verilerinde çarpıcı bir şekilde görüleceği üzere XVII. yüzyılda, Narince'de konuşlu ulufeli personelin maliyeti giderek yükselmiş olması, kalenin varoşunu zamanla daha kalabalık bir birlikle müdfaa etme ihtiyacından ileri gelmiştir. Benzer bir tecrübeyi Sakız ve Bozcaada verileri üzerinden dile getirmek mümkündür.

Çizelge 6.11. Sakız, Midilli, Bozcaada ve Limni adalarındaki görevli ulufeli personele yapılan yıllık ödeme (akçe)

Tarih	Sakız	Midilli		Limni Palukasrı	Bozcaada
		Midilli	Molivo		
1574	585.428	130.208	-	83.190	93.810
1579	591.888	165.672	16	-	-
1590	568.840	-	-	-	-
1593-1595	-	-	-	78.797	92.732
1606	833.640	133.104	16	84.960	93.102
1611	814.547	133.396	-	74.299	98.279
1615	822.676	133.588	-	80.728	94.524
1626	815.061	138.937	15.388	-	168.148**
1627	815.641	138.766	-	-	168.148**
1628	833.871	137.484	15.388	-	163.786
1631	852.432	128.502*	-	-	173.460
1635-1636	802.508	150.804	6.726	101.598 (1635) 108.678 (1636)	173.460
1642	711.894*	145.494	6.726	118.236	155.406

* Defter eksiktir.

** Defterin tahrip olması sebebiyle verilerin bir kısmı okunamadığı için tahmini tutar belirtilmektedir.

Sakız, Midilli, Limni ve Bozcaada'daki durum Menteşe Adalarıyla uyum göstermektedir. Bununla birlikte Sakız ve Bozcaada kalelerinin persone giderlerinin XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren göz ardı edilemeyecek ölçüde arttığı görülmektedir. Bozcaada özelinde bu durumun sebebi olarak kalenin boğaz güvenliğinde artan önemi olmalıdır. İnebahtı Savaşı'nın ardından ağır yara alan Osmanlı donanmasının bölgedeki korsan faaliyetlerine yönelik mücadele etme kapasitesi azalmıştı. Sakız'da ise Floransalıların fantastik girişiminin yol açtığı tedirginlik askerî harcamalara yansımış görünmektedir. 15 yıllık bir süre zarfında personel maliyeti neredeyse yarı yarıya (%46,55) ağırlaşmış görünmektedir.

Sonuç olarak Rodos'tan Bozcaada'ya Ege'nin doğu yakasındaki askerî koridorun sadece yıllık personel gideri 1630'larda yaklaşık 5 milyon (sadece ulufeli personel maliyeti 4.798.106 akçe) akçeye ulaşıyordu. Günümüzden XVII. yüzyıla doğru bakınca akla tabii olarak şu soru gelmektedir: Kalelere hâkim olmanın ağır

bedelini ödemeye değer miydi? İşin aslı şu ki Ege, Doğu ile Batı'nın, Müslümanlarla Hristiyanların, hangi taraftan bakılırsa bakılsın *hak ile batılın* mücadele alanıydı. Kökleri Osmanlı Devleti'nden öncesine dayanan bu amansız rekabet, tarihî olarak Türkleri Ege Adalarını fethetmeye mecbur bıraktı. Zira *tabiat boşluk kabul etmez*. Osmanlılar adaları ele geçirmeseydi bu saha amansız rakiplerinin kontrolünde kalacaktı. Özetle başlangıçta adalar arasında kutsal nasibini arayan gözü pek korsanlar, zamanla Midilli'nin, Sakız'ın, Rodos'un hâkimi oldu. Levant'ın en işlek ticaret koridoru Türk egemenliğine böylece girdi. Kalelere hâkim olmanın bedeli tam da bu bağlamda ele alınmalıdır. Denizin her iki yanında, Mısır'dan Draç'a kadar Doğu Akdeniz kıyılarında kesintisiz hüküm süren Osmanlı Devleti, şüphesiz ticari faaliyetlerin yürütülmesi için daha uygun koşulları tesis edebilecek olanaklara malikti. Söz gelimi Şövalyeler Rodos'un sınırlı ekonomisine ve Venediklilerin gölgesi altında kurdukları uzak mesafeli ticarî ilişkilere dayanarak ne korsanlıkla ne de Osmanlı donanmasıyla etkili bir şekilde mücadele edebilirlerdi. Zira ürettikleri katma değer geleneksel bir donanma meydana getirmelerine müsaade etmedi. Bu durum korsanlığa daha fazla sarılmalarına ve bölgeyi daha da istikrarsızlaştırmalarına sebep oldu. Ancak şimdi bir tek hâkim ve bütün bir Levant ticaretinin cereyan ettiği toprakların tamamında kontrol sağlamış tek bir devlet vardı. Tüm bu ülkelerde tek bir muhatap, sorunların çözümünde başvurulacak tek bir merci bulunuyordu. Bir başka ifadeyle belki İstanköy'deki kalelerin sadece yıllık personel gideri 1.2 milyon akçeden fazlasına mal olsa bile bu kalelerin gölgesi altında ortaya çıkan refah, sınırsız bir ticari hacme olanak sağlıyordu. Kaleler sadece Türk egemenliğinin değil; ticaretin, huzurun ve refahın yani *pax Ottomana*'nın da teminatıydı. Adaların gelir-gider bilançoları bu noktada önemsizleşir. Görünenin ve askerî varlığa işaret eden kayıtların ötesine geçen bir değerın güvenlik ve istikdar üzerinden üretildiğini var saymak için elde yeterince tarihî kayıt mevcuttur.

6.3.3.5. Ulufeli Personelin Finansmanı

Ulufeli kale personelinin maaşlarının finansmanında kaynakların tayininde gelir kaynağının nakit ihtiyacını sürekli olarak karşılayabilecek keyfiyette olması belirleyiciydi. Kale personelinin maaşlarını finanse eden kaynak Osmanlı Devleti'ni bu sahaya çeken ticaret gelirleriydi. Rodos, Sakız ve Midilli gümrükleri nakit akışının düzenli olarak sağlanabildiği en yüksek kapasiteli gelir kaynaklarıydı. Yukarıda da

ifade edildiği üzere temel yaklaşım kale personelinin maaş giderlerini yerinde üretilen katma değerden karşılamaktır. Aşağıda Çizelge 6.12’de Ege’deki Osmanlı kalelerinde görevli ulufeli personelin maaşlarının finansman kaynakları gösterilmektedir.

Çizelge 6.12. Ege’deki Osmanlı kalelerinde görevli ulufeli personelin maaşlarının finansman kaynakları¹⁵⁸⁸

Tarih	Rodos		İstanköy	Sakız	Midilli	Palukasrı	Bozcaada
	Müstahfız	Azeban					
1574	Aydın Mukataası	Menteşe Mukataası	İstanköy Mukataası / İstaköy Tuzlası / Aydın ve Saruhan Mukataası	Sakız Mukataası	Midilli Gümrüğü	Limni Hassı Mukataası	Bozcaada Hassı Mukataası
1590	-	-	-	Sakız Gümrüğü	-	-	-
1611	Rodos Gümrüğü	Rodos mukataası	İstaköy Gümrüğü	Sakız Gümrüğü	Midilli Gümrüğü	Limni Hassı Mukataası	Bozcaada Hassı Mukataası ve Midilli dalyanı
1615	Rodos Gümrüğü	-	İstaköy Gümrüğü	Sakız Gümrüğü	Midilli Gümrüğü	Limni Hassı Mukataası	-
1626	Rodos Cizye Bedeli / Marmaris Gümrüğü*	-	İstanköy Mukataası	Sakız Gümrüğü	Midilli Gümrüğü	-	-
1628	Rodos Mukataası	-	-	Sakız Gümrüğü	Midilli Gümrüğü	-	Bozcaada Hassı Mukataası ve Koloz ¹⁵⁸⁹ Hassı Mukataası

* Sadece Rodos Kalesi topçularının maaşlarının finansmanında kullanılan kaynak belirtilmiştir.

Açıkça görülmektedir ki adaların savunmasının mali yükü yerinde üretilen kaynaklarla karşılanmıştır. Yine de bazı adalar kalelerde konuşlu birliklerin ihtiyaçlarını karşılayabilecek kapasitede değildi. Söz gelimi XVII. yüzyılda Bozcaada’nın sınırlı ekonomisi kalede görevli askerlerin maaşlarını karşılayabilecek katma değeri üretemiyordu. Midilli ve Koloz’un kaynaklarının bir kısmı da bu iş için

¹⁵⁸⁸ Verilerin derlendiği defterler için bk. BOA.*MAD*.d. 7093, s. 4-10, 13, 14-15, 18, 19, 20; *MAD*.d. 2224, s. 5; *MAD*.d. 15835, s. 7-10, 11-12, 13-16, 26, 27, 28, 29-30; *MAD*.d. 3975, s. 14-17, 20-23, 26, 30-31, 32; *MAD*.d. 12760, s. 10-14, 19-22, 40, 43-44; *MAD*.d. 7374, s. 14-17, 34-36, 49-50, 51, 52-53, 55.

¹⁵⁸⁹ Ege’nin kuzeyinde kendi adıyla anılan bir körfeze sahip iskân merkezi.

seferber edilebiliyordu. Bu durum bir bakıma Osmanlı Devleti için Bozcaada Kalesi'nin Bozcaada'dan elde edilen vergi gelirlerinden daha değerli olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Rodos ve İstanköy gibi kalabalık birliklerle müdafaa edilen adalarda zaman zaman komşu kıyılarda üretilen kaynakların seferber edilebildiği görülmektedir. Bu kapsamda finansman kaynaklarının bildirildiği icmal mevacic defterlerinin kayıt mantığı üzerine açıklamada bulunmak mümkündür. İcmal defterler esas olarak hangi askere ne kadar ödeme yapılacağını belirlemek amacıyla değil, şu sebeplerle düzenleniyordu:

- Kalelerdeki personel sayısını belirlemek
- Kalelerdeki personel sayısını belirleyen görevliyi kayıt altına almak
- Kalelerdeki personel için yapılacak ödemeyi hesaplamak
- Kalelerdeki personel için yapılacak ödemenin kaynağını kayıt altına almak
- Kalelerdeki personel için yapılacak ödemede kullanılacak kaynaktan para aktarılacağına ilişkin yazışmalar yapıldığını kayıt altına almak
- Kalelerdeki personelin maaşlarını taşıyacak olan görevliyi kayıt altına almak

Sonuç olarak icmal defterler işleyişe ilişkin aşamaların kontrol edildiği, mali kaynakların serbest bırakıldığına dair açıklamaların yapıldığı maliye bürokrasisi tarafından üretilmiş belgelerdi. Kullanılacak olan mali kaynaklar bir kale ile ona bağlı tahkimatları bir çeşit ünite kabul edilerek belirleniyordu. Marmaris Kalesi, Rodos Kalesi'ne bağlı kabul edildiği için Aydın ve Menteşe mukataasından elde edilen geliri Rodos ile bağlı kalelere konuşturılan askerlerin maaşlarının ödenmesinde yararlanılması şaşırtıcı değildir. Sonuç olarak kaleler savunmakla yükümlü oldukları sahanın kaynaklarıyla işler tutuluyordu. Yine onlara hâkim olmanın bedeli ağırdı. Bu, Osmanlı fetihlerinden önce de farklı değildi.

Adalar yalnız askerlerin maaşlarını karşılamakta değil, üzerinde yaşayan halkları beslemekte bile yetersiz kalabiliyordu. Rodos'ta Şövalyeler, korsan baskınları ve olası Türk saldırılarına karşı olduğu kadar kıtlığa karşı da hazırlıklı olmak zorundaydı.¹⁵⁹⁰ Dahası XIV. yüzyılda Rodos Şövalyeleri ihtiyaç duydukları askerî malzemeleri Venedikliler mağrifiyle adaya getiriyorlardı. İnşa edecekleri gemiler için de Venedik tersanelerini kullanıyorlardı. Dolayısıyla mali anlamda

¹⁵⁹⁰ Brummett, P. (1993), 519.

Venedik'in kontrolü altındaki tedarik zincirine ve ilişkiler ağına muhtaç hâle gelmişlerdi.¹⁵⁹¹ 1499-1501 yılları arasında cereyan eden çatışmalar sırasında Rodos Şövalyelerinin, Osmanlılara karşı oluşturdukları filonun masraflarını karşılamaları mümkün değildi. Papa ve Avrupa'daki krallar nezdinde gerçekleştirdikleri yardım talepleri karşılık bulmadı; yalnız Venediklileri, Osmanlılarla girdikleri savaşta yardımcı olma vaadiyle ikna edebildiler.¹⁵⁹² Sonuçta adaları merkezine alan bir dinî-siyasi organizasyon olarak Tarikat'ın kaynakları ne tek başlarına adalar halklarını beslemeye ne ihtiyaç duydukları silahları edinebilmelerine ne de dayanacakları bir donanmanın maliyetini karşılamaya kâbildi. Ege'de askerî anlamda varlık göstermek Rodos ve İstanköy ya da salt stratejik ehemmiyeti açısından önemli olan Bozcaada'yı kontrol etmek geniş ve çeşitlendirilebilir finansal kaynakların seferber edilebilmesiyle mümkündü. Dolayısıyla kalelerin dâhil olduğu bir savunma kurgusunun getirisi ancak Levant ölçeğinde cereyan eden ticari faaliyetler ya da Akdeniz ölçeğinde yürütülen donanma operasyonlarıyla ölçülebilir. Özetle kaleler savaş için değil, düşmanı caydırmak, onu savaşmamaya ikna etmek dolayısıyla barış koşullarını muhafaza etmek içindi. Nihayetinde savaş, ticareti baltalar, ticari hacmi daraltır.

Şövalyeler bu gerçeği iyi idrak edememiş ya da kaçınılmaz olarak sürekli savaşlara, çatışmalara sürüklenmişlerdi. Şövalyeler kontrol altında tuttıkları sahadaki askerî operasyonlarını ve tahkimatlarının yüksek maliyetli tadilat ve tamiratını sınırlı iş gücü ve mali kaynakla gerçekleştirmek zorundaydılar.¹⁵⁹³ Tarikat'ın Ege'deki mülkleri, XIV. yüzyıl boyunca artan Türk korsanlığının baskısı altındaydı. Papalık ve Venedik'in Balkanlar ve Yunanistan'ı içine alan kapsamlı politikalarının ikincil derece bir unsuru hâline itilmişlerdi. Aradıkları çıkışı Yunanistan'ın sağlayabileceği insan ve mali kaynakta arayarak Osmanlıların Balkanlar ve Yunanistan'daki ilerleyişini durdurmaya çalışan oluşumların içinde kendilerine alan açmaya çalıştılsa da 1349'dan itibaren geliştirdikleri açılımlar da akamete uğradı. Venediklilerin gölgesinde kârlı Levant ticaretinden de yeterli pay alamıyorlardı. Venedikiler barış döneminde doğrudan Türk limanlarını kullanıyorlardı. Hava koşullarının elverişli olduğu günlerde ise Venedik gemileri Girit

¹⁵⁹¹ Luttrell, A. (1958), 199.

¹⁵⁹² Brummett, P. (1993), 520.

¹⁵⁹³ Heslop, M. (2008), 194.

limanlarından yararlanıyordu.¹⁵⁹⁴ Tarihin hâkimlere dayattığı ampirizm bir şekilde barışın korunması gerektiğini ortaya koyuyordu. Nitekim Çizelge 6.12’de de gösterildiği üzere Rodos ve İstanköy’ün savunma giderleri, Kıbrıs’ın Fethi ve İnebahtı Deniz Savaşı’nın ardından ortaya çıkan koşullar altında çevre karalardan elde edilen kaynaklarla karşılanmıştı. Sonrasında her iki adanın da kaynakları kalelerin finansmanı için yeterli katma değeri üretebilmiştir. Osmanlı Devleti, kalelere bölgedeki mali kaynakları güvence altına almak ve denetleme sorumluluğu yüklemişti. Sonuçta kalelerin finansman giderleri de güvence altına alınan bu kaynaklardan sağlanmıştı.

¹⁵⁹⁴ Luttrell, A.T. (1958), 198, 201.

7. SONUÇ

Ege'deki Osmanlı kalelerindeki askerî yapılanma esas olarak imparatorluk genelinde görülen teşkilatlanmanın bir devamı niteliğindedir. Öncelikle insan kaynağı kullanma stratejilerinin Ege'de de tatbik edildiği görülmektedir. Söz gelimi Fatih Dönemi'nde kalelere yeniçerilerin kısa süreliğine yerleştirilmesi, ardından yaygın bir şekilde yerli kullarının istihdam edilmesi bu hususun en göz ardı edilemez örneklerinden biridir. Öte yandan bu sahadaki kalelerin genel teşkilatlanma modeline uyum göstermesi, imparatorluğun hemen her yerine görülen sorunların Ege'de de meydana geleceğini ortaya koymaktadır. Sonuçta gediğini haksız yere kaybeden askerlerle görevini layıkıyla yerine getirmeyen dizdarla burada da karşılaşılıyordu. Yine de içine donanmanın da dâhil olduğu savunma kurgusu bölgedeki Osmanlı egemenliğini etkili bir şekilde Girit Seferlerine değin korumayı başarmıştı. Kaleler ve burçlarında nöbet tutan neferler üzerlerine düşen sorumluluğu yerine getirmiş gibi görünüyordu.

Kalelere yüklenen fonksiyonların yerine getirilmesinde askerlerin tabii olarak hayati bir rol üstlendiği görülmektedir. Eldeki belgeler, personeli kaleleri merkeze alan organizasyonun bir parçası olarak konumlandırmaktadır. Bu durum bir bakıma bürokratik olarak erden dizdara kadar olan hiyerarşide kale personeline yönelik yaklaşımı gözler önüne serer. Yine de kariyeri için çabalayan, suç işleyen ya da sayım döneminden önce çeşitli gerekçelerle gediğini kaybeden askerlerin birey olarak kayıtlardaki yerini aldığı görülür. Çoğu hem babasından devraldığı askerlik mesleğinin hem de kalenin içine doğar. Hiç şüphesiz hisar eri, kaleyi “memleket” olarak tasavvur ediyordu. Çocuk yaşta babasının cebesini sırtına geçiren bir hisar eri, yeterince şanslıysa, ailesiyle birlikte ellili yaşlarına kadar kalede gerçek anlamda bir ömür geçiriyordu. Söz gelimi 1570 - 1590 yılları arasında Ege'deki kalelerde görev yaptığı belgenebilen yaklaşık 2.500 personelin ortalama hikâyesi bundan ibaretti. İdeal koşullar altında kalenin mekânsal hudunun ötesine ya da adanın doğal olarak belirlenmiş sınırlarının dışına ancak askerî ya da idari görevlerle çıkabiliyordu. Nöbet tuttuğu burcun birkaç konak ötesinde muhteris müteşebbisler ihracı yasak ürünlere erişmeye çalışıyor, pervasız korsanlar koylarda gizlice dolaşıyordu. Hisar erinin denizin ortasında aynı kara parçasını paylaştığı gayrimüslimlerden bazıları, düşmanları adaya davet edebiliyordu. Sonuçta, Erken

Modern Dönem’de Osmanlı Ege’sinin dinamik toplumsal yapısı kul oğullarından mürekkep hisar erlerini de bağrına basmıştı. Yeniden kurgulanan toplumsal alan Barbaros Hayreddin Paşa gibi cesur ve mahir denizcilerin yetişebileceği mümbit bir ortam meydana getirmişti. Tahkimatların, silahların, askerlerin ve onların savunmakla yükümlü tutuldukları topraklarda yaşayan insanların dâhil olduğu bu yeni toplumsal ortam, Ege’deki Osmanlı hâkimiyetinin tesisi ve sürdürülmesinde kalelerin bir başka yönünü teşkil ediyordu.

Ege’deki Osmanlı kaleleri savunma ağının yalnız bir ayağını teşkil ediyordu. Bu yargı stratejik yaklaşımı yansıtan verilere isnat etmektedir. Özellikle kalelerde bulundurulmuş asker sayısının tehdit algısına dayalı olarak değişmesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Daha somut bir ifadeyle, Rodos ve İstanköy’deki kalelere bakıldığında İnebahtı Deniz Savaşı’ndan sonraki süreçte personel sayısının artırılmasına karşılık, XVII. yüzyılın başlarından itibaren belli bir seyre kavuşması örnek olarak gösterilebilir. Dolayısıyla merkezî yaklaşımın meydana getirdiği reaksiyonu kalelerde gözlemlemek, bunları aynı zincirin halkaları gibi görmeye müsaade etmektedir.

Osmanlı Devleti’nin bir Akdeniz imparatorluğu olarak stratejik hedefleri uğrunda hizmete koştuğu en önemli araç donanmaydı. Bu husus esasen, Ege’deki Osmanlı kalelerini “deniz kaleleri” olarak tanımlamaya müsaade eden tarihsel konteksi yansıtmaktadır. Kaleler, donanma operasyonlarının en önemli bileşenlerinden biriydi. Öncelikle kaleler donanmanın etkili ve yetişmiş insan gücünü teşkil eden derya beylerinin idari yetki alanına terk edilmişti. Derya beylerinin gemilerini donatmak için elde ettiği gelirin kaynakları yine kalelerin savunduğu bölgeye emanet edilmişti. Dahası Rodos Kalesi donanmanın en önemli lojistik üssü olarak görev yapmıştı. Kaleler donanma operasyonlarında istifade edilen cenkçilerin de karargahı olarak hizmet vermişti. Tarihî gerçekler kaptanpaşanın karar alma süreçlerinde kaleleri deniz gücünü destekleyen bir pozisyonda konumlandığını göstermektedir. Denizcilerin kontrolünde, onların ihtiyaçlarına göre teşkilatlandırılan ve kaynakları seferber edilen bu yapılar, tam da bu bağlamda “deniz kaleleri” olarak tanımlanabilir.

İçinde iyi eğitilmiş, gözü pek ve mahir askerler bulunsa bile bir kale için personel kadar ehemmiyeti haiz bir başka bileşen mahzendi. Kalelerin odak noktasında bulunduğu idari mekanizmanın iyi bir şekilde işlemediği durumlarda sorunlar önce mahzende baş gösteriyordu. Kalede depolanan silahlar olmaksızın tahkimatın askerî fonksiyonunu sürdürmesi beklenemezdi. Eldeki kayıtlar kalelerde envanter yönetimi konusunda bazı sorunlar yaşandığını gösterse de esasen Ege'deki kalelerin Osmanlı Devleti'nin lojistik ikmal, askerî sanayii ve geniş çaplı operasyonlarının bir parçası olduğunu göstermektedir. Ege'deki Osmanlı kaleleri Akdeniz genelinde görülen ve çağın en gelişmiş harp aletleriyle donatılmış, mahzenlerine bu savaş aletleri için ihtiyaç duyulabilecek maddeler sevk edilmişti.

Akdeniz'deki Osmanlı Devleti'nin stratejik hedefleri dâhilinde kalelerin işlevsel kalabilmesi, çağın gereği olarak gelişmiş silahların sürekli olarak envanterde tutulmasına bağlıydı. Kayıtlar, başta hem sahra hem de kuşatma topu olarak kullanılabilmesi bakımından çok yönlü olan *darbzen*, *pirangi*, *şakalos* gibi hafif ve orta ağırlıkta topların kalelere konuşlandırıldığını ortaya koymaktadır. Bunlara ek olarak *bacaloşka* ve *şayka* gibi ağır muhasara topları da kalelerin burçlarında bulunduruluyordu. Özetle Macar hududunda, Orta ve Batı Akdeniz'de yüzleşilen düşman ordularının kullandığı en gelişmiş silahlar kalelerde de bulunuyordu.

Bir kaleyi güçlü ve etkin kılan unsurların başında devamlı suretle yürütülen bakım işleri geliyordu. Yüksek bir organizasyon becerisi sergilenmeden kaleleri işler vaziyette ve her an yüzleşebilecekleri tehditlere karşı ayakta tutmak mümkün değildi. İyi komuta edilen bir kale hakkında temel mali süreçleri yansıtanlar (örneğin mevacic defterleri) dışında yeni belgelerin üretilmesi beklenemezdi. Dolayısıyla bir kalenin genel işlevlerini ilgilendirmeyen meseleler hakkında sürekli olarak merkezle taşra arasındaki yazışmaların konusu hâline gelmemesi beklenirdi. Aksi bir durum kalenin iyi yönetilemediğinin işareti olarak kabul edilebilirdi. Örneğin Midilli Kalesi, XVI. yüzyılda saldırı atlatmış olmasına rağmen iyi bir şekilde yönetilememiş, cephaneliğindeki hayati savaş aletleri zarar görmüş, hazinesinden şaibeli bir şekilde parası eksilmiş, kıymetli evraklarından bazıları kaybedilmiş bir kaleydi. Mahzeninde tutulan küskü, kürek, külünk, kazma ve nacak gibi binden fazla alete rağmen bakım ve onarımı etkili bir şekilde yürütülemediği. Eldeki insan kaynağı verimli kullanılamamıştı. Midilli Kalesi örneği, mevcut tarihsel verilerin nitelik itibarıyla

organizasyonun detayları ile işleyişe ilişkin aksaklıkların birlikte ele alınmasına izin verdiğini göstermektedir.

Geleneksel Osmanlı-Türk siyaset felsefesinde, askerî harcamalar bağlamında “iyi bir ordu için dolu bir hazineye ihtiyaç vardır” yargısı benimsenmiştir. Gerçekten de finansman kaynağı ile askerî ihtiyaçlar arasında kurulan ilişki kalelerde tutulan askerî birliklerin büyüklüğü arasında öyle bir bağ meydana getirmiştir ki askerî harcamaların yükünü üstlenen idari ünitenin iktisadi anlamda kalkınması sağlanmadan askerî harcamaların arttırılmadığı görülmektedir. Limni’de tecrübe edilen tarihsel süreç bu hususun belki de en müşahhas örneklerinden birini teşkil eder. Adanın artan gelirlerine paralel olarak kaledeki asker sayısı da arttırılmıştır. Öyle ki kale Orta Çağ’dan beri tüm mimari özellikleriyle yerinde durmaktadır. Mekânsal olarak savunmakla yükümlü tutulduğu saha değişmemiştir. Dolayısıyla Ada’nın vergi geliri 1490’da takriben 100.000 akçe iken asker sayısının 19 olmasına karşılık, 1519’da vergi geliri takriben 262.000 akçeye çıktığında personel sayısının 51’e yükselmesi (yukarıda Çizelge 6.7), finansman kaynağı ile askerî ihtiyaçlar arasında kurulan dengeyi yansıtmaktadır.

İmparatorluk maliye bürokrasisi, askerî harcamaların finansmanı için ortaya koyduğu çabayı sürekli olarak sarf etmesi gerekiyordu. Bu sayede ortaya çıkan belgeler, sadece askerî potansiyelin tespiti için değil, aynı zamanda finansman ile stratejik hedefler arasındaki uyumluluğun da anlaşılabilmesini sağlamaktadır. Buna göre, yerinde üretilen katma değer, askerî harcamaların temel finansman kaynağı olarak sermaye ediliyordu. Bu durum kalelerin, Osmanlı Devleti’nin Akdeniz ölçeğindeki rakiplerine karşı XV. yüzyıl ortalarından itibaren bilinçli bir şekilde inşa ettiği yayılmacı politikasının dayanakları arasında yer aldığını göstermektedir. Söz gelimi Midilli’nin mukataa gelirleri hem Midilli’deki kalelerde görev yapan ulufeli personelin hem de Bozcaada’daki personelin maaşlarını karşılıyordu. Sakız’ın işlek limanından elde edilen gelirlerden yalnız kalede görevli askerlerin maaş giderlerinin karşılanmasında değil, aynı zamanda ihtiyaç duyulması hâlinde kalenin onarılmasında da yararlanılıyordu. Rodos ve Narince kalelerinin finansman yükü ise odak noktasında bu iki kalenin yer aldığı savunma kurgusuyla emniyet altına alınmış olan sahaya yüklenmişti. İmparatorluk, kalelerin dolaylı ekonomik etkilerinden verimli bir şekilde yararlanmıştı. XVII. yüzyılda dahi canlılığını korumakta olan

Levant ticaretinin en önemli koridorunu (İstanbul - İskenderiye) güven altında tutarken, bu bölgedeki doğal düşmanlarını (Katolik Latin güçler) da uzaklaştırmıştı. Girit Seferlerine gelinirken stratejik hedeflere ulaşılmış, kaleler üzerlerine yüklenen sorumlulukların üstesinden gelebilmişti.

Erken Modern Çağ'da Ege, haritada görüldüğünden çok daha büyük bir yerdi. Bu coğrafyanın hemen her köşesinde Osmanlı egemenliğinin toplumsal yansıması farklı şekillerde kendini hissettiriyordu. Söz gelimi Boğazönü adalarında halklar Osmanlıları adalarına davet etmişti. Midilli'de halk, kızlarının Müslüman hâkimlerin temsilcisi konumundaki askerlerle evlendirmeye razı olmuştu. Adaların bu kadim sakinleri modern insanlardan çok farklı beklentilere sahipti. Kısa yoldan zengin olmak, daha geniş mülklerde yaşamak ya da memleketlerinin büyük sermayeli yatırımlara ev sahipliği yapması gibi arzularla hareket etmiyorlardı. Kafalarında ne zamana tarihleneceği belirsiz bir ideal düzen vardı. Bu düzen yalnız huzur vaad ediyordu. Korsan saldırılarının, düşman baskınlarının olmadığı bir hayat düşünüyorlardı.

Kaleler Osmanlı varlığının koruyucusu olarak düşmanların önüne çekilmiş bir set gibi görünse de reayanın Türk egemenliğini onaylamasının belki de en etkili yoluydu. Tarihsel kayıtlar, halkın devlete yönelik rızasının güvenlik ihtiyacının karşılanmasından beslendiğini açık şekilde ortaya koyacak keyfiyettedir. Sakız'ın kırsalında mastika hasat eden köylüler bir araya geldiklerinde karşılarında bütün ihtişamıyla dikilmiş kalelerin altındaki ejderha yuvalarından bahsetse de Narses ve Basileus gibi atalarının kanla kutsanmış ve çelik kuşanmış efsane komutanlarını değil, adeta hiç hareket etmeyecekmişcesine donmuş bir dünyada var olmayı hayal ediyorlardı. Daha temel ihtiyaçları vardı. Sadece güvenli bir ortamda yaşamak istiyorlardı. Bunun için adalılardan bazıları, sıcak yataklarını her sabah terk edip ıssız enginlikten çıkıp gelmiş korsanlara yataklık edebilecek kuytu köşeleri kolaçan etmeyi, Türklerle birlikte at sürüp gündüz ve gece ufku taramayı göze alabiliyorlardı. Türk egemenliğinin müdafaası için tehlikeye atılmaya, hiçbir maddi gelir elde etmeyi ummadan binlerce top mermisi imal etmeye gönüllü oluyorlardı. Sonuçta "dünya" diye bildikleri büyük ölçüde Akdeniz'den ibaretti ve bu dünyanın yarısından çoğu Roma İmparatorluğu'nun başkentinde hüküm süren padişahın kontrolündeydi. Ödedikleri vergilerin ve sundukları fedakarlıkların karşılığında talep ettiklerini

alıyorlardı. Tüm bu “alış-veriş” bir adalının gözünden oldukça adil bir takas gibi görünmektedir. Arzu ettikleri ile elde ettikleri arasındaki somut bağı devasa cüssesiyle karşılarında dikilen yüksek surlarda, ateş kismaya hazır burçlarda, topların gölgesinde günvele yatan çekdirilerde ve kalyonlarda görüyorlardı. Yeri gelince o gemilerde kürekçilik yapıyor, Osmanlı denizcilerine klavuzluk ediyorlardı. Özetle kaleler, hiç değişmemesini umdukları dünyayı koruyordu. Adalarına *pax-Ottomanayı* taşıyor ve onu güvence altına alıyordu. Belki de içinde Osmanlı askerinin bulunmadığı kalelere ev sahipliği yapan adalardaki dindaşlarının acınası hâlini aralarında dillendiriyorlardı. Yine de bu anlatılanlar fazlaca idealize edilmiş bir bakış açısını yansıtıyor olabilir.

Tarihî kayıtlar adalılardan bazılarının açık şekilde düşmanla işbirliği yapabildiğini, korsanları Müslüman komşularının evlerine kadar soktuklarını, camiiler başta olmak üzere Müslümanlara ait kamu binalarını yağma edebildiklerini göstermektedir. Adalılar için hiçbir koşul altında güvenlik ihtiyacı önemsiz kabul edilemeyecekse de içlerinden bazıları kendileri gibi ve en az kendileri kadar adalı olan Müslümanların mallarına açık şekilde göz dikebiliyordu. Özetle insan doğasına ait dürtülere bağlı olarak bir tarafta güven ve huzur içinde yaşamak isteyenler, diğer tarafta da daima daha fazlasını, hangi yolla olursa olsun, elde etmek isteyen, suç işlemeye mütemayil kişiler bulunuyordu. Hayatın bu ari gerçeğiyle Erken Modern Ege’sinde de karşılaşmak mümkündü. Dahası payitahtın perspektifinden adaların sakinleri güvenlik zaafı olarak da görülebiliyordu. Sakız’a yönelik Napoli Baskını’ndan sonra böyle olmuştu. Sakız’daki askerî bürokrasi ve daha yüksek rütbeli karar alıcılar ortaya çıkan güvenlik zaafiyeti karşısında yüzyıllardır Sakız Adası’nın merkezinde yaşamakta olan Latinleri, şehirden sürmüşlerdi. Kısa süre sonra da Yahudiler aynı akıbeye uğrayacaktı. Her ne olursa olsun kalelerin yalnız varlığı, adalar halklarının bu tahkimatları var etmek ve ayakta tutmak için ortaya koydukları fedakarlıkların en somut tarihî kanıtıdır. Gerisi zaten Osmanlı bürokrasisi tarafından etkili bir şekilde belgelenmiştir. Özetle Ege’deki Türk egemenliğinin dayanağı olarak kaleler, askerî olduğu kadar toplumsal etkilere de sahipti ve devletle halkın en önemli temas noktalarından birini teşkil ediyordu.

Adalardaki ahali Rodos, Sakız, İstanköy, Leryos ve Kalimnos'ta Osmanlı Devleti'nin adalardaki varlığını elleriyle tamir ettiler. Kaleler, adalı halklar için yalnız tehlikelerden sakınmak için ardına sığınılacak bir yapı değildi, aynı zamanda tehlikelere karşı ayakta tutulması ve bir anlamda korunması gereken bir organizmaydı. Ancak mali kaynaklar olmadan tek başına adalıların emeğinin hiçbir değeri yoktu. Ege'nin ihtişamlı tahkimatları büyük yatırımların ürünüydü. Şöhreti tüm Akdeniz sathına yayılmış olan Rodos'un surları büyük üstatların kişisel servetlerini yutmuştu. Dahası başlı başına Rodos'un kaynaklarıyla inşa edilemeyecek kadar kapsamlı ve karmaşıktı. Şövalyelerin düşmanlarına karşı varlıklarını sürdürmeleri kalelere, kalelerin inşası ise Batı Hristiyan aleminin alicenaplığına bağlıydı. Osmanlıların politikaları ise çok daha büyük ölçekliydi. Macar hududu ve Doğu Anadolu'da daha büyük kale komplekslerinin inşası için muazzam kaynaklar seferber ediliyordu. XVII. yüzyıl ortalarına kadar Ege'deki kaleleri büyük bir dönüşüme uğratacak keyfiyette bir yatırım asla gerçekleştirilmedi.

Kalelerin rolü yalnız genel stratejik plan içinde anlaşılabilir. Ancak böylesi bir sorgulamaya girişmeden evvel, mekansal olarak kalelerin yeterliliği ve ne gibi maksatlarla, hangi tarihsel koşullar altında inşa edildiklerini anlamak gerekmektedir. Böylece kalelerin yaşayan, değişen ve dönüşen organizmalar olarak Osmanlı egemenliğinin başlangıcına kadar olan süreçte geçirdiği tekâmül net bir şekilde ortaya konulabilir, Osmanlı Devleti'nin kalelerden beklentisi anlaşılabilir. Kalelerin rolünü ortaya koyma girişimi ancak XVII. yüzyıla kadar olan süreçte Osmanlı Devleti'nin politik hedefleri bağlamında gerçekleştirilebilir. Açıkça görülmektedir ki kalelere Ege'deki Osmanlı egemenliğinin kuruluş sürecinde, imparatorluk erkini bölgeye taşıma, merkezî otoriteyi pekiştirme, bölgedeki deniz taşımacılığını denetim altına alma, donanma operasyonlarını destekleme sorumluluğu yüklenmişti. Bir başka ifadeyle düşmanı surların önünde nihai bir şekilde durdurma ya da düşman tehdidini sona erdirme gibi Orta Çağ'a ait beklentiler söz konusu değildi. Osmanlı Devleti'nin bir "Akdeniz imparatorluğu" olarak politik hedefleri dikkate alındığında, Ege'nin müdafaasının Rodos Kalesi burçlarının önünde ya da Sakız Kalesi hendeklerinin dibinde değil, Kuzey Afrika'da, İspanya kıyılarında, Nice'te ya da Malta'da başladığını ifade etmek pek de iddialı olmayacaktır.

Ege Adaları'nın fetih sürecine ilişkin tarihî anlatı, kalelerin açık şekilde jeopolitik gelişmelerin bir sonucu olarak el değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Rodos Şövalyeleri'nin "kutsal" direnişi bir kenara bırakılacak olursa adaların hâkimleri Osmanlı donanmasına boyun eğmekten başka seçenekleri olmadığını görerek kalelerini teslim etmişlerdi. Neydi bu jeopolitik gelişmeler ve nasıl bir politik denklem ortaya çıkarmıştı? Doğrusu bu sorunun cevabı XIX. yüzyıl başlarına kadar değişmeyecek bir alternatifsizlik hâline işaret etmeyi gerektirmektedir. Boğazönü Adaları, İstanbul'un Fethi'nden önce Bizans'ın gevşek egemenlik bağlarının sürdürüldüğü son adalardı. Fetih, bölgeyi öylesine kaçınılmaz bir belirsizliğe sürükledi ki bu adalar grubunda yaşayan ve tarihin edilgen bir unsuruna indirgenmiş olan halklar seçim yapmak zorunda kaldılar. Metin Palaiokastron bu şekilde Osmanlı kontrolüne girdi. Midilli'deki Gatteluso varlığına II. Mehmed'in esasen "gövde gösterisi" son verdi. Yüzyıllardır surları berkitilen Midilli ve Molivo kaleleri direniş göstermeden düştü. Derin hendekleri, muazzam büyüklükte bir alanı savunmak üzere tasarlanmış burçları ve surlarıyla Sakız Kalesi, adeta bir oldubitti ile el değiştirdi. Özellikle Rodos'un Fethi'ne değin bölgedeki kaleler Osmanlı egemenliğinin kök salmasına yardım etti. Kaleler, Türk egemenliğinin kuşatıcı, kapsamlı, iyi örgütlenmiş yapısı içinde alternatifsiz hâle gelmesine hizmet etti. Alternatifsizlik hâli Ege'deki Osmanlı varlığının devamını sağladı ve XIX. yüzyıl başlarına kadar esasen hiç değişmedi. Özetle kaleler gücünü duvarlarından, bedenlerinde nöbet tutan askerlerden ya da burçlarına konuşlandırılmış toplardan değil, Osmanlı Devleti'nin kendisinden, onun başta insan olmak üzere kaynaklarını organize etme becerisinden alıyordu. Burada anlatılan kaleleri işler ve güçlü tutmak için ortaya konan çabanın belgelere yansıyan hikâyesidir.

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

1.1. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi (BOA)

Mühimme Defterleri Tasnifi (**A.DVNSMHHM.d.**): 4, 5, 7, 8, 9, 10, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 22, 23, 24, 26, 27, 29, 31, 33, 34, 35, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 48, 49, 52, 53, 55, 58, 61, 64, 67, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 93, 98, 99, 102.

Mühimme Defterleri Zeyli Tasnifi (**A.DVNSMHHM.ZYL.d.**): 7, 18.

Ali Emîrî IV. Mehmed Tasnifi (**AE.SMMD.IV**): 33/3814.

Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Cebhane-i Amire Eminliği Tasnifi (**D.BŞM.CBH.**): 18440, 18461.

Yeniçeri Kalemî Defterleri Tasnifi (**D.YNÇ.d.**): 33671.

Haritalar Tasnifi (**HRT.**) 264, 1743, 2523.

İbnülemin Askeriye Tasnifi (**İE.AS.**): 3/226.

Kâmil Kepeci Defterleri Tasnifi (**KK.d.**): 52, 63, 74, 300, 301, 4878.

Maliye'den Müdevver Defterler Tasnifi (**MAD.d**): 34, 62, 164, 233, 878, 2224, 2227, 3975, 4378, 4634, 5228, 5683, 6004, 6166, 6404, 7068, 7093, 7186, 7365, 7374, 7385, 12760, 15835, 17815, 17959, 23341.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri Tasnifi (**TS.MA.d.**): 3646, 7290, 8288, 10215.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı Tasnifi (**TS.MA.e.**): 558/21, 584/43, 856/4, 856/43, 1069/10, 1072/32, 8112/1.

Tahrir Defterleri Tasnifi (**TT.d.**): 25, 75, 196, 261, 264, 307, 367, 434, 594, 598, 635, 640, 797, 800, 872, 886.

1.2. Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü (TKG)

Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tapu Tahrir Defterleri Tasnifi (**KK.TTd**): 141.

1.3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı (İBB Atatürk Kitaplığı)

Kartpostal Kataloğu (Krt.): 017269.

2. Yayımlanmış Arşiv Belgeleri

“Kânûnnâme-i Cedîd” (Çev. S. Pulaha, Y. Yücel) (1988). **I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları**. Ankara: TTK Basımevi, 49.

12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979 / 1570–1572) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> (1996) H. O. Yıldırım, V. Atik, M. Cebecioğlu vdğr. (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, II.

3 Numaralı Mühimme Defteri, 966-968/1558-1560 (1993), N. Aykut, İ. Bostan, M. Cebecioğlu v.dğr. (Haz.), Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972/1564-1565) <Özet-Transkripsiyon ve İndeks> (1995), H. O. Yıldırım, V. Atik, M. Cebecioğlu v.dğr. (Haz.), Ankara: Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

7 Numaralı Mühimme Defteri (975-976 / 1567–1569): Özet-Transkripsiyon-İndeks (1999), H.O. Yıldırım, V. Atik vdğr. (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivleri Genel Müdürlüğü.

75 Numaralı Gelibolu Livâsı Mufasssal Tahrîr Defteri (925/1519) <Dizin ve Transkripsiyon> (2009). A. Sivridağ, A. Özkılınç vdğr. (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, I.

82 Numaralı Mühimme Defteri (1026-1027 / 1617-1618) <Özet - Transkripsiyon - İndeks ve Tıpkıbasım> (2000). H. O. Yıldırım, V. Atik, M. Cebecioğlu vdğr. (Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

85 Numaralı Mühimme Defteri, (1040-1041 (1042) / 1630-1631 (1632)) < Özet - Transkripsiyon - İndeks> (2002). H. O. Yıldırım, V. Atik, M. A. Birinci v.dğr.

(Haz.). Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını, 268.

Akgündüz, A. (1992). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VIII: Kanunî Sultan Süleyman Devri Kanunnâmeleri / Kanunî Devri Eyâlet Kanunnâmeleri**. İstanbul: Anka Matbaası.

Akgündüz, A. (1994). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri, VIII: III. Murad Devri Kanunnâmeleri**. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Akgündüz, A. (1996). **Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri**, 9 (I. Ahmed, I. Mustafa ve II. Osman Devirleri Kanunnâmeleri (1012/1603 - 1031/1622)). İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı.

Alexander, J.C. (1994). "Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, circa 1500 - circa 1600" (Yeniden Basım/Atina), Doktora Tezi, New York: Columbia University.

Gökbilgin, M. T. (1964), "Venedik Devlet Arşivindeki Vesikalar Külliyyatında Kanunî Sultan Süleyman Devri Belgeleri". **Belgeler**, I/2, 122.

Kaçak, A. (2014) **12 Numaralı Mühimme Zeyli (H. 1117 / M. 1705) (İnceleme-Metin)**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Karataş, Y. (2017). **18 Numaralı Mühimme Zeyli Defteri (H. 1103-1015/M. 1604-1607) (vr. 1-130) (İnceleme-Metin-İndeks)**, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Lefort, J. (1981). **Documets Grecs dans les Archives de Topkapı Sarayı: Contribution á L'histoire de Cem Sultan/Topkapı Sarayı Arşivlerinin Yunanca Belgeleri: Cem Sultan'ın Tarihine Katkı** (Çev. H. Gonnet). Ankara: TTK Basımevi.

Lowry, H. (1980). "A Corpus Extant Kanunnâmes For The Island of Limnos As Contained in the Tapu Tahrir Defter Collection of the Basbakanlık Archives". **Osmanlı Araştırmaları**, I, 41-60.

Orhonlu, C. (1970). **Osmanlı Tarihine Aid Belgeler: Telhîsler (1597- 1607)**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

3. Muasır Kaynaklar

3.1. Klasik Eserler

Ammianus Marcellinus (2019). **Roma Tarihi: Res Gestae**, (Çev. Samet Özgüler), İstanbul: Historia Yayınevi.

Aristoteles (2018). **Politika**. Ö. Orhan (Haz.). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Flavius Vegetius Renatus (2019) **Roma Savaş Sanatı**. (2. Baskı) (Çev. S. Özgüler, K. A. Çetinalp). İstanbul: Kronik.

Herodotos (2011). **Tarih** (8. baskı) (Çev. M. Ökmen). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hesiodos (2017). “İşler ve Günler” (Çev. A. Erhat, S. Eyüboğlu). **Theogonia, İşler ve Günler** (2. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 663-665.

Homer (2008). **İlyada**. (28. baskı). (Çev. A. Erhat ve A. Kadir). İstanbul: Can Yayınları.

Platon (2005). **Devlet**, (Çev. C. Saraçoğlu, V. Atayman), İstanbul: Bordo Siyah.

Platon (2007). **Yasalar** (3. baskı). (Çev. C. Şentuna ve S. Babür). İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.

The Geography of Strabo (1960). (Çev. H. L. Jones), Londra: Loeb Classical Library.

Theophanes (1997). **The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History, AD 284-813**. C. Mango ve R. Scott (Haz.). Oxford: Clarendon Press.

Thukidydes (1972) **Peloponnesoslularla Atina’lıların Savaşı**. C. I, (Haz. H. Demircioğlu). Ankara: AÜ DTCF Yayını.

Thukydides (1958). **Peloponnesos’lularla Atina’lıların Savaşı**, C. II (Haz. H. Demircioğlu). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.

Vitruvius (2017). **De Architectura Libri Decem: Mimarlık Üzerine On Kitap** (Çev. Ç. Dürüşken), İstanbul: Alfa Yayınları.

3.2. Bizans Kaynakları

“Strategy”. (1985). *Three Byzantine Military Treatises: Text, Translation, and Notes*. G. T. Dennis (Haz.). Washington: Dumbarton Oaks, 9.3-8.

Dukas (1956), *Bizans Tarihi* (Çev. VI. Mirmiroğlu). İstanbul: İstanbul Matbaası.

Ioannes Zonaras (2008). *Tarihlerin Özeti: Kitap VII-XVIII* (Çev. B. Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Kritovulos (2012). *Kritovulos Tarihi, 1451-1467* (Çev. A. Çokona). İstanbul: Heyamola Yayınları.

Mikhaél Doukas (2008), *Tarih: Anadolu ve Rumeli, 1326-1462* (Çev. Bilge Umar), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

The Taktika of Leo VI (2010). G. Dennis (Haz.), Vaşington: Dumbarton Oaks.

Yorgios Sfrancis (2009). *İstanbul'un Fethinin Bizanslı Son Tanığı Yorgios Sfrancis'in Anıları - Chronicon Minus-* (3. baskı), L. Kayapınar (Haz.). İstanbul: Kitabevi.

3.3. Latin Kaynakları

Ernoul Kroniği Haçlı: Seferleri Tarihi, Selahaddin Eyyubi ve Kudüs'ün Fethi. (2019). (çev. A. D. Altunbaş). İstanbul: Kronik Kitap.

Guillame Caoursin (2016), “Descriptio obsidionis Rhodiae”. T. M. Vann, D. J. Kagay (Haz.), *Hospitaller Piety and Crusader Propaganda: Guillame Caoursin's Descriptions of the Ottoman Siege of Rhodes 1480*, Burlington: Ashgate Publishing, 75-149.

Guillaume Caoursin (1496), *Rhodiorum Uicercancellarij: obsidionis Rhodie urbis descriptio*, Ulm.

Marino Sanudo Torsello (2016). *The Book of the Secrets of the Faithful of the Cross: Liber Secretorum Fidelium Crucis* (Çev. P. Lock), New York: Routledge.

3.3. Osmanlı Kaynakları

“Kitab-i Müstetab” (1988) (Haz. Y. Yücel). **Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar: Kitâb-i Müstetâb, Kitabu Mesâlihi’l Müslimîn ve Menâfi’i’l-Mü’minîn, Hırzû’l-Mülûk**. Ankara: TTK Yayınları, 16.

Anonim Tevârih-i Âl-i Osman, F. Giese Neşri (1992), N. Azamat (Haz.). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.

Aşıkpaşaoğlu Ahmed Âşıkî (1949), “Tevârih-i Âl-i Osman”. N. Atsız (Haz.). **Osmanlı Tarihleri, I**, İstanbul: Türkiye Yayınları.

Ayn Ali Efendi (1018), **Kavanîn-i Âl-i Osmân der-Hülâsa-i Mezâmîn-i Defter-i Divân**.

Babaroş Hayreddin Paşa Gazavâtnamesi ve Zeyli (2019) A. Gündoğdu, H. G. Şahin ve D. Altun (Haz.), Ankara: Panama Yayıncılık.

Celâl-zâde Mustafa (1990), **Selim-nâme** (Haz. A. Uğur, M. Çuhadar). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Defterdar Sarı Mehmed Paşa (1995), **Zübde-i Vekayiât: Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)**, A. Özcan (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Demirtaş, F. (2009). *Celâl-zâde Mustafa Çelebi, Tabakâtü’l-Meâlik ve Derecâtü’l-Mesâlik*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.

Derviş Gubârî (2007). **Gazavât-nâme-i Midilli (Midilli Kıssası)**, Ö. Özkan (Haz.). Ankara: Alp Yayınevi.

Erdoğan, M.A. (2004) “Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos Seferi Ruznamesi”. **Tarih İncelemeleri Dergisi**. 19 (1), 55-71.

Erkan, D. (2005). *Matrakçı Nasûh’un Süleymân-nâmesi (1520-1537)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.

Ertuş, M. Y., Kılıçarslan, H. (2017), “Rodos’un Fetih Günlüğü Kanuni Sultan Süleyman’ın Rodos Seferi Rûznâmesi”. **Akademik İncelemler Dergisi**, 12 (1), 1-36.

Feridun Bey (1274). **Mecmûa’-i Münşeâtü’s-Selâtin**, İstanbul, I.

Firdevsî-i Rumî (2011). **Kutb-nâme**, Ankara: TTK Yayınevi.

- Graf Marsigli (1934). **Osmanlı İmparatorluğunun Zuhur Ve Terakkisinden İnhitâtı Zamanına Kadar Askerî Vaziyeti** (Çev. M. Kaymakam Nazmi). Ankara: Büyük Erkânıharbiye Matbaası.
- Hadidi (1991). **Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)**, N. Öztürk (Haz.), İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Halil Halil Bey (1326), **Füsul-ı Mütenevvîa III: Rodos'un Fethinde Sultan Süleyman'ın Tedâbîr-i Siyâsiyesi**, İstanbul: Matba'a-yı Ahmed İhsân, 8-9.
- Hoca Sadeddin Efendi (1280), **Tâcû't-Tevârih, II**, İstanbul, 388-389.
- Hoca Sadeddin Efendi (1979), **Tacû't-Tevarih, 3: Fatih Sultan Mehmed ve İkinci Bayezid Dönemleri**, İ. Parmaksızoğlu (Haz.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- Hoca Sadeddin Efendi (1979). **Tâcût't-Tevarih, 3 (Fatih Sultan Mehmed ve İkinci Bayezid Dönemleri)**. İ. Parmaksızoğlu (Haz.). İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn Kemal (1991). **Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Kitap** (2. baskı), Ş. Turan (Haz.), Ankara: TTK Yayınları. Hoca Saadeddin Efendi (1279), **Tacû't-Tevârih, I**, İstanbul.
- İbn Kemâl (1997). **Tevârih-i Âl-i Osmân, VIII. Defter (Transkripsiyon)**, A. Uğur (Haz.), Ankara: TTK Yayınları.
- Kâtib Çelebi (2008) **Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr (Deniz Seferleri Hakkında Büyüklere Armağan)** (Haz. İdris Bostan), Ankara: T.C. Başbakanlık Denizcilik Müsteşarlığı.
- Lütfi Paşa (1341), **Lütfi Paşa Tarihi**, İstanbul: Matbaa-yı Amire.
- Kavanin-i Yeniçeriyân: Yeniçeri Kanunları** (2008) (Haz. T. Toroser), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kaytaç, F. (2011). **Behiştî Tarihi (791-907/1389-1502) (Giriş, Metin, Dizin)**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kemal Paşa-zâde (1996). **Tevarih-i Âl-i Osman, X. Defter**, Ş. Severcan (Haz.). Ankara: TTK Yayınları.
- Konstantin Mihailoviç (2017). **Bir Yeniçerinin Hatıraları** (2. Baskı) (Çev. N. F. Kıcıroğlu, B. A. Erkin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Mehmed Neşrî (1949). **Kitâb-ı Cihan-nümâ**. C. I, F.R. Unat, M.A. Köymen (Haz.). Ankara: TTK Basımevi.

Mehmed Neşri (1987). **Kitâb-ı Cihan-nümâ: Neşrî Tarihi** (2. baskı), C. I, F. R. Unat, M. A. Köymen (Haz.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Oruç Beğ (1972), **Oruç Beğ Tarihi**, N. Atsız (Haz.). İstanbul: Tercüman.

Oruç bin Âdil (1343/1925), **Tevârîh-i Âl-i Osmân**, F. Babinger (Haz.). Hanover: Prusya Ma'ârif Nezareti.

Piri Reis (1525) **Kitâb-ı Bahriye**, Walters Art Museum, Ms. W.658 (raf kodu).

Piri Re'îs (1926). **Bahrije: Das türkische Segelhandbuch für das Mittelländische Meer vom Jahre 1521**, II. P. Kahle (Haz.), Berlin

Pîrî Reis (1988), **Kitab-ı Bahriyye**, C. I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.

Selânikî Mustafa Efendi (1999). **Tarih-i Selânikî (1003-1008/1959/1600)**, M. İpşirli (Haz.). Ankara: TTK Yayınları, II.

Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi (1992). (Haz. M. Sertoğlu). İstanbul: MÜ Yayınları, 69.

Solakzâde (1297), **Solakzâde Târîhi**, İstanbul: Mahmûd Bey Matba'ası.

Tüccarzade İbrahim Hilmi (1323). **Memâlik-i Osmânî Ceb Atlası: Devlet-i Aliyye-i Osmâniye'nin Âhvâl-i Coğrafiye ve İstatistikiyyesi**, İstanbul: Kitâbhâne-i İslâm ve Askerî.

Yıldız, M. (Haz.) (2013). **Celalzâde'nin Rodos Fetihnamesi (İnceleme-Metin)**. İstanbul: Libra.

Ziver Bey (1312). **Rodos Tarîhî: Cezîrenin Âhvâl-i Sâbıkasından 'Osmânlıların Târîh-i Zabtına Değîn Vukû'âtı Musavverdir**. Rodos: Rodos Vilayet Matbaası.

3.4. Seyahatnameler

Antoine Galland (1998), *İstanbul'a Ait Günlük Hatıralar (1672-1673)*, C. II (1673), C. Scheffer (Haz.) (Çev. N. S. Örik), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Bernard Randolph (1998). *Ege Takımadaları: Arşipelago* (Çev. Ü. Koçer), İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş.

Cristòbal de Villalòn (2011), *Türkiye Sehayati (Viaje de Turquía): Kanuni Devrinde İstanbul, 1557 Yılında Bir El Yazması*, (Çev. Y. Demirören), İstanbul: ErKO Yayıncılık.

Ellis Vervard (1701) . *An Account of Divers Choice Remarks, as well as Geographical, as Historical, Political, Mathematical, Physical, and Moral Taken in a Journey through the Low-Countries, France, Italy, and Part of Spain with the isles of Sicily and Malta as also: a Voyage to the Levant*. Londra: S. Smith and B. Walford.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. IV. Kitap (haz. Y. Dağlı, S.A. Kahraman), İstanbul: YKY.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001b). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. V. Kitap (haz. S.A. Kahraman, Y. Dağlı), İstanbul: YKY.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2001c) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. VI. Kitap (haz. Y. Dağlı, S.A. Kahraman ve İ. Sezgin), İstanbul: YKY.

Evliya Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. III. Kitap (2. baskı) (haz. Y. Dağlı, S.A. Kahraman ve İ. Sezgin), İstanbul: YKY.

Evliya Çelebi b. Derviş Zillî. (2005). *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*. IX. Kitap. Y. Dağlı, S. A. Kahraman v.dğr. (Haz.), İstanbul: YKY.

Frederick Hasselquist (1756) *Voyage and Travels in the Levant: In the Years 1749, 50, 51, 52*, (Çev. Charles Linnacus) London.

George Sandys (1615), *A Relation of a Journey Begun An. Dom. 1610*, Londra.

Gomez-Géraud, M. C., Yerasimos, S. (Ed.). (2014). *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda: Nicolas de Nicolay* (Çev. Ş. Tekeli, M. Tokyay), İstanbul: Kitap Yayınevi.

- Hans Jacob Breüning (2020). **Breüning Seyahatnamesi: Doğu Ülkelerine Yolculuk; İstanbul 1579**, (Çev. S. T. Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Henry Blount (1636) **A Voyage into the Levant** (2. Baskı), London: Printed by L. C. for Andrew Crooke.
- Jean Thévenot. (2009) **Thévenot Seyahatnamesi** (Çev. Ali Berkay). S. Yerasimos (Ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 128, 130-131.
- Klaviyo (1975). **Timur Devrinde Semerkand'a Seyahat**, (Çev. Ö. R. Doğrul), İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Konrad Grünenberg (1487). **Beschreibung der Reise von Konstanz nach Jerusalem**, Bodenseegebiet.
- Marco Boschini (1658) **L'Arcipelago con tutte le isole, scogli, secche, e bassi fondi**, Venezia.
- Olivier (1991) **Türkiye Seyahatnamesi: 1790 Yıllarında Türkiye (Yaşam, Tarım, Ticaret ve Sanayi)** (Çev. Oğuz Gökmen), II. İstanbul: Tifdruk Matbaacılık.
- Pero Tafur (2016). **Pero Tafur Seyahatnamesi; 9 Mayıs 1437 – 22 Mayıs 1438**. H. Kılıç (Haz.), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Pierre Belon du Mans (2001) **Voyage au Levant: Les observations de Pierre Belon du Mans, de plusieurs singularités & choses mémorables, trouvées en Grèce, Turquie, Judée, Égypte, Arabie & autres pays étranges (1553)**, A. Merle (Haz.). Paris: Chandeigne.
- Reinhold Lubeanu (2012). **Reinhold Lubenau Seyahatnamesi: Osmanlı Ülkesinde, 1587-1589** (Çev. T. Noyan), İstanbul: Kitap Yayınevi, II.
- Ruy Gonzales de Clavijo (2008). **Timur'un Hayatı ve Kadiz'den Semerkant'a Seyahatler**. Z. Ertan (Çev.), İstanbul: Pozitif Yayınları.
- Uzun Hasan-Fâtih Mücadelesi Döneminde Doğu'da Venedik Elçileri: Caterino Zeno ve Ambrogio Contarini'nin Seyahatnâmeleri** (2006). T. Gündüz (Haz.), İstanbul: Yedi Tepe Yayınları.
- William Wittman (1803). **Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria, and Across the Desert into Egypt**. Londra: Richard Phillips.

Yerasimos, S. (Ed.). (2009), *Fresne-Canaye Seyahatnamesi 1573* (Çev. T. Tunçdoğan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yerasimos, S. (Ed.). (2009), *Thévenot Seyahatnamesi*. (Çev. A. Berktaş), İstanbul: Kitap Yayınevi.

Yerasimos, S. (Ed.). (2005), *Joseph de Tournefort Seyahatnamesi*, I (Çev. A. Berktaş), İstanbul: Kitap Yayınevi.

4. Sözlükler

Ayverdi, İ. (2006). *Asırlar Boyu Tarihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı Yayıncılık, C. I.

Erhat, A. (2010). *Mitoloji Sözlüğü*. (17. baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Harris, C. M. (2006). *Dictionary of Architecture & Construction* (4. baskı), New York: McGraw-Hill.

Hasol, D. (1979), *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü* (2. baskı), İstanbul: Yapı-Endüstri Merkezi Yayınları.

Hasol, D. *Mimarlık ve Yapı* (online versiyon).

Kahane, H., Kahane, R. ve Tietze, A. (1958). *The Lingua Franca in the Levant: Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin*. Urbana: University of Illinois Press.

Muallim Nâci (1995), *Lûgat-ı Nâci*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Pakalın, M. Z. (1971), *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.

Parlatır, İ. (2006). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Redhouse Büyük Elsözlüğü: İngilizce-Türkçe; Türkçe-İngilizce (2008), İstanbul: Sev Matbaacılık ve Yayıncılık.

Saraç, T. (1985). *Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük* (gözden geçirilmiş ve genişletilmiş baskı), İstanbul: Adam Yayınları.

Şemseddin, Sami (1310). *Kâmûs-ı Fransevî: Fransızca Türkçe Lûgat Kitâbı*, İstanbul: Mihran Matbaası.

Şemseddin, Sami (1978). *Kâmus-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, I (A-E). İstanbul: Simurg Yayıncılık.

Tietze, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, II (F-J). Viyana: Österreichische Akademie der Wissenschaften.

Türk Dil Kurumu. (2005). *Türkçe Sözlük* (10. baskı). Ankara: TDK

Türk Dil Kurumu. (1975). *Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, C. 8. Ankara: TDK.

5- Araştırma ve İnceleme Eserler

“Kul-oghlu” (1986). *Eİ*. 5/1, Leiden: E.J. Brill, 366.

Abulafia, D. (2012) *Büyük Deniz: Akdeniz’de İnsanlık Tarihi*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Acemoglu, D., Johnson, S. (2007). “Desease and Development: The Effect of Life Expectancy on Economic Growth”. *Journal of Political Economy*. 115 (6), 925-985.

Acioğlu, Y. (2015). “Çanakkale’deki Osmanlı Kaleleri”. *Çanakkale Araştırmaları Türk Yıllığı*, 13 (Güz), 93-122.

Acıpınar, M. (2011). “Osmanlı - Floransa İlişkileri (XV. - XVI. Yüzyıl)”. Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, İzmir.

Afyoncu, E. (2004). “Mevacib”. *DİA* (C. 29). İstanbul: TDV, 418-420.

Ágoston, G. (1994). “Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries”. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1 (2), 15-48.

Ágoston, G. (1999). “Ottoman Warfare in Europe 1453-1826”. J. Black (Ed.). *European Warfare 1453–1815*. New York: Palgrave Macmillan, 118-144.

Ágoston, G. (2005). *Guns for the Sultan: Military Power and the Wapons Industry in the Ottoman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Ágoston, G. (2010a). "1453-1826 Avrupa'da Osmanlı Savaşları". J. Black (Ed.), **Top, Tüfek ve Süngü: Yeniçağda Savaş Sanatı 1453-1815**, (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Kitap Yayınevi, 136-167.
- Ágoston, G. (2010b). "Empires and Warfare in East-central Europe, 1550-1750: The Ottoman-Habsburg Rivalry and Military Transformation". F. Tallett, D. J. B. Trim (Ed.). **European Warfare 1350-1750**. Cambridge: Cambridge University Press, 110-134.
- Ágoston, G. (2011). "Military Transformation in the Ottoman Empire and Russia, 1500-1800". **Explorations in Russian and Eurasian History**, 12(2), 281-319.
- Ágoston, G. (2012a). "Top". **DİA** (C. 41). İstanbul: TDV, 240-242.
- Ágoston, G. (2012b). "Tüfek". **DİA** (C. 41). İstanbul: TDV, 459-461.
- Ágoston, G. (2012c). "Erken Modern Osmanlı ve Avrupa Barut Teknolojisi" (Çev. M.F. Çalışır). **Osmanlı'da Strateji ve Askeri Güç**. İstanbul: TİMAŞ,
- Ágoston, G. (2017). "İnsicamsız Tarih Yazımı ve İslami Askeri Teknoloji: Avrupa Askeri Devrimi Tartışmaları ve Osmanlılar" (Çev. ve Haz. K. Şakul). **Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 32-35.
- Ágoston, G. (2017b). "Ateşli Silahlar ve Askerî Uyarılama: Osmanlılar ve Askeri Devrim". (Çev. ve Haz. K. Şakul). **Osmanlı'da Ateşli Silahlar ve Askeri Devrim Tartışmaları**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 45-83.
- Ahunbay, M., Ahunbay, Z. (2000). "Recent Work on the Land Walls of Istanbul: Tower 2 to Tower 5". **Dumbarton Oaks Papers**, 54(227), 227-239.
- Akdağ, M. (1979). **Türkiye'nin İktisâdi ve İçtimaî Tarihi**, II (1453-1559) (2. baskı). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Aktepe, M. (1992). "Baltacı Mehmed Paşa". **DİA** (C. 5). 35-36.
- Allmand, C. (2017). "Yeni Silahlar, Yeni Taktikler (1300-1500)". (Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç), G. Parker (Ed.). **Cambridge Savaş Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 99.

- Aloisio, M. (2017). "Alfonso V and the anti-Turkish Crusade". N. Housley (Ed.), ***The Crusade in the Fifteenth Century: Converging and Competing Cultures***, New York: Routledge, 64-74.
- Altan, K. (1934). "Bizans Surları, Türk Kaleleri". ***Mimar: Aylık Yapı Sanatı, Şehircilik ve Tezyini Sanatlar Mecmuası***, 12 (48), 354.
- Ambraseys, N. (2009). ***Earthquakes in the Eastern Mediterranean and the Middle East: A Multidisciplinary Study of Seismicity up to 1900***. Cambridge: Cambridge University Press.
- Anastasopoulos, A. (2013). "Imperial Geography and War: The Ottoman Case". S. Bazzaz, Y. Batsaki ve D. Angelov (Ed.), ***Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space***, Washington: Center for Hellenic Studies, 111-132.
- Andrews, K. (2006). ***Castles of the Morea***. G. R. Bugh (Haz.). New Jersey: The Amerikan School of Classical Studies at Athens.
- Angelakis, A. N. (2016). "Evolution of Rainwater Harvesting and Use in Crete, Hellas, through the Millennia". ***Water Science and Technology: Water Supply***. 16(6), 1624-1638.
- Angelov, D. (2013). "'Asia and Europe Commonly Called East and West' Constantinople and Geographical Imagination in Byzantium". S. Bazzaz, Y. Batsaki ve D. Angelov (Ed.), ***Imperial Geographies in Byzantine and Ottoman Space***, Washington: Center for Hellenic Studies, 43-68.
- Anzerlioğlu, Y. (2003) ***Karamanlı Ortodoks Türkler***, Ankara: Phoenix Yayınları.
- Ar, B. (2015). "Spolia usage in Anatolian rulers: A Comparison of Ideas for Byzantines, Anatolian Seljuqs and Ottomans". ***ITU Journal of the Faculty of Architecture***. 12(2), 3-17.
- Arel, A. (2012). "Pyrgos'tan Burgaz'a... Osmanlı Dünyasında Sivil Amaçlı Kuleler I: Erken Dönem ve Öncüler". E. Eldem, E. Pekin, A. Tibet v.dğr. (Ed.). ***Bir Allame-i Cihan: Stefanos Yerasimos, 1942-2005***, I, 15-72.
- Argenti, P. P. (1934). ***The Expedition of the Florentines to Chios (1599): Described in Contemporary Diplomatic Reports and Military Dispatches***, Londra: John Lane.

- Arıkan, M., Toledo, P. (1993). "Venedik'teki Papalık Sefareti Belgelerine Göre Türkler (1533-1569)". **OTAM**, 4, 375-436.
- Arıkan, Y. (2003). "Hitit Çivi Yazılı Belgelerinde şuhḫa- '(Düz) Dam, Çatı' ve Onun Dinsel ve Sosyal Hayattaki Yeri". **Archivum Anatolicum: Anadolu Arşivleri**. VI(1), 11-57.
- Ashtor, E. (1974). "The Venetian Supremacy in Levantine Trade: Monopoly or Pre-Colonialism". **The Journal of European Economic History**, 3 (1), 5-53.
- Aydın, M. (1986). "Faş Kalesi". **Osmanlı Araştırmaları**, VII, 67-138.
- Aydın, M. (2014). **Vidin Kalesi: Tuna Boyundaki İnci**. İstanbul: Ötüken Yayıncılık.
- Aydın, M. (2017). "Kaleler". G. Yıldız (Ed.). **Osmanlı Askerî Tarihi**, İstanbul. Timaş, 17-20.
- Aygen, M.S. (b.t. yok). **Bütün Yönleriyle Bozcaada**. Afyon: Türkeli Yayınları.
- Babinger, F. (1978). **Mehmed the Conqueror and his Time** (Çev. R. Manheim). W. C. Hickman (Ed.). Princeton: Princeton University Press.
- Bacharach, J. L. (1973). "The Dinar Versus the Ducat". **International Journal of Middle East Studies**, 4/1, 77-96.
- Bakalopoulos, A. E. (1953). **Thasos: Son Histoire, Son Administration de 1453 à 1912**, E. de Boccard (Ed.). Paris.
- Balducci, H. (1945). **Rodos'ta Türk Mimarisi** (Çev. C. Rodoslu). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ballard, M. (1989). "The Genoese in the Aegean". B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby (Ed.), **Latins and Greeks in the Eastern Mediterranean after 1204**, Londra: Routledge, 158-174.
- Balta, E. (2006). "The Insular World of the Aegean (15th to 19th Century)". K. Emiroğlu, O. Özel v.dğr. (Ed.), **The Mediterranean World: The Idea, the Past and the Present**. İstanbul: İletişim Yayınları, 97-106.
- Balta, E. (2009). "Sisam". **DİA** (C. 37). İstanbul: TDV, 272-274.
- Barkan, Ö.L. (1943). **XV ve XV'inci Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları, I: Kanunlar**. İstanbul: İÜ Yayını, 357.

Barkan, Ö.L. (1979). "Timar". *İA* (C. 12/I). İstanbul: MEB 286-333.

Barkey, K. (2011). *Farklılıklar İmparatorluğu: Karşılaştırmalı Tarih Perspektifinden Osmanlılar* (2. baskı) (Çev. E. Kılıç). İstanbul: Versus Kitap.

Baş, G. (2018). "XV. Yüzyılın İkinci Yarısında Balkanlarda Osmanlı Serhad Organizasyonunun Oluşumu: Kaleler Ağı, Askeri Personel, Finansman ve Mali Külfet". *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 33 (1), 151-181.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Araştırma Rehberi (2010), Y. İ. Genç, M. Küçük, R. Gündoğdu v.dğr. (Haz.), İstanbul: T. C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayını.

Batmaz, E. Ş. (1989). *Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Anadolu'da Kalelerin İdari ve Askeri Fonksiyonları (1550-1750)*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Batmaz, E. Ş. (1996), "Osmanlı Devletinde Kale Teşkilatına Genel Bir Bakış". *OTAM*, 7(1996), 1-10.

Baykara, T. (1990). "Çeşme Kalesi". *Belleten*, 54 (210), 625.

Beckingham, C. F. (1986). "Bozdja-ada". *EP*, Leiden: E.J. Brill, I, 1280.

Beckingham, C. F. (1991). "Djazâ'ir-i Bahr-i Safîd". *EP*, C. II, 521-522.

Bellomo, E. (2013) "Island as Strongholds fort he Defence of Chistendom: The Hospital of Saint Mary of Betlehem on Limnos (1459)". *Islands and Military Orders, c.1291-c.1798*. E. Buttigieg, S. Phillips (Ed.), Farnham: Asgate Publishing, 29-38.

Bernhard von Breydenbach (1486). *Peregrinationes in Terram Sanctam* (Latince baskı), Mainz.

Bertelé, T. (2012). *Venedik ve Kostantiniyye: Tarihte Osmanlı - Venedik İlişkileri* (Haz. M. Şakiroğlu). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Beydilli, K. (1977). "Renate Lachmann (eseri tercüme eden ve takdim eden), Claus-Peter Haase, Renate Lachmann, Günter Prinzing (Eseri yorumlayanlar) Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik (Bir Yeniçerinin Hatıraları veya Türk Kroniği), Graz-Köln-Wien 1975". *Tarih Enstitüsü Dergisi*. 7-8 (1976-1977), 431-443.

- Beydilli, K. (2013). “‘Bir Yeniçerinin Hatıratı veya Türk Kroniği’ Hakkında Açıklama ve Değerlendirme”. *Yeniçeriler ve Bir Yeniçerinin Hatıratı*. İstanbul: Yitik Hazine Yayınları, 67.
- Bisaha, N (2004) *Creating East and West: renaissance Humanists and the Ottoman Turks*, Philadelphia: Penn.
- Black, J. (1991). *A Military Revolution? Military Change and European Society 1550-1800*. Londra: Macmillan Press.
- Boen, H. (1986). “Azab”. *Eİ*, I (A-B), Liden: Brill, 807.
- Boran, A. (1999), “Osmanlı Dönemi Kale Mimarisi”. *Osmanlı*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, X, 363, dn. 1.
- Boran, A. (2002). “Türk Sanatında Kale Mimarisi”. Y. Halaçoğlu v.dğr. (Ed.), *Türkler*, C. 7. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 878-892.
- Bostan, İ. (1991). “Azab”. *DİA* (C. 4). İstanbul: TDV, 312-313.
- Bostan, İ. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara: TTK Yayınları.
- Bostan, İ. (1994). “Derya Beyi”. *DİA* (C. 9). İstanbul: TDV, 200-201.
- Bostan, İ. (1996). “Gemi (Osmanlı Dönemi)”. *DİA* (C. 14). İstanbul: TDV, 11-15.
- Bostan, İ. (2001). “Kapudan Paşa”. *DİA* (C. 24). İstanbul: TDV, 354-355.
- Bostan, İ. (2002). “Kılıç Ali Paşa”. *DİA* (C. 25), İstanbul: TDV, 411-412.
- Bostan, İ. (2003). “Cezaiyr-i Bahr-i Sefid Eyaletinin Kuruluşu (1534)”. *Tarih Dergisi*, 38, 61-78.
- Bostan, İ. (2006). “Navarin”. *DİA* (C. 32). İstanbul: TDV, 441-443.
- Bostan, İ. (2006). “Denizlere Açılma Sürecinde Gelibolu”. *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 33.
- Bostan, İ. (2007a). *Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği*, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Bostan, İ. (2007b). *Osmanlılar ve Deniz: Deniz Politikaları, Teşkilat ve Gemiler*, İstanbul: Küre Yayınları.

- Bostan, İ. v.dğr. (Ed.) (2003). **Haritalar ve Coğrafya Eserlerine Göre Ege Denizi ve Ege Adaları**. SAEMK Yayını: Ankara.
- Bozkurt, N. (2002). "Korsan". **DİA** (C. 26). İstanbul: TDV, 210-212.
- Braudel, F. (1972) **The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II**, (Çev. Siân Reynolds), London: Harper & Row Publishers, I.
- Brockman, E. (1969). **The Two Sieges of Rhodes, 1480-1522**, Londra: John Murray.
- Bronstein, J. (2019). "The Hospitallers: From Land to Sea: An Examination of the Hospitallers' Naval Activities in the Twelfth and Thirteenth Centuries". **The Medieval History Journal**, 22 (1), 58.
- Broodbank, C. (2016). **Orta Deniz'in Yapımı: Başlangıçtan Klasik Dünya'nın Doğuşuna Kadar Akdeniz'in Tarihi** (Çev. E. Kılıç), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Brummett, P (2015). **Mapping the Ottomans: Sovereignty, Territory, and Identity in the Early Modern Mediterranean**. New York: Cambridge University Press.
- Brummett, P. (1993). "The Overrated Adversary: Rhodes and Ottoman Naval Power". **The Historical Journal**, 36 (3), 517-541.
- Brummett, P. (1994). **Ottoman Seapower and Levantine Diplomacy in the Age of Discovery**, Albany: State University of New York Press.
- Buc, P. (2020). "One among many Renegades: The Serb janissary Konstantin Mihailović and the Ottoman conquest of the Balkans". **Journal of Medieval History**, 46/2, 217-230.
- Burry, J.B. (1886). "The Lombards and Venetians in Euboea (1205-1303)". **The Journal of Hellenic Studies**, 7, 317, 309-352.
- Burry, J.B. (1912). **A History of the Eastern Roman Empire: from the Fall of Irene to the Accession of Basil I (A.D. 802-867)**. Londra: Macmillan and Co.
- Busca, G. B. (1601). **Della Architettura Militare Primo Libro**. Milano.
- Cameron, A. (2016). **Bizanslılar**, (Çev. Ö. Akpınar), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Cesur, E. S. (2009). *Anadolu'nun Akdeniz Bölgesi Kıyı Kaleleri*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Chase, K. (2003). *Firearms: a Global History to 1700*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Cipolla, C. M. (1965). *Guns, Sails and Empires: Technological Innovation and the Early Phases of European Expansion 1400-1700*, Minerva Press: New York.
- Collins, R., Weber, M., (2015). "Later Roman Military Architecture: An Introduction". R. Collins v.dğr. (Ed.). *Roman Military Architecture on the Frontiers: Armies and Their Architecture in Late Antiquity*, Oxford: Oxbow Books, 1-6.
- Constantakoulou, C. (2007). *The Dance of the Islands: Insularity, Networks, the Athenian Empire, and the Aegean World*, Oxford: Oxford University Press.
- Çakır, B. (2019). "Kese". *DİA* (C. Ek-2), 42-43.
- Çaylak Türker, A. (2006). "The Gallipoli Castle in the Byzantine Period". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*. 23 (2), 175-198.
- Çelikkol, Z. (1986). *Rodos'taki Türk Eserleri ve Tarihçeleri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Çimen, C. (2006). "Anonim Tevârîh-i Âl-i Osmân (Kuruluştan 892/1487'ye Kadar)". Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Çoruhlu, T. (2013). "Zırh (Türk Devletlerinde)". *DİA* (C. 44). İstanbul: TDV, 394-395.
- Çubukçu, A. (1993). "ÇAKMAK, el-Melikü'z-Zahir". *DİA* (C. 8). İstanbul: TDV, 192-193.
- Danişmend, İ. H. (1971). *Osmanlı Devlet Erkânı: Sadr-ı-A'zamlar (Vezir-i A'zamlar), Şeyh-ül-İslâmlar, Kapdan-ı Deryalar, Baş-Defterdarlar, Reîs-ül-Küttablar*, İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Davies, S. (2004). "Pylos Regional Archaeological Project, Part VI: Administration and Settlement in Venetian Navarino". *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, 73(1), 59-120.

- De Feo, G., Antoniou, G., Fardin, H.F., El-Gohary, F. v.dğr. (2016). "The Historical Development of Sewers Worldwide". *Sustainability*. 6 (6), 3936-3974.
- de la Croix, H. (1960). "Military Architecture and the Radial City Plan in Sixteenth Century Italy". *The Art Bulletin*, 42(4), 263-290.
- Delaville Le Roulx, J. (1913). *Les hospitaliers à Rhodes jusqu'à la mort de Philibert de Naillac (1310-1421)*, Paris.
- Deleuze, G. (2009). "İssız Adalar". *İssız Ada ve Diğer Metinler: Metinler ve Söyleşiler, 1953-1974*. (2. baskı). D. Lapoujade (Haz.). (Çev. F. Taylan, H. Yücefer), Bağlam: İstanbul, 17-24.
- Demircan, Y. (1992). *Tahrir Defterlerine Göre Boğazönü Adaları (XV ve XVII. Yüzyıllar)*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Demircan, Y. (2002). "Ege Adalarında Osmanlı Hâkimiyeti". H. C. Güzel, K. Çiçek, S. Koca (Ed.). *Türkler*, C. 9 (Osmanlı), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 363-371.
- Demircan, Y. (2008). "XV-XVII. Yüzyıllarda Ege Adaları'nda Çeşitli Yönleriyle Küçükbaş Hayvancılık". *OTAM*, 24, 71-96.
- Demircan, Y. (2009a). "Nakşa Adası (XVII. Yüzyılın İkinci Yarısına Ait Bir Tahrir Defterine Göre)". *GEFAD*, 29 (Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı-I), 675-721.
- Demircan, Y. (2009b). "1670 Tahririne Göre Para Adası". *GEFAD*, 29 (Prof. Dr. Reşat Genç Özel Sayı-I), 722-753.
- Demircan, Y. (2009c). "1720 Tarihli Tahrir Defterine Göre Nakşa Adası'nda Yapılan Düzenlemeler ve Reâyânın Durumu". *Belleken*. LXXIII (268), 671-681.
- Demircan, Y. (2012a). XV-XVII. "Yüzyıllar Arasında Osmanlı Hâkimiyetinde Limni Adası Manastırlarının Durumu". *Bilig*, 60, 87-110.
- Demircan, Y. (2012b), "Tıyn-ı Mahtûm: Akdeniz Dünyasının Mucize Toprağı". *Acta Turcica*. IV/1, 281-295.
- Demircan, Y. (2014a). *Osmanlı İdaresinde Limni Adası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Demircan, Y. (2014b). "Kikladdaki Osmanlı İdaresini Şekillendiren Unsurlar ve 1670 Tahriri". *Studies of the Ottoman Domain*, 5 (8), 70-79.

- Demircan, Y. (2020a). "Nakşa Adası". **Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi: Kikladlar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, 17-77.
- Demircan, Y. (2020b). "Para Adası". **Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi: Kikladlar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, 79-107.
- Demlikoğlu, U. (2013). *Teşkilat ve İşleyiş Bakımından 18. Yüzyılda Erzurum Kalesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Dennis, G.T. (1985). "Introduction". **Three Byzantine Military Treatises: Text, Translation, and Notes** G. T. Dennis (Haz.). Washington: Dumbarton Oaks, 2-3.
- Duffy, M. (1980). "The Military Revolution and the State 1500-1800". M. Duffy (Ed.). **Military Revolution and the State, 1500-1800** (2 Baskı). University of Exeter, 1-10.
- Dursteler, E. (2012). "Speaking in Tongues: Language and Communication in the Early Modern Mediterranean". **Past&Present**, 217(1), 47-77.
- Ellenblum, R. (2007). **Crusader Castles and Modern Histories**, Cambridge: Cambridge University Press.
- Emanuel, J.P. (2013). "Srdn from the Sea: The Arrival, Integration, and Acculturation of a Sea People". **Journal of Ancient Egyptian Interconnections**, 5/1, 14-27.
- Emecen, F. (1993). "Cebelü". **DİA** (C. 7). İstanbul: TDV, 188-189.
- Emecen, F. (2001). "İstanköy". **DİA** (C. 23). İstanbul: TDV, 308-310.
- Emecen, F. (2003). "Limni". **DİA** (C. 27). İstanbul: TDV, 190-192.
- Emecen, F. (2010). **Zamanın İskenderi Şarkın Fatih: Yavuz Sultan Selim**, İstanbul: Yitik Hazine Yayınları.
- Emecen, F. (2013). "Yaya ve Müsellem". **DİA** (C. 43). İstanbul: TDV, 354-356.
- Emecen, F. (2015a). "Ateşli Silahlar Çağı: Askeri Dönüşüm ve Osmanlı Ordusu". **Osmanlı Klasik Çağında Savaş** (4. baskı). İstanbul: Timaş, 27-70.
- Ercan, Y. (2001). **Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler: Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları**, Ankara: Turhan Kitapevi Yayınları.

- Ergenç, Ö. (1995). **Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya**, Ankara: Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları.
- Eyice, S. (2001). "Kale". **DİA** (C. 24). İstanbul: TDV, 234-242.
- Eyice, S. (2004). "Fetihden Önce Üsküdar". Z. Kurşun v.dğr. (Ed.), **Üsküdar Sempozyumu I, 23-25 Mayıs 2003, Bildiriler, I**. İstanbul: Üsküdar Belediyesi, 17-21.
- Fachard, S. (2016). "Studying Rural Fortification: A Landscape Approach". P. Schneider v.dğr. (Ed.), **Ancient Fortification: A Compendium of Theory and Practice**, Oxford: Oxbow Books, 207-230.
- Faroqhi, S. (2000). **Osmanlı'da Kentler ve Kentliler (1550-1650)** (3. baskı). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Faulkner, N. (2017). **Roma: Kartalların İmparatorluğu** (2. baskı) (Çev. Ç. Sümer). İstanbul: Yordam Kitap.
- Fayda, M. (2013). "Zimmî". **DİA** (C. 44). İstanbul: TDV, 428-434.
- Fedakar, C. (2013). "1787-1792 Osmanlı Avusturya, Rus Savaşları'nda Bender Kalesi". E. Uyumaz, M. Kesik v.dğr. (Ed.). **Prof. Dr. Erdoğan Merçil'e Armağan**. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 382-393.
- Fedakar, C. (2014). **Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı: Kırım'a Giden Yolda Anapa Kalesi (1781-1801)**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fedakar, C. (2015). "1787-1792 Osmanlı-Rus Harplerinde Kılburun, Özi Nehri ve Hocabey Muharebeleri". **Karadeniz Araştırmaları**, 46, 119-136.
- Fedakar, C. (2017). "Kafkasya'da Osmanlı Tahkîmatı: Sohum Kalesi (1723-1729)". **VAKANÜVİS: Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**. 2/2, 163-194.
- Finkel, C., Ostapchuk, V. (2005). "Outpost of Empire: An Appraisal of Ottoman Building Registers as Sources for the Archeology and Construction History of the Black Sea Fortress of Özi". **Muqarnas**, 22, 150-188.
- Finley, M. I. (2014). **Odysseus'un Dünyası**. (Çev. G. E. Durna). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Fleet, K. (2016). "Akdeniz'de Osmanlı Genişlemesi". S. N. Faroqhi, K. Fleet (Ed.). **Türkiye Tarihi, 1453-1603**, (Çev. B. Uçpınar). İstanbul: Kitap Yayınevi, 190.

- Frazee, C. A. (2009), **Katolikler ve Sultanlar: Kilise ve Osmanlı İmparatorluğu, 1453-1923** (Çev. C. Erdek). İstanbul: Küre Yayınları.
- Freedman, L. (2015). **Strateji: Bir Tarih** (Çev. B. Çorakçı Dişbudak, T. Belge), İstanbul: Alfa.
- Friedell, Egon (2011). **Antik Yunan'ın Kültür Tarihi** (Çev. Necati Aça), Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Fuess, A. (2001). "Rotting Ships and Razed Harbors: The Naval Policy of the Mamluks". **Mamlūk Studies Review**, 5 (2001), 45-75.
- Fusaro, M. (2015). **Political Economies of Empire in the Early Modern Mediterranean: The Decline of Venice and the Rise of England, 1450-1700**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gabriel, A. (1921). **La Cité de Rhodes: Topographie, Architecture militaire**. Paris: E. de Boccard.
- Gabriel, A. (b.t. yok). **İstanbul Türk Kaleleri** (Çev. A. Ilgaz). İstanbul.
- Gencer, A. İ. (1991), "Bahriye". **DİA** (C. 4). İstanbul: TDV, 501-509.
- Genç, M. (2010). **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi** (7. Baskı). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Georgopoulou, M. (2010). **Venice's Mediterranean Colonies: Architecture and Urbanism**. (karton kapak baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Gezer, Ö. (2016). **Kale ve Nefer: Habsburg Sınırında Osmanlı Askerî Gücünün Yeniden Örgütlenmesi (1699-1715)**. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Gezer, Ö. (2018). "Osmanlı Kaleleri Literatürü Üzerine bir Değerlendirme". **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, 33/1, 131-150.
- Gezer, Ö. (2020). **Kale ve Nefer: Habsburg Serhaddinde Osmanlı Askerî Gücü (1699 - 1715)**. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Ginalis, A. A. (2018). "Insularity and Identity in the Northern Sporades Islands: The Question of Roman Policy in Central Greece". A. Kouremonos (Ed.), **Insularity and Identity in the Roman Mediterranean**, Oxford: Oxbow Books, 65-76.
- Glantz, G. (1928). **The Aegean Civilization**, New York: Alfred A. Knopf Press.

- Goffman, D. (1995). *İzmir ve Levanten Dünya: 1550-1650* (Çev. A. Anadol, N. Kalaycıoğlu). İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Gomez-Géraud, M. C., Yerasimos, S. (2014). "Giriş". *Muhteşem Süleyman'ın İmparatorluğunda: Nicolas de Nicolay* (Çev. Ş. Tekeli, M. Tokyay), Gomez-Géraud, M. C., Yerasimos, S. (Ed.), İstanbul: Kitap Yayınevi, 11.
- Göyünç, N. (1976). "XVIII. Yüzyılda Türk İdaresinde Nauplia (Anabolu) ve Yapıları". *İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara: TTK Yayınları, 461-485.
- Gravett, C. (2000). *Medieval Siege Warfare* (10. baskı), Oxford: Osprey Publishing.
- Greene, M. (2005). "Dirilen İslam: 1500-1700". D. Abulafia (Ed.), *Tarih Boyunca Akdeniz Uygarlıkları*, (Çev. N. Elhüseyni). İstanbul: Oğlak Yayıncılık, 219-251.
- Greene, M. (2011). "Akdeniz'de Osmanlılar" (Çev. O. G. Ayas). V.H. Aksan, D. Goffman (Ed.). *Erken Modern Osmanlılar: İmparatorluğun Yeniden Yazımı*. İstanbul: TİMAŞ.
- Gregory, T. E. (1991a). "Chios". A. P. Kazdhan (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantine*, I. New York: Oxford University Press, 423.
- Gregory, T. E. (1991b). "Lesbos". A. P. Kasdhan v.d., *The Oxford Dictionary of Byzantine*, C. 2. New York: Oxford University Press, 1219.
- Gregory, T. E. (1991c). "Rhodes". A. P. Kazdhan (Ed.). *The Oxford Dictionary of Byzantine*, I. New York: Oxford University Press, 1792.
- Gregory, T.E. (2005). *A History of Byzantium, 306 -1453*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Griffith, P., Dennis, P. (2006). *The Vauban Fortifications of France*, Oxford: Osprey Publishing.
- Guilmartin, J. F. Jr. (2007). "The Earliest Shipboard Gunpowder Ordnance: An Analysis of Its Technical Parameters and Tactical Capabilities". *The Journal of Military History*, 71 (3), 649-669.
- Guilmartin, J.F. (2003). *Gunpowder&Galleys: Changing Technology & Mediterranean Warfare at Sea in the 16th Century* (Gözden Geçirilmiş Baskı). Londra: Conway Maritime Press.

- Güçer, L. (1952). "XVI. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı İmparatorluğu Dahilinde Hububat Ticaretinin Tâbi Olduğu Kayıtlar". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 13 (1-4), 79-98.
- Gülsoy, E. (2004, July). *Bozcaada (Tenedos) Before and After its Capture by Venice in 1656*. II. National Symposium on the Aegean Islands, Çanakkale.
- Halaçoğlu, A. (1998). "Humbaracı". *DİA* (C. 18). İstanbul: TDV, 350-351.
- Halaçoğlu, Y. (1991). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: TTK Basımevi.
- Haldon, J. (1986). "Limnos, Monastic Holdings and Byzantine State. ca.1261-1453". A. Bryer, H. Lowry (Ed.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society: Byzantine Studies Symposium (14-16 Mayıs 1982)*, Birmingham: Dumbarton Oaks, 168-172.
- Haldon, J. (1999). *Warfare, State and Society in the Byzantine World, 565 - 1204*, Londra: UCL Press.
- Haldon, J. (2003). *Byzantium at War: AD 600 - 1453*. Oxford: Osprey Publishing.
- Haldon, J. (2017). *Bizans Tarih Atlası* (Çev. A. Özdamar). İstanbul: Alfa.
- Hanna, N. (1998). *Making Big Money in 1600: the Life and Times of İsmâ'il Abu Taqiyya, Egyptian Merchant*. New York: Syracuse University Press.
- Hasluck, F. W. (1909/1910). "The Latin Monuments of Chios". *The Annual of the British School at Athens*, 16, 137-184.
- Hector Straith (1846). *Treatise on Fortification and Artillery* (4. baskı), Londra: W. Allen and Company.
- Heslop, M. (2008). "The Search for the Defensive System of the Knights in Southern Rhodes". J. Upton-Ward (Ed.), *The Military Orders, Vol. 4: On Land by Sea*, Burlington: Ashgate Publishing, 189-200.
- Hess, A. (2010). *Unutulmuş Sınırlar: 16. Yüzyıl Akdeniz'inde Osmanlı-İspanyol Mücadelesi* (Çev. Ö. Kolçak). İstanbul: Küre Yayınları.
- Hess, A. C. (1972). "The Battle of Lepanto and its Place in Mediterranean History". *Past and Present*, 57/Kasım, 53-73.
- Heyd, W. (1972), *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

- Hinz, W. (1990). *İslam'da Ölçü Sistemleri* (Çev. A. Sevim). İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları.
- Hinz, W. (1992). *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd: XV. Yüzyılda İran'ın Millî Bir Devlet Haline Yükselişi* (Çev. T. Bıyıklıoğlu). Ankara: TTK Basımevi.
- Hirst, P. (1997). "The Defence of Places: Fortifications as Architecture (part 1)". *AA Files*, 33 (Yaz), 13-26.
- Holmes, N. S. (2012). *The Independently Fortified Tower: an International Type in Ottoman Military Architecture, 1452-1462*, Vol. I, Doktora Tezi, Princeton University, Department of Art and Archaeology, Princeton.
- Huppert, G. (1995). "Antiquity Observed: A French Naturalist in the Aegean Sea in 1547". *International Journal of the Classical Tradition*, 2 (2), 275-283.
- Iacomo Bosio (1594). *Dell'istoria della sacra Religione, dell'illustrissima milizia di Santo Giovanni Gierosolimitano, II*.
- Işık, M. (2008). "XVI. Yüzyılda Bir Osmanlı Kalesi; Cankerman (Özü)". *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 5/5, 77-92.
- İlgürel, M. (1979), "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ateşli Silahların Yayılışı". *Tarih Dergisi*, 32, 301-318.
- İlgürel, M. (1993). "Canbolatoğulları". *DİA* (C. 7). İstanbul: TDV, 144-145.
- İnalcık, H. (1958). "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi - Sultani Hukuk ve Fatih' in Kanunları". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13 (2), 102-126.
- İnalcık, H. (1960) "Bursa I: XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar". *Belleten*, 24 (93), 46-54.
- İnalcık, H. (1980). "Military and Fiscal Transformation in the Ottoman Empire, 1600-1700" *Archivum Ottomanicum*, 6, 283-337.
- İnalcık, H. (1999). "Osmanlı Fetih Yöntemleri". *Cogito*. 19 (Osmanlılar Özel Sayısı), 115-135.
- İnalcık, H. (2000). *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, C. I: 1300-1600*, (Çev. H. Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2003). "Mehmed II". *DİA* (C. 28). İstanbul: TDV, 395-407.

- İnalcık, H. (2004). **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi, I: 1300-1600** (Çev. H. Berktaş), İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalcık, H. (2007). "Osman I". **DİA** (C. 330). İstanbul: TDV, 443-453.
- İnalcık, H. (2012). "Timar". **DİA** (C. 41). İstanbul: TDV, 168-173.
- İnalcık, H. (2014). **Devlet-i 'Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar - I, Klasik Dönem (1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim** (53. baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Jennigs, R.C. (2011). "Firearms, Bandits and Gun-control: Some Evidence on Ottoman Policy Towards Firearms in the Possession of Reaya from Judicial Records of Kayseri 1600-1627". **Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Woman, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon** (Yeniden basım). İstanbul: İsis Press, 327-346.
- Kagay, J. D. (2016). "Siege of Rhodes". **Hospitaller Piety and Crusader Propaganda, Guillaume Caoursin's Description of the Ottoman Siege of Rhodes, 1480** (2016), T. M. Vann, D. J. Kagay (Haz.). Burlington: Ashgate, 177-206.
- Káldy-Nagy, G. (1977). "The First Centuries of the Ottoman Military Organization". **Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae**, 31/2, 147-183.
- Kallek, C. (2002), "Kulaç". **DİA** (C. 26). İstanbul: TDV, 353-354.
- Karabelas, N.D. (2012) "Ottoman Fortifications in Preveza in 1702 the First Phase of the Castle of İç Kale". **OTAM**, 32/Güz, 47-66.
- Karaca, F. (1998). "Hil'at (Osmanlılar'da)". **DİA** (C. 18). İstanbul: TDV, 25-27.
- Karavitis, C.A., Kerkides, P. (2002) "Estimation of the Water Resources Potential in the Island System of the Aegean Archipelago, Greece". **Water International**. 27 (2), 243-254.
- Kasdagli, A. M., Manoussou-Della, K. (1996). "The Defences of Rhodes and the Tower of St John". **Fort: The International Journal of Fortification and Military Architecture**. 24 (1996), 15-36.

- Kayapınar, L. (2020), "Değirmenlik Adası". **Osmanlı Dönemi Ege Adaları Tarihi: Kikladlar**, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, I, 147-168.
- Keegan, J. (1995). **Savaş Sanatı Tarihi** (Çev. F. Doruker). İstanbul: Bilgin Yayıncılık.
- Keeley, L. H., Fontana, M., Quick, R. (2007), "Baffles and Bastions: The Universal Features of Fortifications". **Journal of Archaeological Research**, 15 (1), 55-95.
- Kennedy, H. (1994). **Crusader Castles**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kılıç, O. (2012). "Teşkilat ve İşleyiş Bakımından Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri". **OTAM**, 31/Bahar, 87-127.
- Kılıçarslan, Y. (1993). "Cebeci". **DİA** (C. 7). İstanbul: TDV, 182-183.
- Kızıltoprak, S. (2011), "Taşoz". **DİA** (C. 40), İstanbul: TDV, 159-161.
- Kiel, M. (1994a). "Draç". **DİA**. (C. 9). İstanbul: TDV, 522-524.
- Kiel, M. (1994b). "Eğriboz". **DİA** (C. 10). İstanbul: TDV, 491-493.
- Kiel, M. (2004). "The Island of Lesbos-Midilli under the Ottomans 1462-1912 Remarks on its Papulation, Economi and Islamic Monuments". **II. National Aegean Islands Symposium**, (ed. İ. Bostan - S. H. Başeren), İstanbul, s. 54-61.
- Kiel, M. (2005a). "Midilli". **DİA** (C. 30). İstanbul: TDV, 11-14.
- Kiel, M. (2005b). "Modon". **DİA** (C. 30). İstanbul: TDV, 222-224.
- Kiel, M. (2008). "Rodos". **DİA** (C. 35). İstanbul: TDV, 155-158.
- Kiel, M. (2010). "116-19. Yüzyıl Avlonya/Vlore (Güney Arnavutluk), Vidin, Varna ve Silistre (Danubian Bulgaristan) Örnekleri ile Osmanlı Türk Savunma Sistemli Şehirlerin Tarihi ve Gelişimi". **19. Kaleli Kentler Sempozyumu: Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler**, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi, 291.
- Koç, K. (2005). "Anadolu'da Dam Loğu Kültürü ve Kahramanmaraş Örneği". **I. Kahramanmaraş Sempozyumu (6-8 Mayıs 2004)**, İstanbul: MARAŞDER-Kahramanmaraş Belediyesi, III, 1065-1078.

- Kolçak, Ö. (2012). *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kolçak, Ö. (2013). "Yeniçeriler, Ümera Kapıları ve Timarlı Sipahiler: 1663-1664 Osmanlı-Habsburg Savaşlarında Osmanlı Ordu Terkibi". K. Şakul (Ed.). ***Yeni bir Askeri Tarih Özlemi: Savaş, Teknoloji ve Deneysel Çalışmalar***. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 217-251.
- Kolçak, Ö. (2019). "Marsigli, Luigi Ferdinando". ***DİA*** (C. Ek-2). İstanbul: TDV, 198-200.
- Konuk, N. (2008). ***Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı Mimarisi / Ottoman Architecture in Lesbos, Rhodes, Chios and Kos Islands***, Ankara: Stratejik Araştırma Merkezi.
- Kumrular, Ö. (2011). ***Yeni Belgeler Işığında Osmanlı - Habsburg Düellosu***, İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Kurt, Y. (1992), "Adana Sancağında Kişi Adları". ***Tarih Araştırmaları Dergisi***, XV (26), 169-252.
- Kurtoğlu, F. (1942). ***1768-1774 Türk-Rus Harbinde Akdeniz Harekâtı ve Cezayirli Gazi Hasan Paşa***, İstanbul.
- Kurugöl, S., Tekin, Ç. (2013). "Anadolu'da Bizans Dönemi Kale Yapılarında Kullanılan Tuğlaların Fiziksel, Kimyasal ve Mekanik Özelliklerinin Değerlendirilmesi". ***Gazi Üniversitesi Mühendislik - Mimarlık Fakültesi Dergisi***, 25 (4), 767-777.
- Küçük, C. (Ed.) (2001), ***Ege Adalarının Egemenlik Devri Tarihçesi***, Ankara: SAEMK Yayını.
- Küçük, C. (Ed.) (2002), ***Türk Hakimiyetinde Ege Adaları'nın Yönetimi***, Ankara: SAEMK.
- Kütükoğlu, M. (2006). "Narh (Osmanlılar'da)". ***DİA*** (C. 32). İstanbul: TDV, 390-391.
- Lane, F. C. (1973), ***Venice: A Maritime Republic***, Baltimore: John Hopkins University Press.

- Lane, F. C. (2006). "Venetian Shipping during the Commercial Revolution". B. Pullan (Ed.). ***Crisis and Change in the Venetian Economy in the Sixteenth and Seventeenth Centuries*** (2. baskı), Londra: Routledge, 22-47.
- Lepage, G. G. (2010). ***Vauban and the French Military under Louis XIV: An Illustrated History of Fortifications and Strategies***, Londra: McFarland&Company, Inc., Publishers.
- Leveen, J. (1948). "An Eye-Witness Account of the Expedition of the Florentines against Chios in 1599". ***Bulletin of the School of Oriental and African Studies***, 12 (3), 542-554.
- Lock, P. (1986). "The Frankish Towers of Central Greece". ***The Annual of the British School of Athens***. 81 (1986), 101-123.
- Losse, M. (2013). "The Development of Gunpowder Defences at the Knight Hospitallers' Fortifications on the Dodecanese Islands (1307-1522)". E. Buttigieg, S. Philips (Ed.), ***Islands and Military Orders, c. 1291 - c. 1798***, Burlington: Ashgate Publishing, 189-202.
- Lowry, H. (1986). "The Island of Limnos; A Case Study on The Continuity of Byzantine Forms Under Ottoman Rule". A. Bryer, H. Lowry (Ed.), ***Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society: Byzantine Studies Symposium (14-16 Mayıs 1982)***, Birmingham: Dumbarton Oaks, s. 235-260.
- Lowry, H. (2002). ***Fifteenth Century Ottoman Realities Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos***, İstanbul: Eren Yayıncılık..
- Lowry, H. (2005). ***Trabzon Şehrinin İslamlaşma ve Türkleşmesi: Trabzon Örneğinde Osmanlı Tahrir Defterinin Şehirleşme Demografik Tarihi İçin Kaynak Olarak Kullanılması*** (3. baskı), (Çev. D. Lowry, H. Lowry). İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Lowry, H. (2013). ***On Beşinci Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri: Limnos (Limni) Adasında Yaşam*** (Çev. A. Öztürk), İstanbul: Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları.

- Luttrell, A. T. (1958). "Venice and the Knights Hospitallers of Rhodes in the Fourteenth Century". *Papers of the British School at Rome*. 26 (1958), 195-212.
- Luttrell, A. T. (1982). "The Hospitallers of Rhodes: Prospectives, Problems, Possibilities". J. Fleckenstein and M. Hellmann (Ed.). *Vorträge und Forschungen: Die geistlichen Ritterorden Europas*. Sigmaringen: Jan Thorbecke Verlag, 243-266.
- Luttrell, A. T. (1989). "The Latins and life on the smaller Aegean Islands, 1204-1453". *Mediterranean Historical Review*, 4 (1), 146-157.
- Mallett, M. E. (1984). "The Composition and Role of the Army in the Fifteenth Century". M. E. Mallett, J. R. Hale (Ed.). *The Military Organization of a Renaissance State: Venice c. 1400 to 1617*, Cambridge: Cambridge University Press, 20-64.
- Malliaris, A. (2007) "Population Exchange and Integration of Immigrant Communities in the Venetian Morea, 1687-1715". *Between Venice and Istanbul: Colonial Landscapes in Early Modern Greece*, S. Davies, J. L. Davies (Ed.), Atina: The American School of Classical Studies at Athens, 97-109.
- Mango, C. (2006). *Bizans Mimarisi*. B. İşler (haz.), Özel basım.
- Mann, M. (2012). *İktidarın Tarihi: Başlangıcından 1760'a Kadar Toplumsal İktidarın Kaynakları*, Cilt 1, (Çev. E. Saraçoğlu, S. Torlak, E. Kolay v.dğr.). Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Manoussou-Della, K. (2013). "Zones and Nodes of Interaction: The Development of The Hospitaller Town of Rhodes". E. Buttigieg, S. Philips (Ed.). *Islands and Military Orders, c.1291–c.1798*. Burlington: Ashgate Publishing, 87-99.
- Mansel, A. M. (2004). *Ege ve Yunan Tarihi*. (8. Baskı). Ankara: TTK Basımevi.
- Maryon, H. (1956). "The Colossus of Rhodes". *The Journal of Hellenic Studies*, 76, 68-69.
- Mays, L., Antoninou, G.P., Angelakis, A.N. (2013). "History of Water Cisterns: Legacies and Lessons". *Water*. 5 (3), 1916-1940.

Michael Herberger (2010), ***Osmanlıda Bir Köle: Brettenli Michael Herberger'in Anıları, 1585-1588*** (2. Baskı). (Çev. T. Noyan). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Miller, W. (1908). ***The Latins in the Levant: a History of Frankish Greece (1204-1566)***, New York: E. P. Dutton and Company

Miller, W. (1921), "Gattilusj of Lesbos (1355-1462)". ***Essays on the Latin Orient***. Cambridge: University Press, 313-353.

Mordtmann, J. H. (1988), "Sakız Adası" (Çev. B. Darkot). ***İA*** (C. 10). İstanbul: MEB, 94-97.

Morillo, S., Pavkovic, F. P. (2020). ***Askeri Tarih Nedir?***, Çev. K. Özdil. İstanbul: Isık.

Murphey, R. (2004). "Ottoman Expansion, 1451–1556: II. Dynastic Interest and International Power Status, 1503-56". G. Mortimer (Ed.). ***Early Modern History: 1450-1815***, New York: Palgrave Macmillan, 43-59.

Nalezen, O. (2013). ***Ege'de Adalar Ahalisinin Kıyı Savunmasına Katkısı***. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

NATO Standard, AAP-20, NATO Programme Management Framework (NATO Life Cycle Model) (Edition C version 1) (2015). NATO Standardization Office, 1-2. Web: <https://tssodyp.ssb.gov.tr/genel/ReferansDokumanlar/AAP-20%20NATO%20Life%20Cycle%20Model-Ekim%202015.pdf> adresinden 01/02/2019 tarihinde alınmıştır.

Nicolle, D. (1999). "Medieval Warfare: The Unfriendly Interface". ***The Journal of Military History***, 63(3), 579-599.

Nicolle, D. (2001). ***Knight Hospitaller (2), 1306-1565***, Oxford: Osprey Publishing.

Nicolle, D. (2007). ***Crusader Castles in Cyprus, Greece and the Aegean 1191-1571***. New York: Osprey Publishing.

Nosov, K. S. (2009). ***Greek Fortifications of Asia Minor, 500-130 BC: from the Persian Wars to the Roman Conquest***, New York: Osprey Publishing.

Nosov, K. S. (2010). ***The Fortress of Rhodes, 1309-1522***, Oxford: Osprey Publishing.

- O'Malley, G. (2017). "Some Developments in Hospitaller Invective Concerning the Turks, 1407-1530". J. Schenk, M. Carr (Ed.). **The Military Orders, Vol. 6.1: culture and conflict in the Mediterranean World**, New York: Routledge, 159-168.
- Ober, J. (1985). **Fortress Attica: Defense of the Athenian Land Frontier, 404-322 B.C.** Leiden: Brill.
- Oğuzoğlu, Y. (1994). "Dizdar". **DİA** (C. 4). İstanbul: TDV, 480-481.
- Oral, D. (2014), *Tabib Ramazan'ın Kitâb-ı Tevârih-i Rodos Adlı Eseri (Tahlil ve Metin)*, Yüksek Lisans, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Orhonlu, C. (1992). "Bozcaada". **DİA** (C. 6). İstanbul: TDV, 317-319.
- Ostapchuk, V. (1987). "Five Documents from the Topkapı Palace Archive on the Ottoman Defense of the Black Sea against the Cossacks (1639)". Ş. Tekin, G. Alpay Tekin (Ed.). **Raiyyet Rûsûmu: Essays presented to Halil İnalcık on his Seventieth Birthday by his Colleagues and Students**. Harvard University Press, 49-104.
- Ostrogorsky, G. (1999). **Bizans Devleti Tarihi** (5. Baskı) (Çev. F. Işıltan). Ankara: TTK Yayınları.
- Ousterhout, R. (2016). **Bizans'ın Yapı Ustaları** (Çev. F. Yavuz). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.
- Önalp, E. (1990). "Bir İspanyol Esiri Gözüyle 1552-1556 Yılları Arasında İstanbul". **OTAM**, 1, 313 - 320.
- Örenç, A. F. (2009). "Sakız Adası". **DİA** (C. 36). İstanbul: TDV, 6-10.
- Öz, M. (2010). "Tahrir". **DİA** (C. 39), İstanbul: TDV, 425-429.
- Özakman, İ. (2018). "Mehmed Zîver'in Mütâlaât-ı Edebiyye Adlı Kitabı Üzerine Bir İnceleme". **The Journal of Academic Social Science**, 6 (69), 446-460.
- Özbaran, S. (1997) "Kapudan Pasha". **EPİ**, C. IV, 571-572.
- Özcan, A. (2016), "Fârisân", **DİA** (C. Ek-1). İstanbul: TDV, 442.
- Özcan, N. (2003). "Mehter". **DİA** (C. 28). İstanbul: TDV, 545-549.

- Özdemir, Ş. (2008). "Kıyı Nöbeti: Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'de Kıyı Koruması". **Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXIII (1), 187-210.
- Özgüven, B. (1997). *Barut ve Tabya: Rönesans Mimarisi Bağlamında Fatih Sultan Mehmed Kaleleri*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Özgüven, B. (2001). **Osmanlı Macaristanı'nda Kentler ve Kaleler**, İstanbul: Ege Yayınları.
- Pamuk, Ş. (2007). **Osmanlı - Türkiye İktisadî Tarihi, 1500-1914** (4. baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Panzac, D. (2003). "Yelkenli Gemilerin Altın Çağında Osmanlı Donanmasına İnsangücünün Sağlanması (1660-1850)". E. J. Zürcher (Ed.). **Devletin Silahlanması: Ortadoğu ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)** (Çev. T. Akad), İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 45-64.
- Panzac, D. (2018). **Osmanlı Donanması (1572 - 1923)** (Çev. A. Maden, S. Canpolat). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Papazachos B.C., Papazachou C. (2003). The earthquakes of Greece. Thessaloniki: Ziti Publications. web: <https://www.emidius.eu/AHEAD/study/PAPA003> adresinden 20/03/2020'de erişim sağlanmıştır.
- Papazachos, B. C., Kiratzi, A. A., Hatzidimitriou, P. M., Rocca, A. C. (1984). "Seismic faults in the Aegean area". **Tectonophysics**, 106 (1-2), 71–85.
- Parker, G. (1976). "The 'Military Revolution' 1560-1660--a Mith?". **The Journal of Modern History**, 48 (2), 195-214.
- Parker, G. (2013). **The Military Revolution: Military Innovation and the Rise of the West, 1500-1800** (18. baskı). Cambridge: Cambridge University Press.
- Parker, G. (2017). "Barut Devrimi" (Çev. F. Tayanç ve T. Tayanç), G. Parker (Ed.). **Cambridge Savaş Tarihi**. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 116.
- Parrott, D. (2011). "Military Revolution, the (15560-1660)". G. Martel (Ed.). **The Encyclopedia of War**. New Jersey: Blackwell Publishing, 1-11, <https://doi.org/10.1002/9781444338232.wbeow407> (erişim: 04/07/2016).

- Pausanias (2017). "Hellas'ın Tasviri I.1.1-I.3.5" (Çev. N. Eraydın). **LIBRI**. III, 512-529,
- Parry, V.J. (1986). "Barud (The Ottoman Empire)". **EP**, I, Leiden: E.J. Brill, 1061-1066.
- Perjés, G. (1970) "Army Provisioning, Logistics and Strategy in the Second Half of the 17th Century". **Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae**, 16(1/2), 1-52.
- Petersen, L. I. R. (2013). **Siege Warfare and Military Organisation in the Successor States (400 - 800 AD): Byzantium, the West and Islam**, Boston: Brill Academic Publishers.
- Petre, J. (2010). *Crusader Castles of Cyprus: the Fortifications of Cyprus under the Lusignans of 1191-1489*, Doktora Tezi, School of History and Archaeology, University of Cardiff, Cardiff.
- Pryor, J. H. (2004). **Akdeniz'de Coğrafya, Teknoloji ve Savaş: Araplar, Bizanslılar, Batılılar ve Türkler**. (çev. F. Tayanç, T. Tayanç), İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Pulaha, S., Yücel, Y. (1988). **I. Selim Kânûnnâmesi (1512-1520) ve XVI. Yüzyılın İkinci Yarısının Kimi Kanunları**. Ankara: TTK Basımevi.
- Sahillioğlu, H. (1991). "Bâd-ı Hevâ". **DİA** (C. 4). İstanbul: TDV, 416-418.
- Sakin, O. (2011), **Yeniçeri Ocağı Tarihi ve Yasaları**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Seifried, M. R., Parkinson, W. A. (2014). "The Ancient Towers of the Paximadi Peninsula, Southern Euboia". **Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens**, 83 (2), 277-313.
- Semple, E. C. (1916). "Pirate Coasts of the Mediterranean Sea". **Geographical Review**, 2 (2), 134-151.
- Setton, K. M. (1976). **The Papacy and the Levant (1204-1571), C. I: The Thirteenth and Fourteenth Century**, Philadelphia: The American Philosophical Society.
- Setton, K. M. (1997). **The Papacy and the Levant (1204-1571), C. II :The Fifteenth Century**. Philadelphia: The American Philosophical Society Press.

- Smail, R. C. (1995). **Crusading Warfare, 1097 - 1193** (2. baskı), Cambridge: Cambridge University Press.
- Spiteri, S. C. (1933), "Illustrated Glossary of Terms Used in Military Architecture" (Yeniden basım- ARX Online Journal of Military Architecture), **Fort: The International Journal of Fortification and Military Architecture**, 21, 635-650.
- Staebler, P. D. de (2016). "The Building Expreience". P. D. de Staebler, S. M  th, P. I. Schneider, M. Schnelle (Ed.). **Ancient Fortifications: A Compendium of Theory and Practice**. Oxford: Oxbow Books, 61-74.
- Stantchev, S. (2010). "Devedo: The Venetian Response to Sultan Mehmed II in the Venetian-Ottoman Conflict of 1462– 79". **Mediterranean Studies**, 19 (2010), 43-66.
- Stein, M.L. (2007). **Osmanlı Kaleleri: Avrupa'da Hudut Boyları** (Çev. G.Ç. Güven). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sunar, M. M. (2012). "Ulufe". **D  A** (C. 42). İstanbul: TDV, 124-126.
-   ahin,   . (1979). "Timar Sistemi Hakkında Bir Risale". **Tarih Dergisi**, 32 (Mart), 905-1047.
-   ahin,   ., Emecen, F. (Haz.) (1994). **Osmanlılarda Divân-Bürokrasi-Ahkâm: II. Bayezid Dönemine Ait 906/1501 Tarihli Ahkâm Defteri**, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Şakiroğlu, M.H. (1992a). "Barut". **D  A** (C. 5). İstanbul: TDV, 92-94.
- Şakiroğlu, M.H. (1992b), "Cezâyir-i Bahr-i Sefid". **D  A** (C. 7). İstanbul: TDV, 500-501.
-   akul, K. (2003). "Osmanlı Askerî Tarihi   zerine Bir Literatür Değerlendirmesi". **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, 1/2, 529-571.
-   akul, K. (Ed.). (2013). **Yeni Bir Askeri Tarih   zlemi: Sava  , Teknoloji ve Deneysel   alı  malar**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
-   akul, K. (2018). Military Engineering in the Ottoman Empire". 2 vd. https://www.academia.edu/19826125/Military_Engineering_in_the_Ottoman_Empire_The_Original_Version erişim: 28/10/2018

- Şayin, C., Yıldız, G. (Ed.) (2012). **Osmanlı Askerî Tarihini Araştırmak: Yeni Kaynaklar Yeni Yaklaşımlar**. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları; Yıldız, G. (Ed.) (2017). **Osmanlı Askeri Tarihi: Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri, 1792-1918**. İstanbul: TİMAŞ.
- Taylor, F. L. (1921). **The Art of War in Italy (1494-1529)**. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tekindağ, Ş. (1968). "Rodos'un Fethi". **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 8 (Mayıs), 58-65.
- Temelkuran, T. (2000). *Gazavat-ı Cezâyirli Gâzî Hasan Paşa (Tahlil ve Tenkidli Metin)*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Temizkan, A., Çoban, R.E. (2015). "Dedem Korkut Kitabındaki Silah Terminolojisi Üzerine Bir İnceleme". **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**. 15 (2), 15-28.
- Terrase, H. (1986). "Burdj (Military achitecture in the Muslim West)". **EP** (C. I). Leiden: E. J.Brill, 1315-1321.
- Theocharaki, A. M. (2011). "The Ancient Circuit Wall of Athens: Its Changing Course and the Phases of Constraction". **Hesperia: The Journal of the American School of Athens**. 80(1), 71-156.
- Thomas More (t.y.). **Utopia** (5. baskı). M. Urgan (Haz.). (Çev. V. Günyol vd.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Thomson, G. (2007) **Eski Yunan Toplumu Üzerine İncelemeler: Tarih Öncesi Ege** (çev. C. Üster). İstanbul: Homer Kitapevi.
- Togral, Ö. (2018). "Akdeniz Adalarına Sürgün Edilen Kırım Hanları". **Mediterranean Journal of Humanities**, VIII/I, 355-366.
- Topping, P. (1986). "Latins on Lemnos Before and After 1453". A. Bryer, H. Lowry (Ed.). **Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society: Byzantine Studies Symposium (14-16 Mayıs 1982)**, Birmingham: Dumbarton Oaks, 217-233.
- Treadgold, W. (1991). **The Byzantine Revival**, Standford: Standford University Press.

- Turan, Ş. (1965). "Fâtih Mehmed-Uzun Hasan Mücadelesi ve Venedik". *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, III (4-5), 63-138.
- Turan, Ş. (1966). "Sakız'ın Türk Hâkimiyeti Altına Alınması". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 4 (6), 173-199.
- Turan, Ş. (1970). "Rodos'un Zaptından Malta'nın Muhasarasına". *Kanuni Armağanı*, Ankara: TTK Yayınları, 47-117.
- Turan, Ş. (1991). "Tevârih-i Âl-i Osman'ın Kıymeti". Ş. Turan (Haz.). *Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter (Tenkidli Transkripsiyon)*, Ankara: TTK Yayınları, LXXXIV-LXXXVI.
- Turnbull, S., Dennis, P. (2004). *The Walls of Consitnople, AD 324-1453*, Oxford: Osprey Publishing.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1954). "Rodos Şövalyeleri Hakkında Antalya Valisi Sultan Korkud'a Gönderilmiş Bir Mektub". *Belleten*, XVIII (72), 348-355.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1975). *Osmanlı Tarihi* (2. baskı), C. II (İstanbul'un Fethinden Kanunî Sultan Süleyman'ın Ölümüne Kadar), Ankara: TTK Basımevi
- Uzunçarşılı, İ. H. (1977). *Osmanlı Tarihi* (2. baskı), C. III/2 (XVI. Yüzyılın Ortalarından XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar). Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1984). *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, I: Acemi Ocağı ve Yeniçeri Ocağı*, Ankara: TTK Yayınları.
- Uzunçarşılı, İ.H. (1988). *Osmanlı Devleti Teşkilâtından Kapıkulu Ocakları, II: Cebeci, Topcu, Top Arabacıları, Humharacı, Lağımçı Ocakları ve Kapıkulu Suvarileri*. Ankara: TTK Yayınları.
- Ülkü, O. (2006). *Kars ve Ardahan Tabyaları*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Ünal, A.A. (2002). *(XVI. Yüzyılda Cezâir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'nde) Midilli Sancağı*, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

- Vacalopoulos, A. E. (1976). ***The Greek Nation, 1453-1669: The Cultural and Economic Background of Modern Greek Society*** (Çev. I. Moles ve P. Moles). New Jersey: Rutgers University Press.
- Vagenas, C., Anagnostopoulou, C. ve Tolika, K. (2017). "Climatic Study of the Marine Surface Wind Field over the Greek Seas with the Use of a High Resolution RCM Focusing on Extreme Winds". ***Climate***, 5 (29), 1-19.
- Vann, T. M., Kagay, D.J. (2016). ***Hospitaller Piety and Crusader Propaganda: Guillaume Caoursin's Descriptions of the Ottoman Siege of Rhodes, 1480***, T. M. Vann, D. J. Kagay (Haz.). Burlington: Ashgate.
- Vatin, N. (2004). "The Hospitallers at Rhodes and the Ottoman Turks, 1480-1501". N. Housley (Ed.), ***Crusading in the Fifteenth Century: Message and Impact***, Londra: Palgrave Macmillan, 148-162.
- Vatin, N. (2012). "'Sen ve Kardeşin Nasıl Ortaya Çıktınız?' Barbaros Kardeşlerin Kökenlerine İlişkin Notlar". (Çev. M. Tokyay). E. Eldem, E. Pekin v.dğr. (Ed.). ***Bir Allame-i Cihan: Stefanos Yerasimos (1942-2005)***, İstanbul: Kitap Yayınevi, II, 691-716.
- Vionis, A. K. (2012). ***A Crusader, Ottoman, and Early Modern Aegean Archaeology: Built Environment and Domestic Material Culture in the Medieval and post-Medieval Cyclades, Greece (13th - 20th Centuries AD)***. Leiden: Leiden University Press.
- Voltaire (2008). ***Türkler, Müslümanlar, Ötekiler*** (3. baskı) (Çev. C. Orhan). İstanbul: İğüs Yayınları.
- Weber, B. C. (1965). "Military and Naval Activities the Order of St. John in the Mediterranean". ***Social Science***, 40 (3), 158-162.
- Wycherley, R. E. (2011). ***Antik Çağ'da Kentler Nasıl Kuruldu?*** (4. baskı). (Çev. N. Nirven ve N. Başgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Yağlı, U., Arıkan, F. (2018). "Hava Kuvvetleri Komutanlığı Malzeme İhtiyaç Planlaması Tedarik Tavsiye Listesinin ÇKKV Yöntemleri ile Analizi". ***Savunma Bilimleri Dergisi***, 17 (1), 47-73.
- Yaşar Keskin, F. (2013). ***Bir Osmanlı Adasında Toplum ve Ekonomi (XVI. Yüzyıldan XVIII. Yüzyıla Sakız)***, Doktora Tezi, Ankara.

- Yavaş, A. (2020). **Ortaçağ Temrenleri: Anadolu Ortaçağı'nın 9-13. Yüzyıl Temren Teknolojisi üzerine Kronolojik, Morfolojik, Terminolojik, Tipolojik ve Metalurjik Bir Değerlendirme**. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi.
- Yerasimos, S. (2009). "Giriş". **Thévenot Seyahatnamesi**. S. Yerasimos (Ed.). (Çev. Ali Berktaş). İstanbul: Kitap Yayınevi, 7-28.
- Yıldırım, M. İ. (2010). *İdris-i Bitlisî'nin Heşt Behişt'ine Göre Fatih Sultan Mehmed ve Dönemi*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.
- Yılmaz, A.D. (2004). "Trade, Piracy, and Naval Warfare in the Central Mediterranean: the Maritime History and Archaeology of Malta". Doktora Tezi, Texas: Texas A&M University.
- Yılmaz, G. (2011). *The Economic and Social Roles of Janissaries in a 17th Century Ottoman City: The Case of Istanbul*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Institute of Islamic Studies, McGill University, Montreal.
- Yılmaz, Z. (Haz.) (2003). **Topçular Kâtibi 'Abdülkâdir (Kadrî) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)**, I. Ankara: TTK Basımevi.
- Yücel, Ü. (1999). **Türk Okçuluğu**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı yayınları.
- Zachariadou, E. A. (1989). "Holy War in the Aegean during the Fourteenth Century". B. Arbel, B. Hamilton, D. Jacoby (Ed.), **Latin and Greeks in the Mediterranean After 1204**. Londra: Routledge, 212-225.
- Zaremba, C. (2017). "Fiolojik Giriş". **Bir Yeniçerinin Hatıraları** (2. Baskı) (Çev. N. F. Kıcıroğlu, B. A. Erkin). İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 15-19.
- Zarinebaf, F. (2005). "Translations of Two Ottoman Documents Describing the State of the Morea and Anavarin in 1716". F. Zarinebaf, J. Bennet, J.L. Davis (Ed.). **A Historical and economic Geography of Ottoman Greece: The Southwestern Morea in the 18th Century**. Princeton: Hesperia, 49-111.

6. İnternet Kaynakları

http://www.castlesandmanorhouses.com/architecture_04_gates.htm#barbicans

<http://www.google.com/earth/>

<http://www.starforts.com/naarden.html>.

Ek 1. Ege Denizi'ndeki belli başlı adaların tasnifi¹⁵⁹⁵

Adalar grubu	Osmanlı Literatüründeki Adı	Rumca Adı
Tasnif dışı adalar	Ağrıboz	Evvoia
	Girit	Kriti
Boğazönü Adaları	Bozbaba	Evstratios
	Bozcaada	Tenedos
	Gökçeada	İmbros
	Limni	Lemnos
Saruhan Adaları	Ahikerya	İkaria
	İpsara	Psara
	Midilli	Lesvos
	Sakız	Chios
	Sisam	Samos
Menteşe Adaları	İlyaki	Tilos
	İncirli	Nisiros
	İstanbulya	Astipalaia
	İstanköy	Cos
	Kalimnos	Kalolimnos
	Kerpe	Karpathos
	Leryos	Leros
	Lipsos	Lipso
	Patnoz	Patmos
	Rodos	Rodhos
	Sömbeki	Simi

Adalar grubu	Osmanlı Literatüründeki Adı	Rumca Adı
Kiklad Adaları	Andipara	Antiparos
	Andre	Andros
	Çuka	Kithira
	Değirmenlik	Milos
	Delos	Dilos
	Egina	Aegina
	Eskinos	Sinussa
	Gümüş	Kimilos
	İspinos	Siphnos
	İstendil	Tinos
	Mokene	Mikonos
	Mürted	Kea
	Nakşa	Naksos
	Niyo	İos
	Para	Paros
	Polukendre	Falkonera
	Santorin	Tira
	Serifos	Serifos
	Sikliye	Antikithira
	Şıra	Syra
Kuzey Sporad Adaları	Termiye	Kitnos
	Yamurgi	Amorgos
	İşkatos	Skiatos
Trakya Adaları	İşkepolos	Skopelos
	İşkiros	Skiros
	Semadirek	Samothraki
	Taşoz	Thasos

¹⁵⁹⁵ Adaların isimlerinde temel alınan çalışma için bk. Bostan, İ. v.dğr. (Ed.) (2003). *Haritalar ve Coğrafya Eserlerine Göre Ege Denizi ve Ege Adaları*. SAEMK Yayını: Ankara, 121-125.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, adı : NALEZEN, Orçun
Uyruğu : Türkiye Cumhuriyeti

Eğitim Derecesi	Okul/Program	Mezuniyet Yılı
Yüksek lisans	Gazi Üniversitesi/ Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı	2013
Lisans	Gazi Üniversitesi/ Tarih Eğitimi Anabilim Dalı	2010
Lise	Kaya Bayazıtöğlu Lisesi	2005

İş Deneyimi, Yıl	Çalıştığı Yer	Görev
2019- devam ediyor	Kastamonu Üniversitesi	Araştırma Görevlisi
2015-2019	Bülent Ecevit Üniversitesi	Araştırma Görevlisi

Yabancı Dili

İngilizce

Yayınlar

1. Nalezen, O. (2020). "Osmanlı Ege'sinde Kalelerin Yönetim Pratiği Üzerine Bir Değerlendirme: Midilli Kalesi'nin Onarım Projesi". **Near East Historical Review**. 10/3, 288-294.
2. Nalezen, O. (2020). "Ege Adaları Tarihi: Kikladlar" (kitap değerlendirmesi). **Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**. 9/1, 261-268.

Hobiler

Yüzme, kahve demleme, doğa yürüyüşü

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR..

